

ИСУ

БЕОГРАД

9–12. IX 2009.

**НАУЧНИ
САСТАНАК
СЛАВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ**

ЈЕЗИК И КУЛТУРА

БЕОГРАД, 2010.

39/1

МЕЂУНАРОДНИ СЛАВИСТИЧКИ ЦЕНТАР
Филолошки факултет, 11000 Београд, Студентски трг 3/1

ЈЕЗИК И КУЛТУРА

За издавача:
Проф. др *Злата Бојовић*

Редактори:
Проф. др *Драгана Мршевић-Радовић*
Проф. др *Љиљана Суботић*
Проф. др *Мирослав Николић*
Проф. др *Јелица Јокановић-Михајлов*
Проф. др *Јован Делић*
Проф. др *Бошко Сувајџић*
Проф. др *Тихомир Брајовић*
Проф. др *Злата Бојовић*
Проф. др *Ана Кречмер*
Проф. др *Владислав Јубаиш*
Проф. др *Герхард Ресел*
Проф. др *Галина Тјанко*

Технички уредио и штампу водио:
Милан Крсмановић

Коректор:
Милан Крсмановић

Преводи резимеа са српског на руски језик:
Светлана Гољак

Овај Зборник је штампан уз помоћ
Министарства за науку Републике Србије

Издавач:
Међународни славистички центар
на Филолошком факултету
Филолошки факултет, Београд,
Студентски трг 3

Рукописи се не враћају

Штампа:
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13

ISBN 978-86-86419-90-3

Радоје Симић
Београд

О УНУТРАШЊОЈ ФОРМИ ЈЕЗИКА

Рад се бави проблемом 'унутрашње форме' у језику – на једној страни као смисаоне и логичке појаве, а на другој: као културолошког феномена. Повод за овај рад представља Белићева студија о томе из 1946. године¹, неоправдано заборављена и изостављена из његових 'Изабраних дела'.

1. Неколике прелиминарне напомене

1. Почећемо од Белићевих погледа.

а) Белић (1998: 338–339) у дискусији о настанку и развоју језика, у својим лингвистичким истраживањима сусреће се и са тзв. језичким константама. Константе он сматра основним еволуцијским механизмима језика, а у вези су са 'унутрашњим стварањем'. „Језичка константа – по њему – повлачи за собом унутрашње или духовно језичко стварање које је увек у основици сваког језичког стварања. То унутрашње језичко стварање даје различне језичке категорије, њихов унутрашњи облик, који је увек у основици спољашњег облика“.

б) У дискусији о односу међу речима у синтагматском низу или сл., Белић те односе у први мах назива 'унутрашњим значењима', па нпр. констатује следеће: „Однос је унутрашње значење које се развија било међу речима било међу реченицама у вези са њиховим узајамним значењима или функцијама. Када се ти односи разумеју из самих речи даних синтагма или саставних реченица сложене реченице, тада није потребно те односе нарочито обележавати...; али када не би било јасно који се од могућих односа има на уму, онда је потребно каквом помоћном речју [или обликом – Р. С.] диференцирати односе. Речи којима се та функција врши и јесу обличке речи. Оне мо-

¹ Белић 1946: 179–182.

гу постати, под утицајем оних узрока који доводе до сложеница, – одношајни облици, а могу остати и одношајне речи“ (307).

в) На крају Белић за ’унутрашње значење’ усваја термин ’унутрашња форма’: „Одавде се види да је однос нешто што се открива мишљу међу претставама предмета или претставама уопште, а не нешто што се помоћним речима, обличким речима, завршецима или како друкчије у њих уноси... Однос међу претставама постоји као нешто могућно увек, али не мора увек добити своју ознаку... – То унутрашње значење или однос међу речима... ја бих назвао унутрашњом формом или унутрашњим обликом речи. Он је утолико важнији од спољашњег облика или стварног облика што унутрашњи облик увек постоји, док се стварни или спољашњи облик јавља само у извесним случајевима“ (307–308).

2. У овом контексту Белић није успео до краја сагледати појам ’унутрашње форме’. Он наводи мишљење Вилхелма Вунта², преузевши га од Норена и Полака, (в. ниже) по коме је то „збир стварних психолошких особина и односа, које одређена спољашња форма као своје дејство испољава“. – Но ово ће пре бити особеност коју су каснији истраживачи назвали конотацијом. Уосталом, већ тада је појам ’унутрашње форме’ код неких сматран „превазиђеним, двосмисленим и нејасним“³. Али пишући и другом приликом⁴ о суштини језика, он га приказује као јединство ’спољашње арматуре’ и ’унутрашње конструкције’. И њих Белић сагледава у еволуцијском амбијенту, па каже: „И та се ’арматура’ полако мења, али је увек унутрашњи, духовни развитак бржи и многостранији неголи промена саме ’материје’ језика...“

То разилажење, међутим, не значи да у односу вањских и унутрашњих чинилаца сасвим произвољна. Закономерност ових односа огледа се на сваком нивоу посматрања језика. Белић у раду који цитирамо у разматрање узима реч, о којој мисли следеће: „Речи су само оквири или само знаци извесног садржаја. Тај садржај зависи од прилика у којима једно друштво живи, од природе којом је окружено, од степена културе у којем се налази итд... Сетимо се само различитих обичаја, навика, социјалних односа, веровања и сл. – што све заједно добија одклик у садржини речи“. Животна позадина, према томе и културолошки развој од великог су значаја за развој језика, а наравно и за његово функционисање као средства комуникације. Унутрашња природа језика, нема сумње, шири се далеко изван и преко односа међу елементима исказних форми.

2. Из историје проучавања 'унутрашње форме'

1. Историја настанка и развоја тога појма као да је управо закономерним током трасирана до онога стања у којем је затечена у Белићевим размишљањима о језику.

² Белић 1998: 308. – Wundt 1922: 441.

³ Белић 1998: 308. – Noreen – Pollak 1823: 222.

⁴ Белић 1999: 12–15.

1.1. Творац ове теорије јесте немачки филозоф и филолог Вилхелм фон Хумболт. Он не даје једнозначну дефиницију 'унутрашње форме', али из његових општих схватања рекло би се да је то оно што он назива 'језикотворном снагом' народа, која би се евентуално сводила на „интелектуална обличја у којима се опет испољава индивидуални карактер народа“⁵.

Али све предности макар колико уметничких и гласовних форми, такође повезаних са најживљим смислом за артикулацију, остају немоћне да створе језике достојне духа, ако их блистава јасноћа идеја које се односе на језик не прожима својом светлошћу и својом топлотом. Управо тај његов сасвим унутрашњи и чисто интелектуални део је употреба зарад које се произвођење језика служи гласовном формом, и на њему почива способност језика да изрази све оно што му, у случају напредовања и образовања идеја, поверавају највећи умови најпознијих поколења. То његово својство зависи од усаглашености и садејства закона, који се откривају у њему, међу собом и са законима мишљења и осећања уопште... Дакле, ти закони су само путања којом се креће духовна делатност у произвођењу језика, или – у другој фигури – само форме којима та делатност изражава гласове“.

Она 'блистава јасноћа идеја' не би се рекло да је метајезички анекс о језику, како из неадекватног превода можемо погрешно разумети, већ духовна потка оних порука које језичка материја употребљена у врхунским остварењима собом носи. Хумболт у томе види високу 'усаглашеност и садејство' 'закона језичког стварања' са 'законима мишљења'. И ми бисмо се сагласили са Хумболтом да је квалитет језика управо израз усаглашености вањске форме са идејама и другим духовним вредностима које носи језичка структура коју примамо – било да је то уметничко дело којем се диве генерације, научна синтеза, или филозофска мисао.

1.2. Помињане 'језикотворне силе', по Хумболту, стичу се и сучељавају у средишњој језичкој јединици – речи. У њој „морамо разликовати представу предмета по себи од оне коју реч, по своме постању и саставу, носи“ јер „од те две представе ни једна не уништава ону другу већ обе ступају у одређене односе“. Ова значајна дистинкција подсећа на ону коју семиотичари постављају између општег значењског и актуалног означног садржаја речи. Онај први поменути садржај, који је устаљен у речи, који тј. реч 'по своме постању и саставу носи', поред индивидуалних искуствених чињеница појединца корисника језика, које чине мање значајан слој значења, свакако у себе укључује и наиндивидуалне, друштвено оверене, општим схватањем и заједничким ставом утврђене чињенице. Њихов значај и удео у језичкој 'производњи' биће нам јаснији када се упознамо са идејом Бертранда Расела о 'знању на основу описа'. Расел овако суди о тој ствари⁶:

Ако сам упознат са нечим што постоји, моје познавање ми даје знање да то постоји. Али није истина и обрнут случај, то јест да кад год могу да знам да нека ствар постоји, ја (или неко други) морам са њом да будем упознат. У случајевима када истинито судим о некој ствари са којом нисам упознат, ради се о томе да ту ствар знам на основу описа, тако да се на основу неког општег начела из постојања нечег са чим сам упознат може закључити да постоји ствар која одговара том опису“.

⁵ Хумболт 1988: 142–143.

⁶ Рас(е)л 1980: 73.

Повероваћемо да 'општа начела' обухватају законитости функционисања мишљења и језика. Језик општим семантичким 'пуњењем' речи успева створити искуствени садржај у свести примаоца поруке и онда када овај не влада личним директним искуством о томе садржају. Расел свакако не мисли на индивидуални описни текст или дискурс – већ на вербални апарат и све оно што он носи као готову искуствену грађу коју многи теоретичари сматрају неким посебним знаковно релевантним, утврђеним и систематизованим семантичким материјалом. Величина овог Раселовог открића може се мерити односом скупченог индивидуалног искуства појединца према моћном културном наслеђу датог колектива, нације, и човечанства као целине. Тога је свестан и Расел:

Основни значај знања на основу описа је у томе што нам омогућава да прекорачимо границе наших приватних доживљаја. Без обзира што можемо да знамо само истине које су у целини састављене од термина које смо доживели у упознавању (непосредним искуством), ипак можемо да поседујемо знања на основу описа и оних ствари које нисмо никада доживели. С обзиром на веома уско подручје наших непосредних искустава, то је од кључног значаја и док се то не схвати, велики део нашег знања мора да остане тајанствен зато и подложен сумњи.

2. Овај општи слој људског мишљења, дакле облигатни и друштвено оверен, често и директно санкционисан слој мишљења појединца – јесте по Х. Штајнталу (1884: 341) 'унутрашња форма' језика. В. Вунт (1904: 432) не прихвата Штајнталово тумачење, већ 'унутрашњу форму' изједначава са 'језичким мишљењем'. Под тим појмом за њега као психолога – „немогуће је нешто друго разумети него управо комплекс психичких међуодноса, посебно закона асоцијације и аперцепције, који долазе до изражаја у творби облика речи, у растављању речи, у рашчлањавању реченице и распореду реченичних чланова“. Схватање 'унутрашње форме' тиме је већ у великој мери сужено, и доведено скоро до нивоа на којем га Белић посматра.

3. Антон Марти, подухвативши се да протумачи Хумболтове мисли са гледишта које инклинира стилистици (1908: 136, 138), 'унутрашњу форму' објашњава као 'фигуративно значење'.

а) „Тамо – мисли он – где се, у измењеној и сасвим друкчије схваћеној употреби језичких средстава, пробија првобитни њихов смисао, тамо пред собом имамо фигуративну унутрашњу форму“. И уопште, Марти подсећа на ситуације у којима се на првобитно или основно значење језичких јединица наслојавају нова, а примарна ипак нису ишчезла. 'Унутрашњом формом' сматра управо такву семантичку позадину која више није функционална, али језичком исказу даје одређену боју сличну конотативним одсјајима:

Помислимо на мноштво примера где настају обрти који чувају извесна схватања и навике у области религије, обичаја и морала, и онда пошто речена схватања и ритуали бивају напуштени. Није мало таквих израза ни у области науке који су у њиховом правом значењу застарели, али настављају да живе у новом значењу а да њихов ранији смисао није сасвим ишчилено у свести; нпр. кад говоримо о поларизацији светлости, иако не верујемо више у постојање светлосних телашаца са 'половима'...

б) Али Марти изводи и шире закључке о тзв. „осећају за аналогију“, који доводи у везу са колективним искуством и духовним статусом тога искуства

код појединих народа. „Тако можемо из фигуративне унутрашње форме једног језика – закључује Марти – ...под одређеним условима дознати да ли се народ, у којем је настала, бавио пољопривредом или је склон лову и ратовима, да ли је живео на мору или планини итд.“ (142).

в) Поред 'фигуративне' Марти утврђује постојање и 'конструктивне унутрашње форме', сматрајући да је то управо појава коју Вунт назива 'унутрашњом формом'. „Ко уопште разуме смисао латинског *amavit* – мисао је његова, – мора разликовати 'лице' и 'радњу'..., извесне припремне представе... конструктивне унутрашње форме, као корен спољашње форме“ (147).

г) Када Марти тврди да приликом употребе јединица сваког језика морамо – „строго узев прилагодити своје мисли језичком материјалу ако не желимо одустати од сваке могућности споразумевања“, он први пут формулише тзв. 'неохумболтијанске' погледе, које ће касније развити Вајсгерберова школа. У ствари се ради о неспоразуму, јер Марти није уочио да је реч о две функционално дистинктне сфере устаљених облика: облика устаљеног мишљења, на једној страни, и језичких облика, на другој. Зато он и не примећује раскорак између управо цитиране тврдње, и исправне констатације о сметњама које настају при прелазу са језика развијенијих цивилизација на „неразвијен језик неког примитивног племена коме је мноштво наших појмова туђе“: „ту није по среди само форма исказа, него и оно што изражавамо, сам садржај“ (166). Говорити о несавршенству језика архаичних људских заједница потпуно је депласирано јер је сваки језик довољно кадар да изрази све преливе мисли својих носилаца. Разлика у броју и систематичности појмова настаје у првом реду из разлике у облицима живота, и сложености мисли, а не у способности да људска раса мисаоно преради и знаковно уобличи своје искуство. Управо научна негација тих чињеница води расистичкој теорији о развијеним и мање развијеним, инсуфицијентним језичким и духовним капацитетима различитих народа.

4. А. А. Потебња о 'унутрашњој форми' говори као о 'етимолошком' значењу речи' (1922: 108, 145).

а) „У речи – по њему – разликујемо спољашњу форму, садржај који је објективиран посредством гласа, и унутрашњу форму или најближе етимолошко значење, онај пут којим се тај садржај изражава“.

Реч узета у целини, као укупност унутрашње форме и гласа, пре свега је средство за разумевање говорника, за аперцепцију садржаја његових мисли. Артикулисани глас, који производи говорно лице а прима слушаца, буде у последњем сећање на исто такве гласове, а то сећање посредством унутрашње форме изазива у свести мисао о предмету споразумевања. – Унутрашња форма... усмерава мисао; на исто ће изаћи ако кажемо да једна те иста нова перцепција, зависно од тога у какве комбинације доспева са већ раније наталоженим искуственим резервама изазваће ову или ону представу у речи.

б) Потебња само узгред напомиње да реч може изгубити етимолошку везу са првобитним значењем, и чак успоставити псеудоетимолошке релације, зависно од различитих околности. „Тако нпр. унутрашња форма речи *мио* [р. милый] по свој је прилици представа о мекоћи (она има заједнички корен са *млатити* [р. молотъ], али симболично значење гласова *мио*, то је

осећај сличан ономе што га имају речи код којих је заборављена унутрашња форма...“ (90).

5. Највише разумевања за Потебњине мисли показао је Виктор Шкловски, и применио их је у тумачењу уметничке речи. Он тврди нпр.: „умјетнички дојам – то је дојам при којем се доживљује форма (не само форма, али форма безувјетно)“⁷. У „случајевима кад какав поетски израз постаје прозан“, у њему се на свој начин разграничава „унутрашња форма“ од „вањске“. „На примјер, разумљиво је да – ’подножје брда’ или ’глава књиге’ при пријелазу из поезије у прозу нису промијенили смисао, него су само изгубили форму (унутрашњу, у овом случају)“. Као доказ „како се губитком форме (вањске – у овом случају) пјесма претвара у осредњи дидактички афоризам“ – може послужити измена реда речи која ремети ритам песме.

3. О суштини ’унутрашње форме’

1. Ни психологистичко ни лингвистичко тумачење – како видимо – не дају адекватан одговор на суштину Хумболтова схватања о ’унутрашњој форми’. Приказати ’унутрашњу форму’ као етимолошко или фигуративно значење, значи одузети онај смисао и начин деловања ’језикотворној снази’ који јој је велики мислилац приписивао: узимајући у обзир његову мисао да је језик ’energeia’ (рад, активност), а не ’ergon’ (производ), Хумболтову ’језикотворну снагу’ најупутније је посматрати у акцији, тј. у комуникативној активности; тада се она јавља као језички етаблирани ’поглед на свет’ у виду општих значења речи. Признати етимолошко или фигуративно значење као Хумболтово схватање ’унутрашње форме’, значи, такође, одузети је речима које су изгубиле етимолошко значење, или га нису ни имале. Реч ’човек’ верујем да је врло давно изгубила везу са појмом о усправном ходу, као и ’кућа’ са скривеним местом: ове сиромашне и безначајне реминисценције ни издалека немају тежину дебелих слојева значења којима је прекривен савремени појам ’човека’ и ’куће’. А ти слојеви управо су медијум који покреће семантичке машинерије које управљају употребом речи.

2. Против поменутих симплификација може се навести изванредно разматрање самог аутора идеје о ’унутрашњој форми’, В. фон Хумболта. Он изравно одбацује помисао на рефлексни аутоматизам или праволинијски, једностраном мотивацијом регулисани механизам везе ознаке са означеним садржајем, показујући крајњу флексибилност и креативност семиолошког процеса којим су обухваћени ’вањска’ и ’унутрашња форма’ језика (118):

Разумевање речи је нешто сасвим различито од тумачења неартикулисаних гласова и обухвата много више од пуког узјамног изазивања гласа и наговештеног предмета. Свакако, реч се може узети и као недељива целина, као што се у писму спознаје смисао неке групе речи и без поузданости у погледу њеног азбучног састава... Али као што се не само животињска способност за осећање него и снага људског језика подстичу..., тако се и реч

⁷Šklovski 1969: 14.

прима као артикулисана. А оно што артикулација додаје пуком изазивању њеног значења (изазивању које, наравно, и она доводи до веће потпуности) састоји се у њеном представљању речи као непосредно формом речи као дела једне бесконачне целине, једног језика. Посредством ње је, и у појединачним речима, дата могућност да се из елемената тих речи, по одређујућим осећањима и правилима, образује стварно неодређени број других речи, те да се тиме међу свим речима успостави сродност, у складу са сродношћу појмова. Али тај вештачки механизам душа не би наслутила... На језик се не може гледати као на материју која ту постоји, прегледна у целини или мало-помало преносива, него у њему треба видети материју која себе вечно производи, где су закони прозвођења одређени, али обим, па донекле и врста произвођења, остају сасвим неодређени.

Једина видљива регуларност јесте 'артикулација': етаблирање знака у густом асоцијативном ткиву датог система, његовог представљања „као дела једне бесконачне целине“. Разумевање речи у ствари започиње већ на нивоу фонолошке структуре: њено препознавање као дела једног језика, прикључујући је на дату фонолошку матрицу. Даљи кораци обележени су отварањем семиолошког простора, формирањем смислова и убрзањем пропулзије комуникативне енергије. Други, повратни крак творачког процеса огледа се у кондензацији значењских резерви у свакој речи која се из употребе враћа у људску подсвест са новим 'искуством' – као и у таложењу артикулацијске енергије у фонолошким дистинкцијама којима располаже акустички материјал датог језика.

4. Језик и култура

1. Артикулацијска енергија и семантичке резерве нису ништа конкретно у језику, већ су духовни потенцијали којима је подржан сваки комуникацијски акт представника језичког колектива. Ти духовни потенцијали нису само лингвистички него и дубљи духовни, и уопште културолошки феномени. Хумболт тим поводом изјављује да „у сваком језику постоји својеврстан поглед на свет“. Одатле је он изводио и шире закључке, који се могу тумачити као једнозначна тврдња о укључености целокупнога духовног живота човековог у језик (120–121):

Као што појединачни глас ступа између предмета и човека, тако и укупни језик ступа између њега и природе која изнутра и споља делује на њега. Он се окружује светом гласова да би у себе примао и обрађивао свет предмета. Ови изрази никако не прелазе меру просте истине. Човек живи с предметима углавном – штавише, пошто осећање и делање у њему зависе од његових представа – чак и искључиво онако како му их језик доноси. Истим оним актом којим он из себе испреда језик, он се и упреда у њега, па сваки језик опртава око народа којем припада један круг из којег је могуће изићи само уколико се истовремено пређе у круг неког другог. Стога би научити неки језик требало да значи стећи једно ново становиште у дотадашњем погледу на свет, а тако, у ствари, и јесте, пошто сваки језик садржи укупни сплет појмова и начин представљања једног дела човечанства. Само зато што се у страни језик увек, мање–више, преноси свој властити поглед на језик, тај успех не осети се у чистом и потпуном виду.

2. Амерички 'етнолингвисти' прихватили су ову идеју као доказану чињеницу, па су се трудили да је продубе и даље развију. Код њих се може наћи много тачних запажања и вредних уопштавања, али и много неприхватљивог.

Али у праву је лингвиста Хари Хојдер када заједно са Дороти Ли, цитирајући је, изјављује: „Граматику садржи у кристализованој форми нагомилано искуство, и искуство које се нагомилала, *Weltanschauung* народа“⁸. Претерани су и закључци о томе које је учинио Едвард Сапир. То се види из његове у основи симпатичне тврдње о поетској комуникацији: „Да би се разумела једно проста песмица... потребно је разумети не само појединачне речи са њиховим просечним значењем, већ у потпуности схватити читав живот одређеног друштва онако како се огледа у речима, или како је наговештен њиховим нијансама значења“⁹. Но то су све само шокантне изјаве у којима се крије више изненађења за читаоца него истине о предмету. Сличне је природе и књига Мишела Фукоа са насловом ’Ријечи и ствари’, и поднасловом ’Археологија хуманистичких наука’. Он упозорава да у речима не треба тражити само свеукупност наше садашњости, већ и целокупну прошлост, слојевито распоређену са препознатљивим обележјима старости и провенијенције. Оно што је горе провизорно названо ’искуством’ Фуко разлаже и поставља у шире оквире кретања ’сазнања’. „Тако – мисли он – у свакој култури, између употребе оног што бисмо могли назвати кодексом који распоређује и рефлексije о поретку, постоји голо искуство о поретку и његовим начинима бивања“¹⁰. Па наставља:

Јасно је да таква анализа не зависи ни од историје идеја ни историје наука: такво проучавање је прије окренуто према проналажењу првобитног основа на којем су се могли формирати и сазнања и теорије; усмјерено је ка тражењу простора у коме се могло конституисати знање, ка тражењу оне историјске априорности и оног елемента позитивитета на којима су се могле јавити идеје, конституисати науке, гдје су се могла рефлектовати искуства у филозофијама и гдје су се могле формирати рационалности, како би се можда поново расформирале и ускоро нестале.

3. Сувише смо се приближили Шпенглерову ’прафеномену’ (1972) и телеолошкој теорији о настанку човечанства. Многи критичари слично мисле и о Јунговим ’архетиповима’, које он објашњава као „форме или слике колективне природе које се појављују на целој земљи као континуанте митова и истовремено као индивидуални продукти несвесног порекла“¹¹. Сматра их „урођеним датостима психе, неиспуњеним и од индивидуе недоживљеним формама, преко којих историјски, опште човек и праискуство човечанства успоставља везу са управо насталим, индивидуалним човеком. Колективно искуство је препуно најдрагоценијег садржаја, типичних ликова и ситуација, као и спремних решења која се у одређеним животним околностима спонтано јављају“. И други теоретичари, посебно историчари културе, заступају сличан став, тврдећи нпр. да су „људска бића већ рођена с одређеним природним облицима који су настали из искуства скупљенога током развоја људске врсте“¹².

Ти су облици баштињени као што су баштињени и дијелови тијела који су се једнако тако развијали, међутим, како су ти облици духовни, они ће доћи до изражаја у културним

⁸ Хојдер 1972: 506.

⁹ Sapir 1949. – Цит. по Бугарском (1983: 80). – В. и Хојдер 1972: 495.

¹⁰ Фуко 1971: 65.

¹¹ Јунг 1977: 81–153. – Исп. и: Срејовић – Цермановић-Кузмановић 1984: XXIX–XXX.

¹² Hawkes 1966: 124.

облицима, који очигледније иступају у религиозним митовима... Ти праузори можда одговарају на некој, замршеној разини онемо несумњиво природеном осјећају естетске тачности и оним тенденцијама као што су гротеска у уметности, животињски облици, змајеви и друге уметничке манифестације које се понављају.

4. Амерички антрополог А. Кребер, делећи исто мишљење, покушава проникнути у однос језика и културе. Он истовремено упозорава на корене културе у природи, па чак заступа „схватање културе – људских цивилизација, како рудиментарних, тако и развијених – као нечега што је у потпуности део природе, који стога треба испитивати методом фундаменталних природних наука“¹³. За њега је култура „у исто време предуслов целе човекове историје и њена стална и растућа надградња“. И даље:

Наследна отвореност према култури особина је којом се човек издваја од животиња. Онај део веће целине културе који обично називамо говором омогућава акумулацију осталог дела културе, а управо та култура у ужем смислу даје говору већи део садржине, даје нама, људима, предмет разговора. Друштвено понашање протеже се далеко у прошлост историје живота на земљи – извесне породице инсеката много су успешније социјализоване од нас. Али култура је специфично људски 'изум' – или срећна околност; а култура у човеку, мада секундарна пореклом, наткриљује друштво утолико што више утиче на људско друштво и ваја га него што потиче из њега. Чак и када се појединац посматра издвојен из људског друштва, утицај културе на њега је толики да индивидуални психолог мора непрестано одржавати своју 'варијаблу културе' непроменљивом како би могао дати 'чист' психолошки налаз.

Тумачење мисаоних процеса у склопу активирања језика у комуникацијском акту као средства којим се врши трансфер општих културних вредности пре него конкретног искуства важи свакако у оној мери у којој је конкретно искуство подводиво под општи мисаони кишобран. Али да је говорна активност стварно покретач 'акумулације осталог дела културе' у комуникацијској жижи – о томе не треба да постоји сумња.

5. Једна на први поглед унеколико забачена област језичких истраживања од неког времена почиње се етаблирати као скуп идеја чија се вредност тек мора сагледати као извор факата битних за спознају опште природе језика. То је теорија идиоматизованих и сличних форми, пре свега фразеолошких. У овима се, по тумачењу Драгане Мршевић-Радовић, у крајњој линији оцртава 'слика света' оног колектива у којем настају и обављају своје функције. „Одавно се у науци – каже она¹⁴ – на фразеологију гледа као на један од најважнијих извора за реконструкцију језичке слике света. Захваљујући својој релативно стабилној структури, фразеолошке јединице ће се као вишелексемни спојеви, целовитог значења и релативно устаљеног лексичког састава, као експресивне јединице које се репродукују у језику, понашати, слично пословицама и изрекама, као повољна 'спремишта' за најразличитије културне садржаје“. И не само у идиоматизованим обртима и устаљеним структурама, него и уопште у језику постоји недовољно сагледан а врло богат трезор општих и посебних погледа на свет и духовних вредности од суштинског значаја за људски опстанак, колективни и индивидуални.

¹³ Кребер 1972: 6.

¹⁴ Мршевић-Радовић 2008: V–VI.

5. Закључак

1. Овај екскурс у историју и теорију културе био је потребан као опомена против оних мишљења која претерују у наглашавању важности језика као јединог фактора у људском мишљењу. Постоје и други знаковни системи који су пратилац филогенезе и онтогенезе човека, и којима човек савршено влада исто тако као језиком. Ти системи складно кореспондирају са језиком и чине позадину комуникацијског садржаја отприлике исто онако као што унутрашње телесне звучне фреквенције чине позадину акустичког обола исказних форми којима се служимо у споразумевању. Питање је само како функционишу ти разноврсни семиотички системи у међуодносима, и како човек успева да се кроз њих пробије са сопственим искуством, сопственим мислима, ставовима и комуникативним намерама.

2. Један став о томе јесте онај који заступа Бенџамин Ли Ворф, и по којем култура са својим обрасцима у потпуности диктира појединцу шта ће одабрати као предмет говора и како ће га употребити. Човек је тога несвестан, и беспомоћан пред снагом знаковног универзума у који је утопљен. Ворфова идеја о тзв. 'релативности знака' заправо је фетишизација језика од стране једног нелингвисте¹⁵. Он човека види беспомоћног у ропству знаковних система који га окружују, и које он укупно назива 'вишим несвесним':

У мери у којој то можемо просудити са позиција систематике језика, виши ум, или 'несвесно' једног папуанског ловца на људске главе може да математизира исто тако добро као Ајнштајнов; и обрнуто, научник и прост човек, учен човек и урођеник, употребљавају своју индивидуалну свест на једнако малоуман начин, и упадају у исте врсте логичких ћорсокака. Они су подједнако несвесни величенствених и неумитних система који их контролишу као што говедар није свестан космичких зрака.

3. Само је унеколико различит став Џона Ферта, утолико различит што Ферт не одриче свесно учешће човеково у говорном процесу. Расправљајући о Десосировој дихотомiji *langue vs. parole* итд. он наглашава:

Ако сада из те опште целине коју он назива *langage*... изуземо све индивидуалне црте језика, целокупност језичких гласова у ваздуху, и целокупност словних ознака на папиру – то јест, ако из целине коју Де Сосир зове *langage* издвојимо *parole* – ако одстранимо све површинске индивидуалне чинове који чине *sujets parlants* свакога датог колектива, имаћемо пред собом најзначајнији део, језик колектива, функцију онога што се зове *la masse parlant*, 'говорећа маса', похрањен и сређен у форми *conscience collective*, 'друштвена свест' – неми, високо организовани систем знакова који егзистира одвојено, изнад и мимо *sujet parlant*.

4. Роберт Хол, прихвативши Фертов термин 'неми језик', такође је убеђен у доминантну улогу тога елемента у комуникативном акту:

Мора се имати на уму да људски говор чине произвољни гласовни симболи који изражавају нешто што се догодило или се могло догодити, а да при том не постоји никаква нужна веза између ових симбола и описаног догађаја. Говор је високо селективан процес због начина на који култура функционише. Ниједна култура није изнашла начин да се нешто саопштава а да се при том један низ ствари не истакне на рачун другог низа ствари.

¹⁵ Ворф 1979: 187–188.

5. Тек ће А. Белић поводом тога бити у праву када тврди: „Да, језик је израз или знак оних духовних вредности које се предају од једног претставника друштвеног – другоме. Другим речима, језик није ни слика оних процеса којима се до тих вредности дошло, нити је оно биће у које се слива све оно што се поводом њих у нашој свести врши... Језиком се предаје околном свету онолико и оно од духовног живота, као системом знакова за обележавање његове садржине или смисла, – колико то траже од својих претставника извесне друштвене потребе и потребе њих самих. – Само у том смислу има узајамности међу језичким изразом или језиком и оним што он обележава...“ (32).

6. Крајњи закључак који се из овог мноштва схватања може извући – јесте да духовна снага ’језичког стварања’, као и целокупне језичке животне моћи која се огледа у учинку сваког конкретног језичког акта – лежи у дубинским просторима људске мисли и људске културе као мисли поспремљене у колективном мишљењу, у погледу на свет или сл. Та се снага огледа у свим доменима језичке употребе и језичке еволуције као унутрашњег процеса у којем се огледа и у који се уграђује сама употреба. Појединац у тренутку активирања језичких маса покреће читав механизам унутрашњег духовног амбијента у којем егзистира. Тај унутрашњи мотивациони моменат који покреће језичку материју на комуникацијску активност, на једној страни, и на еволуцијске покрете, на другој – то ће бити та ’унутрашња форма’, или боље ’обликоворна снага’ која утиче на правце формирања вањских структура. Али не заборавимо и на човека и његову способност да својом вољом, у складу са општим и тренутним потребама, покрене ту гигантску машинерију и приведе је у службу при остварењу комуникативних циљева, а преко тога и других... И не заборавимо да је човек творац свих тих слабом уму недокучивих, али и најслабијем од њих доступних проналазака људског генија у остварењу како ситних свакодневних потреба, тако и грандиозних пројеката попут сјајних научних теорија, филозофских система, уметничких дела несагледиве вредности итд.

Кључне речи: форма, унутрашња форма, однос, ознака, значење, култура, језик, неми језик.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1946:** А. Белић, *Внутренняя и внешняя языковая форма*, Москва: Известия Академии наук СССР V, 179–182.
- Белић 1998:** А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју I*, ’Изабрана дела, први том’, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Белић 1999:** А. Белић, *Око нашег књижевног језика*, ’Изабрана дела’, осми том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бугарски 1983:** Р. Бугарском, *Лингвистика о човеку*, Београд.

- Ворф 1979:** Б. Ли Ворф, *Језик, мисао и стварност*, Београд 1979.
- Вунт 1904:** W. Wundt, *Völkerpsychologie (eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze der Sprache, Kultur und Sitte)*, Leipzig 1904., in: *Белић 1998*.
- Вунт 1922:** W. Wundt, „Völkerpsychologie. Die Sprache II“, in: *Белић 1998* (308).
- Јунг 1977:** К. Јунг, *Психологија и религија*, Одабрана дела IV, Нови Сад.
- Кребер 1972:** А. Кребер, „Увод“, *Антропологија данас*, Београд.
- Марти 1908:** А. Marty, *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie*, Halle, in: *Белић 1998*.
- Мршевић-Радовић 2008:** Д. Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Норен – Полак 1923:** Noreen – Pollak, „Einführung in die Wissenschaftliche Betrachtung der Sprache“, Halle, in: *Белић 1998* (308).
- Потебња 1922:** А. А. Потебња, *Мысль и язык*, 4. изд., Одесса.
- Расел 1980:** Б. Рас(е)л, *Проблеми филозофије*, Београд.
- Сапир 1949:** Е. Sapir, *Language – an Introduction to the Study of Speech*, New York 1949.
- Срејовић – Цермановић-Кузмановић 1984:** Д. Срејовић, А. Цермановић Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд.
- Фуко 1971:** М. Фуко, *Ријечи и ствари*, Београд.
- Хојцер 1972:** Х. Хојцер, „Однос језика према култури“, in: *Кребер 1972*.
- Хоукс 1966:** J. Hawkes, *Historija čovječanstva – kulturni i naučni razvoj, sv. I/1*, Zagreb.
- Хумболт 1988:** В. фон Хумболт, *Увод у дело о кави језику и други огледи*, Нови Сад.
- Шкловски 1969:** V. Šklovski, *Uskrsnuće riječi*, Zagreb.
- Шпенглер 1972:** О. Spengler, *Der Untergang des Westens – Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*, München: DTV.
- Штајнтал 1884:** Н. Steinthal (Hrsg.), *Die sprachphilosophischen Werke Wilhelm's von Humboldt*, Berlin, in: *Белић 1998*.

Radoje Simic

ÜBER DIE „INNERE SPRACHFORM“

(Zusammenfassung)

Humboldts 'innere Sprachform' ist vielfach in der Sprachwissenschaft und benachbarten Disziplinen behandelt worden, hat aber noch keine Lösung gefunden. Der Autor befasst sich mit der Geschichte der Frage, und schlägt eine Lösung vor, die im Lichte der neueren Theorien der Sprache und Kultur als richtig erscheint. Im Grunde, seiner Meinung nach, kann man die kulturellen und anderen semantischen Elemente als 'innere Sprachform' anerkennen.

Галина Г. Тяпко
Москва

О СУПЛЕТИВИЗМУ ГРАМАТИЧКИХ ОБЛИКА У ДАНАШЊЕМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (нормативни и употребни аспект)

У језичком систему увек има јединица које не могу бити изведене уз помоћ општег правила, што задаје главобољу стручњацима за машинско превођење текста. Аномалност у обликовању и парадигматици може бити условљена суплетивизмом, присутним што на дијахроничком, што на синхроничком плану. Зависно од типологије, језици имају разни степен суплетивности. Проучавање суплетивизма на материјалу српског језика употпуњује наша сазнања о природи тог феномена. Суплетивизам је жива појава, мање-више заступљена у разним врстама речи, посебно код именица. Изналажење узрока суплетивности је важан и занимљив лингвистички задатак. У том погледу веома су информативне „лингвомаргиналне“ чињенице, замршене с гледишта данашњих говорника, а особито странаца. Суплетивним дублетизмом и хетероклизијом посебно се истичу именице средњег рода –ет- основа, које означавају младунчад животиња. „Гендерни чинилац“ у лексичкој семантици, узус и норма утицали су на формирање аномалног, „некомфорног“ деklinацијског типа, јединственог споја прошлости и садашњости.

За разлику од руске науке о језику у српском и хрватском језикословљу нема много информације о суплетивизму као језичком феномену. Можемо да се ослонимо само на кратке дефиниције енциклопедијског речника модерне лингвистике Д. Кристала¹ и новог „Речника српског језика“ Матице српске².

Према Д. Кристалу, „суплетивизам – у морфологији, (је) назив за случајеве када није могућно показати сродство између морфема помоћу општег правила, пошто се јављају облици од различитих коренова (курзив наш). Суплетивима називамо оне облике које граматика датог језика употребљава да попуни парадигму, иако нису од истог корена, нпр. *човек* према *људи*, *добар* према *бољи*.“ У новом речнику Матице Српске суплетивизам је „претежна или потпуна неподударност корена или граматичке основе у различитим облицима значењски и системски исте речи у парадигми“. Иако без прим-

¹ Д. Кристал, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, prevod dela: A Dictionary of Linguistics and Phonetics/ D. Crystal. – Beograd, NOLIT, 1988, с. 249.

² *Речник српскога језика* / [израдили Милица Вујанић и др.; редиговао и уредио Мирослав Николић]. – Нови Сад: Матица српска, 2007, с. 1291.

ера, ова дефиниција је комплекснија, јер укључује у оквиру суплетивности и *истокоренске* јединице, које се разилазе само у једном (аномалном) делу основе при потпуној семантичкој једнакости и парадигматској повезаности. Додуше, овај искорак није подупрт у дефиницији *суплетива*, јер примери суплетива, које наводи речник, илуструју искључиво разнокоренске парове (*човек – људи, ја – мене, бити – јесам*). Нови речник хрватскога језика³ одредницу „суплетивизам“ нема уопште, а поседује само одредницу „суплетив“, који се дефинише као „*dopunski oblik različita korijena, a istoga osnovnog značenja sa svojim raгом*“. Примери се не наводе. Примећује се да састављачи речника избегавају у дефиницијама „суплетивности“ навођење именица средњег рода са сложенем бројном парадигмом типа *пиле – пилићи* као пример суплетивног саодноса.

Међутим, иако одреднице (натукнице), посвећене суплетивизму споменутих речника избегавају такве примере, лексикографска грађа једнога од њих – новог речника Матице српске, редовно бележи множинске облике типа *пилићи* као суплетиве. Ознака „супл.“ уведена је и у списак његових техничких скраћеница. Шта више, суплетивни облици множине су издвојени у речнику у посебне одреднице, што није случај за облике једине тих именица, које се не бележе тако редовно.

И поред тога што данашњи српски језик има и других суплетивних репрезентаната (о њима ћемо други пут), а споменутих именицама већ је посвећена извесна пажња у граматичким описима, ипак мислимо, много шта је у њиховом функционисању остало нерасветљено. Још један разлог да се позабавимо српским именицама, које означавају младунчад животиња, јесте самосвојност те групе суплетивних творевина. Проучавање суплетивизма на материјалу других језика показује постојање у њима једног стабилног заједничког састава суплетивних репрезентаната. То су суплетиви „прве генерације“, који потичу још из индо-европског језичког заједништва. Узгред речено, у њихов број спадају и примери из речника Д. Кристала и новог српског речника (2007). Тај старији слој суплетива је већ прилично познат историчарима различитих језика. Међутим, феномен споменутих српских именица за означавање младунчади је без сумње каснија појава („секундарни суплетивизам“, по Коњецкој⁴), за коју други језици – било не знају уопште, било имају само делимичне паралеле.

Прво питање, које се намеће, јесу ли именице типа *пиле – пилићи* суплетиви?

Друго питање је, кад је реч о суплетивизму, зашто су управо множински облици мушкога рода на –ић (ређе на –ац) ушли у парадигматску спрегу с једнином именица средњег рода, које означавају младунчад животиња и немају правилну множину. Ова бројчана парадигма биће објект детаљнијег посматрања.

³ *Rječnik hrvatskoga jezika / glavni urednik Jure Šonje; <stručni suradnici Ana Diklić...>et al.>>. – Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža: ŠK, 2000, s. 1199.*

⁴ В. П. Конечкая, *Суплетивизм в германских языках*, М.: Изд-во „Наука“, 1973, с. 165.

Треће питање: јесу ли облици на –ад (типа *прасад*) и облици множине на –ић (типа *прасићи*) или –ац (типа *прасци*) истозначни еквиваленти у односу на суплетивну јединицу типа *прасе* (?).

Четврто питање: зашто су облици множине „нестали“ само код једног дела српских именица средњег рода –ет- основа – оних, које значе што живо. Зашто се може рећи *буре – бурета*, а не може *пиле – пилета*, него треба рећи *пиле – пилићи* (?).

Мислим, да су та питања чак занимљивија и вреднија него нагађање који су од суплетивних облика множине тих именица фреквентнији данас. Мада и то питање је од значаја и биће размотрено по реду. Не претендујући на апсолутну истину, покушаћемо размрсити чвор⁵.

Размотримо прво питање да ли се могу парови типа *пиле – пилићи*, који поседују исти корен (*пил-*), а разликују се само афиксима, сврставати у појаву суплетивизма. Мишљења су подељена. Ако се стриктно придржавамо дефиниције Д. Кристала, онда и не могу, јер нису разнога корена (као што је пар *човек – људи*), што је одлучујући фактор код утврђивања суплетива. Може се радити само о хетероклизији, увелико заступљеној у савременој српској именичкој деklinацији. На другој страни, суплетивима се сматрати могу. Према новијем – синхронијском – прилазу суплетивизму аномални део суплетивне парадигме може бити не само корен, него основа или једноставно афикс именица⁶. У прилог томе су и друге аргументе. Иако имају исти корен не могу бити изведене једна од друге. Алтернација њихових афикса (-е⁷ и -ић) не понавља се у другим врстама речи. Значи, јединствена је, уникална, а „суплетивизам управо и јесте крајњи случај алтернације“⁸. Овај став нам је ближи, јер је универзалнији. Прихватимо га и ослањаћемо се на њега у даљем излагању, полазећи од тога да парови типа *пиле – пилићи*, *теле – телићи* јесу у међусобном суплетивном односу. У ствари, исти став се огледа и у лексикографској пракси: као што смо рекли, суплетивност множинских облика на –ић редовно се бележи у новом српском речнику (2007), а уз именице на –ад и –ић у свим ранијим репрезентативним речницима српско-хрватског језика. Позабавићемо се другим питањем – како је дошло до формирања толико живе хетероклитичне парадигме броја.

⁵ Као материјал за овај чланак послужио је корпус именица на –ад (преко 200 речи), који смо далеких 80-их г. прикупили у друге сврхе из књижевних дела југословенских аутора и речника тог периода, који смо имали на располагању (САНУ, Матице српске, ЈАЗУ). Полазни корпус је поново испитан у светлу суплетивне проблематике, упоређен и прецизиран у складу с грађом новог речника Матице српске (2007), допуњен актуелним примерима из данашњих српских новина и електронских медија.

⁶ Види: А. А. Реформатский, *Число и грамматика* / Вопросы грамматики // Сборник статей к 75-летию академика И. И. Мещанинова, М.-Л., 1960, с. 394-395; А. А. Реформатский, *Введение в языкознание*, Грамматика, параграф 55, суплетивизм, 4-е изд., М., 1967; И. А. Мельчук, *О понятии суплетивизма и о фраземе СУКИН СЫН ≈ СУКИНЫ ДЕТИ* / Русский язык в модели <Смысл – Текст>, Москва-Вена, 1995, с. 352.

⁷ Нећемо сада дискутовати о природи –е, за нас је битно да је управо тај сегмент заступљен у алтернацији (Г.Т.).

⁸ И. А. Мельчук, *Опыт разработки фрагмента системы понятий и терминов для морфологии (к формализации языка лингвистики)* / Семиотика и информатика, вып. 6. Грамматические и семантические проблемы. – М.: ВИНТИ, 1975, с. 47.

Преглед старије и модерне лексикографске грађе даје врло богат материјал, који сведочи о разним странама сеоског живота српскога живља. Изузетну важност у сеоским домаћинствима имале су домаће животиње – кућни љубимци и, наравно, оне животиње, које су чувале кућу и стоку од лупежа и незваних гостију или се пак гајиле за домаће потребе због меса, масти, длаке, коже – за исхрану, предење, плетење, запрежну вучу, трговину итд. Није нимало случајно да је у српским и српско-хрватским лексикографским изворима забележено мноштво назива, који су служили за означавање једне те исте животињске врсте или њене младунчади. Многи од њих већ су заборављени и чине се млађој популацији сувишним дублетима. Тако, хиперониму „свиња“ блиски су по значењу речи – *вепар*, *прасац*, *крмак*, *брав*, *крмача*, *прасица*, *крмче*, *крмчић*, *крме*, *одојак*, *свињче*, *прасе*, *прасић*, *прашче*, *прашчић*, *гуде* (AP), *мангулче* (AP), *назиме*, *назимче*; хиперониму „пуран“ блиске су именице *ћуран*, *ћурак*, *тукац*, *пура*, *ћурка*, *тука*, *туче*, *пурче*, *ћуре*, *ћурче*, *буче*, *бире*, хиперониму „пас“ – *хипоними* *куче*, *кучак*, *кер*, *кучка*, *куја*, *керуша*, *керче*, *керчић*, *кучић*, *пашче*, *штене*, *штенац*, *вижла*, *вижле*, *брече*, *кисе*, *лабашче*. Много сличних назива имају такође речи *коњ*, *пуран*, *јарац*, *во* и друге. Богатство терминологије за домаће животиње запажено је у многим индоевропским језицима⁹. Али је српски појмовник без премца.

Речи у таквим низовима семантички се разликују по полу, старости, понекад по пасмини, експресивности, локалитету. Разноврсност и бројност ове лексичке групе је резултат утицаја дијалеката. Према *биолошком роду* групишу се животињске породице, где сваки члан има свој назив. Разлике граматичког рода код једних врста означене су само уз помоћ творбе (*мачка* – *мачак* – *маче*; *зец* – *зечица* – *зече*, *вук* – *вучица* – *вуче*), док код других – уз помоћ суплетивних саставница (*петао* – *кокош* – *тиле*, *коњ* – *кобила* – *ждребе*, *во* – *крава* – *теле*). Суплетивни низ укључује етимолошки различите корене, који су уједињени заједничким садржајем. Испитивања разних језика показују да је суплетивизам „биолошког рода“ израженији код оних врста, које играју кључну улогу у домаћинству. Потребна за означавањем свих чланова биолошке породице код животиња сматра се за један од узрока настанка суплетивизма. Идемо даље. Из тих низова се лако издвајају имена „мајке“ (женке) и „оца“ (мушкараца). Код имена „родитеља“ уочавамо суфиксалне изведенице типа *вук* – *вучица*, *тигар* – *тигрица*, *лав* – *лавица*, *мајмун* – *мајмуница* и суплетивне саставнице типа *јарац* – *коза*, *петао* – *кокош*, *коњ* – *кобила*, *во* – *крава*. Гледајући те парове одвојно од њиховог потомства видимо како суплетивизам спаја и ужи састав породичних фигураната. На основу чега? На основу гендерне разлике. Дакле, и то је узрок настанка суплетивног односа, што потврђује материјал многих језика. По мишљењу историчара, афиксација и суплетивизам јесу основна средства за означавање рода животиња, али

⁹ Уп. В. П. Конецкая, *К вопросу о суплетивности в языке*, Ученые записки МГПИИ им. В.И. Ленина, том СХХVI, М., 1958, с. 78.

суплетивизам је јаче средство него афиксација кад је потребно уз граматички род обележити и „гендерну припадност“ животиња¹⁰.

Другим путем до истог закључка о семантици именица типа *јарућ*, *мачић* долази С. Бабић. Приликом описа творбе именица на *-ић*, разводећи семантику множине суплетивних низова (по њему, *suplementarnih oblika*) типа *гушче – гушчићи*, *јаре – јарући* и једине именица на *-ић*, он пише: „Будући да је однос мношине према једнини претежно аутоматски, као и обротно, деловањем се тога механизма од наведених множинских облика јављају и једнински, али они значе нагушавање приказаног система. Имају оправдање једино кад значе 'мало, младо мушко', нпр. *унићић* – дем. унук, *телић* – мушко теле (АР)“¹¹. Закључак је исправан, али по нашем третману, управо мушка ознака именица на *-ић* подстакла настанак бројних суплетивних низова именица, које означавају младунчад (исто као код одраслих животиња). Потенцијалност или неизводљивост неких облика на *-ић* у савременом урбаном језику може бити резултат заборављања старих концепата.

Расправљајући о суплетивизму у данашњем српском језику, водимо рачуна да фактори који су условили настанак наведених суплетивних односа јесу већ прошлост. У савременим речницима налазимо потврду семантике, о којој расправљамо, само код једног дела суплетивних саставница на *-ић*. Ако се бележи, не наводи се на првом месту, него иза неког ширег значења (деминутив, деминутив + хипокористик), запаженог код неколико једнокоренских изведеница с разним формантима. Понекад обе саставнице суплетивног низа имају у речнику исту дефиницију (*вуче* 'младунче вука' – *вучић* 'младунче вука', ум. *вучић* 'мушко вуче'). Иновације у семантици ове лексичке групе, које бележи речник, сведоче о неумитном слабљењу суплетивних односа у овом сегменту граматичког система. Бришу се или постају све мање уочљиве некада битне функционалне границе творбених модела.

Парови типа *паишче – паишчићи*, *јарче – јарчићи*, *ждрепче – ждрепчићи* разјашњавају, по нашем мишљењу, и замршено питање о афиксалном споју *-чић*, како га узимати – као два (?) афикса *-ч-* и *-ић* или као један (?) суфикс *-чић*. Сматрамо да су то два разна форманта с посебним функцијама, а не један, и ево зашто. Елемент *-ч-* долази било као део основе (*паче*, *маче*, *вуче*, *буче*, *мече*, *куче*), било као алтернант суфикса *-ац* од изведеница типа *близанац*, *јарац*, *ждребац*, *сисанац* и сл. Творбом назива за младунче покретно – *а-* се губи и долази до системске промене сугласника *ц* → *ч*, познате у разним врстама речи (уп. *отац* → *оче*, *мицати* → *мичем* и сл.). Суфикс *-ч-* каткад се јавља и „без разлога“, као резултат аналогije, што је уверљиво показао М. Стевановић¹² приликом тумачења суфикса *-чић* као варијанте суфикса *-ић*. Такав аналошки суфикс налазимо код речи *паишче* – 'млади пас' (јер основинску реч „пасац“ у том значењу немамо). Суфикс *-ч-* овде и у сличним примерима постао је маркер за означавање младунчета, вршећи исту улогу

¹⁰ Уп. В. П. Конечкая, *исто*, с. 78.

¹¹ S. Babić, *Tvorba imenica na -ić*, *Jezik*, XVII, s. 86.

¹² М. Стевановић, *Савремени српски језик (граматички системи и књижевнojeзичка норма)*, књ. I. Увод. Фонетика, Морфологија. – Београд: Научно дело, 1964, с. 542.

што и једноставне основе типа *тиле*, *прасе* и сл. Суфикс *-ић* намењен је за друго – служи за ознаку мушкога пола младунчета и транспонује изведеницу у деклинацију мушкога рода.

За младунчад појединих врста егзотичних животиња или грабљиваца у српском језику има опште име – за обадва пола, кад је реч о мирнијој животињи, (*слонче*) или за мушко младунче, кад је реч о грабљивцу (*тигрић*, *лавић*, *рисић*), уп. :

Слонче у аустралијском зоо врту (П-ка, 04.11.09.); Малени *тигрић*, још без имена, потомак пара бенгалских *тигорова*, [...] нова је и тренутно најатрактивнија принова у јагодинском зоолошком врту „*Тигар*“ (П-ка, 12.07.09.).

Временом се показало да суплетивни модел (типа *прасе-прасићи*, *маче-мачићи*) добро ради кад је реч о добро познатим животињским врстама. Не функционише кад је реч о ретким или егзотичним животињама (*чивава*, *мастиф*, *жирафа*). Зато у данашњем српском језику за младунчад свих врста, а најпре за егзотичне животиње формирала су се два једноставна номинацијска модела – „*младунче*¹³ + назив животиње“ или „*младунац* + назив животиње“, тако да није тешко именовати било коју животињу. Примери:

Младунче *пингвина* угледало је прву светлост у граду Харбин у североисточном делу Кине. (П-ка, 11.12.09.); *Младунче* минијатурног *мајмуна капуцинера*, старо три недеље, представљено је новинарима у зоолошком врту у Келну. (П-ка, 09.07.09.); Зоо врт добио је принову – *младунче зебре*, које је добило име *Примо* (П-ка, 22.06.09.). Три *младунаца* *сибирског тигра* у зоо врту у Нирнбергу, (П-ка, 21.11.09.); Провера здравља *младунаца тасманијских ђавола* (П-ка, 22.10.09.); Гнезда *младунаца диносауруса* налазила су се под пепелом који је настао услед ерупције вулкана (П-ка, 02.10.09.).

Али и те аналитичке номинације могу се у медијима лако обићи, уп.:

Зоо врт је богатији за *бебу амурског леопарда* (П-ка, 05.12.09.); *Мали бели лав* стар свега дванаест дана ужива у храни у Београдском Зоолошком врту. (П-ка, 01.09.09.).

Успостављање несталих делова некадашњег системског низа показује логичност бројне парадигме типа *куче* – *кучићи*, мада у новом српском речнику нећемо наћи реч *кучић* (мушко куче), а именица *куче* више не значи искључиво младунче пса, штене, него означава и одраслу животињу, пса уопште.

Наћи ћемо мноштво примера, када се речи *пси* и *кучићи* употребљавају као истозначнице. Ево неколико свежих примера из новина:

Пракса јесте да се у свим случајевима *пси* успављују, што не би смело да се ради, јер [...] *кучићи* нису одговорни (П-ка, 25.08.2009); „Ако *паса* уједе – власник крив“; Док закон „мирује“, *кучићи* се множе (Заголовок статије: П-ка, 11.08.2009); Проблем се упорно решава лепом причом, а *кучићи* се множе (П-ка, 11.08.2009); Град је у обавези и да спроводи препоруке највећих светских удружења за заштиту животиња. – Морају да воде јавне кампање, упознају грађане са проблемом уличних *паса*, подстичу регистрацију

¹³ Реч *младунче* Вук је унео тек у друго издање Српског рјечника (1852), а реч *младунац* није забележио уопште. Низ *младунче* – *младунац* настао је према аналогiji *теле* – *телец*, *прасе* – *прасац* (Г.Т.)

и стерилишу власничке и невластичке *кучиће* (П-ка, 11.08.2009); ... казна предвиђена је за шишање *кучића* у парку што је такође честа појава (ПОЛИТИКА, 17.08.2009); „*Пси* радо скачу у фонтане“, *Кучићи* могу слободно да се крећу само на зеленим површинама (П-ка, 17.08.2009).

Ту је негде близу и „куче“ без маркера пола:

Стилисти дотерују фризуру *кучету* на изложби у кинеском граду Вухан (П-ка, 12.07.09.); уп. такође пословицу „немати ни *кучета*, ни мачета“

Из ових примера следи да је у свакодневном језику све више у употреби „суплетивни“ пар *нас – кучићи*. Под знаком навода је због тога, што се помоћу општег правила гради правилна бројна парадигма сваке саставнице овог низа (*нас – пси, кучић – кучићи*). Тобожњи суплетивизам је честа појава у разговорном језику¹⁴ и српски није изузетак.

Материјал показује да суплетивизам није статична појава, него има одређену динамику. Једни суплетивни низови нестају, други ничу. Потврду томе налазимо и у Вуковом речнику¹⁵. Узели смо као пример именице *прасе* 'ein Ferkel' (СР), *прашчић* 'v. прасе' и све евентуалне облике множине, које су наведене у посебним одредницама: *прасац* '(coll.) die Ferkel', *прасци* '(coll.) die Ferkel', *прашчићи* '(coll.) дем.v. прасци'. Иако Вук није знао за појаву суплетивизма (термин је лансиран тек крајем XIX века), у Српској граматици навео је облике суплетивне множине на –ад и –ци. Из речничке грађе (СР) видимо да бројну парадигму именица с кореном *прас-* чини неколико суплетивних парова:

прасе 'ein Ferkel' – прасац '(coll.) die Ferkel'

прасе 'ein Ferkel' – прасци '(coll.) die Ferkel'

прасе 'ein Ferkel' – прашчићи '(coll.) die Ferkel'

прасац 'ein schon erwachtenes Schwein' ≠ прасци '(coll.) die Ferkel'

Доњи пар, иако се формално састоји од облика исте речи, има разлике у означавању денотата. По свој прилици, именица *прасац* има код Вука и правилну множину (*прасац – прасци*), и суплетивну, кад је реч о имену младунчета (*прасе – прасци*). Промена лексичке семантике у деловима једне граматичке парадигме и прикључивање одломка другој “непуној” речи јесте један од узрока суплетивизма, који је запажен и у другим језицима. Речи *прасић* и *прашчић* могу се сматрати само као потенцијалне, јер код Вука нису забележене.

Динамика суплетивизма долази до изражаја и касније, уочљива је на примеру именица на –ад, које Вук наводи као главни облик множине именица средњега рода за означавање “живих ствари”. Тај облик спомиње у својој фундаменталној граматици и М. Стевановић, али додаје њему облике на –ић, о којима Вукова граматица ћути. М. Стевановић пише о облицима на –ић као неутралној суплетивној множини – живој појави у језику. Упоредјење састава

¹⁴ Ю.Д. Апресян, *Суплетивное словообразование* / Избранные труды, т. I. Лексическая семантика, 2-е изд., испр. и доп., М.: Школа „Языки русской культуры“ РАН, 1995, с. 173–174.

¹⁵ В. С. Караџић, Српски рјечник (1818), Сабрана дела Вука Караџића, књ. 2, Београд: Просвета, 1966, 271 с.

именица на –ад, које наводи М. Стевановић, и оног из корпуса новог речника Матице Српске (2007), показује даље јачање позиција множине на –ић. Управо она бележи се и у речнику као суплетивна множина именица средњег рода означене групе. Облицима на –ад укинута је ознака „супл.мн.“, редовно се бележе као збирни или „колективи“. Знатно је смањен сам састав именица на –ад у односу на претходне речнике српско-хрватског језика. У новом речнику нису забележене и неке именице на –ад, наведене у граматици М. Стевановића, које су изашле из употребе. Генерална линија састављача била је без сумње показати данашњи српски лексикон, који се темељито обновио. Динамичка кретања у лексици погодила су и граматички систем, укључујући и онај сегмент који посматрамо. Суплетивни модел *прасе* – *прасад* све више потискује модел *прасад* – *прасићи* и аналитичке конструкције, универзалније природе.

Последње питање, које је остало нерасветљено, тиче се загонетне једнине српских именица средњег рода –ет-основа, које значе „што живо“. Одсуство множине, функционисање само у једнини, стриктна граница у бројној парадигми између имена „живих“ и „мртвих“ ствари, упућује на промену мушких антропонима (хипокористика), присутну у екавским говорима (*Раде, Радета, Вуле, Вулета, Дуле, Дулета, Миле, Милета, Циле, Цилета*). Вук је забележио као живу појаву низ онима с неокрњеном основом ове врсте и у номинативу – *Милета, Радета, Лакета, Вучета, Боleta* итд.¹⁶ Можда није случајно да је код падежне промене мушких имена ове врсте на памет одмах пада промена именица средњег рода споменутог типа, које означавају младунчад живих бића. Осврћући се на деклинацијски тип двосложних мушких хипокористика, М. Стевановић вуче паралелу с именицом *дете, детета*¹⁷, а у веома актуелним „Лингвомаргиналијама“¹⁸ спомиње се промена типа *пиле, пилета, пилету, пилетом*. Из нашег угла намеће се само други редослед анологије: именице типа *дете, пиле, прасе* и сл. формирале су деклинацијски тип по узору на екавске антропониме-хипокористике (*Раде, Радета, Радету*). Треба ту чињеницу темељно испитати, можда ће се то и прихватити.

Могућно је да у прилог томе иде и чињеница да у рускоме језику, који нема такву деклинацију мушких антропонима, једнина именица типа *теле, прасе* је нестала уопште, тако да је замењена облицима на –онок, –енок (*теленок, поросенок*). За разлику од српског језика руски чува правилну множину (*телята, поросята*). У асиметричној руској парадигми броја (*теленок* – *телята*) једнина јаче назначује семантику мушког младунчета него множина, која се према полу не диференцира. Да закључимо.

1. Називи животиња у свим језицима чине једну од репрезентативних група суплетивних творевина (*јарац* – *коза, петао* – *кокош*). У српском је-

¹⁶ В. С. Карацић, Српски рјечник (1818), Сабрана дела Вука Карацића, књ. 2, Београд: Просвета, 1966, 271 с.

¹⁷ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма)*. Увод. Фонетика. Морфологија. – Београд: Научно дело, 1964, с. 196.

¹⁸ Б. Ђорић, *Лингвомаргиналије*. – Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009, с. 99.

зику суплетивни однос проширен је и на називе младунчади животних врста, тако да се формирала једна веома динамична група именица, које „се не обликују по правилу“. У суплетивни однос укључене су именице средњег рода –ет- основа (*теле*), мушкога рода на –ић (*телић*), именице мушкога рода на –ац (*телац*), именице женскога рода на –ад (*телад*) и аналитичке номинације „младунче + назив животиње“ (*младунче панде*), „младунац + назив животиње“ (*младунац усурјског тигра*).

2. Именички пар *пиле* – *пилићи* можемо сматрати суплетивним, јер је изван редовних парадигматских односа, својствених именицама српскога језика. Саставнице одговарају условима суплетивности: не мењају се „по правилу“, разликују се по форми („аномалним“ афиксима –е / –ић), не могу бити изведене једна од друге, у овом споју данас (!) значе исто.

3. Тај суплетивни низ формиран је по устаљеном обрасцу, који је важио за називе одраслих животиња (*бик* – *крава*, *коњ* – *кобила*, *јелен* – *кошута*): једну саставницу суплетивног споја чинили су називи мушке младунчади на –ић и –ац (*ређе*), другу саставницу – именице средњег рода с колебљивом –ет- основом, у којој пол младунчета није био маркиран.

4. Суплетивни називи, који означавају пар одраслих животиња, чине разне речи (*јарац* – *коза*), док имена младунчади, чине истокоренске саставнице (*јаре* – *јарићи*), које формирају једну парадигму броја, што их *de facto* чини алолексама једне речи.

5. Суплетивни облици на –ад, –ић и –ац нису истозначнице, јер код *nomina collectiva* на –ад ознака пола није маркирана, што их уједињује с облицима ср. р. једнине на –е (-че) типа *теле*. Због немаркираности гендерности именице на –е и –ад имале су слабије изгледе за формирање суплетивне парадигме у односу на облике множине са суфиксом –ић.

6. Сасвим је могуће да је витални тип обликовања мушких онима (типа *Раде*, *Радема*), дубоко уклесан у систем штокавске деклинације, судбоносно утицао на парадигматику именица ср. рода, које означавају називе младунчади (*теле*, *телета*) и које нису развиле правилну множину.

7. Универзални аналитички изрази за ословљавање животињских врста, који су данас све присутнији у медијима, смањују фреквентност старијих суплетивних номинација и чине српски језик у овом сегменту провиднијим (мање суплетивним) у односу на претходна раздобља.

Кључне речи: суплетивизам, суплетив, именице средњег рода –ет-основа, суплетивне категорије броја и пола младунчади

Галина Георгиевна Тяпко

О СУППЛЕТИВИЗМЕ ГРАММАТИЧЕСКИХ ФОРМ
В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ
(нормативный аспект и узус)

(Резюме)

Супплетивизм занимает центральное место в общей теоретической морфологии и словообразовании, охватывая единицы разных частей речи, образованных «не по правилу». Он часто гнездится в неприхотливых сегментах языковой системы, вызывая трудности у иностранцев и специалистов по машинному переводу.

В статье исследуются парадигматические особенности сербских существительных, обозначающих названия детенышей животных. Этот разряд лексических единиц представляет особый интерес в свете нормы и узуса супплетивных отношений, поскольку не имеет „образованной по правилам“ стабильной парадигмы числа и дает несколько моделей супплетивных пар числа. Наибольшей дублетностью отличаются супплетивные формы мн. числа, активность которых оценивается в сербских грамматиках разных периодов по-разному.

Большая устойчивость в современном сербском языке супплетивных форм мн. числа на *-ићи* объясняется в статье актуализацией последними, помимо грамматического рода, „гендерной“ специфики денотатов, ср.: *јагње* 'ягненок' (пол не выражен) – *јагнић* 'ягненок-самец': в хозяйстве всегда было чрезвычайно важно уточнить пол животного. Для обозначения рода существительных обычно служат регулярные суффиксы и окончания, а для характеристики пола животного более сильным маркирующим средством является супплетивизм (ср.: *петао* – *кокош*, *јелен* – *кошута*, *во* – *крава*).

Невыраженность гендерной семантики супплетивных составляющих типа *јагње* – *јагнад* (наряду с утратой многих реалий) стала одной из причин сужения и ослабления функционального поля существительных с суффиксом –ад.

В статье делается предположение о влиянии склонения сербских двусложных мужских онимов (типа *Раде*, *Радеца*, *Радецу*) на формирование особенностей склонения одушевленных существительных ср. рода типа *пиле*, *пилета*, *пилету*.

Дублетность и изменчивость исследованной супплетивной парадигмы числа показывают также, что супплетивизм в языке – не застывшее явление: одни супплетивные пары распадаются, другие занимают их место.

Описательные наименования „младунче + название животного (*младунче панде*), «младунац + название животного» (*младунац тигра*), все чаще используемые СМИ для обозначения молодняка экзотических и хищных животных, имеют универсальный характер (распространяются на все виды животных и птиц) и в целом способствуют ослаблению супплетивизма в современном сербском языке.

Paul-Louis Thomas
Paris

О НЕКИМ РАЗВОЈНИМ ПРОЦЕСИМА И ИНОВАЦИЈАМА
У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
(у поређењу са босанским, хрватским, црногорским)

У раду се разматрају садашње лингвистичке промене у босанском, црногорском, хрватском и српском језику, о којима сведочи постојање дублета забележених у језичким саветницима, речницима језичких недоумица сл. Таквих промена има у прозодији (еволуције заједничког стандардног акценатског система), у морфологији (повлачење деклинације неодређених придева у корист деклинације одређених придева; избегавање алтернација у деклинацијама), у синтакси (акузатив уз повратне глаголе са пасивним значењем, тежња да се користи акузатив-генитив односне заменице после антецедента који означава неживо). Ове промене, било да их стандарди прихватају или не, примећују се у Босни и Херцеговини, Црној Гори, Хрватској и Србији, и самим тим сведоче о дубоком јединству БСХЦ (босанског, српског, хрватског, црногорског) лингвистичког система.

Увод: језик као систем и језик као стандард

И даље се поставља питање да ли су босански,¹ српски, хрватски и црногорски један једини језик, колико год се о томе расправљало пре распада Југославије, у току и у годинама после распада.

Одговор на ово питање, у ствари, зависи којем се значењу речи „језик“ даје предност. Ако се мисли на стандард, има их више (српски и хрватски – јасно одређени, босански у настајању, црногорски још неодређен). Стандарди су различити, врло су блиски, са скоро стопроцентним разумевањем.² Ако

¹ Овај термин, а не „бошњачки“, користе бошњачки лингвисти; о томе нећемо овде расправљати.

² Односи међу овим стандардима се разликују од односа између руског и украјинског, бугарског и македонског, данског и норвешког, португалског и бразилског. Односе између босанског, црногорског, хрватског и српског пре можемо упоредити са стандардима *British English* и *American English* или европског шпанског и шпанског у земљама Латинске Америке. Распадом Југославије дошло је само до озваничења различитих назива **стандарда**, док српскохрватски никада

пак мислимо на лингвистички систем, већ смо показали³ да, уз регионалне разлике, њега карактерише велико јединство на фонолошком, морфолошком и синтаксичком плану. Ово није чудно јер су се сви стандарди конституисали и још увек се образују на истој дијалекатској штокавској основи, која се простире од далматинског залеђа, преко великог дела Босне и Херцеговине и пола територије Црне Горе, као и Србије осим њеног југоистока. Аргумент који би ишао у прилог јединства босанског, црногорског, хрватског и српског, био би бележење истих лингвистичких промена у фонологији, морфологији и синтакси. Овај рад има за циљ да се истраже неке промене које се сада дешавају.

О језичким променама нарочито сведочи истовремено постојање дублета (чак триплета), односно, два (три или више) означитеља за један означени. Ови дублети су нарочито занимљиви када се постепено шире на читав низ лексема (тако је са променом наставка у деклинацији свих именица са **-е** у генитиву једнине, а чија се основа завршава са више консонаната). Овде не мислимо на географске дублете који изражавају диатопску варијацију, као екавско/јекавско. Ако су се бројни географски дублети (нарочито у лексици, али и у творби речи), одржали унутар заједничке југословенске државе, утолико пре ће опстати у стандардима независних држава. Овде ћемо се позабавити дублетима, повезаним са дијахронском варијацијом, који сведоче о лингвистичким променама, а на страну ћемо оставити лексичке регионалне разлике.⁴ Ти дублети у узусу и говорној пракси представљају проблем за норму – саму основу стандарда – која тежи ка једном једином облику, тако да су често бележени у нормативним приручницима типа језичких саветника и језичких недоумица. Пошто у сваком од ових стандарда постоје разлике од једне нормативне књиге до друге, одлучили смо се за следеће: Клајн 1997. (српски), *Хрватски језични саветник* [ХЈС] 1999. (хрватски), Халиловић 1996. и 2004. (босански) и Никчевић 1997. (црногорски).⁵

1. Прозодија

Босански, српски, хрватски и црногорски имају исти, такозвани четвороакцентски систем са дугим и кратким вокалима и са узлазним и силазним акцентима (тоновима); у том систему последњи слогови су увек неакцентова-

није имао један стандард са унифицираном нормом. У бившој Југославији се говорило о „западној“ и „источној“ варијанти, па и о „босанскохерцеговачкој“ стандардној језичкој пракси.

³ Видети: Thomas 1994, 1998a, 2002–2003. Означаваћемо босанско-српско-хрватско-црногорски лингвистички систем скраћеницом БСХЦ.

⁴ Нећемо се бавити ни ситним правописним разликама које се не односе на систем, већ на нормативни избор стандарда.

⁵ Даље у чланку, ове књиге се наводе без године издања. Последња књига је проблематична, јер норма коју предлаже није усвојена у Црној Гори, док аутор не *нуди* решења за више садашњих лингвистичких промена.

ни, а силазни тонови су само на првом слогу. Овај сложени систем је крхак и нестабилан због више разлога:

- престиж тог система је такав да су га сви стандарди усвојили и задржавају га, мада има много изворних говорника који њиме не владају, разликују само два или три тона, па и само један експираторни акценат, нарочито у лингвистичким подручјима у којима се првобитни дијалекти, укључујући велике урбане центре, као Загреб, Сплит, Ниш, разликују од штокавског, који је служио као основица стандардима;
- „рентабилност“ система је слаба (јер има врло мало минималних парова), а интонација реченице има превагу над тоновима: наиме, реч са узлазним тоном на крају асертивне реченице изговара се силазном интонацијом, а реч са силазним акценатом на крају упитне реченице реализује се узлазном интонацијом.

Кршење основних правила овог акценатског система код говорника свих стандарда доводи све више до употребе силазних тонова у непочетном слогу, нарочито у позајмицама (именице на -тор, као нпр. **вентилатор**, **инвеститор**, **координатор**, -дор, као **амбасадор**, друге као **телевизија**...; придеви на -нтан, као **интелигентан**, **компетентан**). Оваква акценатуација се приписује утицају језика изворника, али се сусреће и у домаћим речима (**изузетан**...). Њу оштро осуђују нормативни приручници⁶, који сматрају да је доведен у опасност читав акценатски систем и захтевају **вентилатор**, **амбасадор**, **телевизија**, **изузетан**... Потпуни прекид са једним основним правилом у БСХЦ акценатуацији представљају речи са акценатом на последњем слогу, као што су позајмице на -ент и -ант: **асистент**, **конкурент**, **дилетант**, **лаборант**...⁷, које се често изговарају са краткосилазним акценатом на последњем слогу, уместо краткоузлазним акценатом на претпоследњем слогу, као што захтева норма. Ове акценатске реализације са силазним тоном на унутрашњем или чак на последњем слогу постају толико распрострањене и превагујуће, да их поједини речници, правећи уступке, означавају као дублете у заградама, после нормативних облика.⁸

2. Морфологија

2.1. Одређени и неодређени придеви

Сви стандарди разликују дуге и кратке облике придева, које граматике називају одређеним и неодређеним видом, према првобитном значењу: **богати** / **богат**, **добри момак** / **добар момак**. Међутим ова опозиција се чврсто

⁶ Нпр. ХЈС стр. 72–73, Клајн стр. 178, 180.

⁷ Ове и друге примере видети нпр. у: Драгољуб Петровић, „Фонетика“, у: Радовановић (ед.) 1996, стр. 94–98.

⁸ Нпр. Анић 2003.

одржава само у номинативу мушког рода. У другим облицима 1) или су наставци идентични у оба вида и разликују се једино у месту акцента или тону (нпр. ном. ж. р. синг. различита места акцента **зѐлена̄** / **зелѐна**, различити тонови **лѐпа̄** / **лѐпа**⁹), 2) или се наставци разликују (заменичког типа за одређени вид, а именичког типа за неодређени, нпр. у ген. м. и ср. синг. **дѝбрѝга момка** / **дѝбра момка**, у дат. м. и ср. синг. **дѝбрѝм момку** / **дѝбру момку**); али увек одређени вид, нарочито у говору, тежи да замени неодређени вид, који самим тим постаје отменији, књишкији, тако да опозиција између два вида постаје више стилистичка, него семантичка. Код говорника се чак појављују хибридни облици (одбачени од стране норме), са наставцима одређеног вида, али са акцентима неодређеног вида; ови хибридни облици су тако супротстављени правим одређеним облицима једино акцентуацијом, нпр: **дѝбрѝга момка** / **дѝбрѝга момка**, **дѝбрѝм момку** / **дѝбрѝм момку**.¹⁰ Видимо да су овде место акцента и тон везани за морфологију придева.

2.2. Алтернација л/о

У деклинацијама БСХЦ система постоје алтернације између облика са **о** (на крају речи испред нултног наставка или на крају слога) и са **л** (испред наставка или на почетку слога), нпр. **анђео** ном. / **анђела** ак. ген., **мислилац** ном. / **мислиоца** ак. ген. У именицама за вршиоца радње са суфиксом **-лац** на свим просторима постоји тежња да се образује нови номинатив према остатку парадигме, одакле **мислиоц**, као и **читаоц**, **даваоц**, **рониоц**, **ствараоц**, **жетеоц**¹¹ итд. Ове облике подједнако одбацују све данашње норме, а оне чине велики број одредница у речницима језичких потешкоћа.

2.3. Повлачење сибиларизације у деклинацији именица

У деклинацији са номинативом једнине **-а** и генитивом јед. **-е** (типа „жена“) именице са веларном основом /**к г х**/ подложни су сибиларизацији /**ц з с**/ испред наставка **-и** датива и локатива једнине (нпр. **рука** / **руци**, **нога** / **нози**, **епоха** / **епоси**). Ова сибиларизација свуда узмиче (**епохи** уместо **епоси**), што већ бележе граматике крајем XIX века (нпр. Маретић 1899). Ово узмицање се шири, као и све лингвистичке промене које погађају читав низ лексема, постепеном „корозијом“: прво на властите именице, топониме (**Бока Которска...**), антропониме (женска имена **Бранка**, **Јованка...**, мушка имена, као **Лука**¹², женске именице које означавају географску припадност **Босанка**,

⁹ Јекавски **лијѐпа** / **лијѐпа**.

¹⁰ Видети: Прањковић 2001, стр. 43.

¹¹ За неке од ових именица хрватска норма даје предност суфиксу **-тељ** (**читатељ**), не одбацујући ипак суфикс **-лац**.

¹² У првом преводу Новог Завета на српски (објављен 1847., урађен још двадесетих година XIX века) Вук Караџић насловљава Јеванђеље **по Луци**. У исто доба хрватски превод Матије Петра Катанчића (Будим 1831.) већ гласи **по Луки**, као у свим следећим хрватским и српским преводима.

Далматинка...), потом на именице чија се основица завршава са два консонанта. Код ових последњих нема више сибиларизације нарочито код именица са основом **-цк**, **-зг**, **-сх** (нпр. **коцка**, **тезга**, **пасха**..., у којима би услед сибиларизације дошло до два иста сугласника), затим у двосложним именицама на **-тка** (**тетка**, **мотка**...) или на друге консонантске групе (**мачка**, **воћка**...), у неким тросложним именицама (**гугутка**...). Узмицање је снажније са /х/ него са /г/ (посебно у рецентним позајмицама, као **дрога**, **лига**...) и са /к/. Ова запажања важе за читав лингвистички систем БСХЦ, у којем се ова појава шири до те мере да се не може предвидети судбина појединих именица (одржавање, нестајање или дублети) у сваком стандарду, тј. како ће реаговати нормативни приручници. Тако за **пушка** – имамо **пушци** код Халиловића 1996. и Клајна 1997, **пушци** и **пушки** у ХЈС 1999, за **Костарика** – **Костарики** код Халиловића и Клајна, као и код Никчевића 1997, али **Костарици** у ХЈС, за **жега** – **жеги** и **жези** код Клајна, али само **жези** у ХЈС и Халиловић, за **снаха** – **снахи** и **снаси** код Клајна, Халиловића, Никчевића, али само **снахи** у ХЈС... Важно је приметити да се ради о општој појави која се свуда све више шири и захтева све више и више одредница у приручницима, што доказује да представља проблем изворним говорницима, нпр. Клајн 1997. има скоро 300 таквих именица (што је много више него у претходним издањима), од којих 124 без сибиларизације, 108 са сибиларизацијом и 66 са дублетима.

Узмицање сибиларизације може се објаснити тежњом да именичка основа остане непромењена у читавој деklinацији, најпре кад сибиларизација може да допринесе недоумици због хомонимије, што је случај двосложних именица на **-тка**, потом у властитим именима у којима промена основе више омета изворне говорнике,¹³ затим у другим именицама путем контаминације. Исто објашњење се односи и на важну еволуцију у генитиву множине именица исте деklinације (са номинативом једнине **-а** и генитивом јед. **-е**).

2.4. Генитив множине именица (претежно) женског рода са основом на два (или три) консонанта

За ове именице крајем XIX века Маретићева граматика бележи само дуго **а**, са непостојаним и такође дугим **а** у претходном слогу (**а** се умеће у два последња консонанта основе, према шеми КаКа¹⁴ **овца** → **оваца**), осим у консонантским групама **ст**, **зд**, **шт**, **жд**, **шћ** (према шеми ККа **зв[и]језда** → **зв[и]језда**). У другим консонантским групама, почев од педесетих година XX века, ширили су се облици без непостојаног **а**, највише са наставком **и**,¹⁵ али и наставком **а**.¹⁶ И овде промена постепено погађа извесне лексеме, најпре са једном консонантском групом, па са другом; највише се догађа у групама које почињу фрикативом. Ова појава у БСХЦ је у изразитој еволу-

¹³ Ово задире у питање идентитета носиоца имена.

¹⁴ К = консонант.

¹⁵ В. Мијо Лончарић и Стјепан Вукушић „Морфологија“, у: Лончарић (приредио) 1998, стр. 96–97.

¹⁶ В. Живојин Станојчић, „Морфологија, синтакса и фразеологија“, у: Радовановић (приредио) 1996, стр. 116.

цији, о чему сведоче оклевања како у говору, тако и при писању изворних говорника, па и колебања у приручницима. БСХЦ систем нуди три могућности КаКа, ККи и ККа, од којих сваки стандард бира за сваку именицу једну, две или три. Шему ККи, за коју су Меје и Вајан већ приметили „изразито ширење у писаном београдском језику“¹⁷ радије прихвата српски, али и босански стандард, него хрватски који често даје предност шеми ККа, док је склон шеми ККи дати статус разговорног језика. Данашња ситуација је, према томе, сложена, тако да за све стандарде важи запажање ХЈС: „Може се видјети да нема јасних правила за расподјелу генитивних наставака у именица с вишесугласничким завршним скуповима. Ни проучавање расподјеле сугласника ни карактер претходног слога не дају ваљаних резултата. [...] изнимно је мален број именица у којима је могућ само један наставак.“¹⁸ Понекад један исти облик препоручују Халиловић, Клајн и ХЈС (**банка** → **банака**), али у великој већини случајева различита су решења, нпр. **карта** → **карата** (Клајн, ХЈС), **карата** / **карти** (Халиловић), **крушка** → **крушака** (Клајн), **крушака** / **крушки** (ХЈС, Халиловић), **оловка** → **оловака** (Клајн), **оловака** / **оловка** (ХЈС)¹⁹, **изложба** → **изложоба** / **изложби** (Клајн, Халиловић), **изложоба** / **изложба** / **изложби** (ХЈС), **праћка** → **праћака** / **праћки** (Клајн, Халиловић), **праћака** / **праћка** / **праћки** (ХЈС), **црква** → **цркава** (Клајн), **цркава** / **цркви** (Халиловић), **црква** / **цркава** / **цркви** (ХЈС)...

2.5. Множина једносложних и двосложних мушких именица

Уз неколико изузетака једносложне именице (м. рода) са нултим наставком у ном. јед. и **-а** у ген. јед. добијају у множини суфикс **ов** који се умеће између основе и наставака (нпр. **брод** / **бродови**). То исто важи за „лажне“ двосложне (са непостојаним **а** у ном. јед., као **ручак** / **ручкови**) и за лажне тросложне (са непостојаним **а** и вокалом **о** у ном. јед., као **орао** / **орлови**). Уметак **ов** се шири на праве двосложне који сада имају дублете забележене код Клајна, ХЈС и Халиловића : **голуби** и **голубови** (< **голуб**), **прстени** и **прстенови** (< **прстен**), **соколи** и **соколови** (< **соко**)...²⁰ После палаталног консонанта налазимо аломорф **ев** (нпр. **кључ** / **кључеви**) који се шири на именице са пискавим сугласником на крају основе (**нос** → **носови** / **носеви**), што Клајн и Халиловић бележе, за разлику од ХЈС; наиме они прихватају дублете **носеви**, **мразеви**, **појасеви** (< **појас**²¹), и такође прихватају ширење **-ев** на позајмице, одакле **курсеви** поред **курсови**, **кросеви** поред **кросови** (а једино код Клајна **млазеви** поред **млазови** и **плусеви** поред **плусови**). Из овога не треба закључивати да дублети на **ев** после пискавог сугласника

¹⁷ Меје и Вајан 1980. (ова граматика је, у ствари, завршена средином XX века.)

¹⁸ ХЈС, стр. 86.

¹⁹ Халиловић не даје генитив плурала ове именице.

²⁰ Клајн једини даје **јеленови** (< **јелен**).

²¹ Како је ово права двосложна именица постоји триплет **појаси** / **појасови** / **појасеви**.

уопште не прихвата хрватски стандард јер их, за исте именице, налазимо код Лончарића 1998:94.

2.6. Вокатив именица мушког рода на -р

Именице мушког рода са нултим наставком у ном. јед. и -а у ген. јед. имају у вокативу јед. наставак -е (**сине**) чији је аломорф после палаталног сугласника -у (**младићу**). Понекад, постоје колебања када се основа завршава на /р/ пошто је у старом језику постојало палатално и непалатално /р/, откуд сада и дублети за речи као **пекар, секретар, фризер...** које бележе нормативни приручници свих стандарда. Еволуција иде у корист наставка -е, који је једини за друге именице на р, утолико више јер у савременом БСХЦ систему не постоји палатално /р/. Оклевања истог типа примећујемо у горепоменутих именицама и у инструменталу једнине (који има наставак -ом, аломорф -ем после палаталног сугласника), са још изразитијом еволуцијом у корист наставка -ом.²²

2.7. Средњи род неодређене заменице сав

На сличан начин одсуство палаталног /в/ у савременом језику објашњава снажну тенденцију код свих говорника, свих сталежа, у свим регионима, да замене **све** обликом **сво**²³, нарочито у синтагми **сво вр[и]јеме** коју Клајн (српски), ХЈС (хрватски), Халиловић (босански) и Никчевић (црногорски) једногласно одбацују.²⁴

3. Синтакса

3.1. Морфосинтакса односне заменице мушког рода са неживим антецедентом

БСХЦ разликује подврсте живо – неживо у деклинацији (ак. = ген. за живо, ак. = ном. за неживо) само у једнини именица мушког рода са ген. јед. -а; иста разлика постоји у придевској и заменичкој деклинацији (показне, присвојне, упитне, одричне и неодређене заменице). Међутим, у односним заменицама се запажа тенденција да ак. јед. м. рода за неживо **који** замени обликом за живо **којег / којег** када је антецедент нежив; нпр. **Видим ауто којег желим купити, Дошао је дан којег сам чекао**²⁵, **Купио сам зелени**

²² Услед дисимилације е, наставак -ем је немогућ за именице на ер (дакле, само **фризером**).

²³ иначе је дошло до метатезе **вс > св**.

²⁴ Да наведемо само једног аутора, Клајн 2005: 92 каже: „У говору и код мање пажљивих писаца, у средњем роду уместо *све* јавља се *сво*, али га језички стандард не признаје.“

²⁵ Ова два примера су означена као „не ваља рећи“ у једној школској граматици хрватског језика (Хам 2002, стр. 65).

шал, којег нисам ни требао²⁶. Ова појава је врло изражена у разговорном и новинарско-публицистичком стилу, а бележе се многи примери у усменим и писаним медијима Босне и Херцеговине, Србије, Хрватске и Црне Горе. Примећујемо да многи говорници, па и универзитетски образовани, то не доживљавају као грешку, што доказује да је ова појава интегрисана у њихову лингвистичку свест. Има много мање примера у белетристици, што је вероватно више заслуга лектора издавачких кућа него самих аутора. Ипак има и таквих примера: **Љубазни млади официр покушао је да улови шешир, којег је ветар однео с главе једној каћиперки.**²⁷

Предлажемо следеће објашњење: лична заменица м. р. трећег лица јед. не разликује живо и неживо у акузативу (у оба случаја облик је **њега**), што може као последицу имати исти поступак у односној заменици. Уосталом, од могућих стандардних облика за ак. м. р. јед. односне заменице за живо (**кога, ког, којег, којег**) највише се у тој нестандартној употреби користи **којег** (формало, облик који највише личи на **њега**).

3.2. Начински везник без да

Мада га одбацују сви стандарди, везник **без да** је све учесталији у пракси све већег броја говорника, разних образовних нивоа, па и универзитетског, на свим просторима, осим када су свесни нормативне забране. Језички саветници препоручују уместо њега сложенију конструкцију са коњуктором **а**, уз везник **да** и негативни облик (када су субјекти надређене и зависне реченице различити, нпр.: **Ушао сам у авион без да ми је ико прегледао пртљаг** → **Ушао сам у авион а да ми нико није прегледао пртљаг**) или глаголским прилогом (ако су субјекти надређене и зависне реченице исти, нпр.: **Отпутовали су без да су утврдили шта је посреди** → **Отпутовали су не утврдивши шта је посреди**²⁸).

3.3. Номинатив или акузатив уз повратне глаголе у пасивном значењу

Повратни глаголи у пасивном значењу имају граматички субјекат у номинативу — који долази пре или после глагола — на коме се врши глаголом означена радња, нпр. **Кућа се гради / Гради се кућа**. Када у реченици агенс није означен, среће се и акузатив за објекат радње (**Кућу се гради**), као да се ради о безличној конструкцији, па према томе ако је обележен род онда је средњи (**Кућу се градило**). Такве конструкције нису ретке — што доказује да их спомињу нормативне књиге, док их оштро одбацују у српском стандарду (**Ову се књигу лако чита** → **Ова се књига лако чита**), па и када је присутан модални глагол уз инфинитив (**Могло се навести и друге случаје-**

²⁶ Лончарић 1998, стр. 104.

²⁷ Вук Вучо, 1985, *Женски Фауст или припитомљена трагедија*, 2. изд., Београд, НИРО „Књижевне новине“, стр. 102.

²⁸ Ова два примера наводи Клајн, стр. 15–16.

ве → **Могли су се навести и други случајеви**). У овом последњем случају хрватска норма је флексибилнија, и допушта акузатив (посебно ако се ради о живом бићу) у безличној конструкцији са модалним глаголом уз инфинитив неког другог прелазног глагола : **Бориса се могло видјети сваки дан у граду, Непријатеља се мора побиједити**²⁹. Ако нема модалног глагола, а објекат радње је нешто неживо, хрватска норма, као и друге, експлицитно одбацује акузатив: **Чује се грмљавину топова → Чује се грмљавина топова, Награду ће се предати сутра → Награда ће се предати сутра**.³⁰ Иначе она препоручује ограничење употребе акузатива у случајевима када би могло да дође до забуне између пасивног и прелазно-повратног значења глагола: пошто „Борис се хвали“ може значити „Борис хвали себе“ или „Бориса хвале“, допушта се облик **Бориса се хвали** у овом другом значењу. Напротив, у реченици типа **Чита се Крлежа** акузатив није допуштен јер глагол овде не може имати прелазно-повратно значење. Хрватска норма дозвољава акузатив у стилстичке сврхе како би се истакла неодређеност субјекта радње: **Кад се моли Бога, глава треба бити гола и лице озбиљно**.³¹ Она не допушта акузатив за нешто неживо, или када исказивање није недвосмислено, а такве конструкције сврстава у субстандардне или колоквијалне, признајући самим тим њихову учесталост. Тако је хрватска норма дошла до компромиса према свом узусу у којем су конструкције „повратни глагол у пасивном значењу + акузатив“ учесталије него у Србији, где је норма много строжа. Босанска норма, изгледа, није се позабавила тим питањем, међутим у књижевним делима босанских писаца често се налазе такве конструкције, барем у истим случајевима за које је хрватска норма попустљива. Тако смо забележили више примера код Цевада Карахасана, једног од најбољих савремених босанских аутора:

- **Једина је видљива разлика била у томе што их (А.) се сада могло сваки дан видјети заједно**³² (Модални глагол *моћи* у перфекту има обележје средњег рода, иза њега долази инфинитив, а објекат радње је лична заменица трећег лица у акузативу множине.)
- **сваки покушај да је (А.) се заштити отпада**³³ (Акузативом се избегава двосмисленост са прелазно-повратним значењем „да заштити саму себе“.)
- **мјесто [...] на којем се видјело прве жене (А.) с обојеном косом**³⁴ (Употребом акузатива се инсистира на неодређености субјекта.)

3.4. Предлог за + инфинитив

Лош од XIX века конструкцију за + инфинитив систематски осуђују граматичари, тврдећи да је позајмљена из других европских језика или да је дијалекатска (сасвим контрадикторни аргументи!) без обзира на њену старост

²⁹ ХЈС, стр. 259.

³⁰ ХЈС, стр. 260.

³¹ ХЈС, стр. 259.

³² Цевад Карахасан, 2005, *Ноћно вијеће*, Загреб, Профил интернационал, стр. 26.

³³ Ид. п. 25.

³⁴ Ид. п. 6.

(забележена је у средњем веку како у Србији тако и у Хрватској) и на све веће ширење током последњих деценија. Ова већа употреба је изразитија у западном и јужном штокавском говорном подручју, нарочито у Хрватској; због тога српска норма оштро одбацује такве конструкције које се доживљавају као хрватизми, истичући да „се у српском предлози не могу употребљавати уз глагол у инфинитиву“³⁵.

Од случаја до случаја се препоручују различите замене:

- везник да уз презент: **То је за полудети** → **То је да човек полуди**
- придев: **То је за не веровати** → **То је невероватно**
- глагол: – **Је ли бурек за овде или за понети? – За понети! → – Је ли бурек за овде или га носите? – Да га понесем!**

Према овим примерима може се видети да предложене замене нису прави синоними за конструкцију *за + инфинитив*, ни стилски, ни семантички. Хрватски лингвиста Иво Прањковић³⁶ сматра да је основни разлог њене виталности у њеној оригиналности и истиче разноликост структура у којима се појављује: независни исказ (**За плакати!**), аутономни део исказа (**лијена за полудјети**), неаутономни део исказа (**Има доста ствари за продат**³⁷), уметак (**То је, за право рећи, истина**).³⁸ И. Прањковић сматра да та конструкција потиче од супина и признаје јој у данашњем хрватском стандардни статус у разговорном, новинарско-публицистичком и експресивном књижевном стилу; ево примера такве експресивности у босанској белетристици: **Знам да је свако мјесто добро за отићи из свијета који се покварио**³⁹.

3.5. Перфективни презент уз прилог можда

Аспектно-темпорални глаголски систем је апсолутно исти у босанском, српском, хрватском и црногорском (за разлику од руског и украјинског, чешког и словачког, или бугарског и македонског), што сматрамо једним од најодлучнијих фактора јединства лингвистичког система БСХЦ. Тако се свуда запажа извесно узмицање плусквамперфекта, још изразитије за аорист, а најизразитије за имперфекат. Овде нећемо детаљно излагати ове заједничке карактеристике свих данашњих стандарда⁴⁰. Овде ћемо се позабавити употребом — коју Клајн сматра нестандартном⁴¹ — перфективног презента уз модални прилог **можда**, у реченицама типа **Можда га нађем, Можда престане киша**.⁴² Наиме у савременом БСХЦ лингвистичком систему перфективни презент се користи у независним реченицама само кад изражава поновљене

³⁵ Клајн, стр. 196.

³⁶ В. Прањковић 2002, стр. 36–41.

³⁷ Често се у тој конструкцији користи крњи инфинитив, што можда сведочи о супинизацији инфинитива.

³⁸ Први, други и четврти пример су из ХЈС, стр. 248, а трећи из Прањковић 2002, стр. 39.

³⁹ Џевад Карахасан, *Ноћно вијеће*, Загреб, Профил интернационал, 2005, стр. 61.

⁴⁰ В. детаљно проучавање ових облика у БСХЦ језику и нијансирање овог узмицања: Thomas 1998b, 2001, 2006.

⁴¹ што није случај других лингвиста, в. нпр. Ковачевић 2009, стр. 123–125.

⁴² Ове примере даје Клајн стр. 101.

радње (углавном у презентском контексту), а изражава пројекцију у будућност само после везника (нпр. **Замолила је сина да напише писмо. Ако он дође, ићи ћемо заједно у биоскоп.**)

Сматрамо да се овај „уљез“, перфективни презент уз **можда** може објаснити конститутивним морфемама прилога (**може + да**), које остају донекле присутне у лингвистичкој свести говорника, а везник **да** омогућује употребу перфективног презента. Иначе, чини се да овај перфективни презент доноси нијансу блиске будућности, какве нема у обичном футуру, који језички саветници намећу после **можда**: **Можда ћу га наћи, Можда ће престати киша.**

Закључак

Промене које смо забележили у прозодији, морфонологији, морфологији и синтакси подједнако погађају говорнике у Босни и Херцеговини, Хрватској, Црној Гори и Србији; оне улазе у узус свакидашњег говора, тако оне доказују дубоко јединство БСХЦ лингвистичког система, са свуда идентичним латентним могућностима језичких промена за дату тачку. Друга је ствар како стандарди реагују на ове промене:

- неке промене одбацују, барем за сада, сви стандарди (прозодија, чија је структура дубоко промењена услед нових расподела тонова у речи-ма, номинатив на **оц** за избегавање алтернације **о/л** у деklinацији, односна заменица у акузативу за живо после неживог антецедента);
- друге промене постепено прихвата норма, лексему по лексему, одакле евентуалне различитости од једног стандарда до другог, упркос заједничкој еволуцији (тежња ка уједињењу основе у деklinацијама путем повлачења сибиларизације или непостојања **а**, изједначавање наставака после некад палаталних консонаната који то сада нису, ширење суфикса **-ов**);
- треће промене, изразитије у неком подручју, добијају извесно место у одговарајућем стандарду, док их други стандарди оштро одбацују (акузатив уз повратне глаголе са пасивним значењем, предлог **за** + инфинитив).

Разлике између стандарда изгледа да се афирмишу у синтаксичким конструкцијама, које могу да зависе од свесног избора говорника, што извесно није случај за морфонолошке и прозодијске варијанте.⁴³

Кључне речи: српски, босански, хрватски, црногорски, БСХЦ језик; дублети, лингвистичке промене, норма, стандард, узус; прозодија, морфо-

⁴³ Ово важно питање места варијаната испод или изнад нивоа свести говорника (в. Лавандера 1978) завредило би дубље истраживање.

логија, синтакса; непостојано **а**, односне заменице, одређени / неодређени придеви, перфектвини презент, повратни глаголи са пасивним значењем, симбилизација

БИБЛИОГРАФИЈА

- Anić 2003:** V. Anić, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, Novi liber, 1882 str.
- Barić, Hudeček, Koharović 1999:** E. Barić, L. Hudeček, et al., *Hrvatski jezični savjetnik*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje / Pergamena / Školske novine, 1660 str.
- Halilović 1996:** S. Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo, Preporod, 626 str.
- Halilović 2004:** S. Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika za osnovne i srednje škole*, Sarajevo / Zenica, Dom štampa, 216 str.
- Ham 2002:** S. Ham, *Školska gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb, Školska knjiga, 170 str.
- Klajn 1997:** I. Klajn, *Rečnik jezičkih nedoumica*, 4. prerađeno i dopunjeno izd., Beograd, Čigoja štampa, 208 str.
- ID., 2005:** *Gramatika srpskog jezika*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 263 str.
- Ковачевић 2009:** М. Ковачевић, *Огледи из српске синтаксе*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 210 стр.
- Lavandera 1978:** B. Lavandera, „Where does the sociolinguistic variable stop?“, *Language in society* 7, str. 171–182.
- Lončarić 1998:** M. Lončarić (ur.), *Hrvatski jezik*, Opole, Uniwersytet Opolski / instytut Filologii Polskiej, 340 str.
- Meilleta, Vaillanta 1980:** A. Meilleta, A. Vaillant, *Grammaire de la langue serbo-croate*, 2. prerađeno izd., Paris, H. Champion, 304 str.
- Nikčević 1997:** V. Nikčević, *Crnogorski pravopis*, Cetinje, Crnogorski PEN centar, 468 str.
- Pranjković 2001:** I. Pranjković, *Druga hrvatska skladnja*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 180 str.
- Pranjković 2002:** I. Pranjković, *Hrvatska skladnja*, 2ème éd. rev., Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 240 str.
- Радовановић 1996:** М. Радовановић (ур.), *Српски језик на крају века*, Београд, Институт за српски језик САНУ / Службени гласник, 202 стр.

Paul-Louis Thomas

QUELQUES PROCESSUS ÉVOLUTIFS ET INNOVATIONS EN SERBE CONTEMPORAIN
(COMPARÉ AU BOSNIAQUE, CROATE ET MONTÉNÉGRIN)

(Résumé)

L'article étudie des changements linguistiques à l'œuvre aujourd'hui en serbe, croate, bosniaque et monténégrin, changements marqués par l'existence de doublets relevés dans les dictionnaires de difficultés et autres ouvrages donnant des conseils linguistiques. On observe ces changements en prosodie (évolutions du système accentuel standard commun, combinant voyelles longues et brèves avec tons montants et descendants), morphologie (tendance vers un thème unique dans les flexions nominales par recul de l'assibilation, de la voyelle mobile, de l'alternance o/l, unification des désinences après des consonnes historiquement palatales mais qui ne le sont plus, extension du suffixe différentiel **-ov**), syntaxe (extension de la locution **bez da**, présent perfectif avec l'adverbe **možda**, accusatif avec les verbes pronominaux à valeur passive, accusatif animé du relatif masculin remplaçant l'accusatif inanimé pour des antécédents désignant des choses ou des notions **automobil kojeg** — au lieu de **koji** — **je kupio** „la voiture qu'il a achetée“). Qu'ils soient acceptées ou non par les standards, ces changements qu'on observe à la fois en Bosnie-Herzégovine, Croatie, Serbie et au Monténégro, montrent en fait la profonde unité du système linguistique BCMS.

Gerd-Dieter Nehring
Berlin

О ДЕСКРИПТИВНОМ ПРИСТУПУ ОПИСИВАЊУ ПОВЕЗАНОСТИ ИЗМЕЂУ ЈЕЗИКА И КУЛТУРЕ

Промене у језику настају под вишеструким посредством културе, и то без обзира на чињеницу да пре свега произилазе из политичких, привредних или других промена друштва. Основу стандарднојезичких тенденција представљају норме за употребу језика које се додирују са културним факторима постојања и развика језика и друштва. Чињеница да се због тога и језик и култура утемљују на истим или сличним концепцијама, омогућава описивање њиховог међуодноса.

Новији славистички радови показују тенденцију да се истраживања о језику и култури словенских и других народа у све већој мери спајају.¹ У свим оговарајућим публикацијама одражавају се пре свега и развојни процеси, тј. развојна кретања, и одређене иновације као својеврсна остварења језика с многобројним везама с његовим носиоцима, с њиховом делатности и с одређеним условима њеног извршавања. При томе тим околностима које су ушле у обичај, тј. култури у целини, припада особито значење². Не можемо посматрати, ако желимо сазнати стварност као друштвену појаву, ниједан од наведених фактора изоловано. У вези с тим, пре свега, поставља се питање како на уверљив начин можемо приказати повезаност између језика на плану развојних процеса, њихових носилаца и услова постанка, као и промена, бар у најважнијим цртама на основу наших досадашњих сазнања.

Чини ми се да је то могуће помоћу одређеног модела и одговарајућих претпоставки које стоје у нашем центру. Полазне тачке чине при том три мисаоне хипотезе: с једне стране, најпре одређење и ограничење самог појма 'развојни процес' и његов најважнији одраз у лингвистици (1), као и усвајање једног модела за реконструкцију развика и услова постојања језика (2). Постављени циљ несумњиво изискује, с друге стране, у даљем кораку

¹ Уп. између осталог: Нехринг, Д.: О анализи културно-лингвистичких специфичности српског језика. – In: Научни састанак слависта у Вукове дане, 36/1. – Београд 2007. – стр. 425–438. Исти: Аспекти језично-културних особина западнојужнословенских ареала. – In: Научни састанак слависта у Вукове дане, 37/1. – Београд 2008. – стр. 265–274.

² Под културом подразумевамо, као и Хансен, целокупност 'уобичајености' у колективу. Уп.: Hansen, K. P.: Kultur- und Kulturwissenschaft. Tübingen, Basel. 2000, стр. 32.

осветљавање важног питања о релацијама између наведених језичких чињеница и модела, посебно у областима стандардизације и културе, у којима се у модерном друштву на свеобухватан и битан начин одражава сам језик као природно-духовни феномен (3). Наведене хипотезе и решења стварају предуслов да се у следећем излагању на основи изабраних података покаже моделирање и тиме реконструкција повезаности језика, као социолингвистичке појаве, и културе (4).

1. Развојни процеси се уочљиво испољавају, како знамо, у појавама, које називамо у науци о језику етикетама типа нпр.: дублети, двојне форме или дублети по форми, специјалне реализације, вишеструка образовања, јединице с различитим формалним средствима, суплетивне, алтернативне форме и др.³ Подсећамо у вези с тиме и због актуалности језичке динамике, као и због још увек недовољних запажања о босанско-херцеговачком развоју у целини⁴, само на босанско-херцеговачку језичку ситуацију пре више од 100 година, када су се испојила следећа језичка кретања:

Таб. I: **Језички процеси у Босни и Херцеговини око 1900. г.**

1. дуго јат >једносложна замена (типа: дјете)
2. кратко јат >двосложна замена (типа: ријечник)
3. употреба етимолошког правописа
4. појава /o/ место /a/ нпр.: *собрање, совјес*
5. појава /a/ место /e/ нпр.: *началник, памјат*
6. јотација типа *прећераност: гђе*
7. нејотација типа *раздобје* [:-бље]
8. губитак уметка /-ов-/ , /-ев-/ (типа *столи*)
9. замена /β/ као /v/ одн. /б/ (*варвар* : *барбар*)
10. губитак /x/ типа *љеб*
11. промена: /x/ : /v/ (*сухо* → *суво*)
12. појава /л/ и /o/ (типа *го* : *гол*)
13. појава именичких наставака дат. мн.: *-ом/-ем; -им, -ам* [:-*има, -ама*]
14. појава именичких наставака инстр. мн.: *-и, -ами; -им, -ам, -ми; -ими, -(а)ма* [:-*има, -ама*]
15. употреба наставка *-их* лок., мн.: *других, својих*
16. употреба глаголског придева радног
17. употреба глаголског придева трпног
18. употреба за + инфинитив [место реченице]
19. употреба апстрактних именица на *-ост, -је*
20. употреба изолованих суфикса *-лук, -от*
21. стабилне норме граматичких назива (1913сл.)
22. стварање нових термина (1913сл.)

³ Уп.: Нехринг, Г.-Д.: Serbo-kroatische syntaktische Wortbildung und Standardsprachentwicklung in Bosnien und Herzegowina nach 1850. – In: Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen. Reihe II. Marburger Abhandlungen zur Geschichte und Kultur Osteuropas. Bd. 38. Beiträge zum XII. Internationalen Slavistenkongreß Krakau 1998. Изд.: Н. Rothe и Н. Schaller. – Минхен 1998. – стр. 51–74.

⁴ Lehfeldt, W.: Sprachen und Nationen des südslavischen Raums. In: Über Muttersprachen und Vaterländer. Zur Entwicklung von Standardsprachen und Nationen in Europa. Изд.: G. Hentschel. Frankfurt на М. et al., стр. 258.

23. преузимање датих неадекватних назива (1913сл.)
24. употреба етикета које означавају исте појаве различитим називима (1913сл.)
25. хаотична имплементација назива у школи (до 1913)
26. употреба варваризама
27. употреба интернационализама
28. акцептација латинских и турских термина (1913сл.)
29. означавање различитих значења лексема помоћи истих творбених структура типа *осјећање* 'Gefühl; Fühlen'; *rod* 'Geburt; Art'
30. изражавање истих значења путем разних средстава (нпр. творбене синонимије типа *милина - милост*).

Наведени процеси⁵ рефлектују у језику специфичну динамику. Број и карактер оваквих реализација је, како се зна, различит у разним фазама развоја појединих језичких варијетета. Посебно су бројне и разгранате, како се може претпоставити, због нестабилности норми које се кристалишу, у време настанка појединих стандардних, односно књижевних идиома и у фазама њихових прелома. Такве конкретне реализације отеловљују безброј језичких кретања, тј. „промене, које“⁶, уопште узето, тек почињу, које су већ биле у непрестаном развоју, или које су достигле своју готово крајњу тачку развоја.⁶ За њих можемо применити појам тенденције, јер означавају правац језичких процеса, који се у језику односно његовом варијетету развијају у форми истискивања постојећих језичких јединица и узорака и/или као пробијање иновација.⁷ Узимајући у обзир и својства стандардних језика⁸, могле би се, са овог гледишта, споменуте промене у нашим примерима уврстити у следеће опште тенденције: ТРАДИЦИОНАЛИЗАМ (= ослањање на традицију, тј. примена средстава из старије писмености] (I), ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА (II), ПУРИЗАМ (III); ПОЛАРИЗАЦИЈА [средстава према друштвеним групама] (IV), УНИФИКАЦИЈА [облика, нпр. уклањањем варијантности] (V), ИНТЕЛЕКТУАЛИЗАЦИЈА ЈЕЗИКА (VI) и СПЕЦИЈАЛИЗАЦИЈА СРЕДСТАВА [као последица нпр. уклањања варијантности] (VII).

⁵ Ови процеси представљајалу само један део језичких промена наведенога времена и простора, које се разликују од савременог стандарда. Описане су, како знамо, у анализи језика босанско-херцеговачке штампе, коју је урадила Х. Куна et al.: Језик штампе у Босни и Херцеговини до 1918 године. Радови VIII. Сарајево 1981.. У наведену грађу улазе и моја запажања и изучавања. Укупно је истражено 56 листова, који су изашли у време 1850–1918. г. у Босни и Херцеговини, уп. Куна et. al., стр. 13. и сл. Уп. такође Куна, Х.: Проблеми језичке стандардизације у Босни и Херцеговини крајем XIX вијека на материјалу језика штампе. In: Књижевни језик у Босни и Херцеговини од Вука Караџића до краја аустроугарске владавине. Ed. М. Okuka, L.J. Stančić. München 1991, стр. 146–157.

⁶ О појму „Покрети у садашњим словенским језицима“ (као и о њиховој динамици) в. исцрпније: Gutschmidt, K.: Der Begriff der Tendenz in der Sprachwissenschaft. In: Das Russische in seiner Geschichte, Gegenwart und Literatur. Festschrift für Erika Günther. München 1995, стр. 52. и сл.

⁷ Gutschmidt 1995, стр. 54. Види детаљније о обележју „управљен“: Boretzky, N.: Einführung in die historische Linguistik. Reinbeck 1977, стр. 181: „Под тенденцијама се подразумевају опште промене, које се посматрају и које непосредно именују одређен предмет промене, дакле означавају смер у коме се језици обично крећу у појединим областима или у целини, и које су упадљивије присутне него њима супротстављени (али исти) процеси“.

⁸ Уп.: Nehring, D.: Merkmale moderner Standardvarietäten. In: Srpski jezik II, 1–2 (1997), стр. 31–49.

„Смислено је, чини се, разликовање, које је предложио Борецки (Boretzky), између конкретних и глобалних тенденција, које би било боље назвати општим тенденцијама. Гутшмит (Gutschmidt) употребљава за њих у погледу на стандардни језик назив „специфичне стандарднојезичке тенденције“⁹ (даље само стандарднојезичке тенденције). Оне пре свега имају карактер ових општепризнатих тенденција, које су карактеристичне већ за представнике Прашке школе. У историји језика могу се појављивати на различит начин. Уп. нпр.:

ТАБ. II: Језички процеси у Босни и Херцеговини 1850–1918.

ТЕНДЕНЦИЈЕ то	СТАНДАРДНОЈЕЗИЧКЕ					
	1850–1878.		1879–1900.		1901–1918.	
КОНКРЕТНЕ						
1. дуго јат >једносложна замена (типа: дјете)				Ö V-2		(V)-2
2. кратко јат >двосложна замена (ријечник)				Ö V-2		/V/-5
3. употреба етимолошког правописа	I-4	IV-4	I-4	IV-4		
4. појава /o/ место /a/ напр.: <i>собрање, совјес</i>	(I)-7		/-I/-7 -6		/-I/-7 -6	(V)-7
5. појава /a/ место /e/ напр.: <i>началник, памјат</i>			/I/-4		/-I/-7	/V/-8
6. јотација типа <i>прећера-ност: гђе</i>				Ö V-2		V-2
7. нејотација типа <i>раздобје</i> [:-бље]	(I)-2		/I/-2		/-I/-7	/V/-6
8. губитак уметка /-ов-/ , /-ев-/ (типа <i>столи</i>)	(I)-2		(-I)-4	(V)-4	/-I/-7	/V/-7
9. замена /β/ као /в/ одн. /б/ (<i>варвар : барбар</i>)		IV-2		-IV-2 ÖV-2		-IV-2 Ö V-2
10. губитак /x/ типа <i>љеб</i>			(-I)-4	/V/-6		+V/-6
11. промена: /x/ : /в/ (<i>сухо</i> → <i>суво</i>)			V-4			+V/-4
12. појава /л/ и /о/ (типа <i>го : гол</i>)					/IV/-2	Ö (V)-2
13. појава именичких наставака дат. мн.: <i>-ом/-ем; -им, -ам</i> [:- <i>има, -ама</i>]	/I/-6		/+I/-7	Ö /V/-7	/I/-7	/V/-7
14. појава именичких наставака инстр. мн.: <i>-и, -ами; -им, -ам, -ми; -ими, -(а)ма</i> [:- <i>има, -ама</i>]	/I/-6		/+I/-7	Ö /V/-7	/-I/-6	/V/-7
15. употреба наставка <i>-их</i> лок., мн.: <i>других, својих</i>	/I/-6		/+I/-7	Ö /V/-7	/I/-8	/V/-7

⁹ Gutschmidt 1995 (стр. 56) ослања се на Boretzky 1977 при разликовању конкретних и глобалних тенденција.

16. употреба глаголског придева радног		VII-2				
17. употреба глаголског придева трпног		/VII/-8				
18. употреба за + инфинитив [место реченице]	Ö /III/-6	/VI/-6 /VII/-6				
19. употреба апстрактних именица на <i>-ост, -је</i>		VI-2		+VI-1		
20. употреба изолованих суфикса <i>-лук, -от</i>		VII-2		+VII-1		
21. стабилне норме грама-тичког назива (1913сл.)						VI-1 VII-1
22. стварање нових термина (1913сл.)						VI-1
23. преузимање датих неа-декватних назива (1913сл.)					(I)-1	Ö (VII)-1
24. употреба етикета које означавају исте појаве различитим називима (1913сл.)						Ö V-1 Ö VII-1
25. хаотична имплементација назива у школи (до 1913.)		Ö VII-2		Ö VII-2		Ö V-2 Ö VII-2
26. употреба варваризама	III-2		III-1			
27. употребва интернационализама					II-1	
28. акцептуација латинских и турских термина (1913сл.)					(I)-1 Ö (III)-1	
29. означавање различитих значења лексема помоћи истих творбених структура типа <i>осјећање</i> 'Gefühl; Fühlen'		(VII)-2		(+VII)-1		(+V)-1 (+VII)-1
30. изражавање истих значења путем разних средстава (типа <i>милина - милост</i>).		Ö VII-2		Ö (-)VII-1		

Примедбе:

Римски бројеви = стандарднојезичке тенденције; в. горе.

ГЛАВНИ

-1 = влада

-5 = све 3 скупине

ИНТЕНЗИТЕТ:

/ / = веома мало

ДРУГО:

+ одн. – испред римског броја = више одн. мање од претходног раздобља Ö покрет пречи тенденцију

НОСИЦИ

-2 = -1 + три скупине¹⁰

-6 = 1 или 2 скупине

() = мало

ТЕНДЕНЦИЈА:

-3 = -1 + 1 или 2 скупине

-7 = -6 + појединци

без ознаке = развијено

-4 = -3 + 8

-8 = појединци

¹⁰ Реч је о три главне религиозно-етничке скупине, тј. о Хрватима, Муслимима и Србима Босне и Херцеговине.

Већ ови примери показују да развитак нормативних решења стандардног језика, посебно његове системске норме, остварује се преко селекције његових варијаната.¹¹ Поједине конкретне промене су, у зависности од специфичности саме појаве и од конкретне језичке ситуације, подвргнуте различитим стандарднојезичким тенденцијама (в. таб.). И обрнуто. Једна општа тенденција повезује се с различитим конкретним тенденцијама. Осим тога, и то показује преглед, наведене процесе можемо карактеризовати и по главним носиоцима и по интензитету њиховог појављивања. Види се да конкретни покрети не означавају увек усавршавање општих тенденција, него такође спречавају њихово обликовање.

Из прегледа произилази, такође, да се језичке промене могу тицати веома различитих нивоа језика. О њиховом укупном броју, на стандарднојезичком нивоу, постоје до данас у лингвистици, колико знамо, несугласице. Несугласице постоје такође кад је у питању одређење степена апстракције конкретних, али пре свега и општих, тј. стандарднојезичких тенденција и модела развитка стандардног језика на којем одређен развој треба да буде заснован. Стандарднојезичке тенденције, ипак, како већ сам њихов назив показује, испољавају не само тесну везу са идиомима пре свега јавне комуникације (Гутшмит 1995, 65), већ рефлектују и обухватају истовремено битна својства самога стандардног језика и његовог развитка, разуме се, увек у зависности од конкретних историјских услова природног језика, иако досад теоретски није довољно показано која или каква тенденција води ка којем или каквом својству идиома о којем је реч. Одговарајуће реализације морају бити, ако промене представљају стандарднојезичке тенденције, у најмању руку у самим замецима прихваћене и званично на снази, тј. морају бити саставни делови (експлицитне и имплицитне) норме језичког система стандардног идиома.¹²

Опште стандарднојезичке тенденције би требало да стоје у погледу, на пример на најмање дидактичне циљеве, по могућности, на високом степену апстракције, који би омогућио да се обухвати мноштво конкретних стандарднојезичких тенденција, које се најмање по једном својству слажу.

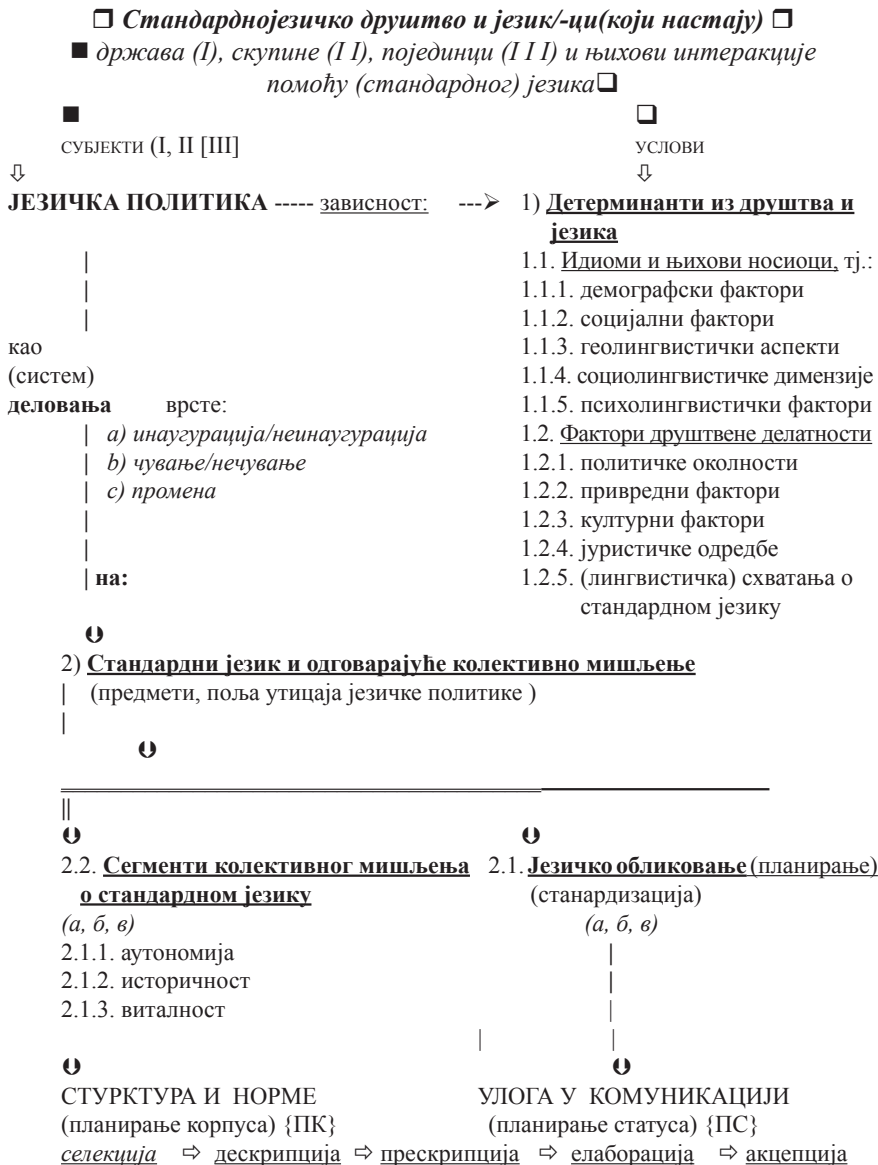
2. Да бисмо наведене језичке покрете могли спојити с културом и другим условима језичког развитка, полазимо у нашој даљој анализи од социо-

¹¹ Уп. А. Gladrow 1984, стр. 39 (Untersuchungen zur Entwicklung der slowakischen nationalen Literatursprache. Die Herausbildung der Norm der nominalen Paradigmatik und ihre Kodifizierung. Diss. B, Berlin). Мењање норми стога представља процес селекције варијаната. Тиме се допуштају промене у варијационом низу ретроспективног закључивања о развоју норми, о просецима нормирања, што се појављује уопште у следећим основним формама: укидање (редундантних) варијаната, ограничење употребне сфере појединих варијаната, као и подела појединих варијаната на функционалне области језика.

¹² Норма се изражава у разним формама оцењивања, фиксирања. При томе не сме се заборавити да се, на пример, предмети кодификовања никада не слаже у потпуности са целовитим обимом постојећих норми и мање или више се удаљавају од првобитног узуса, јер настају путем различитих процеса бирања. Уп.: Serebrennikov, B. A. ET AL.: Allgemeine Sprachwissenschaft, ins Deutsche übertragen und hrsg. von H. Zikmund, G. Feudel. Berlin 1973, str. 476.

лингвистичког модела који је утемљен у језичкој политици.¹³ Он има следеће карактеристике:

ТАБ. III: Модел за реконструкцију развитка стандардног језика на основи језичке политике

¹³ Уп. детаљније: NEHRING, D.: Merkmale moderner Standardvarietäten, In: Srpski jezik II, 1–2 (1997), str. 31–49. Модел је израђен, како се зна, у својим основама према англо-америчкој школи, али су га у српској лингвистици представили и усавршили, пре свега, Радовановић и Шкиљан, и умногоме се поклапа са ставовима представника Прашке школе.

{ПК}	{ ПК }	{ ПК }	{ ПС }	{PS}
(a)	(a [B])	(a, B, в)	(в)	(a, B, в)
↑				↓

<u>реконструкција</u>	↔	<u>евалуација</u>	↔	<u>култивација</u>	↔	<u>експанзија</u>	↔	<u>имплементација</u>
{ ПК }		{ПК}		{ ПС }		{ ПС }		{ ПС }
(в [a])		B [в]		(в)		(B, в)		

– VARIJACIJA, - POLARIZACIJA...¹⁴

Културни фактори имају посебно близак однос с језиком и утемљују се у овом моделу на различитим компонентама. То су пре свега:

- а) постојање односно непостојање одређене писмености у ширем смислу, тј. филозофских, научних, књижевних и других дела, која служе културним потребама човека у једној датој језичкој заједници;
- б) ступањ и начин њихове распрострањености у становништву, у процесима образовања, у медијама, као и примереност њихове употребе у књижевности и у наукама, и
- в) утицај културно-духовних струја на обликовање (и на престиж) стандардних језика односно варијетета.¹⁵

3. При тумачењу односа између развојних процеса и модела језичке стандардизације, полазимо од чињенице да језички процеси могу испунити не само функцију осветљења правца развитка језичких промена и облика, него да могу такође служити на одређен начин као индикатори за поједине појаве које чине компоненте споменутог модела.¹⁶

То је могуће, по нашем мишљењу, захваљујући пре свега релевантним одликама језичких тенденција која се огледају на својеврстан начин у моделу. Те одлике се везују, с једне стране, с главним функцијама језика уопште, а, с друге стране, са специфичношћу постанка стандарда, тј. са суштином норми на којима се утемљују и језички процеси стандарда. Стандарднојезичке тенденције представљају са овог гледишта резултат свесног обликовања и употребљавања језика, објекат и продукт оне људске делатности, која се увек усмерава према одређеним схватањима и концепцијама. Тако се језичке тенденције детерминирају и одговарајућим друштвено-социјалним и културним условима (уп. Гутшмит 1988, стр. 324). Осим тога се „језик одређује“, како

¹⁴ В.опширније нпр.: Nehring, G.-D.: *Zu Fragen der standardsprachlichen Einordnung des Schrifttums bulgarischer Aufklärer um 1800*. In: Normen, Namen und Tendenzen. Festschrift für Karl Gutschmidt zum 65. Geburtstag. Hrsg. v. V. Lehmann, L. Udolph. Мунхен 2004, стр. 515–524 (= Slavolinguistica 3).

¹⁵ У тесној вези са културним факторима и са условима спровођења језичке политике стоје, као што је познато, психолингвистички фактори. В. о њима детаљније Nehring 2004.

¹⁶ Ову функцију врше заједно не само с конкретним облицима из области експлицитног деловања језичке политике на сам стандардни језик, но и с разноврсним формама метарефлексија, то јест различитих мишљења, схватања и концепција о језику. Уп.: Nehring, G.-D.: *Standardsprachliche Metareflexionen und Untersuchungen zur BKS-Differenzierung*. In: Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. Изд.: В. Тошовић. Münster et al. 2008, стр. 96–115.

знамо, „својом интенционалношћу (значењем), друштвеношћу и појављивањем као историјски појединачни језик“. „Промене друштвених и језичких норми могу настати“, због тога „само као последица деловања носилаца језика и друштва“ (Сцхлиобен-Ланге 1991, стр. 16, 22), и представљају увек обрасце, стратегије деловања.

То значи да (експлицитне) језичке норме, у којима се огледају посебно и стандарднојезичке тенденције, функционишу као образац за употребу језика. Оне се репродукују, ако се искључе казиви случајеви, у процесу састављања и стварања текстова за званичну комуникацију, пре свега од стране особа које располажу одговарајућим знањем о језику, и на тај начин функционишу „као квазиуслови улаза у делатност људи“ уопште.¹⁷ То је разлог, зашто се и у стварном језику изједначавају не само језичке, него и системске, културне, социјалне и историјске компоненте постојања и развоја језика и људских заједница¹⁸. То мора да узме у обзир сваки опис језичких процеса и наравно сваки модел њиховог функционисања. При том не смемо заборавити да промене у језику ступају на снагу само на под вишеструким посредством културе, без обзира на то што пре свега произилазе из политичких, привредних или других промена друштва. Због тога ослањање на културне факторе у нашим излагањима и тражење повезаности између језика, у облику стандарднојезичких тенденција, и културе на основи наведеног модела има своју оправдану легитимност.

Сам модел се ослања, како се види, и на културне факторе. Ипак се поставља питање које или какве културне факторе можемо односно морамо изабрати за анализу. При одговору на то питање лингвистима је потребна помоћ суседних научних дисциплина, пре свега културологије, иако је још прилично млада и необликована, и књижевности¹⁹, које истражују предмете и услове културе. Радови из ових области могу (и треба да) дају лингвистима грађу за научна социолингвистичка испитивања. Тако у истраженом простору и раздобљу горе наведеним стандарднојезичким тенденцијама одговарају, на пример, следећи културни фактори које формулишемо у облику поступака, јер се сам однос између културе, језика и човека обележава процесуалним компонентама:

- А) оживљавање културне делатности на подручју Босне и Херцеговине (= промоција културе),
- Б) посветоначивање културе (= европеизација),
- В) присвајање идеја културне историчности и самосвојности Босне и Херцеговине (= стварање интегритета),
- Г) деловање концепција самоопредељења и заштите од туђе владавине (= културна самозаштита становништва),
- Д) употреба јединственог језичког варијетета за културну делатност (= селекција заједничког медија),

¹⁷ Schlieben-Lange, B.: Soziolinguistik. Eine Einführung. Штутгарт et al. ³1991, стр. 19. Лица имају „ипак као субјекти својих радњи могућност да пронађу нове радње и да их можда поново институционализују“ (уп. и Куна 1981, стр. 30).

¹⁸ Coseriu, E.: Sincronia, diacronia, e historia. Montevideo 1958. Synchronie, Diachronie und Geschichte. Munchen 1974, стр. 53. Цитирано према: Schlieben-Lange, B. 1991, стр. 16.

¹⁹ Иако и она неретко мења ставове и подложна је такође утицају идеолошких струја.

- Ђ) примена идеја културне самосталности појединих етничко-религиозних скупина становништва (= културна поларизација становништва) и
 Е) ослањање на дивергентне духовно-културне струје из суседних подручја (из Србије и Хрватске = дивергенција у сарадњи са суседом).²⁰

Ови фактори, које смо навели с етикетама, и који имају искључиво радни карактер, стоје у одређеном међуодносу са стандарднојезичким тенденцијама и разликују се између себе различитим ступњем апстракције. Њихов редослед у нашим излагањима не означава ни ранг, ни њихову вредност ни снагу појављивања. У сврху медалирања јузичко-духовне повезаности представљају само један одломак из целине културних фактора посматраног простора и времена.

4. На основи наших досадашњих излагања можемо извести следећи преглед међуодноса утицаја ванјезичких, тј. културних чинилаца и стандарднојезичких тенденција:

ТАБ. IV: Међуоднос културних фактора и (наведених) језичких процеса

општи културни фактор	стандарднојезичка тенденција (в. горе)
□ промоција културе (А)	– Унификација облика (V) – Интелектуализација језика (VI) – специјализација средстава (VII)
□ европеизација (Б)	– Интернационализација (II)

²⁰ Уп.: Богићевић, В.: Писменост у Босни и Херцеговини од појаве словенске писмености у IX в. до краја аустроугарске владавине у Босни и Херцеговини 1918. године. Сарајево 1975; Ђорић, Б.: Нада. Т. 1, 2. Сарајево 1978; Džambo, J.: Buchwesen in Bosnien und der Herzegowina (1800–1878). Вегн 1984; Халиновић, С.: Цивилизацијски и међујезички контакти на подручју југоисточне Херцеговине и јужне Далмације. In: Књижевни језик 19 2 (1990), стр. 185–19; Han-nick, С.: Sprachen und Nationen im Balkanraum. In: Slavistische Forschungen 56 (VIII – 1987). Ризвић, М.: Преглед књижевности народа Босне и Херцеговине. Сарајево 1985; Јахић, Д. А.: Језик, нација, национализам (огледи о језику у националном и друштвеном контексту). Сарајево 1990; Keipert, Н.: Old and New Problems of the Russian Literary-Language. In: The formation of the Slavonic Literary Language. Ed. G. Stone, D. Worth. Columbus, Ohio 1985, стр. 215–224; Краљачић, Т.: Калајева језичка политика у Босни и Херцеговини. In: Књижевни језик у Босни и Херцеговини од Вука Караџића до краја аустроугарске владавине. Изд.: М. Okuka, Lj. Stančić. Мунхен 1991, стр. 85–98. Куна, Х.: Удио фрањевачке књижевности XVIII вијека у стварању литерарног језика западног хрватског подручја. In: Књижевни језик 1 3–4 (1972), стр. 41–61. Lehfeldt, W.: Das serbokroatische Aljamiado. Мунхен 1969; Malcolm, N.: Die Geschichte Bosniens. Франкфурт на М. 1996; Matović, V.: Das Nationale und Patriarchale im Modernisierungsprozess der serbischen Literatur zwischen 1895 und 1941. In: Zeitschrift für Balkanologie 37/1 (2001), стр. 21–34; Новаковић-Стефановић, Н.: Илirsка језична пракса и фрањевачке литературнојезична традиција у књижевном дјелу фра Гре Мартића. In: Књижевни језик 15 2 (1986), стр. 169–175; Okuka М.: У Вуково доба (Књижевнојезички изрази у Босни и Херцеговини у раздобљу од 1800. до 1878. године). Сарајево 1987; исти: Поглед на књижевнојезичке изразе у Босни и Херцеговини у Вуково доба. In: Књижевни језик 16 3–4 (1987), стр. 202–208; Papić, М.: Трагом културног наслеђа. Сарајево 1976; Prohaska, D.: Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina. Загреб 1911; Sundhussen, Н.: Experiment Jugoslawien: Von der Staatsgründung bis zum Staatszerfall. Manhajm et al. 1993; исти: Geschichte Serbiens. 19. – 21. Jahrhundert. Беч et al. 2007.

☐ стварање интегритета (В)	– појављивање средстава из старије писмености БиХ (I)
☐ културна самозаштита становништва (Г)	– пуристичке тенденције (III)
☐ селекција заједничког медија (Д)	– УНИФИКАЦИЈА ЈЕЗИКА (V)
☐ поларизација становништва (Ђ)	– ПОЛАРИЗАЦИЈА СРЕДСТАВА ПРЕМА СКУПИНАМА ДРУШТВА (IV)
☐ дивергенције у суседској сарадњи (Е)	– ПОЛАРИЗАЦИЈА СРЕДСТАВА ПРЕМА СКУПИНАМА ДРУШТВА (IV)

Овај преглед не значи да језик у облику својих стандарднојезичких тенденција нема контаката с другим егзистенционим и развојним факторима, посебно с политичким, као и да је једна тенденција, како је већ поменуто, условљена непосредно баш наведеним културним фактором. Ипак се види да један фактор из области културе може стајати у вези са већим бројем језичких чинилаца (уп. А) и да се једна језичка тенденција може да односити на деловање више културних фактора одн. поступака (в. IV).

Ако се ови подаци споје с подацима конкретних и стандарднојезичких тенденција из таб. II, с посебним врстама специфичног деловања на основи језичке политике у облику инаугурација/ неинаугурација, чување/ нечување и др. (в. таб. III), добијамо следећи преглед повезаности језика и културе:

ТАБ. V: Социолингвистички међуодноси између језика и културе на основи изабраних примера БиХ

Културни фактор	стандарднојезичка тенденција	1850–1978	1878–1900	1901–1918
промоција културе (А)	– унификација облика (V) – ИНТЕЛЕКТУАЛИЗАЦИЈА ЈЕЗИКА (VI) – СПЕЦИЈАЛИЗАЦИЈА СРЕДСТАВА (VII)	i ⇒ VI-2, /6/ i̇ ⇒ VII – 2, /6, 8/ s ⇒ Ö VII – 2	i ⇒ V-4, /6/ s ⇒ ÖV-2, (7) (i)/č ⇒ +VI-1 č ⇒ VII – 1 (-)s ⇒ Ö(-) VII – (1), 2	i/č ⇒ V-2, 4, /5, 6, 8/ (7) s ⇒ ÖV-1, 2 (i)/č ⇒ +VI-1 (-)č ⇒ (-) VII – 1 (+) s ⇒ Ö(+) VII – 1, 2
европеизација (Б)	– ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА (II)			i ⇒ II-1
стварање интегритета (В)	– ПОЈАВЉИВАЊЕ СРЕДСТАВА ИЗ СТАРИЈЕ ПИСМЕНОСТИ Б-Х (I)	i ⇒ I – (2), 4, /6/, (7)	č ⇒ I - /2/, 4, /6/, (7)	(č) ⇒ (1) – (1), /6/, (7), /8/

културна самозаштита (Г)	– ПУРИСТИЧКЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ (III)	i ⇔ III-2 /6/	č ⇔ III-1	s ⇔ Ö(III)-1
селекција узајамног медија (Д)	- УНИФИКАЦИЈА ОБЛИКА (V)		i ⇔ V-4, /6/ s ⇔ ÖV- <u>2</u> , (7)	i/č ⇔ <u>V-2</u> , 4, /5, 6, 8/ (7) s ⇔ ÖV- 1, 2
културна поларизација (Ђ)	– ПОЛАРИЗАЦИЈА СРЕДСТАВА ПРЕМА СКУПИНАМА ДРУШТВА (IV)	i ⇔ IV-2, 4	č ⇔ IV-(-)2, 4	č ⇔ IV - 2
дивергенције у сарадњи (Е)	– ПОЛАРИЗАЦИЈА СРЕДСТАВА ПРЕМА СКУПИНАМА ДРУШТВА (IV)	i ⇔ IV-2, 4	č ⇔ IV-(-)2, 4	č ⇔ IV - 2

Примедбе:

- Арапски бројеви** означавају носиоце стандарднојезичких тенденција (одн. културних фактора – в. Таб. II); / /, (), -, + дају информације о њиховом интензитету, в. таб. II; једноструко или двоструко су **подвучене** тенденције односно одређени носиоци у случају када је много одн. веома много повећан њихов интензитет у поређењу с претходном етапом, а да се није достигнуо нов квалитет.
- и = инаугурација, ч = чување тенденције (одн. културног фактора), с = сметње, тј. постојање језичких процеса који сметају појави тенденције

Преглед допушта следеће главне закључке:

I. Област културних фактора А – В:

- оживљавање културне делатности доприноси пре свега интелектуализацији језика у БиХ која је почела већ после 1850. г. и настављена после 1878.г. (1);
- главни носилац наведених процеса била је после 1878. г. влада, пре тога влада и све три главне етничко-религиозне скупине становништва (2);
- специјализација средстава језика јавне комуникације, као и његова унификација путем одређених поступака из области културе, биле су готово у свим наведеним фазама постојања јавног језика у БиХ спречаване од стране владе и појединих група становништва (3);
- узето у целини, унификација, интелектуализација и специјализација средстава и облика јавног језика ипак су допринеле, исто тако оживљавању културе у БиХ (4).

II. Област културних фактора Д:

- употреба јединственог културног медија после 1878. г. стоји у узајамном односу са унификацијом облика. Захваљујући делатности свих

учесника у јавној комуникацији та унификација била је посебно после 1900. г. много уочљивија од постојећих сметњи (5);

III. Област културних фактора В и Г:

- присвајање концепција лаистичког карактера, културне историчности и самосвојности у БиХ, као и културнога самоопредељења и самозаштите, имало је различите последице. То су биле, с једне стране, интернационализација језика посебно од стране владе, појава језичких средстава из старијих текстова, као и пуристичке тенденције пре свега после 1850. г. од стране свих учесника јавне комуникације. Било је и сметњи пуристичким језичким активностима и концепцијама самоопредељења и самозаштите посебно после 1900. г. од стране владе (6).

IV. Област културних фактора Ђ и Е:

- примена идеја културне самосталности етничко-религиозних скупина и ослањање на дивергентне духовно-културне струје из суседних подручја од стране свих учесника у јавној комуникацији довела је до поларизације средстава јавнога језика. Она није достигла нов интензитет после 1878. г. (7).

На основи изабраних примера показали смо начин на који је могуће повезати социолингвистичке културне јединице с подацима о језику и обрнуто. Основна управљеност свакога стандарднојезичког обликовања одражава се увек на коначном производу, тј. у језику. Његово обрађивање прекорачује, како смо видели, често утицај модела актуелног формирања, јер у њему на даље могу деловати елементи историје претходног обликовања језика, културне и друге традиције друштва, као и интерференције и сметње делатности појединца, скупине и друштва.

Кључне речи: 1850–1950, Босна и Херцеговина, влада, дивергенција, детерминанте, европеизација, интензитет, интегритет, историја језика и културе, језичка норма, језичка политика, језичка ситуација, колективно мишљење, конкретна тенденција, концепт, корпус, култура, културни фактор, модел, моделирање, међуоднос, Муслимани, објект језичке политике, планирање језика, развитак, поларизација, пуризам, реактивизација језичких средстава, реконструкција, религиозно-етнички, самозаштита, селекција, скупине становништва, Срби, схватање, стандардни језик, стандарднојезичка тенденција, статус, субјект језичке политике, Хрвати, услови.

Gerd-Dieter Nehring

ÜBER DESKRIPTIVE ANSÄTZE ZUR BESCHREIBUNG DES ZUSAMMENHANGES
VON SPRACHE UND KULTUR

(Resümee)

Der Beitrag behandelt anhand von ausgewählten Beispielen aus der Sprachsituation von Bosnien- und Herzegowina vor ca. 100 - 150 Jahren anschaulich das Verhältnis von Sprache und Kultur. Er konzentriert sich auf die Beschreibung und Modellierung des Zusammenhanges von standardsprachlichen und kulturellen Veränderungen und Bewegungen. Dabei geht er von der Auffassung aus, dass zum einen standardsprachliche Veränderungen neben konkreten sprachpolitischen Maßnahmen und Metareflexionen über Standardsprache zur Rekonstruktion von sprachlichen und kulturellen Veränderungen nutzbar sind. Entsprechend bisheriger Erkenntnisse können insbesondere Bewegungen der Standardsprache am besten durch den Begriff der Tendenz erfasst werden. Diese kennzeichnen in ihrer standardsprachlichen Form nicht nur Sprachplanung und -entwicklung sowie sprachpolitische Subjekte, sondern auch die Bedingungen deren Existenz und Veränderung, also auch kulturelle Gegebenheiten und Faktoren, und umgekehrt. Sie beruhen auf sprachlichen Normen und stellen deshalb Konzepte für den Sprachgebrauch dar. Aus diesem Grunde treffen sie sich in bestimmten Bereichen mit kulturellen Faktoren sprachlicher Veränderungen. Mit ihnen beeinflussen sie sich gegenseitig. Insbesondere durch diese Schnittstellen gelingt es, den Zusammenhang von Sprache und Kultur adäquat zu beschreiben.

Im Einzelnen gelingt es im Beitrag, 30 konkrete Tendenzen zu 7 standardsprachlichen Tendenzen zuzuordnen, die wiederum zu 7 kulturellen Faktoren in Beziehung gesetzt werden. Auf dieser Grundlage kann aufgezeigt werden, dass im Untersuchungszeitraum wichtige Wechselbeziehungen zwischen dem Beleben von Kultur in Bosnien-Herzegowina sowie der Intellektualisierung von Sprache bestehen. Trotz teilweiser Hindernisse konnten sprachliche Mittel spezialisiert und unifiziert werden. Die Verweltlichung von Kultur, das Schaffen von kultureller Integrität, Selbstbestimmung und -schutz korrespondieren mit gegensätzlichen sprachlichen Erscheinungen, insbesondere mit Internationalisierung, Reaktivierung älterer Strukturen und Purismus. Das Anlehnen an Kulturleistungen aus Nachbargebieten führte dagegen zu sprachlicher Polarisierung, d.h. sprachliche Polarisierung verband sich im Untersuchungsgebiet und -zeitraum mit kulturellen Einflüssen und Anleihen v.a. aus Kroatien und Serbien.

Јелица Јокановић-Михајлов
Београд

АКЦЕНАТСКЕ ОСОБЕНОСТИ ОБЛИКА СА НЕГАЦИЈОМ

У раду се анализира структура акценатских модела код негираних придевских облика, посматрају се механизми којима се уводи негација и њихова фонетска природа, а затим и њихова веза са творбеним и значењским компонентама.

Облици са негацијом су одавно и са различитих аспеката предмет интересовања лингвиста, пре свега са творбеног, семантичког, лексичког и синтаксичког, затим правописног, а знатно мање акценатског. У овом последњем погледу, наиме, најчешћа језичка јединица за негирање, одрична речца **не**, у многим случајевима оправдано има статус стандардног проклитичког елемента, што у многоме одређује њену акценатску дистрибуцију и унапред оцртава круг могућности које се као акценатска решења могу очекивати. Тако, уз глаголске временске облике, рецимо, али и уз већину именских речи, функционишу паралелно и складно и законитости такозване фонетске речи, и законитости старог и новог преношења акцената на проклитику, метатаксичког и метатонијског по типу, те тако наспрам облика **чује, види, мисли** (који имају силазне акценте) стоје: **не чује, не види, не мисли**, дакле узлазни акценат на проклитици, а узлазни акценти у одговарајућим презентским облицима: **чита, зове, стоји**, остају на својим местима и када се дода негација: **не чита, не зове, не стоји**. У облицима аориста какви су **рече** или **даде** примењиваће се старо преношење **не рече, не даде**, а и у облицима бројева, где ће бити исти тип преношења – промена места без промене тона – такође, али ће се изменити фонетски лик негације: **ни два дана, ни три сата** и слично. Остављамо по страни питање факултативности самог преношења код бројева и његову регионалну заступљеност. Илуструјући поменути разноврсност и различитост, наводимо само као пример и облике именица, код којих, наравно, негација сраста са речју не само изговорно, а при томе остају заступљена оба типа преношења силазног акцената на негацију: стари, метатаксички тип: **мир – немир**, односно нови, метатонијски: **воља – невоља**, као и задржавање узлазног акцената на старом месту: **искуство – неискуство**.

Свака врста речи има своје бројне специфичности у овом погледу, посебно у заступљености старог или новог преношења, односно преношења акцента ка почетку речи или у његовом задржавању на истом слогу где је био у облику без негације. Са друге стране, овоме се свуда придружује успостављање посебног баланса између двеју опречних тенденција које уобличавају акценатске ликове свих ових облика: једна је настојање да се поменути принцип преношења или непреношења акцената, фонетски по карактеру, доследно спроведе и друга, да надвлада деривациони моменат и да се речи уобличи на начин који ће истицати њихове лексичке специфичности, макар се то косило са очекиваним акценатским поступцима. Ово последње обично значи да ови деривациони акценатски ликови имају јаку ритмичку подлогу, обично знатно ширу него што је једна класа речи, каква су рецимо облици са негацијом. Тако код вишесложних придева имамо ритмички образац заснован на алтернирању краткоузлазног акцента на унутрашњем слогу вишесложних придева и краткосилазног на првом слогу. Ово имају многи примери типа **многобројни** – **многобројни** или **послератни** – **послератни**, па се овај модел шири и на примере са негацијом, када су они ритмички подударни. Отуда и **невероватни** – **невероватни** и слични.

Акценатски аспект негације би било зато интересантно детаљно анализирати код многих врста речи. Нама су овог пута интересантни придеви, код којих њихову већ постојећу акценатску разноликост додатно повећава и проблем облика са негацијом. Мучи ово и наше студенте и спикере и новинаре и посебно странце, када се треба одлучити за неко од могућих решења, или када их аналогије вуку ка оним варијантама, које се у ствари не сматрају пожељним. Погледаћемо главне линије расподеле акценатских модела код негираних придевских облика и пратити њихову везу са творбеним и значењским компонентама.

Увид у језички корпус који је обухваћен новим једнотомним *Речником српског језика*, показује, пре свега, да су и овде основни они модели који су засновани на два стандардна типа преношења акцената на проклитику, као и то да се повремено акценатска слика делимично модификује у зависности од неких додатних фактора.

Типичне резултате метатонијског преношења имамо у следећа три типа примера:

Прво, узлазни акценат, краткоузлазни на негацији, као резултат премештања силазног акцента са првог слога ненегираног придева. Тако према **здрав**, **вешт**, **вичан**, **мио** имамо **нездрав** изглед, **невешт** радник, **невичан** послу, **немио** догађај. Овако добијамо и **несклон**, **неписмен**, **нестраначки**, од **склон**, **писмен**, **страначки**. По овом моделу су у *Речнику* дати и придеви **неродан**, **неспреман**, **неспретан**, **несвестан**, али су их наши анкетирани говорници изговарали редовно са силазним акцентом: **неродна** година, **неспреман** за испит, **неспретан** у раду, **несвестан** околности, што би значило да они иду по трећем типу, који ћемо за који тренутак илустровати. Нарочито у емоционално обојеном говору реченични акценат ће падати управо на придев и наравно на његов акценатовани слог, па ће повећани интензитет до-

датно учвршћивати слику краткосилазног акцента. Примери **несит** и **нечист** сасвим су у духу метатоније, оба додавањем негације остварују нова значења **несит** – грамзив, незајажљив и **нечист**, морално или здравствено неодговарајући. Последњи од њих има и дублетну могућност **нечист** и **нечист**

Друго, имамо велику групу придева са узлазним, најчешће краткоузлазним акцентом на унутрашњем слогу, који се, такође у потпуном складу са метатонијским законитостима, не помера са тог слога када се дода негација. Овако према **двосмислен**, **запослен**, **земаљски**, **извештачен**, **обазрив** добијамо **недвосмислен**, **незапослен**, **неземаљски**, **неизвештачен**, **необазрив**. На исти начин настају и: **неомиљен**, **нејуначки**, **неограничен**, **несавремен**, **несвојствен**, **нејестив**, **неполитички**, **несагласан**, **невидљив**, **незапамћен**. Мања група примера има дугоузлазни акценат, који такође остаје на свом месту: **несавестан** поступак, **невладина** организација, **ненамеран** ударац, **ненародна** власт, **ненасиљан** улазак, **ненадлежно** лице.

И треће, имамо и стари тип преношења (у основи метатаксички), па као резултат добијамо преношење краткосилазног акцента такође у облику силазног, али сада на негацији:

неопрезан, **нејасан**, **немоћан**, **неосетан**, **неотпоран**, **неплодан**, **непотребан**, **неправилан**, **непријатан**, **неодлучан** **неозбиљан**. Сви они настају од придева који су већ имали краткосилазни акценат на првом слогу: **опрезан**, **јасан**, **моћан** итд.

Једна мања група придева настаје на исти овај начин, али од придева са дугим силазним акцентом и увек оставља, разуме се, неакцентовану дужину на слогу са ког је акценат пренесен: **јак** – **нејак**, **звани** – **незвани**, **леп** – **нелеп**, **паран** – **непаран**, **прави** – **неправи**, **радан** – **нерадан**, **слан** – **неслан**, **чујан** – **нечујан**, **славан** – **неславан**, **стваран** – **нестваран**.

Понекад је акценатским односом између именице према којој настаје придев и самог придева (без негације) већ предодређен однос који ће се успоставити кад се негација дода: тако према **благодарност** са дугоузлазним акцентом на унутрашњем слогу, имамо придев **благодаран**, са краткосилазним акцентом на првом слогу, па ћемо наспрам овог пара имати и **неблагодарност** – **неблагодаран**. Исто онда и од **увиђавност** – **увиђаван** настаје **неувиђавност** – **неувиђаван** и слични парови: **равномерност** – **равномеран** и **неравномерност** – **неравномеран** итд.

Могуће је и супротно, то јест да акценат остаје на унутрашњем слогу и у именици и у придеву (без негације), што ће проузроковати исти однос и када се дода негација. Тако имамо именичко-придевски пар **благовременост** – **благовремен**, те према њему и **неблаговременост** – **неблаговремен** и слично: **оптерећеност** – **оптерећен** и **неоптерећеност** – **неоптерећен** итд. Све дакле остаје на истом, унутрашњем слогу. Стабилност оваквих модела веома помаже у учењу акценатских парадигми.

Колико је јака тенденција ширења оваквих ритмичких модела показују парови именица – придев, од којих велики део представља извор колебања и погрешног уопштавања: **техника** – **технички**, **физика** – **физички**, **економија** – **економски**, **филологија** – **филолошки**. Када се према њима негацијом

формира низ такозваних „терминолошких антонима“ **нетехнички, нефизички, неекономски, нефилолошки** итд., велики број говорника прави акценатске грешке, јер се већ код облика без негације ствара погрешан утисак да је акценат на почетку речи, па се онда чује **нетехнички, нефизички, неекономски, нефилолошки**. Он и јесте на првом слогу код неких придева **технички, физички**, односно на другом слогу **економски, филолошки**, али је он ту заправо свуда **на трећем слогу од краја**, што је база овог ритмичког модела и на том слогу треба да остане и када се дода негација. Ствар понегде погоршава постојање дублета, као **економски** и **економски** као и регионалне дијалекатске неправилности типа **филолошки, филозофски, политички, републички**, на које се онда још дода и негација.

Карактеристичну стабилност свог ритмичког модела показују и придеви страног порекла, чије уобличавање и саображавање домаћим придевским моделима обухвата и префиксалну и суфиксалну адаптацију. Код њих у највећем броју случајева имамо краткосилазни акценат на негацији, пренесен у истом облику са првог слога придева, како то показују следећи примери: **неиндивидуалан, неинтелектуалан, неконвенционалан, неконвертибилан, некултуран, нелегалан, неликвидан, нелојалан, нематеријалан, необјективан, непродуктиван, непрецизан, нестабилан, неформалан** итд.

Уколико је акценат на унутрашњем слогу, узлазни свакако, он ту и остаје: **несиметричан, несимпатичан, несистематичан, нетоксичан, непроблематичан, некритичан, неквалификован**. Овај последњи једнако често и у облику **неквалификован**, а неки од њих, као **некритичан**, у говору добијају аналошки силазни акценат на првом слогу **некритичан**, по моделу придева **нелогичан**. Често се изразито дуги придеви овог типа снабдевају секундарним, помоћним акцентом, као рецимо у примеру: **неексплоатисани**.

Неки од придева имају дублете које *Речник* не даје: **нетактичан** и **не тактичан** (а дат је аналогни пар **нелогичан** и **нелогичан**) а опет, неке од дублета датих у *Речнику* није потврдио ниједан од наших испитаника, рецимо облик **неквалитетан, нехиџијенски** и још по неки; у последња два примера је у говору акценат увек на првом слогу и силазан је.

Веома је велики број придева насталих од трпног глаголског придева а знатно је мања од њих група настала од радног глаголског придева. Први имају увек узлазне акценте, на самој негацији или чешће на неком унутрашњем слогу, а само по изузетку имају силазни акценат на негацији. Таква пропорција се очувава и код радног глаголског придева

Ево најпре трпних: **непросвећен** човек, **непромишљен** поступак, **неостварени** план, **неприлагођена** возња, **непренесени** акценти, **неочекиван** резултат, **незаслужена** награда. Такви су и придеви: **неовлашћен, неодмерен, незаштићен, неодређен, неопажен, неувијен, неузбуђен, неупућен, неограничен, ненаклоњен, необавештен** и бројни други. Неки од трпних придева, који се употребљавају као описни, имају облике без негације са краткосилазним акцентом, који је затим, метатонијским преношењем прешао у узлазни на негацији: **такнут – нетакнут, удата – неудата, рођено – нерођено, крштен – некрштен, бројен – небројен**.

Како се види, сви су били са узлазним акцентом. Сада ево неколико њих са силазним акцентом на негацији: **необуздан** карактер, **непознато** лице, **непозвани** гост, **несабран** човек. Облици са дугим силазним акцентом су ређи, али и код њих се преношење акцента на префикс одвија на исти начин: **писан** – **неписан**, **решен** – **нерешен**, **свршен** – **несвршен**, **сређен** – **несређен**, **суђен** – **несуђен**. На месту пренесеног акцента, како се види, остаје неакцентована дужина: **нерешен**, **несређен**, а тамо где ју је трпни придев већ имао на наставку, она остаје и овде, па имамо две: **неписан**, а уколико придев има облик одређеног вида, дужине су три: **неписано** правило, **неписани** закон.

Да су ови стабилни ритмички обрасци веома препознатљиви и веома корисни, показују случајеви идентичних фонетских склопова, различитог акцента и различитог значења, а кад се мало боље погледа – види се да им је и творбени модел само наизглед сличан. Ево два таква примера: **неугледан** и **неугледан** и други **необавезан** и **необавезан**. У оба случаја први елеменат у пару је настао додавањем негације придеву насталом од именице: **угледан** према **углед** и **обавезан** према **обавеза**, а други елеменат у пару је глаголског порекла, оба су настала према трпним глаголским придевима **угледан** односно **обавезан**.

Придеви настали од радног глаголског придева нису бројни. Њихови облици са негацијом или представљају резултат преношења силазног акцента са првог слога и његову трансформацију у узлазни акценат: **зрео** – **незрео**, затим **нестали**, **нестала** (у овом другом случају негација је постала саставни део комплетног глагола **нестати**, добијеног, јасно је, према **стати**), **незрели** плодови, **нестале** цивилизације, или остају на унутрашњем слогу као узлазни, без померања: **навикао** – **ненавикао**, **одрастао** – **неодрастао**, **преврео** – **непреврео**. И, крајње ретко, имамо појединачне примере са силазним акцентом на негацији: **умрли** – **неумрли**.

Још једна група представља мању скупину придева, необичних по томе што више не осећамо као самосталну и целовиту јединицу основу од које су настали, нити их данас можемо употребљавати без негације. Ритмичка основа им је јасно ослањање на први слог, то јест краткосилазни акценат на негацији. Овакви су: **неумитан**, **неук**, **непобитан**, **незграпан**, **недотупаван**, **неоспоран**, па и **нераздвојан** и **неопходан**, код којих лако учавамо њихово глаголско порекло, али их и даље не можемо у неизмењеном облику употребити без негације. Овамо иду и нешто друкчији придеви са узлазним акцентом на унутрашњем слогу: **неприкосновен**, **неутажив**, **неустрашив**, **неутољив**. Понеки бисмо можда могли (натегнуто) употребити и без негације, рецимо „*његова жеђ је утажива / утољива*“, али то више није обични и није савремени језик.

Последњи наведени примери нас уводе у изузетно богату скупину придева на **-љив** (или **-ив**) и представљају једну од најпродуктивнијих и најбројнијих група. Њихов акценат је начелно једноставан; он, наиме, остаје онакав какав је имао придев пре додавања негације. То опет значи да ће се појављивати на разним слоговима, од другог до претпоследњег – краткоузлазни акценати, као у следећим примерима: **непажљив**, **немерљив**, **несводив**, **неспојив**,

неодредив, недољив, неоцењив, неописив, непомирљив, непопустљив, несагорив, неуверљив, непрорачунљив, непрепоручљив. Како се већина њих појављује у контекстима у којима исказује немогућност извршења радње исказане глаголом у основи, а тиме у добром делу случајева носи и субјективну негативну оцену (= који се не може измерити, који се не може препоручити, с којим се не може помирити и слично), већина ће говорника хтети да својом интерпретацијом покаже и тај елеменат садржаја. Зато ће често у разговорном језику акценат бити премештан на почетак и биће силазан: **непрепоручљив, неуверљив, непомирљив** и сл.

У доста случајева језик чува синонимне или само делимично синонимне парове придева, различитог акцента, али и различите творбе, па тако омогућава fino нијансирање и раздвајање значења у конкретним контекстима. Један од таквих парова су придеви **неизмерљив** и **неизмеран** са заједничким општим значењем „онај који се не да измерити, који не може бити измерен“, али ће сваки говорник осетити и ону додатну нијансу немерљивости, која претеже у експресивном јаком акценту на првом слогу: **неизмеран** за разлику од неутралнијег **неизмерљив**. Нешто слично, али не исто, имамо у паровима типа **непокретан** – за који не знамо без одговарајућег контекста је ли то онај који само није у стању кретања или је то онај који нема способност кретања и наспрам њега – придев **непокретљив**, који свакако има друго од два поменута значења – „који се не може покренути“, али не искључује и блажу нијансу „онај који није вољан или спреман да се покрене“. Колико акценти убедљиво чувају и форму и садржај речи показује трећи могући изговор – са узлазним акцентом на другом слогу и две дужине у наставку који даје сасвим другу реч – **непокретан** – дакле, „онај који до сада није ни једном био померан са места“.

Поменућемо још и једну необичност – придеве који су пре додавања негације имали узлазне акценте, али су их затим пренели као силазне на негацију. Очигледно је да ту побеђује деривациони моменат и да фонетска логика, тако иначе чврста у већини претходних скупина придева, овде одлази у други план: **невредан, невисок, непоштен, неправичан** (према **вредан, висок, поштен, правичан**).

Посебан проблем представљају придевски дублети који, као уосталом увек када је о дублетима реч, изазивају и недоумице и различита мишљења, било зато што говорник није упознат са њиховом регионалном распоређеношћу, било зато што их не сматра равноправним из различитих других разлога. Већ летимичан поглед на неке од ових парова из *Речника*, допушта да се осети који од њих данас изгледају необични, а који чак неприродни: **незваничан – незваничан, неисцрпан – неисцрпан, нецелисходан – нецелисходан, незаситан – незаситан**. У неким случајевима чак, дублетност не изгледа сасвим уверљива, понегде би се могла претпоставити колебљивост самих стручњака и њихова неодлучност да неке изоставе: **невин и невин, незгодан и незгодан, незнатан и незнатан, нелагодан и нелагодан, неискрен и неискрен, неистинит и неистинит, непогодан и непогодан**.

У скупини придева који имају дугоузлазне акценте, какви су: **доследан**, **законит** и слични, додавање негације отвара могућност прелсака акцента на њу и стварања врло стабилног типа са краткосилазним акцентом на почетку речи, али оставља и могућност задржавања дугоузлазног акцента на старом месту. И један и други тип су у употреби; код овог са очуваним дугоузлазним акцентом за нијансу је осетнија веза са глаголским пореклом придева, а код другог је наглашенија лексичка компонента, тј. сама негираност особине: **недоследан – недоследан, недостојан – недостојан, недоступан – недоступан, независан – независан, недостижан – недостижан, незаконит – незаконит**.

Да је задржавање узлазног акцента, непренесеног на негацију, делимични показатељ очувања везе са глаголском базом и њеном семантиком, показују бројни облици придева, насталих од трпног и радног глаголског придева, а затим и многи придеви на *-(љ)ив*: **недозрео, недорастао, неизбледео; незапослен, незасићен, непромењен, недопечен, неживљен, недотеран, неискварен; недељив, незамислив, недопустив, неизбрисив, неизмењив, неизводљив, непогрешив, недоказив, ненаплатив, необјашњив, неодољив, неопозив** и сл.

Кључне речи: акценат, негација, придеви, прозодија, фонетика

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- РСЈ:** *Речник српскога језика* (ред. М. Николић), Матица српска, Нови Сад 2007.
- Д. Бошков 1981:** *Придевска негација префиксима не-, а-, без-*, Наш језик, 25 1–2, 63–67.
- И. Грицкат 1961–1962:** *О неким проблемима негације у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог, 25, 115–136.
- И. Грицкат 1961–1962б:** *О антонимији*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, IV–V, 87–90.
- Р. Драгићевић 2001:** *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику – творбена и семантичка анализа*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- И. Клајн 2002:** *Творба речи у савременом српском језику* 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Ђ. Оташевић 1995–1996:** *Значење придева са префиксом не-*, Наш језик, 30, 1–5, 88–95.
- С. Ристић 2004:** *Још нека запажања о негацији и негираним именицама*, Научни састанак слависта у Вукове дане 33/1, Београд, 99–110.

Елица Јокановић-Михајлова

ОСОБЕННОСТИ УДАРЕНИЯ В ФОРМАХ ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО
С ОТРИЦАНИЕМ

(Резюме)

В данной работе анализируется структура различных моделей ударения в формах прилагательных с отрицанием. Рассматриваются механизмы, при помощи которых вводится отрицание, фонетическая природа этих механизмов, а затем и их связь со словообразовательными и семантическими компонентами.

Јелена Јовановић
Београд

ПОВОДОМ АРИСТОТЕЛОВОГ СХВАТАЊА О ОДНОСУ ЈЕЗИКА, МИШЉЕЊА И РЕАЛНОСТИ

Аутор полази од Аристотелових поставки о реченици и исказу формулисаних у 'Органону', и бави се даље схватањима познатих теоретичара о језику и мишљењу. Према тим поставкама, говор о стварима није нужно условљен њиховим постојањем: можемо говорити и о ономе чега нема, а можемо оно што постоји игнорисати говорећи да не постоји и сл. Закључак је да језик није нужно условљен реалношћу, као што ни мишљење, ни култура, као виша појавна форма духовне активности, – нису праволинијска слика стварности. И у мишљењу и у језику испољава се личност која је њихов носилац и покретач, а тек преко ње и остали фактори који учествују у овој чудесној процеси.

1. О односу језика и мишљења према реалности

1. Пре него што приступимо Аристотеловим схватањима о језику, укратко је потребно осврнути се на проблем језика и мишљења уопште. Полазимо од А. Белића и његовог учења, где се ово двоје посматра у еволуцијској перспективи. Тако када расправља о сталним механизмима који руководе језичком еволуцијом – о тзв. језичким константама – Белић их претежно налази у развојним процесима који владају у људском мишљењу. Константе, по Белићу (1998: 338), „своде се *in ultima linea* на неколико психичких или духовних услова који прате свако језичко стварање у свету“. Ти би духовни услови били у овоме:

- „1) у претстави предмета као збира његових особина и њихове повезаности у целину;
- 2) у претстави појединачних особина предметских и способности њихова засебног издавања;
- 3) у способности обележавања тих претстава или њихових особина гласовима или гласовним групама праћеним гестом, мимиком, пантомимом, или и без тога.

Ове три групе психофизичких услова претстављају погодбе не само основног језичког стварања него језичког стварања уопште“.

2. Када говори о ’природи везе језичких знакова са претставама предмета и особина’, Белић (1998: 344) најпре истиче одсуство природне повезаности знаковних форми и садржаја. Језички знак је „само обележје, етикета или диференцијална ознака њихова која никакве непосредне везе нема не само са претставом као таквом него ни са предметом обухваћеним извесном претставом“.

Па затим закључује: „Свет претстава, свет предмета и свет знакова – то су три засебна света који су чврсто између себе везани. Свет претстава је – чисто духовни свет којим се обухвата предметни свет или којим се он до сазнања доводи: а свет знакова је опет свет за себе који посредује између духовног света и света предмета..., и то на тај начин што се знацима изазивају претставе предмета, с једне стране, и што се, с друге, помоћу њих обележавају и стварни предмети“.

3. Одавде је могуће кренути у два правца пратећи однос језика, мишљења и реалности. Један правац води према системима које образују факта, а други према пракси употребе језика и реализације мисли.

- а) „Језик је систем најразноврсније повезаних знакова – утврђује Белић (1998: 311) кад је реч о првome – који се узајамно одређују и допуњују“ и тако дају свакоме од тих знакова „у вези са њиховим значењима, односима и облицима, њихове вредности“. „Према томе – закључује он (311), – када се говори да систем облика у овим случајевима зависи од система значења или обрнуто, онда то значи да је систем облика био непосредни израз система природних односа, носећи у себи значења; али кад би се ставило питање шта је старије – систем облика или систем значења, по себи се разуме да је у основици свега – систем природних односа који повлачи за собом систем значења“.
- б) О другом аспекту Белић не износи тврдње које би биле еквивалентне онима о систему. Његова дефиниција реченице прилично је обојена статиком, док је употреба само наговештена: „Реченица је најпростија и најмања говорна целина – гласи та дефиниција (1998: 119) – у којој се слободном и увек друкчијом везом појмова нешто ново о њима износи“. „Дакле – гласи наш коментар дефиниције, – увек имамо везу појмова која вреди за извесно време. У тој вези нема ничега обавезног. Она је увек нова и слободна. Један појам је увек жижа или средиште те везе [субјекат – Ј. Ј.], а други је нека могућа особина тога појма или нешто што је у ма којем облику изнесено да га ближе одреди, а што се с њим везује за дани тренутак или за ма које друго време [предикат – Ј. Ј.]“.

У центру су појмови и њихова веза. Ознака се само индиректно назначује тиме што се реченица карактерише као ’говорна целина’, дакле таква у којој се појмови вербално експлицирају. Белић чак директно одбија да говори „о језичким средствима за изношење реченице“ (1998: 120), вероватно што

је уверен да се 'веза' може изразити „и једном једином речи“, чиме је дво-чланост реченице као језичке јединице заправо негирана. Даље, он потпуно запоставља и 'систем природних односа', дакле однос реченице према реалности о којој извештава (нема говора ни о односу реченице према говорнику и саговорнику, дакле о обавесној функцији итд.).

4. Међу стручњацима и иначе врло су разноврсна схватања о проблему језичке употребе и језичких функција у људском животу. Огромна већина тих схватања груписана је око дефиниције реченице – и све се оне углавном окрећу око стожерног појма односа језика и мишљења, док је врло мали број оних које упућују на однос према реалности, још мање на однос међу учесницима споразумевања. О томе нема потребе овде расправљати, јер је много компетентних мисли изрекао још Јон Рис (1931)¹ у својој познатој књизи о реченици. Ми ћемо овде навести само два релевантна мишљења о тој теми.

- а) Једно је мишљење Виктора Виноградова, према којем је за реченицу релевантан „општи однос према реалности“, а то се сматра основном предикативности².
- б) Друго је мишљење изражено у *Српској синтакси* (Симић – Јовановић 2002: св. I) где је реченица схваћена управо као функционална јединица споразумевања са обележјем предикативности. Како су обележја предикативности у ствари лингвистичка средства помоћу којих се та функција остварује, реченица се у поменутој књизи о синтакси српског језика сматра „основном јединицом споразумевања која носи обележје те функције“ – што је исто као и обележје предикативности.
- б1) Индикатори предикације, закључили смо тамо, имају посебну улогу: „упућују на садржај речи у ослонцу на одређене околности“, и то тако да саговорник „разуме на које чињенице мисли говорно лице“. Ако 'указивање на садржај речи' издвојимо као посебну функцију, и означимо је термином 'сигнификација' или означна функција, и ако ту функцију разложимо на 'десигнацију', одн. указивање на општи системски садржај, и 'денотацију', упућивање на оно што је предмет споразумевања у датој прилици – онда је најважнија лингвистичка функција заправо успостављање везе између та два семантичка елемента: 'актуализација' општег значења, тј. његова примена на дати садржај споразумевања, на 'денотат' – у једном правцу посматрано, – и препознавање 'денотата' као врсте или поткатегорије 'десигната', тј. заправо једног 'случаја' или комплекса случајева препознатљивог као значење дате речи.
- б2) Ова 'пропулзија' између општих идеја и предметне стварности сигурно је најчудеснија од свих појава с којима је човек суочен и којима се користи у свом животу као једним од сопствених грандиозних открића. То је у ствари оно што се зове споразумевање – а што, у огољеној техничкој терминологији, 'инжињери комуника-

¹ Подробније о тим питањима в.: Симић 1975.

² В.: АНСССР 1960.

ције' (Јакобсон 1966) зову: 'енкодирање' и 'декодирање поруке'. Пошто се у свему томе најзначајнију улогу имају именичке речи, које на садржај упућују 'именујући' га, денотација се обично зове 'номинацијом' или 'именовањем'³.

Напомињемо само да и друге пунозначне речи имају исту способност какву и именице: способност упућивања на ванјезичку стварност – реалну и духовну. За објављивање свих тих момената у говору можемо употребити термин 'презентација'; а за обраћање при томе саговорнику (или саговорницима) – 'информација' ('обавештавање'). Све ове функције обухватљиве су вишим појмом 'референција' – говор о нечему намењен некоме у сврху споразумевања. Према томе – *реченица је језичка форма са реферативном функцијом, снабдевена лингвистичким обележјима те функције.*

2. О Аристотеловим схватањима

1. Аутора овог рада дуго је мучио проблем једне области употребе језика о којој се мало води рачуна – а то је лаж. Како објаснити феномен лажи, тј. феномен говора о нечему што не постоји као о постојећем. И како уопште функционише тзв. идеолошки дискурс итд. Тешкоће око разумевања неких момената у употреби језика, поглавито оних које управо поменуемо, као и уопште у дефинисању реченице, проистичу делимично и из непознавања класичног поимања говорне активности човекове. А тамо су прави корени свих погледа на природу споразумевања и на природу реченице.

2. Код Аристотела у *Органону* (1970) формулисане су извесне дефиниције које на први поглед изгледају сасвим чудно, али које су право полазиште за разумевање суштине говора. „Свака реченица – гласи једна Аристотелова тврдња о томе – нужним начином садржи један глагол или 'падеж' глагола. Јер појам 'човек' или 'биће' – кад му се не прида 'јесте' или 'бејаше', или 'биће', или нешто те врсте, – још не чини реченицу“ (1970: 56). Ако 'глаголски падеж', на основу примера, схватимо као уопште 'глаголски облик', а овде као 'лични глаголски облик', Аристотелов став је директно преводљив у систем наших разматрања о личном глаголском облику као граматичкој основици реченице. Врло је поучна Белићева мисао што из супротног смера – из смера глаголских особина – потврђује Аристотелов став. По Белићу (1998: 55) – „глаголска би главна функција, поред приписивања радње као особине, била предикатско овремењавање, које се може издвојити и као главно значење глагола уз способност приписивања чега лицу или предмету (то је функција т. зв. глаголске споне)“.

2.1. „Тврђење је исказ, – стоји у другој Аристотеловој карактеризацији говора интересантној за нашу расправу (1970: 57), – који нешто неком

³ Ми ћемо разлику између ових термина само онда посебно истицати кад је то потребно, а иначе ћемо се њима служити као синонимима.

приписује, а одрицање је исказ који нешто неком одриче. А могуће је тврдити да оно што припада једној ствари њој не припада [ово је лажно одрицање, J. J.], и да нешто што не припада њој припада [ово је лажно тврђење, J. J.]⁴. Значи, дакле, да говор о стварима није нужно условљен њиховим постојањем у околностима на које се исказ о њима односи: можемо говорити и о ономе чега нема, а можемо оно што је ту говором негирати као да не постоји и сл. Мисаона прерада концептуалне грађе, тј. чулне спознаје о стварности, врло је комплексна појава, и иде дотле да ту грађу говорник може и потиснути у позадину зарад испробавања делотворности своје мисли или ефикасности сопствених ставова, или пак ради манипулације говором и стварања лажне слике стварности да би се постигли циљеви који се тој стварности супротстављају (обмањивање, политичка пропаганда итд.).

2.2. Аристотеловим открићем унапред је, као нетачно, обеснажено нпр. умовање Л. Витгенштајна, по којем је – према својеврсној оцени Б. Расела⁴ – говор нужно условљен стварима о којима је реч. „Он упоређује лингвистички израз с пројекцијом у геометрији. Једна геометријска фигура може се пројцирати на много начина: сваки од тих начина одговара другом језику, али пројективна својства првобитне фигуре остају непромијењена без обзира на то који се од тих начина прихвати. Та пројективна својства одговарају ономе што у његовој теорији мора бити заједничко ставу и чињеници, ако став треба да тврди чињеницу“.

- а) Расел при томе очито мисли на следеће Витгенштајнове постулате (1987: 61): „Став је слика стварности. – Став је модел стварности онакве какву је замишљамо. – На први поглед став – рецимо онакав какав је штампан на папиру – не изгледа као слика стварности о којој говори. Али ни нотно писмо не изгледа на први поглед као слика музике, ни наше гласовно/знаковно (словно) писмо као слика нашег гласовног језика. – Па ипак ови знаковни језици приказују се и у обичном смислу као слике онога што приказују. – Очигледно је да став форме aRb осјећамо као слику. Овдје је знак очигледно нешто слично означеноме“.
- б) Али постоје у Витгенштајновим интерпретацијама и супротни искази, тј. они о арбитарности језика. Он додуше разликује однос језика према реалности, који дефинише као изоморфичност, од односа према мисли, за који тврди да је симболизацијски по карактеру, без елемената сличности. Но ми мислимо да је и на ономе првом плану изоморфизам толико слаб да се може сматрати безначајним семантичким фактором.
- в) Но вратимо се језику и мишљењу, и Витгенштајновим речима (1987: 59): „Човјек посједује способност – гласе ове речи – да гради језике којима се може изразити сваки смисао, немајући ни појма о томе како и шта значи свака ријеч... – Језик преодијева мисао. И то тако да се по спољашњој форми одјеће не може закључити о форми одјевене

⁴ Wittgenstein 1987. - Исп. 'Увод' (стр. 7) из пера Б. Расела.

мисли; јер је спољашња форма одјеће направљена с посве друкчијим намјерама, а не ради тога да покаже форму тијела. – Прешутне нагодбе за разумијевање говорног језика страшно су комплициране“. Ако говоримо чак и речима чије нам значење није довољно познато, како мисли Витгенштајн, па постижемо и тада основни циљ – да се споразумемо – онда је јасно да језичка ’симболизација’ целином својом није исто што и одсликавање онога о чему говоримо по принципу изоморфичности.

2.3. Коначна истина о природи језика може се добити само довођењем у међусобни склад два скупа Витгенштајнових постулата. Језик, наиме, по Витгенштајну, ’преодијева мисао’, а ’одсликава стање ствари’. Ми подједнако одбијамо тврдње о ’одсликавању’ и ’преодевању’, јер је у ствари ’симболизација’ нешто сасвим треће што проистиче из ’комплицираних нагодби’, односно из наслеђем утврђених и друштвено оверених правила о употреби језика. Али кад је реч о природи језичког ’наслеђа’, дакле заправо мисаоних и језичких образаца утврђених традицијом, ми морамо прихватити истину да између језика и стварности посредује мисао, боље рећи људски дух у својим разноврсним облицима. Ти облици су, рекосмо, утврђени традицијом, као и језички. И два система облика међусобно на неки начин кореспондирају, што им омогућује да упуте на стварносне чињенице о којима се говори.

а) И Аристотел управо о томе говори, расправљајући о лажним тврдњама и о стварима на које се односе. Постоји говор о непостојећем. Наш следећи пример: – *Мића воли сладолед* – измишљен је, и само се може узети као пример за говор о непостојећем. Ми не знамо ни за каквог Мићу који воли сладолед, већ само дајемо образац говора о могућој стварности. Најбитније је – и најчудније уосталом – да говор о непостојећем није бесмислен, као и о могућем или немогућем. Говорни образац није празна форма, већ садржи и обрасце мисли о евентуалном, заправо о непостојећем.

б) Мисао о непостојећем могућа је као ’општа мисао’. „Ствари су делом опште, а делом појединачне... – каже Аристотел говорећи заправо о мислима, појмовима. – А пошто је тако, нужним начином ће се реченица да једна ствар припада или не припада једном субјекту примењивати час на један општи, а час на један појединачни термин“ (или на појединачни случај) (1970: 57–58). ’Човек је смртан’ јесте општи исказ, а ’Мој брат је мртав’ – појединачан. О појединачноме можемо говорити на основу општег. Појединачно идентификујемо применом општег на дате околности. Ако је идентификација успела – говор је о постојећем или могућем, вероватном; ако није – о непостојећем или немогућем, невероватном.

2.4. Говорни исказ је језичка структура са општим значењем примењена на дато стање ствари о којем желимо говорити, и онако како то желимо: утврђујући садржај наших мисли, проверавајући њихову истинитост, тражећи

у томе помоћ од саговорника или, напротив, заводећи га да поверује у истинитост неоверене или лажне тврдње итд. Када говоримо о 'реферативности' исказа – ваља нам имати на уму све ове могућности употребе језика. „Сваки говор има значење – објашњава Аристотел ову велику истину о којој управо расправљамо (1970: 56), – али не као природни орган [= инструмент, J. J.], него... по конвенцији [то јест на основу једног споразума, J. J.]. Међутим, сваки говор не исказује нешто [сваки говор није реченица, J. J.], него само онај у коме постоји истина или заблуда. Али то се не догађа у свим случајевима. Тако је свака молитва један говор, али ни истинит ни лажан“. Слажемо се да сваки говор није реченица, али не и са тиме да ништа не исказује.

- а) Аристотел се и сâм исправља у ставу око исказивања: „Говор је спајање гласова, које има опште примљено значење, и чији сваки део, кад се узме одвојено, има значење као прост говор [исказивање, J. J.] – а не као афирмација или негирање“ (56). Говор се заиста може употребити у различите сврхе, поред 'исказивања'. Ми узимамо да је 'исказивање' (или експонација) заправо 'изражавање себе'. А поред тога говором се упућује на чињенице из реалног света – то је 'описивање' или сл.
- б) „Хоћу, на пример – вели Аристотел даље на истом месту, – да кажем да реч 'човек' нешто значи, али не да он постоји или не постоји. Афирмација и негација ће произићи само ако се ту нешто дода“. Из ове значајне тврдње проистиче закључак да с једне стране постоји језичка материја као апстракција, тј. и изван говора, а с друге стране се дешава њена реализација. Реализација је могућа кад се активирањем грађе овој 'нешто дода', а то ће изгледа бити оно што називамо смислом. Осмишљавање поменуте језичке грађе заправо је њена специјална 'актуализација', или боље – *предикација*. Упознати природу предикације – и предикативности – видимо да је централни задатак синтаксичке науке, а рекло би се и науке о језику уопште, како проистиче из наведених схватања.

3. Закључне напомене

1. Аристотелове мисли враћају нас на сâм почетак размишљања о језику и говору. У лингвистици не постоји јединствена теорија о природи говорне активности и структурним својствима основних јединица говора. Несагледиво мноштво дефиниција реченице на упечатљив начин сведочи о овоме⁵.

2. И поред тога што се структура класичних индоевропских језика узима за полазиште и образац функционално ефективног обликовања говорне

⁵ Немачки синтаксичар Ј. Рис у свом познатом делу које и својим насловом одише вапијућом несигурношћу (дело се у преводу зове 'Шта је реченица') – набројао их је до времена кад је студију писао (објављена 1928.) тачно 140. Сâм је формулисао сто четрдесет прву, а од његовог рада до данас накупило их се можда још сто и више. Исп. подробније о томе студију Р. Симића (1975).

речи, и упркос опоменама неких истраживача – двочлани реченични тип S + P, само један од више њих, постао је теоријским моделом о који се ослања већина лингвиста⁶. Та околност рађа још једну нерешиву недоумицу – ону око односа субјекта и предиката. Присталице теорије о субјекту као структурном стожеру оптужују оне друге за превид факта да конгруенцијски односи једнозначно упућују на субјекат као управну, а предикат као зависну саставницу те структуре, а они други ове за потцењивање битног момента: да на предикату почива 'моћ суђења'.

3. Нпр., у руској националној науци о језику, која се вероватније најдубље и најозбиљније бави овим проблемима, нема јединства око тих питања. Старији теоретичари почев од Буслајева (1959: 258) па даље заговарали су идеју о примату предиката над субјектом. Почетком двадесетог века, међутим, преовлађује мишљење о субјекту као структурној доминанти реченице (Шахматов 1925). У другој половини двадесетог века поново се озбиљна пажња посвећује теорији о предикату као структурном и функционалном језгру реченичне структуре (Белошапкина 1967: 33; и 1977: 170). Крајем века јављају се симптоми опште сумње у могућност разрешења овога научног питања, па се теоријски интерес преноси на план 'функционалне' и 'комуникативне' синтаксе, повремено уз потпуно запостављање базичних питања језичке структуре.

4. Наше је мишљење да без решеног основног питања о механизмима помоћу којих језик врши своје функције споразумевања – нема напретка лингвистичке науке. Један од тих проблема разрешив је у ослонцу на Аристотела. Његов став да реченично језгро чини 'глагол у падежу' могао би нам послужити за дефиницију суштине реченице са ослонцем на функције и значења личних глаголских облика – предикатских форми које чине реченично језгро. Тако је реченица код Аристотела заправо спозната као основна ћелија говорне активности. Но у њој се језик осмишљава, а смисао је категорија духовне активности. Мишљење и језик овде се дакле стварно динамички повезују и удахњују живот једно другоме.

Кључне речи: говор, мишљење, појам, предикативност, реч, реченица, споразумевање, стварност.

ЛИТЕРАТУРА

- АНСССР 1960:** *Грамматика современного русского литературного языка*, отв. ред. В. В. Виноградов, Москва: Институт русского языка, Наука.
Аристотел 1970: Аристотел, *Органон*, Београд: Завод за уџбенике.

⁶Симболима S и P обележили смо субјекат и предикат – в. даље.

- Белић 1998:** А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју I*, Сабрана дела, први том, Београд: Завод за уџбенике.
- Белошапкова: 1967:** В. А. Белошапкова, *Сложно предложеније в руском литературном језику*, Москва.
- Белошапкова: 1967:** В. А. Белошапкова, *Современниј рускиј језик. Синтаксис*, Москва.
- Буслајев 1959:** Ф. И. Буслаев, *Историческа грамматику руског језика*, Москва: Наука.
- Витгенштајн 1987:** L. Wittgenstein, *Traactatus logico-philosophicus*, Сарајево: В. Маслеша.
- Јакобсон 1966:** Р. Јакобсон, *Лингвистика и поетика*, Београд: Нолит.
- Рис 1931:** Ries, J., *Was ist ein Satz*, Prag.
- Симић 1975:** Р. Симић, *Теоријско-методолошки проблеми у типологији словенске прости реченице*, Београд: ЈФ ХХХИИ.
- Симић – Јовановић 2002:** Р. Симић и Ј. Јовановић, *Српска синтакса I*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Шахматова 1925:** А. А. Шахматова, *Синтаксис руског језика*, вып. 1, Ленинград.

Jelena Jovanovic

ARISTOTELS GEDANKEN ÜBER SPRACHE; DENKEN UND REALITÄT

(Zusammenfassung)

Der Autor zitiert Aristotels Aussagen über den Satz, in welchen treffende Gedanken über die Beziehungen zwischen Sprache, Denken und Realität formuliert sind.

Ксенија Кончаревић
Београд

СРПСКА САКРАЛНА КОМУНИКАТИВНА КУЛТУРА КАО ПРЕДМЕТ ЛИНГВИСТИЧКИХ ИСТРАЖИВАЊА

Рад представља покушај комплексног сагледавања потенцијалних објеката и методолошких схема анализе српске сакралне комуникативне културе са становишта идентификовања њених диференцијалних обележја у односу на комуникативне норме и традиције присутне у профаној сфери.

Под комуникативном културом подразумева се укупност норми и традиција у комуникацији унутар одређене етничке, социјалне, узрасне, гендерне, професионалне групе. У наведеном значењу промовисан је најпре термин „комуникативно понашање“, који је увео Ј. А. Стерњин 1989. године¹, разрадивши га у низу публикација које су уследиле (интегралну библиографију в. у: Стерњин 2008, 503–554). У радовима изразитије лингвокултуролошке усмерености користи се и термин „комуникативна култура“, који се дефинише као „комуникативно понашање народа као компонента његове националне културе, фрагмент националне културе одговоран за комуникативно понашање нације“ (Стерњин 1996, 98).

У данашње време бројна истраживања у сфери антропоцентричне лингвистике, теорије говорних жанрова, контрастивне и етничке културологије, прагмалингвистике актуализују потребу системског описивања комуникативне културе народа, узрасних, социјалних (професионалних, верских и др.) група, као и комуникативног понашања појединаца. Циљ истраживања комуникативне културе јесте реконструисање одређене комуникативне личности, односно идентификовање обележја својственог јој комуникативног понашања. Комуникативна личност дефинише се као комуникативна индивидуалност појединца (индивидуална комуникативна личност) или просечна комуникативна индивидуалност извесног социјума (колективна комуникативна личност) која представља укупност интегративних и диференцијалних језичких карактеристика и одлика комуникативног понашања личности или

¹ И. А. Стерњин, *О понятии коммуникативного поведения*. [In:] *Kommunikativ-funktionale Sprachbetrachtung*. Halle, 1989, S. 279–282.

социјума што их чланови одговарајуће лингвокултурне заједнице перципирају као карактеристичне за дотични тип личности (Прохоров – Стернин 2006, 15–19). У том смислу можемо говорити нпр. о професионалној комуникативној личности као професионално условљеној конституенти националне комуникативне личности.

Истраживања комуникативне културе у србистици и српској лингвистици уопште новијег су датума и за сада имају претежно фрагментарни карактер. У њихову реализацију укључени су углавном русисти и србисти који су од 2004. године ангажовани на међународном научном пројекту „Комуникативно понашање словенских народа“ у организацији Центра за комуникативна истраживања Универзитета у Вороњежу (Руска Федерација), под руководством Ј. А. Стерњина и П. Пипера. Њихове преокупације биле су усмерене на методолошке основе контрастивног проучавања комуникативне културе блискородних народа (П. Пипер), глобални опис комуникативне културе Срба по ситуативној схеми анализе из монолингвалне, одн. монокултурне и контрастивне перспективе (П. Пипер, Ј. Стерњин, Ј. Правда), реконструисање језичке слике света припадника српског народа (Р. Драгићевић, Ј. Правда, Т. Јаурова, Д. Војводић), дескрипцију лингвокултурама разних нивоа (Ј. Поповић, Б. Вићентић, П. Пипер) (библиографски преглед закључно са 2006. в. у: Рудакова и др. 2007, 287–288). Аутор овога рада у оквиру пројекта истраживао је извесне аспекте српске и руске сакралне комуникативне културе (монолингвално и конфронтационо, из синхронијске и дијахронијске перспективе)², примењујући на њих већ разрађене, али и према специфичностима предмета проучавања модификоване моделе анализе. Прилог који сада нудимо пажњи лингвистичке јавности представља пионирски покушај комплексног сагледавања потенцијалних објеката и методолошких схема анализе српске сакралне комуникативне културе са становишта идентификовања њених диференцијалних обележја у односу на комуникативне норме и традиције присутне у профаној сфери. Новина и научна актуелност теме извиру из чињенице да од 1997. године, када су отпочети међународни истраживачки пројекти при Центру за комуникативна истраживања, који су обухватили бројне националне културе – руску и словенске, англо-

² *Комуникативно поведење монашескујућих у сербској речевој и социокултурној среде (ситуативна модель анализа)*. [В сб.:] И. А. Стернин, П. Пипер (ред.), *Комуникативно поведење славјанских народова*. „Истоки“, Воронеж, 2006, 28–54; *О неких аспектах комуникативне културе старообрядцев*. [В сб.:] И. А. Стернин, П. Пипер (ред.), *Комуникативно поведење славјанских народова*. „Истоки“, Воронеж, 2006, 97–120; *Уставы российских монастырей XI–XVII вв. как материал для изучения коммуникативной культуры монашествующих*. [В сб.:] И. А. Стернин, Л. Шипелевич (ред.), *Комуникативно поведење славјанских народова: рускије, украинци, белоруси, пољаци, серби*. Instytut Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 2007, стр. 75–95; *Нормы коммуникативного поведения клириков и мирян в священных канонах и в законодательстве Православной Церкви*. [В сб.:] И. А. Стернин, Л. Шипелевич (ред.), *Комуникативно поведење славјанских народова: рускије, украинци, белоруси, пољаци, серби*. Instytut Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, стр. 67–82; *Патристички списи као извор за проучавање аскетске комуникативне културе*. – Црквене студије, Ниш, 2008, бр. 5, стр. 81–105; *Типици светог Саве као извор за проучавање српске аскетске комуникативне културе*. – Стил, Београд, 2009, бр. 7 (у штампи); *Литургијско поновење и актуалне изменење у сербској сакралној комуникативној култури*. [В сб.:] И. А. Стернин (ред.), *Комуникативно поведење славјанских народова*. „Истоки“, Воронеж, 2009 (у штампи.)

саксонску, немачку, француску, финску, кинеску, арапску, румунску, грузијску, јеврејску, шпанску, вијетнамску, етиопску, ирску, културе националних мањина у Руској Федерацији (интегралну библиографију в. у: Рудакова и др. 2007, 265–312), радова посвећених сакралној комуникативној култури, па чак и оних који је фрагментарно обухватају, није било. Овај прилог стога има за циљ теоријско-методолошко постављање и образлагање истраживачких проблема на једном са становишта лингвокултурологије изразито релевантном, а до сада неистраженом подручју испитивања.

На дескрипцију сакралне комуникативне културе, како показују наша прелиминарна испитивања, могу се применити сва три модела анализе разрађена за потребе истраживања обележја колективне комуникативне личности: ситуативни, аспекатски и параметарски (подробније исп. Стернин 2000, 3–27; Стернин 2008, 125–130). Сва три модела обезбеђују комплексност и систематичност дескрипције како у монолингвалној, тако и у контрастивној перспективи, при чему неки од њих имају стриктно синхронијску усмереност, док други могу наћи примену и у дијахронијским културолошким истраживањима. Истраживања у овом домену, без обзира на методолошку схему на којој се базирају, имају имплицитно или експлицитно контрастивни карактер: дескрипција и анализа по правилу се врше из перспективе неке друге комуникативне културе – националне (нпр. бикултурни опис комуникативног понашања српског и руског монаштва) или социјалне (упоређивање комуникативне културе различитих друштвених група издвојених по критеријуму односа према вери и духовности или по месту у организационој структури Цркве, нпр. православних и атеиста, монаха и лаика, монаштва и свештенства, припадника богомољачког покрета и просечних парохијана).

Ситуативни модел претпоставља дескрипцију комуникативне културе клирика и лаика у оквирима комуникативних сфера (нпр. при истраживању монашке комуникативне културе то могу бити: општење монаха са сабраћом у манастиру, општење везано за обављање послушања, општење у манастирској благоваоници, општење са старијима по узрасту и чину, општење са посетиоцима и гостима обитељи, са сродницима, општење између мушкараца и жена и др.) и стандардних комуникативних ситуација (поздрављање, успостављање контакта, обраћање, упознавање, растајање, извињавање, честитање, изрицање забране итд.). Одвојено се врши анализа вербалног и невербалног комуникативног понашања (у ову потоњу категорију спадали би гестови и социјални симболизам, нпр. симболика спољашњег изгледа, одеће, манира говора). Ситуативни модел редовно се базира на емпиријском материјалу. У синхронијским испитивањима обележја комуникативних норми и традиција релевантних за одређени сегмент сакралне комуникативне културе идентификују се непосредним опсервирањем те анкетирањем пре свега хетерокултурних информаната (нпр. припадника богомољачког покрета, монаха, свештеника), као и оних који нису носиоци дате комуникативне културе, али је познају и кадри су да идентификују њена дистинктивна обележја у односу на сопствену (у нашем случају то су познаваоци комуникативног понашања одређених категорија клирика и лаика). У дијахронијским испитивањима реконструкција се врши на основу

списа у којима је присутан прагматични или пројективни опис комуникативне културе у сегменту који нас занима (монашки типичи, хагиографије, патерици, мемоарска литература, приповетке и романи са тематиком везаном за сакралну сферу). Примену ситуативног модела илустроваћемо двама примерима: (а) фрагментом из описа савремене комуникативне културе српског монаштва и (б) фрагментом из реконструкције извршене на основу српских манастирских типика из XI–XII в (Карејског, Хиландарског и Студеничког).

(а) *Сусрет, поздрављање, успостављање контакта*. Монаси који живе у истој обитељи при првом сусрету после ноћног починка, када дођу на службу полуноћнице, не размењују вербалне поздраве; то се не чини ни приликом доласка на вечерњу службу, којом започиње нови богослужбени дан. У обе наведене ситуације сваки монах, ушавши у храм, прилази настојатељу и узима од њега благослов, а сабраћи се лако поклони, и оде на своје место. Ни касније, током дана, међу сабраћом из истог манастира није уобичајено формално поздрављање.

При сусрету међу монасима који живе у различитим обитељама уобичајено је да се свако мало поклони другоме, при чему се из поштовања најпре прилази игуману, а у његовом одсуству лицу у јеромонашком чину, и узима од њега благослов уз целивање десне руке. Монаси који нису у свештеном чину и монахиње приликом сусрета целивају се у десно и лево раме; трократно љубљење у образ, веома често присутно приликом поздрављања припадника српске језичке и социокултурне заједнице (независно од припадности Цркви), практикује се једино уколико се ради о јеромонасима или монасима који су дугогодишњи блиски познаници, под условом да су истог или приближног узраста и обавезно истог пола (монаси и монахиње приликом сусрета неизоставно остају на физичкој дистанци и избегавају контакт погледом). Од формула поздрављања допуштене су искључиво оне које се користе у комуникацији међу члановима Цркве (*Помаже Бог! – Бог ти/ Вам помогао! Христос васкрсе (воскресе)! – Ваистину васкрсе (воскресе)! Христос се роди! – Ваистину се роди! Бог се јави! – Ваистину се јави!*). Секуларни поздрави (*Добар дан! Добро јутро! Здраво!* и сл.) у монашкој средини апсолутно су недопустиви, као што је незамисливо и руковање приликом сусрета, тако уобичајено у световном општењу. Правило је да се млађи монах или искушеник први јавља старијем по чину и узрасту. При поздрављању се камилавка или скуфија не скида. Размена питања *Како сте?*, констатована као незаобилазни елемент ситуације сусрета међу носиоцима српског језика (Пипер – Стернин 2004, 4), веома се често практикује и међу монасима, при чему она, за разлику од секуларне сфере, нема за циљ формално успостављање контакта, него представља реалну манифестацију заинтересованости за сабрата, његово здравље и духовно стање. Поред стереотипних, уобичајених одговора, по правилу различитих у односу на разговор између комуниканата у секуларној сфери (*Добро, Богу хвала; Слава Господу, све је у реду; Добро, Вашим светим молитвама*), у овој ситуацији неретко се појави жеља да се понуди неки неконвенционалан, понекад и духовит одговор (рецимо, познат је пример монаха који је на поменуто питање редовно одговарао: *Бог зна*).

При сусрету са световним лицима такође се не практикује руковање; размењује се стандардни репертоар поздрава карактеристичан за општење међу члановима Цркве, а у случају непознавања тога регистра од стране саговорника, монашко лице не прихвата секуларни репертоар поздрава (рецимо, на поздрав: *Добар дан!* монах ће одговорити: *Бог ти/ Вам добро дао!* или *Бог ти/ Вам помогао!*) Уобичајено је да се мирјанин први јави монаху, при чему монах отпоздравља, мада, због непознавања норми комуникативног понашања од стране лаика, ово правило може бити и нарушено.

(б) *Општење са старијима*. У древним типцима налазимо низ препорука о односу према старијима по годинама и по чину, који треба да се изграђује на основама уважавања и потпуног послушања – врлине која у општежићу превасходи све остале. Тако, глава 26 Хиландарског типика прописује да монаси обитавају по двојица у келији, при чему заједничко живљење у келији подразумева послушност млађег старијем по годинама и монашком стажу у обитељи, а неугледног угледнијем по писмености и знању: „Да повиноуеть се въ нове пришъдь прежде пришъдьшоумоу бескнижъны словесномоу, неразоумъны наказаному и младей стареемоу“ (ХТ, 112, СТ, 112)³. Према степену старешинства („по редоу, якоже степенъ стоить стареишинствоу“) врши се и расподела одела, обуће и постелине братији, на Филипов дан (СТ, 79).

Аспекатски модел претпоставља дескрипцију комуникативне културе у оквирима појединих аспеката на које ће се фокусирати пажња истраживача, при чему се посматрања односе на вербалне и невербалне, продуктивне, рецептивне, нормативне и реактивне димензије општења. Тако, истраживање дијалогске комуникације између носилаца православне културе чији је матерњи језик српски може се фокусирати на фактор адресата, са параметрима: (а) преферирани тип саговорника (пол, узраст, професија, образовање, степен социјалне дистанце), (б) дефицит општења са одређеним типом комуниканата (родитељима, вршњацима, надређенима, подређенима, лицима другог пола), (в) број учесника у вођењу дијалога, (г) локализација дијалога, (д) степен гласности дијалога (прилично гласно, средње, тихо), затим на садржајно-тематски фактор општења, под који се подводе параметри (а) реалне тематике општења (доминантне у целини и у комуникацији са разним типовима саговорника), (б) комуникативних императива, (в) комуникативних табуа, (г) тешкоћа и неуспеха у комуникацији (манифестни облици, сфере, узроци, типови комуниканата са којима се најчешће доживљава неуспех у општењу), (д) комуникативних потреба (афинитета, предмета интересовања), као и на низ других фактора. Навешћемо један пример аспекатске контрастивне анализе параметара успостављања контакта у српској монашкој и секуларној комуникативној култури.

³ Цитате из анализираних типика наводимо према: *Стуси светог Саве*. Српска краљевска академија, Београд – Сремски Карловци, стр. 5-150, 199–202.

ПАРАМЕТРИ	Монашка КК	Секуларна КК
Значај познанства за ступање у контакт	велики	средњи
Лакоћа придруживања разговору других лица	слабо изражена	изражена
Слобода ступања у контакт са непознатим особама	слабо изражена	изражена
Љубазност при поздрављању	изражена	средње изражена

Параметарски модел подразумева формализовану системску дескрипцију комуникативног понашања на основу одређеног, унапред задатог круга чинилаца. Основу дескрипције сачињавају комуникативна обележја издвојена на емпиријском материјалу, која се у истраживачком поступку систематизују и обједињавају у параметре, а параметри у факторе. Тако се добија један заокружени, интегрални модел комуникативног понашања социјалне групе која је предмет нашег интересовања. Вербална и невербална комуникативна обележја овде се не раздвајају, него се описују у оквирима јединствених параметара, као различита средства остваривања одређених функција. Као илустрација за примену овога модела на материјал сакралне комуникативне културе могу нам послужити потенцијални елементи анализе професионалне комуникативне личности српског православног свештеника.

На истраживање и опис комуникативне личности свештеника могуће је применити комплекс експерименталних методолошких поступака разрађених у руској комуникативној лингвистици (исп. Саломатина 2005, 5–23; Лазуренко 2007, 56–52; Беспамятнова 2007, 37–41; Стернин 2008, 116–122) који су усмерени на максимално објективно и систематско описивање објекта истраживања. Понуђени комплекс методолошких поступака применљив је на опис комуникативне личности било које професионалне групе, са извесним модификацијама саобразно природи сваке конкретне професије, а реализује се у три етапе.

Прелиминарна етапа. Циљ прелиминарне етапе јесте састављање полазног списка личносних својстава представника анализирани професионалне групе. Овај списак у даљем току истраживања подлеже процедури верификације, односно поновне провере путем анкетања независне групе испитаника.

Најпре се врши анкетање релативно малог броја испитаника. Циљ ове процедуре јесте задобијање основне, полазне информације. Од испитаника се тражи да наброје личносна својства представника анализирани професионалне групе. Конкретно, испитаници у слободној форми одговарају на питање: „Којим својствима се, по вашем мишљењу, одликује православни свештеник?“ Као резултат анкетања добија се прелиминарни списак личносних својстава православног свештеника: *добродушан, благ, пожртвован, поштен, принципијелан, скроман, убедљив, речит, пажљив у опхођењу, уме да слуша саговорника, уравнотежен*, итд. У етапи интерпретације резултата експеримента из прелиминарног списка се одабирају само комуникативне одлике: *убедљив, речит, пажљив у опхођењу, уме да слуша саговорника* и сл.

Непосредно посматрање као метод истраживања који се такође примењује у прелиминарној етапи претпоставља прикупљање информација без непосредног утицаја истраживача и његове интеракције са објектом посматрања. Истраживач може да посматра комуникативно понашање свештеника „са стране“, бележећи специфичне одлике њиховог комуникативног понашања или реализујући аудиозапис у карактеристичним ситуацијама (држање проповеди, предавања, излагање на духовним трибинама, исповедање верника, разговори са парохијанима, са колегама, непознатим људима и др.). При инклузивном опсервирању истраживач се налази унутар социјалне групе (у овом случају парохије) и непосредно ступа у контакт са учесницима истраживане интеракције, па између осталог и са објектом посматрања. Друга варијанта инклузивног посматрања јесте бележење исказа свештеника уз помоћ аудиозаписа са потоњим преслушавањем и уочавањем релевантних одлика његове комуникативне културе. Треба нагласити да методологија непосредног опсервирања приликом истраживања комуникативног понашања свештеника у условима најављеног посматрања или снимања није увек ефикасна и објективна, будући да субјекти посматрања којима је најављено спровођење истраживања могу знатно модификовати своје комуникативно понашање у односу на уобичајено.

Методологија посредног опсервирања омогућава истраживачу да не буде у позицији да лично посматра комуникативно понашање представника дате професионалне групе, него да опсервирање повери сарадницима, чији број може бити и већи (самим тим расте и обухват испитаника у јединици времена), и да генерализује резултате њихових налаза. Истраживач интервјуише сараднике о комуникативном понашању свештеника које су посматрали, а у складу са за ту прилику специјално разрађеним упитником, а затим систематизује и генерализује налазе до којих је дошао путем упитника. Стога се метод посредног опсервирања показује као ефикасан и репрезентативан. Упитник који се примењује у овом поступку садржи списак комуникативних својстава независних од професије (*гласно говорење, ауторитаран тон, деликатност у изражавању ставова, категоричност исказа, саосећајни тон, умеће слушања саговорника, умеће одржавања контакта, прекидање саговорника* итд.), са задатком да издвоје она својства која су, по њиховим запажањима, својствена православним свештеницима и окарактеришу их по степеноу манифестовања (*често је присутно, ретко је присутно, не среће се*).

Методологија идеалне типизације састоји се у томе да се испитаницима предлаже да наброје особине идеалног свештеника. Време за спровођење експеримента није ограничено, као ни број могућих одговора. Приликом обраде резултата експеримента у обзир се узимају само комуникативне одлике. Комуникативни портрет идеалног свештеника изискује и његово довођење у везу са комуникативним понашањем свештеника у парохијској пракси, у реалном животу. Стога се методологија идеалне типизације комбинује са методологијом описа комуникативних својстава реалних свештеника, тако да испитаници дају одговоре на питања: а) „Какав по вашем мишљењу треба да буде идеални свештеник?“ и б) „Која од побројаних својстава поседује ваш

парохијски свештеник?“ Даље се испитаницима може дати задатак да рангирају комуникативна својства реалних свештеника по степену фреквентности, одн. да бројевима означе фреквентност сваког појединачног комуникативног својства.

Методологија идентификовања диференцијалних комуникативних одлика говора православних свештеника састоји се у предочавању списка својстава говора и комуникативних обележја по којима се говор и понашање свештеника разликују од говора и понашања других људи. Испитаницима се нуди анкета следећег типа:

1. Да ли се говор свештеника разликује од говора представника других професија? а) да; б) не; в) делимично (заокружити).
2. Свештеници у свом изражавању често користе: а) дуге реченице; б) кратке реченице.
3. Да ли свештеници поштују уобичајене норме говорне етикеције (формуле изражавања захвалности, извињења, молбе, поздрава и сл.)? а) поштују; б) не увек; в) често не поштују; г) не поштују.
4. Темпо говора свештеника је: а) веома брз; б) прилично брз; в) средњи; г) спор.

Методологија идентификовања представе о православном свештенику у језичкој свести усмерена је на стереотипе присутне у масовној свести носилаца српског језика. Како показују раније спровођена истраживања, представа о типичном припаднику било које професионалне групе битно утиче на његову перцепцију у процесу комуникације. Приликом идентификовања стереотипне представе о свештенику може се спровести циљани асоцијативни експеримент који се састоји у предлагању испитаницима стимулуса са задатком да вербално реагују на њих. Експериментатор усмерава реакције испитаника помоћу потпитања. Испитаницима се нуди да одговоре на питања типа: *Како најчешће изгледа свештеник? Шта он ради? Какав му је карактер?* Време за извршење налога ограничава се на пет минута.

Најзад, методологија идентификовања типичних исказа свештеника састоји се у тражењу од испитаника да на анкетном листићу забележе исказе свештеника које су им се урезали у сећање. На тај начин може се уочити какве поруке свештеници упућују својим парохијанима и шта парохијани најчешће памте. Приликом обраде резултата експеримента одвојено се описују типични искази заједнички свим свештеницима и искази који су својствени само појединцима. Овом истраживачком поступку компатибилна је и методологија идентификовања исказа конкретних свештеника које парохијани оцењују позитивно и негативно. Током експеримента испитаницима се даје задатак да запишу исказе свештеника који су им се урезали у сећање као позитивни и као негативни по садржини и емоционално-доживљајној обојености.

Етапа уопштавања експериментално добијених комуникативних обележја. У овој етапи истраживач генерализује резултате свих спроведених експеримената и саставља јединствени финални списак комуникативних својстава представника анализиране професионалне групе. Комуникативна

обележја најпре се разграничавају од некомуникативних, при чему се ова потоња искључују из даљег разматрања. Различите метајезичке ознаке испитаника за једно исто комуникативно својство истраживач уопштава и своди на једну, а затим саставља јединствени финални списак комуникативних обележја православних свештеника, укључујући у њега сва обележја издвојена у претходним експериментима.

Етапа описивања комуникативног понашања свештеника (моделирање). У овој етапи генерализују се све карактеристике комуникативног понашања свештеника које су добијене и верификоване разним поступцима и методима, што омогућава стварање финалног комуникативног портрета свештеника са издвајањем обележја која сачињавају његово језгро и оних која су на периферији.

Преглед потенцијалних праваца и метода истраживања српске сакралне комуникативне културе који смо овде понудили показује њихову разгранатост, научну новину и актуелност. Обрада ове проблематике у теоријском погледу може резултирати продубљивањем научне концепције истраживања комуникативне културе, усавршавањем њене методологије, и пре свега пружити могућност систематизовања комуникативних норми и традиција присутних у сакралној, за разлику од профане сфере.

Кључне речи: Лингвокултурологија, српски језик и култура, комуникативно понашање, сакрална комуникативна култура, параметарски, ситуативни, аспекатски модел комуникативне анализе.

ЛИТЕРАТУРА

- Беспамятнова 2007:** Г. Н. Беспамятнова, *Комуникативная личность русского телевизионного ведущего*. [В сб.:] L. Szypielewicz, I. Sternin, *Комуникативное поведение славянских народов. Русские, украинцы, белорусы, поляки, сербы*. Instytut rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, стр. 37–44.
- Лазуренко 2007:** Е. Ю. Лазуренко, *Комуникативная личность русского руководителя*. [В сб.:] L. Szypielewicz, I. Sternin, *Комуникативное поведение славянских народов. Русские, украинцы, белорусы, поляки, сербы*. Instytut rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, стр. 45–74.
- Пипер – Стернин 2004:** П. Пипер, И. А. Стернин, *О контрастивном изучении коммуникативного поведения близкородственных народов*. – [В сб.:] П. Пипер, И. А. Стернин (ред.), *Комуникативное поведение славянских народов. Русские, сербы, чехи, словаки, поляки*. „Истоки“, Воронеж, стр. 3–10.

- Прохоров – Стернин 2006:** Ю. Е. Прохоров, И. А. Стернин, *Русские. Коммуникативное поведение*. Флинта-Наука, Москва.
- Рудакова и др. 2007:** А. В. Рудакова, Н. А. Лемяскина, М. С. Саломатина, И. А. Стернин, *Исследования по коммуникативному поведению, опубликованные Центром коммуникативных исследований Воронежского университета*. [В сб.:] L. Szypielewicz, I. Sternin, *Коммуникативное поведение славянских народов. Русские, украинцы, белорусы, поляки, сербы*. Instytut rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, стр. 265–312.
- Саломатина 2005:** М. С. Саломатина, *Коммуникативная личность филолога. Автореферат дисс. на соиск. уч. степени канд. фил. наук*. Воронеж.
- Стернин 1996:** И. А. Стернин, *Коммуникативное поведение в структуре национальной культуры*. [В сб.:] Н. В. Уфимцева (ред.), *Этнокультурная специфика языкового сознания*. Институт языкознания РАН, Москва, стр. 97–112.
- Стернин 2000:** И. А. Стернин, *Модели описания коммуникативного поведения*. „Истоки“, Воронеж.
- Стернин 2008:** И. А. Стернин, *Теоретические и прикладные проблемы языкознания. Избранные работы*. „Истоки“, Воронеж.

Ксения Кончаревич

СЕРБСКАЯ САКРАЛЬНАЯ КОММУНИКАТИВНАЯ КУЛЬТУРА КАК ОБЪЕКТ
ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

(Резюме)

Предлагаемая работа представляет попытку комплексного рассмотрения потенциальных объектов и методологических схем анализа сербской сакральной коммуникативной культуры с точки зрения выявления ее дифференциальных признаков по отношению к коммуникативным нормам и традициям, присущим секулярной сфере. Автором излагаются некоторые вопросы ситуативного, аспектного и параметрического описания сербской сакральной коммуникативной культуры.

Радмило Маројевић
Београд

ЈОШ НЕКЕ ИНОВАЦИЈЕ У ТВОРБИ И НОВИНЕ У ДЕРИВАТОЛОШКОМ ОПИСУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У раду се разматрају, прво, развојни процеси и иновације у творби речи у савременом српском језику на примеру префиксоидизације, друго, новине у дериватолошком опису творбе речи савременог српског језика на примеру прозодијске творбе, и треће, сложеннице с нултим суфиксом с аспекта творбене и морфемске интерпретације (на примеру именице сунцокрет у којој су фонетске промене замагиле морфемску структуру речи).

0. Увод

0.1. Први чланак наше дериватолошке серије *Српски језик: иновације у творби, новине у дериватолошком опису* најпре је изложен као реферат на 38. Научном састанку слависта у Вукове дане [и објављен у Маројевић 2009: 15–26], а тицао се, с једне стране, нових појава у творбеном систему савременог српског језика, тј. развојних процеса и иновација у творби речи, посебно универбизације (творбе суфиксом од скраћене придевске основе) и префиксоидизације (творбе речи помоћу префиксоида); с друге стране, интерпретација нових појава у творбеном систему изискивала је и нов научни приступ, али је истраживање обухватило и друге новине у дериватолошком опису, пре свега прозодијску творбу и предикативизацију.

0.2. Други рад из серије *Српски језик: иновације у творби, новине у дериватолошком опису* аутор је желео да изложи на 39. Научном састанку слависта у Вукове дане (с обзиром на то да је и скуп поновио лингвистичку тему из претходне године), а у њему је било предвиђено да буду размотрени, с једне стране, други развојни процеси и иновације у творби речи у савременом српском језику, посебно: промене у морфемској структури, актуелне нарочито у савременом језику — обрнута творба (са две подврсте, редеривацијом и рекомпозицијом) и декорелација, и с друге стране, остале новине у дериватолошком опису творбе речи савременог српског језика, посебно: поређење композиције

(творбе сложеница) с другим начинима творбе — синтаксичком творбом, суфиксацијом синтагме и суфиксацијом речи која је сама сложеница — чији су резултат двотематске речи (које нису сложенице) те поређење префиксално-суфиксалне творбе са суфиксацијом предлошко-падежне везе.

0.3. Пошто је наслов овог рада, по жељи редакције, измењен, а појавили су се нови, карактеристични примери префиксоидизације и прозодијске творбе те нови резултати текстолошке реконструкције, што је проширивало типологију двеју у претходном раду разматраних појава, овај сегмент наше анализе испунио је међупростор који дели и повезује први и други део серије расправа. У њему се употпуњује проблематика првог, префиксоида и преакцентуације што се тиче, и наговештавају методолошки проблеми другог рада (јер се у трећем поглављу, у сажетом облику, разматрају фонетске промене које су замаглиле морфемску структуру речи, на једном занимљивом примеру — /синхроној и дијахроној/ творби именице *сунцокрет*). При том се уводе два нова термина (и образлажу појмови који се њима именују) — (1) префиксема и (2) прозодема.

1. Новина у грамагичком систему: префиксема

1.0. Једна од две релативно нове појаве у српској творби речи на коју смо указали у претходном раду јесте префиксоидизација [Маројевић 2009: 17–19]. У закључку тог рада овако смо је окарактерисали: „Специфичност префиксоида, и префиксоидизације као типа њихове творбе, огледа се у богаћењу синтаксичке творбе примерима у којима је узајамна мотивација основно обележје а самосталност прве компоненте изузетак а не правило. При том је таква самостална употреба нови тип обрнуте творбе: проста реч се мотивише полусраслицом!“ [Маројевић 2009: 19]. Из формулације: „сраслице с префиксоидом као првом компонентом“ [Маројевић 2005: 132], којом смо овај тип твореница најпре окарактерисали, јасно је да овај тип творбе речи не укључујемо у префиксацију као подврсту морфемске творбе извођењем, али ни у композицију као врсту морфемске творбе слагањем, него у специфични, и нови, тип синтаксичке творбе.

Именице с префиксоидима страног порекла (*екс-*, *екстра-*, *мини-*, *макси-*, *супер-*, *макро-*, *микро-*, *моно-*, *нео-*, *палео-*, *пара-*, *поли-*, *псеудо-*, *хипер-*, *инфра-*, *квази-*, *контра-*, *мулти-*, *супер-*, *ултра-*) настале су обрнутом творбом: оне се секундарно мотивишу именицом која је њихова друга компонента, а прву компоненту језичко осећање интерпретира као придев нулте деклинације (па их укључује у разред сраслица, а не сложеница). Овакве творенице имају као прву компоненту морфему, адаптирану творбену јединицу страног порекла, која се осмишљава као коренска. Ако се, после елипсе управне именице, она може супстантивизирати, то значи да је грамагички најближа придеву нулте деклинације. Прва компонента најчешће има акценат, по правилу главни, што је обележје синтагме која није потпуно лексикализована. С обзиром на то да се та компонента само у ретким случајевима може употребити у функцији предикативног

придева, уз изузетност супстантивне и адвербијалне функције, оправдано ју је називати префиксоидом, кореном који служи као прва основа речи, тј. морфемом која има лексичко, а не деривационо значење.

Творенице с компонентама које су несумњиво српског порекла (у даљој историјској перспективи — прасловенског) потврђују статус префиксоида као специфичне творбене основе у творбеном (и шире у граматичком) систему српског језика. Такви су префиксоиди |пре| у структури именица и придева, |нај| у структури именица и глагола, |назови| у именицама типа *назовипријатељ* и придевима типа *назовимудар* те компонента |надри| у именицама типа *надрилекар*.

Од наведених творбених јединица нарочиту експанзију доживљава компонента |нај|. Размотрићемо неколико нових примера, који илуструју ширину њене употребе и флуидност граматичког статуса.

1.1. У листу Глас Српске (Бања Лука, 23. и 24. мај 2009, с. 15) објављен је оглас под насловом: „Најкутак – конкурс“. Купон за пријаву гласи: „Најкутак Републике Српске“. Сам текст почиње овако: »Радио-телевизија Републике Српске и „Глас Српске“ и ове године организују акцију „Бирамо најљепши кутак Републике Српске“«.

У вези с наведеним примерима, постављају се три питања, која изискују и три одговора.

(1) Прво питање: да ли је истог обима значења префиксема *нај* (кутак) и придев *најљепши* (кутак), којим се она семантизује? — Придев је само једна, мада и најважнија, семантичка реализација значења префиксоида јер он у наслову поменутог огласа значи и ‘најцелисходнији’, ‘најпријатнији’ и сл.

(2) Друго питање: да ли је онда префиксоид *нај* мотивисан придевом *најљепши*? — Не, придев *најљепши* је мотивисан префиксоидом *нај* јер се префиксоид семантички везује за све суперлативе који би се у датом контексту и у датом значењу могли употребити.

(3) Треће питање: да ли то значи да су придев и префиксоид у генетској деривационој вези? — Префиксоид *нај* је настао обрнутом творбом од суперлативних облика типа *најбољи* у којима је на префиксу |нај| дугосилазни побочни акценат. Ти стилски обележени суперлативни облици доводе се у везу с префиксоидом као његове контекстуалне (и појединачне) реализације, али не долази до промене смера мотивације јер се прозодијска варијанта *најбољи* не раздваја од основног суперлативног облика типа *најбољи*.

1.2. У Београду, крајем јуна и почетком јула 2009. године, на билбордима се могла прочитати реклама следеће садржине: „Постаните и ви нај мајка и ћерка!“ — Пример показује да се префиксема *нај* испред копулативне именичке синтагме још више осамостаљује понашајући се као атрибутивни придев нулте деклинације који се односи и на једну и на другу именицу.

1.3. Шта се дешава кад се комбинују префиксоид домаћег порекла са страним префиксоидом односно придевом нулте деклинације? Каква је граматичка природа таквог префиксоида страног порекла кад се нађе у комбинацији с именицом која није посуђеница? Размотрићемо ова (и нека друга) питања на конкретном примеру.

У листу Press (Београд, 18. јун 2009, с. 31) објављена је белешка под насловом: „Gola najseksi žena sveta“. У самом тексту говори се о глумици Оливији Вајлд коју је часопис Максим прогласио „najseksi devojkom na svetu“; тиме је она успела да одузме својој претходници „titulu najseksi žene na svetu“, али јој ова, будући да је бисексуалка, то није замерила него је чак изјавила „da joj je Olivija toliko seksi da u njoj budi lezbijske vibracije“.

(1) У примерима типа *најсекси жена* префиксоид страног порекла *секси* уз помоћ компоненте *нај* добија функцију (атрибутивног) придева нулте деклинације у суперлативу. Да ли је онда компонента *нај* облички префикс за грађење тог суперлатива?

Компонента *нај* у примеру *најсекси* (жена) принципијелно се разликује од хомонимичне компоненте којом се од компаратива гради суперлатив. С једне стране, на компоненти *нај* у наведеном примеру реализује се искључиво дугосилазни, и то главни акценат, а на префиксу дугосилазни побочни акценат може се остварити само у случају емфатичког дужења, а у неутралној употреби акценат је краткосилазни (главни, ако придев нема другог акцента, побочни, ако придев има на неком другом слогу основни акценат). С друге стране, *најсекси* (жена, девојка) није синтетички него аналитички суперлатив којему би одговарао компаратив *више секси* (жена, девојка). А то значи да компонента *нај* у анализираном примеру ипак није префикс него префиксема, у прилошкој функцији.

(2) У примерима типа (она је толико) *секси* префиксема има функцију (предикативног) придева нулте деклинације.

(3) Префиксема страног порекла, у нашем примеру *секси*, кад се нађе у комбинацији с именицом која није посуђеница, у нашем примеру *жена* и *девојка*, има више одлике придева нулте деклинације него прве компоненте полусраслице.

1.4. Задржаћемо се још на песми коју је изводила група „Indexi“ (на текст Душка Трифуновића певао је Даворин Поповић). Песма се састоји од три строфе, али пошто има прстенасту композицију (трећа строфа је поновљена прва), довољно ће бити да наведемо две:

Ти си ми била у свему нај, нај, нај,
и у добру и у злу, и у добру и у злу...
Вјеровали или не:
ти си мени све нај-нај,
нај-нај...
у свему нај.

Сви ми други своју таму нуде,
а из тебе сија вјечни сјај,
зато си у свему за ме
нај, нај, нај,
нај, нај, нај,
у свему нај.

Облик *нај* у песми има, најчешће, предикативну функцију придева нулте деклинације: једном употребљен (на крају строфа) има једно, недиференци-

рано значење које сублимира сва суперлативна значења релевантна у датом контексту, употребљен трипут (односно шест пута) — асоцира на три различита суперлативна значења (односно на шест различитих суперлативних значења) која се, међутим, не експлицирају (на пример: у свему си за ме *најбоља, најлепша, најпаметнија...*); уз заменицу *све* облик *нај* има, међутим, атрибутивну функцију придева нулте деклинације. У овом последњем случају појављује се и функција речце за појачавање, коју ми дивизом везујемо за хомограф, придев нулте деклинације: *све нај-нај, / нај-нај...* Прво *нај* у оба стиха има побочни акценат, а не главни, краткосилазни а не дугосилазни, а друго *нај* у оба стиха, напротив, карактерише главни дугосилазни акценат.

1.5. Пример из народне песме (у дијалекту) *нај сам лепша* (на који нам је указао Радоје Симић) те израз *нај ми је драже* (који је Мирослав Николић забележио у говорима околине Ужица) показују дијалекатски развој који није карактеристичан, као тенденција у развоју, за српски језик у целини: суперлативни префикс се одваја од компаратива, тј. од своје творбене базе, и тиме он постаје — префиксема. Такви примери су, међутим, значајни за разумевање генезе анализираних језичке јединице: префиксоид се развија од префикса. У другим говорима таква је употреба могућа само уз дистантну употребу позитива: *нај сам си убав; нај сам си леп; нај ми је мило; нај ми је драго; нај ми се оће, ал немам к'д да идем* (информатор нам је био Драгољуб Величковић из Врања). То је већ друга фаза у развоју у којој морфема већ има статус префиксема (и функцију прилога). У примеру *најкутак* [види т. 1.1] компонента *нај* има пак функцију атрибутивног придева нулте деклинације.

1.6. Закључна разматрања. — Облички префикс [нај], који примарно служи за творбу суперлатива придева и прилога (а они се творе од компаратива придева и прилога), добио је нове и специфичне граматичке функције. Каква је његова граматичка природа у тим новим функцијама?

(1) Емфатичким дужењем облик [нај] стиче статус побочне фонетске речи, али не престаје да буде префикс у структури суперлатива придева и прилога, али он уз функцију обличког афикса поприма и значење интензификатора, а то је већ творбено значење којим се наглашава (појачава) основно суперлативно значење. То значи да је [нај] у облику *најбољи* облички префикс, а [нај] у облику *најбодљи* — већ творбени префикс.

(2) У комбинацији с именицом, [нај] има значење атрибутивног придева нулте деклинације, а у комбинацији с помоћним глаголом — значење предикативног придева нулте деклинације. Кад дође у везу с глаголом или другим придевом нулте деклинације, [нај] има значење прилога. Све те његове појединачне функције, као и функције префиксоида страног порекла типа *супер* или *макси*, оправдава увођење појма и термина *префиксема* као прелазне појаве између појмова и термина *морфема* и *лексема*.

(3) Облик *нај* може се граматикализовати поставши речца (уз замену акцента као допунско творбено средство), али само у антепозицији, испред префиксема *нај*: (ти си мени све) *нај-нај*. Творбени поступак овде се описује као транспозиција (подврста: граматикализација).

2. Новина у творбеном систему: прозодема

2.0. Једна од двеју новина у дериватолошком опису савременог српског језика коју смо у претходном раду посебно образложили и примерима поткрепили [Маројевић 2009: 19–22] јесте преакцентуација или *п р о з о д и ј с к а т в о р б а*.

Преакцентуацију или прозодијску творбу дефинисали смо као самостални творбени поступак у коме је промена акцента обавезна а творбена база и њоме мотивисана новоформирана реч остају у истој врсти речи и са истим типом промене, при чему се формира нова реч без кидања семантичке везе између мотивне речи и творенице.

Оваква творба је на граници између суфиксације помоћу нултог суфикса и семантичке творбе, али не спада ни у једну ни у другу од те две творбе, као што не спада ни у творбу хипокористика.

1° Нулти суфикс има категоријално значење: помоћу њега се реч преводи из једне врсте речи у другу (или из једног типа промене у други са променом рода), а у нашим примерима о томе не може бити речи.

2° У српском језику семантичка творба је често праћена акценатским диференцирањем, али у преакцентуацији као посебном начину творбе чува се заједничка семантичка компонента која повезује мотивну реч и твореницу; поред тога, творбени процес се не може интерпретирати као семантичко раздвајање.

3° Милош КОВАЧЕВИЋ и Радоје Симић устврдили су да је реч о хипокористима (*крушка*, *Коса*), а не о речима насталим прозодијском творбом, како смо их ми објаснили. Тумачење синтаксичара ја најпре нисам разумео (тешко га је било и разумети): од свих навођених именица [види т. 2.1] хипокористик је једино, али само по пореклу, именица *крушка*. После сам схватио да они мисле да је, на пример, *шљива* хипокористик од *шљивовица*. То би значило да је од именице *шљива* изведен градивни придев (женски род) *шљивов-а* (ракија), а од њега именица *шљивовица*, па се творбени процес вратио на почетак, од именице *шљивовица* добијен је наводни хипокористик *шљива*. Прво, такав кружни творбени ток није се остваривао у историјском развоју словенских језика. Друго, именица *шљива* нема, нити је кад имала, хипокористичко значење: то није „мала и слатка шљивовица“, него просто ‘ракија од шљива’. Поред тога, именица *дрѣња* нема наспрам себе именичку изведеницу од градивног придева [види т. 2.2].

2.1. Међу именичким примерима којима смо илустровали наведени творбени поступак у категорији *апелатива* посебно су занимљиви примери именовања врста ракије као српског националног пића: (винова) *лџа* → *лџа* ‘ракија од грожђа, тј. од плода винове лозе’, *шљива* → *шљива* ‘ракија од шљива’, *крушка* → *крушка* ‘ракија од крушака’, *клека* → *клека* ‘ракија с бобицама клеке односно смреке’, *дуња* → *дуња* ‘ракија од дуња’.

Списак прозодијских деривата (или са новим термином: *прозодема*) проширио се новим образовањем: *смџка* → *смџка* ‘ракија од смокава’, и на њему ћемо показати специфичност творбеног поступка.

У Перасту лета господњег 2009, у плажном бару, рекламирале су се домаће ракије, прва је била *лџа*, а друга *смџка*. Овај нови пример прозодијске творбе илуструје ванјезичку ситуацију. У иновационом центру језика, где је овај творбени тип у експанзији, смџке не расту, па нема од њих ни ракије. Кад се таква ракија појавила, добила је име по постојећем творбеном обрасцу.

С деривационог аспекта анализирани именеци су интересантни као примери прозодијске творбе, а не семантичке творбе праћене прозодијским диференцирањем. Једна лексема се не раздваја у две, семантички и прозодијски, тако да се једна акценатска варијанта везује за једно, а друга за друго значење. Такав развој није могуће ни претпоставити јер се претходно није могло рећи: „Молим вас, две *смџке*“, па да вам конобари донесу две чаше ракије, као што се није могло рећи: „Молим вас, две *смџке*“, па да добијете два плода смџке, да би се касније остварило поменуто везивање једног значења за један акценат, а другог значења — за други акценат. Новоформиране речи су хомографи са својом творбеном базом (*смџка*¹ са *смџка*¹), а синоними са суфиксалним изведеницама типа *шљивовица*, *лозовача*.

Они који су, спонтано, реч сковали, чим се појавила ракија од смокава, дали су јој име по већ постојећем, опробаном моделу, дакле: *смџка*.

2.2. А како је настала именица *дрѣња*? Стабло биљке именује се на један начин, творбеном базом (ијек. *дрѣјен*, ек. *дрѣн*, али у оба изговора и *дрѣн*), а плод на други начин, суфиксалном изведеницом. Првобитно се плод именовао (збирно) изведеницом на *-ја (**дрѣња*), па је од ње преакцентуацијом настала прозодема *дрѣња* у значењу ‘ракија од дрење (= дрењина)’. Од именице **дрѣња* суфиксом *-ина* настао је сингулатив *дрѣњина*, чија је множина (*дрѣњине*) потом истиснула творбену базу, збирну именицу **дрѣња*.

Од именице (мн.) *дрѣњине* настао је градивни придев *дрѣњин* који у синтагматској вези с именицом *ракија* има и значење ‘ракија од дрењина’, али таква употреба има само регионални карактер: *Drëñinova rakija*, у *Lici* [Rječnik JAZU 8 II (4) 1886: 769, s. v. DRËÑINOV].

2.3. Међу именичким примерима којима смо илустровали наведени творбени поступак у категорији властитих имена посебно су занимљива лична имена — *Кџа* и *Вџка*.

У Новгородском запису на брезовој кори бр. 955, који су објавили и прокоментарисали А. А. Зализњак и В. Л. Јањин у часопису *Вопросы языкознания* [Зализњак–Јањин 2006: 8–12] посведочено је аналитичко (исказано синтагмом) женско лично име *Кџа Великая* у дативу: *кџи вџликџе* [Зализњак–Јањин 2006: 8, 10], од којег су настала два савремена српска имена — *Кџа* и *Вџка*.

Као што смо истакли у претходном раду [Маројевић 2009: 20], име *Кџа* настало је преакцентуацијом од именице *кџа*, али се оно са аспекта савременог језичког осећања њоме више директно не мотивише. Она није хипокористик од новијег имена *Кџара*, које је настало од апелатива (од суфиксалне изведенице на *-ара* у значењу ‘она која има велику косу’) и које заузима маргинално место у српском именослову.

Према имену *Kóca* је, обрнутом творбом, настало име *Kòcòbka*, а то се десило тако што је име *Kóca* језичко осећање, у делу српске језичке територије, почело схватати као хипокористик од етнонима *Kòcòbka* 'становница Косова, досељеница са Косова', па је од етнонима настао антропоним. Али и име *Kòcòbka* заузима маргинално место у српском именослову.

Као што смо објаснили у претходном раду, и женска лична имена фитонимског порекла могла су настајати прозодијском творбом: *дўња* → *Дуња*, *рўжа* → *Ружа*, а она сигурно нису хипокористици, као што нису хипокористици прозодеме у моционој служби типа *Хаснија* (женско име мотивисано мушким именом *Хаснија*).

2.4. Новгородски женски антропоним, именичко-придевска синтагма *Коса Великая* [види т. 2.3], првобитно је несумњиво био надимак. При том треба полазити од савременог српског значења управне именице (тј. од значења 'длинные волосы'), а не од савременог руског значења (тј. од значења 'дуга плетеница').

У претходном раду смо оценили да је име *Велика* настало преакцентуацијом „од супстантивизованог облика одређеног (и неодређеног) вида придева *вѣликā* (и *вѣлика*)“ [Маројевић 2009: 20]. Ове две фазе (супстантивизацију и преакцентуацију) издвајамо из методолошких разлога, иначе се прва од њих може фактички занемарити — одмах после супстантивизације, односно елипсе именице *Kosa*, остваривала се прозодијска творба: *Kosa Velika(ja)* → *Velika(ja)* → *Велика*. На исти начин је настао топоним *Велика* (данас у Црној Гори), само што је у њему елидирана именица *Вьсь* у значењу 'село': *Velika(ja) Vьсь* → *Velika(ja)* → *Велика*.

2.5. У категорији глаголских речи наведени творбени поступак илустровали смо, у песничком језику Његошевом, групом перфективних глагола с имперфективним ликом, који су хомографи с обликом несвршеног вида примарног глагола (а синоними /= речи сродне семантике/ с обликом свршеног вида примарног глагола): *чињати*^{II} : *чињати^I (данас с префиксом и с другом прозодијом: *пòчињати*) / *пòчѣти*, *опуитати*^{II} *се* : *опуитати*^I *се* / *опустити се*, *нўитати*^{II} (*се*) : *нўитати*^I (*се*) / *пўстити* (*се*), *вићати*^{II} (*се*) : *вићати*^I (*се*) / *видјети* (*се*), *чўјати*^{II} (*се*) : *чўјати*^I (*се*) / *чўти* (*се*), *облачити*^{II} (*се*) : *облачити*^I (*се*) / *обући* (*се*) [Маројевић 2008: 192]; у претходном чланку из ове серије [Маројевић 2009: 21–22] грађу смо проширили још једним глаголом — *допуитати* у значењу 'допустити' (у 1647. стиху Шћепана Малог). У складу с претходном анализом, то је перфективн глагол с имперфективним ликом, који је хомограф с обликом несвршеног вида примарног глагола (а синоним /= реч сродне семантике/ с обликом свршеног вида примарног глагола): *допуитати*^{II} : *допуитати*^I / *допустити*.

Разматране речи посматрали смо као творенице настале прозодијском творбом. За такву интерпретацију навели смо три аргумента: 1° прозодијска промена је обавезна; 2° творба се остварује у истој врсти речи; 3° творбена база није имала оба видска значења да би се та значења могла раздвојити, тј. да би се остваривала семантичка творба. С граматичког аспекта анализирани глаголи су интересантни као облици који су неутрални у погледу категорије

глаголског вида: немају видски парњак, формално су у имперфективном лику (мењају се као одговарајући глаголи несвршеног вида), а семантички — у перфективном значењу. Другим речима, глагол *пўштати*, на пример, није облик свршеног вида глагола *пўштати* (видски парњак глагола *пўштати* је *пўстити*).

Списку перфективних глагола с имперфективним ликом, који су настали прозодијском творбом, треба додати глагол *освјетљати* који налазимо (тачније: реконструишемо) у 2052. стиху Луче микрокозма:

Једнога ће [јѣднѡгаћѣ] сунца зраке [зрѡке] сјајне [сјајнѣ]
 шар движими земни освјетљати [освјѣтљати]:
 моћ ће [мѡћ:ѡ] људи са својега шара
 на узано своје поднебије
 виђет доста мојијех мировѡ,
 [ЛМ 2051–2055 (VI 121–125)].

Милан РЕШЕТАР је глаголски облик из 122. стиха шесте пјесне навео као глагол свршеног вида пошто није ставио апостроф између *в* и *ј*: Шар движими земни освјетљати: [Решетар 1923: 73; Решетар 1926: 173 (у овом последњем случају писање великог слова на почетку стиха којим не почиње реченица грешка је уредникова — приређивач је био одредио мало)], али је у текстолошкој напомени указао и на друкчију могућност тумачења: „122 освјетљати, *које можда треба узети као несвршени глагол* освијетљати“ [цит. по Решетар 1926: 173 (нап.); исто (али без акцента и без курзива на речи *као*) у Решетар 1923: 73 (нап.)].

Као глагол свршеног вида облик су очито тумачили и Решетареви претходници, јер ни они нису стављали апостроф између *в* и *ј*: Шар движими земни освјетљати, [Јовановићи 1884: 63]; Šar dvižimi zemni osvjetljati, [Bogdanović 1918: 104]. Исто текстолошко решење налазимо и у каснијим издањима: Šar dvižimi zemni osvjetljati, [Kovačević 1934: 97]; Шар движими земни освјетљати: [Вушовић 1936: 156].

Ништа се, на први поглед, није променило у послератним издањима — облик се пише без апострофа: шар движими земни освјетљати: [Бошковић и др. 1953: 318; Бошковић и др. 1967/1974: 208; Недић 1969: 136; Младеновић–Флашар 2004: 330].

Приређивачи Ц(ј)елокупних д(ј)ела писање облика су преузели од Данила Вушовића, који је полазио од тога да је то облик свршеног вида, али су они облик читали с друкчијом прозодијом сматрајући да је реч о инфинитиву несвршеног вида. То се види из лексикографске интерпретације.

У Рјечнику уз пјесничка дјела П. П. Његоша (који је од другог издања променио наслов у Речник уз Целокупна дела Петра [П] Петровића Његоша) читамо: **освјетљати**, њсвјѣтљѡм *несврш.* осветљавати: Тебе свагда сунце умно сјаје, / путе твоје зраке *освјетљају* (П 27, 55–56); Него сјутра, како сунце / почне исток *освјетљати* (Св П, 419–420); | Једнога ће сунца зраке сјајне / шар движими земни *освјетљати* (Л VI 121–122) [цит. по другом издању: Стевановић–Бошковић 1967: 147–148; исто у трећем издању: Стевановић–Бо-

шковић 1974: 145–146 (и у каснијим фототипским издањима); у првом издању (Стевановић–Бошковић 1954/1957: 118) ијекавска је семантизација: освјетљавати, а у примерима нумерише се само стих у коме је облик потврђен].

У двотомном Речнику Његошева језика одговарајућа одредница гласи: **освјетљати**, ђсвјетљам несврш. заст. в. *освјетљавати*. — Једнога ће сунца зраке сјајне / шар движими земни освјетљати (Л VI 121–122); Тебе свагда сунце умно сјаје, / путе твоје зраке освјетљају (Пј 120, 55–56) [Стевановић и др. 1983 I: 590]. Пример из Свободијаде наводи се у посебној одредници пошто је у првом издању одштапан екавски: **освѣтљати**, ђсвѣтљам несврш. (ек.) в. *осветљавати*. — Него сјутра, како сунце / почне исток осветљати, / крените се седамдесет / од племенах биранијех / војеводах и главарах (Св II, 419–423) [Стевановић и др. 1983 I: 589].

Владан Неђић у Речник [Неђић 1969: 257–264] није укључио глагол *освјетљати*, али га је и он сматрао обликом несвршеног вида јер га без апострофа пише и у 56. стиху песме Вјерни син ноћи пјева похвалу мислима, где контекст једнозначно указује на имперфективност: Тебе свагда сунце умно сјаје, / путе твоје зраке освјетљају. [Неђић 1969: 48].

Александар Младеновић је изостављао апостроф у свим примерима у којима је посведочен једносложни ^вје-рефлекс дугог јата па се из текстолошке интерпретације не може сазнати да ли је реч о глаголу свршеног вида *освјетљати* или о глаголу несвршеног вида *освијетљати/освијетљати*. Дилему је, међутим, приређивач отклонио у Речнику уз издање *Луче микрокозма* — и он прихвата мишљење претходних лексикографа, само што брише акценат: **освјетљати** несврш. *осветљавати* [Младеновић–Флашар 2004: 464].

По нашем мишљењу, глагол несвршеног вида имао је у Његошевом идиолекту (и у песничком језику) ије-рефлекс дугог јата, као што га је алтернативно реконструисао Решетар у 2052. стиху *Луче микрокозма*, а који је несумњиво посведочен у песми Вјерни син ноћи пјева похвалу мислима, док се пример из Свободијаде мора реконструисати (заменили екавски рефлекс једносложним рефлексом дугог јата):

Него сјутра како сунце
Почне исток осветљати,
Крените се, седамдесетъ
Одъ племенахъ биранијехъ
Војеводахъ и главарахъ,
На Ситнице мостъ дођите
Да на тврду божию вхру
Ту састанакъ учинимо.

[Ненадовић 1854: 19].

Ије-рефлекс дугог јата у наведеним примерима потврђује глагол без префикса *свијетљати/свијетљати*, потврђен у 845. стиху *Луче*:

„Сваки вечер“, хранитељ ми каже,
 „нове, дивне, бесмртне иде[j]е
 у нашу се сферу свијетљају [свијетљају]
 и дан сваки неба свештенога
 нас честита новим наслађењем, [...]“
 [ЛМ 843–847 (II 293–297)].

У 2052. стиху Луче микрокозма, међутим, ми реконструирамо глагол свршеног вида *освјетљати* у значењу ‘освијетлити’: то потврђује и паралелизам *освјетљати* ‘освијетлити’ – *виђет* ‘видјети’.

Глагол свршеног вида је несумњиво посведочен у фразеологизму који се, из Његошеве преписке, наводи у Речнику Његошева језика: **освјетљати**, -ам сврш. у изразу [Стевановић и др. 1983 I: 590] **освјетљати образ осветлати образ** [Стевановић и др. 1983 I: 548].

2.6. Закључна разматрања. — Прозодеме нису једнако продуктивне у три анализиране категорије.

(1) Заједничких именица што се тиче, прозодијска творба је жив творбени феномен у именовању ракија које се мотивишу разним врстама воћа.

(2) У кругу властитих именица антропоними *Коса* и *Велика* и топоним *Велика*, као реликти старине, изгубили су (или ослабили) везу са својим творбеним базама. Зато је жив творбени однос моцијског карактера у анализираним именима Срба исламске верско-културне припадности.

(3) У кругу глагола нови пример прозодијске творбе двоструко је значајан. С једне стране, рефлeksi јата се понашају као варијанте једне фонеме. Као што се при прозодијској творби скраћују други дуги вокали (*нџитати* → *нџитати*), тако се скраћује рефлекс јата, ије-рефлекс се преводи у је-рефлекс (*освјетљати* → *освјетљати*). С друге стране, глагол *освјетљати* је једини од анализираних глагола који је ушао у лексички фонд савременог језика, додуше у саставу фразеологизма (и с депалатализацијом сугласника љ).

3. Творба двотематских речи

3.1. Иако је творба двотематских речи, у свим њеним гранама и рукавцима, општесловенска (и прасловенска), и у њој долази до промена у морфемској структури, понекад веома суптилних. Показаћемо то на примеру именице *сунцокрет*.

Сунцокрет није биљка која /се/ *креће* за сунцем (или коју сунце /но/-*креће*) него је то цвет који сунце *окреће*, или који се *окреће* за сунцем. У морфемској структури ове речи, у њеном другом делу, није — с дијахроног становишта несумњиво, са синхроног становишта то треба тек доказати — једносложна него двосложна глаголска основа: сунцокрет је првобитно гласио *сунц-о-окрет-ѳ. Два *о* су се, наравно, сажела у једно. Прва фаза, с дифтоншким степеном сажимања и чувањем акцента на другој компоненти, тј. на другом *о*: *сунцокрет, имала је фонолошку структуру <сунцокрет>, па ту

није спорна ни морфемска структура речи. У другој, вокалској фази контракције, која се остварила после губљења другог акцента, фонетске промене су се фонологизовале: <сунцокрет>.

Да ли се у овој другој, завршној фази, у фази <сунцокрет>, изгубио интерфикс -о- (па смо добили нулти интерфикс, дакле -ø-), или се изгубило о у другој компоненти сложено-изведене речи (па смо добили глаголску основу *крет)? Ни једно, ни друго: у морфемској структури чува се и материјално изражени интерфикс, и неокрњена друга основа, само што их из синхроне перспективе пишемо са звездицама — јер се у једном гласу [о] (и једној фонеми <о>) садржи и интерфикс *-о-, и префикс *о- друге основе [подробније у Маројевић 2010].

Кључне речи: префиксоидизација, префиксема, прозодијска творба, прозодема, сложенице с нултим суфиксом.

ЛИТЕРАТУРА

- Bogdanović 1918:** *Luča mikrokozma*. Spjevaо Petar II. Petrović Njegoš, vladika crnogorski. Izdanje priredio David Bogdanović. Zagreb.
- Бошковић и др. 1953:** Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микрокоз-ма. Проза. Пријеводи*. [Текст *Пјесама, Прозе и Пријевода* приредили за штампу Радован Лалић и Михаило Стевановић. Текст *Луче микрокозма* приредили за штампу Никола Банашевић и Радосав Бошковић. Биљешке и објашњења уз *Пјесме, Прозу и Пријевод* написао Радован Лалић. Биљешку уз *Лучу микрокозма* написао Никола Банашевић. Објашњења уз *Лучу микрокозма* написао Вуко Павићевић]. Београд. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 2).
- Бошковић и др. 1967:** Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Р. Бошковић, В. Латковић. Белешке и објашњења написао В. Латковић]. *Луча микрокозма*. [Текст приредили за штампу Н. Банашевић, Р. Бошковић. Белешку написао Н. Банашевић. Објашњења написао В. Павићевић]. Београд. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.] Књ. 3).
- Бошковић и др. 1974:** Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Р. Бошковић, В. Латковић. Белешке и објашњења написао В. Латковић]. *Луча микрокозма*. [Текст приредили за штампу Н. Банашевић, Р. Бошковић. Белешку написао Н. Банашевић. Објашњења написао В. Павићевић]. Београд. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. III изд. Књ. 3).
- Вушовић 1936:** *Цјелокупна дјела* Петра II Петровића Његоша. У редакцији Данила Вушовића. Друго издање. Београд.

- Зализњак–Јанин 2006:** А. А. Зализњак, В. Л. Јанин. *Берестяные грамоты из новгородских раскопок 2005 г.* – Вопросы языкознания, Москва, № 3, с. 3–13.
- Јовановић 1884:** *Луча микрокозма* од владике црногорскога Петра II Петровића Његоша. Панчево: Наклада Књижаре браће Јовановића.
- Ковачевић 1934:** Petar Petrović Njegoš. *Luča mikrokozma*. [Priredio Božidar Kovačević]. Beograd.
- ЛМ:** Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма*. Критичко издање. У редакцији Р. Маројевића. [У припреми]. Прво издање (са ознаком с[трана]) цит. по: Петар Петровић Његош. *Луча микрокозма*. Фототипско издање са оригинала из 1845. године са коментаром Слободана Томовића. Цетиње, 1981.
- Маројевић 2005:** Радмило Маројевић. *Творбена и морфолошка анализа у граматичком систему савременог српског језика* (I). – Наука и образовање: Зборник радова са научног скупа (Бања Лука, 11–12. новембра 2005). Бања Лука, с. 123–151.
- Маројевић 2008:** Радмило Маројевић. *Пјеснички језик Његошев*. II (Перфективни глаголи с имперфективним ликом). – Научни састанак слависта у Вукове дане (Београд, 12–15. IX 2007). [Књ.] 37/1: Граматика и лексика — дескриптивни и нормативни приступ [II]. Београд, с. 179–198.
- Маројевић 2009:** Радмило Маројевић. *Српски језик: иновације у творби, новине у дериватолошком опису*. – Научни састанак слависта у Вукове дане (Београд, 4–7. IX 2008). [Књ.] 38/1: Развојни процеси и иновације у српском језику [I]. Београд, с. 15–26.
- Маројевић 2010:** Радмило Маројевић. *Творба двометатских ријечи (студија случаја: сунцокрет)*. – Гласник Одјелења умјетности / Црногорска академија наука и умјетности, књ. 28. Подгорица, с. 25–33.
- Младеновић–Флашар 2004:** Петар II Петровић Његош. *Луча микрокозма*. Приредили Александар Младеновић [и] Мирон Флашар. Подгорица. (Сабрана дјела. Критичко издање. Књ. I).
- Недић 1969:** Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микрокозма. Горски вијенац*. Избор и предговор Војислав Ђурић. Приредио Владан Недић. Нови Сад – Београд, (Српска књижевност у сто књига, књ. 18: Петар Петровић Његош, I).
- Ненадовић 1854:** *Слободіяда*. Посмртный остатак владике црногорскогъ Петра Петровића Нхгоша. (Издао Л[убомир] П[ротин] Ненадовићъ.) У Земуну.
- Решетар 1923:** Петар Петровић-Његош. *Луча микрокозма*. Приредио за штампу М. Решетар. Београд.
- Решетар 1926:** Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књига прва: Већа дела. *Горски вијенац. Луча микрокозма. Шћепан Мали*. У редакцији Милана Решетара. Београд.
- Рјечник JAZU 8 II (4) 1886:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Обрађује Р. Budmani. Dio II. Svezak 8 (4). U Zagrebu, s. 721–960. Reprint 1981.

- Стевановић–Бошковић 1954:** *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. [Рјечник саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић]. Београд. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 6).
- Стевановић–Бошковић 1957:** *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. [Рјечник саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић]. Београд. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 6).
- Стевановић–Бошковић 1967:** *Речник уз Целокупна дела Петра Петровића Његоша*. [Саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић уз сарадњу Радована Лалића]. Београд. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.]. Књ. 7).
- Стевановић–Бошковић 1974:** *Речник уз Целокупна дела Петра II Петровића Његоша*. [Саставили Михаило Стевановић (од А до О) и Радосав Бошковић (од О до Ш) уз сарадњу Радована Лалића]. Београд. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. III изд. Књ. 7).
- Стевановић и др. 1983 I:** *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I: А–О. Београд–Титоград–Цетиње.

Радмило Мароевич

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ИННОВАЦИИ СОВРЕМЕННОГО СЕРБСКОГО ЯЗЫКА
И НОВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА

(Резюме)

В первой части настоящей статьи рассматриваются тенденции в развитии и инновации в словообразовательной системе современного сербского языка (сращения с префиксоидом в качестве первого компонента).

Во второй части статьи обосновываются просодическое словообразование как новый способ словообразования, характерный для сербского языка.

В третьей части статьи, на материале существительного *сунцокрет* 'подсолнух', рассматриваются фонетические изменения, затемнившие морфемный состав слова.

Милош Ковачевић
Крагујевац

ПЛЕОНАСТИЧКА УПОТРЕБА ПРЕФИКСА У СРПСКОМЕ ЈЕЗИКУ

У раду¹ се истражују творбено-семантички услови у којима префикс може бити плеонастичан. Циљ рада је да се истражи: а) у којим врстама ријечи префикс може имати плеонастичку улогу; б) која је улога мотивационе основе за остварење плеонастичности префикса, в) које су могућности плеонастичког статуса првог и наредних префикса у полипрефиксалним твореницама, и г) који семантички опсег префигуране лексеме може бити захваћен плеоназмом.

1. На комуникативно сувишну, односно редувантну употребу префикса, и то у оквиру полипрефиксалних глагола, скренули су пажњу – и на томе углавном и остали – у својим монографијама о творби ријечи Стјепан Бабић и Иван Клајн. Истина, не подједнако опширно и продубљено. Бабић о томе говори само у једној реченици, која гласи: „каткада префикс долази на свршени глагол таутолошки, само из формалних разлога: *почети* > *започети*“ (Бабић 1986: 479), док Клајн тој проблематици посвећује не више од десетак реченица, констатујући да „понекад први префикс не мења битно значење глагола с другим префиксом, што оставља могућност да се цела твореница схвати као плеонастична: *за-почети*, *за-обићи*, *на-додати*, *на-доградити*, *на-допунити*, *при-додати*, *про-исходити*, *с-поменути* и слично. Обрато, догађа се да други префикс врло мало утиче на значење, као у *за(о)пуцати*, *пре(о)владати*, *при(у)питати*, *ис(пре)кидати*, *испоручити* (уп. *изручити*). Као куриозитет поменимо и глаголе где се исти префикс *по-*, јавља двапут узастопце: ПМС [= Правопис Матице српске] бележи *поподићи/-гнути*, *попом(ј)естити се*, *попомучити*, *попос(ј)ед(ј)ети* /-*сједити*, *попостајати*, *попостати*, *попочекати*“, с тим да ту „понављање нема другу функцију осим експресивне“, што је случај и код споја префикса *пона-* у коме „оба суфикса [=префикса] имају исто значење обилности радње, тако да њихово комбиновање „има карактер афективне редуванције“, као нпр.: *понакуповати*, *понанизати*, *понарезати*, *понапеглати* и сл. (Клајн 2002: 287–288). Сличну појаву Клајн уочава и код

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта 148024: *Српски језик и друштвена кретања*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

неких тропрефиксалних глагола који „најчешће настају додавањем дистрибутивног *из-* или *по-* уз двопрефиксалне глаголе, и то такве који већ садрже дистрибутивно *по-* односно *из-*, што значи да је први префикс само афективно појачање другог“, што потврђује навођењем глагола: *испозаборављати*, *испозавадити се*, *испонапијати се*, *испоразбијати*, *испоразбол(и)евати се* и сл.; *поиспрекршитати*, *поиспропадати*, *поизразбол(и)евати*, *понадобијати* и *понадовлачити*, којима прикључује и једини четворопрефиксални глагол српскога језика: *поисприпов(и)едати* (Клајн 2002: 290).

2. И то је све што србистичка и/или сербокroatистичка дериватолошка литература нуди о префиксалној редунданцији. А то „све из литературе“ као да се може апстраховати на једну сагласност и једну несагласност. Сагласност у томе да се префиксална редунданција јавља само код глагола, и то искључиво оних полипрефиксалних (будући да се једино у њиховој творбеној анализи констатује), а несагласност у погледу семантичко-стилистичког статуса те појаве, будући да је Бабић именује *таутологијом*, а Клајн *плеоназмом*.

Због тога је у анализи префиксалне редунданције у српскоме језику најприје готово нужно кренути од разрјешења тог у литератури присутног терминолошког несагласја, а потом и од провјере недискутабилне предметне дериватолошко-категоријалне подударности или сагласности.

Циљ нам, међутим, није да (п)опишемо све примјере овога типа таутолошких, или плеонастичких твореница, него да издвојимо њихове моделе и освијетлимо основне проблеме њихове употребе, а на примјерима из књижевноумјетничког и публицистичког стила, с тим да су из овога другог они неупоредиво бројнији јер њихова употреба у овоме функционалном стилу на најбољи начин одражава актуелни употребни статус ових твореница.

2.1. Но, кренимо од терминолошке дилеме. Термини *таутологија* и *плеоназам* долазе из реторике. Оба има, на примјер, Квинтилијан. Таутологија за њега значи „понављање исте ријечи или истог скупа ријечи“, док је плеоназам „претрпавање говора сувишним ријечима“ (Квинтилијан 1985: 242, 243). И таутологија и плеоназам, општепознато је, могу бити и стилске погрешке и стилске фигуре, и везују се готово искључиво за употребу лексема. Детаљна анализа како њиховог схватања у литератури тако и примјера њихове употребе у различитим функционалним стиловима српског књижевног језика² показала је да су „и таутологија и плеоназам фигуре семантичког преобиља: већ исказано значење или дио значења редуплицира се у новонаведеној језичкој јединици. Обје би се фигуре због тога могле дефинисати као фигуре којим се *исто* исказује *више пута* (најмање двапут). Мада су на значењском плану врло сродне, таутологија и плеоназам јасно се диференцирају на структурном плану“, јер се „таутологија исказује само координираним (независним) типом синтаксичких конструкција, док се плеоназам исказује једино субординираним (зависним) типом синтаксичких конструкција“ (Ковачевић 2003: 262–263), као нпр.: *Све прође и мину, Они говоре неистине и лажу* (тауто-

²Ту анализу дали смо у раду Ковачевић (2001/2003).

логија), односно: *Он цвокоће зубима; То је видио својим очима и чуо својим ушима; Они журно јуре* (плеоназам).

Ако са синтаксичког пређемо на дериватолошки ниво, онда бисмо могли устврдити да таутологији одговарају сложеничке, а плеоназму изведеничке творенице, или друкчије речено, да се таутологија остварује у композицијском, а плеоназам у деривацијском типу творбе.

Тако недвосмислено таутолошки карактер има, на примјер, сложеница *свеукупно(ст)* у примјерима:

Свеукупно, на подручју бивше Југославије погинуло је и нестало око 130 000 људи (Политика, 34207, 31. 1. 2009, 14); *Можда ћемо у тој потрази открити свеукупност природе* (Политика, 34407, 22. 8. 2009, Културни додатак, 5)

– будући да исту семантему дијеле и замјеница *све* и прилог *укупно*, односно именица *укупност* у наведеним сложеницама, а таутологија увијек подразумева редупликацију исте семантеме или најмање њене архисеме.

Код плеоназма је други случај, будући да значење плеонастичке јединице „представља семантичку компоненту у семичкој структури семантеме“ (Ковачевић 2003: 256). Зато нису равноправна значења плеонастичке и њој надређене јединице. Значење надређене јединице је шире: оно укључује (супсумира) значење плеонастичке јединице. Будући да префикс само модификује значење творбене основе, јасно је да се у префиксацији за разлику од сложеничке творбе не оваплоћује принцип таутологије него принцип плеоназма. То, посредно, указује на лажну дилему о припадности префиксалне творбе композицији или деривацији, јер се префиксација нужно потврђује као деривација (Маројевић 2000: 205–206, 209). Префиксалне творенице структурно су аналогне зависним синтагмама, па самим тим и редунданција у њима еквивалентна је плеонастичкој а не таутолошкој редунданцији.

2.1.1. Све префигиране творенице у којима један (или више) префикса не уноси у значење творенице ниједну семантичку компоненту несадржану у семантеми творбене основе сматраћемо у овоме раду плеонастичким. Плеонастичност тих твореница потврђиваћемо трансформационим тестом редукације префикса. Ако редукација префикса не доводи до промјене значења конструкције чији је конституент наведена твореница, сматраћемо да употријебљени префикс има плеонастичку улогу, као нпр.:

А онај народ који је споменут [← поменут] били су Келти! (А. Анушић, 88).

2.2. Остаје сада да провјеримо посредни закључак из литературе о плеонастичкој употреби префикса само у глаголским префиксалним твореницама. Истина је да се плеонастички префикси не само *најчешће сусрећу у глаголским твореницама* него да су у њима и најразноврснији, најбројнији. Наводимо само по један примјер за сваки од плеонастички употријебљених префикса забиљежених у нашем корпусу³:

³ Списак извора дат је на крају рада.

Кад га само *дотакнете* [← *такнете*] у дуелу, јасно вам је да је Ајк као стена. (Вечерње новости, 18-19. 4. 2009, 48); Разговор који су *започели* [← *почели*], могуће је да никад неће бити настављен. (П. Сарић, 258); Такав услов неће нам нико *истопоставити* [← *поставити*]. (Вечерње новости, 28. 1. 2009, 2: Вук Драшковић); Поставку *надопуњује* [← *допуњује*] историја португалске гитаре (Политика, 34407, 22. 8. 2009, Културни додатак, 10); Хришћанство јесте *надоградило* [← *доградило*] и проширило видике словенског света (П. Драгић Кијук, *Огледи из омилијике*, Београд, 2008, 95); ...загрлио ју је дечко Дино, а потом је *обмотао* [← *омотао*] предивном бундом од нерца (Курир, 4. 1. 2009, 12); Време је да *отпочнемо* [← *почнемо*] здрав процес помирења. (Вечерње новости, 16. 2. 2009, 3); Србија учешћем у међународним мировним мисијама настоји да *поврати* [← *врати*] углед и поверење у војску (Курир, 12. 8. 2009, 4); Рецимо, *поднапије* [← *напије*] се на вашару (Блиц, 4322, 22. 2. 2009, 20); Новак је изврсно издржао притисак и са три везана поена потпуно *преокренуо* [← *окренуо*] ствари на своју страну (Блиц, 4431, 14. 6. 2009, 48); У престоницу Сједињених Држава *прстигла* [← *стигла*] до сада највећа кинеска делегација (Вечерње новости, 28. 7. 2009, 15: наднаслов); Човек треба да *пронађе* [← *нађе*] хоби који ће га одморити (Вечерње новости, 31. 12. 2008 – 2. 1. 2009, 24); Позитивно је што је нацрт тог правног акта најзад припремљен, али њиме нису *разрешиене* [← *решене*] све дилеме (Курир, 28. 3. 2009, 4); Стари железнички мост је у прилично лошем стању и одавно је *сазрео* [← *зрео*] за поправку. (Политика, 34207, 31. 1. 2009, 23); Сећам се биохемичаревих речи које ни у шали, из неких разлога, нисмо смели *споменути* [← *поменути*] пред старешинама (А. Анушић, 25); Претња претњу *сустижје* [← *стижје*] (Вечерње новости, 26. 4. 2009, 11: наслов); С места ће бол *уминути* [← *минути*] (В. Павковић, 14); Христос се раширених крила *уздигао* [← *дигао*] на небо. (Вечерње новости, 18-19. 4. 2009, 25).

Чак седамнаест префикса, као што се види, може у глаголским твореницама бити употријебљено плеонастички. Ако се зна да у глаголској префиксалној творби учествује 28 префикса, од којих је, према ријечима С. Бабића (1986: 477) чак пет слабо плодних (*де-*, *дис-*, *пред-*, *ре-* и *су-*), а пет неплодних (*мимо-*, *нај-*, *на-*, *проту-* и *супрот-*), онда проистиче да се готово сви (врло) плодни глаголски префикси могу употријебити и плеонастички⁴.

2.2.1. Плеонастичке творенице нису карактеристика само префигурираних глагола, него још најмање, како наша грађа показује, и *именица*, *придјева*, *прилога* и (*модалних*) *ријечци*, што потврђујемо следећим примјерима:

Прокупље ће коначно решити питање *заобилазнице* [← *обилазнице*] око града (Вечерње новости, 19. 1. 2009, 5); Обећавам да ћемо све *потешкоће* [← *тешкоће*] заједно решавати. (Вечерње новости, 10. 8. 2009, 13); Потоње ноћи, уочи *раздеобе* [← *деобе*], никоме није било до сна... претресали су и што се није тицало *деобе*. (П. Сарић, 15); И овде у Пироту на овој *надоградњи* [← *доградњи*] су га преварили. (Курир, 10. 7. 2009, 11); ...дошло је до конфузије у *расподели* [← *подели*] – амбасадорских места (Политика, 34214, 7. 2. 2009, 3); Нема никаквих подела и *размишљажења* [← *мишљажења*] када је реч о статусу Војводине (Курир, 22. 1. 2009, 3); Е, баш сте и ви *антипротивни* [← *противни*] овој нашој данашњој... (Б. Ђопић, 169); ...а завршавају се радови на *заоблазним* [← *облазним*] правцима (Вечерње новости, 17. 2. 2009, 8); Петнаест година је прошло од смрти трагично *настрадалог* [← *страдалог*] бубњара групе „Бијело дугме“ (Правда, 17–18. 1. 2009, 48); Државу створену бомбардовањем и невиђеном медијском кампањом данас су признале многе земље *потпомогнуте* [← *помогнуте*] америчким „охрабривањем“ (Вечерње новости, 1. 3. 2009, 2); После веома изједначене игре, Јелена Јанковић је била *сконцентрисанија* [←

⁴Бабићев списак садржи 27 префикса, јер се у њему не наводи префикс *са-*, него само *су-*. Од тих Бабићевих 17 „врло плодних“ глаголских префикса наша грађа не потврђује плеонастичку употребу само префикса *над-*, ако тај префикс не припишемо глаголу *надоградити* (< *над-доградити*), у коме литература препознаје само префикс *на-*: *надоградити* (< *на-доградити*) (Клајн 2002: 288).

концентрисанија] у завршници оба сета (Блиц, интернет издање, 14. 8. 2009: Спорт); Нити ћу да пишем писмо „српском живом класику“, Добрици Ћосићу, *утуженом* [← *туженом*] тужитељу. (Курир, 15. 4. 2009, 13); ... док су остали били *суздржани* [← *уздржани*]. (Курир, 22. 3. 2009, 13); Ако су *суздржано* [← *уздржано*] љубазни, са мешавином наде и страха у очима, то је онда Београд. (Вечерње новости, 17. 5. 2009, 2); Та разлика између ње и њих, та њена отуђеност, *подједнако* [← *једнако*] су их опчињавале и дражиле (П. Сарић, 69); Пробуде ме, па после не могу *надуго* [← *дуго*] да заспим (М. Тохол, 44); Можда ће ова хајка *убрзо* [← *брзо*] проћи? (А. Анушић, 112); ... и то не зато што га *уријетко* [← *ријетко*] разумију (П. Сарић, 82); *Поиздалека* [← *издалека*], ширећи руке, Јаков изговори (П. Сарић, 171); Српски народ је *засигурно* [← *сигурно*] имао и већих уметника од Змаја (Вечерње новости, 17. 2. 2009, 20).

Мимо прилога, и придјевске лексеме *антипротиван*⁵, готово сви други наведени примјери плеонастичких твореница (не)посредно су везани за глаголе као мотивационе ријечи, тако да се може закључити да су – мимо девербативних – доста ријетки, да не кажемо појединачни, случајеви плеонастичких твореница међу префигираним именицама и придјевима.

2.3. Пошто се у литератури о плеонастичкој употреби префикса говори искључиво у оквиру полипрефиксалних (најмање двопрефиксалних) твореница, могло би се закључити да плеонастичке употребе префикса нема код монопрефиксалних глагола. Али тај закључак био би – што потврђују и неки од већ напријед наведених примјера – погрешан, јер су прије честа неголи ријетка појава монопрефиксалне творенице у којима једини употријебљени префикс има плеонастичку вриједност, као нпр.:

Дечак *дојавио* [← *јавио*] да је подметнута бомба на Панчевцу (Блиц, интернет издање, 23. 1. 2009: Хроника); Зато су и читаве породице *забаталиле* [← *баталиле*] све друго и почеле да пишу (Вечерње новости, 31. 3. 2009, 25: Матија Бећковић); Неколико секунди касније, бака је *застала* [← *стала*] испред књижаре „Академија“ (Политика, 34302, 9. 5. 2009, 44); Тим поводом у нашој јавности *изречено* [← *речено*] је мноштво опречних ставова (Блиц, 4384, 26. 4. 2009, Књига, 3); Из таквог споја *изродио* [← *родио*] се сукоб у коме је страдала слабија страна (Политика, 34400, 15. 8. 2009, Културни додатак, 2: Видосав Стевановић); Уколико директорима и смање бонусе, *изнаћи* [← *наћи*] ће се неки пројекти којима ће се то надоместити (Курир, 1. 3. 2009, 2); Отац *настрадао* [← *страдао*] у песничењу са сином (Блиц, 4501, 23. 8. 2009, 17); Каролина је најпре помислила да је њен драги ову скупоченост вредну 2000 евра *позајмио* [← *зајмио*] од некога да је угреје (Курир, 4. 1. 2009, 12); Тек је кренуо у школу, а отац *пострада* [← *страда*] на железници (М. Тохол, 47); Ако буде знао да нападне ДС и да му *преотме* [← *отме*] део бирача, онда ће успети да се докопа цензуса. (Курир, 16. 8. 2009, 2); Али ко ће ту боцу *пронаћи* [← *наћи*]. Где је тај појединац који ће лакше *наћи* иглу у пласти сена него ову „Антологију Матић“ (Блиц, 4384, 26. 4. 2009, Књига, 3); Током главног претреса је чак и *наскочио* [← *скочио*] на столицу и почео да пева (Вечерње новости, 11. 7. 2009, 11); *Отплатили* [← *платили*] смо

⁵ Придјев *антипротиван* очито је „хумористичка“ твореница Бранка Ћопића. Данас је тај придјев врло раширен у свакодневној комуникацији, посебно у супстандарду. То најбоље потврђује чињеница да се на претраживачу „Google“ појављује чак 36.400 (!) потврда употребе овога придјева; зато ево још неколика примјера његове употребе у дневној штампи: Лично сам био против поновне изградње торња, али код нас све акције крену као бујица и ако нешто кажеш против, одмах си *антипротиван* – закључује Којадиновић. (Курир, 2. 8. 2006, 4: Драган Којадиновић министар културе Владе РС); ... да је *антипротиван*, сам признаје набрајајући шта воли и не воли. (Глас јавности, интернет издање, 24. 2. 2002: Тема – Ко је овај човек?); Он је био *антипротиван* демократији и целом свету (Блиц, интернет издање, 23. 12. 2008: БИА мора...); Он даје душу блоку, ту се скупљају сви који су *антипротивни*, рекао би Ћопић. (Глас јавности, интернет издање, 23. 8. 2009: Људи и догађаји); и сл.

своје. (Правда, 17-18. 1. 2009, 19); Видјела сам кад што *промине* [← *мине*] покрај мене (В. Павковић, 105); Ако не упали, *препусти* [← *пусти*] да разговор води наш амбасадор овде, само му *напомени* [← *помени*] да буде још оштрији него обично. (Вечерње новости, 17. 5. 2009, 2); ...поглед му, готово не померивши се, *склизну* [← *клизну*] надоле. (П. Сарић, 348); То је трајало тако док на путу случајно не *сусретох* [← *сретох*] једну жену (В. Павковић, 15); ...а за њом жури црнац херкуловског раста, граби крупним корацима и неминовно је *сустиже* [← *стиже*] (Вечерње новости, 17. 1. 2009, 18); ...као што се *уздигла* [← *дигла*] из пепела после Другог светског рата (Политика, 34180, 3. 1. 2009, 10); Ипак, Ђоковић је одмах *узвратио* [← *вратио*] истом мером (Курир, 22. 8. 2009, 21); А од кога ћеш сутра, кад све ово *умине* [← *мине*], увозити алпско млеко, бре, капетане Дајићу?! (А. Анушић, 8) и сл.

Како се и из наведених примјера види, монопрефиксалне плеонастичке творенице нису ништа небројније од оних полипрефиксалних. Готово сви плеонастички употријебљени префикси из полипрефиксалних твореница могу имати плеонастичку вриједност и у монопрефиксалним глаголским твореницама. Из тога онда слиједи нужан закључак: плеонастичка употреба префикса одлика је како полипрефиксалних тако и монопрефиксалних сложености у српскомезу језику.

2.3.1. Код монопрефиксалних твореница плеонастичку вриједност нормално може имати тај један једини употријебљени префикс. Али код полипрефиксалних – а заправо код двопрефиксалних⁶ – постоје чак четири дистрибуционе могућности реализације плеонастичког префикса, и то: а) да плеонастичку вриједност има први префикс, б) да плеонастичку вриједност има други префикс, в) да плеонастичку вриједност произвољно има први или други префикс, и г) да плеонастичку вриједност имају оба префикса.

2.3.1.1. У највећем броју случајева *плеонастичку вриједност има први префикс* (префикс којим почиње лексема), што – уз највећи број већ наведених – потврђују и следећи досад ненавођени примјери из нашег корпуса:

Да би се *заобишли* [← *обишли*] бројни гранични прелази, у плану је изградња *заобилазног* [← *обилазног*] пута (Блиц, 4280, 11. 1. 2009, 19); На уласку у Београд, замолили смо га да нас искрца негде у центру града. *Заокренуо* [← *Окренуо*] је на Андрићев венац. (Политика, 34242, 7. 3. 2009, 15); Убеђен сам да би држава морала озбиљно да се *позабави* [← *забави*] проблемом (Вечерње новости, 31. 12. 2008 – 2. 1. 2009, 39); Кад су талибани чули да им у госте долазе Монтенегрини, начисто су се *поиспрепадали* [← *испрепадали*] (Курир, 6. 5. 2009, 5; Драго Росандић); ...вековно ривалство са сунетима није *посустало* [← *сустало*] (Политика, 34221, 14. 2. 2009, 1); Стога ми не *преостаје* [← *остаје*] ништа друго него да и ја подигнем руке у знак предаје. (Политика, 34192, 16. 1. 2009, 15; Давид Албахари); Дође мој брат Никола, да *припомогне* [← *помогне*] око сена. (В. Павковић, 185); *Припоменух* [← *Поменух*] му Чехова и Ескулапе. (В. Павковић, 161); Карлица се бринула о музици, док су се Града и Звездан опасно *споречкали* [← *поречкали*] око једне Роденове скулптуре (Политика, 34271, 5. 4. 2009, 25; Јаков Гробараов); ...ледени је знојеви *спопали* [← *обишли*]. (В. Павковић, 109) и сл.

2.3.1.2. Много су рјеђи случајеви двопрефиксалних лексема (између којих велику већину чине глаголске) у којима *плеонастички статус има други префикс* (други из перспективе почетка ријечи), као нпр.:

⁶ Јер код тропрефиксалних и четворопрефиксалних твореница никада сва три или сва четири префикса не могу бити плеонастична, него *највише два, и то увијек прва два*, па се и те творенице у погледу комбинације префикса понашају као двопрефиксалне.

...заједно су потписали тужбу Окружном суду у Њујорку за *надокнаду* [← *накнаду*] материјалне и нематеријалне штете. Они захтевају *накнаду* [→ *надокнаду*]⁷ за огроман душевни терет „највишег интензитета“ (Курир, 13. 5. 2009, 4); Национална служба запошљавања укинула *надокнаду* [← *накнаду*] за боловања дужа од 30 дана (Курир, 24. 8. 2009, 6); Острво је у закуп дато, наводно без *накнаде* [→ *надокнаде*] (Вечерње новости, 24. 8. 2009, 41); Драма је, према хроничарима, *зачета* [→ *започета*] још 1978. године (Политика, 34358, 4. 7. 2009, 3); Уз прећутни договор, за који се не зна у чему се *зачео* [→ *започео*], повукоше се испод ораха и уђоше у Колибу (П. Сарић, 81); *Започете* [← *Зачете*] су економске реформе (Политика, 34207, 31. 1. 2009, 3); ...и да ли у песми *преовлађује* [← *превлађује*] световни или религијски смисао (Политика, 34407, 22. 8. 2009, Културни додатак, стр. 4); Ана и Јелена су имале стране тренере, *неоспорно* [← *неспорно*] веома добре (Блиц, 4501, 23. 8. 2009, 45); Мада је квалитет сјеничког сира *неспоран* [→ *неоспоран*] и потврђен кроз векове, начин справљања за многе је споран (Вечерње новости, 24. 8. 2009, 40); и сл.

2.3.1.3. Само у глаголској твореници *обмотати*, која чито има супстандардни карактер⁸, *плеонастичку вриједност има или први или други префикс*, тј. произвољно се при редукцији може бирати било који од два реализована префикса а да значење лексеме остане исто:

...загрлио ју је дечко Дино, а потом је *обмотао* [← *обмотао*/← *омотао*] предивном бундом од нерца (Курир, 4. 1. 2009, 12).

2.3.1.4. У корпусу смо такође забиљежили примјере именичке тропрефиксалне творенице у којој – у одређеном контексту – *први и други префикс имају плеонастичку вриједност*⁹, тј. могу се редукovati а да се значење лексеме не примјени:

...али је због мале излазности дошло и до другачије *прерасподеле* [← *поделе*] [власти] (Вечерње новости, 10. 6. 2009, 17); .. зашто о *прерасподели* [← *подели*] новца не би одлучивао регион? (Блиц, 4343, 17. 5. 2009, 2).

2.3.1.5. Проведена анализа дистрибуције плеонастичких префикса упућује на закључак да су двопрефиксалне творенице с првим као плеонастичким префиксом врло плодне, оне с другим као плеонастичким – слабо плод-

⁷ Стрелица у трансформационом тесту заправо указује на пут од мотивационе ка мотивираној ријечи. Зато је у овим случајевима стрелица с лијева на десно, јер сматрамо да су овдје примјери без плеонастичког префикса мотивациона база оним с префиксима. Кад бисмо наведене случајеве тумачили као депревербацију, тј. регресивну деривацију, онда би стрелица ишла с десна на лијево: Они захтевају *накнаду* [← *надокнаду*] за огроман душевни терет „највишег интензитета“ (Курир, 13. 5. 2009, 4).

⁸ Њу, напиме, не биљежи *Речник српскога језика* (Нови Сад, 2007), али тај рјечник нема ни облик *обмотати*, него само *омотати*. Међутим, *Речник Матице српске* потврђује и облике *обмотати* (*Речник МС 3*, 1969: 869) и *омотати* (*Речник МС 4*, 1971: 134), али не и *обмотати*. Да новинарски примјер за *обмотати* који смо у тексту навели нема статус хапакса или околационализма, потврђује и сљедећи примјер преузет са интернета: Смеси ставити одозгор и направити облик пирамиде; *обмотати* фолијом и ставит у замрзивач до послужења (најмање 5 минута) Зербо бомбе... www.novibegrad.info/smf/index.php?topic=3350.0 и www.coolinarika.com/recept/731515

⁹ У ову категорију спада и глагол *поподићи* из групе глагола с редупликацијом префикса *по-*, тј. групе твореница са *попо-*, на које скреће пажњу Клајн (2002: 287): *поподићи/-гнути, попом(ј)естити се, попомучити, попом(ј)ед(ј)ети /-сједити, попомстјати, попомстати, попочекати*.

не, а оне са факултативном плеонастичношћу једног од префикса, или са плеонастичношћу оба префикса – неплодне.

2.4. Плеонастичка употреба префикса – кад је о глаголским лексемама ријеч – *могућа је код свих перфективних и само дијела имперфективних глагола*. Код перфективних твореница то је и очекивано будући да су у њима и мотивациони и префигирани глагол перфективнога (свршенога) вида. Томе су потврда и бројне досад наведене плеонастичке глаголске творенице, а код којих је мотивациони глагол, без обзира да ли је већ префигиран или не, безизузетно перфективан. Код имперфективних глагола ситуација је, међутим, компликованија. Наиме, у префиксалним твореницама с имперфективним мотивационим глаголом префикс није нити може бити плеонастичан *ако је носилац граматичког значења перфективности*. Јер, „често префигирани глаголи творени од несвршених немају посебнога значења, него је само разлика у виду: префиксом је несвршени глагол перфективизиран“ (Бабић 1986: 479)¹⁰. Додавање префикса не подразумејева, међутим, и обавезну перфективизацију мотивационог глагола. Ако је, наиме, у питању мотивациони деривирани имперфективни глагол, онда префикс не мијења његов видски статус; он нема улогу перфективизатора, него само улогу модификатора лексичког значења. Зато у таквим случајевима префикс – сам или у комбинацији с другим префиксом – може имати плеонастичко значење. Конкретније речено, уколико је мотивациони глагол настао имперфективизацијом перфективног глагола, употреба префикса не мијења његов видски статус, па префикс, уколико му је значење садржано у значењу мотивационе основе, постаје плеонастичан, као нпр.:

...а улицу у којој је салон *заобилазите* [← *обилазите*/← *обиђете*] у широком луку. (Курир, 4. 1. 2009, 17); Често *застајемо* [← *стајемо*/← *станемо*] (А. Анушић, 7); Нисмо се *зауостављали* [← *уостављали*/← *уоставили*] до Мораве. (Политика, 34271, 5. 4. 2009, 25); *Започињем* [← *почињем*/← *почнем*], најпре, испредањем свога случаја. (А. Анушић, 63), Покушавамо да пронађемо најбољу опцију, стално *надограђујемо* [← *дограђујемо*/← *доградимо*] систем. (Курир, 15. 4. 2009, 23); Овим, не баш оптимистичким речима, магистар беле магије Лав Гершман *отпочиње* [← *почиње*/← *почне*] предвиђање прилика у Србији за 2009. годину (Вечерње новости, 31. 12. 2008 – 2. 1. 2009, 51); Попусти *оузимају* [← *узимају*/← *узму*] последњу пару (Политика, 34207, 31. 1. 2009, 25; наслов); *Подизала* [← *дизала*/← *дигла*] је леву руку (Политика, 34407, 22. 8. 2009, Културни додаток, 5); ...да постоји тзв. „умерени ислам“, чијем би афирмисању ваљало тежити и, кад затреба, *потпомагати* [← *помагати*/← *помоћи*] га. (НИН, 3055, 16. 7. 2009, 22); На оптужбе да застрашује сведоке Шешељ је одговорио противоптужбом да му тужиоци притисцима *протимају* [← *отимају*/← *отму*] сведоке који желе да сведоче у његову одбрану. (Политика, интернет издање, 22. 1. 2009; Политика); И док се атмосфера све бржом музиком и алкохолем још више загревала, *притисцало* [← *стисцало*/← *стигло*] је све више будућих академских грађана (Политика, 34271, 5. 4. 2009, 40); *Притомагала* [← *помагала*/← *помогла*] им је и Звонкова супруга Меланија (Политика, 34180, 3. 1. 2009, 14); Екипе су сваког дана *проналазиле* [← *налазе*/← *нађу*] креативна решења. (НИН, 3055, 16. 7. 2009, 33); „Дарована слобода“ је

¹⁰ Уп. и опаску И. Клајна поводом употребе префикса *за-*: „Као и већина других суфикса (!=префикса), *за-* може имати искључиву функцију да перфективизује трајне глаголе“ (истичање наше-МК), као нпр.: *запамтити*, *запитати*, *закаснити*, *задоцити*, *забрани*, *замутити*, *заклати*, *забележити*/-биљежити, *закл(и)јети* [sic!], *заштед(је)ти*, *заспати*, *закржљати*, *зарђати*, *заледити* (се), *зачудити* се, *заинатити* се и многи други“ (Клајн 2002: 254).

ударила о зид наших скромних могућности и великих ограничења, *разоткривајући* [← *откривајући*/← *открити*] да огромна већина, заправо, и не зна шта би с тим новогодишњим поклоном из Брисела (Блиц, 4466, 19. 7. 2009, 2); Годинама, а било их је 31, од како се нас двоје дружимо, *сазревало* [← *зревало*/← *зрело*] је у мени уверење да... (Вечерње новости, 31. 12. 2008 – 2. 1. 2009, 46); Инцко је обећао Американцима да се неће *суздржавати* [← *уздржавати*/← *уздржати*] од коришћења бонских овлашћења (Блиц, 4336, 8. 3. 2009, 9); ...у самом тексту *спомињете* [← *помињете*/← *поменете*] моје име (Вечерње новости, 28. 5. 2009, 11); Сару су *спонадале* [← *попадале*/← *попале*] мисли како борба није завршена... (П. Сарић, 341); Људи су се *сусрели* [← *сретали*/← *срели*] са нечим другачијим (Вечерње новости, 17. 1. 2009, 18); Они ми *узвраћају* [← *враћају*/← *врате*] љубав (Вечерње новости, 24. 8. 2009, 40); и сл.

Као што се види, у свим наведеним полазишним, иницијалним глаголом био је свршени, па је суфиксацијом он преведен у несвршени итеративни, при чему је такав глагол „имун“ на перфективизацију префиксацијом, па због тога префикс у његовом саставу и може бити плеонастичан. Овакви имперфективни глаголи зато и нису примарно него секундарно, тј. деривационо импрефективни глаголи.

2.4.1. Друкчији је случај са префигирањем примарно (недеривирано) имперфективних глагола. Код префигираних глагола са примарним имперфективним глаголом као мотивационом осном префикс мотивационом глаголу задаје значење перфективности, при чему је та компонента граматичког значења једина диференцијална сема између семанте имперфективног и перфективног глагола, што потврђују и следећи примјери из нашег корпуса:

...због чега је с разних страна *затражено* [← *тражено*] да поднесе оставку (Политика, 34180, 3. 1. 2009, 14); лепе ствари могли сте *одгледати* [← *гледати*] с балкона испред Скупштине Београда (Блиц, 4501, 23. 8. 2009, 2); Подгорица још мора да *поради* [← *ради*] на реформама. (Вечерње новости, 19. 2. 2009, 4); Како *протумачити* [← *тумачити*] ово што се око нас дешава. (Вечерње новости, 31. 12. 2008 – 2. 1. 2009, 42); ...нестрпљиво чекају дан када ће моћи да *прелистају* [← *листају*] ове текстове (Вечерње новости, 31. 12. 2008 – 2. 1. 2009, 17); ...и да та „полиција *саучествује* [← *учествује*] у његовом медијском линчу“ (Курир, 21. 6. 2009, 3); ..екипа је готово непромењена, а *сачекали* [← *чекали*] су ме и стари пријатељи (Курир, 6-7. 1. 2009, 24); У невољи оде веччаном куму Ђорђу, да њега за савет *упита* [← *пита*] (В. Павковић, 57); Романса са Биљаном ме увек *подсећа* [← *сећа*]¹¹ на Београд када је шездесетих година прошлог века био најближи западној цивилизацији. (Блиц, 4494, 16. 8. 2009, 12); И где чуда! Није *потрајало* [← *трајало*] ни три-четири дана, а бег се стане нагло опорављати! (В. Павковић, 62); ... а сами Чеси су изгледа одлучили да *приштите* [← *иште*] на петардама (Политика, 34180, 3. 1. 2009, 4); ...могло се мало *истезгарити* [← *тезгарити*] (Вечерње новости, 18. 7. 2009, 29); ...немојте се извињавати за све што сте у прошлости *зрешили* [← *грешили*] (Курир, 20. 8. 2009, 16); ...али нисам могао да *истрпим* [← *трпим*] и пређем преко тих намештених провокација (Вечерње новости, 3. 5. 2009, 9); (Блиц, 4343, 15. 3. 2009, 21); Тад смо се лијепо *изразговарали* [← *разговарали*] (Курир, 4. 1. 2009, 8); Електродистрибуција Београд је *утужила* [← *тужила*] ове неплатише (Вечерње новости, 24. 8. 2009, 19); Верујете баш да бисте били блокирани да сте се *упротивили* [← *противили*] ? (Вечерње новости, 31. 12. 2008 – 2. 1. 2009, 4); С временом, реалност је „*узнапредовала*“ [← *напредовала*] (Блиц, 4343, 15. 3. 2009, 21); и сл.

¹¹ Уп. у истом тексту и непрефиксални конкурентни глагол, чак у истој реченици у поднаслову: Романса са мисицом Биљаном Ристић ме *сећа* [→ *подсећа*] на Београд када је био најближи западној цивилизацији (Блиц, 4494, 16. 8. 2009, 12: поднаслов).

У наведеним и свим таквим случајевима непрефигирану и префигирану глаголску лексему диференцира значење (им)префективности, тако да префикс – будући да је носилац граматичког значења¹² перфективности – у таквим твореницама и не може бити плеонастичан.

2.4.2. Плеонастичка употреба префикса могућа је, како смо видјели, само код перфективних и деривираним имперфективних глагола као мотивационе основе, али никад није могућа код примарних (недеривираних) имперфективних глагола. Остаје, међутим, питање (не)могућности плеонастичке употребе префикса при *префигирању двовидских глагола*. У тим случајевима насупрот префигираном глаголу на лексичком плану стоји видски неиздиференциран глагол, тако да би се, ван контекста, могло рећи да префиксална твореница од двовидског глагола и не може бити плеонастична, јер она граматикализује свршени вид, односно видски неодређену лексему преводи у префиксалну. По томе би префигирање двовидских глагола на ванконтекстуалном плану било подударно префигирању недеривираних имперфективних глагола, тј. искључивало би могућност плеонастичког статуса префикса, будући да он у префигираној лексеми актуелизује граматичку компоненту перфективности, тек потенцијално присутну у семантици двовидских глагола.

Али значење било које лексеме, па ни глаголске, није могуће одредити ван контекста. Јер, „које се значење конкретно остварује, зависи од контекста у којему је глагол употријебљен“ (Бабић 1986: 479). Контекст има улогу јединог диференцијалног критеријума видске вриједности двовидских глагола. Друкчије речено, двовидски глаголи никада у контексту не могу задржати двовидност, него се увијек – зависно од контекста – остварују или као имперфективни или као перфективни. Када контекст двовидском глаголу предодређује перфективну вриједност, а када се уз то тај глагол и префигира – нужно долази до плеонастичке вриједности префикса. Тада је, наиме, перфективност двоструко изражена: синтаксички (контекстом) и творбено (префиксом). Будући да ни теоријски нису могући контексти у којима би префигираном двовидском глаголу контекстуални конкурент могла бити имперфективна варијанта двовидског глагола, и у случајевима префиксације двовидских глагола с разлогом се може претпоставити могућност плеонастичке употребе префикса. А то потврђују и наши сљедећи примјери:

Изузетно ниске температуре *проузроковале* [← *узроковале*] хаос на путевима (Политика, 34185, 9. 1. 2009, 8); Потребно је да се *сконцентришемо* [← *концентришемо*] на своју игру (Вечерње новости, 13. 7. 2009, 48); Брамерц вам је рекао да је незадовољан како је ова пресуда *прокоментарисана* [← *коментарисана*] у Србији? (Вечерње новости, 13. 5. 2009, 2); Она и ја не можемо се *упоредити* [← *поредити*] (Курир, 28. 3. 2009, 3); ...неки бесрамно покушавају да несрећу још и *исполитизују* [← *политизују*] (Политика, 34365, 11. 7. 2009, 14); Чак сам и незадовољан како су играчи *одреаговали* [← *реаговали*] када је противник повео са 8:2 (Вечерње новости, 5. 7. 2009, 35); Кад сам већ *увидео* [← *видео*] да је не могу никако наговорити, позовем лекара (В. Павковић, 30); Те „вежбанке“ – још нису *одштампане* [← *штампане*] (Вечерње новости, 22. 1. 2009, 8); Намеравао је да *избетони-*

¹² Из истих разлога не могу се плеонастичним сматрати ни приједлошке творенице типа *изнад, испод, испред, иза* и *између*, јер су оне у односу на просте приједлога *над, под, пред, за* и *међу* увијек носиоци граматичког падежног значења „генитив“ неприсутног код простог приједлога.

ра [\leftarrow *бетонира*] улаз испред капије (А. Анушић, 19); Сваке године доводимо играче које у теорији називамо појачањима, а реално, само неки се тако могу *окарактерисати* [\leftarrow *карактерисати*] (Вечерње новости, 16. 2. 2009, 24); ...али ситуација ће се ипак *искристалисати* [\leftarrow *кристалисати*] (Курир, 15. 4 2009, 14); Сада су опет *исфабриковали* [\leftarrow *фабриковали*] лажи како би преко Јелене напали мене. (Курир, 6. 5. 2009, 22) и сл.

Будући да је двоводском глаголу контекстом задато значење перфективности, а будући да префикс ни на лексичкосемантичком плану не проширује значење мотивационе основе – префикс нужно постаје комуникативно плеонастичан. Врло честа употреба плеонастичких префикса уз двовидске глаголе само је показатељ да постоји тежња да се контекстуално значење перфективности и граматикализује, тј. да се синтаксичка перфективност и морфолошки потврди.

2.5. Плеонастички, као и било који употријебљени префикс значењска је јединица, па макар његово значење и не било лексичко него само граматичко (какав је, на примјер, случај код већ помињаних префикса чија се улога исцрпљује у граматичком значењу перфективизације). Кад се погледају досадашње творбено-семантичке анализе неких од префиксалних твореница које смо овдје сврстали у плеонастичке, видјећемо да у готово свим тим примјерима изостаје семантичко одређење самог префикса. Тако ће И. Клајн за глаголе *подићи*, *пострадати*, *помаћи/-кнути*, *повратити*, *поклизнути*, *повезати* рећи да у њима „нема битне разлике у значењу између основног и префиксалног глагола, тако да *функција префикса није јасна*“¹³ (Клајн 2002: 267), док ће на другом мјесту истаћи да „није јасно *какво би се значење могло приписати префиксу* [истицање наше – МК] у *отпочети*, *одс(ј)ести*, *одм(иј)енити*, *одумр(иј)ети* и још понеком примеру“ (Клајн 2002: 265). Интересантно је, такође, да у доста исцрпном опису јединица за изражавање „фазне функције почетка радње“ Љ. Поповић (2008: 179–190) уопште и не спомиње глаголе *започети* и *отпочети*. Симптоматично је, такође, да ни Д. Кликовац у обимној и семантички врло разуђеној анализи глаголског префикса *раз-* заобилази примјере *размимоићи* и *разр(иј)ешити*¹⁴ (Кликовац 2004: 167–188). Ни М. Радовић-Тешић (2002) у својој монографији о префигираним именицама не спомиње ниједну с плеонастичком употребом префикса, међу другим нпр. ни именицу *заобилазница*.

То можда на најбољи начин илуструје тешкоћу при одређењу семантичког статуса плеонастички употријебљених префикса. Због тога се чини логичним да се у оквиру дериватолошког издвајања врста значења појединих префикса у посебну групу увијек издвоје примјери плеонастичке употребе, у којима по правилу долази готово до десемантизације префикса, будући да они по правилу само „дублирају лексичко значење основе“¹⁵, због чега и јесу плеонастични.

¹³ Истицање наше - МК

¹⁴ А у глаголу *разоткрити* (*се*) и не констатује плеонастично значење префикса, него каже: „Неколико глагола има и конкретно значење откривања ентитета чулом вида, и апстрактно значење засновано на метафори РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ: *разоткрити* (*се*), *разазнати* (*се*), *разабрати* (*се*) итд.“ (Кликовац 2004:180).

¹⁵ Како то констатује Љ. Поповић за префигиране глаголе *повратити* и *понизити* у примјерима: „...*већим* и *смелијим* улогом може изгубљено да *поврати* (И. Андрић); ...*да би га понизили* и

2.5.1. Плеонастичке префиксалне творенице никада не захватају цио семантички опсег (сва значења) префигиране лексеме. Плеонастичка употреба префикса везана је по правилу само за једно од (под)значења дате лексеме. За потврду наводимо само два примјера. Најприје префигирани глагол *разр(и)ешити*, који у значењу „дати одговор на нешто, одгонетнути, расплести, решити“ (РСЈ 2007: 1125) има плеонастичку вриједност, јер је супституентан синонимним мотивационим глаголом *р(и)ешити*, као нпр.:

...та странка неће остати у покрајинској власти уколико не буду *разрешени* [← *решени*] неспоразуми око војвођанског буџета (Вечерње новости, 9. 5. 2009, 3); Значи, промена Устава за увођење региона није неопходна, али би била пожељна како би се *разрешиле* [← *решиле*] многе противречности. (Вечерње новости, 16. 8. 2009, 3).

Префигираном глаголу *разр(и)ешити* у значењу „сменити, уклонити с положаја“ (РСЈ 2007: 1125) није конкурентан мотивациони глагол *р(и)ешити*, тако да ту префикс нема плеонастички статус, што самоочигледно потврђују примјери:

Влада Србије *разрешила* [? ← *решила*] је дужности помоћника министра културе (Вечерње новости, 20. 8. 2009, 25); Влада је донела решење о *разрешењу* [? ← *решењу*] председника УО Народног позоришта (Вечерње новости, 20. 8. 2009, 25); Истим решењем, *разрешена* [? ← *решена*] су и три члана Управног одбора народног позоришта (Вечерње новости, 20. 8. 2009, 25).

За другу потврду наводимо глагол *заобићи*, који је у значењу „проћи иза, поред или око чега, кога; проћи околишним путем, обићи“ (РСЈ 2007: 405) плеонастичан, што потврђује и супституентност синонимним мотивационим глаголом *обићи*, као нпр.:

...возач спортског „фијата“ није успео да *заобиђе* [← *обиђе*] трамвај (Политика, 34184, 8. 1. 2009, 44); Комшије ме више не поздрављају. *Заобилазе* [← *Обилазе*] ме. (А. Анушић, 107) и сл.

Ако је пак глагол *заобићи* употријебљен у фигуративном значењу „избећи, изиграти, занемарити“ (РСЈ 2007: 405), онда он није супституентан мотивационим глаголом *обићи*, што је јасан показатељ да префикс у њему нема плеонастичку вриједност, као нпр.

Не можемо *заобићи* [? ← *обићи*] Брамерца (Политика, 34214, 7. 2. 2009, 6: наслов); Но, да не *заобиђем* [? ← *обиђем*] ни колегу Симоновића (Курир, 6–7. 1. 2009, 13) и сл.

2.5.2. Интересантно је да плеонастичност префигираних твореница може контекстуално бити и *удвостручена*. Наиме, у одређеним конструкцијама значење префикса може бити изражено и другим језичким јединицама, као на примјер хомоформним и/или синонимним приједлогом. То се догађа у случајевима када се значење префикса редуплицира приједлогом или ка-

припремили за избацивање у Тракију (Б. Пекић)“ (Поповић 2008: 2002). Док дата карактеристика у потпуности важи за глагол *повратити*, није јасно како се она може приписати глаголу *понижити*, чији се мотивациони „отприједвени“ глагола *низити* и не употребљава самостално, него долази само с префиксима.

квом другом јединицом у реченици. Тада се успоставља редундантна конгруенција семантичке компоненте изражене истовремено и префиксом и којом другом јединицом у реченици, најчешће приједлогом (о контекстуалној „конгруенцији“ значења префикса из префигурираних глагола кретања и мјесних приједлога в. у Ковачевић 1992), па се остварује *двострука плеонастичност префикса*: његово значење садржано је не само у творбеној основи него и у реченичном контексту, што потврђују и слједећи примјери у којима ћемо плеонастички префикс и јединицу која му редуплицира значење истицати болдом:

Током главног претреса је чак и *наскочио* [← *скочио*] **на** столицу и почео да пева (Вечерње новости, 11. 7. 2009, 11); Проблем је била *надоградња* [← *над-доградња*] [← *доградња*] **над** локалима (Курир, 23. 7. 2009, 15); ...а онда су њих двоје *ускочили* [← *скочили*] у море и наставили с вежбама у води (Курир, 10. 8. 2009, 13); Видјела сам кад што *промине* [← *мине*] **покрај** мене (В. Павковић, 105); Прокупље ће коначно решити питање *заобилазнице* [← *обилазнице*] **око** града (Вечерње новости, 19. 1. 2009, 5); *Одигао* [← *дигао*] је тај терет **од** земље чак пола метра (разг.); Владимир је возио аутомобила „фолксваген цета“, када је *застао* [← *стао*] **накратко** да упали цигарету (Вечерње новости, 30. 7. 2009, 19); ...где густа зелена трава *досеже* [← *сеже*] **до** листова (Политика, 34214, 7. 2. 2009, 15); ...а метални сандук *склизнуо* [← *клизнуо*] је **са** камиона (Вечерње новости, 1. 6. 2009, 19); *Поновно преузимање* [← *узимање*] државног жезла могло би, наиме, да се заврши на два начина, оба, рекло би се – лоша (Политика, интернет издање, 17. 2. 2009: Свет) и сл.

У свим наведеним примјерима остварена је двострука плеонастичност префикса, јер им је значење садржано и у мотивационој основи и у некој од лексема у реченици, тако да су они двоструко комуникативно редундантни.

2.6. И да закључимо. Проведена анализа показала је да су плеонастичке префиксалне творенице творене већим бројем различитих префикса, а и доста честе у употреби, посебно у публицистичком стилу српскога књижевног језика. Оне се, према нашем корпусу, остварују у оквиру префиксалне творбе пет врста ријечи: *глагола, именица, придјева, прилога и модалних ријечци*. Најчешће су у оквиру префигурираних глагола, а најрјеђе у оквиру префигурираних ријечци. Изузму ли се примјери плеонастичних прилога и ријечци, примјери за остале префигуриране плеонастичке врсте ријечи (осим придјева *антипротиван*) сви су у (не)посредној вези с глаголима као мотивационом базом.

2.6.1. Највећи број префикса с плеонастичким статусом остварује се у оквиру префигурираних глагола, и то чак седамнаест од 28 могућих глаголских префикса у српскоме језику, а то су префикси: *до-* (*дотаћи*), *за-* (*започети*), *из-* (*изродити*), *на-* (*надопунити*), *над-* (*надоградити* < *над-доградити*), *о-* (*окарактерисати*), *об-* (*обуставити*), *од-* (*отпочети*), *по-* (*повратити*), *под-* (*потпомоћи*), *пре-* (*преостати*), *при-* (*пристићи*), *про-* (*пронаћи*), *раз-* (*разр(и)јешити*), *с-* (*споменути*), *са-* (*сазрети*), *су-* (*сустићи*), *у-* (*уминути*), и *уз-* (*уздићи*). Нема ниједнога префикса изван наведених који се плеонастички остварује у именичким, придјевским, прилошким и префигурираним твореницама модалних ријечци, осим префикса *анти-* у придјеву *антипротиван*. А тај је префикс и једини префикс страног поријекла који се може реализовати као плеонастичан.

2.6.2. Плеонастичку улогу префикси могу имати како у оквиру монопрефиксалних, тако и у оквиру полипрефиксалних (двопрефиксалних, тро-префиксалних и четворопрефиксалних) твореница, као нпр.: *за-стати*, *за-об-ићи*, *пре-рас-по-д(је)ла*, *по-ис-при-по-в(иј)едати*. У оквиру полипрефиксалних твореница плеонастички статус у највећем броју случајева има први префикс (нпр.: *с-уз-држати се*, *от-по-чети*), неупоредиво су рјеђи случајеви када плеонастичку улогу има други по реду префикс (нпр.: *на-до-кна-да*; *пре-о-владати*), док се само у појединачним случајевима сусреће како факултативни избор једног од двају плеонастичних префикса (нпр. у супстандарној лексеми *об-о-мотати* > *об-мотати*// *о-мотати*), тако и могућност плеонастичког статуса двају префикса с почетка полипрефиксалне творенице (као нпр.: *пре-рас-по-д(је)ла*, *по-по-дићи*).

2.6.3. У оквиру глаголске префиксације плеонастичка употреба префикса може се остварити и у оквиру перфективних, и у оквиру деривираних имперфективних, и у оквиру двовидских мотивационих глагола. Префикс у сва три случаја редулицира лексичко значење или дио лексичког основе, што је нужан услов за његову плеонастичку употребу. Плеонастичку употребу префикса искључују творенице са правим (недеривираним) имперфективним глаголима као мотивационом основом, јер тада префикс носи граматичко значење перфективности неприсутно у мотивационој основи, што граматосемантички диференцира префигирани од конкурентног непрефигираног глагола, а самим тим и могућност тумачења статуса префикса као плеонастичког.

2.6.4. Плеонастичка употреба префикса никад не захвата цијели семантички опсег префигиране лексеме, него се по правилу везује само за једно њено (под)значење, уп. нпр.: *разрешити* [← *решити*] проблем, али: *разрешити* [?← *решити*] некога са функције.

Кључне ријечи: префикс, префиксација, плеоназам, перфективни глаголи, монопрефиксалне творенице, полипрефиксалне творенице, двоструки плеоназам.

Извори

а) књижевнумјетнички стил

- А. Анушић – Анђелко Анушић, *Адресар изгубљених душа*, Нови Сад: Стилос, 2006.
 М. Тохол – Мирослав Тохол, *Венчање у возу*, Београд: Завод за уџбенике, 2007.

- В. Павковић – Васа Павковић, *Доктор Батут против надрилекара*, Београд: Политика, Народна књига, 2006.
- П. Сарић – Петар Сарић, *Сара*, Београд: СКЗ, 2008.
- Б. Ђопић – Бранко Ђопић, *Не тугуј бронзана стражо*, Сабрана дела Бранка Ђопића, Јубиларно издање, књига пета, Београд, 1975.

б) публицистички стил

- Блиц – *Блиц*, дневне новине, Београд
- Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине, Београд
- Глас јавности – *Глас јавности*, дневне новине, Београд
- Курир - *Курир*, дневне новине, Београд
- НИН – *НИН*, недељне информативне новине, Београд
- Политика – *Политика*, дневне новине, Београд
- Правда – *Правда*, дневне новине, Београд

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1986:** Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: JAZU, Globus.
- Квинтилијан 1985:** Marko Fabije Kvintilijan, *Образовање говорника*, II издање, превод са латинског Петар Рејџиновић, Сарајево: Veselin Masleša.
- Клајн 2002:** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику 1: Слагање и префиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик.
- Кликовац 2004:** Duška Klikovac, „О значењу глаголског префикса *raz-*“, у: *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek, 167–188.
- Ковачевић 1987/1992:** Милош Ковачевић, „Префиксација и њен утицај на форму и семантику синтагме“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 16/1, Београд, 1987, 119–129; прештампано у књизи: *Kroz sintagme i rečenice*, Sarajevo: Svjetlost, 1992, 53–63.
- Ковачевић 2001/ 2003:** Милош Ковачевић, „Таутологија и плеоназам“, *Српски језик*, VI/1–2, Београд, 2001, 145–166; прештампано у књизи: *Грамматичке и стилистичке теме*, Бањалука; Књижевна заједница, 2003: 237–266.
- Маројевић 2000:** Радмило Маројевић, *Српски језик данас*, Београд: ЗИПС.
- Поповић 2008:** Људмила Поповић, *Језичка слика стварности: когнитивни аспект контрастивне анализе*, Београд: Филолошки факултет.
- Радовић-Тешић 2002:** Милица Радовић-Тешић, *Именице с префиксима у српском језику*, Београд: Институт за српски језик.
- Речник МС 1967–1976:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска
- РСЈ 2007:** *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска

Milos Kovacevic

PLEONASTIC USE OF PREFIXES IN SERBIAN LANGUAGE

(Summary)

In this paper we analyzed the prefix structures where one or more prefixes are communicatively redundant since nothing allocates the meaning of the motivational basis. We determine such use of prefixes as pleonasm.

Pleonastic prefix structures appear in the prefix structures framework of the following five types of words: *verbs, nouns, adjectives, adverbs and modal particles*. Most often they are within the prefixed verbs, and least often within the prefixed particles. Putting aside the examples of periphrastic adverbs and words, the examples for other prefixed pleonastic types of words (except the adjective *antiprotivan*) are in (in)direct connection with the verbs as a motivational basis.

The greatest number of prefixes with pleonastic status appear within prefixed verbs, even seventeen of 28 possible verbal prefixes in Serbian language. Within other types of words there are some of mentioned verbal prefixes that bear the pleonastic use, except the prefix *anti-* in adjective *antiprotivan*.

Prefixes may also have the pleonastic use within monoprefix and polyprefix structures (double prefix, triple prefix and four prefix) as in: *za-stati, za-ob-ići, pre-ras-po-d(je)la, po-is-pri-po-v(ij)edati*. Within polyprefix structures the pleonastic status in most cases bears the first prefix: (etc. *s-uzdržati se, ot-po-četi*), however, there are only rare cases when the pleonastic role bears the second prefix (etc. *na-do-knada; pre-o-vladati*), whereas there are only few cases of facultative choice of those two pleonastic prefixes (etc. in substandard lexeme *ob-o-motati > ob-motati//o-motati*), or the choice of pleonastic status of two prefixes at the beginning of polyprefix structure (as in etc. *pre-ras-po-d(je)la, po-po-dići*).

Pleonastic use of prefixes may be accomplished within verbal prefix both within perfective verbs or doubleaspects of motivational verbs. It cannot be accomplished within imperfective verbs since the perfectivization complicates the prefix structures, therefore the prefix cannot be pleonastic.

Гордана Терић
Београд

ДЕИКТИЧКО-АНАФОРСКИ ОДНОСИ СРПСКИХ И ИТАЛИЈАНСКИХ ПОКАЗНИХ ЗАМЕНИЦА

Тројном систему српских показних заменица овај, тај, онај одговара двојни однос италијанских демонстратива questo и quello и оба система у управном говору, када указују на просторну и временску деиксу, показују приличан степен подударности. Једини проблем представља како трочлани однос српских демонстратива уклопити у сведени бинарни однос настао повлачењем демонстратива codesto и преношењем његовог семантичког идентитета на облике questo и quello у савременом италијанском језику. Поређење текстуалне деиксе у индиректном говору, у наративном тексту и наративном монологу сведочи, међутим, о великим разликама у ова два прономинална система. Док италијански задржава однос близине и даљине и у анафорској функцији, у српском језику посебну улогу добија демонстратив тај, којем приповедач даје различите функције, а међу њима посебно је честа детерминативна недеиктичка функција артикулоида. Поред трансформација демонстратива у одређени, неодређени и нулти члан, у овом контрастивном прилогу настојали смо да, кроз одговарајуће примере из оба језика, откријемо могућност трансформације демонстратива и у друге врсте речи: именице, придеве, личне, присвојне и односне заменице, као и конекторе и прилоге.

Веома важно питање у контрастивној анализи језика са чланом и без члана тиче се деиктичких и анафорских, односно прецизније, егзофоричких и ендофоричких односа показних заменица¹. Италијанске показне заменице *questo* и *quello*, посебно у деиктичкој функцији², одговарају у великој мери српским (и хрватским) облицима *овај*, *тај* и *онај*. Ипак, није увек могуће уклопити српски тројни систем, који је карактеристика свих старијих, и то не само индоевропских језика³, па и старословенског, у италијански двојни

¹ Демонстративи, у смислу који тој класи речи даје Лајонс (Lyons: 1977), означавају референта у односу на место и време једног комуникативног чина. Студије о референцији (Кгирке: 1979, Donnellan: 1979) истичу прагматичко виђење референције, са говорником и референцијалним контекстом, а не језичким изразом, као референцијалним средиштем.

² Иако се термини *деикса* и *анафора* не могу сматрати међусобно супротстављеним, јер је анафора подврста деиксе као ширег и општијег појма упућивања – па би прикладније било говорити о егзофоричкој и ендофоричкој деикси, ми смо се повремено служили дистинкцијом, која је већ уобичајена у лингвистичкој терминологији, између *спољашње деиксе*, то јест упућивања изван текста, и *унутрашње деиксе*, односно *анафоре* или указивања унутар текста.

³ Поред старогрчког, латинског, келтских језика, тројне демонстративе имају и баскијски, турски и јапански језик.

однос⁴ блискости и удаљености, који нема формално обележје које се изричито односи на саговорника, па српском облику *maj* одговарају, као што ћемо видети, и *questo* и *quello*.

Показне заменице⁵ припадају истом реду деиктичких јединица, као и личне и присвојне заменице, или прилози попут *данас*, *сутра*, *одмах*, *овде*, *ту*, *тамо*, *онамо* и чине део деиктичког контекста у којем се референт може идентификовати само у односу на деиктичко средиште, односно говорника или писца који изговара или пише свој исказ у односу на саговорнике или читаоце. Деикса, сходно томе, смешта предмет или особу у њен референцијални простор и омогућава идентификацију једног или више референата у односу на просторну близину или даљину:

– Узми *ону* (или *ту*) *књигу* и стави је на *овај сто*. – Prendi *quel libro* e mettilo su *questo tavolo*.

Италијански демонстратив *questo* у деиктичкој (егзофоричкој) функцији означава просторну или временску близину у односу на говорника, и одговара српском облику *овај*:

а. *просторна деикса*:

– *Questo è Marco*. – *Ово* је Марко. – Prendi *questo libro*. – Узми *ову* књигу.

– Non uscire con *questo freddo*. – Не излази по *овој* хладноћи.

– E ora da *quest'altra parte*. – А сада, са *ове* друге стране.

б. *временска деикса*:

– In *questo momento* non ho voglia di telefonargli. – У *овом* тренутку не желим да му телефонирам.

– Verrò una di *queste sere*. – Доћи ћу једне од *ових* вечери.

– Ritornerò *quest'estate*. – Вратићу се *овога* лета.

Демонстратив *quello* означава удаљеност, просторну или временску, у односу на оба учесника комуникације, и говорника и саговорника, али се не преводи само српским обликом *онај*:

а. *просторна деикса*:

– *Quella è sua madre*. – *Оно* је његова мајка.

– Vorrei *quel vestito*. – Желео бих *оно / то* одело (често удружено с гестуалношћу).

б. *временска деикса*:

Quella fu una meravigliosa estate. *To* је лето било дивно.

Демонстратив *quello* упућује и на нешто о чему је већ било речи и што је познато учесницима у говору:

⁴ Од романских језика само шпански и португалски настављају латински тројни однос демонстратива, али је тоскански дијалекат, као и старији италијански језик, сачувао и облик *codesto*, који изражава блискост са саговорником и одговара српском демонстративу *maj*: – Dammi *codesto libro*. – Дај ми *ту* књигу.

⁵ У својој студији о демонстративима Ксаверио Балестер (Ballester 2006:13) истиче чињеницу да се ова класа речи појављује у свим познатим језицима: „Costituisce un fatto notevolissimo che tutte le lingue conosciute dispongano di dimostrativi e che, fino dove sappiamo, esse ne abbiano sempre disposto [...] Una circostanza, questa, che si può dire specialmente significativa, giacché in principio niente obbliga le lingue a possedere questa categoria; in teoria, i dimostrativi potrebbero essere facilmente sostituiti da perifrasi del tipo: [*che è*] vicino / lontano da me / te / della casa ecc.“

- È proprio noiosa con *quella* sua presunzione. – Баш је досадна с *там* својом уображеношћу
 – Non dimenticherò mai *quella* notte. – Ту ноћ нећу никада заборавити.

У српском је неопходно присуство уводних демонстратива средњег рода *ово / то / оно* у именичкој функцији с копулативним глаголом, док се у италијанском демонстратив при представљању може изоставити:

– *Questo* è mio padre. / È mio padre. – *Ово* је мој отац.

– *Quella* è la via. – *То* је / *оно* је пут.

Gli alberi, a dir vero, erano soltanto tre ed erano degli eucaliptus, i più sbilenchi figli di Madre Natura. (Giuseppe Tomasi di Lampedusa, *Il Gattopardo*). Истине за вољу, била су *то* само три дрвета и *то* еукалиптуси, најискривљенији синови Мајке природе. (Ћузепе Томази ди Лампедуза, *Гепард*, превод: Вјера Бакотић Мијушковић).

То је био почетак једне море која ме је мучила током целог мог детињства. (Данило Киш, *Baumta, neneo*). Fu l'inizio di un incubo che mi tormentò per tutta l'infanzia. (Danilo Kiš, *Giardino, cenere*, превод: Lionello Costantini).

Идентификација референтног појма захтева или познавање екстралингвистичке ситуације (односно просторно-временске деиксе), и тада говоримо о *егзофори*, или се она може постићи упућивањем на говорни или текстуални контекст, када је реч о *ендофори* (*анафори* или *катафори*). Демонстративи стога имају и анафорску функцију када упућују на оно што је претходно поменуто, указујући на антецедент, или ређе, на постцедент, па су анафора и катафора синтаксичко-семантички процеси неопходни да би се обавио чин референције.

Када је демонстратив именички употребљен, потребно је да се одсуство референтног појма надокнади путем *а.* анафоре или *б.* катафоре:

а. У соби у којој си раније боравио било је хладно, а у *овој* је, међутим, топло. *Nella stanza dove stavi prima faceva freddo, e in questa invece fa caldo.*

б. Giunse, *in quella*, dall'altra stanza, la voce dell'infermo. (Luigi Pirandello, *Il dovere del medico*). У *тој*, из друге *собе*, зачу се глас болесника.

Међутим, основна и најчешћа функција демонстратива и у анафорској функцији јесте придевска. Наводимо уводне реченице две Пиранделове приповетке, где се референтни антецедент *соба* (*la camera*) по први пут помиње. Док италијански може употребити и *questo* и *quello* при увођењу референтног појма, у доцнијем излагању неопходно је употребити демонстратив *quello*. У српском је у оба случаја, и у уводу и у даљем излагању, обавезна употреба демонстратива *taj*:

Si dà pur luce ogni mattino a *questa* camera, quando una delle tre sorelle a turno viene a ripulirla... (L. Pirandello, *La camera in attesa*). Svijetlo ipak prodiru u *tu* sobu svakog jutra, kad jedna od triju sestara izmjenično dolazi da je uredi... (L. Pirandello, *Soba čeka*, превод: Дубравко Дујшин).

Fu una sera di domenica, al ritorno da una lunga passeggiata. Tullio Buti aveva preso in affitto *quella* camera da circa due mesi. (L. Pirandello, *Il lume dell'altra casa*). Било је *то* неке недjelje увеће, по повратку с дуге шетње. Tullio Buti је узео под најам *ту* собу већ прије нека два мјесца. (L. Pirandello, *Svijetlo druge kuće*, превод: Тин Ујевић).

All'interno delle vetture, chiuse appunto per *quel* sole e *quel* polverone, la temperatura aveva certamente raggiunto i cinquanta gradi. *Quegli* alberi assetati che si sbracciavano sul cie-

lo sbiancato annunciavano parecchie cose... (G. Tomasi di Lampedusa, *Il Gattopardo*). Унутар кочија затворених управо због *тог* сунца и *те* прашине, температура је свакако достигла и свих педесет степени. *То* једно дрвеће које је ширило руке ка бледом небу најављивало је да ће путовање трајати... (превод: В. Бакотић Мијушковић).

Важно је истаћи да у италијанском показни облици задржавају обележја *близу/далеко* и у анафорској функцији, док у српском то није случај, посебно у неуправном говору наративног текста. У књижевном делу односи између формалних средстава комуникацијске динамике између језика веома су сложени и заслужују посебну пажњу и детаљно истраживање, посебно када се улоге говорника и приповедача не поклапају⁶. Док у директном говору постоји *hic et nunc* говорника и саговорника, између настајања текста и његовог пријема од стране читаоца пролази одређено време. У неуправном говору у тексту демонстратив указује на особу, ствар или појам о којем је било или ће тек бити речи, или који су претходно поменути и познати и аутору и читаоцу, али тај однос може укључити апстрактни однос близине или удаљености који се ствара у међудејству аутора и читаоца. Када је реч о приповедачу у првом лицу, он често има емотивни однос близине са референтним појмом, или је на неки начин укључен у тај однос. Врло је важно напоменути да у италијанском у том случају преовлађује демонстратив *questo*, док се у српском углавном користи демонстратив *maj* (много ређе *овај*), иако често студенти, а понекад и преводиоци, аутоматски користе демонстратив *овај* за италијански *questo*, губећи из вида да српски демонстратив *maj* управо има функцију да у однос приближавања референтног појма укључи и читаоца, те је стога доминантан у преводу анафорских демонстратива *questo* и *quello* у тексту:

Questa sua delicata perplessità, *questo* riserbo onesto m'impedirono intanto di trovarmi subito a tu per tu con me stesso.... (L. Pirandello, *Il fu Mattia Pascal*). *Ta* њена фина неодлучност, *ma* честита уздржаност спречавале су ме да се суочим са самим собом... (Неодговарајући превод Југане Стојановић: **Ова* њена фина неодлучност, **ова* честита уздржаност, спречавале су ме да се суочим са самим собом...).

Tu су прстенчићи, боје прљавштине испод ноката, настали од кафеног талога, риблиг зejтина, меда и шербета... (Д. Киш, *Baumä neneo*). *Questi* minuscoli anelli, del colore della sporcizia che si forma sotto le unghie, erano i resti di fondi di caffè, di olio di fegato di merluzzo, di miele e di sciropo. (превод: Ј. Костантини).

⁶ Франческа Ђусти Фичи (Giusti Fici: 1983) врши анализу употребе демонстратива у италијанском управном и неуправном говору, поредећи је с руским и чешким језиком, из које се може видети да се словенски језици различито понашају, па италијанским облицима женског рода *questa* и *quella* у руском језику одговара јединствени демонстратив *эта*, а у чешком *tato* у управном, и *ta* у неуправном говору и у наративном дискурсу. Ми додајемо да ситуација у српском одговара чешком, с демонстративом *ова* у управном и *та* у неуправном говору и у наративном дискурсу:

¹ S'incontrarono nella piazza dell'Insurrezione. Con Maria c'era una ragazza. – наративни дискурс

^{1a} Maria gli disse: „*Questa* ragazza verrà con te a Parigi.“ – управни говор

^{1b} Maria gli disse che *quella* ragazza sarebbe andata con lui a Parigi. – неуправни говор

^{1c} *Questa* ragazza sarebbe andata con lui a Parigi. – наративни дискурс

² Среди су се на Тргу устаника. С Маријом је била нека девојка. – наративни дискурс

^{2a} Марија му рече: „*Ова* девојка ће ићи с тобом у Париз.“ – управни говор

^{2b} Марија му је рекла да ће *та* девојка ићи с њим у Париз. – неуправни говор

^{2v} *Ta* девојка ће отићи с њим у Париз. – наративни дискурс.

Ношени инерцијом дана и навике, ми смо наставили да посећујемо замак током целог *мог* лета. (*ib.*). Spinti dall'inerzia delle giornate e dall'abitudine, continuammo a far visita al castello per tutta *quell'* estate. (*ib.*)

Зачуђен и престрављен, схватио тада да сам ја један дечак по имену Андреас Сам, кога мајка од миља зове Анди, да сам ја једини са *тим* именом, са *тим* носем, са *тим* укусом меда и рибељег зејтина у устима... (*ib.*). Meravigliato e sbigottito, capii allora che io ero un ragazzo di nome Andreas Sam, che la madre chiamava affettuosamente Andi, che ero il solo con *quel* nome, con *quel* naso, con *quel* gusto di miele e di olio di fegato di merluzzo in bocca... (*ib.*)

Док у управном говору демонстратив обично има деиктичку функцију одређену положајем референтног појма, у неуправном говору функција демонстратива зависи од става писца и условљена је лексичким статусом текстуалног референта⁷, па се текстуална деикса неуправног говора разликује од просторно-временске деиксе управног говора. Када италијански демонстратив *quello* означава деиктички однос просторне или временске удаљености у односу на писца, и у српском се користи демонстратив *онај*:

Spirava in *quelle* stanze, da tutti i mobili d'antica foggia, dalle tende scolorite, *quel* tanfo speciale delle cose antiche, quasi il respiro di un'un altro tempo... (L. Pirandello, *Il fu Mattia Pascal*). У *тим* просторијама, са старинским намештајем и избледелим завесама, ширио се *онај* особити воњ старежи, који је у ствари био мирис једног другог доба... (превод: Ј. Стојановић).

E il calendario? *Quello* lì, presso la finestra, è già il secondo. *L'altro*, dell'anno scorso, s'è sentito strappare a uno a uno tutti i giorni dei dodici mesi, uno ogni mattina... (L. Pirandello, *La camera in attesa*). А календар? *Онај* покрај прозора већ је други. *Онај* од прошле године осјетио је како су му истргнули један по један све дане свих дванаест мјесеци, svakog јутра један... (превод: Д. Душин).

Понекад анафора обухвата садржај претходног исказа, а у тој функцији у италијанском можемо употребити и прономиналне супституенте *ne* и *ciò*:

Људи често говоре лажи, али се после *мога* не сећају. La gente spesso dice delle bugie, e poi non se *ne* ricorda / e poi non si ricorda *di questo* / *di ciò*.

О *томе* ћемо нешто више говорити сутра. *Ne* parleremo di più domani. / *Di questo* / *di ciò* (*ne*) parleremo di più domani.

Поред директне референције, демонстративи у придевској служби често врше и службу кореференције између антецедента и нове именице уз коју се демонстратив јавља:

Ана је сваки дан долазила. *Та жена* га је прогањала. *Anna* veniva ogni giorno. *Quella donna* lo perseguitava.

⁷ О тешкоћама у избору демонстратива говори и Lyons: 'This' and 'that', in English, may be used deictically to refer not only to objects and persons in the situation and to linguistic entities of various kind in the text and co-text, but also to refer to events that have already taken place or are going to take place in the future. The conditions that govern the selection of 'this' and 'that' with reference to the events immediately preceding and immediately following the utterance in which 'this' and 'that' occur, are quite complex. They include a number of subjective factors (such as the speaker's dissociation of himself from the event he is referring to), which are intuitively relatable to the deictic notion of proximity/non-proximity, but are difficult to specify precisely." (J. Lyons, *Semantics* II, *op.cit.*, p. 668).

До неутрализације деиктичке функције долази и у именичкој служби, када демонстратив врши улогу супституента референтног појма:

Ненад примети људе око чамца; овима су се јасно виделе високе капе⁸. (Б. Ћосић, *Покошено поље*),

или спречава понављање истог лексема као *variatio formae*⁹. Овај механизам типичан за италијански, стилски није увек сасвим у духу српског језика, иако се данас све чешће среће као нека врста калка, у преводима са страних језика, али врло често и у штампи, и у српском и у хрватском језику:

Људи данас најчешће купују у кинеским радњама, као и у онима са нижим ценама. Избеглице неће у паорске куће у Војводини, већ у оне градске.

Preminuo je glumac Emil Glad. Jedna od njegovih posljednjih uloga bila je ona djeda Franje u seriji „Naši i vaši“.

Si sa che certe specie di pazzia sono contagiose. *Quella* del Paleari, per quanto in prima mi ribellassi, alla fine mi s'attaccò. (L. Pirandello, *Il fu Mattia Pascal*). Познато је да су неке врсте *лудила* заразне. *Палеаријево лудило*, против којег сам се у почетку бунио, најзад је и мене ухватило. (Неодговарајући демонстратив у супститутивној функцији у преводу Ј. Стојановић: **Оно Палеаријево* против којег сам се у почетку бунио...).

Un lavoro difficile e spesso mal retribuito, *quello* dei medici. Лекарски¹⁰ посао је тежак и често лоше плаћен.

Најзад ми је постало јасно да се *присуство* моје свести и *присуство* анђела сна узајамно искључују, али сам још дуго и после тога играо ту заморну и опасну игру. (Д. Киш, *Baumta, neneo*). Finalmente compresi che *la presenza* della mia coscienza e *quella* dell'angelo del sonno si escludevano a vicenda, ma continuai ancora a lungo a giocare questo gioco spossante e pericoloso. (превод: Ј. Костантини).

Per tutti quelli che mi conoscevano, io mi ero tolto – bene o male – *il pensiero* più fastidioso e più affliggente che si possa avere, vivendo: *quello* della morte. (Luigi Pirandello, *Il fu Mattia Pascal*). Моји познаници су сматрали да сам се ја – како-тако – решио најдосадније и најтужније *мисли* која опседа жива човека: *мисли* о смрти. (Поново негативна интерференција италијанског демонстратива у преводу Ј. Стојановић: **оне* о смрти).

Код набрајања, анафорско упућивање потпомогнуто је додавањем придева *последњи* (*ultimo*) демонстративу *овај* (*questo*) – *овај последњи*, *ова последња*, у значењу *последњи поменути/-а* (*quest'ultimo, quest'ultima* = '*l'ultimo nominato*'):

Ту су били Марко, Лука и Јован, *овај последњи* са женом. C'erano Marco, Luca e Giovanni, *quest'ultimo* con la moglie.

⁸ Пример узет из *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске.

⁹ У речнику САНУ доводи се пример овакве замене, који указује на потребу да се демонстратив као супституент комбинује са механизмом понављања лексема: *Податке* ћемо поделити у три групе: најпре ћемо изнети *оне* за далматинске, затим *оне* за приморско-личке и најзад *податке* за подунавске Буњевце. (Ј. Ердељановић, *О пореклу Буњеваца*, Београд, 1930).

¹⁰ Италијанском демонстративном супституенту *quello* у српском често одговара придев: *la matita nera* е *quella rossa* – црна и црвена оловка; *Dei due vestiti quello grigio* è più elegante. – Од *ова* два одела *cuyo* је елегантније. I dimostrativi individuano un referente nelle due dimensioni, *quelle* dello spazio e del tempo. Демонстративи указују на референта у две димензије: просторној и временској. / Демонстративи указују на референта у две димензије: *оној просторној и временској.

У италијанском писаном језику, а посебно у језику штампе, врло је присутан редувантани демонстратив, који наглашава важност референтног појма:

Una circostanza, *questa*, che si può dire specialmente significativa. То је околност за коју се може рећи да је посебно значајна.

Mi trovo ora coi libri d' Anselmo Paleari tra le mani, e questi libri m' insegnavano che i morti, *quelli* veri, si trovavano nella mia identica condizione.... (L. Pirandello, *Il fu Mattia Pascal*). У рукама сам сада имао књиге Анселма Палеарија и те књиге су ме училе да се мртви, *они* прави, налазе у истом положају као и ја... (превод: Ј. Стојановић).

C'è tanto di *quel* lavoro (da fare). Толико се *тог* посла накупило.

Не сме се занемарити ни важна функција емпатске или афективне деиксе¹¹ када демонстратив изражава позитивни, или још чешће, негативни емотивни однос према денотату. У италијанском емотивна блискост исказује се најчешће помоћу демонстратива *questo*, а дистанца обликом *quello*, док у српском обе вредности најчешће има демонстратив *мај*:

– Che intelligente, *questa* Rita. – *Како* је паметна *ма* Рита!

– *Quella* cretina, si comporta sempre male! – *Та* глупача баш не уме да се понаша!

– Spegni *quella* radio! – Угаси *мај* радио!

У дијалашкој форми и у епистоларним делима говорник се налази у директном контакту са саговорником као и у говорној комуникацији, па демонстратив добија деиктичка егзофоричка обележја:

„Gospodo“, rekao je, „u čast *ovog* poslednjeg letnjeg voza, *ove* spasonosne higijene, i u slavu tradicije našeg grada, Crveni će voz danas, na svom poslednjem sezonskom putovanju, prevesti sve putnike... sve putnike...“ (D. Kiš, *Bašta pepeo*). „Signori“, disse „in onore di *quest'*ultima corsa estiva, di *questa* igiene salutare, e a gloria delle tradizioni della nostra città, il Treno Rosso oggi, in questo suo ultimo viaggio della stagione, porterà tutti i passeggeri... tutti i passeggeri...“ (превод: Ј. Костантини).

Ah s'io non mi sentissi oramai spento *quel* foco celeste che nel tempo della fresca mia gioventù spargeva raggi su tutte le cose che mi stavano intorno...! (Ugo Foscolo, *Ultime lettere di Jacopo Ortis*). Ah, da se već nije угасио *онај* боžански пламен што је у драго доба моје рани младости расипао zrake на све што ме окруживало...! (Ugo Foscolo, *Posljednja pisma Jacopa Ortisa*, превод: Јерка Белан).

Упоредни италијанско-српски и српско-италијански преводи доказују Диселову тезу (Diessel 1999b: 155) да се демонстративи могу трансформисати у друге врсте речи. Као потенцијалне супституенте демонстративних облика у разним језицима он наводи: 1. *прилоге за време*; 2. *одређени члан*; 3. *неодређени члан*; 4. *допуне*; 5. *конекторе*; 6. *везнике*; 7. *глаголске копуле*; 8. *детерминаторе*; 9. *личне заменице трећег лица*; 10. *присвојне заменице*; 11. *односне заменице*; 12. *наставке рода и броја*; 13. *надежне наставке* и 14. *граничне ознаке структурних јединица (boundary markers)*. Контрастивном

¹¹ Cfr. Lyons 1977: 677: „In conclusion, we will draw attention to what we will call empathetic deixis and its role in anaphoric reference. It frequently happens that 'this' is selected rather than 'that', 'here' rather than 'there', and 'now' rather than 'then', when the speaker is personally involved with the entity, situation or place to which he is referring or is identifying himself with the attitude or viewpoint of the addressee.“

анализом српских, односно хрватских, и италијанских демонстратива дошли смо до следећих осам трансформација и демонстративних супституената:

1. Демонстратив → одређени или неодређени члан

Структуралисти и генеративисти сврставају демонстративе у одредбене речи истог реда као што је члан, а заједничко им је обележје давања информације адресату да је референт познат или препознатљив, с том разликом што демонстратив додатно указује и на однос референта и деиктичког средишта у простору или у времену. У словенским језицима анафорски демонстратив врло често има функцију одређеног члана и може се сматрати неком врстом артикулоида. У свим језицима са чланом он је настао од демонстратива, преко фазе у којој настаје артикулоид, категорија речи између демонстратива и члана. У српском језику, као што се може видети из упоредних превода са италијанског или на италијански, често се користи артикулоидни демонстратив *maj*, а делимично и *onaj*, који се могу сматрати полазном тачком у настајању неке врсте прикривеног члана. Веома распрострањена употреба демонстратива *maj* у српском показује да тај облик полако губи своја показна обележја и постаје артикулоид, пошто не локализује референта унутар одређеног простора и времена, већ га само одређује, односно чини познатим и препознатљивим:

У касна летња јутра мајка је улазила бешумно у собу, носећи послужавник. *Taj* је послужавник већ почео да губи танку никловану глазуру којом је некад био превучен. (Д. Киш, *Baumä, neneo*). D'estate, a mattina avanzata, mia madre entrava in camera senza far rumore, con il vassoio in mano. *Il vassoio* stava ormai perdendo il suo sottile rivestimento di nichel. (превод: Л. Костантини).

Између *тих* големих аркада пружали су се сводови обрасли лишћем као бршљаном. Читава *та* архитектура стајала је у дане равнодневице, или у обичне дане без ветра, непокретна и стабилна у својим смелим конструкцијама ... (ib.). Tra le enormi arcate si aprivano volte sulle quali il fogliame si stendeva come edera. Nei giorni di equinozio, o nelle normali giornate senza vento, tutta questa architettura appariva salda e immobile nelle sue audaci costruzioni... (ib.).

...један од бројева постао је у једном тренутку број година, а тиме су и сви остали бројеви задобили то исто значење. (ib.). ...uno dei numeri divenne all'improvviso un numero di anni, e di conseguenza, anche tutti gli altri numeri acquistarono lo stesso significato. (ib.).

Io compiango *lo* sciagurato che può destarsi muto, freddo e guardare tanti benefici senza sentirsi gli occhi bagnati dalle lacrime della riconoscenza. (U. Foscolo, *Ultime lettere di Jacopo Ortis*). Sažaljevam *onog* nesretnika koji se budi nijem i hladan i može gledati tolike blagodati da mu se oči ne ovlaže suzama zahvalnicama. (превод: Ј. Белан).

Tullio Buti andava per via sempre solo, senza neanche i due compagni dei solitari più schivi: il sigaro e il bastone. (L. Pirandello, *Il lume dell'altra casa*); Tullio Buti išao je ulicom uvijek sam, te ga nisu pratila ni *ona* dva pratioca najgorih samotara, koji najviše izbegavaju društvo: cigara i štap. (превод: Т. Ујевић).

Понекад у српском срећемо демонстратив, уз референте у множини, који одговара италијанском нултом члану:

Те су теглице и чаше биле само узорци, специмени оних нових земаља при којима би ујутру пристао луди шлеп наших дана. (Д. Киш, *Baumä, neneo*). *Vasetti e bicchieri* non

erano altro che i campioni delle nuove terre alle quali approdava al mattino la folle chiatte delle nostre giornate. (превод: Л. Костантини),

односно неодређеном члану у једнини:

Јер какав је то век, двеста година, за мајку дечака који је решио да се измигољи смрти, не као гуштер, него као човек који има, који ће имати, сигуран план (у коме нема случајности и импровизације): *maj* ће план бити смишљан и домишљан током једног људског живота. (*ib.*). Perché che cos'erano duecento anni per la madre di un ragazzo che ha deciso di eludere la morte non come una lucertola, ma come un uomo che ha, che avrà un piano sicuro in cui nulla è lasciato al caso o all'improvvisazione: *un* piano da concepire e mettere a punto nel corso di un'intera vita umana. (*ib.*).

Едуард Сам, јер то није нико други него он, тајанствени Отац, појављује се у *мој* кафани изненадно *те* мутне јесење вечери 1930. године... (*ib.*). Eduard Sam, perché è di lui che si tratta, il Padre misterioso, compare in *questo* caffè all'improvviso, *una* cupa sera dell'autunno 1930... (*ib.*).

2. Демонстратив → конектор

Анафорски демонстратив може имати као антецедент претходну реченицу, и тада функционише као конектор, односно кохезиони елемент текста:

Gli disse che era pigro. *Questa* osservazione lo colpì. Рече му да је лењ. *Ta* опаска га је погодила.

Io intanto sono abbandonata da tutti! E a *questa* parola, le lagrime le piovevano dagli occhi. (U. Foscolo, *Le ultime lettere di Jacopo Ortis*). Мене су сви напустили! На *те* rijeчи облију је сузе. (превод: Ј. Белан).

Није да је моја љубав према мајци била ослабила; *то* никако. (Д. Киш, *Баума, neneo*); Non che il mio amore per mia madre fosse diminuito, *questo* no. (превод: Л. Костантини).

Реченица се може јавити и као постцедент, уз демонстратив *овај*:

Senti *questa*: Giovanni si sposa. Чуј *ово*: Јован се жени.

E intanto avveniva *questo*: che alle mie parole, la povera donna impallidiva, mentre Adriana agrossiva. (L. Pirandello, *Il fu Mattia Pascal*). И тако се дешавало *ово*: док сам распредао о својим путовањима, јадна жена би пребледела, а Адријана поцрвенела. (превод: Ј. Стојановић).

3. Демонстратив → именица

Италијански демонстратив женског рода у заменичкој служби може се трансформисати у именичку лексему *cosa* ('ствар'), посебно у узвичним реченицама. У српском језику ту функцију врши демонстратив средњег рода:

– *Questa* proprio non ci voleva! – *Ovo* / *mo* нам заиста није било потребно!

– *Questa* è nuova. – *To* још нисам чуо.

Јављају се и други лексеми: *cattiva azione* ('недело'), *sventura* ('несрећа/невоља'), *sciocchezze* ('глупости'):

– *Questa* gliela faccio pagare. – *Ovo* / *mo* će mi platiti.

– Ne fa di *quelle*. – Taj pravi *svakojaka čuda*.

Удружен са лексемом демонстратив може имати и функцију конектора:

Questo dell'acquasantiera m'indusse a pensare che, fin da ragazzo, io non avevo più atteso a pratiche religiose... (L. Pirandello, *Il fu Mattia Pascal*). (*Taj*) случај с кропионицом навео ме је на размишљање како још од дечачког доба нисам обављао верске дужности... (**Овај* случај с кропионицом.... – неодговарајући демонстратив у преводу Ј. Стојановић).

Демонстративи *quello* и *онај* могу се лексикализовати у именице *мушкарац* (*uomo*), и *жена* (*donna*): *онај* с наочарима, *она* с дијадемом – *quello con gli occhiali*, *quella del diadema*.

Италијанска именица *persona* ('лице', 'особа') може одговарати српском демонстративу са релативизатором:

Tutti erano bianchi di polvere, fin sulle ciglia, le labbra o le code; nuvolette biancastre si alzavano *alle persone*, che, giunte alla tappa, si spolveravano l'un l'altra. (G. Tomasi di Lampedusa, *Il Gattopardo*). Сви су били бели од прашине све до трепавица, усана или репова; беличасти облачићи дизали су се око *оних који* су се, стигавши до одморишта, међусобно чистили од прашине. (превод: В. Бакотић Мијушковић).

3. Демонстратив → придев

Демонстративи често доживљавају трансформацију у придеве¹², посебно у идиоматским изразима:

- Non è più *quella* (di una volta). – Није више *она стара* / оно што је била.
- pericoloso*, *scaltro* – 'опасан' / 'лукав':
- Vuono *quello!* – Баш је *опасан* / *лукав!*

Италијанска структура *демонстратив* + *описни* придев у српском се обично изражава одређеним видом придева:

Quanto mi sta d'intorno richiama al mio cuore *quel* dolce sogno della mia fanciullezza. (U. Foscolo, *Le ultime lettere di Jacopo Ortis*). Све што ме окружује буди у мом srcu *слатки* сан мог дјетинства... (превод: Ј. Белан).

¹² У италијанском не постоји тројни систем показних заменица за каквоћу, као у српском *овакав* / *такав* / *онакав*, већ ту службу врше *questo* и *quello*, у значењу 'simile', 'di tale genere' – 'сличан', 'те врсте', као и заменица *tale* 'такав':

Se le umane frenesie che col nome di scienze e di dottrine si sono iscritte e stampate in tutti i secoli, e da tutte le genti, si riducessero a un migliaio di volumi al più, e' mi pare che la presunzione de' mortali non avrebbe da lagnarsi – e via sempre con *queste* dissertazioni. (U. Foscolo, *Le ultime lettere di Jacopo Ortis*). Kad bi se ljudske ludosti, koje su pod imenom nauke i doktrine napisane i objavljene u svih naroda, u svim vjekovima, svele na najviše tisuću svezaka, čini mi sa da ljudska umišljenost ne bi imala za čim da žali – no pustimo sad *ovakva* mudrovanja. (превод: Ј. Белан).

– Non voglio più sentire di *queste* storie. – Нећу више да чујем *такве* приче.

Тим веровањем, том илузијом о својој свемоћи, успео сам да се смирим... (Д. Киш, *Башта, neneo*). Con *tale* fede, con *tale* illusione della mia onnipotenza, riuscii a tranquillizzarmi... (превод: Ј. Костантини).

4. Демонстратив → лична заменица

У старијим, и то не само индоевропским језицима (латински, грчки, турски, монголски), функцију личних заменица трећег лица врше искључиво демонстративи, а ту службу демонстративи повремено обављају и у италијанском језику:

Malagna, entrato da tanto tempo nella convinzione che non ne aveva avuti dalla prima moglie solo per la sterilità di *questa*, non concepiva ora neppur lontanamente il sospetto che potesse dipender da lui. (L. Pirandello, *Il fu Mattia Pascal*). Малања је живео у убеђењу да с првом женом није имао деце само зато што је *она* била јаловица, па сад није могао ни помислити да то и од њега може зависити. (превод: Ј. Стојановић).

– Oh sa, signorina, – diss'io a *questa* una sera, – che quasi ho deciso di seguire il suo consiglio? (*ib.*). – Знате, госпођице, рекао сам *joj* једне вечери – готово сам решио да послушам ваш савет! (*ib.*).

док је у српском језику та појава много ређа, осим када је реч о афективној дејкси, најчешће с негативним предзнаком:

Ta није ништа за њега урадила. = *Ona* није ништа за њега урадила.
Quella non ha fatto niente per lui. = *Lei* non ha fatto niente per lui.

5. Демонстратив → присвојна заменица

Италијански демонстратив замењује посесив с деловима тела, али и неким другим лексемима, док у српском то није случај, па демонстратив може само бити додат присвојној заменици као нека врста емфазе:

– L'ho visto con *questi* occhi. – *Својим* сам очима то видео.
– L'ho sentito con *queste* orecchie. – *Својим* сам ушима то чуо.
– Con *queste* braccia, da solo, mi sono creato una posizione. – Са *својих* десет прстију, сасвим сам, стекао сам положај у друштву.

Molte cose con *quegli* occhietti egli doveva vedere nella nostra casa... (L. Pirandello, *Il fu Mattia Pascal*). *Тим својим* очицама Пинцоне је примећивао много штошта у нашој кући... (превод: Ј. Стојановић).

Quel suo fare arrogante mi dava ai nervi. Нервирала ме је (*та*) његова грубост.

У неким случајевима српски демонстратив може се изразити италијанским посесивом:

Она је то изговорила свесна ефекта који ће *те* речи изазвати у мени... (Д. Киш, *Башта, пелео*). Dicendo questo, era certa dell'effetto che *le sue* parole avrebbero prodotto su di me. (превод: Ј. Костантини).

6. Демонстратив → релативна заменица у апозитивној функцији

У српском језику италијански релативизатор у апозитивној функцији може постати демонстратив, док се релативна реченица трансформише у напоредну:

La povera Oliva non rispondeva, non sapeva che dire; veniva spesso a casa nostra per sfogarsi con mia madre, *che* la confortava con buone parole a sperare ancora, poiché infine era giovane, tanto giovane... (L. Pirandello, *Il fu Mattia Pascal*). Јадна Олива му на то није ништа одговарала – није знала шта да му каже. Често је долазила код нас и тужила се мајци, *a ova* ју је благо храбрила да не губи наде, јер је још млада. тако млада... (превод: Ј. Стојановић).

All'ufficio, non scambiava mai una parola con nessuno dei colleghi, *i quali*, tra gufo e orso, non avevano ancora stabilito quale dei due appellativi gli quadrasse di più. (L. Pirandello, *Il lume dell'altra casa*). У уреду није никад измjenjивао ни ријечи ни с којим од својих другова; *a ovi* још нису успјели одредити, који му од ова два надимка боље пристаје: сова или медвјед. (превод: Т. Ујевић).

7. Демонстратив → бројеви

Када у италијанском језику *questo* и *quello* замењују именице које су већ поменуте, тада се *questo* односи на именицу која је последња поменута, а *quello* на ону која је која је поменута прва. У српском се у том случају употребљавају бројеви:

Maria e Anna sono sorelle, ma *quella* è bruna e *questa* è bionda. Марија и Ана су сестре, само је *једна* црнокоса, а *друга* плава.

8. Демонстратив → прилог

Италијански демонстратив често у српском добија прилошку функцију. Једна од њих је и функција презентатива:

Ma il totale rivolgimento della loro fortuna [...] venne principalmente da una cagione diversa dalle predette: e fu *questa*. Era tra quelle larve una chiamata nelle costoro lingue Sapienza... (Giacomo Leopardi, *Operette morali*). Али потпуни преобрат њихове среће [...] дошао је поглавито због другачијег разлога, но што су они раније споменути. *Evo* tog razloga: међу сјенама била је једна коју су они на својим језицима називали Мудрошћу... (Giacomo Leopardi, *Mala moralna djela*, превод: Ива Адум),

а често се деиктици за место у српском преводе италијанским демонстративом:

Сматрали смо само, једноставно, и *ту* се потпуно слажем с мојом мајком, да један напуштени замак, који нуди лепоту својих руина радозналом оку, можемо сматрати делом свог сопственог богатства... (Д. Киш, *Баума, neneo*). Pensavamo soltanto, e *in questo* ergo perfettamente d'accordo con mia madre, che un castello abbandonato, che offre la bellezza delle sue rovine all'occhio curioso, potevamo considerarlo parte della nostra ricchezza... (превод: Ј. Костантини),

као и деиктици за количину:

„Ti sei davvero fatta *codesta* corsa per così poco!“ (L. Pirandello, *Il fu Mattia Pascal*). „I ti si *ovoliko* jurio zbog takve budalaštine!“ (превод: Ј. Стојановић);

Специфична је и употреба неутрума *оно* у временској прилошкој функцији 'онда', 'у оној прилици', који се у италијанском мора изразити временским прилогом:

– Шта си ти *оно* рекао? – *Allora* cosa hai detto? / – Cosa hai detto *in quella circostanza*?

Егзофора, ендофора и суспитутивна функција демонстратива недовољно су проучене и објашњене у лингвистичким истраживањима, како у теоријском тако и у граматичком погледу, иако се у новијим радовима референција данас сагледава не само у семантичкој, већ све више и у прагматичкој равни. Посебно је неистражена функција демонстратива у наративном тексту, у којем односи између аутора, посебно наратора у првом лицу, и читаоца стављају велики број недоумица пред лингвисте, а свакако и преводиоце. У овом истраживању покушали смо да осветлимо семантички опсег и неке прагмалингвистичке специфичности српских и италијанских демонстратива, у референцијалним контекстима разговорног језика и књижевног дискурса, у настојању да уочимо основне правце развоја ове важне класе речи у савременој прагматици српског и италијанског језика.

Кључне речи: показне заменице / демонстративи, референција, деикса, анафора / катафора, антецедент / постцедент, супституција, трансформација, артикулоид.

ЛИТЕРАТУРА

- Ballester 2006:** X. Ballester, In Pricipio Era il Dimostrativo, in: „Quaderni di Semantica“. Studi in onore di Mario Alinei, XXVII, 1–2, pp. 13–30.
- Diessel 1999a:** H. Diessel, The Morfosyntax of Demonstratives in Synchrony and Diachrony, in: „Linguistic Typology“, 3, pp. 1–49.
- Diessel 1999b:** H. Diessel, *Demonstratives. Form, Function and Grammaticalization*, Amsterdam / Philadelphia.
- Donnellan 1979:** K. S. Donnellan, Speaker's Reference, Descriptions and Anaphora, in: *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*, Minneapolis, pp. 28–44.
- Giusti Fici 1983:** F. Giusti Fici, Relazioni anaforiche tra lingue con e senza articolo, in: *Mondo slavo e cultura italiana*, Roma, pp. 153–161.

- Kripke 1979:** S. Kripke, Speaker's Reference and Semantic Reference, in: *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*, Minneapolis, pp. 6–27;
- Lyons 1977:** J. Lyons, *Semantics*, 1–2, Cambridge.
- Renzi 1991:** L. Renzi (a cura di), *Grande grammatica di consultazione*, vol. I–III, Bologna.

ИЗВОРИ

- Foscolo, Ugo – Leopardi, Giacomo**, *Posljednja pisma Jacopa Ortisa / Izbor iz proze*, Naprijed, Zagreb, 1961.
- Foscolo, Ugo**, *Ultime lettere di Jacopo Ortis*, Garzanti, Milano, 1974.
- Киш, Данило**, *Породични циркус (Баишта, ненео)*, Београд, Просвета, 2001.
- Kiš, Danilo**, *Giardino, cenere*, Adelphi, Milano, 1986.
- Leopardi, Giacomo**, *Canti, Operette morali, Pensieri*, Edipem, Novara, 1973.
- Пирандело, Луиђи**, *Покојни Матуја Паскал*, Народна књига, Београд, 1962.
- Pirandello, Luigi**, *Il fu Mattia Pascal*, Mondadori, Milano, 1993.
- Pirandello, Luigi**, *Novelle per un anno*, Mondadori, Milano 1985.
- Pirandello, Luigi**, *Trideset novela*, Zora, Zagreb, 1952.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVII, Београд, Институт за српски језик, 1959–2006.
- Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад, 1976.
- Томази ди Лампедуза, Ђузепе**, *Генард*, Просвета, Београд, 1998.
- Tomasi di Lampedusa, Giuseppe**, *Il Gattopardo*, Feltrinelli, Milano 1958.

Gordana Terić

EXOPHORIC AND ENDOPHORIC RELATIONS BETWEEN SERBIAN AND ITALIAN DEMONSTRATIVE PRONOUNS

(Summary)

The systems of demonstrative pronouns are different in Italian and in Serbian: in modern Italian it is binar, while it is ternary in Serbian, which causes notable differences in their use. This article aims to explore relations which belong both to exophora and to endophora, illustrated by a contrastive analyses of a corpus, with a large diversity of issues. The differences between two languages are not so great in deictic (exophoric) use of demonstratives, in direct speech, from which the narrator is excluded. Major differences are found in anaphoric use, in which the relationship between the demonstrative pronouns of two languages is far from being symmetrical, especially when the anaphoric demonstrative refers to its antecedent in the narrative text. Italian demonstratives retain *near/far* opposition even in an anaphoric function, while Serbian demonstrative *taj* has various functions and its role often depends on the involvement of the narrator. Italian translation od Danilo Kiš's novel *Garden, ashes* proves that the demonstrative pronoun in Serbian in anaphoric position, as well as in other Slavic languages, very

often has the function of the definite article. The demonstratives are also considered in relation to other parts of speech and it is suggested here that they can be transformed to: nouns, adverbs, personal, possessive and relative pronouns, adjectives, as well as to definite and to indefinite articles.

Веран Станојевић
Београд

О ЈЕДНОМ ГРАМАТИЧКОМ КАЛКУ И ПОВОДОМ ЊЕГА

*У раду анализирамо заменичке и прилошке и-лексеме у српском са циљем да идентификујемо принуде које објашњавају њихову дистрибуцију. Такође испитујемо колоквијалне употребе прилога *икад(а)* типа 'Најбољи филм *икада*'.*

1. Увод

Последњих година је под утицајем електронских медија, а нарочито путем интернета, у колоквијални говор младих продрла граматички неприхватљива употреба прилога *икад(а)* (нпр.: *најбољи филм икада*; *најружнији телефон икад* и сл.), да би веома брзо ушла и у језик штампаних медија, о чему сведоче следећи примери:

(1) Тада су црно-бели скочили на 76. место клупске листе (Европе), што им је био најбољи пласман *икада*. (Вечерње новости, 20. 7. 2009, стр. 23); После свега сам му честитао и рекао: човече, ти си највећи пливач *икада*! (Блиц, 2. 8. 2009, стр. 48); Нађа Хигл је прва Српкиња *икада* у финалима светских првенстава. (Блиц, 1. 8. 2009, стр. 35).

Аналогна овој је употреба прилога *ever (икад)* у енглеском језику (нпр.: *the best movie ever*), одакле је и ушла у српски као својеврстан граматички калк. Овакву употребу лексеми *ever* бележи само *Encarta World English Dictionary* (1999), уз коментар да се примери типа *The best dictionary ever*, јављају само у неформалном, колоквијалном говору, али не и у формалном енглеском.

Конструкцијски се ова употреба прилога *икад(а)* остварује по моделу СУПЕРЛАТИВ ПРИДЕВА+ИМЕНИЦА+ИКАД(А), који подразумева елипсу, тј. изостављање трпног глаголског придева (нрп. *најбољи филм икада [снимљен]*→*најбољи филм икада*). Иако се прилог *икад(а)* семантички везује за имплицирани трпни глаголски придев, његову употребу у оваквим, елип-

тичним конструкцијама омогућава управо присуство суперлатива. Наиме, низови типа **филм икада снимљен*, тј. без суперлатива, не само да су аграматични, него су и бесмислени.

Циљ овог рада је да идентификује принуде које регулишу дистрибуцију прилога *икад(a)*, али и осталих, семантички му блиских заменичких и прилошких *и*-лексема (*ико*, *ишта*, *игде* и сл.), које, с обзиром на свој специфичан однос према негацији, имају статус тзв. јединица негативног поларитета. На крају ћемо покушати да објаснимо зашто су се, упркос њиховој синтаксичкој девијантности, синтагме типа *најбољи филм икада* толико рашириле не само у говору младих, него и у језику штампаних медија.

2. О заменичким и прилошким *и*-лексемама

У новијој србистичкој литератури прилог *икад(a)* и његови далеко мање фреквентни синоними *игда*, *икадар(e)* сврставају се у неодређене временске квантификаторе (Пипер, 1988: 110). Значење им је неререференцијално јер се њима не може издвојити неки временски моменат/интервал релевантан за временско локализовање глаголског процеса.¹ Поменути прилози су морфолошки, али и по својству неререференцијаланости, блиске и остале заменичке и прилошке *и*-лексема (нпр. *ико*, *ичији*, *ишта*, *имало*, *игде*, *икуд*, *иоткуд* и сл.), а по овом последњем својству и двочлани заменички и прилошки изрази творени партикулама *било* и *ма* (нпр.: *било ко*, *ма ко*, *било шта*, *ма шта*, *било кад*, *ма кад* и сл.). Од наведених двочланих израза *и*-лексема се разликују по себи својственој семантичкој компоненти персуазивности којом се изражава „сумња или неверица у погледу реалности објекта квантификације“ (Пипер, 1998: 110). Наиме, прилогу *игде* приписује се значење ’вероватно нигде’, заменици *ико* ’вероватно нико’, итд. Поменута значењска компонента омогућава им, по М. Ивић, да изразе тзв. „емфатички наглашену квантификацију“ (Ивић, 1956), а кроз персуазивну релативизацију компоненте универзалне квантификације и допусна значења (Грицкат, 1953). Претпостављена релативизација универзалне квантификације (која се испољава кроз поменуто модално значење ’вероватно нико/ништа/нигде ...’) не остварује се ако се *и*-лексема употребе као негативни универзални квантификатори (нпр. решити задатак *без ичије помоћи*), будући да се тада експлицитно тврди да ниједан елемент скупа над којим се квантификује не поседује релевантно својство.²

Заменичке и прилошке *и*-лексема се у савременој теоријској лингвистици сврставају заједно са одговарајућим одричним *ни*-лексемама (*нико*, *ништа*, *нигде*, *никад* и сл.) у тзв. јединице негативног поларитета (Progovac,

¹ За разлику од њих, прилог *некад*, који је референцијално неутралан, може означити моменат/интервал релевантан за темпоралну локализацију (нпр.: *Некад сам ишао на пецање*.)

² Тако, исказ *Решио је задатак без ичије помоћи*, значи да у датом скупу нема ниједне индивидуе која је дотичној особи помогла да реши задатак.

1994: 40, Воšković, 2007: 9).³ У питању су изрази чија се дистрибуциона ограничења објашњавају, између осталог, њиховом осетљивошћу на синтаксичку и лексичку негацију. У следећем поглављу размотрићемо овај аспект дистрибуције заменичких и прилошких *и*-лексема у поређењу са одговарајућим *ни*-лексемама, да бисмо потом (поглавља 4 и 5) указали и на друге факторе који омогућавају њихову употребу, као и на однос тих фактора према негацији. У поглављу 6 анализирамо колоквијалне употребе прилога *икад*(*a*), које су и биле повод за анализу заменичких и прилошких *и*-лексема у овом раду.

3. *И*-лексема и негација

Заменичке и прилошке *и*-лексема не могу се јавити у обавештајним реченицама епизодичног карактера, тј. у реченицама у којима се позитивно представља глаголска радња⁴, о чему сведоче следећи, аграматични примери:

(2) *Марко је то *икада* рекао; *То је *ико* успео да реши; *Прочитао је *ишта*.

Ове лексема су искључене и из негираних обавештајних реченица, тј. ако су у домену локалне негације (тј. негације у истој клаузи):

(3) *Марко то није *икада* рекао; *То није *ико* успео да реши; *Није *ишта* прочитао на ту тему.

Међутим, ако су у домену нелокалне негације, тј. негације у надређеној клаузи, заменичке и прилошке *и*-лексема се могу јавити у подређеној, афирмативној *да*-клаузи:

(4) Не кажем да је то Марко *икада* рекао; Не мислим да је то *ико* успео да реши; Не сматрам да је *ишта* прочитао на ту тему.⁵

Примери (3) и (4) показују да су *и*-лексема осетљиве на реченичну негацију, будући да се могу употребити само у домену нелокалне негације. Оне се по овом својству разликују од одговарајућих *ни*-лексема (*нико*, *ништа*, *никад*, *нигде* и сл.), које се у негираним реченицама могу употребити само у домену локалне негације:

³ У србистичкој литератури јединице негативног поларитета нису систематски разматране, а ако се и помињу, то је у контексту феномена подизања односно транспортовања негације (Московљевић 1996: 91–95, Ковачевић 2004: 71–72), на који ћемо се осврнути у следећем поглављу.

⁴ Под позитивним представљањем глаголске радње подразумевамо да се глаголским предикатом описује радња чија се егзистенција не доводи у питање (нпр.: *Он чита/Он је читао*), или се пак представља као могућа (било да се употребом футура ситуира у будућност (нпр.: *Он ће читати*) – било да се путем потенцијала локализује у неки могући свет (нпр.: *Он би читао*)).

⁵ Подразумева се да би негација у *да*-клаузи блокирала употребу *и*-лексема без обзира да ли је надређена клауза афирмативна или негирана. Ова чињеница додатно потврђује хипотезу да је за употребу ових лексема у негираним реченицама неопходна нелокална негација (нпр. *Не кажем да то Марко *икада* није рекао; *Не мислим да то *ико* није успео да реши; *Не сматрам да није *ишта* прочитао на ту тему).

(5) Марко то *никада није* рекао; То *нико није* успео да реши; *Ништа није* прочитао на ту тему.

(6) *Не кажем да је то Марко *никада* рекао; *Не мислим да је то *нико* успео да реши; *Не сматрам да је *ништа* прочитао на ту тему.

И-лексеме су компатибилне са лексичком негацијом, што се види из примера типа (7) у којима су *ни*-лексеме искључене.

(7) Па онда осу прекоре што су је овако оставили, ни да јој пишу, ни да је обиђу, а она чами овде у туђини, сама без *игде* *икога* свога (С. П. Ранковић, стр. 61).

Претходно разматрани случајеви показују да су заменичке и прилошке *и*-лексеме у комплементарној дистрибуцији са одговарајућим *ни*-лексемама с обзиром на синтаксичку или лексичку негацију, а њихова осетљивост на негацију (локалну у случају *ни*-лексема, а нелокалну у случају *и*-лексема), ове изразе сврстава у јединице негативног поларитета (ЈНП).⁶

Специфичан однос који имају према негацији објашњава осетљивост *и*- и *ни*- ЈНП на подизање односно транспортовање негације (Московљевић, 1996: 91–95; Ковачевић, 2004: 72). Овај синтаксичко-семантички феномен подразумева „да у одређеним лексичко-синтаксичким условима постоји могућност премјештања негације из надређене у зависну, или пак из зависне у надређену клаузу, а да при том значење зависносложене реченице остане исто“ (Ковачевић 2004: 72). Могућност оваквог преобликовања зависносложене реченице зависи од предиката главне клаузе⁷, тако да са глаголима и тзв. оглагољеним изразима⁸ који допуштају транспортовање негације имамо еквиваленције типа: *Не мислим* да си у праву „Мислим да *нис* у праву; Истина је да *нисмо криви*“ *Није истина* да смо криви.

Погледајмо сада неколико примера са *и*- *ни*- и *не*-⁹ лексемама, преузетих од Ковачевића (нав. дело, стр. 81):

(8) Стога не верујем да би *неко* имао мотива да га ликвидира из политичких разлога.
[→ Стога верујем да *нико* не би имао мотива да...]

⁶ Класа једница негативног поларитета (ЈНП) обухвата не само заменичке и прилошке *и*- и *ни*- лексеме, него и све оне изразе чије се значење мења у контексту негације. Тако, на пример, глаголски израз *маћи малим прстом* употребљен у афирмативној реченици има дословно значење, али ако се нађе под домашајем негације (нпр.: *Није макао ни малим прстом да нам помогне*), он добија статус идиома чије се значење 'ништа не учинити' не може предвидети полазећи од дословног значења конституентских елемената *маћи* и *малим прстом*). У ЈНП спада и глаголски израз *ока склопити*, који се као такав једино може употребити у негираној реченици и то са значењем 'не спавати због несанице' (нпр.: Целе ноћи *ока* нисам *склопио*). Пред србистима је свакако задатак да опишу и опишу ЈНП у српском, што би било и од општелингвистичког значаја будући да ЈНП, упркос свом идисинкретичком карактеру, имају статус универзалне синтаксичко-семантичке категорије.

⁷ Проблем идентификовања ових предиката је емпиријски, што подразумева истраживања на релативно обимнијем корпусу, а према критеријумима које предлаже Ј. Московљевић (1996: 91–95).

⁸ Термин 'оглагољени изрази' је Ковачевићев и он означава предикате „који у свом саставу имају неку неглаголску синтагму, а то су или именски или прилошки или декомпоновани предикати“ (Ковачевић, 2004: 73). Такрви су, на пример, предикати *истина је*, *вероватно је*, *добро је* и сл.

⁹ Нпр. *неко*, *нешто*, *некад* и сл.

(9) Не верујем да ћу *икад* прочитати ове редове. [→ Верујем да нећу *никад* прочитати ове редове]

(10) Мислиће да *ништа* не знаш. [→ Неће мислити да *ишта* знаш]

Ковачевић с правом тврди да је „међуоднос негираних и егзистенцијалних *и-* и *не-* квантификатора такав да се они нужно међусобно супституишу зависно од тога да ли је негација у предикату зависне или у предикату надређене клаузе“ (Ковачевић, 2004: 82). Услов је, наравно, да управни глагол допушта транспортовање негације, пошто је поменуто супституисање само последица овог синтаксичког феномена. Дистрибуцију *ни-*лексема у овом типу контекста Ковачевић објашњава правилом о конгруенцији негација у српском. Ово објашњење се сада може реинтерпретирати, будући да је конгруенција (слагање) негација у српском последица осетљивости *ни-*лексема на локалну негацију. Дакле, ако се у конфигурацијама са транспортовањем негације ови изрази јављају само у негираним клаузама, то је зато што је само у таквим клаузама испуњен услов локалности који они захтевају.

С друге стране, чињеницу да *и-* и *не-* лексеме селекционишу афирмативну форму *да-*клаузе (у конфигурацијама са транспортовањем негације), такође објашњава њихов однос према негацији. Наиме, ако се пође од својства осетљивости *и-*лексема на нелокалну негацију, тада се истовремено објашњава како њихова прихватљивост у потврђним *да-*клаузама (при чему је негација у главној клаузи) тако и њихова неприхватљивост у простим афирмативним клаузама (типа **Донео сам ти ишта*).¹⁰ А кад је реч о *не-*лексемама (*неко*, *нешто*, *некад*, *негде* итд.), њихова прихватљивост у потврђним реченицама корелира са слабијом прихватљивошћу у простим негираним реченицама. Тако, примери ??*Нисам нешто купио*, ??*Није неко дошао*, ??*То нисам негде оставио*, ??*Није некад дошао* и сл. нису најприроднији у српском, што показује одређену аверзију *не-*лексема према локалној негацији.¹¹ А у случајевима у којима су прихватљиве са нелокалном негацијом¹² изрази *неко/нешто/некад* не могу значити 'нико?/ништа?/никад'. Ово се значење јавља само ако су оне под домашајем нелокалне негације и тада се, генерално, могу заменити одговарајућим *и-*лексемама (Не мислим да је *ико/неко* дошао«Мислим да *нико* није дошао»).¹³ То не значи да су *не-*лексеме осетљиве на нелокалну негацију. Оне су, наиме, индиферентне према овој негацији будући да могућност њихове употребе у *да-*клаузама не зависи од тога да ли је главна реченица потврђна или негирана (нпр. *Мислим да ће неко доћи* / **Не** мислим да ће неко

¹⁰ У простим потврђним реченицама бесмислено је говорити о нелокалној негацији. Негације у таквим контекстима (осим ако није лексички изражена, нпр. предлогом *без*) напросто нема.

¹¹ Интересантно је да се прихватљивост неких претходно наведених примера може контекстуално побољшати: *Све ми се чини да нешто нисам купио* (= 'Све ми се чини да има нешто што нисам купио' / ... да сам заборавио нешто да купим'). Наиме, *не-*лексема се у негираним клаузама могу прихватити једино ако се интерпретирају изван домашаја негације, тј. у конфигурацијама у којима се под домашајем егзистенцијалног квантификатора оличеног *не-*лексемом, налази оператор за (реченичну) негацију (тј. $\exists > \neg$). Сем тога, *не-*лексема се могу јавити са локалном негацијом и у емфатички маркираним контекстима путем партикуле *тек*: *Он није тек неко* (\approx Он није безначајна особа).

¹² Погледати претходну фус ноту.

¹³ Погледати и Ковачевићеве примере у контексту премештања негације (Ковачевић, 2004: 81).

доћи).¹⁴ И најзад, пошто преферирају потврдне локалне контексте о *не*-лексема се може говорити као о јединицама позитивног поларитета.¹⁵

4. Контексти без реченичне негације и њихова интерпретација

У претходном одељку смо поменули да се у контекстима са лексичком негацијом могу јавити *и*-ЈНП, али не и *ни*-ЈНП: *без игде икога* / **без нигде никога*. Осим тога што је уграђена у лексичко значење предлога *без*, негација је лексички присутна и у значењу неких глагола (нпр.: *сумњати* = 'претпостављати да не', *порицати* или *негирати* = 'тврдити да не', *одбијати* = 'не пристајати да'), иза којих су *и*-ЈНП и *ни*-ЈНП такође у комплементарној дистрибуцији (нпр.: Сумњам да је *икада*/**никада* тамо био; Одбија да *икоме*/**никоме* ода тајну).

Није, међутим, негација једини фактор који омогућава употребу *и*-ЈНП. Анализом нашег корпуса, а без претензија на исцрпност, издвојили смо и следеће контексте у којима се могу наћи *и*-ЈНП:¹⁶

А) *Да-не* питања:

(11) *Има ли ичега* што би ову животињу могло да уљуди? (Симовић, стр. 63) *Да ли* је Марија *икога* увредила?; *Хоћемо ли икад* стићи?

Б) Хипотетичке реченице са *ако*:

(12) И *ако* бих *икад* био старешина, овдје бих становао!...(Веселиновић, стр. 239) *Ако* је *ико* оличење нежности, то је он! (Симовић, стр. 72); *Ако* ме *ишта* помери одавде и натера да сиђем доле и помешам се са том лудом руљом, биће то зов трбуха, крчање издајничких црева (...). (Ненадић, стр. 86).

В) Релативне реченице са универзалним квантификатором у позицији антецедента:

(13) Одавуд пуцају обручи паклене ватре, јер Баш-Челик, страховит, баца камаре пламена и при том личи баш на Турчина, на *све* Турке који су *икада* постојали. (Велмар-Јанковић, стр. 21); *Све*, што је *икад* било, па макар како да је било, могло је бити и много боље, али и много горе, него што је било! (Симовић, стр. 162).¹⁷

¹⁴ По овоме се својству *не*-лексема дистрибуционо разликују од *ни*-лексема. Ове последње се, као што смо видели, могу јавити у контексту надређене негиране клаузе, али не и у контексту надређене потврдне клаузе.

¹⁵ Даље импликације овог својства *не*-лексема остављамо за нека будућа истраживања.

¹⁶ Примери које наводимо ексцерпирани су из корпуса српског разговорног језика Ашић и Станојевић, 2006–2008, из дневне штампе и из прозних дела дигитализоване *Антологије српске књижевности* (чији списак дајемо у библиографији на крају рада).

¹⁷ Иако смо у нашем корпусу нашли само примере са *икад(а)*, то не значи да су остале *и*-ЈНП неприхватљиве у овом типу контекста. Информанти које смо интервјуисали прихватају као граматички исправне и следеће реченице: *Свако ко је ишта прочитао из те области боље би то објаснио*; *Свако ко икоме учини нешто лоше кајаће се једног дана*.

Г) Компаратив (тј. перифрастични суперлатив):

(14) Он је, *боље* него *ико*, познавао смисао и циљ ове важне институције. (Васић, стр. 50); Онако металан и сјајан, покрај каљавог пута, *јаче* него *ишта* изазивао је у мени упечатљиву визију смрти. (Јаковљевић, стр. 205); Рига је радио *неуморније* него *икад*. (Велмар-Јанковић, стр. 56).

Д) Суперлатив:

(15) То је можда *најјачи* приповедачки таленат који је *икада* био у српској књижевности. (Скерлић, стр. 377); ... и буље у *најдужу* браду коју су *икад* видели (Ћосић, стр. 3).

Напоменимо да контексти А-Д) не исцрпљују све употребне могућности *и-ЈНП*.¹⁸ Међутим, пошто смо само ове употребе идентификовали на нашем корпусу, сматраћемо их довољном емпиријском подлогом за анализу *и-ЈНП* у контекстима без негације.

Битно је указати и на то да компаративне синтагме у (14) представљају, заправо, перифрастични суперлатив, чије је моделе у србистици први описао Ковачевић (Ковачевић, 2003: 9–45). Да је значење компаративних синтагми у (14) суперлативно, показује могућност њихове замене синтетичким суперлативом и то без разлике у значењу (нпр.: Он је, *боље* него *ико* [→ *најбоље*] познавао смисао и циљ ове важне институције; Рига је радио *неуморније* него *икад* [→ *најнеуморније* до тада]). Са семантичког становишта, дакле, случајеви Г) и Д) могу се посматрати обједињено, тј. као различите реализације суперлатива у српском.

Да бисмо разумели зашто се *и-ЈНП* јављају у контекстима А)-Д), неопходно је имати у виду да се ниједан од ових израза не може наћи у простој потврдној реченици осим ако није употребљен у контексту суперлатива. То у случају суперлатива придева значи да *и-ЈНП* морају фигурирати унутар именске синтагме. Наиме, пример **Најбољи филм је икад снимљен* није прихватљив за говорнике српског језика зато што се прилог *икад* налази у глаголској, а суперлатив у именској синтагми.¹⁹ С друге стране, пример *То је најбољи филм (који је) икад снимљен* граматички је коректан, будући да се у њему прилог *икад*, као део именске синтагме, налази у синтаксичком домену (тј. у домену ц-команде) суперлатива.

Случајеви негације (види поглавље 3) и суперлатива указују да су *и-ЈНП* осетљиве на одређене синтаксичке принуде (као што су нелокални карактер негације или синтаксички домен суперлатива). Међутим, као што ћемо видети у наставку овог рада, дистрибуција *и-ЈНП* (тј. случајеви А-Д) и већ разматрана негација) може се објаснити семантичком селекцијом контекста у

¹⁸ Без обзира што то наш корпус не потврђује, *и-ЈНП* се могу наћи и у временским реченицама са везником *пре него што* (нпр. *Вратићу се пре него што ико дође*).

¹⁹ Генеративистички би се то могло објаснити чињеницом да ниједан елемент унутар глаголске синтагме није у домену ц-команде (тј. конституентске команде) било којег елемента субјектске именске синтагме (а у нашем случају суперлатива). Иначе, по дефиницији, конституент А ц-командује сваки конституент Б који је у сестринском односу према А (тј. нити доминира над А нити је под доминацијом од стране А), као и сваки конституент Ц који је садржан у Б (Radford, 2004: 91).

којима се ови изрази могу употребити. У следећем одељку најпре ћемо размотрити семантичке специфичности контекста А)-Д), да бисмо их потом довели у везу са негацијом и издвојили ону семантичку компоненту *и*-ЈНП-а која објашњава дистрибуцију ових израза.

5. Интерпретација контекста А)-Д) и њихова веза са негацијом

Примери типа (11) из претходног поглавља илуструју могућност да се *и*-ЈНП употребе у *да-не* питањима. Познато је да ова питања не имплицирају истинитост свог пропозиционалног садржаја. Наиме, из упитне реченице *Да ли је Марко дошао?*, не може се закључити да је дотични Марко дошао, нити да није дошао. С друге стране, обавештајним реченицама се тврди истинитост њиховог пропозиционалног садржаја, под претпоставком да онај који их изриче поштује Грајсову максиму квалитета (Grice, 1975). Оно што по нама у *да-не* питањима омогућава употребу *и*-ЈНП, јесте суспендовање истиносне вредности пропозиције над којом оперише интерогација. Напоменимо овде да под суспендовањем истинитости не подразумевамо нужно и негацију истинитости релевантне пропозиције, као и то да се ова последња (тј. негација истинитости) типично јавља у неким реторичким питањима. То је пре свега случај са парцијалном интерогацијом (тј. са питањима на која се не одговара са *да* или *не*), где употреба *и*-ЈНП типично подразумева реторичко питање (нпр. *Шта је Марко икада лоше рекао о теби?*) А реторичка питања овога типа подразумевају одговор који је негација имплициране пропозиције над којом оперише интерогација²⁰. Овде је, дакле, по среди суспендовање, тј. порицање истинитости претпостављене пропозиције 'Марко је некад нешто лоше рекао о теби'. У сваком случају можемо претпоставити да интерогативни контексти омогућавају употребу *и*-ЈНП, јер се у њима суспендује истиносна вредности (у *да-не* питањима) или сама истинитост (у парцијалним питањима) релевантне пропозиције.

Ни протаза хипотетичких реченица, у којој се могу употребити *и*-ЈНП, с обзиром на условност коју изражава, не имплицира истинитост пропозиције над којом оперише везник *ако*. У противном, не би било смислено употребити овај везник. И овде је дакле суспендована истиносна вредност дотичне пропозиције, што омогућава употребу *и*-ЈНП.

Примери у (13) илуструју могућност да се *и*-ЈНП јаве и у релативним клаузама чији је антецедент изражен заменичким речима са значењем универзалне квантификације (*све*, *сви* итд.). Релативне клаузе се иначе семантички могу третирати као некомплетне пропозиције будући да њихова истиносна вредност зависи од значења антецедента. Стога се релевантна пропозиција

²⁰ На пример, питање *Шта је Марко икада лоше рекао о теби?*, подразумева одговор: *Марко никада ништа лоше није рекао о теби* (а овај последњи је негација имплициране пропозиције 'Марко је некада нешто лоше рекао о теби').

добија заменом релативне заменице синтагмом у позицији антецедента. У првом примеру под 13 то би била садржина исказа *Сви Турци су постојали*, која поред стриктно логичке пропозиције (тј. 'Сви Турци постоје'), обухвата и параметар прошлости (услед употребљеног перфекта). Истинитост пропозиције 'Сви Турци постоје' евалуира се дакле с обзиром на неки прошли временски моменат/интервал. Али то значи да је поменута пропозиција неистинита у актуелном (тј. нашем) свету, јер *Сви Турци су постојали*, заправо значи да сада ниједан Турчин не постоји. Опет, дакле, кроз суспензију истинитости релевантне пропозиције, можемо оправдати употребе *и*-ЈНП и у овом типу контекста.

Још је један услов битан за коректне употребе *и*-ЈНП у релативним реченицама, а то је да антецеденс не сме бити референцијално употрбљен. У противном, истиносна вредност релевантне пропозиције била би одредива у односу на ванјезички контекст. Наиме, пример (16) према оцени наших информаната слабије је прихватљив од примера (17). То је, по свему судећи, зато што је синтагма *свих десет студената* референцијална²¹ за разлику од синтагме *сваки студент* у примеру (17).²²

(16) ??*Свих десет студената* који су *икада* полагали овај испит добро знају колико га је тешко положити.

(17) *Сваки студент* који је *икада* полагао овај испит добро зна колико га је тешко положити.

Суперлативни контексти (тј. случајеви Г и Д), без обзира да ли се ради о синтетичком или перифрастичном суперлативу, подразумевају да се највишим или најнижим степеном датог својства карактерише само један елемент одређеног скупа (или само једна група елемената у случају плуралних форми). Тиме се тврди да остали елементи датог скупа немају исти степен својства (нпр., *најбољи мобилни икада направљен* подразумева да нема бољег мобилног). Имплицитна негација при употреби суперлатива суспендује (тј. пориче) истинитост релевантне, имплицитне пропозиције.²³ И овде је, дакле, на снази суспензија истинитости (односно истиносне вредности) одговарајуће пропозиције, а то, као семантички фактор, аналогно претходно разматраним случајевима (А-В), омогућава употрбу *и*-ЈНП.

И најзад, није тешко уочити везу између негације (синтаксичке или лексичке) и контекста (А-Д) у којима се суспендује истиносна вредност или истинитост релевантне пропозиције. Негација је, генерално, средство којим се мења поларитет исказа, односно представља начин да се порекне истинитост пропозиције над којом она (негација) семантички оперише. Негација самим тим онемогућава да се пропозиционалном садржају негиране реченице

²¹ Ова синтагма упућује на неку конкретну групу од десет студената у датом ванјезичком контексту.

²² Један од лингвистичких доказа референцијалности синтагме *свих десет студената* могла би бити могућност употребе анафоричке заменице *они* у наредном контексту, којом би се реферисало на исту групу од десет студената.

²³ На пример, *х је најбољи мобилни* подразумева негацију имплицитне пропозиције 'постоји бољи мобилни од х', а то значи 'Не постоји бољи мобилни од х'.

припише позитивна истиносна вредност (тј. вредност *истинито*). Ако је П пропозиционални садржај негиране реченице *Није тачно да П*, онда негација (*није тачно*) онемогућава да П буде истинито. Док се негацијом то чини директно, у осталим контекстима (тј. А-Д) исти циљ се постиже индиректно, тј. суспендовањем истиносне вредности или истинитости имплицитне пропозиције.

Из петходног разматрања следи да се сви контексти у којима се могу употребити *и*-ЈНП (укључујући и контексте са синтаксичком и лексичком негацијом) одликују једним општим семантичко-логичким својством, а то је немогућност да се релевантној пропозицији припише позитивна истиносна вредност.

6. Најбољи филм *икада*

Колоквијалне конструкције са суперлативом и прилогом *икада* (типа *најбољи филм икада*), које су и биле повод да у овом раду испитамо дистрибуцију *и*-ЈНП у српском, представљају, као што смо рекли у уводу, граматички калк из енглеског колоквијалног језика.

У питању је елиптична конструкција, која је у енглеском настала испуштањем партиципа перфекта (*the best movie ever [made]→the best movie ever*), а у српском изостављањем трпног глаголског придева (*најбољи филм икада [снимљен]→најбољи филм икада*). Међутим, исправније би било говорити о двострукој елипси полазећи од структуре са релативном реченицом: 1. *најбољи филм [који је] икада снимљен → најбољи филм икада снимљен* и 2. *најбољи филм икада [снимљен]→ најбољи филм икада*. Брисање релативне заменице и помоћног глагола не чини конструкцију аграматичном, нити нарушава њену информативност. Чак би се могло рећи да се уз економичност израза, елиптичном конструкцијом *најбољи филм икада снимљен* на елегантнији начин изражава исто значење него конструкцијом са релативном реченицом. Међутим, додатно скраћивање овога типа конструкција изостављањем трпног глаголског придева граматички није допуштено, без обзира на то што се тиме постиже још већа економичност израза.

Битно је истаћи да се ни овом, граматички неприхватљивом елипсом не нарушава битно информативност израза. Лако је, наиме, реконструисати синтагму са трпним глаголским придевом и приписати јој адекватну интерпретацију. Избор трпног придева последица је селекције коју врши именица уз додатне рестрикције које јој намећу суперлатив и прилог *икада*. Тако се, у конкретном случају, селекција трпног глаголског придева врши полазећи од активности које се могу обављати у вези с филмом (нпр. филм се може гледати, снимати, купити, продати итд.), а избор адекватне активности (чији би лексикализовани израз био одговарајући трпни глаголски придев) сужава се у функцији значења суперлативне форме *најбољи* и додатне модификације адвербом *икада*. Садржај самог дискурса, његова кохерентност, али и дру-

ги прагматички фактори такође олакшавају селекцију адекватне активности при менталном реконструисању трпног глаголског придева од стране саговорника.

Велику раширеност у неформалној комуникацији младих, али све више и у језику штампаних медија²⁴, овај тип конструкција дугује различитим факторима, као што су: већа економичност израза, релативно лако процесуирање, тј. ментално реконструисање изостављеног трпног глаголског придева, већа експресивност израза (нпр. *најбољи филм икада* осећа се експресивније од баналнијих еквивалената *најбољи филм икада снимљен* или *најбољи филм свих времена*). Сем тога, а с обзиром да се овакве конструкције најчешће могу чути у омладинском жаргону, њима се маркира и припадност одређеној друштвеној групацији, односно субкултури.²⁵

И најзад, не треба занемарити улогу штампаних медија, преводилаца, као ни неких одговорних лица у државним медијима (види пример 18), који не само да не спречавају ширење ове конструкције (противне духу српске синтаксе), него чак и доприносе њеном учвршћивању у савременом српском.

(18) О Евровизији је све већ речено. Осим што можда није довољно наглашено да је то, поред тога што је била најбоље организована (с најмање људи), била и најјефтинија Евровизија *икада*. (Сандра Шуша, уредница културног и забавног програма РТС, *Курир*, 19. 3. 2009, стр. 13)

Да ли је овде у питању незнање или небрига, неразмишљање или некритично понављање, помодност или нешто друго? Могуће је да ту има од свега по мало.

7. Закључак

У раду смо описали контексте у којима се могу употребити *и*-ЈНП и констатовали да сви они блокирају приписивање позитивне истиносне вредности релевантној пропозицији. То су: нелокална негација, *да-не* питања, хипотетичке реченице са *ако*, релативне реченице са универзалним квантификатором у позицији антецедента и суперлатив (синтетички и перифрастички). Ако са *К* означимо такве контексте, онда се може рећи да важи импликација: *и*-ЈНП→*К*. То значи да је *К* нужан услов за (коректну) употребу *и*-ЈНП. У раду се нисмо бавили питањем да ли сви контексти типа *К* прихватају *и*-ЈНП, односно, нисмо испитивали *К*→*и*-ЈНП. Лако је, међутим, установити да то није случај, тј. да постоје контексти типа *К* у којима се не могу употребити *и*-ЈНП. То су, рецимо, глаголе жеље, са којима се у (афирмативној) *да*-клаузи ови изрази не могу употребити (**Хтео је да ишта купи*). Другим речима, *К* није и довољан услов за употребу *и*-ЈНП. Међутим, ова чињеница је ире-

²⁴ У штампаним се овај тип конструкција јавља пре свега у забавним и спортским рубрикама (види примере под (1) из увода).

²⁵ О овом социолингвистичком аспекту употребе неких колоквијализама у омладинском жаргону писала је Тијана Ашић (Ашић, 2009).

левантна, пошто и нисмо очекивали да је могуће дефинисати *и*-ЈНП путем неког семантичког својства релевантних контекста. Циљ нам је био само да откријемо семантичке принуде које регулишу, тј. објашњавају дистрибуцију *и*-ЈНП, а чије одсуство њихову употребу онемогућава.

Такође смо анализирали и колоквијалну употребу адверба *икад(а)* (типа Најбољи филм *икада*) са елипсом трпног глаголског придева, која је упркос синтаксичкој девијантности све учесталија не само у говору данашње омладине, него и у језику штампаних медија. Пошто интерпретација овог типа елиптичних синтагми не представља готово никакав когнитивни напор, а уз то је економична и експресивна, њена синтаксичка девијантност очигледно не представља препреку за њено ширење и то не само у омладинском жаргону, него и у језику медија. То, међутим, не значи да конструкције овог типа треба неговати и некритички прихватати у свакодневном говору, а нарочито не у писаном језику.

Кључне речи: заменичке и прилошке *и*-лексеми, негација, јединице негативног поларитета, елипса, граматички калк.

ЛИТЕРАТУРА

- Ашић 2009:** Т. Ашић, Семантичко-прагматичка анализа употребе речи „екстра“ у жаргону градске омладине, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38, Београд 2008.
- Bošković 2007:** Ž. Bošković, On two types of negative constituents and negative concord, in F. Marušić and R. Žaucer (eds), *Studies in formal Slavic linguistics. Contributions from Formal Description of Slavic Languages 6.5*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 9–35.
- Grice 1975:** Н. Р. Grice, Logic and Conversation, in Cole P. & Morgan J.L. (eds.), *Syntax and Semantics 3 : Speech Acts*, New York, Academic Press, 41–58.
- Грицкат 1953:** И. Грицкат, О допусном значењу свезице и речи *иједан, имало, ико, -и* и сл. *Наш Језик*, XII, н.с., 3–6, стр. 78–89.
- Encarta World English Dictionary, www.languagecourse.net/online-dictionary/out.php3?site=1062254417
- Ивић 1956:** М. Ивић, Обици за појачавање предлошког привативног значења у српскохрватском језику. *Зборник матице српске за књижевност и језик*, III стр. 110–114.
- Ковачевић 2003:** М. Ковачевић, *Gramatičke i stilističke teme*, Književna zajednica, Banja Luka, str. 9–45.
- Ковачевић 2004:** М. Ковачевић, *Огледи о синтаксичкој негацији*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево.
- Московљевић 1996:** Ј. Московљевић, О подизању негације у српском језику, *Јужнословенски филолог* LI, Београд, 89–98.

- Пипер 1988:** П. Пипер, *Заменички прилози у српскохрватском, руском и полском језику*, Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 8, Београд.
- Progovac 1994:** Lj. Progovac, *Negative and positive polarity*, Cambridge: Cambridge University Press.

ИЗВОРИ

- Блиц – *Блиц* дневне новине из Београда (2. 08. 2009; 1. 08. 2009)
- Васић – Драгиша Васић, *Сабране приповетке*, Антологија светске књижевности, Учитељски факултет, 2009.
- Велмар-Јанковић – Светлана Велмар-Јанковић, *Дорћол*, Антологија светске књижевности, Учитељски факултет, 2009.
- Веселиновић – Јанко Веселиновић, *Хајдук Станко*, Антологија светске књижевности, Учитељски факултет, 2009.
- Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине из Београда, (20. 7. 2009)
- Курир – *Курир*, дневне новине из Београда (19. 3. 2009)
- Јаковљевић – Стеван Јаковљевић, *Српска трилогија*, Књига прва, Антологија светске књижевности, Учитељски факултет, 2009.
- Ненадић – Добрило Ненадић, *Доротеј*, Антологија светске књижевности, Учитељски факултет, 2009.
- С. П. Ранковић – Светолик П. Ранковић, *Сеоска учитељица*, Антологија светске књижевности, Учитељски факултет, 2009.
- Симовић – Љубомир Симовић, *Путујуће позориште Шопаловић*, Антологија светске књижевности, Учитељски факултет, 2009.
- Скерлић – Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Антологија светске књижевности, Учитељски факултет, 2009.
- Ћосић – Добрица Ћосић, *Корени*, Антологија светске књижевности, Учитељски факултет, 2009.

Veran Stanojevic

ABOUT ONE GRAMMATICAL CALQUE AND RELATED ISSUES

(Summary)

In this work we analyze the pronominal and adverbial *i*-lexemes in Serbian (*iko, išta, ikad, igde* etc), which have the status of the so called negative polarity items, in order to identify the constraints which regulate their distribution in relevant contexts. We also investigate colloquial uses of the adverb *ikad(a)* such as '*Najbolji film ikada*' (The best movie ever), which is an example of the grammatical calque from the colloquial English.

Гордана Јовановић
Београд

ПРАВНА ТЕРМИНОЛОГИЈА У КАРАЂОРЂЕВОМ ЗАКониКУ

У раду се разматрају питања која се односе на формирање правне терминологије а у вези са тим и израде основних правних аката који су били неопходно за државни живот устаничке Србије. Језичка анализа правних термина (појединачних речи и синтагматских конструкција) доказује да су састављачи и писци ових правних списа били не само извршни правници него и добри познаваоци тадашњег српског књижевног језика, на првом месту славеносрпског, али и других језика (немачког, мађарског).

Србија је у време Првог српског устанка доживљавала далекосежне и значајне промене у друштвено-економском, политичком и културном животу. Нови и модерни облици државног устројства захтевали су и одређену правну регулативу која би обезбеђивала функционисање државе, коју су не само устаничке вође него и читав народ намеравали да обнове, памтећи њене средњовековне корене, али уз присутну свест, бар кад је реч о далековидијим и образованијим Србима, да се она мора организовати на тада важећим савременим, европским темељима. Отуда је било неопходно да се, између осталог, регулише одређена правна материја макар и у елементарном виду.

За основу овога рада узет је Карађорђевог законик¹ али и примери из других списа као што су: *наставленија* (упутства са наредбодавном снагом) војводама, *Карађорђево деловодни протокол, протоколи београдског, шабачког и ваљевског магистрата* итд.

Време настанка Карађорђевог законика и начин на који је уобличен не може се са сигурношћу утврдити; оно што је поуздано јесте чињеница „да у неколико првих година устанка нема сличног законског текста, што потврђују бројни документи у којима се говори о потреби израде једнога законика или се вајка што га нема“ (Мирковић 15).

¹ З. С. Мирковић, *Карађорђевог законик*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2008. Поред овог постојао је и закон (законик) проте Матеје; међутим, за њега се сматра да је важио само за ваљевску нахију а Карађорђевог законик, у ствари, није никад ступио на снагу; в. Д. Гавриловић, *Београдски магистрат у време Првог устанка, Године града Београда*, књ. XIX–1972, стр. 14.

Текст овога законика први пут је објавио Милош Поповић 1844. г. у часопису „Подунавци“ (Мирковић 7). Његове делове доноси и Данило Медаковић 1852. г. у својој *Повѣстници србског народа*, иако је, по свој прилици, имао потпуни рукопис и тврдио је да текст Законика има 41 члан, објавио је само 19, као примере (Мирковић 7). Рукопис овога Законика, који је, нажалост, изгорео приликом немачког бомбардовања Народне библиотеке априла 1941. г., издао је Александар Соловјев 1932. г. (Мирковић 7).

Зоран Мирковић, аутор монографије о Карађорђевом законнику (која је и подлога мога рада, као што сам већ споменула), трудио се да систематизује и покрене многа питања која се односе на свеукупну проблематику Законика а пре свега: време настанка, ауторство, извори, његова примена, однос према другим српским правним изворима итд. (Мирковић 8). Као несумњиво компетант правник З. Мирковић је о свим овим питањима говорио у своме раду и извео многе занимљиве закључке, али је указао и на језичку страну овога правног списка, што је за похвалу, јер је језичким стручњацима скренуо пажњу на језичка сведочанства која се у њему налазе а која су и те како важна за историју српског језика.

Потребно је рећи да З. Мирковић сматра да међу најважнијим нерешеним питањима јесу извори. Ранији истраживачи (С. Ковачевић, Д. Медаковић) истицали су утицај закона аустријске војне границе, одн. држава је, према Д. Медаковићу, „била устројена углавном према образу војничком“ (Мирковић 8), али се З. Мирковић потрудио да пронађе и уочи и друге изворе који су ушли у овај Законик и да их разложно и убедљиво представи са правне тачке гледишта. Наравно, они су значајни и за језичку анализу и за одређивање општег језичког узуса који је примењиван, мање или више доследно, у правно-административној комуникацији.

Веома је важно и то да се велики број прописа, којима је Аустријска царевина регулисала живот Срба – граничара, односи на војну дисциплину и казне ако она буде прекршена. Таква је, на пример, *Војна уредба* надвојводе Карла из 1578. г. (Мирковић 9), *Војна уредба за потиски и поморшки генералат* из 1702. г. итд. Ту су се нашле и опште *кануннаме* турских султана XV и XVI којима је употпуњаван турски правни систем с обзиром на ситуацију у новоосвојеним хришћанским областима (Мирковић 12). Ни средњовековно српско законодавство ни обичајно право нису били без утицаја на настанак правних норми у устаничкој Србији. З. Мирковић је скренуо пажњу и на обичајно-правне норме у оновременој Црној Гори како би се утврдило на који начин племенска друштва реагују на кршење законских норми, а и због тога што је велики број становништва тадашње Србије потицао из Црне Горе, Херцеговине и Брда па су се одлике народног живота и обичаја преносиле и у нови крај (Мирковић 13).

Не треба предвидети ни утицај руских правних норми чије увођење предлаже руски представник у Србији К. К. Родофиникин, а спремност да се тражи ослонац у руским законима види се и у ставу Правитељствујушћег совјета и Карађорђа лично да Павле Поповић, српски изасланик у Русији године 1809., у разговору са генералом Прозоровским и руским царем тражи руске

законе „који су за нас прилични /и да би се/ по њима владати могло“ (Мирковић 15). Постоји податак да су Совјет и Карађорђе 1810. г. организовали куповину француског Цивилног кодекса у Љубљани (Мирковић 16).

После свих ових изложених података и чињеница могло би се закључити да је највероватнији датум настанка Карађорђевог законика 11. јануар 1811. г. кад је Вожд сломио опозицију устаничких старешина и био у стању да пропише изузетно оштре казне за прекршаје који су могли угрозити саму бит српске државе и устанка (Мирковић 16).

Ако је реч о личности (личностима) која је аутор Карађорђевог законика, онда би је (или их) требало тражити међу аустријским Србима, а 3. Мирковић се опредељује, уз разумљив опрез, за Ивана Југовића. Он је уживао велики углед као образован и школован човек и врстан правник, а после реформе Совјета постаје и његов секретар. Уосталом, сам садржај Законака и указује на одличног правника који познаје не само цивилно него и црквено право (Мирковић 18). Он би, дакле, по свом угледу и по положају и по знању могао бити особа која је саставила овај Законик (Мирковић 19).

Све ово што је досад речено о историјату настанка Законака и о његовој правној подлози веома је важно за разумевање језичке основице на којој су саздавана административна и правна акта устаничке Србије. Сачинитељ Карађорђевог законика, претпоставимо са великом вероватноћом да је то Иван Југовић, знао је несумњиво немачки и латински језик, а био је упућен и у тадашње језичке узусе који су владали у српској писмености и књижевности (пре свега славеносрпски, али и рускословенски, руски, српкословенски итд.); пошто му је матерњи језик био српски, био је у могућности да, састављајући чланове Законака, прави углавном успешну симбиозу свих ових језичких видова. Тадашњи српски народни језик није имао изграђену терминологију за многе области државног живота.

Речи које су дошле из немачког језика или из латинског: *кумпанија* („да мора у *кумпанији*² служити“; члан 10, Мирковић 29); *баталија* ’битка’ (члан 14, Мирковић 35), *каштинговати* ’кажњавати’ (Мирковић 41), *сектемција* ’пресуда’ (“...и трећега септембра преко јучер јест им *сектемција* очитата и јесу обадва погубљена...“; Мирковић 39), *ребелијаши* ’бунтовници’, *ребелија* ’побуна’ (Мирковић 51), *арешт* ’апс, затвор’ (Мирковић 82), *ипијунити* ’шпијунирати’ (Мирковић 88), *шилбок* ’стражар’ (...ако би патрола затекла *шилбока* да је заспо...; члан 21, Мирковић 76); са турским суфиксом –*лук* сачињена је твореница *штиондук* (Мирковић 85), *штиондук* ’шпијунирање’ (Мирковић 91);

Веома су занимљиве језичке комбинације које се састоје из разнородних елемената: народних и старих књижевних облика (славенизама) примењених у творбеном поступку, било да је реч о творбеној основи или о префиксално-суфиксалним елементима, на пример: “...он ће умрети...на пазаришту пред народом на своју *срамоту* и *поруганије* [бруку]... а на свога рода и своје деце *покошеније* [уништење], *прогнаније* [прогонство] и *безчестије* [бесчашће]; у *настављенијима* [наредбама, упутствима са наредбодавном снагом] војводама од 11. јануара 1812. г. захтева се оштра казна и то за „Бегунца из војске и онога који на *позиваније* на војску не пође...“ (Мирковић 41);

²Трудила сам се да примере дајем према савременом правопису, иако су они у тексту дати делимично старословенским слогом и према тадашњим правописним обичајима. Пошто нисам увек сигурна да ли је све тачно пренето и одштампано, сматрам да је боље овако поступити, јер за анализу лексике и одређених синтагматских конструкција довољно је и савремено читање. Интерпункција није мењана.

Као веома информативан наводим део акта од 14. децембра 1808. г. којим се, између осталог, успоставља нека врста субординације на разним нивоима власти: „...а све *проче* [остале, друге] старешине у реченој нахији да имаду од њега заповест примати и њему за свашто *отвјет давати* [давати објашњења]; сваку *покорност* и *послушаније* дужни су њему као *первом* у нахији старешини *отдавати* (исказивати покорност и потчињеност) (Мирковић 180). Означени примери из старог књижевног језика, које наука углавном именује као славенизме³: *проче*, *первом*, синтагматске конструкције: *отвјет давати*, *покорност* и *послушаније*... *отдавати* сасвим су добро уклопљене у народни језик који у овом одломку има несумњиву превагу. Уосталом, овакав језик одговара тадашњој ситуацији у нашој писмености за коју је било карактеристично присуство “народног и славеносрпског типа језика.”⁴

Наводим по члановима још изванредан број речи на које, као на правне термине, треба обратити пажњу: *судац* ‘судија’ (члан 9, Мирковић 25); *разоритељ* ‘разарач, онај који уништава’ (члан 9, Мирковић 25); *званије* ‘звање, положај’; *мито* (реч широко заступљена у српском средњовековном законодавству: „Ако кога оптуже за блуд или за крађу, или за било коју такву злу ствар, и буде окривљен и да *мито* некоме да га оправда...”⁵; *глоба* (члан 9, Мирковић 25); *кривина* ‘кривица’ (члан 10, Мирковић 29); *мртва шиба* ‘шиба са смртним последицама – кривац трчи кроз строј од 600 момака 6 пута. Предвиђена је за тешке војничке преступе’ (члан 14, Мирковић 35); *пушку*... *избацити* ‘опалити из пушке’ (члан 15, Мирковић, 43); *издатељ отечества* ‘издајница отаџбине’ (члан 16, Мирковић 46); *отсуђује се* ‘осуђује се’ (члан 18, Мирковић 55; члан 31, Мирковић 132); *издајничество* ‘издаја’ (члан 22, Мирковић 77); *злословити* ‘ружно говорити’ (члан 23, Мирковић 78); *осведочити* ‘признати’ (“који би се Србин уфатио и *осведочио* да тајно води разговор с Турци...”⁶; члан 24, Мирковић 85); у другом примеру глагол *осведочити* могао би значити и ‘доказати’: „Који би се... усудио да хајдуке шиље и (у ? –Г. Ј.) народ да харају...томе ако се чисто *осведочи*, каштига по пропису...” (члан 36, Мирковић 146); *рушадина* ‘имовина’ (члан 25, Мирковић 95); *бракосочетаније* ‘венчање’ (члан 27, Мирковић 110); *безакони брак* ‘незаконити брак’ (члан 28, Мирковић 116); *распустити се* ‘развести се’ (члан 29, Мирковић 119); *рад водити кућни* ‘радити нешто у кући, вршити неке послове’ („... а старешинам који хоће какав *рад водити кућни*, а он нека плати, нека му се ради”, члан 32, Мирковић 134); *одсуђена цена* ‘пресуђена цена’ (члан 33, Мирковић 139); *сохрањавати* ‘чувати’ (односи се на казну за онога који *сохрањава*, одн. чува хајдуке, члан 36, Мирковић 146); *лопов* – није посведочена реч *тат*⁶ коју налазимо у средњовековним српским правним списима (члан 37, Мирковић 148); *промотреније* ‘одлука, одлучивање’ – налази се у веома важном 38. члану који, заједно са 39. чланом, говори о субординацији „која није замислива без права војне власти да поставља и смењује војне старешине“⁷. „Ово остаје на *промотренију* војене власти и старешина, да они изберу који је вешт и искусан војску водити и њом управљати.” (Мирковић 162); у вези са овим чланом је и Карађорђева наредба упућена кнезу Момиру која гласи: „Писато кнезу Момиру, да се у напредак боље влада, и да слуша свога војводу, а да му се не противи, и да не чини којекакве *плетке* [сплетке] и *несогласија* [размирице], и ако се овога не окани, да ћеду се друге *мере* против њега *узети*.” (Мирковић 170); *извадити из званија* ‘лишити звања, положаја’ (члан 39, Мирковић 170); кад је реч о члану 39 и санкцијама које он предвиђа занимљиви су делови војводских диплома које су се почеле издавати од 11. јануара 1811: „*Завист* и *противност* међу Вама да не буде, а који би се један другом противио, да ће морати на *ответ доћи* [одговараће за то]. И за свашто од Совјета *наставленије* да иштете и да *познајете* [да знате, да сте свесни] да је он врховна власт.” (Мирковић 171). Захтев за беспоговорном послушношћу вишим чиновима, у овом

³ А. Младеновић, *Славеносрпски књижевни језик – почеци и развој*, Историја српског језика (Одабрани радови), Београд 2008, стр. 191, 195.

⁴ А. Младеновић, *Карактер језика у првим писмима српских устаника из 1804. године* (Зборник: *Историјски значај српске револуције 1804. године*, САНУ, Научни скупови, књ. XVIII, Одељење историјских наука, књ. 5, Београд 1983, стр. 783, 780.

⁵ Б. Марковић, *Јустинијанов закон*, средњовековна византијско-српска правна компилација, САНУ, Одељење друштвених наука, Извори српског права XV, Београд 2007, стр. 66.

⁶ Нав. дело, стр. 54, „О блуду закон“.

случају војводи, налази се и у Карађорђевој писму војводама, кнезовима и кметовима пожаревачке нахије којим поставља за војводу Цинцар Јанка Поповића и изричито каже да ће сваки онај који се у било чему успротиви војводи Поповићу „мораће мени на одговор доћи“ [мораће се пред Карађорђем оправдавати] (Мирковић 174); Карађорђе је позвао „на одговор“ и двојицу драгачевских војвода „за њиво непослушаније [preneбрегавање, непослушност] и неисполненије [неизвршавање] наши заповести и угњетеније народа...“ (Мирковић 175); у завршном 41 члану налазе се рудиментарни елементи који се односе на законитост и правну сигурност сваког појединца – сваког Србина, како је у њему наведено – свако, наиме, има право да тужи и да се жали ако му је каква неправда учињена и „да му старешина писме [омраза, мржња] не може имати“ (Мирковић 185).

Потребно је рећи неколико речи и о једном занимљивом и важном документу чији је аутор непознат, мада се и овде спомиње Иван Југовић као један од могућих састављача⁷, али се сматра да је израђен по наредби Карађорђа и Совјета, дакле у оквиру укупног законодавног рада у време Првог српског устанка, али није нашао примену у животу. То је *Начертаније устројства полицијне власти у Београду и по том прочим мјестима Отечества*. Објављен је у Полицијском гласнику 1811. г., има увод, 11 тачака и додатка.

Језик овога документа не одступа од језичког манира тога времена – представља мешавину народног и славеносрпског, можда са нешто више руских примеса у лексици и у творби: *причина* [узрок, разлог] (Гавриловић 28), *образије управленија* [начин управљања] (Гавриловић 29); *државије* [државност у смислу уређене државе „... те се по томе чловјек от звериња разновидним причињава...“] (Гавриловић 29); *учрежденије* [уређење] (Гавриловић 29); *соразмјерије* [хармоничност] (Гавриловић 29); *правленије града* [градска управа] (Гавриловић, 29); *попечитељство* [министарство] (Гавриловић, 29); *дјеловодитељ* [деловођа] (Гавриловић, 29); *полицијни казначеј* [полицијски комесар] (Гавриловић, 29); *споразуменије* [споразум] (Гавриловић 29); *поведеније* [понашање] (Гавриловић 29); *судилиште* [суд] (Гавриловић 29); *разсуждавање* [просуђивање, процена] (Гавриловић 29); *благоговјеност* [добробит] (Гавриловић 29); партиципске конструкције типа: *предњачећи народи* [прогресивни, напредни народи] (Гавриловић 28); *полицијна управљајућа власт* [одн. полиција] (Гавриловић 29); неколико термина узети су из латинског и немачког језика, тачније – из тадашње аустријске администрације, нпр.: *ликтор* [нека врста извршног полицијског особља] (Гавриловић 23); *полицијмајстор* [начелник полиције] (Гавриловић 29) итд.

Нема никакве сумње да језик правних списа насталих у време Првог српског устанка заслужује посебну и исцрпну монографију на којој би сарађивали и правници и лингвисти. Она би показала колико је несумњивог правничког и језичког знања уложено у не мали број правних аката који су тада настали а речник правних термина, који би се из такве монографије могао сачинити, био би круна тога научног прегнућа.

Кључне речи: Први српски устанак, Карађорђевој законику, наставленија војводама, шабачки магистрат, ваљевски магистрат, београдски магистрат.

⁷ Д. Гавриловић, *Београдски магистрат...*, стр. 23, в. нап. 1.

Gordana Jovanović

LEGAL TERMINOLOGY IN THE CODEX OF KARADORĐE

(Resume)

In this paper, we are focusing on the issues regarding the forming of legal terminology and connected to that the issues of making basic legal acts needed for the organization of the civil life in the period of the First Serbian Insurrection.

Љиљана Суботић
Нови Сад

ДВА ИЗДАЊА ВИТКОВИЋЕВОГ *СПОМЕНА МИЛИЦЕ* (упоредна језичка анализа)¹

Поређењем два издања Спомена Милице Михаила Витковића: Витковићевог оригиналног издања из 1816. године, објављеног у Будиму, и панчевачког издања Браће Јовановића из 1881. године, анализира се ниво и карактер промена у другом издању. Пажња је фокусирана на разлике које се појављују у другом издању и анализира се њихов статус, што је допринос познавању процеса стандардизације нашег књижевног језика у 19. веку. Прати се шта се у другом издању дешавало са (1) славенизмима; (2) са слојеницама, као типичним црквенословенским наслеђем у књижевнојезичким идиомима предстандардног периода; (3) колики је у тексту другог издања удео типичних особина војвођанског поддијалекта забележених у првом издању; и (4) на синтаксичком плану, и то на плану линеаризације реченице – низања конституената у композицији реченице прати се у првом реду позиција предиката и позиција инфинитива у оквиру предиката, позиција атрибута у односу на именицу, позиција одредби, тзв. опкорачења (растављања синтагми уметањем других синтагми) као типичне карактеристике реченице предстандарног идиом.

Скерлић је у својој *Историји нове српске књижевности* (Скерлић 1914: 155–156), посветивши Витковићу (1778–1829) нешто више од једне странице, записао да је овај „1816. издао [...] у Будиму посрбљену мађарску приповетку *Спомен Милице*“². Витковића Деретић једва да и спомиње (посвећује му 5 редова; Деретић 1983: 210), док се Павић, на више страница своје *Историје српске књижевности класицизма и предромантизма. Класицизам* (Павић 1979) бави углавном његовом поезијом спомињући узгред и његове посрбе, махом немачких дела (напомињући да она долазе и преко мађарских превода). *Спомен Милице* се не спомиње.³ И Драгиша Живковић, мада се

¹ Рад настао је у оквиру пројекта *Историја језика*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

² СПОМЕНЪ МИЛИЦЕ. ВЪ БУДИМХ, Писмени Кралевскога Унгарскога Всеучилища. 1816.

³ Ђорђе Рајковић (пренето из *Бриљана* 1885) изричито *Спомен Милице* приписује Витковићу: „Кад га је [Витковића] Мушицки г. 1811 у својој оди запитао: ’кад ћеш нам Србин бити?’ [алудирајући на чињеницу да је Витковић докле писао и објављивао на мађарском језику, ЈС] примио је те речи к срцу те почео и српски писати. [...] Године 1815 штампао је свој роман у писмима под насловом **Спомен Милице**, који је учинио сензацију. Поводом тог романа пише он верноме свом пријатељу Лук. Мушицкоме ово [цитирајући Витковића преноси Рајковић]: ’Знам да ћеш помислити: зашт’ зрео човек пише ситнице, пак јошт љубовне! Ево чуј причине, пак онда

позива на Младена Лесковца, *Спомен Милице* сматра Витковићевим делом: „роман Михајла Витковића *Спомен Милице* (Будим 1816) био је први одјек Гетеова *Вертера* и први прави сентиментални роман у нашој књижевности“ (Живковић 1994: 148). Међутим, у *Рађању нове српске књижевности* из 1983. г. Павић, слично Живковићу, напомиње да „Гетеов *Вертер*, познат већ Доситеју и Секерешу у XVIII столећу, 1816. одјекује у српској књижевности преко Витковићевог превода једне мађарске варијанте [*Спомен Милице*, Будим 1816] (Павић 1983: 419).⁴

Витковић је писао и на мађарском и на српском и у своје време био је „свакако најпоузданија личност која Мађарима може дати информације о српском језику и књижевности“ (Pall 2009: 114–115). Пал Шандор (Pall 2008: 210) износи податак о аутору чије је дело Витковић превео, као и о наслову оригинала: „Михаило Витковић 1816. издао под насловом **Спомен Милице**“ „психолошки роман⁵ у писмима **Fanni hagyományai**“ мађарског писца Кармана Јожефа (Kármán József).⁶

Витковић је, дакле, *Спомен Милице* објавио 1816. године у Будиму посветивши га „Благородној девици Софији от Белгради“⁷ и ни једном речју не може се закључити, нити се у Посвети, нити у уводним страницама дела, у којима се говори о мотивима објављивања, игде назначује да би то могао бити превод, адаптација превода или прерада:⁸ „Честократно видећи ја Тебе под разгранатом у башти деде Твога зовом насамо и полным задоволства срцем забављати се, веруј ми, воображавао сам Милицу, које прикљученија и писма у мојој младости сабравши, спомена ради у овој књижици сад издајем [...]. Зато сам и представио тврдо у себи да ако временем сију издам књижицу,

суди: Приметио сам то да наши списатељи све за младе ил' старе ал' **бабски** и неумивеним рукама пишу, нити се старају о том да публику к себи приволе. Ја намеравам от селе и више и веће мом роду писати, хотео сам српској младежи допасти се; и себи от ње моју публику воспитати, која ће са мном расти и утврђавати се“ (Рајковић 1950: 105). Дакле, нигде ни спомена да то није оригинално Витковићево дело.

⁴ Према М. Лесковцу (1935), а то истиче и Иванка Удовички, до 1887. г. сматрало се да је *Спомен Милице* Витковићево оригинално дело и да је тек тада установљено да се ради о „варијанти Карманове приповести“ (Удовички 1976: 194). Правог аутора *Спомена* открио је Габор Пиуковић (Лесковац 1935). Стојан Новаковић, позивајући се вероватно на Шафарика, аутором овог дела сматра Витковића (Новаковић 1969). Др Димитрије Кириловић у свом Каталогу идентификује као аутора Јожефа Кармана а Витковића означава као преводиоца (Кириловић 1950: 53). Каснији каталози, штампани и електронски, преузимају тај податак (нпр. ККнЈН 1519–1867: 177; СКБМС 1801–1867: 554–555).

⁵ У литератури о Витковићу као и у библиотечким описима *Спомен Милице* одређује се као (сентиментални/психолошки) роман, као приповетка, као кратка проза, а на корицама панчевачког издања стоји „приповест“ (уп. COBISS; www.bms.rs).

⁶ На другом месту, међутим (помало непрецизно) стоји да је Михаило Витковић „1816. превео Kármánov **Спомен Милице**“ (Pall 2008: 160), што је свакако адаптација мађарског наслова супституцијом мађарског женског имена Фани, српским националним именом Милица (Лесковац 1935: 37). Превод овог Кармановог романа (или приповетке) из 1794. г., објављеног у његовом часопису *Уранија*, гласи: *Фаникине заоставштине* (Бели-Генц 1984: 133).

⁷ Односно – „Посвећено благородној девици Софији Белградиној“, како стоји у другом издању из 1881. г.

⁸ У Библиотеци Филозофског факултета у Новом Саду, као и у Библиотеци Матице српске постоје укоричени примерци ове књиге али ни један нема оригиналне корице из 1816. г. тако да се Витковићево име налази само у потпису Посвете.

хоћу је Твом посветити имену, јербо си ово с Твојим похвале достојним поведенијем и с Твојим к мени непрестаним високопочитанијем от мене заиста заслужила.

Сију убо књижицу Твом имену, дражајша сестрице моја, посвештавам, и с овим моју братску љубов и чест, коју Ти и Теби равне благообразне српске девице от мене право изискивати можете, драговољно одолжавам“ (Витковић 1816: III–IV).

Ни на првој страници *Спомена* не наслућује се да би то могао бити превод: „Намеравам, премила српска младеже, теби соопштити једне вечног спомена достојњејше девице прикљученија и списанија о којој могу рећи: Свет њу није познавао док је у животу била и код они је само позната, који су на свету остали да њу оплакивају“ (Витковић 1816: 1).

Шездесет и пет година после првог издања, Браћа Јовановић, у својој едисији „Народна библиотека“ 1881. године поново објављују *Спомен Милице*,⁹ сада, наравно, вуковском ћирилицом, реформисаним правописом и у језички адаптираном односно осавремененом тексту. Себи сам поставила задатак да упоредим ова два издања и анализирам ниво и карактер евентуалних промена у другом издању, што би могло да буде допринос познавању процеса стандардизације нашег књижевног језика у другој половини 19. века.¹⁰ Међутим, како сам овде и простором и временом ограничена, разумљиво је да неће моћи бити анализирани све језичке карактеристике и евентуалне разлике између ова два и временски удаљена издања. Због тога сам се усредсредила само на неколико аспеката језичког ткива овог дела. Пратила сам шта се у другом издању дешавало са (1) славенизмима; (2) шта се дешавало са сложеницама, као типичним црквенословенским наслеђем у књижевнојезичким идиомима предстандардног периода; (3) колики је у тексту другог издања удео типичних особина војвођанског поддијалекта забележених у првом издању; и (4) на синтаксичком плану овог дела и то на плану линеаризације реченице, односно на плану низања конституената у композицији реченице пратила сам у првом реду позицију предиката и позицију инфинитива у оквиру предиката, позицију атрибута у односу на именицу, позицију одредби, тзв. опкорачења (растављања синтагми уметањем других синтагми) као типичне карактеристике реченице предстандардних идиома (Суботић 2007: 240–252).

У ВРј значење лексеме *спомен* дефиниције су на немачком и латинском: 1) *memoria* = „моћ сјећања, спомен, успомена; усмено или писмено извјешћи-

⁹ *Спомен Милице. Приповест Михаила Витковића*. Панчево. Накладом књижаре браће Јовановића. [1881]. У Библиотеци Филозофског факултета у Новом Саду налази се примерак ове књижице са следећим подацима: НАРОДНА БИБЛИОТЕКА БРАЋЕ ЈОВАНОВИЋ. СПОМЕН МИЛИЦЕ. Приповест Михаила Витковића. Свеска 17. Међутим, лево у дну насловне странице стоји штампаним словима (дописано или наштампано?): ММАУКОВИЋ (или ММЛУКОВИЋ?) 1880.

¹⁰ Анализа се, наравно, односи само на језички, а не и на графематско-ортографски план који се за ову анализу сматра од перифернијег значаја те је остављен за неку другу прилику. Међутим, исто тако би било занимљиво пратити и процес стандардизације и постепеног усвајања вуковско-даничићевске ортографије. За неку другу прилику остаје, дакле, да су упореди графематско-ортографски план оба издања и да се на тим нивоима прати процес нормализације пре свега ортографије односно прихватања вуковско-даничићевог фонолошког правописа.

вање, које се оснива на сјећању, приповиједање, повјеснички извјештај, повјест; писмене успомене“; 2) *commemoratio* = „сјећање, опомињање, а) сјећање на себе с ген. објекта“ (Дивковићев Л-ХР за школе).

У РМС: лексема *спомен*: „1. а. успомена, сећање на некога; б. предмет као знак сећања; 2. споменик; 3. спомињање, помен; 4. рлг. молитва за покој душе умрлога“.

У РЈАЗУ *спомен* значи: „успомена, спомињање, сјечање: а. успомена; б. дјело вриједно спомена; с. сјећање, памћење; d. спомињање“.

Наслов дела, дакле, синтагма *Спомен Милице*, може се тумачити као посесивни (могуће и субјекатски) или као објекатски генитив; као Милицино/Миличино сећање, Милицине успомене или Сећање на Милицу, Успомене на Милицу. Пошто је дело написано у некој врсти дневничког записа, мада има и конотацију сећања на Милицу, наслов ипак треба тумачити као Милицине успомене. У оба издања задржана је иста слободна генитивна форма (А тип; Ивић 1959: 151–2), док је у стандардном језику данас у оваквим случајевима обавезан (неиспустиви) детерминатор.

Већ у наслову *Посвете* друго издање има и данас стандардну форму: „Посвећено благородној девици Софији Белградиној“ са иницијалном позицијом трпног придева док име реципиента није више исказано синтагмом датив + генитив порекла (односно припадности) с предлогом (от Белгради) већ именом и презименом изведеним од посесивног придева у дативу (Белградиној) као придевском детерминацијом. Тиме је назначена битна промена у реченичном обрасцу: у старијем књижевном идиому иначе типична, у односу на именицу постпонована, позиција придева или предикативног атрибута више није уобичајена и препоновани положај придевског облика постаје једини неутралан.

1. У разрешавању проблема **славенизама**, као реликата књижевнојезичког наслеђа, у другом издању примењено је више стратегија.

1.1. Извршено је тзв. посрбљавање вербидских форми, пре свега глаголских именица увођењем јотованих форми, као што је то чинио и Вук: *бедствија, воспитаније, мишленије, немилосрдије, опхожденије, отпочиненије, побужденије, поведеније, прикљученије, расужденије, рожденије, стерпеније, страданије/страденије, удивленије, умиленије, упокојеније, услажденије, усрдије, уструченије, чувствованије* и сл. – постаје → *бедства, васпитање, мишљење, немилосрђе, опхођење, отпочивање, побуђење, поведење прикључење, расуђење, рођење, стрпљење, страдање, удивљење, умилење, упокојење, услађење, усрђе, устручење, чувствовање* и сл.

1.2.1. Рускословенски лексички облик¹¹ замењен је српском лексемом: *благополучна – срећна, воспоминаније* постаје *спомињање, восхитити* постаје *усхитити, желаније – жеља, журчање – жуборење, злочестије/злошчестије – несрећа, љубов* постаје *љубав, младенчество* постаје *детињство, услаждавати – услађивати, взаимно блаженство – узајамно блаженство, снисходи – силази; преисполњава – преиспуњава, признаке – слике, домашни – домаћи; скорбно молчање* постаје *скрбно мучање; казујем* постаје *казујем*;

¹¹ Упоредно се наводе прво облици из првог а затим из другог издања *Спомена*.

снисходи – *силази*, у *објатију* постаје у *наручију*, *свидјетељ* постаје *сведок*, *списанија* постају *списи*, *солнечне луче* постају *сунчане луче*; *ласкателно* – *ласкаво*, *повелително* постаје *заповедно*, *тјаготно* – *мучно*, *человечно* постаје *човечно*, у *живот* *возвратити* [у *живот*] – *вратити*, *ујазљавати* – *врећати*; *ако* постаје *као*, *ибо* постаје *јербо*, *кромџе* постаје *осим*, *обаче* постаје *али*, *но паче* – *но још*, *као проца* – *као друга*, *да ћу поне* – *да ћу бар*, *сије* – *ово* и сл.

1.2.2. За суперлативе: *достојњејша*, *дражајша*, *израдњејши*, због *тепљеши* љубови нађени су еквиваленти у основном облику придева: *достојна*, *драга*, *изредан*, – због *топле* љубави, док *најбољша* постаје *најбоља*. Компаративни облик *мучителнија* србизиран је у еквивалент *мучнија* и сл.

1.3. Рускословенски префикс/суфикс замењен је српским: *воспитавати* – *васпитавати*, *воздуха* – *ваздуха*, *воображавати* – *уображавати*, *соопштити* – *саопштити*, *восхитити* – *усхитити*, *собрати* – *сабрати*, *создано* – *саздано*, *сожаленије* – *сажаљење*, *взаимно* – *узајамно*, *бнутрено* (стискује) – *унутра* (тишти); *недостаток* – *недостатак*...

1.4. И у другом издању остаје славенизам пошто вероватно није пронађен адекватан еквивалент: *причина* остаје *причина*, *беспорочно* – *беспорочно*; *благоутробно* *чувствованије* постаје *благо* *чувствовање*, *бедствије* остаје *бедство* али са српским наставком, *скорбно* и *скорби* – *скрбно*, *скрби* али са српским фонетизмом; *бедност* остаје *бедност*, *величество* – *величаство* али са српским суфиксом; *отпочиваније* – *отпочивање*, *јестество* остаје *јестаство*, али са српским рефлексом као и *отеческо* – *отачаско*; *участник* – *учесник*, *ошчутисмо* – *оћутисмо*, али са српским рефлексом; *чрез* – *чрез*, *приусугубљен* – *усугубљен*, *успавително* – *успављујуће*. Исто тако, за рускословенску лексему *чувствованије* није нађен српски еквивалент па се у другом издању појављује србизиран облик *чувство*.

2. **Сложенице** такође доживљавају различиту судбину у другом издању. И код њих су примењене различите стратегије.

2.1. У највећем броју су задржане у изворном лику или (делимично) по-србљене: *с великолепнијем* *снисходи* – *с великолепијем* *силази*, *добросердечно* – *добросрдачно*, *маловременоје* – *маловремено*, *трудољубним* *умиленијем* – *трудољубним* *умилењем*; *кристалосјајног* *извора* – *кристалосјајног* *извора*, *крепкодушије* – *крепкодушије*, *миложалосно* *зујање* – *миложалосно* *зујање*, *сагласнољубно* *радите* – *сагласнољубно* *радите*, *самовидац* – *самовидац*, *светоносно* *сунце* – *светоносно* *сунце*, *преблагословена* – *преблагословена*; *милотјаготно* – *милотеготно*.

2.2. У мањем броју случајева придевска сложеница се правописно реализује као декомпонована на два упоредна придевска облика: *ужасногрмљавитим* *гласом* → *ужасно* *громовитим* *гласом*; *честократно* – *често* *пута*; *бракосочетаније* – *брачно* *сачетање*; неспретни комозит *каменосердечни човек* декомпоновано је у синтагму *камена срца човек*, која је семантички добар еквивалент сложенице али остављен је ред речи типичан за предстандарне идиоме, док је синтаagma са сложеница *слезополним очима* декомпонована у неспретну синтагму *суза пуним очима* уместо *очима пуних суза* или *очима пуним сузама* и др.

2.3. Придевска сложеница је сведена на прост придевски лик: тако је с неисказаним *благоусердијем* остало само с *неисказаним усрђем*, слично као што је и *благополучна* постала *срећна* односно: *поред злополучног – поред несрећног*; или од *благоутробног чувствованија* остало само *благо* чувтовање при чему је задржан први део сложенице, а од у *пребезмерној ватри* остало је само у *безмерној ватри*. Исти је случај и са именичком сложеницом *књиго-посвешченије*, које у другом издању гласи само *посвета*.

3. И типични **војвођанизми** из првог издања задржани су и у другом:

3.1. Тако се фонема /x/ ни у другом издању углавном не јавља у лексичким и граматичким морфемама, што је и данас одлика вернекулара: *имала би се кому радовати – имала би се кому радовати, код њи – остаје код њи, мађија остаје мађија, осмејавала се остаје осмејавала се, изданула остаје изданула, мељ остаје мељ*. На морфолошком плану имамо типична војвођанизам: *овде за врати*, што је задржано и у другом издању, као и инструментал: *тамо ћу најћи међу анђелчићи* брата мог – *тамо ћу наћи међу анђелчићи* брата мог, као и аналошки икавизам *приволио* остаје и у другом издању: *приволио*, и сл.

3.2. Забележен је, међутим, и редак пример корекције када је уведен данас стандардни лик у *твој хлад* уместо у *твој лад*, како стоји у првом издању. Ортографски фонетизам *шеснајст* замењен је обликом *шеснаест* који је данас једино стандардан, а поступак стандардизације огледа се и замењивању дијалекатског морфолошког облика у синтагму: *овде за врати на којима се улази* правилним избором акузатива уместо локатива *овде за врати на која се улази*, као и аналошки облик *бриги* замењен је данас стандардном формом *бризи*. Замењивање мађаризма *асталчић* обликом *столчић* такође улази у ову стратегију нормализације језичког израза.

4. На плану **реченице**, односно на плану линеаризације реченичних делова нису забележене велике промене у другом издању у односу на прво, осим што је, нпр. уведена глаголска копула у реченицу у којој је, према рускословенском обрасцу, перфекат био без енклитичког облика: *здрав разум, беспорочно срце њено много света достојно било – у 2. издању има – много је света достојно било...* Тако у другом издању у реченичној конструкцији и даље имамо:

4.1. Инверзију типа: *милу своју матер; рођена кћи његова; беспорочно срце њено; утешити оца свога; овим образом грех свој побол/љшати; срце се моје преисполњава скорбним воспоминанијем покојних мојих; преко рамена мојих...*

4.2. Уместо очекиваног редоследа С-П-О и у другом издању задржан је у великом броју примера низ С-О-П: *овим образом грех свој побол/љшати; јербо никога своје скорби/скрби и жалости учасника/учесника имала није*; што је повезано са:

4.3. финалном позицијом предиката и инфинитива у оквиру предикатске синтагме, што је, такође, задржано у другом издању: *здрав разум, беспорочно срце њено много (је) света достојно било; јербо никога своје скорби/скрби и жалости учасника/учесника имала није; овим образом грех свој побол/љшати; овим взаимног/узајамног блаженства плодом не могосмо се дуго усажда-*

вати/услађивати; и тако она, коју злоштастија/несреће тјаготна/мучна студеност појести не можаше/не могаше, увенула је.

Закључак: Паралелизовање текста два издања *Спомена Милице* показало је да је највише промена у језичком ткиву другог издања *Спомена Милице* извршено на лексичком плану, тј. на плану словенизама, што се могло и очекивати с обзиром на то да је нови књижевни језик у својој основи имао разговорни језик, вернакулар те је и у основи лексичког нивоа књижевног језика морала бити лексика српског језика. И Вук је највише нападао славенизме у језику писаца предстандардног периода. Приређивач другог издања посегнуо је за истом стратегијом којом се послужио и Вук: посрбљавању оних рускословенских лексема које су недостајале српском језичком изразу (пре свега апстрактна лексика и терминологија). Остали језички елементи текста остали су углавном непромењени у другом издању у односу на прво, осим што су извршене извесне интервенције у правцу усаглашавања са новоштокавском нормом. У другом издању углавном су остали и типични војвођанизми. Реченица широког распона, богато разуђена, с бројним инверзијама и опкорачењима, таква каква је наслеђена из предстандардних идиома тешко се мењала и на реченичном плану у другом издању промена скоро да и нема и оне се нису могле ни очекивати тако рано нити тако брзо. Стабилизација реченичне конфигурације дешавала се постепено и њу су брусиле и глачале генерације и генерације писаца новог књижевног језика. А ту стабилизацију и нормализацију реченице требало би шире и обухватније пратити, на већем корпусу, у дужем временском распону и на већем броју писаца.

Кључне речи: Михаило Витковић, „Спомен Милице“, ауторово издање, издање Браће Јовановић, Панчево, лингвистичка анализа, језичке промене, стандардизација српског књижевног језика.

ЛИТЕРАТУРА

- Бели-Генц 1984:** Јулијана Бели-Генц, Михаило Витковић као преводилац Геснерових идила. *Зборник Матице српске за славистику*. 26: 133–137.
- Деретић 1983:** Јован Деретић, *Историја српске књижевности*. Београд: НОЛИТ.
- Живковић 1994:** Драгиша Живковић, *Европски оквири српске књижевности*. I. Београд: Просвета.
- Ивић 1959:** Милка Ивић, Српскохрватски падежни облици обавезно праћени одредбом као помоћним морфолошким знаком. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. IV: 151–163. *Новом Саду*. IV: 151–163.
- Ивић 1998:** Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*. Ср. Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

- Јерковић 1972:** Јован Јерковић, *Језик Јована Игњатовића*. Нови Сад: Матица српска.
- Јерковић 2002:** Јован Јерковић, Језик Михаила Витковића и данашњи говор Срба у околини Будимпеште. *Cirill és Metód példáját követve... Tanulmányok H. Tóth Imre 70. születésnapjára*. Szeged. 207–219.
- Јерковић 2004:** Јован Јерковић, Прилог реконструкцији српских народних говора у Будиму и Пешти почетком XIX века. *Живот и дело Павла Ивића*. Нови Сад – Суботица – Београд, 669–681.
- ККнЈН 1973:** *Каталог књига на језицима југословенских народа 1519-1867*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Кириловић 1950:** д-р Димитрије Кириловић, *Каталог Библиотеке Матице српске. I. Српске књиге 1494–1847*. Нови Сад: Матица српска.
- Лесковац 1935:** Младен Лесковац, Михаило Витковић. *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*. Књ. VIII/1.
- Новаковић 1969:** Стојан Новаковић, *Српска библиографи за новију књижевност (1741–2867)*. У Биограду у Државној штампарији: „Српско учено друштво“.
- Nuorluoto 1989:** Juhani Nuorluoto, *Jonav Stejić's Language*. Helsinki: Slavica Helsingiensia.
- Павић 1983:** Милорад Павић, *Рађање нове српске књижевности. Историја српске књижевности барока, класицизма и предромантизма*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Павић 2008:** Милорад Павић, *Историја српске књижевности класицизма и предромантизма. Класицизам*. Београд: НОЛИТ.
- Páll 2008:** Sándor Páll, *Mađarski pogled na Balkan. Južnoslovenske teme i ličnosti u mađarskim listovima, časopisima i beletrističkim knjigama*. Већеј: Historiae.
- Páll 2009:** Sándor Páll, *Hungaro-slovenski brevijar – Breviarum Hungaro-Slavici. (Studije. članci, eseji)*. Већеј: Historiae.
- Рајковић 1950:** Ђорђе Рајковић, Михаило Витковић. Биографско-литерарна слика. У *Изабрани списи*. Нови Сад: Матица српска, 95–107.
- Скерлић 1914:** Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности. Потпуно илустровано издање*. Београд: Издавачка књижара Ц.Б. Цвијановића.
- СКБМС:** *Српске књиге Библиотеке Матице српске 1801–1867. Том I. А-Љ*. Нови Сад: Библиотека Матице српске.
- Суботић 1984:** Љиљана Суботић, Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку. *Прилози проучавању језика*. Нови Сад: Филозофски факултет. 20: 5–81.
- Суботић 1989:** Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаџића*. Нови Сад: Матица српска.
- Суботић 2004:** Љиљана Суботић, Из историје књижевног језика: „питање језика“. *Предавања из историје језика*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 142–191.
- Суботић 2007:** Љиљана Суботић, Барокна геометрија реченице доситејевског типа књижевног језика (Стеријин роман *Дејан и Дамјанка*). *Синтак-*

сичка истраживања (дијахроно-синхрони план). Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 240–252.

Удовички 1976: Иванка Удовички, Романсијерски покушаји Михаила Витковића и његове измене Кармановог дела. *Упоредна истраживања*. 1. Институт за књижевност и уметност. Београд [1975].

Ljiljana Subotic

THE TWO EDITIONS OF VITKOVIĆ'S *SPOMEN MILICE*
(A COMPARATIVE LINGUISTIC ANALYSIS)

(Summary)

Mihailo Vitković's book *Spomen Milice* was first published in 1816 (Budim) as his original edition. The second edition appeared after his death, in Pančevo (1881), published by the Braća Jovanović Publishing House. This paper deals with the comparative linguistic analysis of these two printing editions. The focus of the analysis was on the differences in language structure that took place in the text of the second book edition. The aim of the analysis was to establish the status of the differences between the two editions in order to explain the way and the process of the Serbian literary language standardization in the second half of the 19th century.

Слободан Павловић
Нови Сад

МОРФОЛОШКЕ ОДЛИКЕ ПАСКАЛОВИХ
СТАРОСРПСКИХ ПОВЕЉА И ПИСАМА
(пример српско-романске морфолошке интерференције)¹

У овом раду даје се преглед морфолошког система старосрпског језика фиксираног у повељама и писмима које је писао или преписао дубровачки презвитер Паскал средином XIII века. Будући да се ради о нотару чији је матерњи језик био романски (по свој прилици далматско-рагузејски) и који се писању српских аката научио тек накнадно, сачувани споменици представљају леп пример српско-романске морфолошке интерференције која је резултирала формирањем одговарајућег компромисног конверзацијског модела српског језика у рагузејској језичкој средини.

1. Дубровачки презвитер Паскал ступио је у нотарску службу као латински писар 1228. године ангажујући се на овим пословима све до 1266. године (Јирећек 1904: 187; Врана 1957: 316–318).² Будући да му је матерњи језик био романски, он се тек накнадно обучио и писању српских ћирилских аката (Врана 1957: 332; Ивић/Јерковић 1981: 11).³ Од њега је остало сачувано осам ћирилских списа од којих је два преписао, а шест написао, самостално или у

¹ Овај рад настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика* (148008), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије. У раду се, иначе, презентује само део комплекснијег истраживања језика Паскалових старосрпских повеља и писама. Први део тог истраживања посвећен фонолошком језичком нивоу публикован је под насловом *Фонолошке одлике Паскалових старосрпских повеља и писама: пример српско-романске фонолошке интерференције* у Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику XLVIII/1–2: 21–33 (Павловић 2005). С обзиром на то, у овом раду ће се нужно поновити одређене формулације којима се дефинише социокултурни контекст деловања дубровачког презвитера Паскала, а које су неопходне за разумевања одговарајућих системских померања у морфолошком систему старосрпског језика Паскалових списа.

² Мада К. Јиречек истиче да је „presbyter *Pascalis*“ нотарску службу обављао „vom 26. Jänner 1228 bis 12. December 1262“, Ј. Врана (1957: 318) у дубровачком Државном архиву налази и једну Паскалову исправу од 13. XII 1266. године.

³ Како Ј. Врана уочава, Паскал „1229. пригодом овјеравања исправе о оснивању локрумског бенедиктинског самостана из г. 1023. није знао писати ћирилицом. У тој својој латинској исправу преписујући ћирилски потпис *Ланнр(у)су* Паскал је употребио латинско слово *a*, а ћирилска слова *л*, *н* и *с* нису му посве правилна“.

присуству лица чији је матерњи језик био српски. То су следећа акта (Vrana 1957: 313, 318; Ивић/Јерковић 1981: 3–5, 11):

1. Привилегија жупана Стефана Дубровчанима из око 1215. године, сачувана у каснијем Паскаловом препису;⁴
2. Извињење дубровачког кнеза и већника краљу Владиславу, написано између 1238. и 1240. године;
3. Привилегија бана Нинослава Дубровчанима из 1240. године, написана у присуству бана и његових бољара;
4. Привилегија дубровачког кнеза краљу Урошу I из 1243. године, написана у присуству краљевог посланика Јурка;
5. Привилегија Одоље Преденића Дубровчанима из 1247. године, писана у Дубровнику у присуству поменутог Одоље;
6. Привилегија бана Нинослава Дубровчанима из 1249. године, написана као поновљена верзија привилегије из 1240. године;
7. Привилегија краља Уроша I Дубровчанима из 1252. године, сачувана у Паскаловом препису; те
8. Привилегија хумског жупана Радослава Дубровчанима из 1254. године.

Будући да се почетак писане историје српског језика везује за крај XII века од када потиче знаменита Привилегија бана Кулина Дубровчанима (1189), поменута акта настала половином XIII века имају изузетан значај, упркос чињеници да их је писао нотар коме српски језик није матерњи, те да је у вези с тим правило грешке мотивисане, разуме се, утицајем своје романске језичке базе. Ова акта могу послужити као секундарни извор за проучавање структуре старосрпског језика, будући да се из њих тек посредно системским сагледавањем и образлагањем очигледних језичких грешака може реконструисати стање одговарајућих система српског језика у XIII веку. С друге стране, ови су списи изузетно драгоцен илустрација српско-романских језичких интерференција у XIII веку, која нам открива и статус српског језика у једном романском, односно далматском граду, или прецизније речено статус језика дубровачког залеђа у самом Дубровнику средином XIII века.

Период Паскалове нотарске делатности у Дубровнику обележен је млетачком врховном влашћу, која уз прекиде од по годину дана траје од 1205. до 1358, дакле више од 150 година (Мулјаџић 1962: 340). Будући да Паскал ступа у нотарску службу 1228. године, може се претпоставити да је млетачка власт у граду успостављена пре његова рођења или у време његова детињства. Као „домаћем сину“ (Vrana 1957: 312)⁵ Паскалу је матерњи говор највероватније био рагузеј-

⁴ Истраживање је засновано на фотографским снимцима оригиналних аката.

⁵ Ј. Врана Паскала третира као рођеног Рагужанина, мада то не образлаже. Ипак, оваквом Вранином ставу тешко је приговорити ако се има у виду (1) да је Паскал члан фамилије *Capalu* (Јиђећек 1904: 187), коју И. Синдик (1926: 206) повезује с рагузејском властеоском породицом *Sinna* из XIII века, те (2) да је овај латински нотар и каноник Свете Марије (Јиђећек 1904: 187), колико-толико познавао српски језик градског залеђа, што и показује својим ћирилским актима. Тешко је, наиме, претпоставити да би нотар доведен с оне стране Јадрана савладао српски језик толико да може писати пословноправна акта на њему. Средином XIII века даламтински градови уводе нотаријат као комуналну службу, што је, по правилу, подразумевало да градска администрација почиње постављати као „нотаре световна лица са стручном наобразбом, већином људе

ска варијента далматског језика,⁶ с тим што је он, с обзиром на службу коју је обављао, морао познавати и млетачки језички идиом, с којим су се дубровачки трговци сусретали још пре успостављања венецијанске врховне власти у граду светог Влаха. Овај је језички идиом био „трговачки језик на Јадрану и у великом дијелу источног Средоземља“ (Муљачић 1962: 243–244), те су се дубровачки поморци и трговци њиме вероватно служили и пре XIII века јер им њихов матерњи далматско-рагузејски у овом контексту није могао значајније послужити. Након успостављања венецијанске врховне власти у Дубровнику кнез је био Млечанин, па је сасвим логично претпоставити да је општински службеник, какав је био латински нотар, морао познавати млетачки италијански. Уосталом, ко год је нешто значео у Дубровнику тога времена, морао је знати венетски језички идиом, макар и пасивно. Ово нас с доста вероватноће доводи до претпоставке да је Паскал – осим свог матерњег далматско-рагузејског, те службеног латинског – познавао и млетачку варијанту италијанског језика,⁷ а с обзиром на српске ћирилске акте које је написао или преписао, и српски језик. Радило се, дакле, по свој прилици о полилингвалној особи, чија је вишејезичност природно нашла одраза у наведеним српским актима.

О статусу српског језика у Дубровнику током XIII века најречитије говори забелешка латинског нотара из 1284. године када је дубровачки пук, омогућујући бекство ухапшеном властелину, узвикивао „*podhi sbogo*“ (Ћремошник 1927: 236). Чини се да је управо венецијанска врховна власт у Дубровнику убрзала језичку србизацију града. Лимитирајући дубровачку поморску трговину, Венеција несвесно интензивира копнену трговину (Муљачић 1962: 340) Рагузејаца са српским залеђем, што по природи ствари подстиче двојезичност, те мешање становништва као гарант физичког опстанка једног територијално релативно затвореног етничитета.⁸ И. Синдик (1926: 89–100), позивајући се на К. Јиречека, подвлачи да је управо жена била спона посредством које је дубровачко залеђе поступно језички асимиловало један примарно романски град,⁹ закључујући да је мешање словенског и романског елемента почело већ у X веку, те да властела у XIII веку већ говори оба језика, да би

са свршеним универзитетом из Италије, где је Болоња средиште наобразбе у нотарској струци“ (Ћремошник 1927: 232). Дубровник је у том смислу изгледа каснио, пошто је тек крајем 1277. или почетком 1278. године у нотарску службу примљен световњак, Италијан, магистер Томазино де Сауре.

⁶ На подручју Балкана као источне Романије стабилизују се, глобално гледано, два језичка типа и то (1) континентални румунски и (2) приморски далматски (Skok 1940/I: 42–43; Муљачић 1962: 338), које по Х. Барићу (1937) повезују само архаичне романске црте, али не и иновационе специфичности.

⁷ Он је као нотар, латински, разуме се, писао, али га је као човек цркве морао и говорити.

⁸ Досељавањем на Балкан, територију данашњег српског језика, тј. штокавштине Словени затичу насељену романским, односно романизираним живљем, које се пред „катаклизмом словенске инвазије“ повлачи (1) у утврђене приморске градове, где се формира „етникум лингвистички обележен далматским језиком“, или (2) у шумовите и/или планинске пределе, где „треба тражити зачетак румунског народа“ (Ивић 1986: 24–25).

⁹ Ради илустрације може се поменути да је дубровачки властелин Барбо Крусић (*Barbius de Crossio*) 1253. године склопио брак с Вукосавом, ћерком хумског кнеза Андрије, односно унуком „великославног кнеза Мирослава“, брата Немањина. Ове појаве биле су изгледа сасвим уобичајене током XIII века, што се сасвим јасно види из чињенице да је од 211 женских имена, забележених током овог века у Дубровнику, словенског порекла чак 129 (Синдик 1926: 91).

после 1296. године словенски елемент надвладао романски. Позивајући се на Диверсиса, Ж. Муљачић (1962: 340, 346) истиче да средином XV века рагузејску варијанту далматског језика говори само властела и то на већима и на суду.

2. С обзиром на речено, морфолошку структуру језика Паскалових српских повеља и писама ваљало би сагледати кроз контрастирање одговарајућих морфолошких система и то далматскорагузејског, с једне стране, и српског, с друге стране, и то разуме се на истој синхроној равни за коју су хронолошки везана поменуто акта, а то је – како је већ речено – средина XIII века. Наиме, Паскал је као „домаћи син“ (Vrana 1957: 312) морао најбоље познавати свој матерњи језички идиом, тј. рагузејску варијанту далматског језика, која је послужила као романска база за усвајање српског језика. То практично значи да у језичком и ортографском галиматијасу с којим се истраживач Паскалових српских аката сусретне у првом читању, постоји неки смисао, чија логичност произилази управо из далматскорагузејске језичке базе као супстрата који је деловао на српску морфолошку структуру као суперстратску категорију. Оно што читав посао отежава јесте, међутим, чињеница да морфолошка структура рагузејске варијанте далматског језика до данас није описана, те се супстратски трагови у морфологији Паскалових српских текстова могу тумачити само посредно кроз призму општих морфолошких тенденција својствених вулгарном латинитету и романским језичким идиоима који су из њега проистицали.

Морфологија Паскалових српских текстова испољава тенденцију ка упрошћавању деklinације, док конјугациони систем по правилу не одступа од аутентичних српских текстова прве половине XIII века.

Према врсти механизма који их узрокује, модификације старосрпског деklinационог система у овим текстовима могле би се у начелу поделити на две групе, и то 1) промене условљене фонолошким законитостима романског супстрата и 2) промене мотивисане морфолошким законитостима романског супстрата.

3. Фонолошка структура Паскалових романских идиома – ни у погледу инвентара ни у погледу дистрибуције – није се поклапала с фонолошким структуром старосрпског језика који је Паскал могао чути и усвојити средином XIII века (Павловић 2005). Кључне специфичности далматскорагузејског фонолошког система које су се могле испољити у структури старосрпских наставачких морфема биле су: 1) одсуство разлике између средњевисоког вокала /e/ и средњег до високог вокала /ẽ/, каква је била вредност старосрпског вокала *jam* у дубровачком залеђу средином XIII века, те 2) ослабљена артикулација финалног сонанта /m/.

3.1. Далматскорагузејски вокалски систем у првој фази млетачко-рагузејске коегзистенције (XII–XIV века) имао је следећу структуру (уп. Муљачић 1962: 308; Павловић 2005: 24):

	<i>i</i>	<i>u</i>	
<i>ie</i>	<i>e</i>	<i>o</i>	<i>uo</i>
	<i>ä</i>	<i>ä</i>	

Ако се пође од овако устројеног вокализма као супстратске базе, може се претпоставити да је српско /e/ у рагузејској средини половином XIII века артикулисано као средњи до високи вокал предњег реда, тј. као затворено /e/ будући да далматскорагузејски вокалски систем у том време није знао за вокал /e/ средње висине. То практично значи да је српско средњевисоко /e/ и затворено /e/, тј. *jam* у Дубровнику стопљено у средњи до високи вокал предњег реда, односно затворено /e/. Стапање фонема /e/ и /e/ у Паскаловим српским актима манифестује се и у наставачким морфемама кроз учестало мешање графема ⟨e⟩ и ⟨t⟩:

(⟨e⟩ уместо ⟨t⟩) тече [dat. sg. тевѣ] (2.3, 3.8, 6.4), онець [dat. pl. онѣць] (5.7);

(⟨t⟩ уместо ⟨e⟩) бе зьѣѣ инсан [gen. sg. f. зьѣѣ] (3.12), бесь всакѣ десѣщине [gen. sg. f. всакѣ] (3.14), правинѣ не чинѣ [gen. sg. f. правинѣ] (3.17), краинанѣ [nom. pl. m. краинане] (5.6), не зчине ли ин правьѣ [gen. sg. f. правьѣ] (7п.9), стрезѣмо ... бесь люди дѣровьѣцькѣ [acc. pl. m. дѣровьѣцькѣ] (8.13).

3.2. Финални романски сонант /m/ имао је ослабљену артикулацију, што потврђују и класични латински натписи, а чега су били свесни и латински граматичари.¹⁰ У вулгарном латинитету финално, ослабљено бибијално назално /m/ могло је бити модификовано у дентално назално /n/, чиме је остала практично релевантна само назалност. Ова је појава као далматинизам, односно адриатизам уосталом и нашла одговарајући одраз у српским и хрватским приморским говорима, укључујући, разуме се и дубровачки, у којем – како истиче П. Ивић (1956: 138) – „финално -м у наставцима даје -н, или се чак слива с претходним вокалом у назални вокал: *гледѣн, рѣѣн*, или исти облици с назализованим ⟨-ā⟩, односно ⟨-ō⟩“.¹¹ Овакви назални вокали и у романским текстовима из Дубровника писани су графемама ⟨a⟩, односно ⟨o⟩,¹² те би се у том контексту вероватно могли посматрати и неки Паскалови примери с изостављеним крајњим ⟨m⟩ у одговарајућим старосрпским падежним облицима: сь краљѣмь рашькн(м) 3.17, сь краљѣмь рашькн(м) 6.8.

4. Мада романистика није реконструисала морфолошку структуру рагузејске варијанте далматског језика, на основу општих тенденција својствених вулгарном латинитету, може се претпоставити да је средином XIII века далматскорагузејски језички говорни идиом у сфери деклинације ишао у правцу изразите анализације, ако је већ није у потпуности и достигао.¹³ Судар ова-

¹⁰ Још Присцијан (*Priscianus Caesariensis*) уочава да је у финалном положају артикулација слаба, у медијалном нешто јаснија, док је у иницијалном положају најјаснија: „*m* obscurum in extremitate dictionum, ut *templum*, apertum in principio, ut *magnus*, mediocre in mediis, ut *umbra*“ (уп. Skubic 1990: 70–71).

¹¹ Уп. и поздравну синтагму „*podhi sbogo(m)*“ (Čremošnik 1927: 236) с краја XIII века.

¹² Уп. *so botata* ‘заветовала сама се’ и сл. (Muljačić 1962: 301).

¹³ Врло су информативни, у том смислу, налази М. Скубица (1990: 121), који констатује да је „романски свет у својој почетној фази можда познавао доста рудиментаран систем падежа, наиме, двопадежан систем какав налазимо у старом француском и старом провансалском језику (можда чак и у западном ретороманском врло старог доба) који разликује номинатив од акузатива или, по француској терминологији, *cas-sujet* и *cas-régime*“. Овакав је систем „био доста живава до XIII века“, мада су многе именице познавале само један облик. Румунски језик и данас познаје двопадежни систем (Skubic 1990: 122), те би у овом контексту вероватно ваљало тражити и физиономију далматскорагузејског деклинационог система.

квог деклинационог система као супстратске базе са старосрпском синтетичком деклинацијом морао је изазвати изразите ломове у морфолошкој структури усвојеног српског језика код примарно романског живља. Према врсти морфолошких механизма који их узрокују, модификације старосрпског деклинационог система у Паскаловим српским текстовима могле би се у начелу поделити на три групе, и то 1) промене условљене нарушеним осећајем за категорију рода, 2) промене мотивисане хоризонталним, тј. синтагматским изоморфизмом и 3) промене мотивисане вертикалним, тј. парадигматским изоморфизмом, које се практично своде на тенденцију ка анализацији својственој и актуелном романском супстрату.

4.1. Једно од најкрупнијих одступања вулгарног латинитета у односу на класични латински у сфери категоријалних морфолошких обележја било је пропадање средњег рода (Skubic 1990: 115–118), што је по свој прилици захватило и рагузејску варијанту далматског језика. Управо овакво стање у романском супстрату могло је довести до формирања Паскалових српских синтагми у којима се одговарајући облик примарно конгруентног детерминатора женског рода комбинује с именицом средњег рода: за сню обѣтованне [*acc. sg.*] (2.9), своноѡ сн добро хѣтненѣ [*instr. sg.*] (3.3), вѣсѣ ннкѣрѣ ннѣнѣ даннѣ [*gen. sg.*] (3.14), сѣ ѡ|ѡ|ноѡѡ доброѡ хѣтненѣ [*instr. sg.*] (8.4). У свим регистрованим случајевима именица средњег рода јавља се у индеклинабилној номинативно-акузативној хомоформи с наставаком -ѣ (обѣтованнѣ, хѣтненнѣ, даннѣ) који је био својствен и генитиву једнине, те номинативу и акузативом множине велике већине именица женског рода, а нарочито након уједначавања парадигме именица некадашњих **a*- и **ja*-основа. Везивање конгруентног детерминатора женског рода за именицу средњег рода могло је бити мотивисано и чињеницом да је наставак -*a* својствен именицама средњег рода у номинативу множине био карактеристичан и за већину именица женског рода у номинативу једнине.¹⁴ Индеклинабилност именице средњег рода у оваквим синтагмама недвосмислен је показатељ анализације именичке деклинације.

4.2. Аналошко уједначавање именичког падежног облика према заменичко-придевском детерминатору или обрнуто могло би се третирати као пример тзв. хоризонталног, односно синтагматског изоморфизма: ѡ|д| ѡнохѡ старѣхѡ прнѣсннѣхѡ прнѣтѣнѣхѡ н ѡ|д| вѣсѣхѡ людѣхѡ краннанѣхѡ 5.2, сѣ велнкоѡѡ г|д|ноѡѡ ѡнохѡлоѡѡ 8.19. Овај тип морфолошких модификација – мада ниске учесталости – могао је настајати као резултат говорног динамизма који се из разговорног дискурса преносио и у писани текст. Конгруентност заменичко-придевског детерминатора с управним, детерминисаним чланом синтагме у роду броју и падежу врло лако је могла прерасти у синтагматски изоморфизам, поготово у случајевима када је била потпомогнута потпуним или делимичним анализмом романског супстрата.

4.3. Најрадикалнија разградња деклинационог система у Паскаловим српским текстовима везана је за анализацију која се огледа кроз учеста-

¹⁴ Управо је ова подударност и у класичном латинском доводила да тога да се у вулгати плуралски облици средњег рода понекад схвате као сингуларски облици женског рода, што је мотивисало употребу одговарајућег облика конгруентног детерминатора женског рода: *FOLIA VIRIDES TENERAS* 'танки зелени листови', *OSSA CONSPARSAS* 'расуте кости' (Skubic 1990: 116).

лу замену локатива, инструментала, те генитива именица у предлошко-падежним конструкцијама номинативно-акузативном хомоформом, специфичним обликом акузатива и сасвим ретко номинативном формом:

(номинатив/акузатив уместо локатива)

да ви стою з вѣтѣни и тверѣди цѣрь ... и з вьсакоу правѣдоу 3.12, да не чинѣ пристанище з дѣбровьннкѣ 5.11, стон з рать 8.11, бѣдоу дерѣжанѣ з клѣтьбоу и з цѣрь 8.18, стон з клѣтьбоу и з цѣрь 8.21;

(номинатив/акузатив уместо инструментала)

писанне кѣ цѣбѣ ни несть 2.5, своноу си добро хѣтене придохѣ 3.3, да сѣ некоу кривина цѣбѣ ни чини 3.22, сѣ своѣ опькина дѣбровьтъка 5.5, ки сѣ подѣ кнезѣтво нѣх 5.7, стоѣ подѣ столь дѣбровьтъки 5.24, сѣ цѣоноу довроу хѣтене 8.4. и сѣ игови люди 8.11, сѣ кон ицацѣ 8.18, стон з клѣтьбоу и з цѣрь сѣ грацѣ дѣбровьтъки 8.21, да не придецо на вашѣ грацѣ дѣбровьннкѣ ... сѣ вашѣ враге 8.23, ако ви вѣла некоу сацѣта цѣгѣ цѣѣ жѣпанѣ радославѣ и цѣгѣ цѣи люди 8.32, кон несть цѣгѣ градѣ дѣбровьтъки и цѣгѣ кнезѣство хѣцѣско 8.34;

(номинатив/акузатив уместо генитива)

оцѣ опькина градѣска 2.10, оцѣ сици цѣрь 3.27, оцѣ сиѣ советованне 3.28, та оцѣла сиѣѣ пре-денѣ нѣх крѣнна 5.2, вѣнѣ оцѣ кнезѣтво дѣбровьтъко 5.10, оцѣ цѣ цѣо несть цѣнѣло 5.35, оцѣ иговѣ добитѣкѣ 5.37, оцѣ де[не]шѣни дѣѣ 8.8.

Радило се о процесу који је по свој прилици инициран синтаксичким пребацавањем перцептивно докучиве семантичке опозиције *индирективност* (*тј. локативност*) ~ *адлативност* са падежа на предикацију, што је захваатило још познатолатинске текстове. Тако је, на пример, у ранохришћанским натписима већ уобичајена појава мешања акузатива као падежа правца и аблатива као падежа места. Постаје дакле подједнако уобичајено и *IVIT IN CAELIS* 'отишао је у небесима' и *IVIT IN CAELOS* 'отишао је у небеса' (Skubic 1990: 127), што је својствено и савременим српским говорима зетско-сјеничког и косовско-ресавског типа. Наиме, тамо где је предлог био динамички неутралан (*у, на, међу, под...*) – будући комбинабилан и с падежом места и с падежом правца – идентификатор динамичности постаје глагол у позицији управне предикације, док падежни облик у том смислу остаје ирелевантна категорија. У надметању сада функционално неспецификованих форми акузатива, с једне стране, те инструментала и локатива, с друге стране, акузатив као виталнија форма објекта побеђује. У случајевима, пак, када је предлог био везан само за један падеж, као што је то, на пример, комбинација предлога *од* с генитивом, генитив може бити замењен виталнијим обликом акузатива јер је предлог *од* сам по себи довољно информативан индикатор аблативности, те падежни наставак постаје сувишан. Овакве промене у систему падежа за исказивање перцептивно докучивих просторних односа врло брзо су се, процесом метафоризације, преносиле и у друге перцептивно докучиве детерминативне категорије времена, начина, узрока, намере, услова, допусности и сл.

У говорном латинском, односно романском,¹⁵ па по свој прилици и у далматско-рагузејском, акузатив као примарни падеж објекта делује центрипетално према значењима осталих зависних падежа стичући статус форме

¹⁵ Већ код Цицерона регистрован је склоп *CUM POMPONIA FORAS CENARET* уместо очекиваног *CUM POMPONIA FORIS CENARET*, да би временом учесталост акузатива нарастала (Skubic 1990: 127).

casus obliquus уз коју се детерминативне семантичке нијансе прецизирају предлогом и семантиком управног глагола (уп. Skubic 1990: 129). Овакво крњење деклинационе парадигме уклапало се, очигледно, у опште развојне тенденције својствене индоевропском језичком простору. Наиме, ако се има на уму чињеница да је фреквенција слободних падежних форми у ранијим развојним стадијумима индоевропских језика била изразита (уп. Белић 1998: 91–92; Савченко 1974: 346–347), а да је савременим западноевропским језицима – како романским тако и германским – које карактеришу комбинације *препозиција + номен* претходила фаза с предлошко-падежним конструкцијама, поменута тенденција постаје сасвим очигледна. У њеној реализацији несумњиво велики значај имају миксоглотски процеси. У случајевима тзв. колективног или делимично колективног билингвизма, односно полилингвизма, какви су били својствени Дубровнику у XIII веку, интерференцијска промена морфолошких структура у правцу изградње компромисног конверзативног модела сасвим је очекивана. У миксоглотским процесима интензивно се, дакле, изграђују компромиси између конкретности и прецизности, с једне стране, и једноставности и комодитета, с друге стране, а „једно од значајних могућности за конкретност и прецизност јесте употреба предлога“ (Skubic 1990: 123), док падежни наставци подлежу пред једноставношћу и комодитетом. Уосталом „пошто предлози обично имају и опште значење падежа и њихову модификацију“, како истиче А. Белић (1998: 95), предлог у комбинацији с именицом и глаголом одговарајуће семантике може исказати одређено значење и без класичног падежа, што језици с комбинацијама *препозиција + номен* недвосмислено и потврђују.

5. Паскалови старосрпски текстови настали средином XIII века представљају, у том смислу, документовану илустрацију интерференцијски мотивисаних модификација српског деклинационог система, који ће на југоистоку српског језичког простора резултирати торлачким, односно призренско-тимочким дијалекатским типом. Разлика је у томе што је процес анализације започет на југозападној периферији српског језичког простора преокренут у корист синтетизације експанзијом српског адстрата и дефанзивом романског приморског супстрата, док је овај процес на југоистоку српског језичког простора окончан победом балканског супстратског анализма, по свој прилици такође романског, али оног жилавијег, копненог.

Кључне речи: старосрпски језик, далматски језик, рагузејски говор, старосрпске повеље и писма XIII века, презвитер Паскал, историјска граматица, морфологија.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Barić 1937:** Henrik Barić, *O uzajamnim odnosima balkanskih jezika. I deo. Ilirsko-romanska jezička grupa*. Библиотека Архива за арбанаску старину, језик и етнологију, IV.
- Белић 1998:** Александар Белић, *Општа лингвистика. О језичкој природи и језичком развоју. Књига I и II*. Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Vrana 1957:** Josip Vrana, Тко је писао најстарије dubrovačke ćirilске исправе. *Slovo* 6–8: 311–334.
- Ивић 1956:** Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска.
- Ивић 1986:** Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Ивић/Јерковић 1981:** Павле Ивић, Вера Јерковић, *Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Jireček 1904:** Constantin Jireček, Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner. *Archiv für slavische Philologie, Sechszwanzigster Band*: 161–214.
- Muljačić 1962:** Žarko Muljačić, Dalmatski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima 14. st. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 327: 237–380.
- Павловић 2005:** Слободан Павловић, Фонолошке одлике Паскалових старосрпских повеља и писама. Пример српско-романске фонолошке интерференције. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVI-II/1–2*: 21–33.
- Савченко 1974:** Алексей Нилович Савченко, *Сравнительная грамматика индоевропейских языков*. Москва: Высшая школа.
- Синдик 1926:** Илија Синдик, Дубровник и околина. *Српски етнографски зборник* 38: 1–249.
- Skok 1940:** Petar Skok, *Osnovi romanske lingvistike I–III*. Zagreb: Izdanje naklade školskih knjiga i tiskanica Banovine Hrvatske.
- Skubic 1990:** Mićja Skubic, *Uvod u romansku lingvistiku. Udžbenik za predmet Istorija francuskog, španskog, italijanskog i rumunskog jezika*. Novi Sad: Radovi Instituta za strane jezike.
- Čremošnik 1927:** Gregor Čremošnik, Dubrovačka kancelarija do godine 1300. i najstarije knjige dubrovačke arhive. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XXXIX*: 231–253.

Слободан Павловић

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДРЕВНЕСЕРБСКИХ
ГРАМОТ И ПИСЕМ ПАСКАЛА
(пример сербско-романской морфологической интерференции)

(Резюме)

В настоящей работе дается обзор морфологической системы древнесербского языка, зафиксированного в грамотах и письмах, написанных или переписанных дубровничским пресвитером Паскалом в середине XIII века. Поскольку речь идет о нотариусе, родной язык которого был романский (по всей вероятности далматско-рагузский) и который лишь только впоследствии обучился писанию сербских актов, то сохранившиеся памятники представляют собой хороший пример сербско-романской морфологической интерференции, результатом которой значительно упростилось падежное склонение (деκлинация). Большинство морфологических ошибок можно объяснить сербско-романской фонологической интерференцией и тенденцией к аналитизму.

Јелица Стојановић
Никшић

УПОТРЕБА ИНФИНИТИВА
(И КОНСТРУКЦИЈЕ ДА+ПРЕЗЕНТ
КАО КОНКУРЕНТНОГ СРЕДСТВА)
У СТАРИМ СРПСКИМ ПОВЕЉАМА И ПИСМИМА

У раду смо разматрали употребу инфинитива у најстаријим споменицима српског народног језика и конструкцију да+презент као његово конкурентно средство. Како се из изложеног материјала види до пред крај 15. вијека у српском језику знатно претеже инфинитив у односу на конструкцију да+презент, и то у свим сферама употребе. Нарочито се често одржао инфинитив у случајевима када је субјекат управног и зависног дијела исти. У тим позицијама имамо само појединачне примјере са да+презент. Другачија је ситуација у случајевима када се субјекат управног и зависног дијела разликује. Ту претеже да+презент. Да+презент се често употребљава и када је у питању уопштени субјекат.

0. У старијим епохама историје српског језика инфинитив је имао много шири дијапазон употребе него у савременом српском језику.¹ „Постоји велика и непрекинута скала његових могућих употреба, од најнижег нивоа, где он значи допуну у најтешњој вези са управном ријечју (нпр. уз помоћни глагол), па све до положаја где је он скоро раван независном предикату или где чак и сам може да постане субјекат или предикат...“² Инфинитив се у старијим епохама употребљава као допуна великог броја глагола различитог значења,

¹ „Инфинитив представља стварно у словенском прајезику скамењени облик датива глаголске именице на -т, који је, употребљавајући се уз извесне глаголе, именице и придеве као допуне (управо као датив од њих зависни), – могао бити из те везе апстрахован са извесним модалним значењем.

Првобитно је инфинитив био употребљаван у финално-консекутивним реченицама (као нпр. у стел. *еда кто принесе јему јасту*) па је ту могао бити схваћен као супстантивизиран израз 'за једење' или просто 'јело'. Чим се тај израз, који је стајао првобитно у дативу (што се јасно види по његовом финалном значењу), могао схватити као номинатив или акузатив – он је могао добити и своју самосталну употребу и самостално значење...“², Александар Белић, *Историја српског језика*, Београд 1999, 463.

² „Може се претпоставити да је у раном периоду прасловенског језика допуна глагола била примарно номиналне природе. Осим правих номиналних речи, у овој функцији су се реализовали и партицип, супин или инфинитив+датив, односно сам инфинитив у случају кореферентности агенса две радње, уопштеног агенса или уколико је вршилац инфинитивне радње идентичан

али и као допуна придјева, именица, различитих израза непотпуног значења; употребљава се у имперсоналним конструкцијама; као саставни дио предикатива; у функцији субјекта, а, под утицајем грчког језика, употребљава се и са предлозима. Осим тога, и сам је могао имати своје рекцијске допуне (датив и акузатив), што је за савремени српски језик, како налазимо код Ирене Грицкат, мање обично.³

Познато је да се инфинитив од најранијих времена потискује у језику. Ову тенденцију сретамо и у старословенком језику. „Већи број служби у инфинитиву, начелно изискује обличку диференцијацију. За цео ток инфинитивне еволуције, која води било ка његовом учвршћивању у језику, ка појачавању помоћним речима (*ходит > чтобы ходит*), било ка замени друкчијим формама, најбитније је његово 'одмицање', 'одлепљивање' од управне речи, поступно испуњавање адвербијалним значењем... У ствари, између управне речи и инфинитива стварају се токови узајамних детерминација, нека врста повратне спреге... Инфинитиви заокругљују, дакле, недовољно изражену семантику својих управних ослонаца, при чему се може запазити и извесни падежни, 'падежолски' однос између њих...“⁴ Основу за овај процес „вербализације језика“, како налазимо код Ј. Мејџор⁵ и зајмене са да+презент, лежи у семантичкој и функционалној блискости оптативног да+презент и инфинитива. Инфинитив, будући да је по поријеклу, како се сматра, датив, из тог првобитног значења наслеђује семантику циља, жеље па је радња усмјерена на будућност те је првобитно и допуњавао глаголе те семантике. Тако се инфинитив најприје замјењује конструкцијом да+презент у вољним и намјерним конструкцијама, што је и разумљиво јер је „везник *да* са првобитним значењем *ѝа*, очигледно исконски везан за исказивање воље и футурске орјентације“⁶, мада касније блиједи у тој служби јер се шири у многим другим сферама. Овакво значење инфинитива могло се помјерити и у намјерно и резултативно што нам показује ширење инфинитива на рачун супина уз глаголе кретања (затим и да+презент у овим позицијама). У српском језику се од најранијих споменика супин замјењује инфинитивом. „Међутим, главни проблем лежи у јављању *да+презент* у положајима својеврсне редуванце, тј. тамо где нова конструкција не диференцира ништа у поређењу са старим обликом, чак ни у погледу изражајне снаге. Другим речима, то су замене инфинитива да-конструкцијама тамо где инфинитив не представља адвербијални додатак, већ обичну допуну управној речи...“⁷ Ширење на позиције са истим субјектима,

објекту управног глагола.“, Јасмина Грковић-Мејџор, *Списи из историјске лингвистике*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад 2007, 207.

³ У вези са инфинитивом „постављају се питања о његовој некадашњој, у понечем већ и непознатој употреби, која је била веома разноврсна. Нпр.: инфинитив (објекатски) као допуна другог глагола, али и са сопственим рекцијским допунама, што је за новији језик мање обично: **рече исклати ихъ**“, Ирена Грицкат: *Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим српским ћирилским споменицима*, Београд 1972, 87.

⁴ Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2004, 86-90.

⁵ Ј. Грковић-Мејџор, *Списи...*, 222.

⁶ И. Грицкат, *Студије...*, 77.

⁷ Исто, 84.

затим у позиције са инфинитивом који значи само допуна управне ријечи, до инфинитива уз помоћне глаголе и до футурских инфинитива уз *хтјети* – представљају каснији и секундарни балканистички утицај „скоро сасвим сигурно грчког порекла, али подстицаји за које је већ ионако повољно тле било припремљено“⁸.

У овом раду представимо употребу инфинитива у најранијим споменицима српског народног језика (на корпусу из *Старих српских повеља и писма* од Љубе Стојановића⁹, дакле од краја 12. до средине 15. вијека) и замјене са да+презент (позиције у којима долази до замјене, вријеме, фреквенцију, узроке замјена). За разматрање датог проблема поћи ћемо од подјеле инфинитива на двије основне употребе: субјекатску и објекатску (везано за то, говори се о „субјекатском“ и „објекатском“ инфинитиву). У првом случају („субјекатског инфинитива“) субјекти двије радње су исти : субјекат радње означене инфинитивом истовремено је и субјекат управног глагола (*могу доћи, хоћу доћи*); док код „објекатског“ – субјекат инфинитивне радње је објекат управног глагола, управни глагол има други субјекат (субјекти су различити: *желим да дођеш*). Од ове подјеле полази Т. П. Ломтев, а нама се показала као подесна и репрезентативна с обзиром на процес замјене инфинитива конструкцијом да+презент.¹⁰ Најраније и најчесталије почиње употреба да+презент управо код „објекатског инфинитива“. Инфинитивна допуна у конструкцијама са различитим субјектима постаје двосмислена у погледу вршиоца радње. На његово мјесто долази реченица с личним глаголским обликом, којим се исказује (прецизира) субјекат. „Да+презент више одговара језику ’вербалне структуре’, будући да се личним глаголским обликом експлицира субјекат, те се стога ова веза најпре и јавља у случајевима двосмислености у погледу вршења радње допунске предикације“.¹¹ Инфинитив је најстабилнији у случајевима гдје семантика глагола не оставља могућност сумње у истовјетност два вршиоца радње, као што су фазни или модални глаголи, гдје се и данас чува у оним словенским језицима који имају инфинитив као морфолошку категорију... Други случај који је могао утицати на замјену инфинитива јесте удаљеност инфинитива од управног дијела, инфинитив се боље чува уколико је ближи управном дијелу (за што имамо потврда у ранијим фазама). Најређи су случајевима гдје до замјене долази без неког видљивог разлога, што означава почетак њихове напоредне употребе.

⁸ Исто, 108.

⁹ Љуба Стојановић, *Старе српске повеље и писма, књига I, први део*, Београд – Сремски Карловци, 1929; Љуба Стојановић, *Старе српске повеље и писма, књига I, други део*, Београд – Сремски Карловци 1934. За означавање примјера користимо број књиге, број странице и годину кад је документ настао.

¹⁰ Према Ломтеву: „В первом случае производитель действия, выраженного инфинитивом, является одновременно и производителем действия, выраженного глаголом: *хочу идти* означает ’я хочу’ и ’я буду идти’; во втором случае производитель действия, выраженного инфинитивом, не является одновременно производителем действия, выраженного глаголом; в качестве производителя этих двух действий выступают два разных предмета: *приказал (я) идти (ему)* – ’я приказал, но идти будет он“; Т. П. Ломтев, *Очерки по историческому синтаксису русского языка*, Москва 1965, 61.

¹¹ Ј. Грковић- Мејџор, *Списи...*, 222.

Посматраћемо употребу инфинитива, односно конструкције да+презент, прво уз глаголе који имају углавном исте субјекте (од којих су неки само „субјекатски“, други су првенствено „субјекатски“, али могу бити и „објекатски“), а потом уз глаголе који захтијевају углавном „објекатски инфинитив“ (ређе су субјекти радњи оба глагола исти).

1. Глаголи уз које се углавном, или једино, употребљава „субјекатски инфинитив“.

1.1. Инфинитив уз глаголе *имати*, *ѡѡтѡѡти*, *нѡѡѡѡти*. За означавање будућег времена у старословенском је служио презент перфективних глагола, тзв. прост футур. Оно што, на неки начин, обједињује констукцију *имати*, *ѡѡтѡѡти*, *нѡѡѡѡти*, и *бити* + инфинитив јесте да су у старословенском језику (а и ранијим фазама словенских језика) служили за грађење сложеног футура. Везано за футурско значење ових конструкција мишљења се међу лингвистима донекле разликују. Иначе, у неким радовима може се срести мишљење да се за свршене глаголе футур изражава презентом, а за несвршене помоћу презента глагола + *имати*, *ѡѡтѡѡти*, *нѡѡѡѡти*, *бити*¹² те представљају „трајни футур“. Међутим, како показују примјери и из старословенског језика¹³ и из српкословенског¹⁴ (а, према нашем корпусу – и из српског народног језика) везе *имати*, *ѡѡтѡѡти* + инфинитив не представљају трајни футур јер се у њима јавља инфинитив и од глагола свршеног и од глагола несвршеног вида. У случају везе *нѡѡѡѡти* + инфинитив ради се о вези простог футура фазног глагола и његове инфинитивне допуне.¹⁵ Оно што је карактеристика ових конструкција (и што налазимо у литератури) јесте да су се ови глаголи у староруском (а тако је и у старословенском) употребљавали полисемантично: 1. за изражавање будућег времена, 2. за различита модална значења.¹⁶

1.1.1. а) Конструкција *имати* + инфинитив. Ова конструкција је, како налазимо код Ј. Грковић, „емфатичка конструкција за исказивање предестинације (нечег што неминовно следи), носилац футурског значења с израженом модалношћу“¹⁷. Употребљава се и од глагола свршеног и од глагола несвршеног вида. Инфинитив свршеног вида означава радњу која слиједи за радњом

¹² Јосип Хам, *Старословенке граматика*, Загреб, 1945, 179; Анре Вајан, *Руководство по старославјанском језику (превод с француског)*, Москва 1952, 383.

¹³ Јасмина Грковић Мејџор, *Списи...*, Нови Сад 2007, 389.

¹⁴Јелица Стојановић, *Употреба инфинитива у Бјелополском четворојеванђељу*, Међународни скуп слависта „У Вукове дане“, Београд 2009.

¹⁵ „Различита мишљења се јављају у погледу тога у коликој мери управни глаголи чувају своје лексичко значење, да ли оно уопште постоји или долази до њихове потпуне граматикализације. Као илустрацију наводим став А. Достала да о сложеном футуру у старословенском језику у правом смислу ријечи не може бити говора: ове везе нијесу у истој равни са простим футуром, будући да свака од њих има властиту семантичку нијансу. Истог је мишљења и Белић: „ниједна од ових конструкција не даје прави футур... према томе прави футур у стел. имају само перфективни глаголи“. Већ у ових неколико уводних реченица назиремо неке од могућих проблема: да ли су (све три) конструкције биле сложени футур, да ли је збиља реч о трајном футуру у опозицији према простом футуру перфективних глагола и, напоследку, какво је било стварно значење ових веза?“, Ј. Грковић-Мејџор, *Списи...*, 390.

¹⁶Т. П. Ломтев, *Очерки...*, Москва 1965, 61–67.

¹⁷ „У старословенским јеванђељима је ово најраспрострањенија веза. Мада је неки аутори експлицитно дефинишу као футур (Ђорђић, 1975, 200), тврдња Н. Трубочова је нешто опрезнија...“, Ј. Грковић-Мејџор, *Списи...*, 390, 394.

означеном глаголом – и односи се на будуће вријеме; од глагола несвршеног вида има двојако значење: као прво, означава радњу која слиједи за радњом управног глагола – у том случају се односи на будуће вријеме; као друго, – може да означава радњу која је истовремена са радњом глагола, – у том случају се односи на садашње вријеме, а у значењу глагола јасније је присутно и значење могућности, дужности.¹⁸

а) Конструкција *имати* + глаголи свршеног вида у нашем корпусу је фреквентна (нашли смо преко 40 примјера). Наводимо неке:

НЕ МАЛѢ ГНѢВѢ И НАКАЗАНИКЪ ИМА ВЪСПРИКТИ ѿ КРАЛЕВѢСТВА МИ (1/12); И ДА СИ ИМАЮ ПОИТИ КРАИНАНЕ ПАКОСТИТИ НЕКОМЪ ВЕНѢ ѿ КНЕЗѢСТВО (1/22, 1247); АКО НЕ ИМА ЧИМЪ ПАТИТИ ДА С ЕДА САМЪ ПО ГЕРЛѢ (1/22, 1247); ДА ИХЪ МИ ТѢРАМО И ИМАМО КАКО НАШЕ НЕПРИѢТЕЛИ И ВСОМЪ НАШОМЪ СИЛОМЪ ШБРАТИТИ ИХЪ И ПОДЪБИТИ ПОДГОСПОЦСТВО (1/125, 1395), КРѢКВИ СЪ ДЕНЕМАТЕ ЖИМЪ ѿ ВЪСПИТ (1/136, 1401); 8 ТРИ ДНИ ДА СЕ ИМАЮ ДВИКИ И ИСПРАТИТ СЪ ВСѢМЪ (1/181, 1396); О ВЪЕЩАВА СЕ КРАКЪВѢСТВО МИ ДА ИМАМЪ НИХЪ ВЛАДНИКЪ БЛЮСТИ И ШВѢВРОВАТИ... (1/79, 1378); КОИ МИ ИМАТЪ ДАТИ (1/86, 1387); МИХЪ ИМАМО НА НАГАМЪ И НА ПАТЪС... НЕ МОРЕМА МИ ЗАПОВИДѢТЬ (1/182, 1397); А ДА ИМА НАМЪ ДАТИ ЗНАТИ НА БѢ МНЦА... ДА СЕ ИМАЮ ДАТИ НЕГОВѢШЪ СТАНЪСЪ (1/308, 1419); И ШВѢ НАШѢ ЛИСТѢ ДА ИМАЮ НАМЪ ВРАТИТЪ (1/278, 1410); И ШВАИ ДВА ЛИСТА ТРАИ РЕЧНА ДВА ЛИСТА ИМАЮ СЕ ѿПИСАТИ... И НИМАЮ БИТИ ВѢѢ ТЕРДА... (1/348, 1411); ТАКО И ДА ИМАЮ КНЕЗЪ И ВЛАСТЕЛЕ ИЗШВИДѢТИ (1/379, 1429); ДАСЕ ИМА ПАТИТИ И ВРАТИТИ ЦОГОДИ ВЪСЪШЪ ЛЪЧИТИ... ДА ИМАЮ ДОСТИТИ ВЪСЪСЪДЪКЪ (1/494, 1405)...¹⁹

б) Примјера са *имати* + глаголи несвршеног вида је нешто мање него претходних (велики број примјера је са одричним управним глаголом). Знатно је већи број примјера него у старословенском и српкословенском из овог периода и нијесу обавезно одрични, као што нијесу углавном ни двовидски:

ДА НИ ПРОСТИШ ТОГА ЛѢТА ВСЕ; ЧТО ИМАМО ЗАКОНЪ ДАВАТИ... (1/13); НИКОЕ ГАРЕ ЗЛА ДА НЕ ИМАЧИТИ ЗЕМЛИ КРАЛЕВѢСТАВИ (1/20); ДА ИМНИКЪ О НЕ ИМЕ ЗАБАВЛАТИ (1/35, 1282); КОИ МЕ ХОДИТИ МЕЖДЪ НАМИ 8 ДЪБРОВНИЦИ (1/46, 1333); КЪДИ ГА ИМЕ ИСКАТИ КРАЛВСМИ (1/53, 1334); И КШЕ МИ СЕ ШВѢТЪЮ КРАКЪВѢСТВО МИ АКО КТО ИМЕЩО ГОВОРИТИ ИЛИ НАСИЛОВАТИ ГРАДЪ ДЪБРОВНИКЪ ЗА СИЗИ ДОХОДАКЪ КОИ ИМАЮ ДАВАТИ КРАКЪВѢСТВЪ МИ... ДА ИМА КРАКЪВѢСТВО МИ ѿ ТОГА НИХЪ БРАНИТИ И ПОМАГАТИ... ДА КРАКЪВѢСТВО МИ НЕ ИМА ПАТИТИ И ДНИХЪ ШНОГА ДОХОТКА... (1/80, 1378); ЦОГОДИ СЪ ИМАЧИТИ ИЛИ ШПРАВЛАТИ ДРАГО КЪЗЪ БРАТИМЪ (1/170, 1392); АКО ЛИ БИ НЕ ХУТЕЛЪ ДЪБРОВЖАНИНЪ СТРОПАТИ НА ТОМЪ СЪ ДЪ ДАКЪ ВОЛЪНЪ КЪНСАЛЪ ОНОГАИ СВЕЗАТИ И ДРЪЧАТИ (1/203, 1405); ДИ КНЕЗЪ НИКШИ ДА ШНАКЪ И ЗАСТА НОВИТО ИМАБАТИ (1/229, 1422); А ПОЛОВИНЪ ДА ИМА ДРЪЖАТИ НОВАКЪ МАѢДОЛЬ ЗБРАТИМЪ (1/171, 1392); ДѢЛА КОИ ИМАТЪ ШПРАВЛАТЬ (1/469, 1406); ВЪ СЕ ШСТАВИ СМО КЪДИ ДРЪЗЪМЪ ДА СЕ НЕ ИМА ИСКАТИ И ПАТИТИ И НИ СПОМЪНЪТИ (1/573, 1421); ДА ГА НЕ ИМАЮ ПРИМАТИ КЪ СЕБѢ ДЪБРОВНИКЪ... ДА ИХЪ ИМАМО ТѢРАТИ (1/614, 1427); ДА ТРГОВЦИ ИМАЮ ХОДИТИ СЛОБОДНО ПО НАШЕМЪ РСѢАГЪ... И НИХЪ Ш НИХЪ БЛАГОМЪ ИМАМО ЧЪВАТИ И ШБРАНИВАТИ 8 НАШЕМЪ РСѢАГЪ (1/642, 1441)...

1.1.2. Конструкција *хотѣти* + И. Према Хабургајеву, она конструкција се употребљава „если надо выразить будущее с оттенком необходимости или долженствования“²⁰. Ова конструкција поред временске има увијек и друге, модалне функције. „Јеванђелска грађа пружа релативно мало примера ове везе са футурским значењем (свега 4)...“²¹ Понекад је веома тешко одвоји-

¹⁸ Т.П. Ломтев, *Очерки...*, Москва 1965, 65.

¹⁹ Примјери показују да се уз *имати* поред имперфективног вида јављају и глаголи перфективног вида те се у случају ове конструкције не ради о 'трајном футуру'.

²⁰ Г. И. Хабургаев, *Старославјанский язык*, Москва 1986, 191.

²¹ Ј. Грковић-Мејор, *Списи...*, 329. А примјери су: *мьнѣахъ жѣ ко абие хощетѣтъ црствине бжје авинит салк* 19/11, *егда хотѣтъ си быти* Лк 21/7...

ти да ли претеже футурско значење или се ради о презенту волунтативног **ХОТѢТИ** са допуном у инфинитиву... Са глаголима свршеног вида означавала се радња која слиједи за другом радњом и односи су се на будуће вријеме, а такође се могла означавати могућност његовог вршења у будућности, као и неопходност његовог вршења у будућности. Инфинитив од глагола несвршеног вида – могао је такође означавати радњу у вези са којом се у садашњем времену исказује неопходност њеног вршења у будућности.²²

Конструкција **ХОТѢТИ**+И веома је честа у споменицима српског народног језика (нарочито од глагола свршеног вида). Вршилац радње управног глагола и инфинитива је у свим примјерима исти. У највећем броју случајева има модално значење.

а) Примјера са **ХОТѢТИ** + И од глагола свршеног вида у нашем корпусу има много. Наводимо само неке:

и како **ХОКЕМО** сие все **СХРАНИТИ** (1/14, 1238), И ако **ХОКЕ** сие **СХРАНИТИ** **КРАЛЕВСТВО** ми тако да ме бѣ **СХРАНИ** (1/19, 1254), И сие все како **ХОКЕМО** **СХРАНИТИ** **КРАЛЕВСТВО** ти... (1/21, 1254); ако **ХОКЕТЕ** ви мнѣ **МОЕЛДИ** **ВРАТИТИ** (1/24, 1252); и паче **МОИ** мѣ **МОДИ** **ХОЩЕ** **ПОВЕЛЕВАТИ** да **НЕПРИД** (1/27, 1254); ако **ЛИ** мѣ **ХОКЕТЕ** кою **ПАКЪ** стѣ **СЧИНИТИ** **ЧЪКЕТЪ** стѣ мнѣ **ЧИНИТИ** (1/32, 1267); тога ви **ХОКЕТЕ** **ПОЗНАТИ** што **МѢ** **КЮ** **СЪТВОРИТИ** (1/38, 1303); **ИДОХУ** въ **СРЪБСКЮ** **ЗЕМА** **ЖЕЛАК** и **ХОТЕ** **СЪКРѢПИТИ** **ПРЕСТОЛЪ** **РОДИТЕЛЬ** **МОИХУ** (1/76, 1378); **ТКО** **ЛЮБО** **ВѢ** **ХОТѢ** **ЗЛО** **СЧИНИТИ** **ВО** **Ю** **ЧТЕНИТѢ** **ГРАДЪ** **ДЪБРОВНѢ** **КА**... И **УЖЕ** **ШЕ** **ВѢТЪ** **СЪ** **СЕ**... **ХОТѢ** **НА** **ТЧИ** **ПРѢ** **СѢ** **КИ** и **ПОТВРДѢТИ** **КЪ** да **ЛЮБО**... **ИНИХУ** и **МАНѢ** **КИ** **ХОТѢ** **ДѢ** **КИ** **ГРАДЪ**... (187, 1378); **ХОТѢ** **СМО** **НИ** **МѢ** **ВРАТИТИ** и **ДАТИ** **НИХУ** **ВАШТИ** **НО** (1/124, 1391); и **КОИ** **КОКЕ** за то **ШПИСАТИ** (1/157, 1408); **ХОКЕ** **МѢ** **ВСЕ** **ШЕ** **ЛОБОВОДИТИ** и **ВРАТИТИ** (1/219, 1415); **ХОТЕ** **СМО**... и **ВАШО** **ПРИ** **АЗНИ** **ВЪ** **ЗВѢ** **СТИТИ** (1/242, 1389, В0); и **СВОИ** **МИ** **У** **ТРОЦИ** **КИ** **СЪ** **ХОТЕ** **ШНИ** **МѢ** **ПОИТИ** (1/304, 1419); **У** **ИСИ** **Ю** **И** **ВЛА** **СТЕ** **ЛЕ** **СЪ** **ХОТЕ** **ШЕ** **ПОТВРДИТИ** **С** **КРАЛЕВСТВО** **МА** **И** **СВО** **К** **ЗА** **КО** **НЕ** (1/77, 1378); а **АКЪ** **СЪ** **ХОКЪ** **ШО** **ЗЪ** **ВЕТИ** **МТИ** **ЦР** **СЦА** **ШО** **Ш** **НИХУ** **ТРЪ** **ГА**... **НИЖО** да **И** **МѢ** **СЕ** **НЕ** **ЗЪ** **МЕ** **БЕЗ** **КЪ** **НА** (1/91, 1356); **АКЪ** **ЛИ** **ШО** **СЪ** **ХОКЪ** **ЗЪ** **ВЕТИ** **МТИ** **ЦР** **СВ** **МИ** **Г** **СП** **ГА** **ЦР** **ЦА** (1/98, 1358); **АКЪ** **ЛИ** **СЕ** **СЪ** **ХОКЕ** **ЦР** **СВ** **МИ** **Ш** **НИ** **М** **РАЗ** **МИ** **РИТИ** да **И** **МѢ** **ДА** **МѢ** **Г** **ЛАС** (1/100, 1362); **АКЪ** **КТО** **СЪ** **ХОКЕ** **ЗЛО** **СЧИНИТИ** **ДЪ** **БРОВ** **ЖА** **НИ** **СЪ** (1/106, 1373).

б) **ХОТѢТИ** + И од глагола несвршеног вида је знатно мање:

ГО **ДѢ** **СИ** **КТО** **ХОКЕ** **КРѢ** **ВАТИ** **ГО** **ДЕ** **СИ** **КТО** **МИ** **НЕ** **ПРА** **ВОВѢ** **ВѢ** **РОВѢ** и **ПРА** **ВЫ** **МѢ** **СРЪ** **ДЦЕ** **МЪ** **ДР** **ЖАТИ** **Е** **БЕЗ** **ВЪ** **СА** **КО** **Е** **З** **ЛЕ** **ДИ**... (1/2, 1189), и то **Ш** **В** **Е** **Т** **О** **В** **А** **НИ** **ТѢ** **ХОЩЕ** **МО** **ДЕР** **ЖАТИ** **В** **Е** **КЪ** **ПА** **МЕТЪ** (1/15, 1238); И **ПАЧЕ** **АКЪ** **СИ** **ХОТЕ** **ИТИ** **С** **ТЪ** **СЪ** **З** **М** **Л** **С** **ВЪ** **П** **ЛА** **МИ** **СВО** **И** **М** **И** **ДА** **СИ** **И** **Д** (1/17, 1252); **ВСЕ** **У** **В** **У** **ХОКЕ** **МО** **Т** **Е** **ВѢ** **И** **Т** **ВО** **И** **МѢ** **Л** **Д** **Е** **МЪ** **ДР** **ЖАТИ** **НИ** **ЧИНИТИ** (1/25, 1254); **КАКО** **ХУ** **КЪ** **ЛЮ** **БИТИ** **ВЪ** **С** **Г** **РАДЪ** (1/29, 1267); **НИ** **К** **ТО** **М** **И** **НЕ** **ХЪ** **ТИ** **ПРЕ** **СТАТИ** **ЕРѢ** **В** **И** **НИ** **ПРА** **ВО** (1/169, 1328); **ПРИ** **Г** **Д** **Н** **СЪ** **ХУ** **КЪ** **МО** **НА** **СО** **ЛЪ** **ТЪ** **КО** **ЛИ** **К** **О** **ЛИ** **К** **О** **Б** **Д** **Е** **МО** **МО** **КИ** (1/454, 1403); за този **ХОКЕ** **МО** **НА** **СО** **ЛЪ** **ТЪ** **КАКО** за **НА** **ШЕ** **СРЪ** **ДЦЕ** **НЕ** **ПРИ** **АТЕ** **Л** **Е** **К** (1/482, 1403).

в) У значењу будућег времена користи се конструкција – краћи облик помоћног глагола **ХОТѢТИ** и инфинитив (један примјер је из 13. вијека са подручја Рашке, и то из 1252; примјери су углавном од почетка 14. вијека, највише је их је од средине 14. вијека, и то велике фреквенције). Најбројнији су, и старији, са подручја Рашке (из прве половине 14. вијека). „Инфинитив делимично тумачи управну реч, или обрнуто; или се инфинитивом открива део садржаја који по природи ствари већ припада управној речи, или се помоћу управне речи износе неки пропратни одн. саставни елемент радње исказане

²² Ломтев, *Очерки...*, 64.

инфинитивом. – Из оваквог органског споја развија се и футурска употреба инфинитива.²³

Употребљава се и од глагола несвршеног и од глагола свршеног вида. Неупоредиво је мање примјера од глагола несвршеног вида (1 : 6). Иначе презент глагола свршеног вида служио је (и у старословенском) за изражавање будућег времена) па се те конструкције пренијеле на конструкцију ћу+инфинитив глагола свршеног вида.

Глаголи несвршеног вида: почто **ке** мо чловѣкъ **говорити** вѣрши га бѣ ви даи здравие (1/24, 1252); и всади властели кои **те стаати** по давиже вѣ да не ѕзима црине (1/56, 1345); кнез Воиславъ ако **ѣт о бити** да вине **ѣте** инъдѣ **ѣт** ражити ѕмо владани... моити ѕдикете не понести жита даа **ѣѕѕдати** мога жита даи то товаръ крѣмитетоваръ **продавати**... (1/104, 1391); и **вправити** хс доврѣ дрѣ вѣ вѣ ѕкокмъ **сене те боати** (1/119, 1389); искали смо ни щемо и **искати** ккмо... (1/129, 1399).

Глаголи свршеног вида: тога ви **хокете** познати што мѕ **кю ѕтворити** (1/38, 1303); да ми се **ѣкльнѣ**... нѣсѣ кривни прѣстѣпили вѣѣти више писаник и како **се ѣхранивѣ** краствѣми си вѣѣтъ (1/53, 1334); ни да се **задегк** за ни хъ тво ли се **кк** за ни хъ **задеи** или **потворѣти**... да се **распе** (1/587, 1384); **послахъ** многѣхъ крати с о дкѣпомъ да **погасъ** да и онъ ми га **не кк дати** (1/71, 1352); не ви нарѣчно да **тамо кѕ** **послати** мое власличике да ми се **закльнете**... (1/103, 1362); а нека гспитвѣ ти ни ю **ккмо ѕзети** до вѣѣка аминъ (1/113, 1396); **списали** мѣ смо аи **сѣде** нмѣ **ккмо** твок **любве ради ѕписати** (1/136, 1401); па **франка ѕ** тѣмницѣ **некѣ** **поставитѣ** (1/158, 1409); и **све** нмѣ **ккплатитѣ** (1/163, 1414); или **вама ѣ**мо **всако лѣтѣ** **писати** в дохоткѣ (1/177, 1392); **такози ѕпвало** крѣ **кк** гптсво ви наше **трѣговце** **дѣвитѣ** и **сѣ** **владати** (1/182, 1396); **крѣ** **кк** **ваша** **мластѣ** **вправитѣ** кѣди **пошлкомъ** и **ѕчинити** како **к** **стѣ** **пашинѣ** на **смърти**... (1/1414, 213); а **црнѣ** **кк** **бгѣ** **ѕчинитѣ** **тѣр** **кк** и **многѣ** **вѣк** **врѣ** **дна** **битѣ**... **тѣр** **те** и **трѣговци** **вѣслик** **приходитѣ** и **походитѣ**... (91/222, 117); **мисеккмо** **шнимѣ** **статии** **ѕживитѣ** **шо** **кк** **бит** **за** **болкѣ**... **крѣ** **кк** **тѣ** **в** **томѣ** **на** **правитѣ** (1/225, 1395); ми **ккмо** **дослати** до **ваше** **мла**сѣ **ти** да **намѣ** **кк** **кк** **вѣ** **ство** **ти** **потврѣди**... (1/239, 1395); да **крѣ** **радоно** **неккмо** **никако** **примитѣ** ѕ **нашѣ** **градѣ** **ни** ѕ **наше** **владанѣ** да **стои** (1/476, 1399); **не** **мон** **мѕ** **вѣ** **рѣ** **вать**... **люди** **цѣ** **кка** **неккмо** **послатѣ** (1/534, 1421).

г) Конструкција да+презент уз глагол **хотѣти**.²⁴ Конструкција да+презент се најраније јавља у хипотетичкој функцији управо уз глагол **хотѣти**. Примери су забиљежени још у првој половини 13. вијека. „Ј. Седлачек, а са њиме се слаже И. Грицкат, сматра да се реченице са *да* волунтативне модалности шире с југоистока, као последица балканског језичког утицаја, док се изјавне реченице са *да* неволунтативне модалности шире из супротног правца, са сјеверозапада јужнословенске територије.“²⁵ Подстицај за развој да+презент уз волунтативно **хотѣти** свакако је било и синтаксичко цијепање конструкције **хотѣти**+инфинитив стварањем фтура, потврђеног већ у 13. вијеку. Да+презент се јавља уколико су субјекти двије предикације различити, док инфинитивна допуна остаје ако је вршилац радње исти. Примјери са да+презент су искључиво уколико су

²³ И. Грицкат, *Списи...*, 86-90.

²⁴ Глагол **хотѣти** је, осим инфинитивне допуне, у старословенском добијао и допунску реченицу са да+презент.

²⁵ Ј. Грковић-Мејдор, *Списи...*, 206. И даље: „Изложена грађа показује да се да најраније јавља као допуна волунтативног **хотѣти**, још у првој половини 13. века. Уз остале глаголе он касније развија хипотактичку функцију, и то најпре уводећи субјунктивне, а касније индикативне допуне. Овај процес почиње у 14. веку, а добија на замаху у другој половини века. У Дубровнику, Босни и Хуму већ у првој половини 15. века он доминира у функцији везника који уводи објектске допуне и субјунктивног и индикативног типа, иако се и даље јављају *како* и *јере*. На истоку је процес текао спорије, те се до краја века јављају сва три везника“ (220).

у питању различити субјекти јер би употреба инфинитива могла довести до нејасноћа (или би била потребна додатна спецификација):

И хоуш да вьсѣ се що зде писано 8 веке да вьде твердо... (1/8, 1240), и хоушемо да вьсе що зде писано вьде твердо 8 веки (1/12, 1248); што сте ми ззели ѿа вашега чловѣка да пѣшѣ... ерехокетедимамоприѣтельствоодѣцпѣтата(1/24, 1252);щѣприпательмонѣхграддѣбровника хоуеки да кестѣ любовѣ стара мегѣ нами... (1/109, 1385); ако зухоке да си сѣтвори цркѣвь (1/141, 1390); и много хоуни вѣхуемо да доге гднкнезь... ако их бгѣ донесе вьмамо да их имамо прѣпорѣжене (1/197, 1402); хоуесмо кнезь властеле и вса вькина град дѣбровника да толнка любовѣ невѣде нехарьна... (1/447, 1399); хоуѣль к да шькимо и гредмо с трьзми и потрѣбами (1/193, 1401); а ми хоуе да к вьсакомѣ нгова прав хоуѣсмо се врьхѣ тогаи векѣтъ да не грѣшимо (1/552, 1418); хоуеки да естѣ любовѣ стара мегѣ нами (1/109, 1385).

Уколико је субјекат управног глагола и допуне исти, као што се види из корпуса, превасходно се употребљава инфинитив. Ријетки су примјери у раним текстовима гдје се јавља да+презент неусловљено, дакле при истим субјектима: **крѣ имѣ забавлю и хоук да имѣ ззѣме црнѣ... хоуе 8 дѣбровникѣ или да погю 8 котор**“... (1/257, 1399). У следећем примјеру може бити у питању исти вршиоци радње (*ми бисмо да станемо*...), али и различити (*ми бисмо... да станемо – ми и ви*): **хоуѣли бисмо да се с вашом почтеном любовомѣ станемо навластито за сеи работѣ** (1/129, 1399).

1.1.3. Конструкција **начети** + И. „Веза је изузетно ретка у испитаном тексту (тј. у фут. значењу)... У анализи ове старословенске конструкције запажа се да је глагол **начети** перфективног вида, за разлику од **имѣти** и **хоуѣти** те је и сам његов презентски облик прост футур. Као семантички непотпун фазни глагол он везује за себе инфинитив, и то само инфинитив глагола имперфективног вида, што није случај са **имѣти** и **хоуѣти**+И.²⁶ Међутим, у нашем испитаном материјалу (како из српскословенског – *Бјелополском четворојеванђељу*²⁷ тако и из народног, уз *стати/почети*), забиљежена су неколика примјера и са глаголима несвршеног вида. Како тај глагол има значење будућег времена то и његова веза са инфинитивом добија значење будућег времена. При томе је имао три значења: -значење почетка радње; -почетка и наставања радње; -значење будућег времена.

а) Конструкција **начети** + инфинитив глагола несвршеног вида:

до колѣ уни начѣхъ къ мнѣ **стѣати** 8 правѣвѣрнои вѣре (1/18, 1234); нѣ ако и вь **начете стѣати** кралевьствѣ ми... (1/19, 1254); Жито и вино кое се **начне продавати** 8 градѣ (1/20, 1254); и потомѣ **начехъ** сѣ богомѣ **кравѣвати** и **правити** прѣстѣоль срьбьскѣи землек (1/77, 1378); да не **почне** гсптво ни нѣднаго разлога **искати** до данашнѣга дѣне (1/189, 1399); кою се **плакѣти** **починкѣ** **плакѣти** прѣвиданѣ (1/332, 1429); ззрокѣ нѣимѣ **почетѣ** **злѣчинѣти** крѣнашега иманиа **страгѣти** некимѣ моки (1/462, 1405); ти сѣди шѣ **слово дѣникѣ** **начеше** на наше **настѣпати** и **цѣтѣ чинѣти** (1/501, 1407); ти сѣди шѣ **слово дѣникѣ** **начеше** на наше **настѣпати** и **жетѣ чинѣти** (1/5001, 1415); и к томѣ и **начехъ** з богомѣ **кравѣвати** и **правити** **прѣстѣоль** (1/503, 1420, В).

б) Јављају се, иако ријетки, и примјери **стати / почети**+ глаголи свршеног вида: **и почтено васѣ ни хѣ ди хѣ що на ни хѣ стѣше платити** (1/171, 1392); **ѣ тога почеше шпитати чловѣѣ бгѣа ради** (1/285, 1402).

²⁶ J. Грковић-Мејџор, *Списци...*, 393–394.

²⁷ J. Стојановић, *Употреба...*

Нема примјера са да+презент што је и разумљиво с обзиром да је субјекат управног глагола и допуне обавезно исти.

1.1.4. Употребљава се у футурском значењу и уз глагол *бити*:

и тко год ђ вѣде питати правде прѣдъ насъ ми се не моремо ѿ правде дѣлити... дошѣ радонѣ градѣ вни га вѣдѣ питати прѣдъ насъ... (1/134, 1399); и тко год ђ вѣде питати правде прѣдъ насъ... а вни га вѣдѣ питати прѣдъ насъ по трѣбно... (1/134, 1399); да тко годѣ вѣде искати закономъ и по правде ѣ дѣровникѣ дѣровникѣ мѣ хоккѣ по правдѣ ђ и задовоак ѣчинит (1/181, 1495); вѣдѣ прѣдъ насъ свога дѣлга искати... (1/248, 1404); и нам вѣде милостивѣ и вѣде наасъ имати за сѣдге (1/469, 1406); тои видѣ вѣ дрѣзи вѣдѣ се нимѣ казати (1/442, 1412); до колѣ вѣдѣ стѣлати дѣкати... кѣдѣи хѣ вѣде хѣтель ѣзети (1/535, 1427); ишо вѣдемо затѣ озишѣти хоккѣмо вашои любовѣ ѣписати (1/1403, 481); кадѣ имѣ вѣдѣ дати ѣ комѣнѣ дѣровачки дрѣжати наши хѣ дѣкати... до коли год ђ вѣдемо дрѣжати речнее дѣкати... (1/599, 1427); како ви се вѣде видѣти (1/582, 1422).

1.2. Инфинитив уз модалне глаголе.

1.2.1. Инфинитив је веома фреквентан као допуна глаголима модалног значења. Редован је уз *моѣти*, *възмоѣти*. Готово се подједнако често употребљава и од глагола свршеног и од глагола несвршеног вида. Уз модалне глаголе као што су *моѣти* увијек се реализује инфинитив, будући да њихова семантика искључује различит субјекат допунске предикације. Нема ни једног примјера са да+презент у нашем корпусу:

твоимѣ мѣдемо то властеле не моѣтѣ ѣа покрѣти види се та вѣра (1/23, 1252); и што ви хѣтѣлѣ кѣ вамѣ говорити не моѣтѣ тога вѣсега исписати (1/24, 1252); да се не морѣ поставити нигдѣ ѣ приморѣ трѣгѣ соли... (1/85, 1382); какѣ до рока може вни гдѣнѣ краѣ Стефанѣ поѣти вѣдѣсти изъ град... (1/88, 1387); да се може всаки ѿ ни хѣ вратитѣ слободно домоѣмѣ (1/106, 1373); како не моѣтѣ ѣчинити ѿ свога старога владанѣа (1/125, 1395, P); гди годи ѣ ѣзмоѣтѣ де хѣтити (1/127, 1391); гѣ птѣво ви морѣ знати и този кѣ всѣмѣ свѣтѣс нескровѣно (1/187, 1398); кѣди придѣ властѣлѣ ваши моѣтѣ поити (1/208, 1411); да си морѣ слободѣ но стѣати... ни не морѣмо никако наши хѣ закѣнѣ прѣтворитѣ... има кѣк гласѣве а моѣтѣ се ѣписати много молимо (1/247, 1400); а данѣи се дрѣжати не морѣ (1/394, 1441); и синими кѣе вѣдемо моѣти на гѣшѣти на то... моѣти ѣ бити вриданѣ (1/456, 1404).

акѣли ѣзможемо и тина по моѣти (1/13, 1234); авицо може те чинити чинитѣ (1/15, 1238); и да ти морѣш ѣ дѣровникѣмѣ вѣповати (1/24, 1254); ако не ѣзмогѣш имати кривца да га дам властѣлом дѣровникѣмѣ (1/106, 1373); ми се ѿ правде не морѣмо дѣлити вѣсе жѣто вѣдемо моѣти говорит (1/141, 1390); кѣрѣ трѣговѣци не моѣтѣ бити ни шпкити гдѣ прави за правога плакта (1/150, 1405); ми видѣвѣ не моѣтѣ смени како вѣровати (1/251, 1413); промислимо како кѣмо моѣти с миромѣ ѿ тѣ хѣ градѣшакѣ вни дѣ стѣити (1/323, 1422); гспѣкѣ ваша мѣстѣ морѣ добро знати вѣщѣ ѿ прѣвога чѣла (1/355, 1412).

Употреба је веома честа. Примјера има много (ово је само дио корпуса).

1.2.2. Инфинитив као допуна волунтативним глаголима (глаголима којима се казује *жеља*, *хтјење*...). Од глагола овог типа употребљава се уз глаголе *жељѣти*, *изволити*, *багоизволити*, *хѣтѣти*, *любити*, *ѣзлюбити*, *багоизволити*, *волити*, код којих је „вољни импулс директно идентификован независно од адресанта“.²⁸ Код ових глагола у случајевима једнакости субјеката, раширена је употреба инфинитива (употреба да+презент је наобавезна и накнадна), док у случајевима различитих субјеката глагол зависне реченице мора на

²⁸ Слободан Павловић, *Старосрпска зависна реченица од XII до XIV века*, Издавачка књижница Зорана Стојајновића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2009, 58.

било који начин да се прецизира (или употребом личног глаголског облика: *желим да дођеш*), или се субјекат инфинитивне радње може исказати или замислити да је исказан дативом (*наређује му доћи*). Присутством таквог датива у начелу се надокнађује неизјашњеност у погледу вршиоца радње изреченог инфинитивом.

ЖЕЛАК ПАДШАТА СА ВЪЗДВИГНЪТИ ДОШЪ ДШЪ МИ... (1/77, 1378); **ИЗВОДИ ЖЕЦРЪСВИ ПО ТОМЪ ЖДЕ** **ВБРАЗЪ ДАРОВАТИ И ЗАПИСАТИ СИЗИ ХРИСОВЪШЪ И МАСТЬ...** (1/97, 1357); **ДА АКО СИ ЗЪЗЮБИ СИЗИ КСИ СИ** **ГА ПОЗНАВА ЗЪЗЕТИ КОГА ДА СИ ГА ЗЪЗМЕ А ОНОМЪЗИ ТРЪГОВЪЦЪ ДА ПОДА ЦЪНЪ...** (1/95, 1357); **КТО ДЮБИ** **ИТИНЪНЪ ЗЕМЛЮ** (1/60, 1349); **АКО ЛИ СЕКЪТО ВНЕХЪ ЗЪЗЮБИ СТАТИ БИ ЗА РАДИ ИЛИ НА СЪНИЦИ** (1/17 1252); **ИТКО СИ ДЮБИТИ ИЗ МОЕ ЗЕМЛЕ ЗЪЗБРОВНИКЪ** (1/138, 1387); **ИТКО СИ ДЮБИТИ ИЗ НАШЕ ЗЕМЛЕ** (1/153, 1405); **АКО ВИ ДЮБИТЕ ПОСАДАТИ ДА СЕ ВЪРШИ** (1/408, 1410); **ИТКО ДЮБИ ИЗ ГСПТВА МИ ЗЕМЛЕ** **ИТИ ЗЪЗБРОВНИКЪ** (1/202, 1405), **И КОЛИКО ВЪЗДЮБИШИ ПРЪВЪТИ ЗЪ НАСЪ: ДА СИ ПРЪВЪДЕШИ...** (1/13, 1234); **И БЪГОИЗВОДИ КРАКВЕСТВО МИ ПОНЪЖДАНИКЪ ПРЪВЪТО ДУХА ВСАКИЕ ЗАКОНИ И ХРИСОВЪЛЕ** **ПРЪЖДЕВИШИИ ХУДЪПЪ СПАНИВЪ СЪВЪРШАТИ И НЕ ПОТВЪРАТИ** (1/116, 1370); **НИЮКАНИМО ПОМЪСТИКЪ ДЕ** **ГОДЕ НАШИ ТРЪГОВЦИ ГРЕДЪ** (1/236, 1395); **НА ВЪНЪ ПРЪВИ ЛИСТЪ ЗЪСТАВИСМО СЕ СЪДЕ ВАШОИ ЛЮБЕЪ** **ЎПИСАТИ** (1/455, 1403); **АЛИ СТО ГАИ ЗЪРОКА БОЛЪСТИ ЗЪСТАВИСМО СЕ СИТИДЕКЪ СЕ КЪ ВЕЛИКОСТИ ВОИ ПО-** **САТИ КЪ** (1/509, 1422); **НЕ БИСМО ПОЩЕДАИ НАШЪХЪ ГЛАВЪ** **И НАШЕГА ГРАДЪ ВЪБАРОВАТИ ГА И СЪБАСТАТИ** **ДА НЕ ПРИМЕ НЪКОА ЖТЕТЪ** (1/182, 1396).

У свим примјерима је исти субјекат управног глагола и инфинитива, осим у једном примјеру: **И ЕГОЖЕ БОГЪ ИЗВОЛЪ ГДЕСТВОВАТИ ПО НАСЪ МЪЛЮ ПАКО** **ГДА И БРАТА СИ ГАИ ПИСАНЪЪ НЕ ПОТВЪРИТИ ЕЖЕ ДАРОВАХЪ ЗА ПРАВДЪ** (1/51, 1333), субјекат инфинитивне радње је у акузативу (**ЕГОЖЕ**).

Примјери са да+презент нијесу чести у ранијим споменицима уз ове глаголе: **И НЪ ДЪЦА ПРОСЕ ДА МОГЪ ДОИТИ СЛОБОДНО ЗЪЗБРОВНИКЪ** (1/487, 1404), један примјер се јавља уз перифрастичан спој **ИМАТИ ЖЕЛАНИКЪ: МИ ЛИ ХЪТЕНИКЪ И ВЪСАКО** **ДОБРО ЖЕЛАНИКЪ ИМАМО ДА ТЕ ВИДИМО** (1-130, 1399); једном су различити субјекти: **ЗЪЗДАМО СЕ НА ДОБРОГА БОГА ДА СЕ СМИЛЪК НА НАСЪ И ЗЪКОРЪЪ ЎВРАТИ** (1/478, 1400).²⁹

1.3. Слични претходним примјерима су и они у којима се инфинитив употребљава уз глаголе *обећати*, *завезати*, *присезати*, *установити*, *чинити*, којима се означава свјесно ангажовање, али се њиме успоставља активан однос према адресанту који је допуна управном глаголу. (Допуна управном глаголу је у дативу – најчешће, а инфинитиву у акузативу). У свим примјерима са инфинитивом субјекти су исти. Примјери овог типа уз **ОБЕЋАТИ** су бројни:

И ВЪЩЕ СЕ ВЪБЪТЪСЪКЪ ГДНЪ КРАЉЪ СТЕФАНЪ С ПРАВЪМЪ СРЪДЦЕМЪ ДЮБИТИ ВЪБАРОВАТИ И БРАНЪТИ **СВОИМЪ СИМЪМЪ ЗЪЗБРОВНИКОМЪ** (1/87, 1387); **И ОЩЕ СЕ ОБЪЋАВАМО УПЪКИНЕ И ВЛАСТЕЛЕМЪ ДЪЗБРО-** **ВАЧЪКЪМЪ СТВОРИТИ ДА НА ГЛАВИТИ СЪДИЕ** (1/125, 1395); **И ВЪЩЕ ВЪБЪАВОМО СЕ ОПЪКИНЕ... ЧЪВАТИ ВОЛА** **ВЪБАРОВАТИ И БРАНИТИ ЖЪНЪ...** (1/125, 139); **ВЪБЪТЪСЪКО СЕ ДАТИ ИХЪ РЪЧНОИ ГЪПЪИ...** (1/1423, 388); **ЧО СЪ НАШИ СТАРИ ВЪБЪТОВАЛИ ГДНЪ КРАЉЮ СЪГРЪСКОМЪ ДОХОДЪКЪ ДАВАТИ ДА ГА ДАКЪМО** (1/451, 1402); **ВЪБЪТОВАСМО И ВЪБЪТЪЮМО СЕ РЕЧНОМЪ ГДНЪ ВЪРШИТИ И НИНЪ ЧЕМРЕ НЕ ВЪСЛАВИТИ ВЪВЪ ЗАПИСЪ** (1/518, 1442); **И ВСА УПКИНА ГРАДЪ ЗЪЗБРОВНИКА ВЪБЪТОВАСМО КНЕЗЪ БРАИМЪ ДАВАТИ ПЕТЪ ПО КА-** **НИТАРЪ** (1/535, 1427); **МИ ГДНЪ РАДОСАВЪ ВЪБЪТОВАХЪ КНЕЗЪ ПОСАТИ ЧЛОВЪКА МОУГА** (1/623, 1432, В)...; **И ЗАВЕЗАШЕ СЕ КРАЛЪВЪСЪТЪВЪ МИ ДАВАТИ Ў РЕЧЕНОГА ГРАДЪ** (1/174, 1392); **ВЛАСТЕЛЕМЪ** **И ВСОИ УПКИНЪ ДЪЗБРОВАЧКОИ И ЗАВЕЗЕМО СЕ НА ВСАКЪ НАШЪ МОУКЪ...** **БРАНИТИ ЎА ВСАКЪГА НАСИЛЪА** (1/602, 1427); **Ъ ВАНЪ ВОСЪНЪСКИ... ПРИСЕЗАЮ ТЕВЪ КНЕЖЕ КРВАШЪ... ПРАВИ ПРИДАТЕЉЪ ВИТИ ВАМЪ...**

²⁹ Неколика примјера наводи С. Павловић у свом корпусу: **КЪМО ЖЕЛЪДИ ДА ДОШЪКЪМО** (1395), **А** **МЪ ВОДЕЛИ БИСМО...** **ДА ТЪДЕЗИ ГРЕДЪ** (1395), С. Павловић, *Старосрпска...*, 60.

и правъ гондржати с вами... (1/2, 1189); да мѡ чинѡ въ се врати... ако ли не би хъ могъ чинити... вратити... (1/26, 1254); и хъ и паче по инъ ни не кон да имъ не чинило пакостити... (1/22, 1247); и молимо бѡ дивимастъ тенна шетръговец чинителъ слово дитцо моу к дааь до бит ка да мѡ плати (1/152, 1405); и ѡпѣина бнетажка да ба да би и чини да би давати намъ в сако годице (1/239, 1423); нѣки ѡ вѡшѣ хъ наредъникъ счинилъ к довести соль (1/253, 1397); такоже кѡ сѡстави и сзаконилъ записовати хрисовъсле и словеса црска и прѣво стимъ и бжственимъ црквалъ... и ничемъ же неврѣжденъ бити... (1/97, 1357).

Конструкција да+презент се јавља уз глагол **оѡвѣати** (најчешће су субјекти различити или је у питању одвојеност од управног глагола, али има и примјера са истим субјектима):

цто мисѡ сини хъ властелѣ шѡветовати братъ андрей... да стоеу к нимъ с томъ шѡветъ (1/18, 1252); и шѡ се шѡветѡкѡ ѡпкина дѡбровачка да не прѣмемо с прѣневлакъ... гдѡ бана стефана (1/46, 1333); шѡвѡва се кралъ к вѡство ми даи да мѡ ни хъ владникъ бжѡстии нѡ шѡваровати... (1/79, 1378); кок без смъ к счини нека да ѡно мѡи члвкъ патъ и глава пати... (1/220, 1415); – шѡвѣваю се дѡбровчане да не бране ни зло оу чини томъи члвкъс... (1/125, 1395); и шѡе ѡпѣина града дѡбровѣка шѡвѣтѡктъ се да има и да држи гдѡ Стефана крапа за свога срьдчаного (1/88, 1387). та смъ ималъ кь вамъ шѡвѣтъ да приамъ томъ градъс и да амъ работамъ сѡ еговѡ почастъ (1/15, 1238).

1. 4. Инфинитив се употребљава и уз глаголе којима се исказује однос субјекта према инфинитивној радњи (спонтаност, невољност): **смѣти**, **дрзнути се**, **одлѡжити се**, **приати**. Уз инфинитив се најчешће јавља објекат у акузативу без предлога (у нашем корпусу и генитив – словенски). Могућа је само истовјетност субјеката. Употребљава се само инфинитив. Нема примјера са да+презент:

кто ли се дрз не прѣтворити да приме гнѣвъ... (1/4, 1219); и да не смѣю тако верѣчи мегю приателекъ снести (1/135, 1401); бѡ дивимастъ гсптва ви с писати ни сѡвѣтовати смѣю линаши трговци словодно с тръзми прохѡдит на вѣри 1/187, 1398); крѡ смѡ бил заповѣдъ поставил да к не смѣ нитко примит"... (1/246, 1400); та не би хъ смѣлъ счинит ни (1/252, 1413); да векъ не смѣю соли довести ни продавати... (1/254, 1397); да нитко не сзможе ни смѣтвѡде с поменѡсти ни искати крѡви (1/624, 1432); ико сѡ сѣтъ шѡтесвоимъ зло с мѡствомъ дѡбровникъ до бригласъ погсвит (1/197, 1402); и напреда веде веѣе ѡдъ лѡчисмо показати да лѡбавъ бѡде меѡс нами (1/398, 1423); гдѣ мѡ счъне мѡ счънешъ имати отѣлѣ ихъ и до битъ кь ихъ гдѣ мѡ счъне мѡ счънати (1/24, 1254); и товою приасмо бжѡстеноу благодет спѡдооблашѡю наасъ по свонои слаткои милѡсти издржати (1/265, 1504); и товою прѣасмо божѡственоу благодет спѡдооблашѡю наасъ по свонои слаткои милѡсти сздржати и правитъ боголюбим (1/495, 1405).

1.5. Инфинитив се употребљава и уз когнитивне глаголе. Субјекти су исти. Употребљава се:

а) уз глаголе типа *видѡети*, *слушати*, *зрѡети*. Субјекат управног глагола и инфинитива је исти (глагол у инфинитиву има, или се подразумејева, прави објекат).

Гдѣ с небесе призре видѡети сини члввечаскии и сѡдишити гласъ всехъ (1/48, 1333); кои нась сѡшѡю стѡвѣти (1/245, 1397); и тко мене сѡшѡ саба сѡсати и шѡрати ѡа сваке зѣлове (1/567, 1420).

б) Инфинитив се употребљава као допуна и глаголима за значењем *мишљења, знања*³⁰, *умијења*:

ДА МИ МИСАМО ДО СЛАТИ ВАШИМ С`ТИСЪ ВРЪМЕНОМЪ... НАТОМЪ ВЪЗДА СТОИМО НЕ МИСАМО ДО ВЪКЪ ПОТВЕРИТ` (1/180, 1495); КОИ ТАКОИ МИСАМО ВЪЗДА ЧИНИТЪ ВНЪМЪ КИ БЪДЪ (1/220, 1417); И ВЩЕ БГА МОЛЕКЪ НЕ МИСАМО ШРЪНИТЪ ВСАКОМЪ БАШЕМО ПОЧТЕНОМЪ ШГОДИО (1/404, 1409); ДЛЪЖНИ НИМЪ МИСАМО ГАДАТИ (1/437); НИ БАШЪ МЪ ЛЮДЕМЪ НИ МИСАМО СЪВЪКЪ АМИНЪ ШЗИМАТИ МОЛИМО ТЕШТО СИ ШЗА... (1/112, 1396); И ДА СИ ШМЪ ДЪ ДАТИ ВЪЗДА СЕБИ ДОВРИ СВЪТЪ (1/455, 1403); НЪ ШВИЛО НИ ПРИОШЛО НИ ШМЪ ГОВОРИТЪ (1/120, 1417); КРЪ СКОРО ПЪТЪ МИСАТИ ИМАТИ (1/371, 1423); ДА СЕ ШМЪ МОКОЛИКО ПЛАТИТИ НАЛИНИ (1/1388); А ДЪ БРОВНИКЪ ДОВРЪМЪ ПРИАТЕАКЪМЪ ШМЪ ВДЪКЪ ПОЧТЕНОМЪ ЛЮБОВОМЪ ПЛАКУТЬ И ХРАНАЪ БИТИ (1/484, 1421)...³¹

1.6. Инфинитив је веома чест као допуна непрелазним глаголима кретања. Субјекти управног глагола и инфинитива су исти. Уз непрелазне глаголе кретања: *ити, прити, поити, пристоупити...* најчешће долази инфинитив као допуна:

АКО ЛИЧНЪ ШКРАПАНИНЪ НЕ ПРИДЕШ ДЪ БРОВНИКЪ ЧИНИТИ ПРАВИНЪ ДА ГА МИ ШЪ НАСЪ ШЪ ВЕРЪ ЖЕМО (1/22, 1247); А СЪ ДИ НЪ КОЛИЦИ Ш НАШЪ ХЪ РЪТЪ ГОВЦЪ ПОША СЪ ПЪТЪ ПО ДЪКЪ ШЖДАТЬ ДА ТЪ ШДЕЗИ ПОГА ШРЪБЛЪКЪ (1/182, 1369); НЪ СЪ ПРИШЛЕ ДА НАМЪ ШЕТЪ ЧИНЕ... ЗА ТЕИ ГОЛИКЪ ДА ПРИДЪ НАМЪ ШЕТЪ ЧИНИТЪ (1/276, 1409); КОИ СЪ ВНДЪЗИ ПРИШПИЛИ ТОИ БЕЗАКОНЪКЪ ШЧИНИТЪ (1/281, 1411).

Примјера са да+презент нема много (и то из каснијег периода). Уз непрелазне глаголе кретања конструкција са да+презент је много ређа (у функцији намјерне реченице)³² у односу на инфинитив, док уз прелазне (како ћемо касније видјети) носи превагу:

НЪ СЪ ПРИШЛЕ ДА НАМЪ ШЕТЪ ЧИНЕ... ЗА ТЕИ ГОЛИКЪ ДА ПРИДЪ НАМЪ ШЕТЪ ЧИНИТЪ (1/276, 1409); АВИ ПОКЪТЪ ПРЪДЪ КНЕЗА И ВЛАСТЕИ ДЪ БРОВЧАКЪ ДА ВАМЪ ШЧИНЕ ПРАВДЪ (1461, 670).

1.7. Инфинитив је чест у различитим имперсоналним конструкцијама (у реченицама са предикативом, као допуна безличних глагола, са глаголом *бити...*).

1.7.1. Реченице са предикативом. Ово је најфреквентнији тип имперсоналних реченица. У њима синтаксичку позицију предиката заузима копулативни глагол *esse* и адвербијализована компонента (предикатив). У својству предикатива може се јавити: а) именица, б) прилог, односно придјев неодређеног вида; в) пасивне партиципске форме неодређеног вида.

³⁰ „Средином 14. века забележен је у препису једног неформалног писма цара Душана усамљен пример *да* уз глагол *знати*, у функцији хипотактичког везника *не знамъ да кс до здеди живъ*“, Ј. Грковић-Мејџор, *Списи...*, 216. У нашем корпусу: *кръ тои вѣръ зна... да ни гдѣ рѣр дѣ бровчаче не нѣсѣ невѣрѣр показали* (1/548, 1417).

³¹ „...на истоку уз когнитивне глаголе није регистрован везник *да*, чија се употреба на западу може пратити од XIV века. Први пример регистрован је у канцеларији Котромановића у првој половини XIV века.“, С. Павловић, *Старосрпска...*, 29.

³² „Намерно *да* је релативно касно потврђено. У најстаријем периоду (XIII век) га нема, а у одговарајућим конструкцијама на граници намерне и резултативне допуне јавља се *јакѡ*“, Ј. Грковић-Мејџор, *Списи...*, 221.

„У погледу територијалне дистрибуције ових синтаксичких средстава, источне и западне канцеларије нису изразитије конфротиране, будући да намерно *да* као најфреквентније конективно средство има мање-више избалансирану територијалну дистрибуцију“, Исто, 281.

а) У функцији предикатива јављају се и адвербијализоване именице: (**вола, обичаи, милостъ, прилика, хотеник, мисаль... + кетъ**/уразличитим облици-ма/ + инфинитив). Најчешћа је конструкција **бѣди милостъ**. Датив је обавезан уз све предикативе који означавају човјеково емоционално стање, спољашњу моменат, или стање изазвано спољашњом силом (штета), над чим субјекат нема контролу... Стога он изостаје уз **прилика** и **обичаи**, гдје је дубински субјекат трансформисан у присвојну замјеницу³³. Примјери овог типа су фреквентни у нашем корпусу. Честе су конструкције са именицом **милостъ** (нарочито са подручја Дубровника):

кръ к наша мисаль и ѿблзченък с всемъ стратитъ л тисска перперъ... (1317, 1421); да си мѣ к милостъ кралвс ми ходити свободно по моки землинъ (1/31, 1304); хотѣ доки на граници вола штати домоумъ (1/244, 1396); и що ти к милостъ ѿписати намъ (1/219, 1415); да ви бѣде милостъ счинитъ (1/149, 1405); да ти бѣде милостъ смилувати се и счинити милостъ... (1/314, 1420); молимо великостъ гсптва ти бѣдитъ милостъ платитъ мѣ (1/209, 1411); и молимо бѣдитъ милостъ ѿписати ни за ввозина спѣхъ (1/257, 1399); бѣди ми милостъ съблаости и не дати нѣ кою маншине счинити како пльно сфанък... бѣди ти милостъ заповѣгъ повратити (1/280, 1411); с васъ бѣди ти хотѣникъ слободити кивратти имъ имъ к сзето (91/259, 1404); бѣди ви вола вѣрвати мѣ (1/288, 1413); много молимо гсптвоти бѣдитъ хотѣникъ послати заповѣдак да братѣ (1/468, 1406); данаша опкинанѣ ма обичаи заимовати никомъ динара (1/136, 1401); нашъ обичаи кѣ ѿписати възда всакомъ... (1/477, 1400); нашъ обичаи нѣ не ѿписати и лѣ комъ... (1/192, 1400); къ нѣ прилике своимъ приателкамъ такози ѿписоватъ (1/129, 1399).

Само је један примјер са субјектом у акузативу и то уз именицу **стидъ**: **бгъ зна каконо стидъ насъ кетъ толико кратъ писати ви юа веки с не девурѣ шинъ бранковъ** (1/581, 1422).

Уз ове конструкције јавља се (иако не често, у односу на фреквентност инфинитива) и конструкција да+презент (у функцији допунске реченице). Примјери су од почетка 15. вијека:

и много молимо гсптвоти бѣдитъ милостъ унилисть слободни да имамо ѿ капетана (1/453, 1403); да имъ бѣде хотеник да нареде два властелина (1/518, 1442); ако ви бѣде невола да мортъ прибѣки с стонъ (1/545, 1415); да ви к ѿтворена земля мола с всѣхъ вашихъ печалехъ а правина да естъ... (1/4, 1214).

б) У функцији предикатива најчешће се јављају форме на *-о-*, по правилу образоване помоћу придјевског суфикса *-н-*³⁴. Најчешће се сретa уз: **право, драго, достоино, потребно, Блгочестивно, достолѣпно, чѣдно, болк, мѣчно, лѣче, ссиано, подовѣно, доволно, лѣпко, смирно, моѣно, видимо** уз које је употребљена копула **кетъ, нѣстъ** (како у облицима садашњег времена, тако и у облицима прошлог и будућег времена: **ви, бѣде, било**). Датив субјекта се реализује факултативно (најчешће када је ријеч о предикативу који означава какво психолошко стање), а његов изостанак подразумијева уопштено схваћеног вршиоца радње, као и уз безличне глаголе: Примјера има много, нпр.:

³³ J. Грковић-Мејџор, *Списи...*, 192.

³⁴ „Регистровани прилошки/придевски облици морфолошки функционишу као хомоформе прилога и одговарајућег придева неодређеног вида и средњег рода, те им је граматички статус одређен окружењем“, С. Павловић, *Старосрпска...*, 67.

ере право и достоинно естъ њ свакоуѡ вратиѡи и дати своју правъ и своју бацинѡи племенитѡ старѡ (1/124, 1391); ере право и достоинно естъ њ свакоуѡ вратиѡи и дати своју прав (1/124, 1395); к ли такои достоинно своимъ приателкѡи чинитѡ (1/546, 1416); *Сѣе ѡбо багочетнѡи и зѣдѡи приктнѡи и достоуѡлѡи похѡвалитѡ и истинноуѡ вѣроуѡ и желанѡи слово принести к тебѣ...* (183, 1382); зато гспѡи наамъ к чѡдѡи видѣти и много ѡсильно вѣровати да кк то гдѡи реки да чинѡ... (1/236, 1395); за съди правимо болѡи и слободѡи никѡи валь к доити ѡ дѡбровникѡи (1/545, 1415); то зикнама много дѡчнѡи ѡ стинѡи не смоголитѡи никѡи мѡ стрѣпѣти да зчини (1/502, 1414); заповѣдъ али к намъ ѡсильно вѣрѡвати да кк ваша мѡстъ такоуѡ ми наамъ своимъ приателемъ плакати люди и трѡвенѡи мѡгонитѡи (1/257, 1399); *Нѡ паче болашеи крѣпче потѡврѣждати...* нѡ пачеи ѡкрѡстнѡи помѡрьскимъ градѡвомъ потѡврѣждати закѡни... (1/116, 1370); да си не писмо бѡде крипко и непѡрочно докле имъ се дѡгъ исплати (1/420, 1398); а ѡ нашѡи памѡти ѡсильно би вѣрѡвати (1/223, 1417); ако бѡде драго ѡзѡети сръбинѡи ѡногѡи конѡ... (1/137, 1387); да бѣгъ терѡ имъ бѡде доволѡо с почтѡнѡи кѡи и съ весликѡи докѡи вѣдѡти своју кѡкѡи (1/197, 1402); колико имъ бѡде лѡпо и пѡи слободѡи поѣи... (1/245, 1397); да кѡди бѣгъ ѡчини и бѡде ѡмирно стати краљѡвѡство како се пристѡи (1/367, 1409); такѡи зѡрокѡи како бѡде мѡкѡи и кѡпѡи цѡмъ ѡзвратити сѣ ѡ градъ (1/18, 1252); како кѡ подѡвно цѡи почтати... (1/95, 1357).

v) Пасивне партиципске форме неодређеног вида нијесу честе: **и затѡи да ѡ видимѡи свакоуѡи притѡ** (1/587, 1422).

Нијесу честе конструкције са да+презент (нарочито у поређењу са бројем конструкција са инфинитивом):

а законъ нѣ ни кѡ слично да се латинѡи за сръбина ѡдѡкѡи (1/238, 1395); **потрѣбно к да ѡговѡи** (1134, 1399); и добри граѓѡи вѣрѡвали сѡ нѣ достоинно да изгѡе тѣхъ трѡвоцѡи (1-220, 1417); **право и достоинно кѡ да мѡ пѡть пѡи** а иманѡи нашѣхъ властѡи и граѓѡи кон сѡ вѣрѡвали на доврѡи гласѡи и славнои вѣри гспѡи тѡи нѣ достоинно да изгѡе или пострадаѡи за лѡдѡстѡи тогѡи чѡвка (1/222, 1417).

1.7.2. Реченице са безличним глаголима.

а) Конструкције с нереклексивним глаголима веома су ријетке (оне су у 3. лицу јединице средњег рода у перфекту и потенцијалу), и то од глагола **пѡдѡвати, доѡвати, пристѡвати, потребѡвати**. У њима се реализује дативу колико је субјекат исказан:

плати гдѡи Тѡрѣтѡи кралѡи васѡ своју половицѡи ѡи им доѡѡашѡи платити (1/170, 1392); **потребѡвати кѡ намъ нимъ задовољно ѡчинити по правде** (1&248, 1404) и како намъ прѣѡстѡи ѡчинитѡ (1/489, 1405) не зѡи и брат мѡ догѡше тер не **потрѣѡѡа пѡслати** никѡи (1/197, 1402). Непостојање датива упућује на уопштеног вршиоца радње: **не пристѡи тѡи сѡ стѡринѡи ѡѡ пѡдаѡат** (1/254, 1397).

Од друге половине 15. вијека уз **пѡдѡѡа** и **потрѣѡѡк** јавља се и конструкција да+презент:

те не пѡѡѡа да ви тѡи агѡи и тѡи пѡнѡчѡи ѡспѡинѡте (2/308, 1489), **трѣѡѡе да ѡзѡмѡи и пѡѡѡѡи на дѡбровчанѡи** (2/277, 1472).

б) Уз глаголеса значењем „догодити се“ (**слѡчѡити, догѡдити, згѡдити, прѣстоѡвати, трѡѡвати**) врло често се реализује морфема *се*. Уз ове глаголе инфинитив се често реализује с дативом субјекта (логички, семантички субјекат). Датив може и изостати при чему се подразумејѡа уопштени субјекат:

дакѡи са користѡи како се доѡѡѡи ѡдрѡжати кѡ свакоуѡи казѡк **пѡѡ да зѡѡк** (1/45, 1333); **кѡи се доѡѡѡѡи** или прѣдѡи кога се догѡѡѡа сѡи нашѡи ѡворѡнѡи записѡи под висѡи кѡ пѡчѡти ѡглеѡи

ДАТИ (1/635, 1437); ДАЕ НА ЗНАНЕ СВАКОМЪ ЧОВЕКЪ ПРЪДЪ КОГА СЕ ВБРАЗЪ ДОСТОИ ИЗНЕСТИ ВБАЗИ МОГА КНИГА (2/282, 1478).

И ИАКО БИ МЪ СЕ ПО КЪОМЪ ВРЪМЕНЪ ЗГОДИМЪ ДОИТИ С ДЪБРОВНИКЪ (1/594, 1427); АКО ЛИ БИ СЕ КОМЪ ЗГОДИМЪ ЗГОДИЛО ГД' НЪ ВОКВОДИ САНДАЛО ПОКЛАД ШТАВИТИ ДА ГА К ВОЛНА СЪЗЕТИ (1/365, 1419); ЗГОДИЛО БИ СЕ ГОДНЪ ВОКДЕ САНДАЛО КОМЪ ГОДЕ ЗГОДОМ ПО СЕБЕ ШТАВИТИ ВИШЕ РЕЧЕНИХЪ ТИСЪКЪ (1/300, 1419), ИАКО БИЛИ СЕ ПО КОМЪ ВРЪМЕНЪ ЗГОДИМЪ ДОИТИ С ДЪБРОВНИКЪ МЕНЪ ВОЕВОДИ РАДОСАВЪ ИЛИ МИ СН' СЪ КНЕЗЪ ИВАНИШЪ (1/594, 1427), АКО ЛИ БИ СЕ КАДА ЗГОДИЛО ГЪПОЦТВЪС МИ РАЗМИРИТИ СЕ С КНЕЗОМ И ВЛАСТЕЛИ ДЪБРОВАЧЦИМИ (2/73, 1454).

Осим инфинитива употребљава се и реченица уведена конструкцијом да+презент (најранији примјери су са краја 14. вијека):

ИАКО СЕ САСЪЧИ ДЪБРОВЧАНИНЪСЪ МРЪТЪ СЪ ЗЕМЛИ... МОИШЦО Е НЕГОВА ИМАНИТА ДА ЗА ТО НЕ МАМ ПОСЛА ПА (1/139, 1387); И АКО СЕ САСЪЧИ ДА СЕ РАЗБИКЪ ДРЪВО ДЪБРОВЧКО СЪ МОИШЦО ЗЕМЛЪ (1/110, 1385); И АКО БИ СЕ ТАКОМ ДОГОДИЛО ДА БИ ПОТРЕБЪ БИЛА ВОЕВОДИ ИВАНИШЪ З БРАТИМЪ И З БРАТЪ ЧЕДИ ВИШЕ РЕЧЕНЪМИ (1/137, 1452).

в) Конструкције са *се* уз нереклексивне глаголе и инфинитив нијесу честе у нашем корпусу:

А И ДЪНАСЪ КЪ ПО МАЛЪХЪ ТРЪГОВЪХЪ ГДЕНО СЕ НОСИ СВИЛА И МРЪЖАРИНА ПРОДАВАТИ (1/220, 1417); ДА МЪ СЕ ШПРАВИ ЧО БЪДЕ ПОРЪЧИТИ И НАРЕДИТИ (1/516, 1442).

1.7.3. Инфинитив се у имперсоналним конструкцијама употребљава и уз глагол *бити*, а у примјерима овог типа јавља се такође субјекат у дативу. Примјери овог типа добро су познати из старословенских споменика. Ј. Бауер³⁵ наводи да је ова конструкција сегмент прасловенског наслеђа и претпоставља да је у 9. вијеку на словенском терену још увијек преовладало слично изражавање основних модалних значења. Ове се конструкције јављају и у староруским и у старосрпским повељама. Како налазимо код Вајана, у старословенском језику с глаголом *бити* „сочетание с инфинитивом имеет значение 'надлежит, подобает'. Это очень распространенный оборот...“³⁶:

И АКО СЕ ЗГОДИ ТЕВЪ КОГА ПЕЧАЛЪ И БЪДЕ ТИ ПРИТИ СЪ НАШЪ ГРАДЪ (1/20, 1254); ДА МЪ ДАМО ПОЛАЧЕ ЗИДАНЕ ПРЪБИВАТИ ДО КОЛ И-ЕМЪ КЪ СТАТИ БЕЮ НИЕДНОГА НАИМА (1/46, 1333); ДА ТАКОМЪ КЪ НАМЪ ВИДЪТЬ КЪРЪ МИМО ДЪБРОВНИКЪ БОЛГА ПРИГАТЕЛА ВАША ЛЮБОВЪ НЕ ИМАМ (1/129, 1399) ДА КЪ ДАИМЪ СЕ БЪДЕ ВИДЪТИ ВЛАСТЕЛЪМЪ (1/518, 1442); АКО БИ СЕ БЪДЕ СВИДЪТЬ МОРЕТЪ ПРИТИ... (1/415, 1409) ДА ТИ БЪДЕ МЪСТЪ ВЪ БЪСЕГА ТО ГА НЕ ДАТИ НИЦАРНИКОМЪ РЕ... КОМЪ КЪ ДЪЛЖНО И КОМЪ БЪДЕ ПРИСТАТИ ЗА ТОМОЛИМО... (1/1413, 212); ЗА ТОМОЛИМО ТИ ГЪ ПТВЪ БЪДИТИ КАКО ВЪ ТРОВАТИ И ШИВИТИ ЦО СЕ ДОСТОИ (1/251, 1413); И НЕ МНЪ НИКАКО ПОИТИ (1/314, 1420).

Ријетки су примјери са да+презент: **И КЪТЪ СЪ НАСЪ ДО ПРИШЪСТВИА ТВОГА КЪ НАМЪ ДА Ю ПРОДАМО...** (1/20, 1254).

1.8. Инфинитив се употребљава и као намјерна, циљна допуна уз везнике **тако** и **како**, – „блиско циљном значењу, циљним околностима“³⁷. „Употреба инфинитива као намјерне/циљне допуне одговара старословенској ситуацији о поријеклу инфинитива, који се по правилу тумачи као окамењена

³⁵ Jaroslav Bauer, *Syntaktika slavika. Vzbranè práce ze slovinské skladby*, Brno, Universita J. E. Purkyně, 1972, 72.

³⁶ А. Вајан, *Руководство...*, 383.

³⁷ *Старославянский словарь* (по рукописям X–XI веков), Москва 1994.

дативна форма глаголске именице.³⁸ Мада се он у старословенском, као и касније у српскословенском, употребљава слично као у грчком, не ради се о утицају језика изворника, будући да је намерна функција једна од основних функција индоевропског инфинитива.³⁹ Увођењем везника **ѡко** инфинитивно значење се приближава резултативном, при чему субјекат може бити експлицирани дативом.⁴⁰ Допуна је редовно у дативу:

И дасть кѡмѡ власть и разсѡмѡ ѡко бити кѡмѡ всѣмъ мѡземьлѡнамъ кѡмѡ стѡвирѡзмѡ мѡтѡи творити сѡдѡ и правѡс по срѣде земьлѡк (1/76, 1378); и сподѡви мѡ сѡсѡзѡмъ вѣнцемъ ѡко ѡбоѡ владичѡствѡ испрѡдати мѡ (1/76, 1378); быхъ бѡгомъ дарованнимъ мѡ вѣнцемъ на краькѡство прѣродитель мѡиѡ ѡко быти мѡ ѡ хрѣстѡ исѡсе блговѣрномъ и бѡгомъ поставькѡномъ Стефанъ краьлѡ Срьбьлѡкѡмъ (1/76, 1378); ѡко сѡмъ вишепѡсаномъ намианшимъ послѣднимъ небити по творено и поколѣбимъ до дни (1/132, 1399); и постави мѡгѡна всѡмъ стѡжаню мѡиѡ прѡродитель гѡспѡдѣ краьлевъ бѡсаньсцихъ ѣко бити мѡ вѣ хрѣста в гѡспѡдѣ краьлевъ бѡсаньсцихъ ѣко бити мѡ вѣ хрѣста (1/503, 1420); и азъ изьбранъ быхъ... ѡко бити мѡ ва хрѣста бѡ блговѡирьнѡмъ гдѡнѡ стѡпанѡ (1/558, 1419); гдѡне дѡспѡте етѡ како к чѡсти крѣ се к великѡсть гѡптѡва ти нѣщѡ... 91/216, 1415); ѡко к тѡкози злѣ и непѡчтѡно ѡчинѡно ѡ како к намъ видѣти ѡднѡ днѡ (1/185, 1389).

У истој функцији употребљава се и да+презент:

кѡмъ ви се безъ всѡкогѡ пропѡдѡства ѣкорѡ да ви сѡмъ прѡиѡтель (1215, најсртѡрији примѡр) ѡко да ви имѡмъ вѣрнѣхъ како ви сѡ имѡли и мѡи прѡви... (1/102, 1362); – ѡко + ѡпативно да: и сѡкѡчинѡвѡ имъ и ѡтѡврдѡнѡхъ ѡкорѡ ако мѡ бѡ да и бѡдѡ гѡспѡдар како сѡмъ былъ да сѡи хѡде сѡ своимъ сѡтѡргѡи (1234, 13) пишѡ краьлевѡство мѡи ѡбѡвѡномъ сѡ прѡсьномъ кнѡю... ѣкорѡ ѡ сѡгѡ дне гѡ авѡгѡста до сѡда кѡи поставьлѡмо по законѡ наши прѡви да сѡи хѡде ваши кѡпѡци по мѡки ѡбѡласти свѡбѡдно (1252, 20).

1.9. Инфинитив се веома често јавља као допуна придјевима (или партиципима) као дијелу сложеног предиката. Најчешће се јавља уз **волянъ** (око 50 примјера), **радѣ** (двадесетак примјера), затим **дѡжнѡнъ**, **дрѣжнѡнъ**, **хѡтанъ**, **ѡтворѡнъ**, **ѡсилѡнъ**, **спѡдѡбьлѡнъ**. Субјекат је у свим примјерима исти:

и да кѡ волянъ гѡднѡ вѡкѡда хрѡвок речѡнѡ полѡчѡ дарѣвати прѡдати ѡставитѡ за дѡшѡ ѡчинитѡ (1/447, 1395); и пакѣ сѡ всѣмъ да сѡ воьни ѡпетѣ поити безъ забѡве... да сѡи кѡ волянъ ѡ всѡко време дѡити ѡ дѡверѡник... и стѡити колико имъ бѡде ѡпѡко (1/487, 1404); да сѡи сѡ воьни гѡспѡдовѡтиѡ дѡжѡти и ѡживѡти ѡ вѡиѡки (1/504, 1420); и да сѡ воьни зѡдати за дѡторѡне... и прѡкѡпати прѡвѡлѡнѡ ѡ мѡра до мѡра и направѡлати на своѡ волю (1/45, 1333); да сѡи кѡ волянъ и свѡбѡданъ... дѡити ѡ нашѡ градѡ 1/578, 1421); колико би стѡганѡ да сѡмъ волянъ ѡзимѡти и ѡпетѣ стѡлѡти... да иѡхъ сѡ намъ дрѣжѡни прѡимѡти... и да намѡ имѡю давати петѣ по канѡенѡрѡ (1/599, 1427); и радѡ сѡмѡ сѡишѡти ѡ ѡашѡмъ здравѡю (1/89, 1388); да вѡзда сѡмѡ мѡи радѡ ѡашѡмъ плѡемѡствѡ всѡкѡ дѡврѡ и правѡ волю свѡршитѡ и не прѣсѡшѡти всѡко ѡашѡ мѡлкѡнѡкѡ (1/166, 1423); тѡжде сѡмѡ радѡи чѡти ѡ вѡсь (1/241, 1397); крѡ би радѡ сѡ намѡ ѡбѡвѡ и кѡднѡство имѡти (1/196) 1402); ѡ охѡдѡка кѡимъ сѡ дѡжнѡ давати краьлевѡствѡ (1/419, 139); и нѡгѡ кѡмѡ дѡжнѡи мѡлитѡ да ѡамѡ дѡли и ѡмѡчѡи вѡ всѡкомъ дѡврѡ... и ѡашѡ мѡсѡтъ бѡдѡи ѡмѡ кѡ гѡптѡво вѡ дѡжнѡ платитѡ (1/186, 1389); да мѡи хѡта сѡмѡ дрѣжѡни ѡзѡти ѡ нашѡ кѡмѡнѡ (1/609, 1427); да вѡ... дѡрѡжѡнѡ чѡинитѡ рѡть краьлѡ ѡрѡшѡ... (1/26, 1254); ни кѡи ни по краькѡствѡ мѡи ни ѡни да сѡ дрѣжѡни давати (1/80, 1378); а крѡзѣ прѡизѡнѡ ѡашѡ хѡтѡни сѡмѡ дѡшѡствѡ ѡашѡмъ вѡсѡсѡ за почитѡти тѡ (1/249,

³⁸ А. Ваян, *Руководство...*, 167.

³⁹ Ludmila Pancerová, *K syntaxi infinitivu v staroslověnských evangelijních kodexech*, Studie ze slovinské jazykovědy. Sbornik k 70. narozeninám akademika Františka Trávnička, Praha: Stétní pedagogické nakladatelství, 1958, 265.

⁴⁰ Ј. Г. Мејуоп, *Слѡци...*, 280.

1405); дѣрвоникъ вѣше ѿтворенъ въ сакомѣ бошнѣнанинѣ кѣповати вѣржиши и изъвести... (1/285, 1412); сподобленъ бѣхъ кралесковати ва замлахъ родителя и прародителя (1/424, 1399); и азъ избранъ бихъ бити изволенемъ (1/505, 1421); ере бѣде на вашѣ рѣкѣ прощень кѣповати (1/25, 1254); сподобленъ бихъ црствовати ва землахъ родителя... (1/172, 1392); и тои разсмѣвъ много не драгостни висмо толики прирокъ примити (1/580, 1422).

Конструкција да+презент се углавном јавља када су у питању различити субјекти, али не искључиво:

и много хѣтви бѣхъ омо да догедн кнезь... да ви к наш бластелин и марок растии дѣжнн да ви управимо како да ви платѣ (1/403, 1406); бѣдит мѣсть заповидѣтъ да тко годѣ к виль дѣжн радосавѣ да платѣ... (1/450, 1402); ни тко к дѣжнѣ ѡнѣ да плати (1/200, 1405); да е проста всакомѣ вас да се не ѕзимѣ за нашега живота (1/105, 1368).

1.10. Инфинитив се употребљава и када је императив **нѣмои** у управном дијелу (допуна инфинитиву је у акузативу без предлога или дативу):

какомо к припате немоите но ѕчинити (1/123, 1388); а немоинамъ твоѣ записаники ѕвѣте... прѣтворѣт... не каши ваша мѣсть намъ прѣтворити цо си намъ вѣѣтоваль (1/114, 1397); немоини за зло видѣтъ (1/247, 1400); немоите га ѕдрѣжати (1/241, 1397); поставите ѕразлогъ и немоите мѣ ѕдрѣжати (1/38, 1304); немоите мене свога срѣчана ѿ себе ѿгонити (1/169, 1380).

1.11. Независни предикативни инфинитив. Инфинитив се може јавити и као независни члан исказа, у функцији предиката. У овај тип спада и тзв. „инфинитивно-императивна реченица“⁴¹. „Инфинитив, как и повелительное наклонение может выражать приказание... Этот оборот объясняется именным предложением и опущенем **кѣсть**, за которым следует инфинитив со значением 'надлежит, подобает'; если субъект выражен, то он стоит в дательном падеже“⁴² (или без датива, чиме се упућује на уопштеност субјекта): **да више писанно данно и нами потврѣгено не бити потворенѣ** (1/561, 1419).

1.12. Инфинитив се употребљава и у номиналној функцији, са доминантним значењем имановања радње. „Инфинитивное предложение играет в фразе роль подлежащего или прямого дополнения... Субъект инфинитивного предложения, так же как и определение, ставится обычно в дательном падеже“⁴³:

а до член не ѕзѣтъ више речени покладѣ (1/383, 1433); и тобою прѣмисмо божаственю благодеть сподоблашю насъ по своки слаткои милости ѕздрѣжати (1/440, 1409); и тобою прѣхъ божаственю благодеть сподоблашю ме насидовати (1/421, 1399).

2. Конструкције у којима се углавном употребљава „објекатски инфинитив“. Како налазимо код Ломтева, код тзв. објекатског инфинитива субјекат радње означене управним глаголом није истовремено и вршилац радње означене инфинитивом: радња означена инфинитивом има свог вршиоца. Зато се у овим случајевима најраније и најчешће инфинитив замјењује другим конструкцијама, прије свега са да+презент. На мјесто инфинитива долази ре-

⁴¹ А. Ваян, *Руководство...*, 382.

⁴² А. Ваян, *Руководство...*, 382.

⁴³ А. Ваян, *Руководство...*, 393–394.

ченица с личним глаголским обликом, којим се исказује (прецизира) субјекат. Глаголи који се слажу са инфинитивом објекатски, имају, или могу имати, уз себе акузатив правог објекта или датив неправог објекта⁴⁴, а те двије врсте инфинитивне употребе у литератури се често називају: *dativus cum infinitivo* и *accusativus cum infinitivo*.

2.1. Инфинитив је чест у употреби уз глагол **ДАТИ** (ексцерпирани смо преко 60 примјера). Субјекат радње исказане инфинитивом је у дативу (ријетко је изостављен) – зато се уз њега скоро искључиво употребљава инфинитив.

ДАМО ДАМО ПОЛАЧЕ ЗИДАНЕ ПРЪВВАТИ ДО КОЛИ-ЕМ КСТАТИ БЕЮ НИЕ ДНО ГАНИМА (1/46, 1333); ВЛАСТЕЛМЪ ДЪБРОВЧКИМЪ ... ДАЮ ВИ ВИДѢТИ КОЛИКО ГОУДѢ СЪ СЪ МЕНЕ... (1/115, 1369); ДАМО СЪЗНАТЬ ТВОЮ ЛЮБВИ КАКО НАШЕ ВЛАСТЕЛИИ (1/134, 1401); НЕ ДАИТЕ ИМЪ КРИВИНЕ СЪЧИНИТ (1/149, 1405); ВИ ПИСНИЮ МИ ДАНЪГЪ ШЕРѢСТИ ВИ ЗДРАВЮ (1/165, 1417); ДАВАМЪ ЗНАТИ ВАШЕМО С ПЛЕМЕНЬСТВЪ (1/232, 1425); ГОВОРИ ГДНЪ КРАЮ ДА НА СЪТОРИНИ НЕ ДА СМЪ ПРДАВАТИ (1/479, 1403); ВЛАСИ ПРОСЕ ДА ВИСМО ИМ ДАДИ ПРѢСТАТЬ (1/499, 1406); ДАИ БЪГЪ ШЕРѢСТИ ТЕ ЗДРАВЮ (1/39, 1320).

Конструкција да+презент (у функцији намјерне реченице) није честа у нашем корпусу:

ДАДО Е КРАВЪСТ МИ МЛЪСТ ДЪБРОВЧАМЪ ДА СИ ПРОДАЮ ВИНО БЕЗЪ ВОДЕ (1/4, 1219); И АКО БИ ТКО НЕ ХОТѢЛЪ ПЛАТИТ ВЪДИ ВИ МЛЪСТЪ ДАТИ-МЪ ШТРОЧЕ ДА СИ ЗВЕРЪСЪ (1/162, 1413); ДА ВИ ДАМО ДРѢВО ЖИТО ДА ВОЗИ ИЗ ЛЪКЕ СЪ ВАМИШ (1/479, 1403); АКО ДАСТЕ ДА ГОВОРА НА ВАС (1/133, 1405).

Да+презент се јавља у конструкцијама (са сличном семантиком претходној): **СТВОРИТИ МИЛОСТ**, **ИМАТИ ОБѢТЬ**, **ИМАТИ СЪДНИК**:

СИКОВЪ МЛЪСТЪ СТВОРИ КРАВЕВЪСТВО МИ-ВЛАСТЕЛИЧИКЕМЪ ДЪБРОВЧКИМЪ ДА ГРЕДЪСЪ ТРЪГОМЪ СЪ ЗЕМЛЮ КРАВЕВЪСТВА МИ (1/3, 1219); СТВОРИ МЛЪСТЪ КРАВЕВЪСТВО МИ ТРЪГОВЦЕМЪ ДА ХОДЕ ПО ЗЕМЛИ (1/35, 1282); ТАКОИЖЕ ИМЪ СТВОРИ МИЛОСТЪ КРАВЕВЪСТВО МИ ДА СЕ ДРЪЖЕ (1/36, 1289); МЛЪСТЪ СТВОРИ МИ ДЪБРОВЧКИМЪ ТРЪЖНИКОМЪ ДА ХОДЕ ПО МОКИ ЗЕМЛИ... ОУКОКИЛИСЕ ЖЕ ОУПѢЖЕ ИСПАКОСТИ ТАЗИ ЖЪПА ВОЛА ДА ДА КРИВЦЕ ВОЛА ДА ПЛАТИ (1/40, 1321) КАКО ПЛЪНО СЪДАНЪКЪ ИМАМО СЪ ВЕЛИКОСТЪ ГСѢТВА ВИ ДА БЪДЕ ДА НИМЪ ПЛАТЕ (1/162, 1413).⁴⁵

2.2. Уз глаголе са значењем „свјесно дјеловање, ангажовање“ (усмјерено на дјеловање субјекта инфинитивне реченице): **КРЕПИТИ**, **НАМЕТАТИ**, **ПЪСТИТИ**, **ПРИПРАВИТИ** такође се употребљава инфинитив. (Примјери су појединачни, уз сваки од ових глагола.) Углавном је субјекат инфинитивне радње изражен дативом (употребљен или изостављен), а у понеком примјеру и акузативом:

КОѢ ВСЕГДА СЛАВЕ НЪСКЕ ЧЛВКОМЪ КРѢПИШЪ СРЪЦА ДОБРАТА ТВОРИТИ И МЪЗДЪ ПЛАѢТИ ДОБРѢХЪ ДѢЛА ВСАКОМЪ (1/130, 1399); И ДА ИМЪ НЕ НАМѢТЪКЪ БЕЗЪ ВОЛКЪ МЕСО КЪПИТ (1/35, 1302); ДА НАШЕ ТРЪГОВЦЕ ПЪЩАЮ МИНОВАТИ СЛОБОДНО (1/235, 1395); И НЕ ШТАВАЛАМО НИХЪ СЪ МИРОМЪ СТАТИ (1/260, 1404); ДА КДНОГА ЧЪ НИХЪ ПЪСТИМО ДОИТИ ДО ВАСЪ (1/483, 1413); МНОГО НАСЪ Е ПРИПРАВИШЪ СЪЧИНИТИ ШНЕИ СТВАРИ (1/329, 1423).

⁴⁴ Ломтев, *Очерки...*, 70.

⁴⁵ „Паратактичке су структуре у којима се иза **створити милость** јавља оптаивна реченица са да+презент: **сиковъ млъстъ створи кравевъство ми-властеличикемъ дъбровчкимъ да гредъсъ тръгомъ с землю кравевъства ми**. На независан статус обе реченице упућује присуство лексеме **сиков**. Синтагма **створити|дати милость** јавља се у самосталним реченицама, не захтевајући никакву допуну, што показује и следећи примјер: **даваю свою милость приѣтелемъ своимъ властеломъ и праштаю им...** Послеименице **шветъ** такође се јавља да+презент **та смъ ималъ къ вамъ шветъ да припалъ томъ градъ** и **да амъ работамъ сју еговъ почастъ**“, Ј. Грковић-Мејур, *Списи...*, 215.

Више је појединачних примјера са да+презент у намјерној конструкцији (саглаголима: **наити, потврдити, прѣлѣчити, ѡзѣти, ѡтврдити, ѡчинити, правити**):

кѣре на то наидѡсмо гдѣна краля да мѡш ѡпетъ нѣгово врати (1/440, 1404); кои би се прѣлѣ-
чили на самрѣти моѣ да се дасть дѡбровникѡ (1/396, 1442); тои самѡ ѡзѣмъ юдиѡѡ са блѡс да види-
те чо є моѣ (1/565, 1419); и ѡтврди да доведе ѡ тѡде... и да доиде... (1/486, 1403); како наамѡ
прѣстон ѡчинитъ... да си мождонти (1/489); ѡнаасъ бирада вѡша мѡс тѡ чѡсти како правимо да
ѡ годѡ вѡ тамо свѡкво дѡмѡ ѡчинити (1/319, 1421); и пописанихъ ко кѡмъ нѣхъ при мѡс вѡидѣти...
да мѡс є правѡда наша ѡказала да своѣ ѡзѡмѣ (1/39, 1319).

2.3. Уз глаголе којима се реферише о комуникативном акту (глаголе говорења) чест је у употреби инфинитив. Међутим, у споменицима се срета конструкција да+презент⁴⁶, која је чешћа од инфинитива, осим уз глаголе „чисто референцијалног карактера“ (типа **рѣци·казати**). Уз глаголе говорења који имају и извјесну модалну нијансу у нашем корпусу превагу над инфинитивом има да+презент.

2.3.1. Уз глаголе чисто „референцијалног карактера“ (**рѣци, казати, записати**) често се среће употребљен инфинитив. Мање је примјера са конструкцијом да+презент. Инфинитив је најчешће употребљен уколико су у питању исти субјекти (уколико су различити, субјекат инфинитивне радње је спецификован дативом), да+презент се употребљава уколико су у питању различити субјекти:

рѣци к свѡпитъ твоѡ мѡстѡ (1/135, 1401); чѡвѣкѡ хѡде по зѡмѡ краљѡвѡства ти свѣнѡ
трѣгѡ с коѡвѡ нѣ рѣкло хѡдити краљѡвѡсто ти (1/20, 1254); да ста она мѡни рѣкла свѡзати па-
вла гижликѡ (1/71, 1355); ѡ тѡзи вѣше рѣкло краљѡвѡство ми поставитъ сланинѡ и да бѡдетъ
трѣгѡ соли (1/84, 1382); крѡ самѡ рѣкли искати и питати за сѣ (1/257, 1402); да ви га рѣчѡ
пратитъ (1/1405, 204); листа за векѡ вѣрованѣкѡ вѡ всѡко врѣмѡ више ѡвогаи згора рѣкосѡ
испитатъ (1/305), рѣчнѡмѡ противистѡрѡ рѣкосѡ мѡмѡ прѣлитъ разлогѡ и прѣдана мѡ васѡ кѡпнѡ
пѡнѡ (1/178, 1393); тои рѣкалѡ нѣ доврѣ рѣкалѡ такози кѡ намѡ видѣтъ ни гѡптѡвѡ ти (1/1415,
474); да мѡ вѡша великѡстѡ и ѡцѡ вѣрѡи слободѡ ѡпише листѡ донити и ѡпетъ поити сѡ всѣмѡ
(1/314, 1420). Уз *казати* се употребљава конструкција за + инфинитив: да рѣчени господинѡ
дѡ жѡ и ѡпѣина вѡнѡтачка рѣчени градѡ которѡни казѡлѡ заимити вѣкѡ господѡтво (1/1423, 398);
рѣчени градѡ которѡни казѡлѡ заимити вѣкѡ господѡтво (1/328, 1423).

да+презент: а рѣкалѡ ми кѡ вѡкѡда да ихѡ дамѡ сѡ вашѣмѡ свѣтомѡ (1/1411, 282); да
нарѣч краљѡсѡи четирѣмѡ или петимѡ властѡломѡ дѡбровачкимѡ да ми се ѡвѣкѡнѡ ѡ бѡгороднѡ
дѡбровѣчкѡ (1/53, 1334); а ви стѣ се ѡбекали и рѣкли: да си сѣдѣ твоѡ сѣла свѡбодѡно: и твои
лѡднѣ: да та смѡ вѡлѡ рѣклѡ моимѡ лѡдемѡ да се не вѡе (1/15, 1238-1240).

2.3.2. Уз глаголе говорења који имају и извјесну модалну нијансу (**повелѣти, заповѣдати, просити, молити, изволѣти, нарѣчити, присѣзати, писати, клети се, заклинати се**), употребљава се и инфинитив, мада (поготово уз неке глаголе) преовладала конструкција да+презент.⁴⁷ Уколико је употребљен „објекатски“ инфинитив, датив као допуна главном глаголу је субјекат инфинитивне радње (ријетко и акузатив). Употреба конструкције да+презент условљена

⁴⁶ Везник да у „овај тип допунских реченичних структура продире прекрѣтно тек током друге половине XIV века“, С. Павловић, *Старосрпска...*, 14.

⁴⁷ „Да са презентом се реализује после глагола заклињања и говорења, али је понекад тешко рећи да ли се ради о допунским или независним опативним реченицима...“, Ј. Грковић-Мејуор, *Списи...*, 216.

је тиме што је субјекат радње управног глагола и глагола који га допуњава различит те се употребом презента спецификује субјекат зависне реченице. Од глагола који су фреквентнији: – уз глагол **заповѣдати** употребљава се инфинитив, али је чешће употребљена конструкција да+презент; инфинитив је риједак уз глагол **писати**. Уз глагол **заклинати се/клетти се** забиљежили смо свега два примјера са инфинитивом (субјекат је исти), док је велики број примјера са да+презент (ако су субјекти различити само је да+презент, али и ако су исти – најчешће):

Инфинитив као допуна: **що сте заповидили мени своѣмъ слъзи плачати** (1/1380, 169); **за веће вированье заповидихъ кралевѣства ми заповидѣю нашѣмъ дитѣкъ павлашъ писати ти нашъ листъ отворень и запечатити** (1/513, 1433). **молю егъ чъ изводитъ бѣ по мнѣ бити гн земли** (1/203, 1405). **зато молимо много... заповѣгъ свезати речнога** (1/134, 140). **и егоже богъ изволаѣ гдѣствовати** (1/51, 1333); **и сама гспга бугѣниа нарѣчи писати р рождства хрѣса...** (1/198); **дагдаѣ ми правѣ да ѡкаже ѡзети тѣ длгъ...** (1/19). **како се згора пише вагда продати или дарѣвати на имъ заложит** (1/610, 1427); **како згв рапише дати више речни шестъ ти съкпа дѣкати... како згора пише ѡзнати на имъ все...** **опетъ ста дати ѡ нашъ комънъ** (1/1616, 1427). **заклинѣ се ѡ светѣ ѡ евангелик... светѣмъ твердо имати и дрѣжати и не потворити до згоренню свѣта... кълнѣмо се да имамѣ и дрѣжимѣ до конца свѣта** (1/46, 1333); **кълнѣмо се кнзѣ дѣвровъчкѣо... да имамѣ миръ съ вами...** (1/5, 1247-1249).

Да+презент: **крѣмъсмо им заповидѣли да поиде** (1/158, 1409); **ти заповѣди юнѣ вѣрѣкѣю нарѣдѣ да не гредѣ ѡ наше мѣсто** (1/1414); **ви заповѣгте да имъ се шправи** (1/187, 1398); **молимо бѣди ти млсть заповидѣтъ да се дадѣ** (1/287, 1413); **како смо рекли можѣ заповидѣтъ да гредѣ** (1/289, 1414); **чекамо бѣди заповѣсте да пошлѣмо...** (1/461, 1405); **чъ воеводи радославѣ тако заповидисмо да ѡзични миръ** (1/512, 1433), **и паче моимъ люди хощѣ повелевати да не придѣ** (1/27, 1254); **а моле краликѣство ми и просѣ да тѣзи ѡ томъ мѣстѣ... не постави краликѣство ми...** **ѡписахъ гсподѣ дѣвровъчкѣи моле и просѣ да пошлаѣ поклѣсарѣ гдѣнъ кралою** (1/131, 1399); **молимо бга и прѣжистѣ да и гдѣнъ грѣсѣр к вамъ ѡкорѣ здравѣ догѣ** (1/147, 1402); **венко гдѣнѣликъ и моли да мѣ се вѣдѣ по законѣ прѣпише** (1/198, 1405)...; **чъ томъ попечалите да имъ ксѣвѣвѣ чина да слово да но до хѣде... наши приатѣлкъ намъ прѣрѣчистѣ да пошлѣмо направитъ за наше длгѣ** (1/259, 1404). **да ере сте ми писали да ви пѣшѣ вашѣга члѣкѣ** (1/24, 1252); **що намъ великѣсть ти ѡписа бригѣнѣтинъ да ви га дамо...** (1/208, 1408); **пише кралевѣт ми да е вѣдомо всакомъ** (1/4, 1219-1228); **зато смо писали нашѣмъ трѣговцѣмъ да догѣ гпѣствѣ ви** (1/184, 1397); **кокомъ намъ писашѣ да дошлѣмо ѡ стари градъ** 1/256, 1389); **ѡписа да ви дамо дрѣво да жито вози** (1/433, 1403); **да ви црѣвми ѡтверѣди и запише како да бѣде твердо до вѣки** (1/102, 1362)...; **този кнѣмъ многомъ чѣстине вѣсмо могли тои кнѣмъ стрѣпѣти да чини** (1/502, 1415). **и ми на ваше ѡфанѣ к нарѣчисмо трѣговцѣмъ да тѣденъ гредѣ...** (1/387), **да к кралою владисавѣ ва мѣмъ шпорѣчили да мацѣю и да сте тѣзи мѣсто нѣга и за все да шпралдѣ** (1/463, 1405). **кълнѣ се кнзѣ дѣвровъчкѣомъ... да имамѣ миръ с вами** (1/4, 1219); **такомъ смѣ се клетѣвою кѣдѣ... да хѣде власи свободно...** (1/6, 1214-1217) **кълнѣ се ѡвѣкинѣ дѣвровъчкѣи да стѣю с вами** (1/7, 1234); **ѡ кнзѣ дѣвровъчкѣи... кълнѣмо се гдѣнъ кралою ѡрошѣ... да имамѣ кралевѣствѣ ти всакъ почѣствѣ...** (1/20, 1254).

2.4. Уз дворекцијске глаголе кретања (за разлику од једнорекцијских) претеже у употреби конструкција да+презент у односу на употребу инфинитива. „Намерно *да* је релативно касно потврђено... Примери са *да* нису многобројни, везани су углавном за глаголе кретања, а могу се интерпретирати и као оптаивне независне и као намерне реченице...”⁴⁸

2.4.1. Уз прелазне дворекцијске глаголе са значењем подстрекача на кретање, гдје се путање подстракача (управни глагол) и подстакнутог на крета-

⁴⁸ J. Грковић-Мејур, *Списи...*, 213–214.

ње (исказаног инфинитивом / или са да+презент) не преклапају (типа **слати**, **послати**, **управлати**), може бити употребљен инфинитив, али се (у нашем корпусу) нешто чешће употребљава да+презент. Актер инфинитивне радње је најчешће у акузативу (ређе дативу), а инфинитив такође често има и допуну у акузативу (ређе дативу, за+A).

Инфинитив: да ни не **с**ила^кте ни гдѣ **п**ослати **а**ѣжити (1/183, 1397); **п**осла гсптво ми за ни га ни наши **п**ослаѣдни на нкѣмъ ни на нго вѣ дѣце ни на нго вихъ **п**ослаѣднихъ нѣдвога разлога **и**скати (1/190, 1399); наши **п**ригителнама **п**орсчисте **д**а **п**ошакмо **н**а **п**равитъ **з**ана ше дльге (1/259, 1404); а **д**ослаѣни нѣсмо **п**ослади **х**вататъ **д**рѣва **з**а морска ни гдѣрь (1/274, 1406); кѣде годи **в**сде **п**ослатъ **з**зети **р**ечне **д**скате (1/389, 1423Z). Да+презент: **п**осла^ххъ многу крати с **о**дк^помъ **д**а **п**ошасъ да и онъ ми га не кѣ дати (1/71, 1352); **ш**то **е**мо **п**ослади **т**амо **н**ашега **ч**ловѣка **д**митра **д**абреткиа **з**льцинанина **д**арцитерѣналде **д**ани **п**ода **п**ошасъ **т**омши **ж**ловѣкш... (1/105, 1368); **е**то **п**осла^смо **т**ш **п**лавъ **п**о **м**орш... **д**а **д**огю **д**о **в**аше **м**асти 1/256, 1389); **п**осла^смо **к** **в**амъ **н**ашега **с**лшгш... **д**а **н**амъ **з**дасте **д**оходакъ (1/242, 1389); **в**гъ **п**осла **с**вгга **с**на **с**латк^овга **д**а **и**хъ **и**збави **и**згрѣха (1/617, 1432); **к**омъ **и**хъ **п**ошакмо **д**а **и**маю **п**оити (1/487, 1403). **н**ш **в**се **у**правла^мо **с**ръчано **к**ако **н**ашимъ **п**ригителкѣмъ **д**а **у**т^правите... (1/139, 1388); **х**оккмо **у**правитъ **н**а **н**кѣмъ **д**а **п**лати (1/399, 1405).

2.4.2. Уз прелазне дворекцијске глаголе са значењем помјерања, гдје постоји субјекат који покреће објекат и сам се креће са њим по путањи (тип: **носити**, **поставити**) такође се употребљава инфинитив, али у нашем корпусу преовладава да+презент. Инфинитив је употребљен у конструкцији са рефлексивним пасивом (уопштени или колективни субјекат). Да+презент се преваходно употребљава када су субјекти различити:

а и дьнась **к**с **п**о **м**алѣхъ **т**рговѣхъ **г**дено **с**е **н**оси **с**вила и **м**ръжарина **п**родавати (1/220, 1417); **д**амъ **с**е **у**правити **ч**о **в**сде **п**орсчити **и** **н**аредити (1/516, 1442); **е**во **н**ошш **н**ѣкок **д**скате и **д**инаре **в**окводине **д**а **д**амъ **н**ѣкокш **в**неткш (1/282, 1411); **а**ко **и**хъ **б**гъ **д**онесе **в**вало **д**а **и**хъ **и**мамо **п**рѣпорсчене (1/197, 1402); **д**а **ш**нь **в**се **ш**нои **с**кзпи **и** **п**ринесе **н**амъ **д**а **д**амо **к**омш **к** **д**льжнь (1/292, 1415); **к**ако **п**ривиславъ **п**охваликъ **п**остави **и** **п**рѣда **ш** **н**аш **к**омшнь **ш** **п**кинш **ш** **ш**тране **г**дн **в**окводе **с**андала **д**а **с**тои **ш** **п**оладаъ (1/357, 1413); **т**ози **в**се **п**оставише **д**а **с**тои **ш** **к**омшнь (1/358, 1413); **в**св^ти **п**остави **с**морокъ **з**арочни **д**а **и**маш **д**ити **и**ли **п**ослатъ **м**ѣсто **с**е **в**ечавѣлака... (91/532, 1412).

3. Како се из изложеног материјала види до пред крај 15. вијека у српском језику знатно претеже инфинитив у односу на конструкцију да+презент, и то у свим сферама употребе. Нарочито се чврсто одржао инфинитив у случајевима када је субјекат управног и зависног дијела исти. У тим позицијама имамо само појединачне примјере са да+презент. Другачија је ситуација у случајевима када се субјекат управног и зависног дијела разликује. Ту претеже да+презент. Да+презент се често употребљава и када је у питању уопштени субјекат.

Кључне речи: инфинитив, да+презент, српски народни језик, субјекатски, објекатски, управни глагол, допуна.

Jelica Stojanović

THE USE OF THE INFINITIVE
(AS WELL AS THE CONSTRUCTION OF DA + PRESENT
AS ITS ALTERNATIVE FORM)
IN OLD SERBIAN EPISTLES AND TESTAMENTS

(Summary)

In our work we studied the use of the infinitive in the oldest testaments of the Serbian national language and the construction of the da + present as its alternative form. As the presented material shows, up to the end of the XVth century the infinitive form significantly prevailed over the da+ present in all spheres of usage. The infinitive form was especially firmly held in the cases where the agents of the indirect and dependant part had been the same. In these positions we only have the singular examples with da+ present. The situation is different in cases where the agents of the direct and the dependant part are dissimilar. There the da+present prevails. Da+ present is also often used in the cases of the general agent.

Александар Милановић
Београд

СТАБИЛИЗАЦИЈА ВУКОВСКОГ ЈЕЗИКА
У ДЕЛУ *НАУКА О ДРЖАВНОМ ГАЗДИНСТВУ*
ИЛИ НАУКА О ФИНАНСИЈИ (1869)
ЧЕДОМИЉА МИЈАТОВИЋА

У раду се анализира језик Мијатовићевог уџбеника Наука о државном газдинству или наука о финансији (1869) и прати стабилизација вуковског језика кроз паралелу са напуштеним доситејевским на свим језичким нивоима. Константују се ређа колебања, видљива у конкуренцији синонимних средстава карактеристичних за различите књижевне језике. Дијалекатских црта, осим оних из доситејевског језика, готово да нема, па и то сведочи да је Ч. Мијатовић прихватио вуковски књижевни језик, али да неке наслеђене особине доситејевског код њега свесно или несвесно још нису напуштене.

1. Вуковски модел српског књижевног језика током шездесетих година 19. века однео је несумњиву победу на читавом српском језичком простору. Као симболична година озваничења те победе неретко се узима 1868, када је укинута и последња формална забрана употребе Вукове ћирилице у Србији. Павле Ивић период који почиње 1878. године, само деценију удаљен од Вукове званичне победе, оправдано назива „епохом кристализације стандардног језика“ (Ивић 1998: 256–305).

Међутим, језички израз многих српских интелектуалаца током шесте и седме деценије 19. века карактеришу бројна колебања између црта скоро напуштеног *доситејевског*, тј. максимално србизираниог славеносрпског језика, и управо прихваћеног *вуковског* књижевног језика. Овакво непреврело стање сасвим је и очекивано будући да су ова два књижевна идиома граматички били веома блиски, док су нарочито у графји, ортографији и лексици били истовремено изразито удаљени.

1.1. Управо из наведених разлога за предмет анализе у овом реферату одабрано је дело писано вуковским језиком, његовим раним научно-публицистичким стилем, објављено непосредно после 1868. У питању је *Наука о државном газдинству или наука о финансији*, објављена у Београду 1869. као уџбеник „на употребу ђацима велике школе, који предавања из финансије походе“ (стр. III). Аутор уџбеника је професор наведеног пред-

мета, Чедомиљ Мијатовић. Рођен је у Београду 1842, био је економиста, историчар, државник, дипломата и књижевник, као и председник СКА (1888–1889). Завршио је права на Великој школи у Београду, студирао још у Минхену, Лајпцигу, Цириху и Бечу. Био је шест пута министар финансија и три пута министар иностраних дела.

Аутор уџбеника је, дакле, био изузетно истакнут интелектуалац који је својим научним, политичким и књижевним ауторитетом могао утицати на развојне тенденције језичког стандарда. Несумњиво вуковско опредељење аутора видљиво је не само из његове биографије (романтичар, Даничићев ђак),¹ затим граfiје, ортографије, лексике и граматике у делу, већ и у исказу из *Предговора*, утемељеног у економским теоријама на које се позива, али и карактеристичног за позног романтичара²: „За доброг и честитог финансијсту ваља не само дар и не само основно познавање теорије, него још и нарочито дубоко и свестрано познавање народнога живота“ (VI–VII).

За анализу која следи значајно је да је дело писано научно-публицистичким стилем, лишеним било каквих стилски изразито маркираних језичких црта, за разлику од Мијатовићевих књижевних дела.³ Аутор, додуше, своје дело подводи под „финансијску књижевност“ (IV), али ту заправо економију третира као књижевност у најширем смислу, што је данас обично одређено као *култура*, па тако нпр. истиче и „најзнатнија финансијска дела у немачкој књижевности“ (15). Додајмо да се дело сматра значајним у области науке о финансијама.⁴

1.2. Методолошки приступ теми подразумевао је примену проширеног упитника према постојећој обимној литератури о доситејевском језику, пре свега према монографијама о језику писаца, као и синтетичким радовима Љиљане Суботић. Упитником су обухваћене типичне доситејевске особине на различитим нивоима, а њиме се истовремено прави паралела и са вуковским језиком у 19. веку, будући да су издвојене црте углавном дистинктивне. Језик уџбеника сравњен је са савременим књижевним језиком тамо где се одређена Мијатовићева језичка решења данас осећају као архаична.

Акцент у дескрипцији језичких црта стављен је на потврђена конкурентна језичка средства, тј. на примере који илуструју одређена колебања при стабилизацији вуковског језика. Анализом су обухваћене најмаркантније црте на свим језичким нивоима, од граfiјско-ортографског, преко фонетско-

¹ У Мијатовићевој приповеци *Старо добро време* негативна особина јунака је да је антивуковац (Иванић 1976: 120).

² У књижевности је био „припадник треће романтичарске генерације“, а историја српске литературе памти га по „романтичним историјским повестима писаним према клишеима позног, епигонског романтизма“ (Деретић 2007: 881).

³ Иако су Мијатовићеви рани романи због језика и стила били хваљени код савременика (Протић 1986: 165), Јован Скерлић без симпатија пише да му је стил био „старински китњаст, цветан и поетичан“ и да се допадао широј публици (Скерлић 1953: 326). Скерлићева оцена данас је општеприхваћена: „Pисао је sentimentalно обојеним retoričnim stilom punim fraza i оршћih razmatranja“ (ЕЈ 1965: 103).

⁴ „Највећи допринос развоју научне мисли у Србији дао је у области науке о финансијама и истор. трговине“ (ЕСН 2008: 646).

фонолошког и граматичког (морфолошког, дериватолошког, синтаксичког), до лексичког.

2. Типична симболичка обележја доситејевског језика била су славеносрпска графија и морфонолошка ортографија. Њихово напуштање представљало је последњи корак у коначној Вуковој победи. Мијатовић је у потпуности прихватио Вукову ћирилицу са 30 нормираних графема, а придржавао се и већине Вукових правописних решења.

2.1. Ваља истаћи да аутор употребљава и делимично модификовано Вуково решење за вокално /р/ испред вокала добијеног променом /л/ у /о/ у радном глаголском придеву: *што је те мисли јаче међу народ распрострањо* 14. Графијско-ортографско решење вокалног /р/ у истом периоду могло је бити и другачије, нпр. са апострофом, као у Богишићевом *Опитем имовинском законику* из 1888. (Луковић 2009: 357), али се Мијатовић придржавао Вуковог диграфа, с тим што је уместо дебелог у његовом саставу танко јер.⁵ Свако друго вокално /р/ Мијатовић графијски не истиче: *потрти* 354. Славеносрпски манир обележавања вокалности са <ер> сасвим је напуштен, што могу илустровати типични примери: *жртвује* 134, *жртвама* 135 и сл.

2.2. Будући да је у књизи присутан необично велики број најразличитијих штампарских грешака, тешко је изнети сасвим поуздане закључке о Мијатовићевој ортографији. Несумњиво је да је он заједно са Вуковом графијом прихватио и фонолошки правопис, али су у штампаном делу присутна бројна колебања. Очекивана је слика да су примери морфонолошког писања карактеристичнији за спој префикса и основе (нпр. *подчињена* 29, *одхрањени* 217) него за спој основе и суфикса (нпр. *приметбе* 50, *пловитбена* 387). Примери колебања у писању, међутим, могу се наћи у обе позиције, и у различитим фонолошким контекстима. Тако су конкурентни ортографски ликови условљени спојем префикса и основе потврђени у многим сугласничким групама: /дк/: *одклонила* 53 : *откупљена* 186; /дп/: *предпоставља* 234 : *претпоставља* 235; /зк/: *безкапитални* 141 : *искључност* 59; /зп/: *изплаћивања* 42 : *исплаћивање* 39; /зч/: *разчланимо* 149 : *рашчисти* 106; /зх/: *разход* 26 : *расход* 26 итд.

Колебања у писању одликују и примере са спојем основа + суфикс: /гч/: *другчије* 64 : *дружчије* 67; /зск/: *порезки* 213 : *среских* 70 итд. У групи /стн/ фр-еквентнији су примери са очуваном групом (*користније* 312), али колебања између морфонолошког и фонолошког решења има и код писања исте лексеме: *местним органима* 22, *местна гледишта* 28, *местним границама* 28, *местној класи* 200 : *месног (...)* *значаја* 124.

Сличних примера има и у деклинацији, нарочито код именица са непостојаним /а/. У примерима са групом /дц/ потврђено је колебање у оквирима морфонолошког проседеа везано за регистровање једначења по звучности (*дохотци* 29 : *напредци* 255), али нема примера са регистрованим губљењем консонанта (*дохоти), док у примерима са групом /гц/ доминира морфоноло-

⁵ Диграф са танким јер употребљавао је Јаков Игњатовић, и то чешће него онај са дебелим (Јерковић 1972: 48–49).

шко решење (*задаци 3, тренуци 3, изузетци 4, Остаци 41, Заостаци 372, издацима 39, издаци 155...*), али су регистровани и далеко ређи примери написани фонолошки (*издацима 333, издаци 373*).

2.3. Мијатовић је прихватио и, у другој половини 19. в. све мање спорно, Вуково латинично <j>⁶, али је, попут већине тадашњих аутора, имао доста проблема са његовим писањем у интервокалској позицији, па су потврђена и колебања при писању исте лексеме: *патријота VI : патриота VI, провизијон 341 : провизиону 342*. Поједине речи Мијатовић пише са <j> мимо вуковских начела: *индивидуја 52, дванајест 229*. Неке, опет, пише без те графеме: *кои 292 (: који VI)*. Морфофонолошког принципа држи се доследно при писању финалног /j/ у основи испред суфикса који почиње са /с/: *финанцијста VI, индустријског 64, финансијских 65, занатлијским 75, историјски 174, лутријски 358*.

2.4. Мијатовићево језичко осећање се колеба и када је у питању састављено и растављено писање речи, што карактерише и читаво славеносрпско и доситејевско писано наслеђе: *не ће (...) да предузму 92 : неће моћи 5; нај већу 256 : најјефтинији 340*. Многе речи које се данас пишу састављено Мијатовић пише одвојено: *тај ће за цело знати IV, тај ће на мах опазити VI, с поља и изнутра 1, у опште 9, С тога 10, Ма да 10, на по се 27, У осталом 31, по себице 171...* С друге стране, састављено су понегде написани енклитички облици помоћних глагола (*моћиће V*), а доследно заменичка енклитика *њ* (*Подањ 1, зањ 19, нањ 68, 70, 157*). Парадигматски пример са заменицом *се*, ипак, написан је одвојено: *на се 31*. Другачије од Вукове и савремене норме Мијатовић понекад пише и речцу *не* уз глаголе: *неналазимо 14, неби 61*.

2.5. Мијатовић изузетно често не пише запету при инверзији зависне клаузе: *Али почем је наравно дело ово отворено и јавној критици то сам рад да кажем III; Али ко иоле познаје финансијску књижевност тај ће за цело знати IV* итд. При инверзији више зависних клауза у напоредном саставном односу, Мијатовић место запете у два случаја пише две тачке: *Ко зна још како финансијске погрешке могу да нанесу големе штете управ младоме животу државноме као што је наш, и ко зна како се на слабој основи, удареној у младости, пуној грешака, не може дуговечан и јак живот подићи: тај ће на мах опазити VI; Али ако се дуг целисходно употребио, ако доноси сам свој интерес, или другим речма ако је употребом његовом принос народнога газдинства постао већи бар с оноликом сумом колику његови интереси износе: онда очевидно он не пада 336*.

2.6. Аутор ретко и исту скраћеницу пише на два начина: *н. пр. 1 : нпр. 4*, што је изузетно често код писаца предвуковске епохе. За разлику од њих, Мијатовић у духу Вукове реформе све позајмљенице пише искључиво без удвојених сугласника: *касе 6, интереса 6* и сл.

3. У фонолошком систему Мијатовићевог језика налази се 30 фонема са вокалним /р/, што су карактеристике шумадијско-војвођанског дијалекта.

⁶Пример *Њу-Јорк 173* вероватно је словослагачева грешка, али и то је социolingвистички релевантан податак.

Овај дијалекат одликују и друге особине потврђене у Мијатовићевом делу: екавска база⁷, асимилација и контракција вокала⁸, недоследно спроведена дисимилација групе /мн/ у /мл/⁹ и сл. Сибиларизација је доследно извршена: *руци* 99, *заслужи* 222 и др. Поједине особине шумадијско-војвођанског дијалекта и доситејевског језика заслужују посебан коментар.

3.1. Мијатовић готово доследно пише графему <x> тамо где јој је по етимологији место. Па ипак, будући Београђанин, сасвим ретко промичу и облици без /x/: *рамању* 4, *листу* „Србски новина“ 62, *артије* 369. Речи са основом /хапс-/ доследно су написане без /x/: *апсеника* 26, *апсенике* 69; *ансе* 69 (им. у мн.). Појављују се и дублетне форме исте речи: *одмах* 4 : *одма* 251. Са друге стране, фонема /х/ потврђена је у лексемама /махна/ (*махна* 227, 262)¹⁰ и /нахудити/ (*нахуди* 343)¹¹. Нема старе супституције /х/ са /к/ у глаголу /захтевати/: *захтева* 42, 59. У појединим позајмљеницама нема /х/ потврђеног код многих писаца предвуковске и вуковске епохе: *карактера* III, *историја* 8. Супституција са /в/ потврђена је у: *дувану* 233, *руво* 292 и сл.

3.2. У језику Мијатовићевог уџбеника постоји велики број позајмљеница. Многе од њих адаптиране су исто као и у савременом стандарду иако се у међу савременицима појављују и са архаичнијим фонетизмом: *организам* 18, *патриотизма* 59, *буџета* 20, *пензије* 61, *универзитети* 70, *комисије* 180, *машина* 200, *регистар* 251 и сл. Друге, пак, одударују од савремених форми: *финанција* 4,¹² *десцентрализовања* 25, *гарантије* 32, *женијално* 64, *жардармерију* 70, *брошуре* 110 итд. Финална група /-нт/ разбијена је вокалом /а/ у примерима: *документ* 295, *тестамент* 299. О колебању при адаптацији речи страног порекла, не само у ауторовом језику већ и у језику читаве епохе, сведоче и поједини дублети: *инштекције* 47 : *инспекције* 48; *бирографија* 63 : *бирографије* 64, *бирографија* 313; *каву* 282 : *кафу* 288; *аукторитети* 220 : *аукторитет* 329.

3.3. Код именица изведених од глагола VII Белићеве врсте врло су бројни примери добијени даљинском дисимилацијом или аналогизацијом: *мишлења* 6, *прављење* 27, *одељења* 19, *живљење* 63, *настављења* 64, *обилазења* 85 итд.¹³ У многим примерима, међутим, потврђени су дублети, у којима фреквенцијом углавном доминирају облици са дисимилацијом тј. аналогизацијом: а) *поделење* 21, 32, 45, 150, 189, 361, *поделења* 21: *подељење* 31; б) *дозвољење* 29, *дозвољења* 116, 132, 204, 251 : *дозвољења* 269; в) *применивање* 30, 47, 71 : *примењивање* 8,

⁷С обзиром да је рођени Београђанин, у Мијатовићевом језику нема појединих икавизама типичних за сремски говор и доситејевски језик (уп. *где* 84, 321 и сл.). У једном примеру потврђена је замена префикса *при-* са *пре-*: у *преправности* 116.

⁸Потврђене само у једном примеру: *ко* 73 : *као* 73. У радном глаголском придеву нема потврда.

⁹Према примеру *млого* 98 стоје примери без дисимилације: *множиле* 11, *умножавају* 147. Група /мњ/ остаје неизмењена: *несумњива* 35.

¹⁰Овај облик, сведочи РСАНУ, потврђен је и код М. Глишића, Р. Домановића и др.

¹¹РСАНУ региструје вишу фреквенцију овог облика код хрватских писаца него код српских.

¹²Мијатовић се овде упушта и у етимологију: „Реч ’финанција’ прешла је у данашње европске језике из латинскога средњег века у коме је *finativ* и *financia* значила неки дуг новчани“ (4).

¹³Овакви примери регистровани су код многих писаца предвуковске и вуковске епохе, а потврђени су и у Вуковом језику (Ивић 1991: 136–138).

31, 244; г) *поделивању* 31, *поделивање* 154 : *подељивање* 39, 189, *подељивању* 154, *подељивања* 154; д) *определење* 193, 243 : *опредељењу* 169.

3.4. У иницијалној групи /пш-/ доследно је упрошћавање, као и у Вуковом језику (Ивић 1991: 109): *шенице* 229, *шенична* 229.

4. У Мијатовићевом уџбенику деклинација и конјугација су новоштокавске. Ипак, на појединим морфолошким особеностима ваља се детаљније задржати.

4.1. Непостојано /а/ недоследно се појављује у ген. мн. именица: *пате-ната* 132 : *код оних газдинства* 140. Овај облик именице /такса/ гласи: *од такса* 74, 123.

4.2. Деклинацију именица сва три рода углавном одликује синкретизам множинских падежа: *са слабијим теоретичарима* V : *по тим правцима* 2; *занесен добрим жељама* VI : *по разним државама* 5; *се служи начелима* 7 : *о (... питањима* 10, и сл.). Код им. м. р. сасвим су ретки изузеци са наставком -ама у инс. мн. (*о регалама* 107–108, *у промилама* 346) и лок. мн. (*на разним ступњама* 5). Исти наставак као конкурентан наставку -има, чак и у деклинацији исте лексеме, појављује се код им. с. рода у дат. мн. (*поверено лицима* VI, *Неким лицима* 94 : *према другим лицама* 84, *лицама ... даје* 246) и лок. мн. (*у ... појединим местима* 28 : *по појединим местима* 28). Код појединих им. ж. р. на сугласник место -има јавља се краћи и старији наставак -ма у инс. мн. (*другим речма* 3, 18, 23...) и лок. мн. (*о финансијским стварма* 12).¹⁴

4.3. Именица /пут/ основу у множини доследно проширује инфиксом -ов-: *путова* 26, 65, *путовима* 27, *путови* 65, 124.¹⁵

4.4. Именице /система/, /пореза/ и /периода/ доследно су женског рода (*система посредних пореза* V, *ваља порезу да плати* V, *у првим периодима* 5), док су /појав/ и /варош/ доследно мушког (*с осталим појавима* 9, *опасан појав* 120, *већих вароша* 229). Именица *акциза* чешће је форми ж. р. (*акциза* 249...), али једанпут гласи: *акциз* 237.

4.5. Деклинација страних властитих имена још увек је представљала проблем српским ауторима, па понекад име остаје индеклинабилно (*Француза Жан Бодена* 11) или се наставак за облик пише са цртицом (*после Турго-а* 14).

4.6. Деклинација заменица и придева у Мијатовићевом језику не разликује се битније од новоштокавске у оквиру шумадијско-војвођанског дијалекта. Енклитички облици лич. заменица у акузативу са предлозима нису неуобичајени, а фреквенцијом одскаче облик /њ/: *Подањ* 1, *зањ* 19, *нањ* 68, 70, 157; *на се* 31. Лична заменица за 3. л. ж. р. појављује се у дат. и лок. јд. и са партикулом /-зи/: *Њојзи је задатак* 5, *њојзи на преглед* 25, *на њојзи* 74.

Заменица /сав/ у ген. мн. доследно има некадашњи двојински облик / свију/: *свију словенских народа* IV, *Од свију осталих дела* 15, *скуп свију оних делатности* 17... Наставци именичке промене заменица и придева сасвим су уобичајени: *без икаква реда* 14, *неналазимо никаква особита а још мање самостална рада* 14, *има нарочита несумњива разлога* 35 итд. Честа је посесивна заменица за 3. л. /њезин/: *идеје њезине* 3, *правима њезиним* 6,

¹⁴ Готово идентична слика деклинације именица карактеристична је и за језик предвуковаца, а исто важи и за Вуков језик (Ивић 1991: 117).

¹⁵ Алтернација /о/ : /е/ појављује се само у наставку за облик у једнини (*путем* 120).

ставове њезине 9... Придевске заменице /такав/ и /овакав/ имају три односно две основе: а) /таков-/: *таковом* 41, *такову* 121 : /такв-/: *таквих* 2, *таква* 11 : /так-/: *таких* 2; б) /овакв-/: *Овакви* 23, *овакве* 42 : /овак-/: *оваких* 46, *оваки* 121.

4.7. Морфолошки систем глагола карактеришу одређени дијалектизми. Тако се у презенту чува стари наставак /-ду/ код следећих глагола: *даду* 23, *продаду* 236; *не смеђу* 116, 122, 235, 259... Врло је фреквентан суфикс /-ава/ и ван инфинитива: *не постизава* 3, *постизавају* 22; *принуђавају* 326. Глаголски прилог садашњи често има некњижевну форму: *ослобођавајући* 23, *предавајући* 32, *давајући* 51, *издавајући* 57, *продавајући* 90. Партиципа нема, што је несумњива последица Вукове реформе.

5. На дериватолошком плану видљива је Мијатовићева намера да форсира изведенице са домаћим суфиксима на рачун њихових еквивалената међу славенизмима или позајмљеницама.

5.1. Специфичност језика Мијатовићевог уџбеника представља велики број апстрактних именица изведених суфиксима: а) /-је/, тј. /ње/ и /-ће/: *бирање* 60, *вежбањем* 207, *Вршење* 209, *вучења* 359, *газдовање* 2, *делање* 8, *живљење* 63, *завођењу* 45, *укинућем* 218...; б) /-ство/: *банкротство* 366, *газдинства* 5, *конзулства* 69, *лекарство* 70, *посланства* 69, *постојанством* 102, *рударство* 79, *уследству* 126...; в) /-ост/: *излишност* 315, *индивидуалност* 9-10, *јасношћу* 15, *једнакост* 21, *крајњост* 86, *лакост* 41, *либералношћу* 15...

Међу именицама са значењем особе доминирају домаћи суфикси: а) /-ар/: *главар* 38, *чуvara* 93, *шумари* 93, *окнара* 100, *друмара* 125, *млинар* 156, *хлебар* 157, *месара* 200, *пивара* 200, *крчмара* 200, *апотекара* 200, *дрвара* 200, *торбара* 205, *цигљари* 205, *надничари* 208-209, *ситничари* 236, *винара* 245, *виноградара* 245, *кријумчарима* 264, *магационара* 270, *лекари* 291...; б) /-ач/: *набављача* 64, *предузимачи* 64; в) /-ац/: *купаца* 81, *Закупац* 85, *платац* 151, *продавац* 177, *трговац* 185, *прекупац* 267; г) /-лац/: *носилац* 19, *имаоцима* 95, *возиоци* 110, *превозиоци* 124, *вршиоца* 209, *издавалац* 271, *доносиоцу* 325; д) /-ик/ тј. /-ник/: *званичницима* 6, *привредник* 8, *начелници* 20, *повереник* 21, *пуномоћник* 21, *апсеника* 26, *одборник* 31 итд.

Домаћи суфикси су готово сасвим потиснули руски и рсл. суфикс /-тељ/ или суфикс грчког порекла /-ик/, потврђен код многих предвуковаца: *писац* 10 (: *списатељ), *владаоца* 68 (: *владатељ), *критичар* IV (: *критик), *теоретичара* IV, 205 (: *теоретик)... Суфикс /-тељ/ задржан је само код појединих устаљених правно-економских термина (*управитељи* 20, *правобранитељ* 21, *рачуноводитељи* 46¹⁶, *поверитеља* 319). Међу суфиксима страног порекла фреквенцијом се истиче интернационализам /-иста/ (*финанцијиста* VI, *рутиниста* 5, *економиста* 14, *меркантилисте* 57, *капиталисте* 213), као и турцизам /-џија/ (*занаџије* 127, *кираџија* 196, *дуванџије* 270, *кириџијама* 282). Занимљиво је да се управо у турцизмима појављују творбени дублети са конкуренцијом турских суфикса /-џија/ и /-лија/: *занаџије* 127, 209 : *занатлије* 204, *занатлија* 204.

¹⁶ Суфикс /-тељ/ у овој лексеми данас је истиснут суфиксом /-ја/.

5.2. У многим изведеним придевима на месту данас уобичајеног суфикса /-ски/ стоји конкурентски суфикс: *економнога живота* 1, *органични део* 15, *климатични одношаји* 92, *стратегички обзири* 117, *хемична (...) прерађивања* 237...

5.3. Код изведених глагола са интернационалном основом најфреквентнији су они са суфиксом /-ова/ (*је репродукује* 82, *рекомандована* 115, *апеловати* 247, *се (...) идентификовала* 287, *тапетоване* 292, *кредитује* 318, *консолидовати* 342, *организован* 340), а има и примера у којима су данас уобичајени конкурентни суфикси страног порекла /-ира/ и /-иса/: *формуловати* 48, *рекламовати* 181, *контроловати* 196, *тарифује* 287, *сконцентрује* 325, *антиципује* 333.¹⁷ Ређи су глаголи са суфиксом /-ира/ (*франкирати* 114, *експедира* 287)¹⁸ и /-иса/ (*системисати* 214)¹⁹. Потврђени су и творбени дублети: *капитализовао* 57 : *капиталише* 82, *рафинира* 260 : *рафинише* 261.

6. Структура Мијатовићеве реченице слична је Вуковој, интонацијска крива већ је потпуно другачија у односу на писце доситејевске епохе. Пажњу привлаче ред речи, реченични кондензатори и појава корелатива у зависносложеним реченицама

6.1. На нивоу реда речи као специфичност честа је интерпозиција енклитике, постпозиција атрибута и финална позиција глагола.

6.1.1. Примери са интерпозицијом су изразито чести у дефиницијама: *Државно је газдовање дакле један део државне управе* 3, *Финанцијска су надлежастелства онај део организма* 21 итд.

6.1.2. Постпозиција атрибута понегде је условљена контекстом, тј. активрана из стилских разлога: *Општина може узети на себе да државне порезе за рачун државни покупи* 31. Поред примера са једним постпонованим атрибутом (*дело ово III, наука финансијска IV, брод државни V*), чести су и примери са постпонованим посесивом у синтагми са два и више атрибута (*Остали народи европски IV, праве потребе народне VI, свакоме рационалном газдинству државном VI, у потоњој радњи својој VII, изјављене целине друштвене* 3 итд.).

6.1.3. Глагол у финалној позицији чест је и код предвуковаца и код самог Вука, а и у убенику: *што истом настаје време у коме нам финансије наше развијати ваља V, јер ће јој само тада добро стање њезиних финансија осигурано бити VI, те да тим сигурније у потоњој радњи својој отаџбини од користи бити може VII, па се и не могу једнострано само на једноме гледишту уређивати* 6...

6.2. Фреквентни корелативи зависних клауза показују да се стилска углађеност још увек не потискује на рачун комуникативне прагматике: *кад народ преко свога заступништва одобри неки расход онда управи финансијској постаје права дужност* 38, *Где је нужда непосредну управу доменама задржати у руци државној, ту важе ова правила* 84...

¹⁷ Уп. и: *капитализовање* 141, *катастроване* 172, *декларовање* 197, *штемпловањем* 272, *конвертовање* 326, *Регистровање* 386.

¹⁸ Уп. и: *експедирање* 285, *сортирање* 287.

¹⁹ Уп. и: *туторисања* 55, *инвентарисање* 85, *бојадисање* 282.

6.3. Међу реченичним кондензаторима у односу на савремено стање специфична је употреба инфинитива: *нужда намиривати јој потребе* 10, *Право народне скупштине одобравати порезу* 36, *па и кад би желети било да је круг безкапиталних раденика не плаћа опет не би желети било да рад* 219... Конструкција *за + инфинитив* није потврђена. Глаголски прилог садашњи је фреквентан (*До начела, по којима радећи финансија избегава ту опасност, наука финансијска долази ослањајући се* 6), али нема потврда за партиципе.

7. У Мијатовићевој лексици поједини славенизми и турцизми очували су се у функцији термина, али је видљива тенденција ка њиховом потискивању домаћим лексемама. У језику уџбеника чести су и контактни синоними.

7.1. Славенизми имају и своју стилску функцију, као у примеру лексеме /цел/: *Ово ће дело одговорити цели својој* VII, (12, 20, 22); *у колико се то с овом цели слаже* 12. Појављују се и у устаљеним изразима, нпр. „од чести“, са значењем 'делом': *што се она бар од чести и на посредне порезе удара* 30; *уврићују се од чести у регале (...), од чести у начине* 102; *од чести је у рукама државе а од чести је у рукама приватних* 237. Ипак, најчешће су у питању стручни термини: *Три особита круга делателности* 3, (16, 17, 27, 130; 26), *делателан члан* 30, *финансијска надлежатељства* 18, *трговачно надлежатељство* 373; *касначејство* 373 : *Касначејство* 384; *јавних зданија* 26; *чина или званија* 132; *Акт којим држављанин изјављује да је готов извесну суму држави да позајми јесте уписанија* 345, *прибор војени* 66, *војена школа* 69, *Министарство војено* 370, *под казан* 197, *следователно* 215. Потврђени су и славеносрбизми (хибридне лексеме): *изображења* 32, *изображавање* 70, *изображавањем* 207; *Помоћи и благодјејања* 384.

7.2. Домаћим речима, међутим, истиснути су многи постојећи славенизми: *Предговор* III (: *Предисловије), *књижевност* IV (: *књижество), *отаџбини* VII (: *отечеству), *писац* 10 (: *списатељ), *према користима које ко од државне управе ужива* 13 (*полза); *историјског* 12 (: *историческог), *физиологички* 217 (: *физиологически), *човечанског живота* 18 (: *човеческог)... Мијатовић доследно употребљава префикс /са-/ (*савршен* 178, *Савршено* V, 27, *савршенија* 2, *саветовања* 20, *савет* 69, *Садрж.* IX, *савест* 44, *саопитивање* 111, *састављенога* 191, *састављање* 218, *савез* 369), као и облике са /ћ/ и /џ/ (*просвећенијих* 11, *грађана* 31, *принуђена* 322). Потврђени су и следећи народни облици: *чланови* 22, 69, *тачно* 46, *цркава* 76.

7.3. Међу позајмљеницама посебну пажњу привлаче турцизми (*ђубре* 88, *цигљанама* 199, *ракија* 257, *амбари* 286 итд.), очувани и у стручној терминологији: *Кулук* 126, *бакала* 200, *калфе* 205, *ђумрук* 284, *еспан* 284, *амбарина* 286, *ђумручина* 378... Искључиво стилско варирање, у потпуно истом контексту и са потпуно истим значењем, потврђено је у примерима: *ђуприје* 124 : *Мостови* 128. Диференцирано је значење у примеру: *издржавање друмова и путова* 26. Турцизми се појављују и у контактним синонима: *крчама (механама)* 251; *сукна (чохе)* 283.

Лексичка колебања и просветитељска тенденција оличени су у бројним контактним синонимима: *практичар (рутиниста)* 5, *уређење (организацију)* 16, *делателности (функција)* 16, *управе (дирекције)* 19, *поквареност (коруп-*

ција) 60, препорађа (репродукује) 82, наставлења (инструкције) 84, јавној неограниченој дражби (лицитацији) 86, мањак (дефицит) 101, рибарски (аласки) 105, поштарине (порто) 111, поштанских појасева или кругова (рејона) 112, марке (stamps) 113, унапред платити (франкирати) 114, забележена (рекомандована) 115, месног (локалног) 124, такса на друмове (попутине) 124, препроизводње (репродукције) 150 итд.

8. Мијатовићев језик уџбеника, показала је анализа, од чистог вуковског модела углавном одступа само у ретким примерима морфонолошког писања и чувању појединих лексичких славенизама, углавном у термилошкој служби. Колебања су, међутим, још увек присутна у ортографији (графема <ј>, састављено и растављено писање речи, скраћенице, запета), фонетици и фонологији (статус /х/, адаптација позајмљеница), морфологији (Д-И-Л мн. именица) и дериватологији (творбени дублети).

Кључне речи: вуковски језик, доситејевски језик, графија, морфонолошки правопис, адаптација, синкретизам, славенизам, контактни синоним, реченична кондензација

ИЗВОР

Чедомиљ Мијатовић, *Наука о државном газдинству или наука о финансији. По Лоренцу Стајну и другима*, Државна штампарија, Београд, 1869.

ЛИТЕРАТУРА

- Деретић 2007:** Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд.
ЕЈ 1965: *Enciklopedija Jugoslavije*, 6 Maklj-Put, Zagreb.
ЕСН 2008: *Енциклопедија српског народа*, Београд.
Иванић 1976: Душан Иванић, *Српска приповијетка између романтике и реализма (1865-1875)*, Београд.
Ивић 1991: Павле Ивић, *О Вуку Караџићу*, Сремски Карловци – Нови Сад.
Ивић 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад.
Јерковић 1972: Јован Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића*, Нови Сад.
Луковић 1994: Милош Луковић, *Развој српског правног стила*, Београд.
Луковић 2009: Милош Д. Луковић, *Богшићев законик: припрема и језичко обликовање*, Београд.
Милановић 2007: Александар Милановић, *Творбена и лексичка конкуренција у језику Јована Суботића*, НССВД 36/1, 257–267.

- Протић 1986:** Предраг Протић, *Сумње и надања*, Београд.
- Скерлић 1953:** Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд.
- Суботић 1996:** Љиљана Суботић, *Језик Стеријиних правних списа (Инфинитив – нека значења и функције)*, НССВД 25/2, Београд, 79–84.
- Суботић 2004:** Љиљана Суботић, *Из историје књижевног језика: „питање језика“*, у: Предавања из историје језика, Лингвистичке свеске 4, Нови Сад, 145–191.
- Суботић 2007:** Љиљана Суботић, *Барокна геометрија реченице доситејевског типа књижевног језика*, у: Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план), Лингвистичке свеске 6, Нови Сад, 240–252.
- Ђорић 2008:** Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику (одабране теме)*, Београд.

Александар Милановић

СТАБИЛИЗАЦИЈА ЈАЗЫКА ВУКА В ПРОИЗВЕДЕНИИ
„НАУКА О ГОСУДАРСТВЕННОМ ХОЗЯЙСТВЕ ИЛИ НАУКА О ФИНАНСАХ“ (1869)
ЧЕДОМИЛИЯ МИЯТОВИЧА

(Резюме)

В работе анализируется язык учебника Ч. Миятовича „Наука о государственном хозяйстве или наука о финансах“ (1869) и отслеживается закрепление стабильного употребления языка Вука путем сравнения с ранее использовавшимся языком Досифея на всех языковых уровнях. Констатируются редкие колебания, заметные в конкуренции синонимических средств, характерных для различных литературных норм. Диалектных черт, за исключением некоторых примеров из языка Досифея, практически нет, что также свидетельствует о том, что Ч. Миятович принял нормы литературного языка Вука, однако для него еще характерно неосознанное использование отдельных унаследованных особенностей языка Досифея.

Gerhard Ressel (Trier)
Svetlana Ressel (Heidelberg)

EVROPSKA KULINARSKA TERMINOLOGIJA U SRPSKOJ KULTURI 19. VEKA

U ovom radu se razmatra evropski uticaj kulinarske terminologije na srpsku i to na primeru najpoznatijeg srpskog kuvara 19. veka.

Sastavni deo kulture jednog naroda je pored duhovne, svakako i materijalna kultura, čiji su osnovi, štaviše egzistencijalni delovi hrana i piće tj. ishrana. Ona je „podložna raznovrsnim uticajima koji se ispoljavaju na različite načine i zavise od prirodnih [...] uslova u kojima narod živi, od nivoa dostignutog materijalnog razvoja, religijskih, socijalnih, ekonomskih i političkih činilaca, stranih uticaja i sl.“¹

Istorijski i politički činioци koji su imali veliki uticaj ne samo na materijalnu kulturu srpskog naroda u prošlosti, su bili pre svega „Osmansko carstvo“ i „Austro-ugarska monarhija“. Da su stoleća vlasti Otomanske imperije ostavila traga na svim poljima života srpskog življa pa i u jeziku je poznato i vrlo iscrpno istraženo. Uticaj Austrougarske monarhije na kulturni život Srba je takođe istraživan, ali se još uvek mogu naći izvori koji daju mogućnost za dalja istraživanja i otkrića, jer je broj pisanih izvora iz raznoraznih oblasti života veoma obiman.

Nakon što su se Srbi, u pojačanoj meri, posle Velike seobe našli u sferi uticaja Austrougarske, tj. nemačkog kulturnog područja u prekodunavskim oblastima, oni su time bili automatski uklopljeni u evropske kulturne tokove. To uklapanje je posebno vidljivo u doba Jozefinizma², gde uticaj raznih kultura i jezika uzima sve više maha i u grananskim i u crkvenim krugovima. Naročito se širi francuska kultura i jezik, koji imaju pored već postojeće ruske, cincarske, jevrejske i drugih

¹ Martinov, Zlatoje, *Nemački uticaj na ishranu Srba u Banatu*. Pančevo 2004, str. 11. Hrana i piće su odvajkada igrali veliku ulogu u mitologiji, bajkama i u obrednom kalendaru slovenskih naroda. O toj ulozi vidi: Kodovi slovenskih kultura: Hrana i piće. Broj 2, godina 2. Beograd 1997.

² Za vreme vladavine Josefa II (Franz Josef II (1741–1790)) su provedene razne reforme. Izmenu ostalog su uvedena ista prava za sve građane monarhije, podsticalo se granjenje škola tj. školstvo, a takozvani „Toleranzpatent“ (1781) je davao i nekatolicima ista prava što se tiče veroispovedi. U to vreme kulturni i duhovni centri Srba postaju Sremski Karlovci i Szentendre (kod Budimpešte).

kultura sve veći uticaj i na srpske običaje, navike, literaturu, jezik, modu, način življenja ali i na ishranu.³

U multinacionalnoj tvorevini, kakva je bila Austrougarska monarhija, Srbi počinju došavši u dodir s novim kulturnim elementima da preuzimaju reči i izraze iz onih oblasti za koje u srpskom jeziku ili nije bilo leksema, ili oni nisu bili dovoljno izdiferencirani.

To je posebno vidljivo na već gore pomenutom polju ishrane, gde preuzimanjem novih jela, načina pripremanja i serviranja nastaje i potreba za novim rečima i izrazima.

Stoga su naročito interesantni kuvari, koji su „dragocen izvor za lingvistička proučavanja međusobnih jezičkih prožimanja i usvajanja strane terminologije; oni su nezaobilazni izvor za proučavanje međusobnih kulturnih veza raznih naroda i etničkih zajednica, ali istovremeno i sredstvo za dokazivanje nacionalne pripadnosti i patriotskih osećanja autora i korisnika recepata.“⁴

Jedan takav primer veoma popularnog i rasprostranjenog i kasnije stalno preštampanog kuvara je „Veliki srpski kuvar sa slikama, za upotrebu srpskih domaćica“, koji je napisala Katarina Popović-Midžina i izdala ga u Novom Sadu 1878. god.⁵

U njemu se nalaze pored mnogobrojnih recepata i informacije o hrani, njenoj vrednosti za zdravlje, o kuhinji i kuhinjskom inventaru, o izgledu svečane trpeze, o služenju oko nje, o tome, kako se pripremaju životne namirnice za kuvanje, i o vrstama životnih namirnica.

Prvi „Srpski kuvar“ uopšte je objavio jeromonah Jerotej Draganović 1855. godine u Krušedolu.⁶ Da je taj kuvar bio među srpskim življem u Vojvodini poznat i da je štaviše ušao u književnost vidi se iz sledećeg odlomka romana „Pop Ćira i pop Spira“:

„Srpski kuvar trudom Jeroteja Draganovića, obštežiteljnoga m. Krušedola jeromonaha, sabran i dovoljnim iskustvom pravilno ispitan“ proučavan je i prelistvan jednako, i tako je današnji sjajan i obilan ručak, kojega su svi gosti i pulgeri pa i beamteri do neba hvalili, bio rezultat udružene teorije i prakse – teorije jeromonaha krušedolskog Jeroteja i prakse gospona-Sidine.“⁷

I autorka našeg kuvara je sva jela „sama okušala“, a kuvar je sastavila „na osnovu dugogodišnjeg praktičnoga iskustva“, ali i beležaka svoje majke i „iskustva svojih mnogobrojnih prijateljica a koristila se i najboljim knjigama i listovima, što ih ima po ovoj struci i strana književnost“ te će se ona tako „radovati, ako je dala svojim srpskim sestrama... srpsku knjigu, koja će potisnuti iz naših kuća tuđe knjige, koje su nam često škodile i zdravlju a uvaljavale nas u izlišne troškove.“⁸

³ U tim uticajima vidi i: Matl, Josef, *Europa und die Slaven*. Wiesbaden 1964.

⁴ Kostić, Đorđe, *Okrepljenje tela*. U: Stolić, A. / Makuljević, N. (pir.), *Privatni život kod Srba u devetnaestom veku*. Od kraja osamnaestog veka do početka Prvog svetskog rata, Beograd 2006, str. 385–402. (ovde str. 401–2).

⁵ Svi citati i naznake stranica će se u daljem tekstu odnositi na ovo prvo izdanje kuvara. Ovaj kuvar je već napisan u vukovskom duhu njegovom reformisanom ćirilicom.

⁶ Vidi o tome i u Martinov, Z.: g.n.d. str. 13.

⁷ Stevan Sremac, *Pop Ćira i pop Spira*, pripovetke, Srpska književnost u sto knjiga, Knj. 38.1. Novi Sad – Beograd 1972, str. 307/8.

⁸ Veliki srpski kuvar: predgovor.

Svesna je i činjenice da „ima na hiljade novih jela za koja nemamo imena“ i da „fali dobar i obilat srpski kuvarski rečnik“.

Ona kaže: „A sada da rekнем koju i o „veštačkim izrazima“ odnosno o stranim rečima, kojima moramo po nuždi da se poslužimo u našoj knjizi. Počem smo mi Srbi od predaka naših primili vrlo malo jestiva i poslastica, to nam neće niko ni zameriti ni za zlo primiti, ako upotrebimo neka naimenovanja nemačka, francuska i uopšte strana, al zadržaćemo i ona imena, što su ostala od predaka naših neokrnjena.“⁹

Korišćenu stranu literaturu autorka nije nigde navela¹⁰, ali zato iz citiranog teksta saznajemo delimično koji su jezici imali uticaja na formiranje kasnije srpske kulinarske terminologije, a iz ostalih upotrebljenih leksema za određene sastojke, koji su doslovno preuzimani ili adaptirani, a i iz naziva za razna jela, može se uglavnom zaključiti o kojim se jezicima i kulinarskim uticajima radi.

U ovom kuvaru upotrebljeni leksikografski materijal reprezentuje kulturu ishrane kako srednje i zapadne Evrope, tako i istočne Evrope, ali on sadrži pored tradicionalne starinske srpske¹¹ i elemente orijentalnih kultura. Ovde se pre svega misli na turski uticaj na takozvanu „balkansku kuhinju“, koji se očituje u leksemama kao što su: sarma, ćufte, čorba, pilav, gurabije i sl., i koji su do danas sastavni deo kulinarske terminologije srpskog jezika.¹²

Interesantno je pomenuti da se leksema „ćevap“ u kuvaru upotrebljava u dvostrukom značenju. S jedne strane se najvećim delom pod „ćevapom“ podrazumeva kao i u turskom „vrsta jela: vareno meso na komade isečeno sa dosta umaka“¹³, a samo se jednom pojavljuje „ćevap na ražnju“ (347). Osim toga, ćevap se može

⁹ Veliki srpski kuvar, str. 17. Da bi strane izraze nekako izdvojila, ona ih piše latinicom „i to onako kako se pišu u stranom jeziku, a izgovor ćirilicom [...]“ (str. 17).

¹⁰ Možemo pretpostaviti da su autorki „Srpskog kuvara“ koja je kao pripadnica građanskog staleža svakako govorila više jezika, bili poznati i strani kuvari. Što se nemačkog jezičnog područja tiče, sigurno su joj bili dostupni u XIX veku veoma popularni i rasprostranjeni kuvari. S jedne strane za severnu Nemačku kuvar Henriette Davidis, *Praktisches Kochbuch für die gewöhnliche und feinere Küche*, Sprockhövel 1844, a s druge kuvar za južnu Nemačku i Austriju Katharine Prato (Edle von Scheiger): *Die süddeutsche Küche auf ihrem gegenwärtigen Standpunkt mit Berücksichtigung des Thees und seiner Anfänge über das moderne Servieren*. Graz 1858. Osim toga u Austrougarskoj monarhiji bili su omiljene i sledeći kuvari: Elisabeth Stöckel, *Die bürgerliche Küche, oder neuestes österreichisches Kochbuch für Bürgerfamilien aus der gebildeten Mittelklasse*, Wien 1833; Theresia Fischer, *Die feine und schmackhafte bürgerliche Hauskost, oder neuestes, durch langjährige eigene Erfahrung geprüftes österreichisches Haus- und Familienkochbuch für große und kleine Haushaltungen der Mittelklasse*. Zum Gebrauch für Bürgerfrauen und deren Töchter, Köchinnen und Wirthschafterinnen. Wien 1845.

¹¹ O tradicionalnoj srpskoj kuhinji je objavljeno nekoliko članaka i monografija. Vidi izmenu ostalog i: Trojanović, S., *Starinska jela i pića*, Srpski etnografski zbornik II, Život i običaji, knj. 2. Beograd 1896, Grubić, R.: Žitarice u tradicionalnoj ishrani Balkana. Etnolog 7–8, Skoplje 1997. Zbog vremenske i prostorne ograničenosti ćemo u ovom radu obraditi samo leksički materijal koji se odnosi na meso, ribe, pernatu živinu, divlju pernatu živinu i njihove preradevine, povrće i salate.

¹² O orijentalnoj kulinarskoj terminologiji vidi: Ressel, Gerhard i Svetlana, *Kulinarska terminologija u Vukovim rečnicima (imenice)*, U: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* (MSC 1987), 17, str. 235–245. i Zirojević, Olga: Jelo i piće. U: Fotić, Aleksandar, *Privatni život u srpskim zemljama u osvjet modernog doba*, Beograd 2005, str. 233–258., te Steinke, Klaus, *Die Türken und die Balkanküche. Kulinarisches und Sprachliches aus Bulgarien und Rumänien*. U: Burkhard, Dagmar (Hrg.), *Körper, Essen und Trinken im Kulturverständnis der Balkanvölker*, Berlin 1991, str. 219–227.

¹³ Skaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1979, str. 192. U „Srpskom riječniku“ Vuka St. Karadžića se pod „ćevapom“ podrazumeva „meso isečeno na komadiće i ispečeno na ražnju“ (Beč 1852, str. 758). Slična se definicija nalazi i u Rečniku MS. Novi Sad 1976/6/359.

pripremati od govedeg, teleceg, jagnječeg, krmećeg, ovnećeg i škopčevog mesa, ali i od kečige i soma.

Broj vrsta ribe a i morskih životinja (rakovi, ostrige) koji se pominju u kuvaru je veliki.¹⁴ Među njima su dobro poznate vrste kao: smuđ, šaran, jesetra, štuka, kečiga, jegulja, čikovi, linjak ali ima i manje poznatih kao „riba fogoš“¹⁵, za koju autorka kuvara kaže da pripada rodu smuđeva, i da živi u mađarskim jezerima. Kod „morune“ opisuje njeno mesto boravka i da se na ruskom ona zove „beluga“. Za tri vrste ribe navodi u receptu i nemačka imena: pastrmka – Forelle – forela (211), loš/lošovi – Lachs (220), bakalar – trijeska – Stockfisch – štokfiš, a za „ostri-ge“ – Austern.

Pod turskom rečju „ajvar“ se u ovom kuvaru podrazumeva „caviar“ i opisuje se kako mora da izgleda i od koje ribe je najbolji, a drugo i današnje značenje reči „ajvar“: „Salata od samlevenih pečenih paprika i modrih patlidžana“¹⁶ se u kuvaru ne može naći.

Pored „ikre“ se u kuvaru upotrebljava i „morunina bešika – Hausenblase – ha-uzneblaze“ koja služi za zgušnjavanje tečnosti tj. pri pravljenju pihtija.

Da je kuvar bio namenjen dobrostojećoj grananskoj klasi, koja je već posedovala određenu kulturu života, u kuvaru se potvrđuje nabranjem svakovrskog posuđa i uređaja koje treba imati u kuhinju, navođenjem načina služenja jela, ponašanja „poslužitelja“, izgledom trpeze i sl. O tome šta između ostalog treba da stoji na svečanoj trpezi se kaže: „Na sred trpeze ponamešta se trpezni ukras, obično sud pun sveža ili načinjena cveća, desno i levo od ovoga ... za večerom ... svećnjaci sa četiri sveće... a na kraju trpeze svećnjaci sa dve ili tri sveće“ (18/19). Pri ovakvim večerama je impozantan i redosled jela iz koga se vidi da je delom preuzet iz stranih kuhinja (na to upućuju i nemačke reči: Gemüse (–) Zuspeisen; Eingemachtes, a i francuska reč: Assiet (umesto „assiette“) i italijanska: konfekt (za „confetto“): „1. čorba, 2. Assiet – asjet – pred jelo, 3. ribe, 4. govedina sa umokcem, 5. variva i povrća – Gemüse Zuspeisen – cušpajzovi, 6. učinci – Eingemachtes – ajngemachtes, 7. pečenja sa salatama, 8. testa, 9. konfekti – poslatice, 10. voća, 11. sirovi i 12. crna kafa“ (20).

Po ugledu na zapadnoevropsku građansku klasu, u kojoj je već u to vreme bio rasprostranjen „vegetarijanizam“, u kuvaru se nalazi nekoliko takvih recepata: „krastavci (108), krompir (120), kaša od krompira (122) za vegetarijance“ i „sočivo na vegetarijanski način“ (128).

U predgovoru se upućuje na to da će kuvar pomoći u štednji, ali kada se pregledaju recepti i vidi ogromna količina najraznovrsnije hrane koju teško da bi uspeli naći u današnjim prodavnicima, moglo bi se govoriti o „elitnom internacionalnom kuvaru“.

Ovde se pominju pripremanju jela gotovo sve vrste mesa (govedina, teletina, ovnovina, jagnjetina, prasetina, krmetina, svinjetina, njihove iznutrice, pa i

¹⁴Olga Zirojević piše u gore navedenom delu (str. 245), da je u XIX veku u celoj Srbiji bilo poznato 66 vrsta ribe, a u XVIII veku samo u Dunavu 53 vrste.

¹⁵Za leksemu „fogoš“ stoji u Rečniku MS /6/ str. 679 da je to „vrsta slatkododne ribe, smud“ i da je to mađarizam.

¹⁶Rečnik SANU/1/42.

„vime“ u receptu „vime s belim umokcem“ (166)), divljač (meso divljeg vepra, jelensko meso, snetina, zečje meso i njihovi delovi: „jelenske sapi“ sa nemačkim sinonimom „Hirschziemer“, te „srneća poleđina“ – „Rehrücken“), pernata živina (piletina, guščije i pačije meso, ćuretina, kokošije meso, golubovi i njihove iznutrice) te „pernata divlja živina“ (divlja patka, guska, prepelice, jarebice, ševe, fazani, vrapčići). Osim toga, jedu se puževi i upotrebljava se „krv“ ne samo za „krvavice“ već i „krv šarana“ za pripremanje jela.

Za recept „provareni pilići“ navedena je nemačka sintagma „heissabgesottene Hendln“, a francuski „Ragout – ragu“ preveden je sa „pileća prsa sa belim umokcem“.

Tu su i ptice za čija su srpska imena dati i nemački nazivi: šljuke – Schnepfen – šnepovi (186), liske – Rohrhühner (188), tetreb – Auerhahn (183), lještarke – Haselhühner (188), bravenjaci – venjari – Kramethsvögel (185).¹⁷ Ova pojava mogla bi se objasniti na dva načina. S jedne strane je dodatna upotreba nemačkih izraza indikator za to, da su ti recepti preuzeti iz nemačkih kuvara ali je i moguće da srpsko građansko društvo, za koje je ovaj kuvar napisan, nije poznavalo sve srpske nazive, jer, da su te ptice bile rasprostranjene u srpskim krajevima i nisu ušle u ishranu tek sa dolaskom nemačkog življa na ove prostore, vidi se po tome, da su na primer za leksemu bravenjak – venjar bili poznati i sledeći sinonimi: „brinovac, borovnjak, branjug, smrekar.“¹⁸

Iz nemačkog leksikona su direktno preuzeti, adaptirani ili kalkirani sledeći izrazi: sočna pečenica / meso – Saftbraten – saftbraten, bela pečenica – jetrenica – Lungenbraten, bubrežna pečenica – bubrežnjak – Nierenstück, teleći opornjaci – krezle – Gekröse, govena potrbušina – bauhflek, ili kao u sintagmi „teleći pikat“¹⁹ – burag – Kuttelfleck – kutelflek“ upotrebljava se naporedno srpski, italijanski, rumunski i nemački izraz.

Leksema „farka – švancel“, što ustvari znači „rep“ i „nastavak farke – Miltelschwanzstück“, su preuzeti iz nemačkog i mađarskog jezika, a za njih nisu dati srpski izrazi. Ponekad se u kuvaru upotrebljavaju strane reči kao „aspik“, koji se još jednom javlja u formi „Aspik – aspik – kisele pitije“, gde se francuska i turska reč upotrebljavaju kao sinonimi, mada u srpskom jeziku za tu vrstu jela postoje reči „drhtalica“ i „hladetina“²⁰, ali i tamo gde su naše reči date kao u „moždina – srča iz kostiju“ ne može autorka da odoli iskušenju i da ne napiše nemačku reč „mark“ ili za „krvavice“ – „Blutwürste“.

¹⁷ Pod leksemom „bravenjak“ se u Rečniku SANU/2/90 upućuje na reč „drozak brinovac“, a isto tako i pod „venjar“ (Rečnik SANU/2/518). „Drozak“ je isto što i „drozd“, a radi se o ptici „koja se obično hrani bobicama borovnice“.

¹⁸ Rečnik SANU/4/730/31.

¹⁹ „Pikat“, prema ital. „fegato“, označava „jetru i pluća zajedno, drob, životinjske iznutrice“. (Kla-ić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1980, str. 1043). O problematici nemačkih posuđenica u srpskom jeziku vidi Edmund Schneeweis, *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kultur-geschichtlicher Sicht*, Berlin 1960, Hildegard Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*, Berlin 1958, i Sabine Kirfel, *Lehnprägungen als Ergebnis deutsch-serbischen Sprachkontakts: posrbice in slavenoserbischer Zeit*. U: Wolfgang Dahmen, Petra Himstedt-Vaid, Gerhard Ressel (Hg.), *Grenzüberschreitungen. Traditionen und Identitäten in Südosteuropa*. FS Gabriella Schubert. Wiesbaden 2008, S. 285–294.

²⁰ Vidi Rečnik MS/1/794 i 6/734/35.

Neke lekseme kao „čereg“ (turc.), „džigerica“ (pers./turc.), biftek (eng.), „švargla“ (forma u kuvaru: švartl) (nem.) i već pomenuti „burag“ (rum.) i „krezle“ (nem.) su do danas u upotrebi, a reči kao „pržolica / pržoljica“ koje se odnose na „komad mesa tanko odrezan, istučen i nabrzo ispržen na masti ili ulju“²¹, ili „roštiljača“, se ređe čuju. Zadnje lekseme nema ni u jednom našem rečniku, a ovde znači određeno parče krtine, a u kuvaru se u jednom receptu nalazi u formi „nadevene roštiljače“ (69).

Mada te reči nema u rečniku, ona je potvrđena u „Velikom narodnom kuvaru“ gde se nalazi recept pod nazivom „roštiljače nadevene krompirom“, ali i „paprikaš od roštiljača s prazilukom“, gde stoji, da treba „poskidati s roštiljača (rozbratni) kosti i žilice koje se na njima nalaze“.²² Potraži li se značenje sinonima „ro(z,s)brat(e)n“, vidi se da je nastao od nemačke reči „Rostbraten“, ali i da postoji naš sinonim „pržolica“.²³

U srpskom kuvaru su pak u jelu „pržolice od pirinča“ istovetne sa „Reis Cotelletes“, a ono što u „pržoljicama“ predstavlja „kotlet“ su „zadnute kosti od rebaraca“ (53). Na drugom mestu se „rebra“ upotrebljavaju paralelno sa „pržolicama“ i „kotletima“, a u vrlo komplikovano naslovljenom receptu „jagnjeće pržolice-karbonadle, kotlete – Cotellete – sa umokcem sosom, sauce – od pomorandže i talijanskim pirindžom – orizom – za 10 osoba“, piše da treba „odrezati male pržolice od rebara“ (51).²⁴

Samo su na jednom mestu „teleće pržolice“ isto što i nemačke „kaelberne Schnitzel“ tj. „teleće šnicle“. Iz ovih primera se vidi ono, što je autorka kuvara već u predgovoru navela, da je vrlo teško za sve strane izraze naći adekvatnu srpsku varijantu. Ta terminološka nekonzistentnost, bilo da je nastala zbog toga što nije bilo do tada prethodnika u tom poslu, bilo da je i u upotrebljenim kuvarima došlo do zbrke u nazivima, predstavlja pravi izazov za onoga koji pokušava iz ogromnog broja recepata i raznolikih kuvara da stvori homogenu srpsku terminologiju.

U 19. veku se kod srpskog građanskog društva razvija svest, ne samo za raznovrsnu i zdravu hranu, nego i za lepo postavljen sto, fino posuđe i dekoraciju a i za odgovarajuće serviranje. Tako se između ostalog na jednom mestu pominju „ukrasi za govedinu“, prema nemačkom „Rindfleisch-Garnierung“, tj. meso se ne stavlja samo tako na sto, već se ukrašava raznoraznim povrćem, zelenilom, šimširovom graničicom i sl.

Da su neki recepti stigli u kuvar posredstvom nemačkih smo već videli, ali iz nekih drugih se može zaključiti da je to išlo i preko francuskih izvora: „goveđe pečenje na engleski način“ je prevod od „Roastbeef à l'Anglaise – rostbif a Lan-

²¹ Rečnik MS/5/28. Ova se reč do danas zadržala u hrvatskom jeziku (Hrvatski enciklopedijski rječnik, skraćeno: HER, Zagreb 2002, str. 1073), a potiče od „tal. braciola ... po primorskim krajevima čuje se: bržolica i bržola, ... brazolica, ... bruzolica... i bruzola ... brizolica i brizola.“ (Rječnik JAZU/XII/571).

²² *Veliki narodni kuvar*, Beograd 1977, str. 255 i 182.

²³ Klaić, B.: n.d. str. 1176 i HER/1143.

²⁴ Ovdje su dve francuske reči napisane jednom u francuskoj varijanti (Cotellete) koja bi pravilno glasila na francuskom „côtelette“ i u nemačkom „Kotelette“, a kod karbonadle (fr. carbonnade) u srpskoj varijanti. Osim toga „karbonada“ je „pečeno rebarce na žaru, pržolica“, a „kotlet“ je isto tako „rebarce s mesom, karmenadla“ (Klaić, B.: n.d. str. 665/747).

glez“ (345). Bez „Miksed Pikelsa“ – miksed pikels“ kaže autorka „ni jedan Inglez nikada rostbif ne jede“ (345). „Miksed Pikels“ se sastoji od kisele slačice, rena, krastavaca u sirćetu, paprike, zelenog pasulja i sl.

Interesantan primer indirektnog uticaja francuske kuhinje u to vreme na kulinariju u Austrougarskoj monarhiji je i jedan recept pod naslovom „Rebra od vepra po Kaunicu“ (172). Anton Wenzel Kaunitz (1711–1794) je bio visoki austrijski državnik, knez i od 1750–53. predstavnik svoje države u Parizu, odakle između ostalog potiče njegova ljubav za sve francusko, pa i za kulinariju.²⁵

S mesom, ribom, živinom, divljači se pripremaju i razne vrste pašteta. Za „paštetu od lisnatog testa“ je upotrebljena nemačka reč „Blätterteig“. Izmenu ostalog za takozvanu „carsku paštetu“ je potrebno 16 jaja, a šta se krije pod „celog sveta paštetom“ saznaje se tek na kraju recepta gde stoji „nadeni nadevom kakvim hoćeš“ (295).

U kuvaru se mogu naći i „patke po modi“ (146), „salmi od šljuka“ (186), „čalma od telećeg mesa“ (352), ali i na prvi pogled čudni recepti, kao „od jagnjeći creva kukuruz“, gde tek nakon čitanja postaje jasno, da se samo radi o obliku jela, koje liči na kukuruz, kada je gotovo, naime tamo je uputstvo: „opleti od creva kurjuk od tri struke ... i natakni ga na ražanj“ (153). Jela kao „pileći perkelt“, „pileći paprikaš“ imaju u prvom delu sintagme posvojni pridev „pileći“, a u drugom adaptirane mađarske reči.

Uz meso i slična jela se služilo i razno povrće. Kada se uzme u obzir da je „U vreme od kraja 15. do sredine 18. veka u carskoj kuhinji trošeno sledeće povrće: blitva, patlidžan, zelena salata, praziluk i rotkva (brusanska)“²⁶, a nešto kasnije se javlja i paradajz, onda se tek može spoznati raznolikost i bogatstvo što se tiče povrća u XIX veku, a pre svega onoga koje se gajilo ili moglo nabaviti u Austrougarskoj monarhiji.²⁷

To su bili: (glavičasti) kelj, celer, koraba – keleraba – paštrnak, modri i crveni patlidžan²⁸, žuta repa – šargarepa – mrkva, bela repa, crvena repa – cvekla – Rote Rübe, žuti i beli pasulj, pasulj tačkaš, pasulj šećerac, zeleni pasulj šećerac u meunama, zeleni pasulj u meunama kao špargla – špargl pasulj, grašak u meuni i zrnu, kaulin – Blumenkohl – karfiol, salata (plavi, modri, crveni, slatki, zimnji) kupus, artičoke, kiseljak, portulak-tušac, koren peršuna, zelje, spanać, koprive, krompir – krtola – kartulja, sočivo, greš, zelene paprike, spargla – vilina metla, krastavci, bob, pa(s,š)trnak, tikve – jurgete, bele bundeve – dolme, zametci od kukuruza, gljive, pečurke, gomoljike – jelengljive – Trüffel, smrčak, vrganji.

²⁵ O tome vidi više u: Meyers Konversations-Lexikon. Leipzig und Wien 1896. Knj. 9, str. 1058.

²⁶ Zirojević, O.: n.d. str. 242.

²⁷ I ishrana povrćem je bila na „mitropolitom dvoru u Beogradu raznovrsna. Zabeleženi su uz pasulj, još i sočivo, grašak, keleraba, plavkasti kelj, spanać, špargla, šargarepa, kiseljak, žuta repa, rotkva, ali i bečko sočivo i bečki grah, karfiol, kao i tikve ... (a) bile su zasade i artičoke.“ (Zirojević, O.: n.d. str. 245.)

²⁸ Interesantno je da se u kuvaru upotrebljava samo pers./tur. reč „patlidžan“, a nigde nema danas rasprostranjenog varvarizma „paradajz“, nastalog od nemačkog leksema „Paradiesapfel“. (Rečnik MS/4/330) preko austrijanizma „Paradeiser“.

Kao povrće upotrebljavalo se i: vinovo lišće, kestenje, dgunje (dunje), jabuke, a kiselili su se kupus, krastavci, paprike, bele bundeve, korabe, kaulin, zelen pasulj, arpadžik lukac.

Pogleda li se ova lista, lako se može ustanoviti, da se tada koristilo i povrće koje danas nije rasprostranjeno u našim krajevima ili važi za skupo i retko, kao što su: špargla, artičoke, gomoljike. Za „šparglu“ je u kuvaru data srpska inačica „vilina metla“, ali ona označava onaj deo biljke iznad, a ne ispod zemlje.²⁹

Za leksem „artičoke“ nema u kuvaru srpske reči, mada Rečnik SANU navodi pored morfonoloških varijanti „artišok(a), artičok(a), artičok(a), arčićok“ i sinonime „gardun, dragušica, kardun, pitoma boca, pitomi oset, talijanski osat“.³⁰

Najverovatnije da su ove reči nastale nešto kasnije. Pod „dragušicom“ koju pominje rečnik se u kuvaru podrazumeva vrsta zelenja za salatu, a navodi se i pod nemačkim imenom „Brunnenkresse“. Leksem „dragušica“ označava, naime, u srpskom jeziku dve različite biljke, koje pripadaju istom botaničkom rodu.³¹

Praslovenska reč „gomoljka“ se nalazi u kuvaru i u obliku složenice „jelen-gljiva“, te nemačke varijante „Trüffel“. Ovaj zadnji leksem je danas u upotrebi kao „trifa“ tj. „tartuf“.³²

Pored „vrganja“ i „smrčaka“ (mogu upotrebljavati u osušenoj formi) kao posebnih vrsta, u kuvaru se pominju i opšti izrazi „pečurka i gljiva“.

Biljka „tušac“, čiji staroslovenski koren upućuje na njenu osobinu da je „puna ulja“, se u kuvaru nalazi u nemačkoj varijanti latinskog porekla „portulak“.³³

Za austrijanizam „karfiol“ se pored nemačke reči „Blumenkohl“ u kuvaru upotrebljava i pokrajinska reč „kaulin“, nastala od italijanske reči „cavoli“, za koju Vuk kaže, da se upotrebljava u Dubrovniku. Leksema „kaulin“ označava i „prokule“.³⁴ Radi se o „dvogodišnjoj zeljastoj biljci...“ čiji „lisni pupovi koji izbijaju uzduž stabljike“ služe kao povrće.“ Sinonimi su još „briselski kupus, kelj pupčar, čimulica, brokula.“³⁵

Zašto se u jednom receptu pod naslovom „Španska čorba“ (36), poistovećuje reč nemačkog porekla „koraba“ (Kohlrabi) tj. „kelebara“ sa „paštrnakom“, koji je „dvogodišnja, aromatična biljka, žutih cvetova“, nije moguće utvrditi.³⁶

²⁹ Najverovatnije da su se „špargle“ prodavale u vreme pisanja kuvara sa lišćem, jer tamo se u jednom receptu kaže, da ih treba „očistiti od sitnog lišća“ i odseći ih donde, dokle su meke“ (101).

³⁰ Rečnik SANU/1/176.

³¹ O ostalim značenjima tog leksema vidi: Rečnik SANU/4/650.

³² „Tartuf“ se opisuje u rečniku ka „rijetka, dragocjena, vrlo aromatična jestiva gljiva (koja) raste pod zemljom, (a) traže je specijalno za do dresirani psi ili svinje“. (HER/1309). U Rečniku MS tog leksema nema, za razliku od Rečnika SANU/3/462, gde se pod „gomoljikom“ upućuje na sinonim „trifa“.

³³ Vidi: Rečnik JAZU/XVII/957 i XIX/1. U „Srpskom rečniku“ Vuka St. Karanića (Beč 1852, str. 757) stoji da je to „nekakva salata, koja je sama od sebe nekako kisela, Art Salatkraut“, a pod sinonimom „tušt“ piše „portulak“ (str. 758).

³⁴ Vidi: Rečnik SANU/9/354 i Rječnik JAZU/IV/902. U zadnjem se navodi i varijanta „kavolin“.

³⁵ HER/Stubac 1057/151. Navodi se italijanska reč „broccolo“ i nemačka „Brokkoli“. Danas se za „prokule“ upotrebljava leksema „prokelj“.

³⁶ HER/925. Tu su još pod leksemom „paškanat“ navedeni i sinonimi „pastrnak, pastrnjak“, poreklom od latinskog „pastinaca“. U Rečniku MS/4/370 i „pastrnjak“. Nemačka reč „Kohlrabi“ je nastalo preko italijanskog „cauliravi“ (dijalektalno) i „cavoli rape“ (standard) iz latinskog „caulis“ (Kohl) i „rapa“ (Rübe). Wahrig, Gerhard, *Deutsches Wörterbuch*, Gütersloh 1968, stubac 2079.

„Tikva“, reč praslovenskog porekla ima u kuvaru sinonime „bundeva“³⁷, „jurgeta“ i „dolma“³⁸, obe zadnje su reči turskog porekla.

Osnovna životna namirnica, bez koje je današnja ishrana nezamisliva, je svakako „krompir“, koji je „u naše prostore stizao sa raznih strana i u razna vremena“. O tome svedoče i sledeća imena: „zemljak, zimik, kompijer, krtola, podzemljica, pozemica, rašak, ruski, rusijanka.“³⁹

U Slavoniju i Vojvodinu je došao u „većim razmjerama tek nakon tkzv. treće, jozefinske selidbe Nijemaca u Podunavlje (1782–1787), a novopridošlo [...] nje-mačko stanovništvo nudilo je brojne novine u prehrani: različite vrste mesa, napo-se junetinu i teletinu, raznovrsna povrća, voće i začine. Priprema jela donosi razne inačice, pet i više načina pripremanja krumpira, hrana se konzervirane, poštuju se sezonska jela, uvode se higijenske navike i građansko ponašanje za stolom, uvodi se moderan pribor za jelo.“⁴⁰

Zato ne začuđuje da su u našem kuvaru upotrebljene samo lekseme „krompir, krtola, kartulja“, nastali prema nemačkim uzorima: Kartoffel und Krummbeere/Grundbirne.⁴¹

Ono što mi danas zovemo „krompir-pire“, se u kuvaru imenuje sa „kaša od krumpira“ tj. Brei (znači: kaša), a prženi krompir iseckan na koturove ili kockice ima nemačko ima „Šterc“. Pod ovom bavarsko-austrijskom reči, koja je ovde izmenila značenje, podrazumeva se „kašasto jelo od raznih žitarica, najčešće heljde; ređe od krumpira“.⁴²

Kao povrće ili začim su se upotrebljavale i razne vrste luka. Nazivi su ili slovenskog porekla: „beli, beli češljanac i crni luk“, „luk vlašac“⁴³, grčkog odnosno turskog porekla „pras(a)“⁴⁴ i „arpadžik“ i „luk odsjedac“ sa svojim nemačkim varijantama „Schnittlauch“ i „šnitling“.⁴⁵

Salata se pravila od kukolja, zelene glavičaste salate, krecave salate – cikori-jen salate, celera, krumpira, slatka kupusa, krastavaca, zelena pasulja, zelena gra-

³⁷ Za „bundevu“ se još kaže: beskorka, bugarka, bundevka, dulek, ludaja, ludara, mačvanka, meko-korka, misirača, peca, pečenka“. (Rečnik SANU/2/286).

³⁸ U Rečniku turcizama na str. 223 je dato samo jedno značenje: „nadjev; punjene paprike, paradajz itd.“, a u Rečniku SANU 4/503 je zabeleženo da je to „naziv za razne vrste povrća (tikve, paprike, i sl.) čiji se plodovi spremaju za jelo sa nadevom“. Ova leksema ima i nekoliko drugih značenja, ali je pokrajinsko značenje „vrsta jela od džigerice, creva i čvaraka“ u ovom slučaju interesantno.

³⁹ Zirojević, O.: n.d. str. 241.

⁴⁰ Uporedi: Rittig-Beljak, Nives, *Švapski kuhinjar – dodir tradicija u Hrvatskoj*, Zagreb 2003, str. 86. Citirano prema Batušić, Nikola, *Kaj su jeli naši stari. Kulinarija u starijoj kajkavskoj drami*. U: Benčić, Živa, Fališevac, Dunja, *Čovek, prostor, vrijeme. Književnoantropološke studije iz hrvatske knji-ževnosti*, Zagreb 2006, str. 211–230.

⁴¹ Vidi o tome vrlo interesantan članak Huberta Rösela, *Zu den slavischen Bezeichnungen der Kartoffel*. U: Koschmieder, E. / Braun, M. (Hrsg.): *Slavistische Studien zum VI. Internationalen Slavistenkongress in Prag 1968*. München 1968, str. 121–153. U članku se izmenu ostalog pominje da je crnogorski vladika Petar Petrović I (1781–1830) uveo gajenje krumpira u Crnoj Gori.

⁴² Grimm, Jacob und Wilhelm, *Deutsches Wörterbuch*, Leipzig 1941/18/2535.

⁴³ Ova vrsta luka se još zove: „ajma, ajmac, alma, alja, vlašik, vlasac, vlašice, vlašica, dobrinjak, ešluk, kešer, kešerov (sitni, tičji) luk, kozjak, ljutika, škalonja, škanjola“. (Rečnik SANU/2/719).

⁴⁴ Za „pras“ se danas češće upotrebljavaju sinonimi „praziluk, poriluk“. (Rečnik MS/4/849).

⁴⁵ Leksema „šnitling“ se nalazi samo u Rečniku JAZU/XVII/705, sa naznakom da je nastao od nemačke reči „Schnittlauch, Suppenlauch“.

ška, kaulina-karfiola, od špargle ali su se pravile i mešane salate. I gore pomenuto povrće koje se kiselo je služilo kao salata.

Recept „talijanska salata“ ima u podnaslovu „Welscher Salat – velšer salat“ (361), gde se opet vidi da je recept preuzet iz nemačkog kuvara, jer pridev „welsch“ znači u nemačkom „romanski“, a tu se misli pre svega na „francuski, italijanski, ređe španski“.⁴⁶

Ovaj recept je još interesantan zbor neverovatnog broja sastojaka: heringa, sardala, jegulja i druge ribe, pečeno teleće meso, suvi jezik, kuvana krta šunka, krompir, celer, cvekla, krastavci iz sirćeta, kapra i crni luk, kuvana žumancad, zejtin, so, biber i francuska slačica. Kao ukrasi služe: masline, račji repovi, tvrdo skuvana jaja, sardele, kapra, cerfalad kobasica, krastavci iz sirćeta, zeleni pasulj i grašak, skuvani zreli tačkaš, ajvar i svakojako obojadisani aspik (361).

Ovde upotrebljena sintagma „cerfalad kobasica“ je direktni prevod nemačke složenice „Zervelatwurst“.⁴⁷

Pogledaju li se u kuvaru, u naslovima recepata vidljive, zemlje iz kojih su recepti preuzeti odmah je uočljivo da ih je najveći broj iz nemačke, francuske, engleske i ruske kuhinje. Većinom se radi kod recepata iz francuske kuhinje o onima tipa: posvojni pridev „francuski“ ispred imenice ili sintagme: francuski (puding, povarak, cvubak, svodići, kiseli senf / (građanska) čorba, savijača / roštiljače) ili „na francuski način / po francuski: puding od kestenja, kaulin, (naveden) krompir, pilići, zec, prženi šaran, pečena patka, kompot od svežih trešanja).

Kod recepata iz Engleske se samo tri puta pojavljuje pridev „engleski“ na početku sintagme: engleski (kolači, perece i sok od ruma). Daleko veći broj primera su tipa na/po engleski: navedeni pilići, pržena jagnjetina, teleće nožice, jetrenica, jelensko pečenje, pečen zec, fazan, prženi šaran, puding od limuna/badema, goveđe pečenje.

Slično je i sa „ruskim receptima“: ruski (kolači, bišof, krem), ali: (crveni slatki kupus, koraba, sitan mladi krompir, sočivo, guščiji sitnež, karaši, pečena moruna, sa orasima/venjom nadeven kopun, pečeni pilići, pečena guska, jetrenica, biskote) po/na ruski/način.

Kod recepata iz nemačke kuhinje situacija je nešto drugačija. Samo se jednom u receptu „zec pečen po nemački“ javlja pridev „nemački“, dva puta je „bavarski“ pokazatelj porekla: na bavarski način (slatki kupus i pilići). Gradovi Berlin, Baden, Beč, Linz i Salzburg su davaoci imena: bečki (puding, svodovi, kolači, povarak), bečke biskote, jetrenica, savijač od povlake (po bečki), bedenski valjušćići, lincski kolači, lincska torta. Tu su i „Solnogradski – Salzburg – valjušćići“ i jedna „tirolska savijača“.

„Na mađarski način“ su pripremljene: paštete, šaran, ovnujsko meso sa paprikom, a „na poljski način“ su: mladi pilići i goveđi jezik. Tu su još i „poljska čorba i barš čorba“, „te poljsko testo s kvascem nazvano pirogen.“

⁴⁶ Wahrig, G., n.d., stubac 3987.

⁴⁷ Ta složenica imenuje „tvrde, suve kobasice koje mogu dugo da stoje“. Prvobitno je označavala kobasicu od jelenjeg mesa. Latinska reč „cervus“ znači „jelen“, a povezana je sa francuskom reči „cervelat“. Italijanska varijanta je „cervelatta“. (Vidi: Wahrig, G.: n.d. stubac 4096).

Pored već pomenute „talijanske salate“, još su u kuvaru i taljanska čorba, mandolette, savijača, mladi pilići sa pirindžem na talijanski način i torta od badema trstanska.

Španija je u kuvaru zastupljena sa španskim kiflama, višnjama, perečićima, prostom tortom, tortom od badema, pene i šećera, pilićima sa španskim umokcem i španskom čorbom.

Recept „Španska torta od pene i šećera – španiše vind“ (378) nas opet upućuje na nemački kuvar kao posrednika, jer „spanisch“ – španiše“ znači „španski“, a „vind“ je nemačka reč „vetar – Wind“. Recepti na izraeljski način (šaran, pečena guska, teleće pečenje) nisu verovatno stigli iz nekog posebnog i samo hebrejskog kuvara, nego iz kuvara zapadnih i jugo-istočnih evropskih zemalja, gde su živeli Jevreji.⁴⁸

U kuvaru se za recept „naute, izraeljski kolač“ objašnjava da „staroverci izraeličanski o Purimu prave ovaj kolač“ (417).

Češka, koja je bila sastavni deo Monarhije je zastupljena sa veoma malo recepata: češki uštipci, češka čorba, brnska čorba, Karlovovarske biškote, kuvani šaran po češki.

I mada je jako mnogo jela i izraza preuzeto iz orijentalnih kuhinja, a pre svega turske, u naslovima recepata se to mnogo ne vidi: turska čorba i kolači, salep i carski pilav po turski.

Portugalija, Grčka i Amerika imaju samo po jedan recept: šaran po grčki, portugijske vafle, američki hleb, a Holandija: smuč na holandski način, holandske vafle i kolače.

Interesantno je u ovom kuvaru da se iz gore navedenih naslova recepata ukoliko markiraju neku zemlju, može veoma malo saznati o upotrebljenoj stranoj leksici. Bogatstvo leksike se tek otkriva čitanjem recepata ili u naslovima tipa: aspik – kisele pitije, papazjanija, ajvar – caviar, pileći perkelt, Esterhazine roštiljače, ćufte s umokcem i sl., koji u isto vreme upućuju na odrenene zemlje iz kojih su recepti preuzeti, a time i na poreklo kulinarske terminologije.

Iz dosada rečenog možemo zaključiti sledeće:

1. Višenacionalni karakter Austrougarske monarhije i njene veze sa ostalim evropskim zemljama, su omogućile srpskom narodu, koji je živeo u njenim okvirima, da se postepeno uklopi u evropske kulturne tokove i tako izgradi, između ostalog, i svoju kulinarsku terminologiju.
2. Početak tog procesa je vidljiv u štampanju najpopularnijeg srpskog kuvara druge polovine XIX veka, koji je očigledno bio namenjen, bez obzira na ciljeve navedene u predgovoru, rastućem bogatom građanskom sloju stanovništva, koje je u svemu, pa i na načinu ishrane ugledao na svoju okolinu.
3. U kuvaru se nalaze mnoga strana, do tada nepoznata, jela.

⁴⁸ Kao primer multinacionalnog i multikulturalnog karaktera takvog kuvara je i knjiga Marie Kaunders, *Vollständiges israelitisches Kochbuch mit Berücksichtigung der österreichisch-ungarischen, deutschen, französischen und englischen Küche, sowie der Osterküche*, koji je u četvrtom izdanju štampan u Pragu 1903. god. (prvo izdanje 1886).

4. Leksemi za namirnice, koje su za ta jela potrebne, a nije ih bilo u srpskom jeziku, su preuzimani iz stranih jezika, ovde pre svega iz nemačkog, francuskog i italijanskog, a stolicima ranije iz orijentalnih jezika.
5. Pošto u pisanju srpskog kuvara autorka nije imala predhodnika (osim već pomenutog Jeroteja Draganovića), unosila je te nove reči na razne načine:
 - a) doslovno pisane kao u jeziku izvorniku (latinicom) sa srpskim izgovorom (ćirilicom)
 - b) direktnim prevođenjem strane reči, njenim adaptiranjem ili kalkiranjem
 - c) uz stranu reč (ili strane reči) je pisana i srpska varijanta
 - d) uz srpske, već postojeće reči ili sinonime, je dodavana i strana reč

Na kraju se može konstatovati, da se srpska kultura ishrane razvijala, zadržavajući i gajeći sopstvene korene, u okvirima evropske kulture, još od onih početaka, kada su se pojavile namirnice tipa: pasulj, paprika, kukuruz, krompir, paradajz, koje su postale nerazdvojivim delom srpske kuhinje, preko prvih srpskih kuvara u XIX veku, nastalim prema evropskim uzorima sa srpskom komponentom, pa do danas, kada su skoro svi ti leksemi a i mnogi drugi ušli u standardni⁴⁹ rečnički fond srpskog jezika, u izvornoj ili adaptiranoj varijanti, i tako ga obogatili.

Ključne reči: duhovna i materijalna kultura, kulturne veze, evropska/srpska kulinarska terminologija, srpski kuvari, životne namirnice, meso, živina, divljač, povrće, salate, francuski, nemački, italijanski, orijentalni uticaj.

Gerhard Ressel, Svetlana Ressel

EUROPÄISCHE KULINARISCHE TERMINOLOGIE IN DER SERBISCHEN KULTUR
DES 19. JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

Kulinarische Traditionen führen infolge wirtschaftlicher, sozialer und politischer Kontakte zu Modifizierungen wie auch additiv zu Erweiterungen des Rezepte-Repertoires. Anhand des für das 19. Jahrhundert in Serbien wichtigsten Kochbuchs von Katarina Popović-Midžin, 1878 in Novi Sad erschienen, wird die kulinarische Terminologie im Hinblick auf ihre lexikalische Struktur näher untersucht. Dabei spielen fremdsprachige Einflüsse aus den europäischen Nachbarkulturen eine große Rolle. Aufgrund der Fülle des Materials dieses Kochbuch konnte im vorliegenden Aufsatz nur ein Teil der kulinarischen Sachgruppen (vor allem Fleischgerichte, Gemüse, Salate) berücksichtigt werden.

⁴⁹U svojoj najnovijoj knjizi „Evropa u jeziku“ (Beograd 2009) Ranko Bugarski konstatuje: „Oдавno je poznato da su standardi u bilo kojoj oblasti života – od ishrane i oblačenja, preko saobraćajnih pravila, do društvenog ponašanja – znak civilizacije.“ (str. 94). Standardizovanje srpske kulinarske terminologije naročito su doprineli mnogobrojni kuvari, koji su bili proizvod i znak evropske ali i orijentalne civilizacije.

Стана Ристић
Београд

АКТУЕЛНИ ПРОЦЕСИ У ПРОМЕНИ ЗНАЧЕЊА ЛЕКСИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА (на примеру глагола са значењем физичког деловања)

У раду се на примерима глагола са значењем физичког деловања разматра питање како процеси десемантизације и трансемантизације утичу на промену значења која се на формалном плану испољава у виду нове, нетипичне лексичке спојивости.

1.0. У реферату су на примерима језика штампе и ток-шоу емисије Утисак недеље Б92 представљени процеси десемантизације и трансемантизације који уносе промене у значење речи, што се на формалном плану испољава у виду њихове нове семантичке и лексичке спојивости.

То показују следећи примери из сфере политике, бизниса и економије, било у синтагматским спојевима, било у реченицама. Тако имамо спојеве типа:

популаризација кремације, мешање кремираних остатак покојника у такозване вештачке спрудове, курсеви за легално обијање станова, сложени финансијски производи – деривати, спекулативни фондови / приходи, олтар профитабилности, друштвена смрт, репетирање псовки, нацерене ММФ-сецикесе, белосветски монетарци, тржишна ксенофобија, економски шовинизам, дивљање тржишног фундаментализма, пробуђени проктеционизам, тешко болесни капитализам, орвелизација капитализама, страни странци, домаћи (наши) странци, америчка мењачница имена, куле слободе, рат против тероризма, глобални финансијски хаос, дужнички глиб, духовни дугови и др.;

или реченице типа:

Овај систем ствара хиперексплоатацију, доба вишка популације, резервне армије радне снаге; Министар Љајић добио уверење да итрајкачи текстилне фабрике неће наредна два, три дана сећи прсте; Упадање у туђе станове постао је бизнис; Водитељ наручи-вао убиства да повећа гледаност емисије; Колико кошта једна здрава сасвим обична беба; Вишак човечанства се производи на читавој планети; Кремацију би ваљало прихватити као најбољи начин сахране покојника; Дуг је почео да се слави као доброћудна појава и др.

1.1. На комуникативном плану овакве промене значења појачавају већ уочен процес обезличавања комуникације. Сама појава обезличавања кому-

никације је тема којом се данас озбиљно баве психолози, социолози, културолози, комуниколози и др., а проблем се покушава решити на различите начине.¹

1.2. На когнитивно-прагматичком плану овакве промене значења условавају замагљивање основних универзалних аксиолошких вредности и де-хуманизацију језичких садржаја, маргинализовањем улоге човека као биолошког, друштвеног и личносног бића, као и умањивањем значаја активне улоге човека и његове одговорности за негативне економске, културне, климатске и др. појаве, које у условима глобализације добијају планетарне размере.

1.3. На вербалносемантичком плану у основи ових промена лежи преосмишљавање граматичке и семантичке валентности речи, а на когнитивном и прагматичко-мотивационом плану у основи је преосмишљавање садржаја текста / дискурса чији делови су најчешће у логичкој противуречности или су у супротности са здравом, нормалном логиком заснованој на основним вредносним принципима. Честа појава оваквих промена и иновација, и то не само у језику штампе него у већини језичких идиома, не изазива или све мање изазива забуну код носилаца српског језика, што указује на чињеницу да су их они прихватили и да их правилно интерпретирају. У механизмима интерпретације на вербалносемантичком плану велику улогу играју актуелни процеси десемантизације, који се испољавају у виду реализације појединачних семема у сазнању носилаца језика, и још чешћи процеси трансемантизације. Процеси трансемантизације се реализују у виду увођења или укидања неких компоненти значења, као и у виду актуелизације периферних компонената значења. Такве промене доводе до проширивања или сужавања полисемне структуре и/или до промене хијерархијског редоследа значења полисемних речи.

1.4. На когнитивно-прагматичком плану механизми правилне интерпретације заснивају се на стилским обртима и другим видовима игре језичког знака и означеног, који не само да изазивају „ефекат превареног очекивања“ него откривају логику апсурдне реалности засноване на тржишним вредностима захуктале глобалне економије.

2.0 Предмет нашег рада биће појаве које се јављају на вербално-семантичком плану, и то анализирани на ограниченом броју примера промене значења глагола физичког деловања и на иновацијама које се јављају у њиховој семантичкој и лексичкој спојивости. То су глаголи типа: *уздрмати (задрмати), извући, докопати се, однети, ударити, срушити, инсталирати, гушити и носити*.

2.1. У досадашњем изучавању овог типа глагола, разматрали смо појаве изазване метонимијским извођењем значења, при чему је запажено да

¹ Тако је пре више деценија у Америци на комуниколошким студијама уведен предмет под називом „human touch“ у дословно преводу „људски додир“ а у слободном „персонализација у масовној комуникацији“, при чему се под појмом масовна комуникација подразумева „обезличена“ комуникација. Разни покушаји пројектног враћања персонализације у комуникацију, као битне карактеристике природних језика, на чему инсистира нова комуникологија, само формално и маркетиншки унапређује комуникацију (исп. Стојановић Олга, Политика 1. август, 2009: 10).

се промене на синтаксичко-семантичком плану дешавају у виду конверзна замене улога агенса и пацијенса и у виду актантног померања логичког акцента, што се у новијим истраживањима означава појмовима „актнатна стратегија“, „дијатеза семантичког типа“ или „семантички пасив“ (Ристић 2007: 445–459).² На семантичком плану нема значајних промена јер се и новим распоредом улога исказује иста ситуација.

2.2. Овог пута осврнућемо се на промене изазване метафоричним извођењем значења, при чему се десемантизацијом конкретних компоненти значења и трнасемантизацијом одређених компоненти исказује нова ситуација и измешта значење из конкретне сфере у апстрактну сферу. На синтаксичком плану долази до проширивања лексичке спојивости глагола са значењем физичког деловања и таксономске промене актаната, учесника ситуације, при чему у централним улогама агенса и пацијенса преовлађују актанти са денотативним обележјима [+ апстрактно], [– хумано], [– живо]. Тако се деривираним значењима глагола физичког деловања исказује не само нова него и нетипична ситуација са „акцидентним агенсом“³ или каузатором у позицији субјекта и са нетипичним пацијенсом у позицији објекта, без обзира на његова денотативна обележја. На комуникативно-прагматичком плану промене се испољавају у виду хијерархијског померања централних и периферних семантичких улога, с тим што се улога типичног агенса са обележјем [+ хумано] и [+ вољност], карактеристична за транзитивне глаголе овог типа, у њиховим деривираним значењима замењује каузатором (акцидентним агенсом, инструментом, средством), док се актант са овим обележјима јавља у улози посматрача или доживљавача, али се не реализује у формалној структури исказа него се потискује у нулту позицију, позицију „за кадром“.⁴ Наведене појаве које прате метафоричну промену значења глагола физичког деловања одигравају се на нивоу семантичких компонената, па се у новијим истраживањима овакве и сличне семантичко-синтаксичке појаве означавају термином „компонентна стратегија“⁵.

2.3. Метафорична значења глагола физичког деловања и њихове нове и/или секундарне валентности реализоване су у следећим примерима:

² О семантичким аспектима конверзије на лексичком плану и о семантичкој условљености конверзије в. Апресјан I 1995: 256–283. Појаве овакве замене улога, било да се одражавају на синтаксичком било на лексичком плану, обухваћене су појмом дијатезе, па је, по Апресјану, и лексичка конверзија заснивана на дијатези (нав. дело: 264, нап. 7). Е. В. Падучева дијатезу одређује као лексемски скуп семантичких улога учесника са одређеним комуникативни рангом (1988: 97–99). У ширем значењу то је подизање у виши ранг на било ком плану (синтаксичком, семантичком, комуникативном) сваке не активне компоненте и не активног, не агентивног учесника (Кустова 1998: 30). О семантичким аспектима пасива и дијатезе в. Храковски 2000: 470.

³ О појму акцидентни агенс и статусу ове улоге у синтаксичко-семантичкој структури исказа в. Алановић 2005: 18–19 и Суботић–Бјелаковић 2005: 64.

⁴ Комуникативни ранг учесника ситуације одређује се на основу синтаксичке позиције његовог експонента. Највиши ранг има субјекат, који је на основу семантике предиката тема исказа, затим објекат, који при пасивизацији или рефлексивизацији може постати субјекат и тема. Сви остали учесници по позицији у реченици спадају у периферију. Још нижи ранг имају они учесници који се не реализују у синтаксичкој структури, али се подразумевају. Они имају „ранг нула“, који одговара позицији „за кадром“ (Падучева 1988: 86, 91, 93–94).

⁵ О појмовима „актнатна стратегија“ и „компонентна стратегија“ в. Кустова 1998: 20.

(1a) Са уласком Бразила, Аргентине, Јужне Африке, Индије и Кине, *G-20 /је/ уздрмао* првоточни и преживели *међународни поредак* (НИН децембар 2008, из Монда 38: 1).

(2a) *Ови принципи* до сада су *милионе људи* извукли из сиромаштва (НИН децембар 2008, из Монда 38: 1).

(3a) Невиђени *финансијски потрес* ... једним ударцем *је срушио* ово *интелектуално здање* (НИН децембар 2008, из Монда 38: 1).

(4a) *Снажан ударац* (← /Високе цене су/ удариле снажно) *по кућном буџету* (НИН 3017, 23. октобар 2008).

(5a) *Капитал се докопао* радом створеног *богатства* (НИН децембар 2008, из Монда 38: 2).

(6a) Цинична *ефикасност* овде ће сасвим сигурно *однети победу* над сваким морализмом (НИН децембар 2008, из Монда 38: 2).

(7a) *Инсталирање Еулкса* (← /Европска заједница је/ инсталирала Еулкс) није ишло нимало глатко (НИН 3017, 23. октобар 2008).

(8a) *Гас* гуши *кућне буџете* (НИН децембар, из Монда 38, 2008).

(9a) *Нас носи бујица*, транзициона, балвани се ваљају, велики је водостај и дешавају се ови експеси. Извор је овде, вода се мути на извору (Б92, 26. април, 2009).

2.4. Када су у питању глаголи са значењем физичког деловања, типична ситуација основних значења ових транзитивних глагола подразумева активног учесника ситуације, вршиоца радње – агенса и пасивног учесника који трпи радњу – пацијенса. На синтаксичком плану ова типична ситуација реализује се у агентивној структури са агенсом у улози субјекта и пацијенсом у улози директног објекта, што показују група примера под (б):

(1б) Жена *задрма* плот (Речник САНУ).

(2б) Девојчица *извуче* из цепа напрстак и амајлију (Речник САНУ).

(3б) Милан *је срушио* зид.

(4б) Петар *је снажно ударио* Павла.

(5б) Милош *је докопао* велику мотку.

(6б) Он *је однео* твоју торбу.

(7б) Марко *је инсталирао* програм на рачунару.

(8б) Наши сељаци пчеле *гуше* и мед ваде (Речник САНУ).

(9б) Она *је носила* тешку торбу на леђима.

2.5. Типичност ситуације код транзитивних глагола са значењем физичког деловања у примарном значењу на синтаксичком плану остварује се уз денотативно-семантичка ограничења учесника, која у улози субјекта подразумевају човека као свесног, вољног вршиоца радње, односно учесника са семантичким обележјем [+ живо] и [+ хумано], а у улози директног објекта учесника са семантичким обележјем [–живо] и [+ конкретно, материјално]⁶, али се у улози објекта јављају и учесници са обележјем [+ живо], [+ – хумано] (*докопати се нечије стоке, угушити човека / пчеле*) односно [+ апстрактно] (*докопати се нечијег положаја / части* и сл. односно *однети победу* и сл.).

Пропозицијски садржај исказа типичне ситуације са овим типом глагола може се представити на следећи начина:

X (агенс, субјекат) нешто ради, физички делује на Y (пацијенс, објекат).

⁶ У типичној ситуацији, по Д. Кликовац „гешталт типичне активности“, типичан агенс је човек, типичан пацијенс је предмет и типичан инструмент је такође предмет (Кликовац 2004: 288).

2.6. Група примера под (а) са неагентивним значењем исказаним финитним облицима глагола означава статичну ситуацију одражену кроз доживљај посматрача у улози адресанта, јер субјекат Х са обележјем [- + живо] ништа не ради, али метафоричном модификацијом значења може бити интерпретиран као агенс (исп. Алановић 2005: 6). Ситуација са нетипичним распоредом централних актаната, неживог актанта у позицији субјекта, а живог у позицији „за кадром“, реализује се као перципирање стања објекта, изазвано, узроковано одређеним деловањем субјекта на објекат. Пропозицијски садржај ове групе примера, може се представити:

Х каузатор (средство / инструмент, акцидентни агенс), субјекат доводи у неко стање Y, објекат.

Иако су искази, представљени у групи примера под (а), синтаксички организовани као саопштења о *финансијском потресу, капиталу, принципима, ефикасности, буџици ...* и др., који у одређеној ситуацији по неком свом својству делују на објекат, реално ишчитавање овог узрочно-последичног (каузалног) односа одвија се у обрнутом поретку: најпре се запажа последица, резултат (*уздрман међународни поредак, људи извучени из сиромаштва, срушено интелектуално здање, погођен кућни буџет* и др.), а затим се установљује и уводи узрочник, односно квазиузрочник (квазивиновник) пошто иза експонираног актанта у позицији субјекта стоји човек и његово деловање (*људи са својим принципима, група удружених земаља према интересима њихових становника, лоше пословање људи довело је до финансијског потреса, људи са капиталом су се дочепали туђег богатства* и др.). Такав резултат може установити само човек који прати, запажа промене у природи и друштву, спознавши, искусивши то, што се на семантичком плану исказа реализује у улози посматрача и/или доживљавача. Овај учесник ситуације, актант, деривирана значења транзитивних глагола по заједничком својству експерименталне семантике⁷, уврштава у категорију перцептивних предиката, типа: *видети, чути, појавити се, показати се; запазити, спознати* и сл.). Речи овог типа опслужују чулну и унутрашњу, емотивно-когнитивну сферу човека — сферу спознаје, искуства и сл. човекове реакције на свет који га окружује. Тако да и оваква својства, која претпостављају нарочити вид човековог контакта с објектом, спадају у експериментална својства (исп. Кустова 2002: 116–119).

2.7. Са становишта компонентне стратегије основно, активно, агентивно значење ових глагола у групи примера под (б) може се представити на следећи начин:

Агенс Х употребљава силу у деловању на објекат Y – **асерција**;
Објекат Y трпи силу деловања [подвргава се сили деловања] – **пресупозиција**.

На основу представљеног примарарног значења глагола физичког деловања евидентно је да хијерархијски распоред компонената и улога одговара

⁷ У руској литератури се речи са учесником ситуације у улози доживљавача одређују као речи експерименталне семантике (Кустова 1998: 19–40; 2002: 116–146 и Падучева 2000: 185–201).

њиховом статусу у типичној ситуацији, јер се агентивне компоненте значења реализују у асерцији кроз улогу типичног агенса у позицији субјекта, док се имплицативне компоненте реализују у пресупозицији кроз улогу типичног пацијенса у позицији објекта.

2.8. Са становишта компонентне стратегије, која је у основи метафоричне трансформације значења, неагентивна, деривирана значења у групи примера под (а) могу се представити на следећи начин:

Каузатор Х делује на стање објекта Y – **пресупозиција**;
Објекат Y подлеже сили деловања – **асерција**.

Представљено деривирано значење глагола физичког деловања показује обрнути хијерархијски распоред компоненти и хијерархијско померање улога⁸, јер се имплицативне компоненте реализују у асертивном делу кроз улогу нетипичног пацијенса у позицији објекта, док се асертивне компоненте из примарног значења у деривираном значењу реализују у пресупозицији кроз улогу каузатора у позицији субјекта. Каузатор Х (акцидентни агенс, средство / инструмент) у позицији субјекта у новој ситуацији, исказаној деривираним значењем глагола, не делује сам по себи него при одређеним, додатним условима који су резултат човековог деловања (в. т. 2.6).

3.0. Процесе десемантизације и трансемантизације, који доводе до промене значења глагола физичког деловања и до нове спојивости, показаћемо детаљнијом анализом прва два примера из групе (а):

Г-20 /je/ уздрмао црвотчни и преживели међународни поредак.
Ови принципи до сада су милионе људи извукли из сиромаштва.

Иновације су евидентне у нетипичном споју глагола и актанта у позицији субјекта или објекта (из примера *Г-20* и *принципи* у позицији субјекта и улози агенса и *међународни поредак* и *милиони људи* у позицији објекта у улози пацијенса), али се искази са овим спојевима од стране адресата не примају као неисправни, јер се новина нетипичних валентности неутралише трансемантичким варирањем и хијерархијским померањем компонента.

Тако се у споју *уздрмати поредак* глагол реализује у значењу 'учинити несигурним, пољуљати, поколебати', забележеном у Речнику МС (*уздрмати нечије финансије / нечији положај*), а деривираном из примарног значења овог глагола 'продрмати, задрмати, протрести (некога, нешто)². У споју *извући милионе људи (из сиромаштва)* реализује се значење 'избавити, ослободити', евидентирано у Речнику САНУ (*извући некога из неугодног стања / из нечијих руку / из затвора*), а деривирано, такође, из примарног значења овог глагола 'вукући извадити, изнети, извести, ишчупати'³.

3.1. У првом исказу реализована валентност прихвата се од стране адресата као нормална, примарна, што одговара њиховој представи о основним

⁸ На основу статуса семантичких улога у когнитивној структури издвајају се конкретне улоге (агенс, узрок, место, почетна тачка, крајња тачка, инструмент, средство и адресат) и хиперулоге (пацијенс и каузатор), актанти који у истој ситуацији могу да реализују више улога (нпр. пацијенса и доживљавача, каузатора и агенса и сл.) (в. Падучева 1988: 93, 97 и 2000: 186).

карактеристикама онога што субјекат означава, у наведеном примеру то је *G-20* ('група 20 најразвијенијих земаља'), тим пре што појам у позицији субјекта има све параметре карактеристичне за улогу типичног агенса као вољног вршиоца радње са обележјима [+ живо], [+ хумано]. Међутим, глаголи *уздрмати* по свом основном, примарном значењу физичког деловања 'продрмати, задрмати, протрести (некога, нешто)', као и други глаголи у наведеним примерима, у асерцији реализује сему физичког контакта између агенса и пацијенса, што у наведеном примеру изостаје. Она се у реализованом значењу и не подразумева, али се сема (неконтактног) деловања, као интегрална сема полисемне структуре глагола и целог семантичког поља, задржала. Она се померила у пресупозицију, чиме је омогућила проширивање, извођење новог апстрактног значења са идентификационом семом 'учинити несигурним, пољуљати, поколебати', чија се метафоричност и стилска маркираност појачавају нетипичним, неуобичајеним избором придева уз објекат: *црвоточни и преживели међународни поредак*.

3.2. У другом исказу: Ови принципи до сада су милионе људи извукли из сиромаштва, спојивост *извући милионе људи (из сиромаштва)* перципира се сасвим нормално јер је заснована на значењу 'избавити, ослободити' деривираним из основног значења овог глагола 'вукући извадити, изнети, извести, ишчупати' које је у Речнику САНУ потврђено спојевима типа: *извући своју руку из његове / напрстак из џепа / лађу на земљу / некога испод непријатељске ватре / некоме језик из вилица*. И овај глагол по свом основном значењу припада групи са значењем физичког деловања, који у основном значењу у асерцији реализују сему физичког контакта између агенса у позицији субјекта и пацијенса у позицији објекта. Она се у деривираним значењу губи, али се у пресупозицији задржава сема (неконтактног) деловања на објекат, која као интегрална сема, као и у основном значењу, захтева вољног вршиоца радње, агенса са карактеристикама [+ хумано] и/или [+ живо].

Међутим, субјекат у наведеном примеру не задовољава ове карактеристике, али се спој *принципи су избавили милионе људи* перципира као нормалан, јер деривирани значење 'избавити, ослободити' са компонентом неконтактног деловања, реализованом у пресупозиционом делу изведеног значења, омогућава таксономско проширивање у избору актаната и на апстрактне релије у свим улогама, чиме се метафорика значења, регистрована у Речнику САНУ, подиже на још апстрактнији ниво. Неагентивни апстрактни субјекат *принципи*, неакцидентни агенс, уводи у деривирани значење глагола сему 'чинити, утицати' и промену његовог значења у смислу 'чинити, утицати да се неко/ нешто избави, ослободи (из нечега)', значење које није евидентирано у речницима. Позицију актаната у улози ситуације, околности попуњава апстрактна именица *сиромаштво*: *извући (некога) из сиромаштва*, чиме се подржава већ евидентирана појава у Речнику САНУ, што показују примери: *извући некога из неугодног стања / из преписа*, док у осталим примерима у Речнику ову позицију заузимају лексеме са обележјем [+ конкретно]: *извући некога из нечијих шака / из затвора*.

4.0. Тако се, шире гледано на лексичкосемантичком плану, и сам процес семантичке деривације глагола физичког деловања – увођење нове идентификационе семе и потискивање семе тог ранга из основног значења – као и свака промена значења речи коју омогућују интегралне семе, може представити као процес транссемантизације, процес који омогућава креативну употребу речи са новим лексичким и семантичким спојевима и њихову правилну интерпретацију. Регуларност овог процеса заснива се на семантичком варирању интегралних компонената које осигуравају правилну интерпретацију нових спојева и таксономско проширивање актаната, учесника ситуације, и омогућавају да се нове валентности, иначе ниже по рангу од уобичајених, типичних, хијерархијски подижу и перципирају као обичне (исп. Аксарина 2009: 200).

4.1. Сам процес транссемантизације, који се одиграва паралелно са процесом десемантизације, реализује се у виду додавања, укидања и премештања одређених компонената значења или унутар појединачних значења, семема или унутар полисемне структуре. Процес транссемантизације може се одвијати и премештањем компонената из асертивног дела у пресупозициони део и обрнуто, као и премештањем логичког акцента на имплицативне компоненте значења. Промене које прате процес транссемантизације и десемантизације глагола физичког деловања омогућавају да се циљна, свесна радња приписује споредним улогама: средству, инструменту и/или последици, док се човек, као вољни учесник ситуације, који по правилу у сферама, засведоченим у нашим примерима има велику моћ деловања, не реализује у формалној структури исказа. Његова улога се маскира потискивањем у нулту позицију, позицију „за кадром“, чиме се на комуникативном плану појачава процес обезличавања и мистификације.

4.2. На плану глаголске семантике процесуалност физичког деловања се у деривираним метафоричним значењима укида, па глаголи реализују значење збивања, стања, на основу чега се читава група транзитивних глагола овог типа преводи у групу перцептивних глагола (в. т. 2.6). На синтаксичком плану виши ранг заузимају споредни учесници ситуације (каузатор, средство, инструмент), док се ранг улоге са типичним денотативно-семантичким обележјем [+ хумано] синтаксички снижава до улоге посматрача / доживљавача и њеним потискивања у нулту позицију⁹ (у анализираном примеру агенс са овим обележјем исказује се шифром *G-20*, и јавља се као акцидентни агенс). На когнитивно-прагматичком плану оваква дехуманизација садржаја исказа се компензира подударањем ове улоге са прагматичким улогама адресанта и адресата (исп. Кустова 1998: 37).

4.3. Деривирана значења глагола реализују исти број актаната, учесника ситуације (глаголи остају двовалентни), али се њихова денотативно-семантичка обележја мењају. Тако се у позицији субјекта, неагентивног, акцидентног агенса, јављају ентитети са обележјем [+ апстрактно], [- + живо], [+

⁹ Учесник ситуације није реализован ни једним чланом реченице уколико се по смислу глагола подразумева само на плану реченице, јер се подудара с једном од прагматичких замена: говорником, посматрачем и др. (Падучева 1988: 86, 91, 93–94).

конкретно], [+ хумано] [– вољност], а у позицији објекта ентитети са семантичким обележјем [+ конкретно], [+ апстрактно] [+ хумано]. У наведеним примерима је највећи број денотата са обележјем [+ апстрактно]: *принципи, финансијски потрес, капитал, цинична ефикасност* и неексплицирани субјекат: *високе цене*. Осим њих, поред агенса са обележјем [+ хумано] (у примерима 1а и 7а: *Г-20* и неексплицирани: *Европска заједница*), у улози субјекта јављају се актанте са денотативним обележјима [+ материјално, конкретно] (у пр. 8а и 9а: *гас* и *бујица*), а изведена значења овог типа карактеришу и метонимијски и метафорични механизми промене.

4.4. Код изведених значења глагола као главна компонента јавља се спознаја, искуство, перцепција, запажање јер се реализује у асертивном, пропозитивном делу изведеног значења у виду компоненте 'реакција живог учесника ситуације'. Међутим, на синтаксичком плану субјекат спознаје се не јавља у позицији субјекта него у улози посматрача / доживљавача, а адресант и адресат који попуњавају ову улогу остају „за кадром“ (в. нап. 4 и 9). Изведена значења су маркирана додатним семантичким условима који се односе на субјекат, објекат и посматрача / доживљавача, на основу којих се мења комуникативни статус исказа који из личне сфере прелази у безличну сферу комуникације.

5.0. Промене изазване десемантизацијом и трансемантизацијом представљене на примерима глагола са значењем физичког деловања сврставају се у компонентну стратегију, која се, како је показано, одликује померањем компонената из асертивног у пропозициони део значења и преношењем логичког акцента на компоненте које се код основног значења реализују као имплицативне, а код изведеног значења као главне, асертивне, а не на актанте као код актантне стратегије (в. Ристић: 2007: 445–459). Циљ ове стратегије није у померању логичког акцента, него у максималном коришћењу потенцијала основног значења, јер свака имплицативна компонента основног значења може да постане главна у изведеном значењу. Овакво померање компонента не проистиче из комуникативне потребе да се истакне неки аспект основне ситуације. Изведено значење најчешће одговара сасвим другој ситуацији, а говорник просто користи предикат основне ситуације да означи ту нову ситуацију, што омогућава сличност неких фрагмената тих двеју ситуација.

5.1. Захваљујући оваквом деривираним значењу, глаголи физичког деловања са неагентивним субјектом саопштавају не само о спознаји, перцепцији, запажању човека у улози посматрача / доживљавача него и о субјекту који се по неком свом карактеристичном својству јавља у улози каузатора, виновника те спознаје. То својство може бити лексички реализовано, као у неким примерима: *невиђени финансијски потрес, високе цене, цинична ефикасност, транзициона бујица*, али и не мора (што показује други примери). Међутим, оно је увек садржано у пресупозитивном делу семантике исказа, па тако га можемо идентификовати, нпр.: *ојачани Г-20, исправни принципи, грамзиви капитал, упорна Европска заједница, висока цена гаса* и сл.

5.2. У каузативној ситуацији коју исказују глаголи физичког деловања, у зони резултата, чији је носилац објекат, пацијенс, не реализује се компонента

'реакција живог објекта' ни када се у овој улози нађе актант са обележјем [+ хумано] и [+ живо], нити се она подразумева (в. пр. 2а, 7а и 9а). Међутим, компонента 'реакција живог учесника ситуације' ипак се реализује, али у зони посматрача / доживљавача и у позицији „за кадром“, што и изведена метафорична значења глагола физичког деловања, као и њихова метонимијска значења, сврстава међу јединице са експериенцијалном семантиком (исп. Ристић 2007: 445–459). Због снижене позиције улоге доживљавача ова компонента се реализује у пресупозиционом делу значења, а њени лексички експоненти могу бити реализовани у било ком члану исказа.

5.3. Тако, различит смисао компоненте 'реакција посматрача/ доживљавача' може бити реализован у одређеним лексичким јединицама уз објекат, што се види из примера: *милиони људи* (су извучени из сиромаштва) 'што је велики успех', (уздрман је) *црвоточни* и *преживели међународни поредак* 'што је добро', (финансијски потрес је срушио) *ово интелектуално здање* 'што је велика штета', (капитал се дочепео) *радом створеног богатства* 'што је неморлно'; затим уз глагол, предикат: *снажан ударац* (на кућни буџет) 'што ће се тешко издржати'; уз субјекат: *цинична ефикасност* (ће онети победу над сваким морализмом) 'што није добро, није хумано' и сл., *транзициона бујица* (нас носи) 'не можемо се томе одупрети'; или тај смисао може бити реализован у другом делу исказа, као у примеру: (инсталирање Еулекса) *није ишло нимало лако* 'ни Европска заједница није свемоћна', 'што се није очекивало' и сл., па и самим избором глагола, предиката: *гас гуши* кућни буџет 'што се тешко може поднети'.

6. Глаголи физичког деловања типа: *уздрмати, извући, срушити, ударити, докопати се, однети, инсталирати* и *носити*, уз метафоричну деривацију, реализују и промењени хијерархијски статус централних и периферних улога у односу њихову типичну уређеност у основним, примарним значењима. У основи овакве замене улога су процеси транссемантизације, који се на синтаксичком плану реализују у неагентивној форми исказа, са промењеним денотативно-семантичким обележјима актаната у односу на њихова типична обележја, карактеристична за активну дијатезу.

Кључне речи: десемантизација, транссемантизација, промена значења речи, лексичка спојивост, промена значења глагола физичког деловања

ЛИТЕРАТУРА

Аксарина 2009: Н. А. Аксарина, Зевгма в современной публицистической речи как отражение активных семантических процессов, *Международный научный симпозиум „Славянские языки и культуры в современном мире“*, Труды и материалы, МГУ имени М. В. Ломоносова, Филологический факультет, Москва, 200.

- Алановић 2005:** М. Алановић, *Типологија и кореференцијалност агенса у српском, француском и немачком језику*, магистарски рад припремљен за штампу.
- Апресјан I 1995:** Ю. Д. Апресјан, *Лексическа семантика*, Изабранные труды, том I, РАН, Москва.
- Кликовац 2004:** D. Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd.
- Кустова 1998:** Г. И. Кустова, Производные значения с экспериенциальной составляющей, *Семиотика и информатика*, Выпуск 36, Москва, 19–40.
- Кустова 2002:** Г. И. Кустова, Экспериенциальная сфера и концепт тяжести в русском языке, *Семиотика и информатика*, Выпуск 37, Москва, 116–146.
- Падучева 1998:** Е. В. Падучева, Коммуникативное выделение на уровне синтаксиса и семантики, *Семиотика и информатика*, Выпуск 36, Москва, 82–107.
- Падучева 2000:** Е. В. Падучева, Наблюдатель как Экспертиент „За кадром“, *Слово в тексте и словаре*, Москва, 185–201.
- Ристић 2007:** С. Ристић, Семантички пасив у деривираним метонимијским значењима глагола са улогом доживљавача (на примерима деривираних значења глагола физичког деловања типа: *стезати*, *стискати*, *притискати* и *давити*), *Зборник Матице српске за славистику* 71–72, Нови Сад, 445–459.
- Стојановић 2009:** Олга Стојановић, Политика 1. август, 2009, Београд.
- Суботић–Бјелаковић 2005:** Љ. Суботић, И. Бјелаковић, Исказивање и типологија агенса у пасивним конструкцијама, *Научни састанак слависта у Вукове дане 34/1*, Београд, 55–69.
- Храковски 2000:** В. С. Храковский, Диатезы и залогии (тридцать лет спустя), *Слово в тексте и словаре*, Москва, 466–474.

ИЗВОРИ

- Б92 2009 Б92, Оља Бећковић, Утисак недеље, 26. април (учесници Миодраг Зец, професор економије, Синиша Николић, адвокат и Страхиња Секулић, јавни правобранилац Београда).
- Блиц 2009 Блиц 3. август, 2009.
- НИН НИН 3017, 23. октобар 2008; НИН 2008 децембар, *Le monde diplomatique* 38, издање на српском језику; НИН 3040, 2. април 2009.
- Политика 4. и 5. април, 1. август 2009.
- Речник МС *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.
- Речник САНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд.

Stana Ristic

CURRENT PROCESSES IN THE MEANING CHANGES OF THE SERBIAN LEXICON
(based on the verbs of physical impact)

(Summary)

This paper presents the processes of desemantization and transsemantization affecting changes in word meaning, which is manifested on the formal plane as a new, non-typical lexical collocability. By analyzing sentences containing verbs of physical impact, such as: *уздрмати, извући, срушити, ударити, докопати се, однети, инсталирати* and *носити*, we established that the above-mentioned current semantic processes, along with metaphoric derivation, also determine a different hierarchical order of central and peripheral roles in relation to their typical arrangement in the basic, primary meanings of these verbs. On the syntactico-semantic plane, these changes are realized in the non-agentive form of an utterance, with modified denotative semantic features of actants in relation to their typical features, characteristic of active diathesis.

Sabine Kirfel
Berlin

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈСКЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ
У СРПСКОЈ ЛЕКСИЦИ
(на примерима из дневне штампе)

На лексичком материјалу из онлајн-издања најтиражнијих новина у Србији (Blic) истражује се лексика која је настала под утицајем енглеског језика и интернационалне лексике: имена, графички неадаптирана енглеска лексика, англицизми (међу њима и именичке полусложенице са саставницом страног порекла), преведенице. Највећи број англицизама заступљених у новинским текстовима чине именице у различитим степенима адаптације српском као језику примаоцу, што не подразумева и њихову одомаћеност.

Наглашена употреба лексике страног порекла у новинарству није појава актуелног тренутка. Већ одавно новинарско-публицистички функционални стил карактеришу конкретни и апстрактни интернационализми грчког и латинског порекла које често својом инфлаторном употребом потискују домаћи израз сваког професионалног подручја попут политике, економије, културе, науке, технике, спорта итд. Та подручја чине и рубрике дневне штампе. У актуелној дневној штампи то су речи попут:

администрација, афирмација, дестинација, едукација, фантазија, фондација, интервенција, кампања, компанија¹, локација, манифестација, рефлексција, спекулација..., активност, ангажованост, бруталност, продуктивност, софистицираност, специфичност, стабилност..., екипа, експерт, контекст, приоритет, резултат, сегмент..., финалан, инертан, интригантан, концизан, контроверзан, приоритетан, провокативан, спектакуларан, урбани...

О глаголима да и не говоримо.

Читалац сазнаје да једна поп звезда избегава сувише *термички* обрађену храну, извештава се о *детоксикацији* америчке глумице као и о уградњи *силикона* једној српској певачици, спомиње се име *најпромискуитетније* звезде или се о менаџерки пише под насловом *алфа-женка*. Када се пише о Црној Гори користи се израз *eks-Yu*.

¹ Изгледа да се скоро једино у споју с придевом *јаван* у актуелној дневној штампи јавља именица *предузеће*.

Овде, међутим, нећемо расправљати о стилистичким цртама новинарских текстова, о речима пореклом из стручних и научних терминологија (све до сленга). Да се посветимо новијој лексици страног порекла у дневној штампи, потакнула нас је растућа улога енглеског језика у процесима позајмљивања у свим језицима који су са њим у контакту. Већ у другој половини 20. века енглески језик наступа све више као *lingua franca* или *Language of wider Communication*². Кроз ширење електронских медија његов утицај се појачава. Називи попут *Denglish*, *Spanglish*, *Franglais* па и *Англосрпски* сведоче о појави која је окарактеризована издашном и недовољно критичком употребом англицизама.

За нашу емпиријску студију о лексици страног порекла (пре свега англицизама) у српским дневним новинама изабрали смо интернетско издање *Блиц*, најтиражнијих новина у Србији, које се од 2004. године ни саме више не налазе у националном власништву.³ При томе је сигурно сувишно расправљати о питању припада ли *Блиц* у целини тзв. жутој штампи. Свакако и штампано и интернетско издање ових новина показују црте које оправдају њихову категоризацију у таблоиде или у најмању руку указују на њихов хибридни положај између озбиљног и булеварског јурнализма. Новине се одликују брзим и концизним начином информисања (*nomen est omen*) уз неговање опуштеног стила као и извесног нагласка на сензационалистички обрађеним темама (нпр. живот звезда).

Овај начин новинарства свакако представља огледало употребе језика у урбаној средини, а то значи у политички утицајном сегменту српског друштва. С друге стран, језик тих новина због високог тиража и мрежне заступљености њихових садржаја врши енорман утицај на употребу језика међу читаоцима. Док се челично правило озбиљног новинарства састоји у томе да је на новинару да ствара критички однос према темама о којима пише, а у оквирима норме стандардног језика и према језику којим се служи, овде ствари на први поглед стоје другачије. Новинар који ради за таблоид не заузима нужно критички став према предмету свог писања. Поставља се питање да ли то има последице за језик којим пише, укључујући избор лексичких средстава. На крају ових разматрања стоји одговор на то питање у односу на један сегмент употребљене лексике. Свакако треба узети у обзир да *Блиц* не припада медијима у којима “неки полуучени и полуписмени људи врте известан број инстант фраза, нешто готових јела која само ваља подгрејати”,⁴ како се представља црна слика у једном коментару самога *Блица*.

Покушаћемо, дакле, да одговоримо на питање како BLIC поступа према новој лексици. Грађу нашег истраживања чине изабрани чланци из свих рубрика издања у периоду од јуна до августа 2009. године.

² Овај термин налазимо код Самуела П. Хантингтона (2006/07, стр. 83).

³ BLIC је основала група аустријских бизнисмена 1996. Осам година касније новине су продате швајцарској медијској компанији (Ringier). ([http://en.wikipedia.org/wiki/BLIC_\(newspaper\)](http://en.wikipedia.org/wiki/BLIC_(newspaper)))

⁴ <http://www.blic.rs/blickomentar.php?id=3602>

Како се и могло очекивати, највећи број англицизама чине именице у различитим степенима адаптације српском као језику примаоцу, што не подразумева и њихову крајњу одомаћеност и преузимање у лексички фонд.

1. Имена

Најупадљивији страни сегмент лексике свакако чине имена. Уочава се неуједначено писање туђих имена, тј. њихово прилагођено писање поред изворног.

Примери:

Изворно: *eBay*

- „*E-bay*“ mora da plati odštetu (наслов)
- Francuski sud je sajtu „*e-Bay*“ izrekao rekordnu novčanu kaznu... (Графичка адаптација се састоји у споју цртицом између словног симбола “e” и изворне саставнице „Bay“. Писање великим и малим словом је неуједначено.)

Јавља се поред осталих и прилагођено писање *iBej*.

Изворно: *Microsoft, Amazon, Yahoo, Google*

- *Majkrosoft, Amazon i Jahu* u borbi protiv *Gugla* (наслов са граматичком адаптацијом и прилагођеним писањем)
- „Windows 7“ će se u zemljama Evropske unije isporučiti bez ... jer „*Microsoft*“ želi da svoj novi operativni sistem... (У чланку из рубрике ВЛИС ИТ употребљено је изворно писање са наводницама које се могу и изоставити због познатости компаније и великог слова на почетку имена.)
- BlackBerry rešenja kombinuju karakteristike klasičnog mobilnog telefona sa uslugama koje omogućavaju ... pristup do 10 privatnih e-mail adresa ... kao što su Gmail, *Yahoo* i sl. (Овде се прилагођено писање избегава јер у датом контексту не би било на месту.)
- Kao i sve od *Google-a* uostalom. (У тексту који не припада рубрици ВЛИС ИТ изворно писање чини другу од постојећих опција.)

Изворно: *Google Earth*

- Čudovište Nesi snimljeno na *Guglu Ertu?* (Наслов се јавља са прилагођеним писањем имена и граматичком адаптацијом обеју компонента.)
- ... poslao (ih je) administratoru „*Google Earth-a*“ na proveru ... (У тексту изван рубрике ВЛИС ИТ налазимо изворно писање и граматичку адаптацију друге компоненте имена.)

Допустив је закључак да постоји извесна зависност прилагођених/неприлагођених имена од контекста: изворни облик се најчешће употребљава у ИТ рубрици, тј. на подручју где због разрађене енглеске терминологије ионако доминирају англицизми, док се у осталим рубрикама мешају оба облика (опет у зависности од контекста или произвољно).

Данас су распрострањена било због учешћа у међународној подели рада, било из разлога престижа и енглеска имена српских фирми или манифестација. Она се у новинским текстовима пишу или изворно или прилагођено:

- „*Real life presence* – aktuelna umetnička scena Srbije“ (Ради се о називу изложбе на којој учествују искључиво Аустријанци и Срби.)
- Domaći organizator (u ovom slučaju „*State of Exit*“) bio je dužan da sredi teren na Ušću...
- ... pomogla nam je „*Egzekjutiv grupa*“ ...
- Počeli smo izdavanjem elektronske publikacije na engleskom jeziku „*Ekzekjutiv njuz leter*“
- Beogradski hosteli su ugodili više od 20 000 gostiju ... nakon poseta ... „*Beer festu*“.
- Dežurne ekipe hitne pomoći intervenisale su na manifestacijama *Bir fest* (Ту се ради о споју речи са неизвесном језичком позадином. Док је „fest“ позајмљен из немачког није јасно, ради ли се у првом делу овога израза о енглеском „Beer-u“ или немаком „Bier-u“.)

2. Графички неадаптирана енглеска лексика

Одмах уочљива је и графички неадаптирана енглеска лексика која често показује граматичку адаптацију у облику падежних наставака. Енглеске речи се јављају као сепаратни (једночлани или вишечлани) појмови или компоненте спојева речи.

Примери:

spam, spamdexing, worm (мн. *worms* (!), сложеница *worm napad*), *bass boost, up-scaling, surround audio sistem, malware* ...

Овако изгледа типична реченица из већ споменуте рубрике BLIC IT⁵:

Sajber kriminalci pomoću spamdexinga manipulišu relevantnošću izvora postavljajem ključne reči ... pretrage na sajtu i pokušaju da prurše malware u legitimni softver i prevare korisnike sklone da veruju renkingu na pretraživačima. (Уочљива је заступљеност страних речи у свим степенима прилагођавања српскоме језику. Ради се о новијим и новим англицизмима⁶ *sajt, softver, renking* и једној преведеници (*pretraživač*). У реченици налазимо и сложеницу са префиксоидом *sajber* као и енглеске речи које именују појаве најновијег развоја на подручју компјутерске технике у изворном облику *spamdexing* и *malware*.)

Енглеске речи у изворном облику налазимо искључиво у текстовима ИТ рубрике, у подручју са разрађеном енглеском терминологијом и сталним

⁵ Сам назив рубрике садржава скраћеницу (ИТ) са графичким преузимањем спеловања првог слова на енглески начин (Electronic(s) Technology).

⁶ О појмовима „новији“ и „нови англицизам“ види доле у тексту.

наглим приливом новотвореница у самом енглеском језику. Те речи обично не прелазе границе стручног жаргона.

3. Општи англицизми

Вредно разматрања је и питање какво је стање на пољу општих новијих и најновијих англицизама који не спадају у ИТ лексику.⁷ Велики број англицизама који се употребљавају на страницама *Блиц* познат је из Речника новијих англицизама, нпр.: *bandžidžamping, bekstejdž, brejkdens, broker, čirlidersica, džekpot, džetset (džet-set), džojstik, fitnes, golgeter, haker, horor, imidž, klik, PR, promoter, remiks, rep (muzika), reper, sajber, sajt, sempl, serijal, singl, spot, svinger, tabloid*.⁸ У новинским текстовима се ове речи користе без икаквих додатних експликација у контексту, што дозвољава закључак да се након десетак година од изласка Речника новијих англицизама ради о лексици која се у међувремену у већој мери одомаћила. Многе од тих речи репрезентују новине (тј. предмете, садржаје, називе људских делатности и сл.) у разним областима живота. Известан број означава реалије из англофоног, пре свега америчког подручја, нпр. *меморијал парк* (гробље). У случајевима у којима се њихово лексичко значење не односи на новине било какве врсте, ове речи имају своје српске синониме, као што је то случај и код најновијих англицизама⁹:

Примери:

- *bajker* (енг. *biker*), синоним: мотоциклист(а)

Iako netipično hrabre za devojke ... u društvu muških bajkera za njih su uvek rezervisana najbezbednija mesta u vožnji.

- *blog* (енг. *blog*)

Na njihovom blogu na Internetu „vibratorke“ su opisane kao ultimativni ženski pank bend...

- *brend* (енг. *brand*), синоними: робна марка, фабричка марка, заштитни знак

Sada i mi možemo da kupujemo ili bar vidimo modu poznatih brendova.

(На овом примеру је упадљива нагло растућа заступљеност једне стране речи. Док је претраживање *Блиц* архиве за годину 2003. донело само 38 резултата, за годину 2009. до половине августа има близу 900 погодака.)

⁷ Граница се ту тешко може одредити. Најновијим англицизама сматрамо речи које нису ушле у Речник новијих англицизама (2001).

⁸ Код англицизама „ремикс“ и „серијал“ поступак делимичног графичког прилагођавања (правилније би било „римикс“, „сиријал“) с једне стране иде на уштрб једнообразности правописног поступка, с друге стране је очување „e“ нужно због недвосмислености саме речи.

⁹ Ради се о англицизама који се не појављују у речнику споменутом у фусноти 7.

- *dil* (енг. deal), синоними: трансакција, (тајни) посао, споразум

Funkcioneri ne žele da ih bilo ko kontroliše, da se bilo ko raspituje o njihovim „*dilovima*“...
I naravno, s takvima ne pravite nikakve poslovne *dilove*.

(Англицизам *dil* се најпре појавио у уличном жаргону (*dil*, *дилер*) о чему сведоче наводници у чланку из области политике, док се у психолошком саветнику у „BLIC žena“ при употреби те речи поступа слободније, тако да се користи без наводника с адекватним придевом као конгруентним атрибутом.)

- *insajder* (енг. insider)

... емисија „*Insajder*“ Б92 ...

Kako je veliki broj ljudi zbog svetske recesije ostao bez posla, kompanije su više zabrinute zbog pretnji od *insajdera*.

(Док је *аутсајдер*¹⁰ преко жаргона спортског извештавања већ дуже време заступљен у српском језику, позајмљивање антонима *инсајдер* је новијег датума. У општу употребу је очигледно доспео преко истоимене емисије на програму Б92.)

- *kupoholičarka* (енг. shopaholic према workaholic/воркахолик, од alcoholic/алкохоличар)

U finale su ušle tri kupoholičarke, a sledećeg vikenda jedna od njih će osvojiti put u Rim.

Maja Ristić, Sanja Vuković i Ana Nešić pobednice su polufinalnog takmičenja za najkupoholičarku.

(Овде се не ради о правом англицизму, већ о полупреведеници, дакле о хибридном облику са српском саставницом и исто таквим деривационим суфиксима. Реч је свакако занимљива јер се користи само женски облик (није се још прочуло за купохоличаре као масовнију појаву) и подлеже као именица нестандардном обликовању суперлатива, који се у склопу назива такмичења у примеру употребљава уместо стандардне синтагме „највећа купохоличарка“.)

- *noutbuk* (енг. notebook)

Mnogi aktuelni noutbukovi i mini noutbukovi (netbukovi) imaju ugrađenu internet kameru.

- *renking* (енг. ranking), синоним: рангирање

Renking mi je bio loš jer zbog povrede nisam igrao osam meseci.

Sajber kriminalci ... prevare korisnike sklone da veruju renkingu na pretraživačima.

- *rialiti*, *rijaliti* (*šou*) (енг. reality (show))

... u najnovijem italijanskom rijalitiju „Misija Indija“ koji će se prikazivati na „Kanal 5“

¹⁰ Реч „аутсајдер“ је заступљен у Речнику најновијих англицизама (2001).

- *SMS* (енг. SMS), синоним: порука

Tako su njihovi SMS-ovi prepuni skraćenica ...

- *spam* (енг. spam; скраћеница од „SPicedhAM“¹¹, пише се искључиво изворно)

... internet je bio prekriven spamom ...

- *tajkun* (енг. tycoon)

Novi propisi samo za tajkune (наслов)

Док англицизми *блог*, *ноутбук*, *спам* (по правописној норми „спем“), *SMS*, *риалити (шоу)* репрезентују новине у примени компјутера, у компјутерској и телефонској техници и ТВ програму, мотивацију за употребу англицизама *бајкер* и *ренкинг* уместо *мотоциклист(а)* и *рангирање* треба тражити пре свега у престижности страних израза у значајним сегментима урбаног читалаштва *Блица*. Речи као *бренд*, *дил*, *инсајдер*, *тајкун* с једне стране сведоче о продирању маркетиншких структура у Србију, а с друге стране су те саме речи престижније од домаћих израза попут *робна марка* (бренд) или *посао* (дил).

3.1. Именичке полусложенице са компонентом страног порекла

У данашње време је веома продуктивна творба именичких полусложеница, код којих свака реч задржава свој акценат.¹² Прва, непроменљива реч оваквог појма је у односу на другу детерминативна, а често се код те прве саставнице ради о лексичком материјалу страног, највише енглеског порекла. У мањем броју примера су позајмљене обе компоненте (нпр. шопинг мол). У данашњем језику број чисто оказионалних композиција знатно надмашује лексикализоване изразе као што је нпр. „мастер студије“, тако да се феномен све више може описати синтактички, а не као што налаже класички приступ са стајалишта творбе речи. Због масовне заступљености полусложеничких конструкција стиче се утисак да њихова продуктивност расте управо под утицајем аналогних енглеских структура (нпр. online shop – онајн продавница).

С једне стране, употреба полусложеница са енглеском компонентом је заступљена у свакодневном говору, с друге – њихова употреба у новинским текстовима води до скраћивања језичког израза, што оказионалну, слободну везу две лексичке јединице чини погодном за језик новинасртва. То се тиче поготово таквих листова који се попут *Блица* одликују брзом и концизном начину информисања и одговарајућем стилу.

¹¹ <http://de.wikipedia.org/wiki/Spam>

¹² М. Стевановић (1975): „...ове ... полусложенице ширином употребе освајају себи право постојања, мада би несумњиво природи нашег језика више одговарало да се за дотичне појмове употребљавају синтагме са одвојеним речима од којих свака чува своје значење.” (стр. 407)

Примери:

- N страног порекла + N

andergraund rep(er), underground scena, bejzbol igrač, disko haljina, e-mail/imejl saobraćaj, golf vozilo, golf teren, horor film, horor glumac, kabala voda, kantri klub, master diploma, master studije, memorijal park, neopank bend, pop scena, rep sastav, rialiti emisija, rialiti šou, šou-biznis (šoubiznis), šou-program, seks market, seks-portal, skejtbord park, spam poruka, start-up kredit, šoping centar, šoping mol, šoping tura, worm napad

Примера полусложеничких конструкција са саставницом „интернет“ има безброј, док се знатно мање јавља конструкција са синонимом „веб“ (или са неприхватљивим писањем „web“). Компонента „онлајн“ (писан у непрепоручљивој форми „online“) такође је заступљена у знатној мери. (Код „онлајн“ се, додуше, не ради о именици страног порекла, већ о прилогу.)

- Неприлагођено властито име + N

Blu-ray disk, Blu-ray kućni bioskop, Blu-ray standard, Blu-ray uređaj, Blu-ray tabor, „Emotion“ kanal, „Emotion“ stranica, Facebook platforma, „Gigstix“ prodavnica, Yahoo adresa

- Словни симболи/ скраћеница + N

e-novine, HD tehnologija, HD zvuk, HDMI izlaz, IT gigant, IT oblast, IT rešenje, IT vesti (мн.), LED ekran, SMS komuniciranje, SMS poruka, USB memorija, USB utikač, MP3 plejer, VIP osoba, VIP ulaz, PR izmišljotina

Највећи број примера потиче из области електронске технике. Израз „VIP osoba“ представља таутологију јер је лексичко значење именице „особа“ већ укључено у еглеској скраћеници (VIP = very important person(s)). (Уочљива је тенденција спеловања скраћеница на енглески начин, што без сумње иде на уштрб једнообразности правописног поступка а тиме и прозирности скраћеница¹³.)

- Префиксоид + N

audio industrija, audio oprema, avio-karta, avio-kompanija, avio-prevoznik, eks-Ju (Yu), porno-industrija, sajber kriminal(ac), sajber napad, sajber pločnik, video bim, video materijal

Поред двочланих полусложеничких конструкција јављају се и трочлане (чије је писање понекад хибридно) и код којих значењску целину чине или прве две или друга и трећа компонента, нпр.: *gej TV reporter, pop-dance pevač, online video servis, pop art umetnik, rialiti šou-program, surround audio tehnologija, VR video igrica.*

¹³ Види *Правопис српског језика* (1994), стр. 300, 227д.

3.2. Англицизми с пропратним експликацијама

Поред најновијих англицизама без пропратних експликација, уочљиви су и такви с објашњењима или парафразујућим контекстом. Експликације у служби јасноће и недвосмислености представљају у *Блицу* стратегију за лансирање нове лексике и за њено тумачење. Тако та лексика има шансу да с временом уђе у све шири оптицај и да буде прихваћена у оквирима српске језичке заједнице (наравно само у случају кад је реч дужег века).

Примери:

- *Botnets* (мн.!) (*softverske mreže za širenje virusa*) (наслов) / енг. botnet
- *Pokrivenost planete globalnim sistemom za mobilne komunikacije (GSM)* проширује се на brodove за krstarenje ... / енг. Global System for Mobile Communications
- *Pikoćelija (kompletna GSM bazna stanica veličine knjige)* instalirana на brodu povezana је на Remote Gateway / енг. picocell
- Претпостављам да се врhunac популарности концепта виртуелне стварности (енг. *virtual reality* или скраћено *VR*) desio још 1992. godine ...
- Данас у доба слике високе резолуције (HD) ... / енг. High Definition
- Као опрема за тренинг користе се и posebni „džojstici“ који подсећају на хируршке алате.
- ... да би на крају добила претње смрću путем друштвеног вeb-сајта Fejsbuk

И овде се већином ради о лексичком материјалу из области технике и компјутера. У служби недвосмислености често се у заградама наводи појам из језика даваоца (нпр. скраћеница у оригиналу) или објашњење на српском. Последња два примера нису из ИТ-рубрике, зато се наводницима маркира већ дуже време познат англицизам „дојстик“ и објашњава појам „Фејсбук“.

4. Преведенице

Реч *пикоћелија* (picocell) указује на процес чији су резултати поред англицизама далеко мање заступљени: преведеница има у знатно мањем броју. Навешћемо један упадљив пример:

- *sagorevanje на poslu* (енг. burn-out(-syndrom))
- *sagorelost на poslu*
- *sindrom izgaranja ili preteranog iscrpljivanja на poslu*

Синтагму *sagoreвање на послу* аутор једног чланка на више начина парафразира с циљем што прецизнијег приближавања метафоричком значењу енглеског израза¹⁴, док се енглеска варијанта и не спомиње. У чланку следи дефиниција појаве која је донедавно, изгледа, пратила искључиво запосленост

¹⁴ Енглески појам потиче из области технике: The point at which one of the parts of a rocket or guided missile drops off the main assembly after having completed its work. (Webster's Dictionary, 2003)

на Западу. У истом чланку се изгарање – дефинише као „*progresivni gubitak idealizma, energije i smislenosti sopstvenog rada koji ljudi doživljavaju kao rezultat frustracija i stresa na poslu*“.

Закључак

Веч неколико деценија сведоци смо све снажнијег утицаја енглеског на српску лексичку који надмашује све досадашње стране утицаје (немачког током 19. века, францускиг између два светска рата). Због тога се прилив англицизама може сматрати једним од најзначајнијих сегмената у развоју лексичког фонда српског језика.

Дневна штампа као сва средства јавног информисања сигурно не представља уточиште традиционалној употреби језика. Пре се може сматрати базом са које се лексичке иновације, које се врло често први пут јављају у разним жаргонима, лансирају у шире делове језичке заједнице да би се тамо провериле, а то значи у процесу примене или прихватиле или одбациле. Дневној штампи у развоју једног језика несумњиво припада улога пажљивог посредника између страних утицаја и домаћег језичког израза који стално подлеже процесима нормирања.

Углавном се могу издвојити три разлога за интернационализацијске тенденције у српском језику. На првом месту стоји потреба за именовањем. Нови објекти, садржаји, појаве и процеси у техници, привреди, политици, науци и култури треба да се именују. Друго: премда је данашњи свет умрежен путем електронских и других медија, енглески представља неизбежну аудио-визуелну чињеницу. Путем своје опште приступачности енглески улази у свест мање-више сваког члана језичке заједнице. Треће: језик не функционише само као пресликавање света. Кроз језик учесник у комуникацији тежи признавању, а у томе постоји свесна или несвесна тенденција употребе страних речи које су престижне (што важи пре свега за млађе урбано становништво).

У овом контексту дневна штампа функционише, с једне стране, као огледало употребе језика, а уз то треба да функционише и као регулатор развојних процеса у лексичком фонду српског језика.

Покушали смо у неким параметрима показати како се интернетско издање најтиражнијих новина у Србији односи према употреби англицизама. Може се закључити да је употреба енглеских речи доста слободна, по природи ствари највише у ИТ рубрици. Нови англицизми су једнако присутни и у свим другим рубрикама, где се најчешће јављају без додатних експликација. Често се енглеске речи јављају у ИТ рубрици у графички неприлагођеном облику. Док се стварање и лансирање преведеница у извесном смислу занемарује, у новинским текстовима су у великој мери заступљене полусложенице са компонентом (компонентама) енглеског порекла. На примеру овог истовремено продуктивног и једноставног начина творбе речи показали смо

да речи које су настале по енглеском узору са енглеским непроменљивом саставницом доприносе скраћивању језичког израза, што их чини погодним за употребу у новинским текстовима.

Праћење даљег развоја оваквих појава у српском језику сигурно ће довести до детаљнијих сазнања.

Кључне речи: развој лексичког фонда, језик новинарства, англицизми, гарфички неадаптирана лексика, имена, именичке полусложенице са компонентом/ компонентама енглеског порекла, преведенице

ИЗВОРНА ГРАЂА, ЛИТЕРАТУРА

www.blic.rs (jun – avgust 2009.)

Бугарски 2006: Р. Бугарски, *Жаргон*, Лингвистичка студија, Београд.

Huntington 2006/2007: S. P. Huntington, *Kampf der Kulturen. Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert*, Hamburg.

Клајн, Шипка 2008: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, (3. изд.). Београд.

Muhr 2002: R. Muhr, *Anglizismen als Problem der Linguistik und Sprachpflege in Österreich und Deutschland zu Beginn des 21. Jahrhunderts*. У: *Eurospeak*, изд. R. Muhr, В. Kettemann. Frankfurt am Main (et al.), стр. 9–54.

The NEW International Webster's Comprehensive Dictionary of the English Language (2003.), Encyclopedic Edition. Köln.

Пешикан, Јерковић, Пижурица, 1994: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српскога језика*, (2. изд.). Нови Сад.

Пипер 2003: П. Пипер, *Српски између великих и малих језика*, Београд.

Pfandl 2002: H. Pfandl, *Wie gehen die slawischen Sprachen mit den Anglizismen um?* У: *Eurospeak*, изд. R. Muhr, В. Kettemann. Frankfurt am Main (et al.), стр. 117–154.

Прћић 2005: Т. Прћић, *Енглески у српском*, Нови Сад.

РЕЧНИК српскога језика 2007: Израдила Милица Вујанић и други. Нови Сад.

Силић 2006: Ј. Силић, *Функционални стилови хрватскога језика*, Загреб.

Стевановић 1975: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, Граматички систем и књижевнојезичка норма. Св. 1 (3. изд.). Београд.

Васић, Прћић, Нејгебауер, 2001: В. Васић, Т. Прћић, Г. Нејгебауер, *Речник новијих англицизама, Du yu speak anglosrpski*. Нови Сад.

Sabine Kirfel

INTERNATIONALISIERUNGSTENDENZEN IN DER SERBISCHEN LEXIK
(an Beispielen aus der Tagespresse)

(Zusammenfassung)

Anhand lexikalischen Materials aus der auflagenstärksten serbischen Tageszeitung (BLIC) wurde gezeigt, wie neue und neueste Entlehnungen aus dem Englischen in verschiedenen Adaptierungsgraden in die serbische Sprache gelangen und dort ein äußerst dynamisches Segment innerhalb der Wortschatzentwicklung repräsentieren. Während die Bildung und Lancierung von Lehnübersetzungen nahezu keine Rolle zu spielen scheint, stellen Binominabildungen mit englischen Bestandteilen im Bereich der Wortbildung eine sehr produktive Schicht dar.

Ђорђе Оташевић
Београд

ТЕНДЕНЦИЈЕ У РАЗВОЈУ ЛЕКСИКЕ САВРЕМЕНОГ СТАНДАРДНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У раду се пореди стање у развоју лексике савременог стандардног српског језика с краја 80-их година 20. века са стањем крајем прве деценије 21. века.

Брзо попуњавање лексичког фонда савременог стандардног српског језика новим речима доводи и до квалитативних промена. Јављају се нови начини номинације, а неки већ постојећи, али до скоро мање активни, постају знатно продуктивнији. Крајем осамдесетих година 20. века, на основу грађе за речник нових речи¹, издвојио сам најочљивије тенденције у развоју лексике стандардног српског језика. Овде ће бити споменуте: детерминологизација, терминологизација, универбација, генерализација, појава нових деривационих морфема, попривдељавање глаголских прилога на *-ћи* и коришћење посебних именица за жене вршиоце неког посла.

Детерминологизација је „позајмљивање“ речи из термилошких система које је општи језик у потпуности усвојио, односно прелазак појединих значења термина у општу лексику. Процес детерминологизације је убрзан и време преласка термина у општи језик је знатно скраћено.

Терминологизација је процес у коме од речи општег језика настају термини, односно процес у којем се већ постојећем означитељу придодаје нови појам.

Генерализација настаје из потребе да се да општи генерички назив једнотипским појавама, стварима и појмовима. Тако су, на пример, различити апарати за бележење звука и слике на траку – *видео-камера*, *видео-рекордер*, *видео-плејер*, *камкордер* – уопштени генеричким појмом *видео-техника*. Детаљизација обрнутим путем доводи до појаве генеричких номината. Термин *укрићене речи*, хипоним хиперонима *загонетка*, и сам постаје хипероним хипонима *скандинавка*, *италијанка*, *америчка укрићеница*, *фердерберовка*, *бројчана укрићеница* и др. *Скандинавка*, хипоним хиперонима *укрићене речи*, сада је хипероним називима *сканди-саће*, *хаос-скандинавка*, *слововна скандинавка* и др.

¹ Прва свеска овог речника објављена је знатно касније.

Универбација је творба монолексемних номината на основу вишечланих (мотивисаних) назива (*неутронска бомба – неутронка, нуклеарна централа – нуклеарка*).

Најпродуктивније нове деривационе морфеме су: *-изација, -ијада, -итет, -ант* (нису забележене у Стевановић 1975).

Двадесетак година касније (крајем прве деценије 21. века), језичка ситуација је веома слична иако је на почетку деведесетих година претходног века дошло до смене једнопартијског система вишепартијским. Промене у језику су знатно мање него, рецимо, у руском. Вероватно зато што је код нас до политичких промена и либерализације (и политичке и језичке) долазило још за живота Јосипа Броза, а поготово након његове смрти. Приметнија разлика у односу на крај осамдесетих огледа се једино код придева на *-ћи* и именица којима се означавају занимања која обављају жене, звања и сл.

Попридевљени глаголски прилози на *-ћи* данас су несумњиво самостална лексичка група што пре двадесетак година ипак још увек нису били². Ови придеви су потенцијалне речи с неограниченом продуктивношћу тако да лингвисти више не говоре да неки књижевници, често под утицајем страних језика, у употреби глаголских прилога са придевским значењем и функцијама прелазе оквири књижевног језика. Последњих неколико година јављају се и облици без финалног *-и*, првенствено у часописима и, нарочито, у преводима страних филмова.

Крајем седамдесетих година прошлог века, а током осамдесетих поготово, почиње да се јавља све већи број посебних именица којима се означавају жене које обављају одређена занимања, које имају одређена звања и сл. (*полицајка, дизајнерка, водитељка, креаторка*) што је било условљено социјалним, политичким и економским изменама у нашем друштву, које су довеле до промена у положају жене, па многа некада типично мушка занимања обављају и жене. Ове речи у то време из разговорног језика све више продиру у штампу, на радио, нешто мање и на телевизију. Већина њих је била стилски маркирана па се у званичним документима нису користиле. У словенским језицима ове именице у мушком роду означавају занимање, звање као такво, без прецизирања пола тако да употреба посебних именица за жене, уколико се не истиче да се ради о жени, није неопходна, а чак и када се жели истаћи пол, у језику постоји више начина да се то изрази. Током осамдесетих година срећу се различити начини за означавање занимања која обављају жене, обично у зависности од функционалног стила.

- (1) употреба именице мушког рода са строго граматичким слагањем: *професор је рекао, инжењер је рекао* (иако се ради о жени);
- (2) употреба именице мушког рода са слагањем по смислу: *професор је рекла*;
- (3) употреба именице мушког рода са речима *госпођа, госпођица, другарица* и сл.: *другарица професор је рекла*;

² Адјективи на *-ћи* „због свог скорашњег постања нису у језику још очврсли као самостална лексичка група“ (ц. Батинић 1987: 75; в. и Миновић 1978: 18).

- (4) употреба сложених речи, односно двочланих назива: *жена(-)професор*.
- (5) употреба посебних именица: *политичарка, фудбалерка*.

Сваки од наведених начина има своје добре и лоше стране.

Последњих десетак година ситуација је промењена. Феминистичке групе и њима блиске невладине организације систематски настоје да вештачки промене савремени стандардни српски језик инсистирањем на доследној употреби искључиво посебних „професијских“ именица за жене, без обзира на функционални стил и морфолошка ограничења у одређеним случајевима. Поједине радио и телевизијске станице (Б 92, на пример), те неки часописи у потпуности прихватају ове ставове па се од више начина за означавање жена које обављају одређена занимања среће само један. Последњих година употреба именице у мушком роду, уколико се ради о жени, међу присталицама ове језичке политике сматра се за грешку.

„Сниматељ, *пардон*, сниматељица, све ово посматра с друге стране камере“ (ТВ Б 92, август 2009)

„Добро, знам, ти си професор, али данас ја испитујем. Такав је договор био. – Прво: ја нисам професор него професорка“ (Свет, 2006)

У појединим часописима са променом чланова редакције, мењају се и називи у импресуму уколико је нови члан различитог пола од свог претходника – уредник у уредница (или обрнуто), лектор у лекторка, коректор у коректорка и сл. Ово је видљиво и у импресумима појединих књига, па чак и на вратима службених просторија (барем за сада, веома ретко). Овакво коришћење облика карактеристичних за неформалну комуникацију у службеној употреби некада се сматрало за помањкање језичке културе која подразумева способност диференцираног коришћења различитих функционалних стилова (Бугарски 1986: 83).

Утицај телевизије на језик је огроман па су поједине именице, које су не тако давно огромној већини изворних говорника звучале ако не смешно онда барем веома необично и неприкладно (*гинеколошкиња, агенткиња* и сл.), данас у свести не тако малог броја људи, младих поготово, готово стилски неутралне. И „умерени“ листови и часописи веома често користе посебне женске називе, док се употреба двочланих назива среће када треба истаћи да је реч о жени.

„Она је прва жена декан у историји Универзитета“ (Политика, 2009)

Феминисткиње и њима блиске групе и организације коришћењу женских парњака дају политичку па чак и културну и цивилизацијску конотацију. Свенка Савић тврди да „они који критикују оно што радимо, заправо циљају на ширу политичку оријентацију у земљи, а то је правац ка ЕУ у који се добро уклапају наши нормативни предлози за језичку употребу: питање језичког усклађивања у администрацији, медијима, образовању, један је од услова за улазак у Европску унију“ (НИН, 2009). Уз помоћ појединих медија (а неки од њих изузетно су утицајни због своје гледаности или слушаности) сис-

тематски се ствара слика говорника који доследно користи диференциране родовске облике именица – он је напредан, либералан, културан, образован, цивилизован и сл. – што веома подсећа на технике које је некада користила дуванска индустрија за стварање слике пушача одређене марке цигарета.

Без обзира на указивање многих лингвиста да је инсистирање на искључивој употреби посебних именица насиље над језиком, да се тиме језик функционално сиромаша (а функционална поливалентност једно је од важних обележја стандардног језика) и сл., може се претпоставити да ће, под утицајем медија, ове речи постајати све обичније.

Кључне речи: српски језик, лексика, попридевљавање глаголских придева, полна равноправност.

ЛИТЕРАТУРА

- Батинић 1987:** Љилана Батинић, Употреба деклинабилних форми на *-ћи* у савременом српскохрватском језику. *Прилози Филозофског факултета у Новом Саду* 23 (1987), 73–94.
- Бугарски 1986:** Ранко Бугарски, *Језик у друштву*, Београд.
- Минових 1978:** Миливоје Минових, *О адјективима (и адвербима) у облику глаголског прилога садашњег у савременом српскохрватском/хрватско-српском књижевном језику*, Сарајево.
- Стевановић 1975:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Граматички систем и књижевнојезичка норма)*. Београд.

Ђорђе Оташевич

ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ ЛЕКСИКИ СОВРЕМЕННОГО СЕРБСКОГО СТАНДАРТНОГО ЯЗЫКА

(Резюме)

В конце восьмидесятых годов двадцатого века самые главные тенденции в развитии лексики современного сербского стандартного языка были: детерминологизация, терминологизация, универбация, генерализация, появление новых деривационных морфем, адъективизация деепричастий с окончанием *-ћи* и употребление особенных существительных для женщин разных профессий. Лет двадцать позже языковые обстоятельства очень похожи, хотя в начале девяностых годов предыдущего века произошла трансформация однопартийной системы в многопартийную. По отношению к концу восьмидесятых годов разница заметнее у прилагательных оканчивающихся на *-ћи* и существительных обозначающих профессии исполняемые женщинами.

Тијана Ашић
Крагујевац

СЕМАНТИЧКО-ПРАГМАТИЧКА АНАЛИЗА УПОТРЕБА ПРИДЕВА ПОЗИТИВНЕ СУБЈЕКТИВНЕ ОЦЕНЕ У ЖАРГОНУ ГРАДСКЕ ОМЛАДИНЕ

Циљ овог рада је да се опишу и анализирају придеви који у омладинском жаргону служе за изражавање позитивне субјективне оцене. Учено је да се поред нових неадаптираних позајмљеница из енглеског језика јављају и старије позајмљенице код којих углавном долази до значењске редукције. Што се домаћих придева тиче, користе се, захваљујући метафоричкој трансформацији, придеви снажне експресије. Код њих се основно денотативно значење готово у потпуности губи а задржава се само изразито позитвна конотација. Најзад, показује се да је функција жаргонских придева позитивне субјективне оцене пре свега прагматичка. Њима се делује на саговорника али и учврстићује говорников статус и позицију у конверзацији.

1. Увод¹

Досадашња истраживања (види Ристић, 2004) показала су да се у стандардном српском језику, за разлику од неких других индоевропских језика, вредносне оцене у сфери експресије исказују претежно именицама. Напоменимо да под експресивном лексиком подразумевамо оне речи и изразе чија је примарна функција изазивање емоционалног доживљаја код реципијената. Исказивање вредносне оцене именицама са циљем деловања на саговорника је могуће захваљујући феномену другостепене асоцијативне – метафоричке номинације. Суштина овог лингво-стилистичког феномена је да се за већ постојећу реалију бира друго име². Тако се за добро дете каже да је *сунце*, за способног човека да је *змај* а за злу жену да је *змија*. Захваљујући предо-

¹ Овај рад урађен је у оквиру пројеката Министарства за науку 148024D и 148011.

² Као што С. Ристић објашњава у својој књизи (Ристић, 2004) овде језички знак не именује класу реалија већ оно што се из класе издваја и што је нетипично за реалију као такву. Издвојени објекат одржава неко периферно својство које се најчешће асоцијативним путем, преко тропа и фигура, повезује са квазистереотипом и на тај начин уводи у дескрипцију као средство за исказивање сложених комуникативних и прагматичких садржаја.

минацији конотативне компоненте код ових израза, они функционишу као еспресиви, што значи да делују на саговорника а комуникативном исказу дају одређени специфичан тон.

Важно је такође напоменути да статистичке анализе показују да јединице изразито позитивне експресије (за разлику од израза који упућују на негативно вредноване особине) нису бројне у стандардном српском језику. Општи утисак је да су говорници српског језика суздржани у похвалама а склони осуди, исмејавању и критици.

Међутим када се са корпуса стандардног језика пређе на корпус градског омладинског жаргона³, одмах се уочавају две разлике. Прва се тиче форме изражавања позитивне субјективне оцене, а друга је квантитативне природе.

Наиме, под утицајем страних језика у жаргону се поред именица за изражавања позитивне субјективне оцене (*цар/краљ/геније/хаос/мрак*) јавља и велики број придева, као и одређене синтаксичке конструкције (*није хумано колико је zgodан, фризура откида колико је добра, фармерке су до коске, гајба му је боли глава*)⁴. Такође, запазили смо да су изрази позитивне субјективне оцене далеко чешћи у нефомалном говору младих него што је то случај у стандардном језику. Изледа да су младе генерације мање критичне а уз то и спремније да вербално изразе своје одушевљење. Ову појаву ћемо у последњем одељку овог рада сагледати из прагматичког и социолингвистичког угла.

2. Подела придева позитивне субјективне оцене

2.1 Увод

Придеви позитивне субјективне оцене могу се са лексиколошког аспекта поделити по пореклу на три врсте. У прву спадају новоусвојени англицизми, у другу старије, већ одомаћене позајмљенице и у трећу домаћи придеви. Ови последњи, захваљујући различитим значењским трансформацијама постају средства другостепене номинације којима говорник изражава позитивно мишљење о некоме или нечему. У наставку ћемо представити семантичко-синтаксичку анализу сваке од ове три групе придева

2.2 Новоусвојени англицизми

Ради се о морфолошки неадаптираним придевима који у жаргон младих, захваљујући лингвистичком утицају интернета, телевизијских емисија и по-

³ Корпус српског разговорног језика (Ашић и Станојевић 2006-2009) који користимо у овом раду чине ексерпти из свакодневне неформалне конверзације градске омладине али и одбрани примери преузети са различитих форума на интернету.

⁴ Ове конструкције ће са синтаксичког и прагматичког аспекта бити анализирани у једном од наших будућих радова. Због оганичења у погледу дужине реферата у овом чланку бавићемо се само придевима.

пуларних песама, пристижу из енглеског језика: *кул*, *фул*, *екстра*, *фенси*, *профи*, *топ*, *ултра*, *мега*. Њихова будућност је неизвесна, неки ће бити кратког века, а неки ће се задржати и прећи у језик пропаганде и жуте штампе.

Придеви *ултра*, *екстра*, *мега*, *топ* и *фул* су синоними. Ови придеви (од којих су прва три по пореклу префиксоиди а последња два именице које конверзијом могу постати придеви) означавају максималну колочину нечега (у овом случају особине присутне у денотату). На интензитет се указује било путем досезања и премашивања неке концептуално задате границе, било путем потпуне испуњености когнитивног простора на који се односи придев (*фул*). Међутим важно је истаћи да су ове речи младима значењски нетранспарентне и самим тим се у жаргону користе са неодређеним значењем. Сви они служе да се изрази веома позитивна глобална оцена без прецизирања о природи особине која се хвали. У том смислу они функционишу као синоними. У следећим примерима могуће их је међусобно замењивати без икаквих промена у значењу исказа.

- 1) Ултра су ти гиље.
- 2) Има апсолутно екстра гардеробу.
- 3) Била сам на мега проводу.
- 4) Водим те на једно топ место.
- 5) Ова девојка је фул⁵.

Сви ови придеви користе се и као прилози интензификатори, а једино се придев *екстра*, који је и најфреквентнији у корпусу, користи и као прилог за модификацију глагола (види Ашић, 2009):

- 6) Она је екстра/ултра/фул/мега/топ скоцкана.
- 7) Екстра смо се провели.

Напоменимо да постоји одређена тенденција ка творби компаративних и суперлативних облика ових придева (*екстрија*, *најултрија* итд).

За разлику од горе наведених придева придеви *профи* и *фенси* се могу односити на прецизније информације о денотату (*профи* је *професионалан*; *фенси* је *елегантан/помодан*). Али њихова изворна значења су често нетранспарентна па их говорници користе и као маркере уопштене позитивне оцене:

- 8) Зезање је било профи.
- 9) Баш је фенси ова нова Жељкова песма.

Каткада се у жаргону младих осети и зрнце креативности. Тако се поред придева *фенси* јавља и придев *феншин* настао творбеним процесом сливања од енглеских речи *фенси* и *фешин* (*модни*):

- 10) Вау! Чизмице су ти баш феншн!

⁵ Интересантно је да се *фул* јавља и у конструкцији у *фулу* која такође служи за изражавање позитивне субјективне оцене: *Хотел „Александар“ је у фулу. Ићи ћу опет тамо да летујем.*

Придев *кул* се од осталих разликује по интензитету позитивне оцене. Наиме док остали преваскохдно изражавају одушевљење, *кул* може да означи умерено свиђање.

11) Купила сам *кул* фармерке. Нису баш ултра модерне ал ОК су ми.

Иначе придеву *кул* најближи је и по значењу и по прагматичким ефектима придев *готиван*, настао од глагола *готивити* (*свиђати се*). Тако би се у примеру 11 он могао да замени англицизам *кул*:

11а) Купила сам готивне фармерке. Нису баш ултра модерне ал ОК су ми.

Па ипак иако сви остали придеви у овој групи изражавају висок степен допадања, уз њих се често користе прилози граничности *апсолутно*, *потпуно*, *максимално*, којима се још више (путем хоперболизације) наглашава дивљење (види пример 2). Иста сврха се постиже и њиховим комбиновањем:

12) Ова клопа је ултра-турбо-екстра!

Рецимо најзад да се сви наведени придеви могу користити за квалификацију ствари док се *кул*, *фенси* и *екстра* користе и за квалификацију људских бића:

13) Маја има баш *кул* типа.

14) Ти си у сваком погледу екстра.

15) Тамо је било пуно фенси цица.

2.3 Старије позајмљенице

Од старијих позајмљеница (из француског, енглеског или немачког језика) у корпусу су најфреквентији придеви *супер*⁶, *фантастичан* и *феноменалан*. Последњи наведени пример јавља се у последње време, под утицајем текста популарне турбо-фолк песме, и у облику: *феноменоменалан*⁷. Значења ових придева су неодређена, они не денотирају ни на какво одређено својство већ само указују на говорничково добро мишљење о некоме или нечему. Сходно томе они функционишу као синоними:

16) Концерт је био супер/ фантастичан/ феноменалан.

Остали придеви који припадају овој групи су *гламурозан*, *спектакуларан*, *маестралан*, *перфектан*, *магичан*, *генијалан*, *максималан*. Сви се, осим последњег, односе на одређене (позитивно вредноване) особине денотата. Па ипак код њих веома често долази до семантичке редукције: они губе везу са

⁶ Који је једини морфолошки неадаптиран придев у овој групи. О овом придеву видети у следећим радовима (Радовић-Тешић, 1996 и Ћорић, 1998).

⁷ Наиме ради се о тексту песме извесног Ћире чија је песма (чији рефрен наводимо) један од хитова емисије *Гранд парада* на телевизији Пинк: *Фено-мено-менално Осећам се // Фено-мено-менално Тура за све // Фено-мено-менално играш ми ти // Фено-мено-менално само настави.*

својим изворним значењем и постају неодређени те служе да маркирају само веома висок квалитет, односно допадање:

- 17) Та песма је гламурозна.
- 18) Видела сам магичне купаће у Бенетону.
- 19) Генијална ти је маскара.
- 20) Купила сам спектакуларне чизмаке.
- 21) Намештај у стану јој је маестралан. Видела сам на фоткама у Глорији.

Сви ови придеви (па чак и *супер* које не мења по падежима, роду и броју), допуштају компарацију и префиксацију.

- 22) Он суперији од свих кафића у граду.
- 23) Био је то најфеноменалнији провод *икада*⁸.

Они се често јављају и у облику елатива, апсолутног суперлатива супериорности:

- 24) Била сам на најфеноменалнијем концерту у Арени.
- 25) Баш је лепа. Има најфантастичнији осмех.

Такође смо у корпусу наишли и на облике са ексцесивним префиксом *пре* које овде не означава прекорачење узуса већ врши фукцију интензификатора и може се парафразирати са *веома*, *врло*, *изузетно* (о значењима префикса *пре* види у Ашић и Станојевић, 2009).

- 26) То је префеноменалан бенд. Обожавам све њихове песме.
- 27) Провод је био прегенијалан.

Попут суперлативних облика и ови изведени придеви су плеонастички јер означавају максималну меру оног што је већ представљено као максимално.

У вези са овом појавом напоменули бисмо да се као маркер позитивне субјективне особе јавља и удвојени префикс суперлативизације *нај*:

- 28) Водим те на нај нај место.
- 29) Има нај нај косу. Уште не мора да је фенира.

2.4 Домаћи придеви

У ову групу спадају придеви који у свом основном значењу (као и у пренесеним значењима која се јављају у стандардном језику) односе на одређене особине али се у жаргону користе у измењеном значењу – као маркери позитивне субјективне оцене. У свом секундарном жаргонском значењу ови придеви у први план стављају конотативне (концептуално асоцијативне) елементе свог основног значења, док се примарна особина на коју денотирају повлачи у други план или чак нестаје. Управо због ове њихове одлике могло би се рећи да су жаргонски употребљени придеви овог типа примери системске

⁸ О конструкцијама са *икада* које су заправо као синтакстички калк из енглеског а који се све чешће јављају у омладинском жаргону видети у Станојевић, у штампи.

и објективне језичке ексметафоре⁹ у омладинском регистру, метафоре која полако прераста у полисемију (в Ковачевић, 2000).

Питање на које сада треба одговорити је: које се семантичке класе придева могу подвргнути овој семантичкој трансформацији? Анализом примера које смо пронашли у корпусу дошли смо до следећег закључка: заједничка одлика свих придева који могу постати маркери позитивне субјективне оцене је да означавају особине које се у нашој језичкој и културној заједници високо вреднују. У њиховој жаргонској употреби интензитет позитивне конотације коју собом носе постаје централна компонента њихове семантике. На основу концепата на које упућују ови придеви, могуће их је поделити на следеће подгрупе:

То су најпре придеви коју упућују на снагу и моћ, особине које се у нашој цивилизацији високо вреднују. Код њих се ново, жаргонско значење добија захваљујући конотацији дивљења које у нама изазивају ови појмови. Од придева који упућују на снагу најчешћи је придев *јак*, који се као жаргонозам јавља у облику позитива и суперлатива. Интересантно је да се компаратив *јачи* користи искључиво у ироничном дискурсу да укаже на низак квалитет нечега:

- 30) Баш ми је јак прстен.
- 31) Он је најјачи лик.
- 32)
- 33) Јаче су ти ципеле. Трајаће једну сезону.

Нешто ређе јавља се придев *силан*, док се придев *снажан* не користи као маркер позитивне оцене:

- 34) Видео сам силну рибу. Откида.
- 35) *Баш ми је снажан прстен.

Придевом *моћан* говорник такође исказује своју позитивну оцену и дивљење. У готово истом значењу користи се и лексикализовани компаратив *жешћи*¹⁰. Позитиван утисак се може нагласити и употребом елативних и обичних суперлатива:

- 36) Ова фотка је баш моћна.
- 37) Има жешћа кола.
- 38) Водим те на најжешћу журку.
- 39) Ово је Радина најмоћнија песма.

Блиски овим придевима су они који се примарно односе на крунисане главе (и уопште племиће) док секундарно, асоцијативно упућују на моћ и богатство. Код њих се у жаргонском изведеном значењу значењу задржава емоција усхићености и дивљење које изазива све што је везано за двороски

⁹ Онога тренутка када конотативна семантичка компонента уђе у денотативни садржај лесеке-ме метафора губи статус поетске и постаје ексметафора. Језичка метафора је системска, објективна (одражава поглед на свет целог колектива), врши комуникативну функцију и поновљива је (Ковачевић, 2000: 30)

¹⁰ Напоменимо да се позитив придева *жесток* не јавља као маркер позитивне субјективне оцене.

живот, док се основно значење углавном губи: Тако у примеру 39 придев *царски* уопште не мора да означи да је рођендан био раскошан већ да се говорник лепо провео и да носи врло позитивне утиске са њега.

- 40) Рођендан је био царски.
- 41) Патике су ти краљевске.
- 42) Био сам на ројалском¹¹ летовању у Анталији.
- 43) Смештај је био баш грофовски.
- 44) Фризура ти је балска

Изразито позитивну конотацију међу омладином има и иностранство а пре свега (западна) Европа, за коју се везују економска развијеност, просперитет и благодатање. Слично томе, пренесено значење придева светски потиче од раширеног убеђења да оно што долази из страног света мора бити квалитетније и боље од домаћег¹². Тако се у омладинском жаргону придеви „европски“ и „светски“ користе у значењу „изузетно добар“.

- 45) Фризура ти је европска.
- 46) Провод је био светски.

Други придев неретко се јавља у облику суперлатива:

- 47) Мени је најсветскији део Брениног концерта био сам крај.

Напоменимо да се код ових придева у жаргонској употреби можда онај-више сачувано примарно значење. Наиме *европски* у зависности од именице с којом се комбинује може бити протумачен и као оно што се носи у Европи односно оно што има Европски квалитет и на Европском је нивоу.

Посебност, изузетност и непоновљивост су особине које се високо вреднују у свести младих, па се придеви који се на њих односе у омладинском жаргону користе (по истом моделу преношења конотације) за изражавање веома високе оцене и одличног утиска:

- 48) Јединствене су ти минђуше.
- 49) Све се претворило у непоновљиву журку.
- 50) Купила сам невиђене балетанке за 20 ајвара.
- 51) Имам непревазиђени МП 3.

Оно што се истиче посебним квалитетом често се сматра ретким а самим тим и мало вероватним па се по том принципу и придев *невероватан* јавља као маркер позитивне субјективне оцене (чак и онда када не постоје објективни параметри по којима би се нешто сматрало невероватним)

- 52) Има невероватан осмех.
- 53) Купила сам невероватну ташну за Ц.

¹¹ *Ројалски* је само страни еквивалент за домаћу реч *краљевски*.

¹² На шта лаконски упућује веома популарна телевизијска реклама: „*МБ пиво, светско а наше!*“ – њоме се потрошачи убеђују да и оно што је произведено код нас може бити светског квалитета,

Најзад рецимо да из осведочених примера из корпуса произилази да и се само својство претераности (које у стандардном језику пре има негативну него позитивну конотацију) у виђењу света наше омладине сматра врлином. На то указују већ анализирани случајеви префиксације са *пре* (у којима оно не означава прекорачење узуса већ максималан интензитет) као и следећи примери у којима придев *претеран*, у зависности од именице коју модификује, значи *веома zgodан*, *веома леп*, *веома забаван* итд:

54) Она је претерана риба, zgodна је до бола.

55) Ја био на седељци. Било ми је супер. Скроз позитивна атмосфера. Претеране коленице. Одлепио сам.

56) Иде ми се на неку претерану журку.

Ова би се реконструкција значења могла објаснити генеративним механизмом¹³ селективног везивања у којој се значење придева добија као резултат интеракције са концептуалним квалијама¹⁴ именице са којом се комбинује (в Пустејовски, 1995, Ашић, 2009).

Исти принцип важи и за придев (који је по пореклу позајмељеница из латинског) *максималан*, који упућује на постојање неке позитивне особине код неког ентитета у највећој могућој мери без икакве назнаке о каквој се особини ради:

57) Водим те на максимално зезање.

58) Има максималну гајбу у центру.

59) Ноге и струк су јој максимални. Још да угради силиконе и биће топ.

У последњу подгрупу спадају придеви који у изворном значењу означавају особине које се односе на непожељне или чак трагичне догађаје и искуства (страхоте, смрт, болести). Сви они имају наглашено негативну конотацију која се у процесу жаргонизације трансформише у позитиван утисак.

Није тешко ову лингвистичку појаву довести у везу са карактеристиком српског језика да се у фамилијарном регистру употребљавају пејоративни експресиви за изражавање позитивне субјективне оцене и наклоности (види Ристић, 2004: 78). Тако се дете често назива *гадом*, *ругобом* или *сточилом*. У корену овакве номинације је народни табуирани говор у којем негативне речи штите од урока и злих сила.

Па ипак, мишљења смо да је основни разлог за употребу наведених придева за изражавање позитивне субјективне оцене чињеница да све ове речи, због природе појмова на које упућују, изазивају јаку емоционалну реакцију.

¹³ Генеративна семантика (Пустејовски, 1995) полази од претпоставке да је број речи у лексикону ограничен, али да се, захваљујући, генеративним механизмима, у различитим реченичним контекстима добијају различите интерпретације речи.

¹⁴ Сама структура квалија се односи на четири основна аспекта значења речи (постоји четири типа квалије): конститутиван (однос предмета и његових делова), формални аспект (односи се на физичке одлике предмета : његову оријентацију, величину, боју итд), телички који се односи на његов разлог постојања тј функцију/примену ентитета и најзад агентивни аспект који се односи на начин на који је ентитет настао. У значењу придева пре свега утичу теличке и агентивне квалије именице. Наиме *добар нож* је онај који добро сече, *добра пећ* она која добро греје а *добар стан* је онај који је угодан за становање.

Изгледа да тако снажну експресивну компоненту којој млади теже како би на саговорника пренели одушевљење и дивљење не могу имати придеви који изворно упућују на позитивна искуства и карактеристике. Дакле основни разлог њихове употребе је снажан утисак који говорник настоји оставити на саговорника.

Ово се пре свега постиже веома раширеном употребом придева *страшан* и његових варијанти *страобалан* и *стравичан* као и придевском употребом именице *страва* (путем конверзије):

- 60) Има страшне ноге. Одлепио сам.
- 61) Журка је страобална/стравична.
- 62) Позајмићу ти страва игрице за комп.

Занимљиво је да се еквиваленти придева *страшан*, придеви *ужасан*, *грозан* и *језив*, бар за сада, не користе као маркери субјективне позитивне оцене. Тако, следећа реченица никако не може да значи да говорник има добро мишљење о субјектовом начину облачења.

- 63) Маја има језиву/грозну/ужасну гардеробу.

Нашу хипотезу о употреби придева који се односе на застрашујуће особине као маркера позитивне субјективне оцене и одушевљења потврђује и све чешћа употреба придева *опако* у овој функцији. Наиме овај придев се у основном значењу означава оно што је изразито опасно и зло и од чега је тешко одбранити се (*опаке болести*, *опаки вируси*, *опаки људи*). Изразита конотација страха коју он собом носи преноси се на његово жаргонско значење, при чему се концепт *непобедив* (опака болест је она која се не може победити) траспонује у концепт *ненадмашан*. По тој илокуцијској и перлокуцијској снази овај придев се изједначава са придевом *моћан*. Оно што је у жаргону обележено као *опако* асоцира на снажан ефекат који производи на говорника (оно што је *опако* не може никога оставити равнодушним) али и на сам квалитет појма који се оцењује:

- 64) Направио си опаку фотку! Браво!
- 65) Он је опак играч! Свака му част!

По истом принципу се се и придев *убитачан* користи да се укаже на снажан утисак који неко или нешто оставља на говорника:

- 66) Она је, по мени, убитачна риба¹⁵.
- 67) Има убитачно тело. А још кад се скине у купаћи...

Као и код придева *опако* и овде је акценат на осећањима који оно што се придевом карактерише буди у нама. Из овога се може закључити да су жаргонски модификатори овог типа најизразитији експоненти прагматичке категорије експресивности од свих до сада анализираних придева.

¹⁵ Напоменимо да смо у корпусу наилазили и на синтаксичке конструкције типа *Она убија колико је zgodна и лепа*, где се метафора *убити* управо може тумачити у светлу снажног емотивног деловања на саговорника који треба да доживи интензитет нечије лепоте.

Као маркери субјективне позитивне оцене користе се и придеви који упућују на болести и изопачености и то по следећем принципу: оно што је болесно и изопачено је различито од обичног (а различитост је, видели смо, на цени). Они су такође погодни да пренесу одређене емоционалне ефекте на саговорника (јер помињање болести увек у људима изазива снажну емотивну реакцију), у чему предњачи придев *коматозан* и његова варијанта *кома* (придев настао конверзијом од именице):

- 68) Јао што ти је перверзна та хаљина!
- 69) Е свака част на шопингу. Купила си ненормалне тикепал!
- 70) Луда ти је фризура! Одушевила си ме.
- 71) Е, људи ова журка је коматозна!
- 72) Купила сам кома чизмаке.

Близу анализираним придевима је и придев *ђаволски* који по истом когнитивном механизму („зло је моћно и изазива снажну реакцију“) треба да пренесе емоционални доживљај са говорника на саговорника:

- 73) Био је то ђаволски дочек нове године.

Ваља нагласити да се придеви који се односе на болести и изопачености, баш као и придев *ђаволски* не могу жаргонски користити за карактеризацију људи. Тако рећи за неког да је *ненормалан*, *перверзан* или *луд* подразумева изворно значење ових придева односно евентуално изведена значења која увек чувају негативну конотацију.

Напоменимо да се неки од наведених придева (*ненормалан*, *ђаволски*, *људи*, *убитачан*) јављају и као прилози за интензификацију и то пре свега у комбинацији са придевом *добар*. У њима је семантичко пражњење доведено до краја и оно што остаје је само инструкција интезитета (они ту значе *веома*, *јак*, *врло*):

- 74) Тај сајт је ђаволски добар. Мораш да га чекираш.
- 75) Имају ненормално добру клопу ал цене ударају по ушима.
- 76) Направио је убитачно добру песму. Сигурно ће постати хит.

3. Општа запажања о семантици и прагматици придева позитивне оцене у градском омладинском жаргону

Детаљна анализа свих подгрупа придева позитивне субјективне оцене показала је да им је основна заједничка одлика крајња семантичка редукција. Они не осликавају неку одређену и концептуално дефинисану позитивну карактеристику издвојеног објекта која се, ако се придев односи на људе, тиче неке интелектуалне, естетске или етичке категорије (памет, доброта, домишљатост, лепота итд), односно, ако се придев односи на предмете, која описује њихову функционалност или оригиналност. Као што смо већ више пута нагласили њима се исказује само општа позитивна оцена. У том смислу

анализирани придеви су веома слабо информативни и функционишу као приближни синоними.

Стварност се дакле у говору младих не анализира већ се говором само изражава реакција на њу. Говорник употребом жаргонског придева жели да са саговорником подели свој утисак а не да му пренесе одређену значењску поруку. У том смислу би се анализирани придеви могли сматрати експресивима чија је функција двострука: а) да укажу на говорничково одушевљење нечим; б) да у рецепијенту изазову истоветну емоцију.

Прва функција је наглашена у ситуацијама када говорник врши директан говорни чин давања комплимента, чија је функција у конверзацији¹⁶ изграђивање добрих односа са саговорником и потврђивање његовог статуса и позиције¹⁷ (Руле 1999: 88). Притом се комплимент може односити било на самог саговорника (*Ти си светска фаца. Фантастична си*) или на нешто материјално што припада њему (ствари везане за физички изглед: коса, тело, одећа односно техничке направе и аутомобили) а што на скали вредности наше омладине заузима врло важно место (*Екстра ти је фризура. Све на теби је максимално. Мобилни ти је страва.*) Нажалост веома се ретко изражава дивљење према моралним или интелектуалним особинама саговорника. Таквих примера у нашем корпусу готово да и нема.

Друга функција експресива (изазивање одушевљења код саговорника) карактеристична је за исказе у којима говорник настоји да индиректно учврсти сопствену позицију у конверзацији и ојача свој статус. Наиме он, хвалећи предмете које поседује, односно истичући позитивне елементе и искуства из свог живота настоји да код саговорника изгради добру слику о себи и да стекне симпатије и поштовање (*Била сам на феноменалној журки. Имам страва родитеље, свуда ме пуштају. Купила сам невиђене златне патике. Дечко ми је јединствен. Водим те у један екстра фићка где ме сви знају.*)

Најзад, посебну улогу у конверзацији имају жаргонски придеви субјективне позитивне оцене који се не односе ни на говорника ни на саговорника већ на неко треће (најчешће одсутно лице). Анализом примера овог типа утврдили смо да они преваходно служе да говорник представи свој систем вредности и своје естетске критеријуме. Он притом од саговорника очекује да буде кооперативан, то јест да се са његовом оценом гласно сложи и придружи се хваљењу и дивљењу и то чак и онда када је свестан да он (саговорник) не дели његово мишљење. У питању је суптилна психолошка игра у којој се тестира саговорникова наклоност али и ставља на пробу његова самосвојност и искреност. Управо због тога у оваквим конверзацијским разменама може доћи до конфликта а уместо усхићења код рецепијента се може изазвати емоција љутње.

¹⁶ Подсетимо да је привидна тривијалност свакодневних необавезних разговора само маска иза које се крију намере учесника у конверзацији да избором одређених тема или форми изазову одређене психолошке ефекте и остваре циљеве (види Егинс и Слејд, 1997: 6).

¹⁷ Статус је унапред одређен социјалним положајем учесника (зависи од постојећих образаца понашања у датом друштву и датој ситуацији) а позиција се тиче индивидуалног осећаја немоћи/надмоћи и показује ко у конверзацији успева да оствари своје циљеве а ко је губитник. Она настаје у самој вербалној интеракцији и варира током разговора.

Као последње значајно запажање издвојили бисмо последицу претеране употребе придева позитивне субјективне оцене. Наиме, они се све више користе не само онда када говорник жели да искаже и изазове одушевљење већ и онда када једноставно жели да саопшти да му се неко или нешто допада. Управо због тога њихов илокуцијски потенцијал и перлокуцијски ефекти слабе и они се стога често и не доживљавају као експресиви.

4. Закључак

За субстандардну употребу различитих придева као маркера позитивне субјективне оцене везана су три сукцесивна лингвистичка процеса. Први је семантичка редуција до које долази онда када придеви више не означавају одређене дефинисане особине већ се користе као неспецифични емфатички изрази одушевљења и дивљења. Други процес би се могао назвати „секундарно прагматичко слабљење“ и оно настаје као резултат њихове претеране употребе, која је уз то когнитивно и психолошки немотивисана. Током трећег процеса јача њихова социолингвистичка функција. Они постају маркери припадности одређеној друштвеној групацији односно субкултури (види Бугарски, 2003). Наиме, уколико у говору не користиш придеве *екстра*, *фенси*, *турбо*, *претерано*, *перверзно*, ти једноставно ниси у тренду, ниси део масе која обожава лагодан живот, скупу гардеробу и Гранд параду. Дакле употреба ових придева сигнализира одређени друштвени статус, животни стил и (не)културу говорника.

Управо због тога они млади који себе желе да прикажу делом интелектуалне елите, у говору избегавају већину анализираних придева. Они користе књижевне речи (*изузтено*, *божанствено*) или се држе придева који су већ готово ушли у стандардни језик па се и не би могли назвати жаргонизмима (*фантастично*, *супер*) или пак настоје да изнађу нове, оригиналне начине изражавања одушевљености:

77) Упознао сам много слатку девојку. Баш је некако скроз.

Кључне речи: придеви, субјективна оцена, жаргон, семантика, прагматика.

БИБЛИОГРАФИЈА

Ашић 2009: Т. Ашић, „Семантичко-прагматичка анализа употребе речи 'екстра' у жаргону градске омладине“, *Зборник радова са скупа Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1, МСЦ, Београд.

- Ашић, Станојевић 2009:** Т. Ашић, В. Станојевић, „Семантичка и прагматичка анализа придевског префикса *пре* у српском језику и његови преводни еквиваленти у француском“; *Српски језик у контексту*, ФИЛУМ, Крагујевац.
- Бугарски 2003:** Р. Бугарски, *Жаргон, XX век*, Београд.
- Eggs & Slade 1997:** Eggs & Slade, *Analysing Casual Conversation*, Cassell, London & Washington.
- Ковачевић 2000:** М. Ковачевић, *Стилстика и граматика стилских фигура*. Кантакузин, Крагујевац.
- Pustejovsky 1995:** J. Pustejovsky, *The Generative Lexicon*, The MIT Press, Cambridge Massachusetts, London, England.
- Радовић-Тешић 1996:** М. Радовић-Тешић, *Експанзија префиксалног елемента „супер“ у српском језику*. Зборник радова са научног скупа Стране речи и изрази у српском језику, са освртом на исти проблем у језицима националних мањина, Суботица-Београд, 299–305.
- Ристић 2004:** С. Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, теоријске основе и нормативнокултуролошки аспекти. Београд: Институт за српски језик САНУ. Монографије 1.
- Roulet 1999:** E. Roulet, *La description de l'organisation du discours. Du dialogue au texte*, Paris : Didier.
- Ћорић 1998:** Б. Ћорић, *Експанзија неких страних творбених елемената у савременом српском језику*, *Slavica pragensia ad tempora nostra*, Праг.

Tijana Asic

A SEMANTIC AND PRAGMATIC ANALYSIS OF THE POSITIVE SUBJECTIVE
EVALUATION ADJECTIVES IN THE SERBIAN URBAN SLANG

(Summary)

In this paper we describe and analyze adjectives that are used as markers of positive subjective evaluation in the Serbian urban slang. On the basis of the etimological criteria we have divided them into three groups: new morphologically unadapted loanwords from English, older loanwords from various languages that have undergone a semantic reduction and genuine Serbian adjectives. The usage of the third group adjectives is made possible by a process of metaphorical transformation in which the adjective's denotation is almost completely replaced by its connotative expressive effects. In the last section we show why the main function of the positive subjective evaluation markers is not to provide information but to yield pragmatic sociolinguistic effects.

Мариана Алексић
Београд

МЕЋУЈЕЗИЧКА ИМЕНИЧКА ЕНАНТИОСЕМИЈА (на материјалу српско-бугарских хомонимских парова)

У раду се презентује именичка енантиосемија на међујезичком нивоу, при чему аутор заснива своје истраживање на материјалу од двадесетак српско-бугарских именичких парова супротног значења. Мотивише се неопходност посебног разматрања међујезичке енантиосемије код глагола и именица, разграничава се права од неправе именичке енантиосемије на основу врсте супротности међу члановима пара. Исто тако, аутор разликује варијетете праве енантиосемије, као што су векторска, контрарна, конверзивна. Уз то се утврђују нивои присутности праве и неправе енантиосемије, као и узроци њиховог настанка. Резултати запажања код именичке енантиосемије се упоређују са заључцима изведеним из претходних ауторкиних истраживања која се тичу исте појаве код глагола.

Овај рад представља наставак наших истраживања везаних за енантиосемију на међујезичком нивоу, при чему смо пажњу усмерили на другу по величини групу енантиосема – именице. Посебно истраживање ових група наметнуло се због улоге афикса у процесу настанка енантиосемичности. Наиме, наша грађа показује да је код глаголских парова енантиосемија веома често мотивисана антонимичношћу творбених префикса, док истоветни глаголски суфикси никада нису били мотиватори енантиосемије, бар што се тиче српско-бугарских парова. Насупрот томе, код именичких парова енантосемија (права и неправа) не може се индуковати префиксима јер они нису саставни елеменат творбене структуре чланова међујезичког пара, док се супротност изазвана суфиксима појављује у свега неколико случајева које ћемо презентовати примерима из наше грађе. Другим речима, индикатор енантиосемичности код глагола је префикс, што је чешће, или коренска морфема, што је ређе. Код именичких парова, међутим, енантиосемија у већини случајева није везана за афиксацију, већ за супротне семе нижег ранга код формално истоветне лексеме.

У нашем раду смо скупину енантиосемних именичких парова поделили у две групе А и Б на основу праве – неправе енантиосемичности између чланова ових парова. Прва група А обухвата парове чије чланове повезује

права антонимичност, односно број заједничких и диференцијалних сема¹ је подједнак. У овој групи, као и код глагола, уочили смо четири варијетета праве енантиосемичности² (види код Д. Благоеве) – конверзивну, векторску, контрарну и конотавину, што ћемо доказати примерима³:

дужник⁴ / длџник

ср. дужник = б. 1. длџник, дебитор; 2. кредитор

б. длџник = ср. дужник „онај који је дужан“

Код српског члана пара се уочава енантиосемна епидигма – „онај који је дужан“ и „човек, којему је неко дужан“, док се примарно значење бугарског члана „човек, којто има да дава некому нешто“ поклапа са секундарним значењем српског члана. Енантиосемија је присутна на нивоу ССР⁵ српског члана и ПРС бугарског члана. Овде је права енантиосемија конверзивна, јер је присутна замена улога учесника у ситуацији – „лице које дугује нешто“ према „лице коме дугују“.

Следећи пример показује присуство векторске енантиосемичности између чланова пара *падина* / *падина*:

падина / падинà

ср. падина = б. 1. падина, наклон, стръмнина; 2. долина, долчинка, валог

б. падинà = ср. падина

Код ПСР српског и бугарског члана са значењем „коса, нагнута површина (брда, планине, улице), нагиб, обронак“ = б. *склон*, *стръмнина*, *нанадолнице*⁶ и „плитка долина без река“ = ср. *долина*, присутна је заједничка архисема „место, површина“. Међутим, она је одређена различитим особинама код чланова парова двају језика. Семе нижег ранга *стрм*, *кос* код српске лексеме и *раван* код бугарске чине њихове садржаје енантиосемним. У овом примеру права енантиосемија је векторска, јер се супротстављају локална обележја везана за површину.

Присуство контрарне енантиосемије илустроваћемо паровима *коренак* / *коренак* и *листак* / *листак*, код којих је енантиосемија индукована енантиосемичношћу творбеног суфикса *-ак*. Њихови чланови имају исти кореспондент-

¹ Термине *сема* и *архисема* користимо према тумачењу Д. Г. Премк. (Гортан-Премк 1984: 43–44).

² Идеју о истраживању варијетета праве енантиосемије унутар језика преузели смо од Диане Благоеве (Благоева 2000: 317–321). Колико је нама познато ово је једини рад те врсте, у коме се разграничавају врсте праве семантичке супротности између чланова енантиосемних парова унутар језика.

³ За утврђивање семантичких структура енантиосемних лексема користили смо постојеће једнојезичне речнике српског, односно бугарског језика: Речник српскохрватског књижевног језика (РМС –МХ, т. I – VI), Речник српскохрватског књижевног и народног језика (РСАНУ, т. I – XVII), Речник српског језика (РСЈ), Речник на бугарски језик (РБЕ т. I – XII) и Бугарски тълковен речник (БТР).

⁴ У РМС лексема *дужник* је представљена двома семантичким реализацијама: онај који је дужан, онај који се об(а)везао некоме да му нешто изврши и човек, којему је неко дужан. Друго значење ове лексеме се данас може сматрати застарелим, иако у РМС није обележено квалификатором *заст.* (застарело). Доказ за то је што оно није дато у једнотомном РСЈ.

⁵ Термине *примарна семантичка реализација* и *секундарна семантичка реализација* користимо према тумачењу Д. Г. Премк. (Гортан-Премк 1984: 11).

ни мотиватор – именицу *корен*, односно *лист*, док су им семантичке реализације дифернцијалне.

корéнак / коренàк

ср. корéнак = б. коренче

б. коренàк = ср. корење

ли́стак / листàк

ср. ли́стак = б. листец, листенце

б. листàк = ср. лишће

У овим примерима уочавамо два индикатора енантioseмичности, бројност и величину, чији је носилац суфикс *-ак* у оба језика. Наиме, суфиксом *-ак* се код српских лексема *коренак* и *листкак* означава једнина и деминутивност, док се истим суфиксом код бугарских лексема *коренак* и *листкак* означава збирност и аугментативност. Овде је енантioseмија контрарна (градуелна), јер диференцијалне семе упућују на изражавање максималне и минималне присутности, односно испољавање особина: један / много и мали / велики.

Група Б

Група Б обухвата именичке парове чије су семантичке реализације семантички супротстављене, али супротност између њих није антонимска. Семантичка асиметрија је индукована допунским семама нижег ранга, нпр.

ми́то / митò

ср. ми́то = б. подкуп, рушвет

б. митò = ср. царица, царинска такса

ср. ми́то: „новац или нека друга вредност као дар, награда којом се неко придобија да удовољи даваочевој молби (најчешће кршећи закон, прописе, моралне норме)“⁶

б. митò: „държавен паричен налог, вид косвен данък, с който се облагат вносни или износни стоки при преминаването им през граница“

Анализом српског и бугарског члана пара откривамо заједничку архисему „новац, који се даје некоме“⁶. Код српског члана се уочавају две допунске семе. Прва, која указује да се новац даје као дар и друга, која појашњава прву – „да би се удовољило даваочевој молби“⁶. Код бугарског члана пара ове семе недостају, односно новац се уплаћује одговарајућој институцији. Овде је реч о неправој енантioseмији и то из два разлога. Први је у томе што је семантичка супротност недозвољено-обавезно на релацији периферних сема које нису у антонимском односу, а други је присуство различитог броја сема нижег ранга, што искључује постојање праве семантичке симетричности.

⁶ Бугарски етимолошки речник (БЕР) указује на заједничко порекло лексеме *мито* (мито – старосл). Када је дошло до њеног семантичког разједначавања у оба језика тешко је утврдити.

Неправа енантиосемичност на нивоу ПСР може бити мотивисана творбеном суфиксом што ћемо доказати на примеру *весѐлнѝк*⁷ / *веселяк*:

весѐлнѝк / веселяк

ср. весѐлнѝк = б. клетник, нещастник

б. веселяк = ср. веселяк

ср. весѐлнѝк: „јадник, несрећник“

б. веселяк: „човек, с весел нрав, којто умее да се весели и да весели другите“

Речник САНУ бележи две енантиосемне семантичке реализације лексеме *веселник*: „онај који изазива сажаљење, саучешће, јадник, несрећник“ и „онај који је расположен, весео, срећан човек, веселяк“. Оне се супротстављају према семи, која упућује на одсуство / присуство среће, односно несреће. У овом случају се ради о правој комплементарној енантиосемији унутар језика, јер се семантичке реализације супротстављају обележјима која се узајамно искључују. Међутим, уколико упоредимо основно значење српског члана „онај који изазива сажаљење, саучешће, јадник, несрећник“ и значење бугарског члана „човек с весел нрав, којто умее да се весели и да весели другите“ можемо уочити да се супротстављање врши на релацији веселост / несрећа. Њихови чланови нису у антонимном односу, јер антоним лексеме *весел* је *тџжен*, а не *нештастен*, као што је за српску лексему *несрећник* антоним *срећник*, а не *веселяк*.

Неправу конотативну енантиосемију можемо открити у пару *ра̀бота* / *ра̀бота*:

ра̀бота / ра̀бота

ср. ра̀бота = б. непозволена дейност, ангария

б. ра̀бота = ср. рад, посао; служба, дужност, професија; дело, уметнички рад; дела, послови; радови, послови, задаци

ср. ра̀бота – (често презр.) „одређена активност, делатност“

– „рад, посао, труд (обично физички)“

б. ра̀бота – „физическа или умствена дейност, с којто се произвежда, създава, твори нешто, труд“; „занятие, поминџк, служба“; „дело, творба“; „изпълнение, качество“; „неща, вещи, имущество“; „въпроси, интереси, дела“; „задача, упражнение“.

Упоређивањем семантичких реализација двеју лексема, константовали смо да допунски, бугарски члан пара има развијенију полисемантичку структуру. Његова епидигма укључује седам значења, док основни српски члан има два значења. Чланови међујезичког пара *ра̀бота* / *ра̀бота* стварају семантичку опозицију у којој учествују њихова примарна значења: (често

⁷ РСАНУ бележи два значења лексеме *веселник* – онај који изазива сажаљење, саучешће, несрећник, јадник и онај, који је расположен, весео, срећан човек, веселяк. Друго значење није обележено квалификатором *заст.* (застарело), међутим, у једнотомном РСЈ оно је изостављено, што упућује на његову ретку употребу.

презр.) „одређена активност, делатност“ и „физическа или умствена дейност, с којом се произвежда, ствара, твори нешто, труд“. Обе ПСР су повезане заједничком архисемом „делатност, активност“. Бугарски члан пара, међутим, укључује и допунску сему „стварање, творене“, која је диференцијална у односу на основни члан пара. У семантичкој структури српског члана присуствује сема која показује негативни однос према одређеној активности, па је зато лексема *работа* обележена у речницима квалификатором *често презр.* Супротност између чланова овог пара је на нивоу допунске семе. И у овом случају супротстављање није антонимског карактера, јер је антоним лексеме *рад нерад*, а не недозвољена делатност, активност.

Закључак

1. Српско-бугарска именичка енантиосемија (права и неправa) је присутна увек на примарном нивоу, односно семантичко сукобљавање се одвија између основних значења чланова парова. У нашој грађи је присутан само један изузетак – енантиосемни пар *дужник / длџник*, у којем је изведено значење једног од чланова у антонимном односу са основним значењем другог члана. Код глаголских енантиосемних парова, међутим, такви случајеви нису реткост. Тиме се намеће питање на које засада нисмо дали одговор: зашто се међујезичка енантиосемија не појављује и на секундарном нивоу у коме семантички диверзан однос између чланова пара није реткост. (в. Алексић, стр. 94).

2. Код српско-бугарских именичких парова енантиосемија се најчешће индукује семама праве, односно неправе семантичке супротности, а ређе формално истоветним афиксима антонимног значења.

3. Међујезичка српско-бугарска (бугарско-српска) именичка енантиосемија по нама представља задњу етапу распадања некадашње заједничке полисемантичке структуре једне од лексема у пару. А увек су у питању, да нагласимо, лексеме словенског порекла. Тако да међујезички енантиосемични однос остварује једна лексема, обично, у основној реализацији са другом, такође у основној реализацији, при чему неретко може бити разлика у употребној вредности једне и друге лексеме.

4. Међујезичка српско-бугарска (бугарско-српска) именичка енантиосемија (као и глаголска уосталом) је асистемска појава без могућности прогнозирања њеног настанка.

Кључне речи: именичка енантиосемија, међујезичка енантиосемија, неправa енантиосемија, права енантиосемија

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА И РЕЧНИЦИ

- Алексић 1996:** Мариана Алексић, *Наблюдения върху българо-сръбската енантиосемия*, Българистични проучвания бр. 1, *Международен семинар по български език и култура*, Велико Търново.
- Алексић 2006:** Мариана Алексић, *Међујезичка српско-бугарска (бугарско-српска) лексичка хомонимија* Београд.
- Алексић 2006б:** Мариана Алексић, *Българско-сръбско речник на лексикалните омоними*, Белград.
- БТР:** Андрейчин Любомир, Георгиев Любен, Илчев Стефан, Николов Никола, Леков Иван, Стойков Стойко, Попов Димитър *Български тълковен речник*, София 1994.
- РСЈ:** Ауторски колектив *Речник српског језика*, Матица Српска, Нови Сад 2007.
- Благоева 2000:** Диана Благоева, *Енантиосемијата в съвременния български език*, *Лексикографски сборник 98*, София, стр. 317–321.
- БЕР:** Георгиев Вл., Гълъбов Ив., Заимов И., Илчев Ст., *Български етимологичен речник*, т. I – V, София 1971 – 1999.
- Горган-Премк 1984:** Даринка Горган-Премк, *Полисемија и хомонимија у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XL, Београд, стр. 43–44.
- СБР:** Зарков Антон, Трифионов Пламен *Сръбско-български речник*, София 2004.
- СБРТО:** Иванова Ценка, Алексич Мариана *Сръбско-български речник. Тематичен. Омонимен*, Белград 2006.
- БС:** Иванова Ценка, *Българско-сръбски разговорник*, (в сътворство с Биляна Васич), Грамма, Плевен, 2005.
- БСР:** Младенов Марин, *Бугарско-српскохрватски речник*, Белград 2000.
- РБЈ:** *Речник на българския език*, БАН, т. I – XII, София 1977 – 2004.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, т. I–XVII, Београд 1959–2006, Институт за српски језик САНУ.
- РСЈ:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, т. I–VI, Матица Српска – Матица Хрватска, Нови Сад – Загреб 1967–1976.

Скраћенице

- БЕР – бугарски етимолошки речник
 БТР – български тълковен речник
 МХ – међујезичка хомонимија
 ПСР – примарна семантичка реализација
 РБЕ – речник на българския език
 РМС – речник матице српске
 РСАНУ – речник српскохрватског књижевног и народног језика
 РСЈ – речник српског језика
 ССР – секундарна семантичка реализација

Ознаке

= семантичка еквивалентност

/ хомонимност између чланова међујезичког пара

Мариана Алексич

МЕЖЪЯЗЫКОВАЯ ЭНАНТИОСЕМИЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ
(на материале сербско-болгарских пар омонимов)

(Резюме)

В работе мы провели семантический анализ сербско-болгарской энантиосемии в парах существительных, при этом мы отграничили настоящую межъязыковую энантиосемию от ненастоящей. Также мы проанализировали примеры и вариации данного явления и попытались дать ответ о причинах его возникновения.

Оливера Дурбаба
Београд

ОСОБЕНОСТИ РЕСТРИНГОВАНОГ КОДА ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ ФЕЈСБУК (*FACEBOOK*) НА ИНТЕРНЕТУ: „EVO ME FACEVOOSHM“¹

У раду се анализирају особености корпуса који чине микротекстуални уноси („постови“) на фејсбуку, једној од најпопуларнијих социјалних мрежа на интернету. Анализа показује да се у овом писаном медију појављују готово све особености усмене језичке продукције, укључујући и паравербалне и невербалне сигнале. Језичке реализације у анализираном корпусу показују бројна одступања од ортографске и морфосинтаксичке норме, као и нестандардну, стилски маркирану, жаргонску лексику; осим тога, бележе се и бројни случајеви промене кода.

1. Терминолошко (ре)дефинисање рестрингованог кода

Терминима „рестринговани“ (ограничени) и „елаборирани“ (развијени) кôд у социолингвистици се првобитно послужио социолог Б. Бернстин да би означио различитост у употреби језика међу припадницима нижих и виших социјалних сталежа, имплицирајући и квалитативно различиту социјализацију деце (као и њихова школска постигнућа) припадника ових друштвених класа. Ако се занемаре узроци и последице оваквог нормативно-вредносног одређења, којим се рестринговани кôд – чије суштинско обележје чине морфосинтаксичке редукције и лексичка једноличност, па чак и лексичко сиромаштво – посматра као друштвено дефицитаран, рестринговани и елаборира-

¹ Пример наведен у наслову преузет је из корпуса и представља илустрацију неких од лингвистичких феномена забележених у комуникацији у оквиру фејсбука: облик *faceboochim* јесте девербативни околионализам (*фејсбучити*) у којем је задржана оригинална енглеска ортографија (пример за лексичко и сублексичко прекључивање кодова, *singly occurring code-switching*, (в. Филиповић-Савић 1998: 140), у значењу „проводити време на фејсбуку“. Корисници ове социјалне мреже користе за њу различите ознаке: оригиналну граfiју *facebook*, транслитерацијом створену форму *фејсбук*, као и скраћенице *face*, *фејс*, *ФБ*. У раду ће се користити адаптирани облик *фејсбук*.

ни код могу се схватити и као ситуационо и контекстуално различите језичке реализације, независне од (превазиђене?) димензије социјалног/класног статуса, односно порекла, при чему се одређена групација користи рестрингованим кодом како би актуализовала и потврдила сопствени идентитет. Једну од таквих специфичних комуникативних ситуација представља и општење унутар социјалних мрежа насталих на интернету; оне, наиме, чине виртуелни (полу)јавни простор у који се према процедури пријављивања пропуштају само „потврђени“ пријатељи, што учеснике у комуникацији ослобађа потребе за употребом елаборираног језичког израза.

2. Феномен социјалних мрежа на интернету

Предмет разматрања која следе представљају лингвистичка обележја комуникације међу учесницима једне од социјалних мрежа на интернету, и то оне са највећим бројем корисника у Републици Србији. Стварање виртуелних социјалних мрежа иначе представља новији друштвени и комуниколошки феномен: примера ради, мрежа фејсбук је настала 2004. године на Харвардском универзитету, да би потом, за свега пет година, број њених поклоника у свету порастао на 200 милиона²; према резултатима једног (методолошки свакако непоузданог) истраживања, објављеним крајем августа 2009. године, у Србији се до тог тренутка у ову мрежу укључило преко милион корисника³.

Принцип прикључивања овој социјалној мрежи, као и свакој другој⁴, састоји се у отварању налога на интернет страници www.facebook.com; том приликом се будући корисник региструје (углавном именом и презименом, мада има и корисника који наводе надимке или псеудониме) и бира лозинку за приступање систему. По отварању налога, нуди му се могућност да креира сопствени **профил**, који може обухватити и одређени број личних информација (датум рођења, место боравка, назив институције у којој се корисник школује или ради, емотивни статус, вероисповест, политичка опредељеност

² Интернет платформу www.facebook.com сада одржава истоимена фирма из места Пало Алто у Калифорнији.

³ Извор: <http://www.brodarevo.net/novosti/378680/U-Srbiji-milion-korisnika-Fejsbuka/>. Истраживање је спроведено у оквиру интернет платформе www.adriatalk.com, а податак о броју отворених налога на мрежи фејсбук објављен је 30. августа 2009. Како се наводи у саопштењу, са укупно 1.041.840 корисника Србија се налази на првом месту међу земљама Западног Балкана (истраживање је обухватило још и Хрватску, БиХ, Словенију и Македонију); чак и ако би се овај податак о апсолутном броју налога прихватио као поуздан, он се и даље не би могао прихватити као аргумент у прилог тези да је присуство на фејсбуку најчесталије управо у Србији, с обзиром да је међу наведеним земљама управо Србија она с највећим бројем становника. Осим што се у новинској вести о овом истраживању не наводе извори ових статистичких информација, у њој недостају и подаци о процентуалној заступљености корисника фејсбука у односу на укупан број становника, односно на укупан број корисника Интернета.

⁴ Друге две популарне социјалне мреже, *My Space* и *Twitter*, не уживају у Србији једнаку популарност као *Facebook*. Ове мреже се у међувремену постепено профилишу као платформе за размену аудио и видео података (*My Space*), односно за успостављање контаката са познатим личностима (*Twitter*).

или склоност, омиљене активности и сл.), као и одабране фотографије и видео записе. Путем интерног претраживача, корисник потом у оквиру мреже тражи познанике (претрага је могућа по имену и/или презимену, као и било којем другом појму за који се претпоставља да окупља одређени број корисника) и упућује им **позив/захтев за додавање у листу пријатеља**⁵. Од тренутка када један корисник прихвати позив који му је упућен од стране другог, они међусобно стичу увид у корисничке профиле, укључујући и личне податке, као и комплетну комуникацију унутар мреже. Корисници, наиме, међусобно опште размењујући коментаре, тзв. **постове**⁶, у форми микротекстуалних уноса. Централна тема овог прилога биће управо структурна лингвистичка анализа корупса који чини преко 1000 оваквих постова.

3. Методологија израде корпуса

С обзиром на то да је реч о социјалном феномену релативно скоријег датума, разумљиво је што се, према сазнањима ауторке прилога, лингвисти у нашој средини досад још нису интензивније бавили лингвистичким статусом друштвених мрежа на интернету. Формирање корпуса додатно отежава чињеница што је и фејсбук, као и све друге сличне творевине, мрежа затвореног типа, те стога подаци релевантни за ову врсту истраживања нису доступни екстерним корисницима. Истраживач зато има могућност да створи сопствену социјалну мрежу и/или да приступи другим социјалним мрежама преко информаната, у социолингвистици названим „чуварима капије“, спремним да му уступе своје налоге и лозинке и достављају социолингвистички релевантне податке и/или интерпретирају одређене језичке датости. Ауторка овог прилога је најпре покушала да податке прикупи отварањем налога и формирањем сопствене социјалне мреже, али се убрзо морала суочити са чињеницом да је њена мрежа нерепрезентативног карактера, будући да су је (у готово равномерном, и за планирано истраживање веома ограниченом обиму⁷) чиниле две контактне категорије: (а) вршњачка популација (приватни контакти), која релативно ретко приступа социјалној мрежи и чија међусобна комуникација у лингвистичком смислу не показује значајније специфичности; (б) популација студената филологије (професионални контакти), чије општење – што ће каснија анализа потврдити – значајно одудара од генерацијског просека⁸. Стога је у сврху овог истраживања ауторки омогућен увид у социјалне мреже двоје информаната, Ј.Д.♀ (19 година, студенткиња,

⁵ Како је ауторки овог прилога афористички објаснила информанткиња: „Корисник им шаље риквест да га едују у френдове“ (≈ *The user sends them a request to be added to there friends list.*).

⁶ *to post*, *eng.* = поставити

⁷ Реч је о социјалној мрежи која је у тренутку истраживања бројала свега педесетак чланова, просечне старосне доби од 26 година.

⁸ Овде се не сме занемарити ни претпоставка да ће студентска популација, уколико у своју мрежу пропусти и своје наставнике, у већој мери обраћати пажњу на правилну употребу језика и учесталије користити елаборирани код.

са 447 контаката просечне старосне доби од 20 година) и Ј.Д.♂ (12 година, ученик VI разреда основне школе, са 296 контаката просечне старости од 19 година). У социолингвистичком смислу, подаци о учесницима у комуникацији у оквиру друштвених мрежа нису довољно поуздани, будући да је пријављивање могуће и под фиктивним идентитетом, те да истраживачу (нарочито без посредовања информаната) нису доступни сви релевантни параметри о њиховом социјалном/психосоцијалном статусу (узраст, занимање, школска спрема, међусобни односи учесника у комуникацији и сл.). Ипак, овако добијени корпусни материјал може се сматрати уводом у опсежнија лингвистичка и социолингвистичка истраживања „фејсбушког“, тј. језичке реализације карактеристичне за комуникацију у оквиру ове социјалне мреже, као и неких других које буду добијале на учесталости и значају међу све бројнијом популацијом корисника електронских медија.

Специфичности корпуса потврдиле су полазну претпоставку да се језичка реализација на фејсбуку може посматрати са различитих стратификационих аспеката: (а) у дијастратијском смислу, реч је о социјалној групацији која употребом посебног социоекта, тзв. **омладинског жаргона**, истиче сопствени идентитет и потврђује (генерацијско) припадништво; (б) у дијафазиском смислу, особеност комуникативне ситуације (виртуелни јавни простор у који се пропуштају само потврђени „пријатељи“) ослобађа потребе за употребом елаборираног, књижевног, узвишеног стила, те стога учесници у комуникацији користе фамилијарни, вернакуларни, **рестринговани регистар**; (ц) у дијамезијском смислу, језичка реализација се овде одвија у **писаном/графичком медију** са обележјима максимално проксималне концептуализације, сасвим **налик усменој говорној реализацији** (Koch/Oesterreicher, Дурбаба)⁹.

4. Резултати анализе

Комуникација на фејсбуку у основи предстаља спонтану, нерелективну, неструктурисану и афективно обележену језичку реализацију, код које

⁹ Корпус не пружа довољно података да би се могао извести поуздан закључак и о дијалекталним особеностима језичких реализација на фејсбуку (будући да информанти имају свега две контактне мреже које чине корисници са пребивалиштем изван Београда; реч је о два група средњошколаца из Параћина и Кањиже), али би се на основу прелиминарне анализе могла изнети претпоставка да дијастратијско раслојавање овде доминира над дијалекатским; ако прихватимо налаз анализе да језик фејсбука, поједностављено говорећи, представља графичку реализацију, тј. запис говорног језика, јасно је да се том приликом губе основни елементи који чине дијалекатску специфичност, пре свега они артикулационо-прозодијски (нарочито акценатски). Другим речима, у корпусу практично нема ниједног лингвистичког податка који би се могао интерпретирати као дијалекатско специфичан. Како корисници чији су коментари анализирани листом чине омладинску (средњошколску и студентску) популацију, може се лако разумети што је једна од (неминовних?) последица процеса њихове социјализације, између осталог, и губитак дијалекатски обележене лексике. Наравно, с обзиром на то да је ова претпоставка заснована на крајње ограниченом корпусном узорку, за поузданије закључке о губљењу дијалекатских особености било би неопходно проширивање корпуса већим бројем социјалних мрежа из различитих делова говорног простора српског језика.

се одступања од нормe региструју на свим језичким нивоима, те је стога карактеришу следеће особености: (а) готово потпуно укидање правописних правила о употреби великог слова, а делимично и оних о састављеном и растављеном писању, као и интерпункцијских знакова; (б) неправилности у употреби морфолошких облика; (ц) „мека синтакса“ с неправилним редом речи, непостојањем конгруенције, бројним елипсама и анаколутима¹⁰; (д) употреба флоскула, поштапалица, вулгаризама и остале нестандартне, маркиране, експресивне жаргонске лексике, скраћеница, елидираних и контрахованих облика, као и иницијалних и финалних контактних сигнала, невербалних и паравербалних елемената, укључујући и емотиконе и сличне графичке симболе. Овај последњи аспект (д) чини се и најфреквентнијим обележјем језика на фејсбуку, те ће у наставку бити изложена класификација најважнијих овде наведених појава¹¹. У оквиру ове стилски маркиране лексике, нарочита пажња посветиће се најпродуктивнијем домену – жаргонизацији и измени кодова (прекључивању).

1. паравербални сигнали¹², укључујући ономатопеју, смех, мелодизацију, мумлање и сл.:

- **moooooooooolim teeeee**
- e samo mi je još jedna igrca falila.... **Pfffff**
- već me nervira igrca **GRRRRR**
- uzmem ovaj sunder i... **prc :/**
- **clap, clap, clap /onomatopeja aplauza/**
- **smrc.....**joj gde me nadje
- izgleda sam nesto propustio jutros... (**zeev**)
- zar cu ja ostati posle tebe budna **ccc** ovde nesto nije kako treba **hahaha**
- **Xaxaxa, aham. :P**
- biće da se ne misli dovoljno **xixixi**
- jedva cekam da nedelja doodje, **tanana ninana :PP**
- Konacno mogu da nosim cizme a da me ljudi ne gledaju zacudjeno **lalalala**

2. невербални сигнали (емотикони, графеме, симболи и несловне графичке конструкције)¹³:

¹⁰ Слична нормативна огрешења као под а), б) и ц) констатована су и приликом лингвистичке анализе форума на интернету, в. Дурбаба 2008, те она стога овде неће бити предмет даљег разматрања.

¹¹ Сви примери који следе наведени су у оригиналној форми (укључујући и преовлађујућу употребу латиничног писма), без икаквих исправки и интервенција; графички истакнути елементи унутар сваког појединачног коментара представљају илустрацију примера за нормативно одступање које је предмет анализе.

¹² Према опште прихваћеном узусу у електронској комуникацији, и овде се гласан говор и повишен тон обележавају континуалном употребом великих слова, а продужавање тона мултипликовањем графема.

¹³ И ова, као и свака друга језичка заједница, даје одређена конвенционална значења невербалним сигналима који су у оптицају међу њеним члановима. Тако се за изражавање позитивног става користе графичке ознаке које симболизују осмех, тј. поглед и осмех (визуелно значење свих овде наведених симбола долази до изражаја замишљеном ротацијом за деведесет степени у правцу казаљке на сату); основни симбол осмеха :) представљају двотачка и десна заграда, који се веома

- naravno da ne mozes,jaci sam... :))
- zaboravio sam el kapitana!!! :(((
- bolje da razmislis o onome sto smo juce pricali xD
- xexe=P..pa msm,lepsi je...xexe=P...dragana...xexe=P
- bas samse prijatno iznenadila ;))))
- Znači ne lupaj,Alma ne,ali Asja je preeelepo ;))) jel da? ;D
- aj mis ju tu... :*

3. интерјекције и партикуле¹⁴:

- **jaoj** majko, već me nervira igrice
- **imas** skajp?uuuu
- **iiii bre**, pa da l mnogo disk dzokeja u kuci..
- Hocu gumene bomboneeeeeee, **bre!** :D
- **opa:**) neko postao poznat xD
- **LELE SWE IH WOLIM** :)))
- **au**, sve sam fenseraj ;P
- **woowww** interesno :)
- kakav dan...hvala Bogu da je prosao,ne ponovio se....**pu,pu,pu**...dalje ga bilo...**pu,pu,pu!**
- **jujuju**.... ja u obraz, ne znam sta bi ti... :P
- Pa zar opet **joj** iwane
- **o** boze... kakav loadak :)
- **oooo** facebooche hvala ti mnooogo.....o.O :))))
- – **ih**,sto neces da je kidnapujes... :)))
- – **aaaa** ja da nju kidnapujem...
- **e** to je taj optimizam :))) :pppp
- **eeeeee** mici oces da se menjamo sa ribicama :)
- **uh** dobro je :D
- **oh** tnx Alex :)

4. помодне флоскуле и поштапалице (укључујући и неке вулгаризме¹⁵):

- **Pa mislim sta reci...**

често замењују варијантом основне графематске комбинације **xD** (при чему графема **x** и знак једнакости = симболизују очи, а графема **D** широки осмех), евентуално и у форми **iksde**. Намигивање се постиже комбинацијом интерпункцијских знакова тачке и запете и десне заграде ;), а пољубац комбинацијом звезде и симбола за очи или уста :* . За изражавање негативног става користи се обрнути симбол намрштеног лица :(. Шалив тон праћен је емотиконом за „исплежено лице“ : **p**, док се наклоност и љубав изражавају комбинацијом симбола за осмех и симбола срца :D ♥.

¹⁴ Специфичност овог вида комуникације представља и употреба иницијалних контактних сигнала (сигнала за ословљавање и успостављање комуникације), иначе типичних за говорни а не писани медијум. У корпусу су установљени бројни овакви примери; чак и негативни денотати (иначе квантитативно заступљенији!) у овом контексту имају углавном позитивну конотативну вредност: *ljko mojaaaaa, tajmune, debelaaaa, ludaku, prika, matori, bratora* (пример сливенице: *brate + matora*), *smrdo, buuuuuudalo, some, GLISTO MALA, Chobaneeee, Fuxo, Mentolu, seljaku, krtaco, stoko; druze, burazeruu, buraz, brate moj napaceni, imenjace, majstore, LEGENDO, srce, covece, ljudi, piplz* (пример фонетско-графичке адаптације: *peoples*); у корпусу су забележени чак и случајеви директног обраћања самом медијуму: *facebooche, face*.

¹⁵ Вулгаризми се најчешће јављају у форми физиолошко-сексуалне и фекалне лексике.

- **ovaj**...pogresno si shvatila...
- aaaaaaaa kako me nervira jedna osoba **znaci strasno** !!!!!!!!!!!
- lepi ste momci,**mislim ono**...moze neki broj??
- **Realno**, znam te-znas me
- kako se čisti ovaj akvarijum **majke ti?**
- Ludilo. !meni pase . kom ne, **jebiga**
- Marko,baguje i meni,**jbg**¹⁶, govno od chata...
- slucajno **jbm** te iznervirala sam seeee

5. скраћивање (веома фреквентна појава са статусом жаргонског елемента, којој се у анализираном корпусу не прибегава само из разлога економичности) представља редукуцију до најмање значењски (или контекстуално) иоле распознатљиве јединице (и то мање од морфа, односно независне од границе морфа):

а) скраћивање до нивоа почетног слога/почетних слогова; изостављање суфикса или завршног слога:

- luka...chat...hitno...imam **svas** da ti pricam...: /= *свашта*/
- jos cemo se **dog**... /= *договорити*/
- iscimaj me **ozb**... /= *озбиљно*/
- a **zas** onda ovakav srcecepajuci status.... /= *зашто*/
- evo **niš** heh grupa je ok heh /= *ништа*/
- nisam ni **tet** imala... хехе /= *тетоважу*/
- ej bre,jel ti izašli **rez** ?! /= *резултати*/
- moja **siss** najlepsa! :) ♥ /=*систер*/
- iscimaj me **ozb**... /= *озбиљно*/

б) скраћивање изостављањем префикса или почетног слога:

- brate ninkov **kida** /= *откида; откидати* (овде) ≈ *нешто одлично радити*/
- saro bas mi se **djas** na ovoj slici ...preslatka si!!!!!!!!!!!!!!jtp /= *свиђаш*/
- Haha.brate nisam te video sto **dina** /= *година*/
- matora napravila sam **chinke** :)))) /= *палачинке*/
- odoh da kupim **tike**..:)! /= *патике*/

в) скраћивање изостављањем вокала:

- **stw** extra **msm** film /= *стварно; мислим*/
- samo **nznm** nakoji **fzn** cu se probuditi :) /= *не знам; фазон*/
- Hmmmm, **vcrs** ne mogu nikako, trasu? :)) /= *вечерас*/
- prejako **fkt**...:)) /= *факат*/
- samo **nmg** da izvalim dali je i ova riba iz tesle:)) /= *не могу*/

г) скраћивање изостављањем консонаната:

- **ae** cucemo se kasnije odo na bazene!! :) /=*ајде*/
- A **eo** rade se nokti,pa **nie** dosadno..XD..

¹⁶ У овом и у наредном примеру до изражаја долази још једна фреквентна појава – необележавање вокала (в. примере под 5в). Она се релативно често среће у вулгаризмима, што наводи на помисао да је, осим потребе за економичношћу, можда и израз извесне аутоцензуре.

д) скраћивање акронимизацијом:

- *kako si mi medena.....wtp.....swatkice:):):ljtp.....♥♥♥♥♥ /=волим те пуно, љубим те пуно!*
- **офс** :) /= *of course!*

6. ортографска англицизација¹⁷:

- ма **opushteno shto** sutra idemo u shkolu.....
- nisam ti **luche** ja od **juchee**....:;))
- idem svojoj **qtjiiii** :))) /= *kući!*
- **loodo**...:D :D :D /= *ludo!*
- o boze... kakav **loodak** :)
- J.K.¹⁸ is **baxuz baxuzni!**
- **Ewo** ja jedan **wic**. Prolazi Pirocanac sa **dewojko** pored **cewadinice** i pita **dewojku**... Jel ti se **swidja owaj** miris
- **Nishta prawo** bili, i **nishta prawo** postali, kasno **tjesh shwatiti** ja nisam kao ostali, **zhiwot** je **takaw**, nikad konce **swe** ne **drzhish**, zato pazi da ne **budesh to shto najwishe mrzish!**

7. комбиновање графема и других симбола/бројева:

- Probaj **о5**, slobodno! :PPP :D /=*onem!*
- vidi da ukljucis to prokletu zvono i javis se **1** u zivotu iz prvog puta

8. комбиновање графема уз промену кода (хомофоно скраћивање):

- САЈКЕ **4ever**... /= *forever, заувек!*
- **love u 2** :))))))

5. Жаргонизација

Примере жаргонизације у корпусу представљају следеће појаве: (а) померање значења стандарднојезичких лексичких јединица, (б) нестандартне лексичке и синтаксичке јединице; (в) конструкције и изрази са пермутацијом слогова или појединачних гласова; (г) интензификатори значења:

а) Померање значења најчешће је код глагола, али се појављује и међу именицама, нешто ређе и код придева:

- победити /= учинити нешто изузетно добро/ (*AXAXAXAX...pavle ninkov.pa ti si pobedio :))))*)
- пући, пукнути /= бити поражен, побеђен/

¹⁷ Ова појава је првобитно захватила графеме са дијакритичким знацима (у циљу избегавања двосмислености у писменој комуникацији електронским медијима који немају техничких могућности за бележење ове врсте знакова: *chachak* уместо *cacak*), да би потом захватила и друга слова и словне комбинације, проширивши се коначно и изван ортографског домена. Наиме, има неки корисници фејсбука графичком *w* или *j* замењују графичку *l*, подражавајући на тај начин дечји говор („тепање“). Ипак, ова појава, названа „фенсерски језик“ има своје критичаре и на самом фејсбуку; они су окупљени у посебну групу под именом *Svi mi koji mrzimo jebeno..(bwe, wowim te, swatko)...* /= *fenserski jezik!*

¹⁸ Из истраживачко-етичких разлога у раду се наводе само иницијали корисника: у оригиналном примеру овде се наводи пуно име и презиме.

одлепити /= полудети/
 палити /= бежати/; испала /= превара/; палба /= бежи!
 извалити /= приметити/
 објаснити, објашњавати /= бити изузетан, нешто одлично урадити/ (*hahaha e jeco objasnila si!!:)))*)
 угасити (га) /= не успети/
 напушити (некога), (из)напушавати /= критиковати/ (*morao sam da iznapusavam likusu iz hitne*)
 лик; ликуша /= особа мушког пола; особа женског пола/
 брука /= нешто изузетно добро/
 мајка /= нешто изузетно, одлично/ (*film je majka*)
 закон /= нешто најбоље/
 ливада: /= „бежи !”/ (*ae livada bre*)
 чупаво /= компликовано/

б) Међу жаргонским изведеницама (насталим суфиксацијом) има доста познатих, па и оних дуговечних лексема (*дрогерант, шмекер, фрајер, фотка, фолирање, зезање, роитиљијада*), што помало чуди у светлу чињенице да је једно од основних обележја жаргона његова несталност и релативно кратко „време полураспада”. У корпусу преовлађују изведенице с творбеним формантима које наводи Бугарски 2003 (*зиљавуша, ликуша /= пеј. девојка/; цвице /= цвекери/, слице /= слике/; бедак /= проблем/, фенсерај, позерај*), али има и неких још незабележених примера (*поззић*¹⁹, *поздравчек /= поздрав/, моби /= мобилни телефон/, хедара /= паметна глава ← head, eng.*). Такође, неретко се из једног жаргонски маркираног корена изводи читава породица речи: *смор, смарати, смарач, смарачина; цим, цимати/цимнути, исцимати /= јавити се: iscimaj me kad dolazis u 62 ili 61/, кул (← cool, eng.), кулирати, кулијана, искул; трип, триповати, истриповати*. Ипак, и овде преовлађују девербативне изведенице: *бањавати /= упасти, ненадано се појавити, ← банути: sutra banjavam rijan/, џибрити /= смрдети/, кунтати, пајкити /= спавати/, рокати /= ударати; извалити /= схватити/.*

Нешто ређу, али ипак присутну појаву представљају и нестандартне синтаксичке конструкције преузете из говорног језика које своје значење добијају тек правилним интонирањем:

- **da li je najjaci**,eto vidis pre ti stalo do ninkova nego do zanetija :))) : rrrrrrrr /≈ *наравно да није најјачи*; узлазна интонација, уз наглашавање упитне речце *да*/
- **ali** pavle ninkov?!? /≈ *где се њега сету?*; елиптичном конструкцијом уведеном везником *али* коју прати именичка именичка фраза сигнализира се чуђење./
- **heh, frke bez** ;) jubim:* /пермутација елемената у саставу колокације/

в) Како је већ закључио Бугарски (2003: 32), пермутације гласова и слогова (тзв. шатровачки) могу укључивати и фонотактички немогуће комбинације (као у последња два наведена примера):

- **zemo**,odjava /= *може*/

¹⁹ У корпусу има још примера са удвајањем завршних консонаната у скраћеним облицима речи: *supp* (= *супер*), *rozz* (= *поздрав*).

- Hmmm, vcrs ne mogu nikako, **trasu?** :) /= *супра*/
- **Zmiu** ga **loma** brate :) /узми; мало/
- smaras **tebra!**
- Limvo Glicesmu i pole vajsra, i kusajpo ad es en pijespre. :P :D :** /= *волим*²⁰ *Шмуглице* (надимак адресата) и *лепо спавај, и покушај да се не препијеш!*
- Ко **vira** taj **lipa**, ko je **kersme** pira :) /“Ко вари (= завија, дува траву) тај пали, ко је шмекер пипа./
- jache **njesra**....
- **mojne** matke molim te, ako si covek :D /= *немој!*
- **zemo**, odjava /= *може!*
- **Kblo konza**... :) /= *блок закон!*
- **rsmo tebra**... /= *смор, брате!*

г) У циљу експресивизације исказа најчешће се користе деадјективске изведенице са префиксом *пре-* (*предобра, пресупер, прејбено*), као и интензификатори попут *extra, cool, super* (чак и јуктапонирани: *ja sam napravio extra cool super NIKE raspored danas u školi*).

6. Промена кода/прекључивање кодова

Примери прекључивања, тј. промене кода (code switching) представљају изузетно фреквентну појаву коју треба детаљније и подробније истражити. Анализа корпуса потврђује закључак изнесен у Филиповић-Савић 1998, којим се заговара проширење значења овог термина на сваку врсту смењивања језичких кодова и унутар језички хомогене, тј. једнојезичне средине, уколико су учесници у комуникацији, осим матерњег језика, способни да се рецептивно или продуктивно послуже и неким другим језиком, чак и ако су *per definitiones* тек асиметрично билингвални. Наравно, с обзиром на глобални значај енглеског језика, као и на чињеницу масовне (готово стопостотне) заступљености енглеског у нашем школском систему, разумљиво је што се прекључивање у највећем броју случајева одвија на релацији српски – енглески. Ипак, забележени су и примери са прекључивањем на француски, италијански, шпански и грчки²¹, у ситуацијама у којима учесници у комуникацији очигледно деле

²⁰ Ово је интересантан пример синтаксичке жаргонизације – у корпусу се уз глаголе као што су *волети* и *љубити* учестало бележи изостављање облигаторног директног објекта (*волети некога/нешто*); интензивним коришћењем ових глагола у усменом општењу, нарочито као фаналних контактних сигнала, који служе за окончање комуникативне ситуације („*Aj' hao, љубим те!*“), дошло је и до њиховог семантичког пражњења и губљења експресивног набоја. Могуће је да би корисници стога употребу објекта схватили као исувише „лични“ чин (изјављивања љубави адресату!). Изостављањем објекта ови глаголи стичу вредност пуког сигнала за окончање комуникације.

²¹ (а) – *Mного te z tem* :) ♥♥♥ – *Z tem mnogo* =)))) ♥♥♥; (б) – *buona notte Danilo* :D – *E anche tu...* :) (в) *ambijent objasnjava neke stvari* :) *πράγματα σε όλα τα* :) (г) *Ay que romantico* :-) *Za mene* ♥ :-) :-) ? (д) *lococolocolo* :D.

обострано познат код. Прекључивање кодова, наине, претпоставља активно коришћење секундарног кода и од стране продуцента и од стране рецепијента. Оно делимично има и функцију генерацијског дистанцирања.

У корпусу су најчешће присутни примери правог интерфразалног прекључивања кодова, тј. транспоновања оригиналне форме из језика из којег се врши преузимање у оквиру једног те истог исказа (примери 1-7), али су бројни и околионализми, уз графичко-фонетску адаптацију, тј. транслитерацију (8-12), као и мешовити примери (13), понегде и уз огрешење о правописну норму енглеског језика (14-15)²²:

1. M. P.²³ **is counting down to** idem svojoj qtjiiiiii :))))
 2. imam, jer sam u Severnoj Karolini :D **otherwise NO** :P
 3. Anticka bi bila jako ponosna na mene da vidi ovaj **score**, хахаха! :D
 4. al su patike **chinese!!!!**
 5. oh **tnx** Alex :) ali ideš u **off** :P **nisi odgovorio na question** :D
 6. ti si sve osim **forever single** :p **single** ljudi nisu **married to** veljko cekic
 7. Grado widish i ona je tebi na **first** mestu! :)
 8. Opa, admini su **kjut** ;)
 9. super pesma, **baj d vej** ;)
 10. radim radim....svrari na farmu pravim rostiljijadu u nedelju u **17 o klok** ;)
 11. ...Љубав надјачала паре,албум делили за цабе... ... **риспект...**
 12. morala sam da vratim za onaj **hejt** od malopre :-** /бацити хејт на некога = замрзети га/
- 13. lajk very mač**
14. krajem meseca idem u Budvu, pa sam sva u tom tripu, **cant wait** :)
 15. ...Ty sam ja...**Dont panic...**

У корпусу се среће и знатан број термина из области компутерске технологије, укључујући и оне везане за коришћење саме друштвене мреже; ово се нарочито јасно види на примерима употребе глагола *to like* (eng. *donadatu se*), у различитим степенима графичке и морфосинтаксичке адаптираности, као и у различитим творбеним видовима (*likeovati*, *like-ovati*, *lajkati*, *lajkovati*)²⁴:

- мајо, **dilit, pliz** /= *delete, please*/
- toplo ti preporucujem **offline** i knjigu u sake...
- 1000 puta **like** :) najaca stvatr **ikada** ovo sve zene treba da procitajU :)
- :) Idi na kraj mog **walla**, imas status, Typhaine ga je **likeovala**.
- pokupiće **lajkove**.
- **LAJKAM** :)))
- Šta ti **lajkuješ?** :)))))
- **like-ujem** komentar :)))))
- Au!**Lajking** na kvadrat!

²² Терминолошка решења углавном према Филиповић-Савић 1998:140.

²³ Према је већина корисника пријављена под пуним именом (и/или надимком) и презименом, прекључивање се среће чак и у избору корисничког имена, као у случају Elena Dabl-jutief K. /Dabl-jutief представља фонетско-графички адаптирани акроним *WTF= what the fuck* (eng.).

²⁴ Корисници фејсбука, наине, имају могућност да уз сваки коментар и сваку фотографију притиском на линк *like* исказу своје допадање.

На извесним местима прекључивање кода представља начин за избегавање вулгаризама, чија би се употреба у матерњем језику кориснику учинила непримереном или грубом:

- ma **fuck off** admine
- **sucks!**
- insomnia!**madafaka!**:D /= *motherfucker!*
- слика је totalno **dirty** i добра је bas zato oh yeah

Напокон, у нешто ређим случајевима бележи се и појава интерфразалног прекључивања (на надреченичном нивоу):

- Najbolji је **MJ RULES**²⁵.....
- ovaj video је GENIJALAN! GENIJALAN! GENIJALAN! **I LOVE IT**..... ♥
- ...Ty sam ja...**Dont panic**...
- ohohohohohohohoh **gud morningggg my luv !!!! :)))** :P
- fino... **system works** :)

7. Закључак

Анализа корпуса показује да се у општењу омладинске популације унутар тренутно најактуелније социјалне мреже, премда се оно обавља у писаном медију, појављују готово све особености усмене језичке продукције, што укључује чак и постојање паравербалних и невербалних сигнала. Језичке реализације у анализираном корпусу показују бројне ортографске и морфосинтаксичке погрешке, као и нестандартну, стилски маркирану, жаргонску лексику. Извесно је да, за разлику од конвенционалних начина писаног комуницирања, ову социјалну мрежу, као и неке раније проучаване начине међусобног општења електронским путем (електронску пошту, причаонице, интернет форуме), карактерише потпуно одсуство структурних механизма, као и контроле, проверавања и корекције написаног.

Нарочито занимљив и продуктиван аспект представља феномен измене кодова, интрафразалне и интерфразалне смене употребе српског и (најчешће) енглеског језика.

Корпус добијен анализом социјалних мрежа овог карактера може послужити као допуна (премда, дакако не и замена) теренским истраживањима (која иначе укључују и много сложеније методе упитника, анкете, интервјуа); имајући у виду све особености социјалних мрежа на интернету, а поготову енормну популарност коју фејсбук одавно ужива међу омладинском популацијом, оне би могле бити предмет различито фокусираних лингвистичких, социолошких и социолингвистичких истраживања.

²⁵ MJ = Michael Jackson; MJ rules. ≈ Мајкл Џексон је најбољи- (= закон); to rule, eng.= владати.

Кључне речи: facebook, жаргонизација, code switching, проксимална концептуализација, социјална мрежа.

BIBLIOGRAFIJA

- Bernstein 1972:** B. Bernstein, *Studien zur sprachlichen Sozialisation*. Düsseldorf.
- Bugarski 2003:** R. Bugarski, *Žargon*, Beograd: XX vek, Čigoja štampa.
- Дурбаба 2008:** О. Дурбаба, Феномен „парландо“ и лингвистички статус интернет форума. *Зборник радова Међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност*. Крагујевац, 31. 10. – 01. 11. 2008. (у штампи)
- Filipović-Savić 1998:** J. Filipović-Savić, Novi pristup analizi preključivanja kodova, *Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske*, XLI/1: 135–145.
- Injac 2005:** G. Injac, Pozajmljenica ili promena koda? Engleski jezik u srpskom i poljskom pisanom diskursu. *Prilozi proučavanju jezika* 36: 125–135.
- Injac 2006:** G. Injac, U kom si ti tripu? Semantička i funkcionalna realizacija lekseme trip, neologizmi i derivacija u omladinskom slengu u srpskom, poljskom i engleskom jeziku, *Prilozi proučavanju jezika* 37: 185–194.
- Injac 2006a:** G. Injac, Full je teško biti cool! O semantičkim i funkcionalnim realizacijama anglicizama cool i full u srpskom i poljskom jeziku. *Socjolingvistyka* 20: 81–89.
- Koch, Oesterreicher 1994:** P. Koch/W. Oesterreicher, Schriftlichkeit und Sprache. Hartmut, G./Ludwig, O. (izd.) *Schrift und Schriftlichkeit. Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung*. 1. Halbband. 587–604.
- Radić-Bojanić 2006:** B. Radić-Bojanić, Deictic expressions in the discourse of electronic chatrooms, *Prilozi proučavanju jezika* 37: 195–199.

Olivera Durbaba

ZU MERKMALEN DES RESTRINGIERTEN CODES IM INTERNET-SOZIALNETZWERK
FACEBOOK: „EVO ME FACEBOOCHIM“

(Zusammenfassung)

Im vorliegenden Artikel werden Ergebnisse einer (sozio-)linguistischen Analyse der Sprachverwendung in einem der beliebtesten Sozialnetzwerke im Internet (*Facebook*) dargelegt, die sich als spontan, unstrukturiert und affektiv markiert erweist. Auf jeder Sprachebene werden unterschiedliche (morphologische, syntaktische und lexikalische) Normabweichungen festgestellt. Ein besonderer Augenmerk gilt umgangssprachlichen Neubildungen. Nachgegangen wird auch Prinzipien von Code-Switching, die Facebook-Benutzer verwenden, indem sie (meistens intraphrasal, d. h. innerhalb einer Aussage oder einer syntagmatischen Einheit/eines Satzes) zwischen der serbischen und (wiederum meistens, aber nicht ausschließlich) der englischen Sprache wechseln.

Саша Модерц
Београд

РЕЧНИЦИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У СВЕТЛУ НОВИЈИХ ЛЕКСИКОГРАФСКИХ ДОСТИГНУЋА У ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду представимо нека достигнућа италијанске лексикографије у електронској форми, с надом да се стечена искуства могу применити у српској лексикографији. Такође, желимо да скренемо пажњу и на неке недостатке које смо запазили у италијанским електронским речницима. Желимо да нагласимо да електронске речнике треба схватити као инструмент који доприноси већој брзини консултовања и нуди начин претраживања које папирни речници нису у стању да понуде: сам кориснички интерфејс не представља пуко естетско решење већ доприноси функционалности електронског речника.

Када се осврнемо на електронска издања српских речника, можемо да наведемо само један наслов, „Српски електронски речник“, који је израђен залагањем мр Милорада Симића, сарадника Института за српски језик САНУ заједно с тимом окупљеним око овог пионирског подухвата. Остављајући по страни два веома важна питања везана за овај речник¹ која су зауставила његову дифузију, сматрамо да је ово дело могло да представља важну прекретницу за српску лексикографију и за популаризацију српског језика у иностранству.

С друге стране, италијански језик већ је вековима предмет проучавања и анализе². Италијанска академија за неговање чистоте језика (Accademia della Crusca) основана је 1583. године, а први речник италијанског језика Академија је објавила 1612. године. Поред великог броја дела у којима се негује традиционалан приступ језику, применом компјутерске технологије током XX века отворио се простор за нов приступ у проучавању ове области³; крајем XX

¹ Спорна је методологија израде речника: „Српски електронски речник“ добијен је спајањем Речника САНУ (осам томова) и Речника Матице Српске (три тома). Одреднице нису прерађене и прилагођене новом издању. Друго питање тиче се ауторских права власника папирних речника и ово питање спречило је комерцијализацију овог електронског речника.

² Преглед развоја италијанске лексикографије пружен је у студији Валерије Дела Вале (Valeria Della Valle), *Dizionari italiani, storia, tipi, struttura*. Roma, Carocci, 2005.

³ Увођење компјутерске технологије омогућило је стварање првих електронских корпуса италијанског језика и објављивање првог фреквенцијског речника, *Lessico di frequenza della lingua*

века могућност да се компјутер примени у језичким и књижевним анализама постала је доступна најширем кругу корисника, захваљујући личним рачунарима и електронским издањима која су понуђена италијанском тржишту⁴.

Какве могућности пружају италијански електронски речници⁵? Поред чињенице да се могу инсталирати на чврсти диск рачунара и да су доступни у оној мери у којој је доступан рачунар, лаки су за консултовање и омогућују да брже дође до тражене информације. Сви електронски речници италијанског језика пружају могућност „навигације“, тј. могућност да се кликом на једној речи у одредници отвори прозор у којем је дефиниција речи на коју смо кликнули. Ову могућност подржава и постојећи „Српски електронски речник“, а она је нарочито важна за све кориснике који не немају довољно богат речник да би у потпуности разумели дефиниције.

Италијански речници нуде два начина претраживања: „основно“ и „напредно“.

У „основном“ претраживању у за то предвиђено поље уноси се тражена реч и на тај начин долази се до лексикографског објашњења. Ова функција електронских речника подудара се с начином коришћења папирног речника. Речник Девото-Оли пружа додатну могућност, да се тражена реч не унесе у облику номинатива или инфинитива, флективни облик се препознаје и корисник се упућује на одговарајућу одредницу. Ова функција свакако треба да буде подржана у српском електронском речнику⁶, нарочито ако се има у виду сложеност флексије у овом језику. Не треба заборавити чињеницу да електронски речник српског језика није намењен искључиво говорницима чији је матерњи језик српски већ и страним студентима српског језика, странцима или припадницима језичких мањина у Републици Србији. Српски речник требало би да у овом начину рада приказује у једној колони списак речи које претходе и које следе траженој одредници; овим решењем повећава се прегледност електронског речника.

„Напредно“ претраживање подразумева претраживање одредница према специфичним критеријумима претраге, или већем броју таквих критеријума истовремено. Док се у „основном“ претраживању полази од познате одреднице како би се добила њена дефиниција, у „напредном“ претраживању не полази се од једне речи већ се претраживање врши с обзиром на посебне

italiana contemporanea аутора Бортолинија, Таљавинија, Цамполија (Bortolini, Tagliavini, Zampolli; издавач: Garzanti, Milano 1972), затим речника *Vocabolario Elettronico della Lingua Italiana*, групе аутора, у издању IBM Italia, Roma, 1989. и дела *Lessico di frequenza dell'italiano parlato* аутора Де Маура, Манчинија, Ведовелија и Вореје (De Mauro, Mancini, Vedovelli, Voghera), издавач Ed. Etas, Milano, 1993.

⁴ У Италији ученици основних и средњих школа употребљавају речник италијанског језика и код куће и у школи. Лексикографија има значајну комерцијалну димензију, а речнике приређују чувени италијански лингвисти и филолози.

⁵ О проблемима лексикографије и о првим електронским речницима у Италији говори Карла Марело (Carla Marelo) у књизи *Le parole dell'italiano. Lessico e dizionari*. Zanichelli, Bologna 1996, стр. 155–164.

⁶ У даљем тексту израз *српски електронски речник* без наводника употребљава се као генерични назив и не односи се на речник који је приредио мр Милорад Симић.

лексикографске и граматичке ознаке које су унесене у саму одредницу. Те ознаке тичу се:

а) морфологије речи. Италијански електронски речници могу се претраживати према почетним гласовима, гласовима унутар речи, завршним гласовима, дужини речи. Могуће је пронаћи речи које се римују, или речи које садрже одређену сугласничку групу или слог итд. Могуће је претраживати речник селектујући истовремено два или више критеријума претраге (нпр., пронаћи речи које почињу гласом „а“ и садрже триграм „gli“); одређени гласови могу се искључити из претраге (нпр., пронаћи све речи које почињу гласом „а“ и не садрже триграм „gli“). Речник Де Мауро нуди најбоље решење за ова претраживања, а наведене могућности требало би унети у српски електронски речник.

б) Граматичке категорије. Овом претрагом могу се наћи речи које задовољавају критеријум претраге заснован на граматичким особинама речи. Могуће је добити списак италијанских глагола који се конјугирају с оба помоћна глагола; у Цингарелију такав списак садржи 255 глагола. Ограничење овог речника јесте немогућност да се критеријум претраге додатно сузи. Сви електронски речници италијанског језика нуде преглед морфологије, како именица и придева, тако и глагола. Цингарели у самој одредници нуди и преглед свих архаичних и неправилних глаголских облика. Речник Гарцанти, али и други речници, садржи и граматичке белешке уз одређену реч. Ове могућности треба унети и у српски електронски речник⁷, а у светлу чињенице да ће и српски језик једног дана постати један од језика Уније, да ће за њим постојати одређена потражња (у виду курсева језика итд.), било би упутно да се у српски електронски речник укључе што комплетнија граматичка објашњења.

в) Етимологије. У италијанским речницима могу да се траже речи с обзиром на њихову етимологију. Ова опција свакако треба да буде заступљена и у српском електронском речнику, нарочито имајући у виду помак који је у нашој лексикографији постигнут објављивањем „Речника страних речи“⁸. Претраживање речника с обзиром на језик порекла добро је уређено у речнику Сабатини Колети: овај речник садржи списак језика чије су речи ушле у састав италијанског језика. Одабиром језика и покретањем претраживања добија се списак речи које потичу, на пример, из британског енглеског. У другим речницима постоје одређене недоследности, нпр. у једним одредницама за означавање речи арапског порекла употребљава се термин „arabo“, у другим скраћеница „ar.“, што отежава претраживање. Задатак који се поставља пред будући српски електронски речник јесте увођење модалитета претраживања према етимолошким критеријумима: предлажемо претрагу

⁷ О неопходности да се граматичке белешке интегришу у речник говори и Росела Абатицкјо (Rossella Abbatichio) у раду *Typologies of Italian Dictionaries from the „Old“ to the „New“ Generations*. Примењена лингвистика 7. Друштво за примењену лингвистику Србије, Филолошки факултет у Београду, Филозофски факултет у Новом Саду, Београд-Нови Сад 2006.

⁸ Клајн, И. – Шипка, М., *Речник страних речи*. Прометеј, Нови Сад 2007.

према језику или дијалекту порекла с једне стране и претраживање према корену речи⁹ с друге.

г) Језичког регистра. Када је реч о овом проблему, у италијанској лексикографији приступи су различити. Речник Де Мауро негује комбинован приступ који, чини нам се, треба избећи. Наиме, овај речник се претражује према листи критеријума која обухвата како фреквентност речи, тако и дијалектолошку димензију и припадност речи неком од стручних језика, док речник Цингарели нуди прецизнију и детаљну поделу на струке и области. Могућност да се речник претражи према овом критеријуму важно је за стручне и научне преводиоце.

д) Фреквентности речи. Речник Де Мауро има комбинован критеријум претраге (в. тачку „г“): нуди седам група, а сама одредница у тексту обележена је одговарајућом ознаком која обавештава корисника о фреквентности речи, тј. да ли реч припада основном речнику или је архаизам. И овај критеријум претраге требало би уврстити у српски електронски речник; имајући у виду да је данас могуће прикупити и обрадити у релативно кратком времену обиман електронски корпус српског језика, поменути подаци о фреквентности речи у српском језику не представљају недостижан циљ.

ђ) Текста дефиниције. У неким од консултованих електронских речника италијанског језика нуди се могућност да корисник сам унесе реч или речи за које претпоставља да треба да буду у дефиницији тражене речи и да на тај начин преко саме дефиниције дође да речи или израза за којим трага. Утисак је да су у овом погледу речници Де Мауро и Цингарели комплетнији од осталих, али и они имају одређене недостатке. Једна замерка тиче се структуре текста одреднице. Могућност да се у неколико секунди испита читав корпус од 150.000 речи садржаних у сваком од ових речника није у потпуности искоришћена јер одреднице нису састављане наменски за електронске речнике већ су преузете из папирних издања. Самим тиме одреднице нису писане по унапред задатим, једнообразним шаблонима и критеријумима. Корисник који жели да помоћу електронског речника састави списак свих сисара треба да покрене опцију „напредно претраживање“ и да у пољу „дефиниција“ унесе реч „сисар“ (ит. *tamifero*). Речник Де Мауро производи списак од (само) 232 сисара. На списку сисара, међутим, недостају *мачка* (присутни су *рис* и *тигар*) или *делфин* (присутан је *кит*). Проблем настаје због тога што је у овом речнику *мачка* дефинисана само као животиња из реда Мачака (на италијанском: *felino*) те је програм не може класификовати међу сисаре. Исти је случај с *делфином*, који је дефинисан као *cetaceo* („ред китова“, за разлику од *кита*, који се у истом извору дефинише као *cisarp*). Сматрамо да треба омогућити да се електронски речник употребљава и као својеврсна енциклопедија: нпр., тражећи одредницу „радост“ електронски речник требало би да буде у стању да понуди не само низ синонима или антонима („усхићење“, „раздраганост“ итд.) већ и да понуди и преглед фразеолошких израза који су везани за одабрани појам, било на непосредан начин (јер је сама реч „радост“ садр-

⁹ На пример, могле би се довести у везу речи *појас* и *распојасати се*, али и *нас* и *циник* итд.

жана у фразеолошком изразу – „скапати од радости“, „плакати од радости“), било на посредан начин, повезујући тражену реч и фразеолошки израз који нису у упадљивој лексичкој вези (нпр. *погинути* : *изгубити главу*).

Када је реч о претраживању текста одреднице, речник Цингарели садржи и опцију претраживања *tutto testo* („комплетан текст“) која омогућује да се у целом речнику тражи одређена синтагма, реченица или произвољан низ речи. Ово је од велике важности јер уколико се у одговарајуће поље унесе, нпр., италијански прилошки израз *a più non posso* („пуно“, „до изнемоглости“), речник упућује на седам одредница у којима је присутан овај израз. На основу претпостављеног текста дефиниције може се наћи жељени лексем, што захтева одређену вештину и интуитивност у коришћену речника. Прецизно уређен текст одредница може у великој мери да повећа информативност самог речника. Поменути могућности претраге треба проширити и на речи и појмове који су међусобно смисаоно повезани. Таква могућност делимично је заступљена у речнику Цингарели (в. ниже, тачку „о“) али било би боље уколико би се, на пример, уневши реч „кухиња“, генерисао списак речи и појмова који су релевантни за унесену реч (предмети: „кутлача“, „нож“, „ђевђир“, „лонац“, али и радње: „кувати“, „спремати“ итд.). Занимљиво је да такве информације постоје у илустрацијама папирних издања италијанских речника; још занимљивија је чињеница да постојеће илустрације нису укључене у електронска издања.

е) Датума. Електронски речници италијанског језика пружају информацију о томе када је нека реч први пут забележена у писаним изворима. Јединица за мерење времена у италијанским електронским речницима су столећа, а у одредници, уколико такав податак постоји, наводи се и тачна година објављивања или писања извора. Такво решење имају Де Мауро, Сабатини Колети, Цингарели и Девото Оли (три последња речника укључују и речи забележене у 21. веку).

ж) Глаголске рекције. У италијанском језику правилна употреба предлога одговара правилној употреби падежа у српском језику. Само речници Гарцанти и Девото Оли дају посебан преглед глаголских рекција. За будући српски електронски речник било би веома важно да се посвети посебна пажња овом питању и употреби предлога уопште.

з) Цитираних аутора. Консултовани италијански речници нуде преглед списка аутора који су цитирани у речнику. Претрага се може вршити тако што се одабере један аутор и покрене претраживање; тиме се добија списак одредница које садрже цитат датог аутора. Италијански речници не наводе као изворе некњижевна дела (дневну штампу, периодичку итд.), док постојећи папирни речници српског језика то чине и ово је, сматрамо, једна од предности наших речника у односу на италијанске.

и) Цитата. Овом опцијом омогућује се да се провери да ли је реч садржана у неком цитату у речнику. На пример, реч *cane* у Цингарелију присутна је у шест одредница, код шест аутора. Комбинацијом два критеријума претраге могуће је проверити да ли се, на пример, у речнику наводи цитат аутора Буцатија у коме се помиње реч „мачка“, и сл. Спискови речи које се јављају у

цитатима садрже и флективне облике, што може да се примени и у српском електронском речнику, с обзиром на сложену флексију српског језика. За српски електронски речник предлажемо могућност да се уведе и додатни извор за цитате. Имајући у виду све већи капацитет оптичких медија, ваљало би размислити о могућности да се уз електронски речник српског језика приложи и корпус извора и књижевних дела за која су истекла ауторска права, чија су ауторска права откупљена или су уступљена за потребе електронског речника и да се претраживање цитата, тј. контекста у којима се јавља дата реч или израз прошири на огроман корпус. Могуће је замислити и централни корпус, смештен на једном серверу, који би био доступан корисницима путем интернета. Оваква могућност није предвиђена у италијанским електронским речницима и она заправо превазилази тренутне представе о томе шта могу да буду електронски речници. Предност овог решења јесте могућност да се централни корпус стално допуњује, док у папирном издању или у издању на оптичком медију таква могућност не постоји¹⁰.

ј) Пословица. Италијански речници нуде могућност да се провери да ли је дата реч присутна и у некој од пословица које су уврштене у речник. Не постоји опција којом би се генерисао списак свих пословица, што представља недостатак ових речника. У српском електронском речнику требало би да се омогући генерисање оваквог списка, чиме би корисник имао увид у целокупан корпус пословица.

к) Синонима и антонима. Сви италијански речници нуде могућност прегледа синонима и антонима, чиме је у великој мери обесмишљено постојање папирних италијанских речника синонима. Ову опцију свакако треба укључити у речник српског језика, уз коментар о специфичном значењу сваког синонима и уз упутство када се који синоним може употребити. Бриљантан италијански речник синонима који завређује да буде поменут на овом месту због концепције и детаљних упутстава за употребу синонима јесте стари и, чини се, недовољно популарисан и неправедно занемарен Чезанин речник синонима и антонима¹¹.

л) Идиоматских израза и фразеологизама. Као и у случају пословица, у италијанским електронским речницима није могуће генерисати списак идиоматских израза и фразеологизама који су ушли у састав речника; до таквог списка може се доћи заобилазним путем у случају једног речника (претраживањем према речима садржаним у дефиницијама, уносећи низ „fig.“ у речнику Цингарелију – тим низом означени су идиоматски изрази и фразеологизми). Одсуство било какве класификације и груписања фразеологизама према њиховом значењу представља битан недостатак овако генерисаног списка; остаје надање да ће се у будућем српском електронском речнику овај део грађе обрадити на начин који ће кориснику моћи да пружи обавештење

¹⁰ Уп. пројект *Transpoetika project* Томе Тасовца, Универзитет у Принстону (www.ncd.matf.bg.ac.yu/casopis/06/Tasovac/Tasovac.pdf).

¹¹ Чезана, Ђани (Cesana, Gianni), *Dizionario ragionato dei sinonimi e dei contrari*. Milano, G. De Vecchi 1972.

о синонимним фразеолошким јединицима, о њиховој фреквентности у савременом језику итд.

љ) Вишечланих израза. Изрази *с времена на време, од немила до недрага, на крај света* и сл. у традиционалном лексикографском приступу не наводе се засебно, као једна јединица већ се распоређују унутар одреднице, редом, *време, или немио, недраг, или крај, свет*, што битно отежава проналажење значења вишечланих израза. Решење које је примењено у речнику Де Мауро битно олакшава проналажење значења вишечланих израза будући да је у том речнику омогућено да се у поље за претрагу унесе цео вишечлани израз. Могућност оваквог претраживања не подржавају сви италијански речници и захваљујући управо овој особини Де Мауров речник је у великој предности у односу на друге речнике. У српски електронски речник требало би унети не само Де Маурово решење већ и пружити додатно обавештење о фреквентним колокацијама у српском језику.

м) Нијанси у значењу. Опцију семантичког разграничења између речи сличног значења нуди речник Цингарели, али не за све синониме. Могуће је поредити значење именице *libro* („књига“), синонима *volume* (такође „књига“) и *tomo* („том“). Сматрамо да је ова опција изузетно важна; она подсећа на концепцију Чезаниног речника и свакако би требало да буде укључена у српски електронски речник, али с могућношћу да се генерише списак речи, или група речи чије се нијансе у значењу пореде. Тиме би корисник имао увид у то које су речи и који синоними предмет детаљније семантичке анализе.

н) Префикса и суфикса. За морфолошку анализу речи, ова опција представља велику помоћ коју свакако треба применити и у српском електронском речнику. Када је о морфолошкој информацији реч, ваља подсетити да речник Цингарели нуди, уз сваку именицу или придев, и списак алтерираних облика. Ова драгоцену информацију није употпуњена податком о њиховој фреквентности, јер нису сви наведени облици алтерација у употреби у савременом италијанском језику: неки су песничког карактера, други су регионализми итд. Цингарели садржи и „Правописне белешке“ које помажу кориснику да избегне неке од уобичајених грешака (на пример писање великог и малог слова, употреба заграда и интерпункције итд.), али овај речник ни у овом случају не пружа могућност да корисник генерише списак свих „Правописних белешки“, чиме би добио својеврстан „садржај“ обрађених правописних питања. На те „белешке“ корисник наилази насумице у речнику. Сматрамо да српски електронски речник треба да садржи комплетну информацију о правописној норми српског језика, на начин како је то урађено у италијанским папирним и електронским речницима. Иако за италијански језик постоји посебан правопис који се бави искључиво правописним нормама, оне су укључене у граматике и речнике језика а само дело, засебан „правопис италијанског језика“¹² не перципира се као нужан документ.

¹² Можемо навести један правопис италијанског језика: Питано, Ђузепе (Pittano, Giuseppe), *Così si dice (e si scrive)*, Zanichelli, Bologna 2009.

њ) Релевантних речи и израза. Овом опцијом италијански електронски речници нуде могућност кориснику да на једном месту имају увид у имицие, придеве, глаголе и изразе који су повезани с одређеним појмом или појавом. На пример, уз одредницу *abito* („одело“) стоји лексиколошки додатак у ком се наводе врсте одела (*цивилно, црквено, свечано, вечерње, радно* итд.), особине одела (*истрошено, закрпљено, тесно, припијено, unisex, casual* итд.) и радње везане за одело (*навући, обући, гужвати се, рашиити се* итд.). Речник Цингарели може да генерише листу речи уз које стоји поменути лексиколошки апарат али до списка се долази посредним путем, уносећи у опцији за напредну претрагу реч *nomenclatura*. На тај начин заобилази се још један мали недостатак овог речника. Препорука за ауторе будућег српског електронског речника била би да се у речник унесе опција директног генерисања листе речи с оваквом лексиколошком обрадом.

Закључујући овај преглед, општа замерка коју треба изнети када се говори о електронским речницима италијанског језика тиче се одсуства илустрација. Док су папирна издања опремљена богатим и детаљним илустрацијама, у црно-белој техници или у колору, које су објављене чак и у посебном тому, као у случају речника Де Мауро (уз папирно издање овог речника добија се визуелни речник од 128 страна), електронски речници не садрже такав материјал. И они електронски речници који су у првом издању уимали илустрације, као Сабатини Колети из 1996. године, у новијим верзијама лишени су те опреме. Таква одлука издавача чини нам се неоправданом имајући у виду све већи капацитет оптичких медија и чињеницу да илустрације за поменуте речнике већ постоје у папирним издањима и да се могу преузети без битних измена у електронским издањима. И будући српски електронски речник требало би да буде опремљен детаљним илустрацијама које би пратиле лексику, нарочито лексику секторијалних језика. Упркос комерцијалној димензији италијанских електронских речника, треба напоменути да већина ових речника може да се консултује бесплатно, путем интернета, што такође представља изузетно моћно средство популаризације италијанског језика. Такву могућност треба да понуди и електронски језик српског језика.

На крају овог набрајања и изношења препорука о томе какве могућности би требало да садржи савремен електронски речник српског језика, треба да напоменемо да опције претраживања које смо навели нису у потпуности заступљене у сваком од консултованих италијанских речника. Сматрамо да изнесене примедбе и сугестије могу бити од користи како би будући српски електронски речник био што функционалнији и комплетнији и како би се избегли постојећи недостаци које смо приметили у анализираним италијанским речницима.

Кључне речи: лексикографија, електронски речник.

Sasa Moderc

I DIZIONARI DELLA LINGUA SERBA ALLA LUCE DELLA
LESSICOGRAFIA ITALIANA

(Riassunto)

L'analisi dei dizionari della lingua italiana in versione elettronica ambisce a indicare le possibili linee di sviluppo dell'ancora ufficialmente inesistente dizionario elettronico della lingua serba. Basandosi sull'uso e l'analisi dei dizionari italiani elettronici si suggeriscono soluzioni lessicografiche da adottare nel dizionario serbo e si segnalano gli elementi da modificare e migliorare al fine di evitare di ripetere nel dizionario elettronico serbo difetti e incoerenze presenti nelle edizioni italiane.

Parole chiave: lessicografia, dizionario elettronico

Драгана Вељковић Станковић
Београд

ПРАГМАТИЧКА ВРЕДНОСТ ТАУТОЛОШКИХ ИСКАЗА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду су размотрене структура, комуникативна функција и значења таутолошких исказа у српском језику. Издвојене су две велике групе таутолошких исказа: номиналне и глаголске таутологије; на примерима је показан већи семантички обухват номиналних таутологија, које су – према основним типовима прагматичких значења – разврстане на (1) таутологије толеранције, (2) таутологије самосвојности, (3) таутолошке евалуације и (4) облигаторне таутологије. Заједнички семантички именитељи номиналних и глаголских таутологија јесу: (а) значење прихватања/толеранције и (б) евалуације, зато их – без обзира на разлике које постоје између ових двеју врста таутолошких исказа – сматрамо базичним прагматичким значењима таутолошких исказа у српском језику.

1.0. Конструкције типа „X је X“ – у прагматици познате као таутолошки искази – уобичајене су у колоквијалном језику, зато их је најбоље проучавати у контексту свакодневне комуникације, водећи рачуна о специфичностима језика и културе за које су везани.

Често чујемо, или сами кажемо: *Живот је живот. Дете је дете. Лето је лето.* и сл., али – иако су ови и слични искази еклатантан пример неинформативности – мало ће ко потражити додатно објашњење у вези са њиховим значењем. Шта је заправо речено? Које је значење актуелизовано? Каква је природа тог значења? – то су само нека од питања која су инспирисала овај рад.

Таутолошки искази, насупрот очекивању, не ометају успешну комуникацију. Контекстуализација отклања амбивалентност, а начин(и) употребе и учесталост јављања утичу на издвајање и стабилизовање појединих типова прагматичког значења. Тако се, у различитим језицима, па и у српском, формира невелик број таутолошких формула са релативно ограниченим, али за сваки језик достатним значењским потенцијалом.

1.1. Таутолошки искази су минималне копулативне конструкције које имају форму циркуларне (и стога неприхватљиве) дефиниције (*X је X*), али, по природи својој, нису дефиниције. За типичну „формулу“ номиналне таутологије карактеристичне су хомоморфност субјекта и именског копулативног предикатива, као и стабилна синтаксичка структура (С–П). Значења ових

таутологија почивају на функционалној неравнотежи 'леве' и 'десне' стране исказа: (истообличким) именским делом предиката субјекат се не идентификује, већ се – актуелизовањем одабраног прагматичког значења – квалификује. Отуда исход употребе таутолошких исказа није настајање кодног шума, већ добијање нове информације у вези са фокусираним ентитетом.

1.1.1. Структура таутолошког исказа може бити проста или сложена. Иако доминантна таутолошка формула $X је X$ (уз могућа проширења, која утичу на промену прагматичког значења, нпр. $X је X, Y је Y, Z је Z$, в. 4.2.1) подразумева понављање централног члана таутолошког исказа – који може припадати свакој од променљивих врста речи – критеријум поделе примарно треба да буде усклађен са функцијом и значењем ових исказа, а тек секундарно и са припадношћу одређеној врсти речи. Као што ће бити показано, исто прагматичко значење могу имати таутолошки искази чији фокални члан припада различитим врстама речи (в. 4.2, 4.2.1). Наша подела, уважавајући значењски критеријум, издваја две велике групе: *номиналне* и *глаголске* таутолошке исказе. Номинални таутолошки искази увек су просте реченице, док глаголске таутологије имају форму зависносложених реченица (в. 5.0, 5.1, 5.2).

Због веће учесталости и разноликости значења, у овом раду примат дајемо номиналним таутологијама, које смо разврстали на: *таутологије толеранције*, *таутологије самосвојности*, *таутолошке евалуације* и *облигаторне таутологије*.

1.2. Таутолошке исказе треба разликовати од таутологије као стилске фигуре и од таутолошких дефиниција. За разлику од таутолошких исказа, „таутологија-фигура увијек се остварује у форми независне синтагме или независносложене реченице“ (Ковачевић 2001: 152).

Објашњавајући разлику између синонимије и таутологије, М. Ковачевић каже: „Да би синонимија добила статус таутологије, синоними морају бити у непосредној синтаксичкој вези. Синоними у таутологији творе, дакле, синтаксичку конструкцију. Један од основних типова таутолошких конструкција јесте субјекатско-предикатска веза синонима, или тзв. таутолошка дефиниција, као нпр.: (4) *Во шароња је шарен во*. (Б. В. Радичевић, 148); [...] *Лопов је онај који је украо*. *Издајник је онај који је издао* (М. Бећковић, 50) итд. (Ковачевић 2001: 151–152, графички истакао М. К.). Аутор истиче да таутолошка дефиниција никада не може бити репрезент таутологије као стилске фигуре. Поред тога, Ковачевић наглашава: „У сва три типа везничких таутолошких конструкција (копулативном, дисјунктивном и експланативном) координирани члан конструкције комуникативно је стопроцентно редувантан јер понавља значење претходног координираног елемента“ (Ковачевић 2001: 153); код таутолошких исказа¹, међутим, очито је да би изостављање било ког члана водило урушавању читаве структуре и њеног значења.

¹ У даљем тексту термине *таутолошки исказ* и *таутологија* користећемо као синонимне, као што је то у прагматици већ уобичајено.

1.3. У логици се таутологије тумаче као исказне формуле које су увек тачне², а употреба истих речи упућује и на проблем аутореклексивности, који посебно интересује филозофе.

Исте речи не условљавају „истост“, зато М. Беланчић указује: „Способност приписивања (неком ентитету) односа типа ($x = x$), односно његовог наводног односа једнакости према себи, има само језик“, и додаје: „тврдња да су неке ствари саме себи идентичне подразумева управо њихов однос (који је тај однос једнакости) према себи. Отуда формула ($x = x$). Али, без обзира [на то] што је, у овом случају, реч о самореклексивној релацији (у сличном смислу у коме се, рецимо, каже да је једна класа елемент саме себе), ипак овај однос, као и сваки други, јесте однос једног према другом. Зато себи самој једнака ствар укључује (логички) однос према себи као према (нумерички) другом, дакле, једнакост између две ствари“ (Беланчић: 1997). Поред тога, овај аутор нас разложно подсећа на Деридине речи да „идентитет не може да постоји без разлике“, тврдњу чију истинитост таутолошки искази природом својом у потпуности потврђују (в. 4.3.4.1).

2.0. О таутолошким исказима најчешће се говори у прагматици. Проучаваоци који се не приклањају крајностима, те не занемарују ни семантичку ни прагматичку страну таутологија, сматрају да таутолошки искази поседују језгрена значења ослобођена зависности од контекста, али не поричу присуство импликатура (Вонг Кинг Он 2006: 13). Ова тврдња је само делимично тачна и не може се односити на све језике.

У српском језику таутолошки искази се ретко употребљавају као потпуно самостални; чак и када се јаве без лингвистичког окружења, њихово разумевање обично је везано за поједине елементе комуникативне ситуације. Знатно је мање таутологија чијем је осамостаљивању допринела веома честа употреба са истим прагматичким значењем, због чега је контекст, с временом, постајао све ређи (а најзад и сасвим излишан) пратилац исказа (нпр. *Обећање је обећање, Посао је посао* и сл.).

2.1. Присталице Грајсовог учења значења таутологија доводе у непосредну везу са импликатурама и поштовањем конверзационих максима. Ако саговорници, руководећи се *начелом сарадње* (као општим принципом), повлаче рационалне и пожељне конверзационе потезе, подразумева се да ће поштовати максимуму *квантитета*. Категорија квантитета повезана је са количином (исказаних/пренетих) информација, и обухвата две подмаксиме, које налажу да (1) допринос комуникацији треба да буде што информативнији (за циљ одређеног разговора), али да, при томе, (2) степен информативности не премашује границу пожељног квантума информација (Грајс 1987: 57–59).

Руководећи се овим узусима, таутолошке исказе можемо окарактерисати као грубо кршење максиме квантитета, јер, стога узевши, о њиховом информативном доприносу не може се говорити (Грајс 1987: 63). Ипак, пошто су таутологије нужно истините и тим својством удовољавају максими квалитета

² Према Витгенштајну, реченице типа *Зелено је зелено* нису праве таутологије, већ искази који позајмљују форму таутологије, при чему копула омогућава својеврсну атрибуцију.

(’нека ваш допринос комуникацији буде истинит’), квантитативни недостатак надокнађују генерисањем импликатура. Према Левинсоновом мишљењу, исказ *Rat je rat* има следећу импликатуру: „у рату се увек догађају језиве ствари, таква је природа рата и стога је залуд јадиковати над том несрећом“ (Левинсон 1983: 111).

2.2. Међутим, имајући у виду да су импликатуре нестабилна и модификацијама подложна категорија, Вјежбицка с правом запажа да их је немогуће са сигурношћу предвидети, особито ако се таутолошки искази посматрају као деконтекстуализовани (Вјежбицка 2003: 400). Лексичко значење речи *rat*, додаје Вјежбицка, заиста може подстаћи генерисање импликатура, али то не значи да на аналоган начин можемо тумачити и друге таутологије (нпр. *Људи су људи*, *Родитељ је родитељ*, *Оплата је оплата* и др.).

Ова ауторка своја запажања поткрепљује испитивањем таутолошкоих исказа у енглеском, руском, пољском, кинеском и јапанском језику. Упркос неким заједничким цртама, облици употребе, значења таутолошких исказа, а понегде и њихова форма у свакоме језику издвајају се одређеним специфичностима, што недвосмислено води закључку да се њихова прагматичка значења не могу генерализовати, односно – не могу се изводити из Грајсових максима и усклађивати с општим принципима комуникације.³

2.3. Е. Мики таутологије сагледава као аутоидентификационе исказе који подразумевају евокацију заједничког ванлингвистичког знања учесника у комуникацији. Овај аутор сматра да процес семантизације таутолошког исказа (у датом контексту) има обележја реидентификације и реафирмације (ово се, пре свега, односи на таутологије којима се истиче непроменљивост, тј. стабилна природа фокусираног ентитета, нпр. *Rat je rat*, *Трговина је трговина* и сл., а тврдња се тиче најширег сагледавања природе таутологија) (Мики 1996: 641–643).

Међутим, наведено промишљање има бар три слабе тачке: а) за разумевање таутологије није увек неопходан контекст, зато ни евокацију (заједнич-

³ Вјежбицка запажа да постоји више типова таутолошких исказа, али да се језици и у том погледу разликују, што доказује неодрживост „радикалног“ прагматичког приступа. Ауторка сугерише да најпре треба уочити особености појединих типова таутологија, а потом их – користећи „вокабулар“ семантичких примитива (исп. Вјежбицка 2004: 414–415) – диференцирати „формалним кључевима“, јер су многе двосмислене (нпр. нагласак на сличности – ’све су исте’ ← *Шницла је шницла* → нагласак на посебној вредности /и/ незаменљивости другом врстом хране, нпр. поврћем/) (Вјежбицка 2003: 403). Међутим, показало се да сачињавање „кључева“, односно семантичких формула које би верно осликале значења појединих типова таутологија није једноставно. Наиме, формуле засноване на семантичким примитивима често су преопширне и компликоване, поред тога, упркос пажљивом конструисању, оне могу одговорати само релативно ограниченом броју истоврсних таутолошких исказа. Напор да се њима обухвати што већи број таутологија које припадају једној класи води прекомерном уопштавању, које, имајући тежак задатак да значење презентује из двеју преспектива – пошиљачеве и примаочеве – читаву конструкцију чини одвећ конфузном. Као илустрацију, наводимо „формулу“ већ поменутог Левинсоновог примера *Rat je rat*, коју, употребљавајући семантички метајезик, Вјежбицка разлаже на следећи начин: „*War is war* – (a) everyone knows: when people do things of this kind something bad can happen to other people because of this; (b) I know: someone can think: this is bad it should not be like this; (c) I think: one should not think this; (d) one should know: it is always the same (when people do things of this kind) it cannot be not like this; (e) I don’t want to think: this is bad; (f) I don’t want to feel something bad because of this (Вјежбицка 2003: 405).

ког знања насталог на основу познавања контекста) не сматрамо обавезном (в. 2.0); б) уместо о идентификацији, можемо говорити само о *афирмацији аутохтоног квалитета* (4.2); в) оспоравањем процеса идентификације укида се могућност разматрања реидентификације.

3.0. Посматрајући таутолошке исказе у српском језику, и то пре свега оне који се (веома често) јављају у колоквијалном језику⁴, није тешко запазити да је њихова максимално редукована форма постала економична и препознатљива матрица, која, у зависности од врсте и ширине контекста, продукује различита прагматичка значења; стога је функција синтаксичких формула иконичка.

3.1. Значења таутолошких исказа често су условљена ширином контекста: минималан контекст или присуство искључиво нејезичког контекста (нпр. релевантних нелингвистичких елемената комуникативне ситуације) значајно утиче на значење именичких (номиналних) таутологија (в. ниже), док глаголске таутологије одликује висок степен аутономности⁵, отуда су оне у српском језику лако разумљиве и када се јаве као самосталне:

- (1) *Живот је живот*
нема ту шта
ко мисли да није
грдно се vara (Радовић, 2008: 291).
- (2) *Жене су жене*
нису жене оне жене које не мисле тако (исто, 291).
- (3) *Ко је јео, јео је.*
Ко је спавао, спавао је.
Данас је нови дан,
водите рачуна (исто, 290).
- (4) *Било је како је било!* Било па прошло!
То се више променити не може!
Дајте да видимо шта ћемо данас и сутра!
Да не испадне опет како не би требало да буде! (исто, 296).

У прва два примера експонирање истог истим обезбеђено је значењским помаком: именица у служби субјекта реализује целокупно денотативно значење, док иста реч у функцији именског копулативног предикатива, поред денотативног, актуелизује и конотативна значења, која могу бити повезана и са релационим семантичким цртама (нпр. *Мајка је мајка.* → пружа деци нежност, подршку, брине о њиховом психофизичком развоју и др.).

⁴ Поред примера из колоквијалног језика, користимо и таутолошке исказе ексцерпирани из сабраних списа Душана Радовића (2008); в. Литература.

⁵ Глаголске таутологије могу се – без опасности од амбивитетности – јављати и као самостални искази. Тако се и уводне реченице Радовићевих поетских порука (*Ко је јео, јео је. Ко је спавао, спавао је. Било је како је било!*) могу употребити и ван текстуалног окружења, а да при томе значење остане сасвим јасно. Основно прагматичко значење своди се на помирљивост са ситуацијом која је резултат (не)вршења какве радње. Адресант истиче немогућност накнадне интервенције и/или непроменљивост стања, што је јасно саопштено у четвртном примеру (в. 5.0).

4.0. Таутолошки искази у српском језику имају различите комуникативне функције и прагматичка значења. Таутологије са именском речју као централним чланом упућују на прихватљивост фокусираног појма (4.1), истицање његове самосвојности (4.2), евалуацију (4.3) и облигацију (4.4).

4.1. *Таутологије прихватања и толеранције* (центар таутологије истакнут је као ентитет који се због стабилности/непроменљивости својстава, без обзира на природу њихову, толерише).

Својом формом и значењем таутолошки искази лако обезбеђују потпору гледишту адресанта. Тако се, на пример, разумевање и разложен став прихватања онога што се сматра неизменљивом датомошћу може лаконично исказати:

(5) <i>Девалвација је девалвација.</i>	(8) <i>Дете је дете.</i>
(6) <i>Политика је политика.</i>	(9) <i>Глумац је глумац.</i>
(7) <i>Рат је рат.</i>	(10) <i>Планина је планина.</i>

Било да карактер одређене појаве подразумева непожељне последице (5,7), било да су негативна својства читљива из конотативног значења (6), природа ентитета сагледава се као непроменљива, па отуда и помирљив став и прагматичко значење 'X треба прихватити такво какво јесте'.

Именски копулативни предикатив има функцију рестриктивног квалификатора и њиме се истиче стабилност – за сваки пример контекстуално истакнутог – својства (или својстава). Рестриктивност се тиче одабране, у датој комуникативној ситуацији значајне карактеристике именског центра таутологије⁶, а померање фокуса толеранције остварује се избором какве друге истакнуте карактеристике ентитета X.

Када је у питању сагледавање разноврсних појава и околности, у функцији централног члана најчешће је апстрактна именица ($X_{\text{апстр.}}$ је $X_{\text{апстр.}}$), а такође су уобичајене таутологије овог типа с изоморфним субјектом и именским делом предиката који денотирају живо биће или, пак, штогод неживо ($X_{\text{живо}}$ је $X_{\text{живо}}$; $X_{\text{неживо}}$ је $X_{\text{неживо}}$). Овакав „реалистичан“ став карактерише експанзивност, те се – у складу са великом екстензијом наведеног прагматичког значења – као фокус таутолошког исказа може јавити безмало свака именска реч.

4.1.1. Уколико именска реч означава 'живо', таутолошке исказе у којима су употребљени облици једнине одликује висок степен апстракције, уз то, они нису погодни за негативну евалуацију. Као што се уопштавање везује за једину ($X_{\text{јд}}$ је $X_{\text{јд}}$), плуралом се истичу својства класе ($X_{\text{мн}}$ је $X_{\text{мн}}$) (сама припадност класи имплицира поседовање одређених карактеристика). У српском језику уобичајена су оба подтипа таутологије прихватања (а/ $X_{\text{јд}}$ је $X_{\text{јд}}$; б/ $X_{\text{мн}}$ је $X_{\text{мн}}$):

- (11) *Човек је човек*, често попусти када је под притиском стреса и плане.
- (12) *Мало ко ће ти помоћи, људи су људи* – свако гледа своја посла.
- (13) *Ђак је ђак* – увек би хтео вишу оцену.
- (14) *Ђаци су ђаци*, преписаће кад год могу.

⁶На пример: *Дете је дете и не треба га оптерећивати проблемима одраслих* (уп. 8) → 'дете је незрело, неискусно, рањиво'; свако дете поседује особине *а, б, в ...* 'које треба прихватити, те њима прилагодити своје понашање, ставове и очекивања.

Сви примери подразумевају мање или више толерантан став према природи човековој; привилегију генерализације задржавају једински облици, док се множински знатно чешће (зло)употребљавају са циљем дисквалификације (нпр. *Жене су жене* нпр. површне, брбљиве и сл.), која није својствена сингуларној форми (исп. *Жена је жена*).⁷

4.1.2. *Таутологије лимита толеранције*. Исказе којима говорник недвосмислено сигнализује да је граница толеранције досежута препознајемо као подврсту таутологија толеранције. Типичан представник је исказ са прилогом *доста* као фокалним чланом, али ваља приметити да и друге таутологије овог подтипа, без обзира на врсту речи, задржавају значење овог прилога као сталну или факултативну импликацију, те често сугеришу прекид (16) или промену активности (17):

(15) *Што је доста доста је.*

(16) *Шала је шала, а сад хајде да поразговарамо.*

(17) *Добро, игра је игра, али после сами спремите собу.*

4.2. Таутологије самосвојности (афирмација аутохтоност ентитета).

Искази којима се истиче посебност особе или ентитета служе за издвајање појединачног од осталих чланова класе; због ове функције сматрамо их дистинктивнима. Иако је синтаксичка конструкција и у овом случају симетрична, није у питању идентификација, већ наглашавање специфичности и индивидуалитета:

(18) *Олга је Олга.*

(19) *Она је она.*

(20) *Ја сам ја.*

(21) *Његов Отело је његов Отело.*

Импликатура оваквих исказа односи се на јасно разликовање фокуса таутологије од његове потенцијалне противтеже, тј. некога/нечега што се саговорнику може (у)чинити сличним. Због тога у позадини увек фигурира подразумеван (латентни опозит) или експлицитно наглашен *несличан* члан одређеног скупа: *И Олгина млађа сестра постала је успешна пијанисткиња, али – Олга је Олга* (због специфичног склопа особина, талената, понашања, постигнућа и др. треба је сматрати јединственом); уп. *Његов Отело је његов*

⁷ Вјежбица даје друкчије објашњење разлике између наведених подтипова таутолошких исказа (Вјежбица 2003: 407); ова ауторка сматра да у исказима у којима фигурира облик множине изостаје заштитнички и попустљив став говорника, какав је, према њеном мишљењу, лако запазити у исказима у којима је централни члан употребљен у облику сингулара. Треба имати у виду да се ова констатација односи на енглески језик, из кога је највећи број примера преузет, те не може бити применљива у разматрањима која се тичу других језика, па ни српског. Уосталом, сама ауторка, опонирајући радикално прагматичком тумачењу таутолошких исказа, истиче значењске специфичности оваквих реченица у различитим језицима, па тако, на пример, посебно разматра значења таутологија у кинеском и јапанском језику (исто, 423–431). Дисквалификација потиче од истицања претежно негативно вреднованих конотативних црта, а значење сличних исказа је – у зависности од контекста – амбивалентно; зато ове таутологије могу бити различито категоризоване: (а) као искази којима се исказује прихватање (4.1), (б) као таутологије (негативне) евалуације (4.3).

Отело → његово глумачко/режисерско тумачење Шекспировог *Отела* је непоновљиво, различито од свих других.

4.2.1. Развијањем таутологије самосвојности – када латентни опозит постане део исказа – настају *контрарни* таутолошки искази. У питању су најчешће бинарне – а понекад и вишечлане – синтаксичке структуре *X је X*, [a] *Y је Y* (а *Z је Z*) којима се, поред самосвојности, потенцира максимална удаљеност, тј. несличност и/или (оказионална) супротстављеност двају или више ентитета:

- (22) *Бело је бело, а црно [је] црно.* (→ крајности су непомирљиве)
- (23) *Лето је лето, а зима [је] зима.* (→ несличност; свако годишње доба има своје предности/мане)
- (24) *Ужина је ужина, а ручак [је] ручак.* (→ различитост; ужина не може заменити ручак)
- (25) *Веселе је весеље, а обест [је] обест.* (→ оказионални контраст; весеље не подразумева нити оправдава обесно понашање)
- (26) *Америка је Америка, Европа [је] Европа, а Јапан [је] Јапан.* (→ указивање на несводљиве економске, историјске, културне и друге разлике).

4.2.1.1. Синтаксички однос уланчаних таутологија је адверзативан, а супротност садржаја очигледна је и када је везник *a* изостављен. Поједини чланови исказа (*X*, *Y*, *Z*) не употребљавају се са циљем идентификације, већ се примарно истиче њихова поларизованост, јер су комплексни карактери појединачних ентитета засновани на разликама. Номинални фокуси парних или вишечланих контрарних таутологија могу бити антоними (црно : бело), али и не морају. У потоњем случају (уп. 23, 24) лексеме нису у антонимијском односу, али имају исту архисему (ужина, ручак – оброк; лето, зима – годишње доба); контрарни однос може бити и оказионалан (25, весеље – обест), или условљен ширим контекстом (26).⁸

4.3. *Таутолошким евалуацијама* се истичу – а ређе поричу – вредности каквог ентитета.

4.3.1. Када се фокални члан таутологије сматра изузетном или највишом вредношћу, укида се могућност имплицитног (4.2) или експлицитног (4.2.1) поређења, јер тежиште само собом поставља основни (и недостижни) параметар класе:

- (27) *Париз је Париз.* (→ ниједан град му није раван)
- (28) *Чоколада је чоколада.* (→ нема слаткиша с којим би се могла упоредити)
- (29) *Златна медаља је златна медаља.* (→ освајање златне медаље представља највећи успех, неупоредив са осталим постигнућима).

⁸ Оказионалне супротности по правилу су ослоњене на поређења ентитета (*X*, *Y* и *Z*) према различитим параметрима; због тога, ако бисмо, на пример, чланове таутолошког исказа (26) заменили другима (нпр. такође географским појмовима – Африка, Борнео, Монт Еверест – без лако уочљивог 'заједничког именитеља' на основу кога се потврђују несводљиве разлике), уочавање својстава на којима почивају односи контрарности нужно би захтевало шири контекст.

Апстрахујући релану вредност, пошљалац афирмише ентитет као најбољи, без премца међу сличнима, и татулошким исказом даје му најповлашћеније место на евалуативној лествици. Употребом оваквих исказа говорник отклања (или избегава) потребу за аргументацијом неспорног квалитета (*X* увелико надмашује све у класи *X'*, '*X* је несводљив/неупоредив'). Други номинални члан таутологије (у предикатској функцији) емфатички је обележен и увек интонационо истакнут.

Прагматичка вредност везана је за максималну афирмативну издвојеност ентитета као припадника класе у којој нема члана који му је раван: овим типом таутологије саопштава се категорички став који се тиче немогућности премашаја датог параметра; адресант недвосмислено даје примат одређеном ентитету и тиме затвара (сасвим нееластичан) евалуативни оквир.

4.3.2. Велик број таутолошких исказа усмерен је на потврђивање добро познатих, најчешће општеприхваћених и/или традиционалних вредноста:

(30) У време наших бака *домаћице су биле домаћице*.

(31) Кад се свакоме знало место у породици, *деца су била деца*, имала су времена за игру, али и своје обавезе у кући.

(32) Памтим кад је *црни хлеб био црни хлеб*, а *млеко млеко*.

Значење вредности у претходним примерима (30–32) ослоњено је на импликатуру 'прави' (=истински, непатворен, изворни): *домаћице су биле праве домаћице*, *црни хлеб је био прави црни хлеб* и сл. Први члан таутологије означава 'ординарно *X'*, које је у датој ситуацији евалуативно подређено; насупрот уобичајеном, други члан је вредносно истакнут као 'онај који поседује истинске квалитете какве класа *X* треба да има'. Уколико се ради о уланчаним таутолошким исказима (32), код којих копула није обавезна, квалитет 'прави' увек се приписује другом (по реду) члану.

4.3.3. Да би се какав ентитет позитивно вредновао он не мора бити најизврснији у класи, те афирмативан предзнак имају и искази којима се потврђују вредност и валидност ствари, појмова и појава чије место на евалуативној скали није најистакнутије, као и оних које су – у актуелизованом контексту – репрезенти просечних или, пак, невеликих вредноста. Пожељност и уважавање сваког члана одређене категорије очитују се у исказима *Медаља је медаља*. *Поен је поен*. *Динар је динар*. и сл. За разлику од прагматичког значења '*X* је несводљив/неупоредив' (4.3.1), овај тип евалуативне таутологије реализује значење '*свако X* је вредно/значајно (и не треба га потцењивати)'. Вјежбицка указује на могућност промене значења оваквих исказа: уколико се у њих укључе речца *саУмо* у прилошкој служби (=не више него) или, пак, прил. *теЎк* (=само, једино, ништа више него)⁹, тада ће значај централног члана исказа бити минимизован:

⁹ Разуме се, речи *само* и *тек* имају депрецијативни учинак и у другим случајевима, те их ваља опрезно употребљавати. Уз то, оне могу сасвим изменити смисао таутолошког исказа, нпр. таутологију толеранције могу претворити у таутологију деградације, уп. *Утакмице су утакмице* → *Утакмице су само утакмице* (*X* не треба схватати преозбиљно), једнако утичу и на таутолошке евалуације, као и на облигаторне таутологије, нпр. *Париз је Париз* → *Париз је само Париз* (*X* није ништа особито), *Правила су правила* → *Правила су само правила* (*X* потцењено).

- (33) *Динар је динар.* (→ свако X је вредно/значајно; не треба занемаривати његову вредност)
 (34) *Динар је само динар.* (→ неважно, ординарно X; ово X не разликује се од сваког другог X и нема посебну вредност)
 (35) *Поклон је поклон.* (→ свако X је вредно/значајно)
 (36) *Поклон је [само] поклон,* важно је да ли се даје од срца. (→ потцењено X; → ово X не разликује се од сваког другог X и – осим у одређеним случајевима – нема велику вредност) (исп. Вјежбицка 2003: 415–416).

Дакле, исти садржај, зависно од контекста, може указивати и на потцењивање¹⁰, па тада можемо говорити о *депрецијативним* таутологијама („потцењено X”), особито када се с потцењивањем говори и о одређеном ентитету и о класи којој он припада:

- (37) *Разбила се?* Није важно, *ваза је* [само] *ваза*, купићемо другу. (→ потцењено X и X₁).

4.3.4. Када се вредност номиналног центра таутологије сматра ирелевантном (или се таквом жели представити), говорник своју индиферентност показује релативизовањем квалитативних разлика:

- (38) *Фармерке су фармерке,* које год да купиш – послужиће.
 (39) *Које чаше да ставим за бело вино?* – Било које, *чаша је чаша.*

Иако би се могло учинити да овакве таутологије не припадају евалуативном типу (јер је реч, заправо, о наглашавању излишности издвајања ентитета), и одрицање посебности (тј. самосвојности) треба схватити као својеврсну процену – ’сви X су (за мене) *једнаки*, тј. једнако (без)вредни, добри/лоши, (не)прихватљиви и сл.’ Прагматичко значење ’еквиполентно X’ усмерено је на успостављање вредносне равнотеже међу члановима класе (X₁ је само/тек /ни по чему посебно значајан/ члан класе X).¹¹

4.3.4.1. Формално исти искази – употребљени у различитим контекстима – могу имати опозитна евалуативна значења:

- (40) *Ако је прилика свечана, треба да обучеш хаљину.* *Хаљина је* (ипак) *хаљина.* (→ X₁ је X^{вредност+})

¹⁰ Као што примери (33–37) показују, контекст (језички и нејезички) знатно утиче на прагматичко значење, па у многим случајевима речи *само* и *тек*, које непосредно доприносе минимизовању значаја централног појма таутолошког исказа, нису обавезни пратиоци депрецијације, јер се она препознаје захваљујући супротстављању категорија ’вредно’ : ’невредно’, или се, пак, имплицитно обезвређивање постиже деградацијом читаве класе, нпр. *ваза је* (само) *ваза* → *ствар је само ствар* (→ стварима/предметима не треба придавати /посебан/ значај).

¹¹ Равнодушан став и инсистирање на заједничким особеностима, а не на посебностима и (афирмативно схваћеним) квалитетима централног појма таутолошког исказа препознатљиво је и у следећим примерима: (а) *Куда ћете на одмор?* – *На море.* – *Знам, али у које место?* – *Још нисмо одлучили; море је море.* ; (б) *Овде служе све врсте чајева: индијски, зелени, цветни ...* – *Свеједно, чај је чај.* Мада у наведеним исказима нису употребљени прилошке речи *само* или *тек*, њихово прагматичко значење ’неважно, ординарно X’ веома је блиско значењима реализованим у примерима 34 и 36, јер адресант обезвређује разлику која, извесно, карактерише ентитете именоване истом речју.

- (41) Коју да хаљину да обучем? – Коју год хоћеш – *хаљина је* (само) *хаљина*. (→ неважно, потцењено X; X₁ је X^{вредност} –).

И у оквиру једне комуникативне ситуације таутолошки искази неретко се препознају као евалутивни подтипови:

- (42) – Није му право што је добио седмицу.
– Ништа страшно – *оцена је оцена* – не може сваки пут добити највишу.
– Добро, прошао је, али већ помало губи самопоуздање; знаш – *десетка је десетка*, и није увек у питању само пука оцена.

Исказом *оцена је оцена* ('X₁[и седмица] је X [оцена]') саговорник игнорише очигледну разлику и тиме постојећој и издиференцираној скали супротставља индиферентан став. Два наизглед истоврсна елемента (X₁ и X) показују удаљеност по којој се овај подтип разликује од осталих: првим је означен један од елемената класе (X^{вредност} – [седмица]), док други функционише као маркер читаве класе (X_n(n₁, n₂, n₃...)); други исказ (*десетка је десетка*) има значење изразито афирмативне евалуације (в. 4.3.1). Дакле, значењски односи у наведеним исказима показују да таутологије своје значење не црпу из једнакости, већ из релације коју привидно аутоцентрични садржај остварује као „однос према другом“.

4.4. *Облигаторне таутологије* подразумевају прихватање друштвених обавеза. Оне су израз потребе за поштовањем социјалних регула, у складу с тим је и њихово прагматичко значење 'X је обавезујуће', које дугују и семантици експонираних именица, јер сви супстантиви који се ангажују у овом типу исказа подразумевају неку врсту обавезе (усмерену према појединцу, групи или друштву у целини):

- (43) *Обећање је обећање.* (45) *Обавеза је обавеза.*
(44) *Договор је договор.* (46) *Закон је закон.*

Поред именица чије значење имплицира релацију обавеза – испуњење обавезе, у облигаторне таутологије треба убројати и оне које конотирају различите облике дужности и одговорности према некоме/нечему, нпр. *Родитељ је родитељ* (→ дужност/обавеза према родитељима; брига, нега и сл.).¹²

5.0. Као посебан тип издвајамо *глаголске таутологије* (в. 1.1.1. и прим. 3, 4), које су у српском језику честе:

¹² При проширивању обухвата прагматичког значења облигаторности треба бити обазрив, јер, у одређеним контекстима, таутолошки искази које смо сврстали у таутологије толеранције имају тек секундарну импликацију обавезе, (нпр. *Посао је посао* → очекује се одговорно обављање задатака; *Породица је породица* → подразумевају се обавезе према свим члановима породице и сл.); ипак, у већини примера контекст отклања двосмисленост, па категоризација није проблематична.

Множински облици и овде условљавају битну промену значења; нпр. *Закони су закони*, *Обећања су обећања* указује на потребу за рационалним прихватањем друштвених правила, последица одређених поступака (нпр. давања обећања) и сл., те припадају типу таутолошких исказа којима се исказују разумевање и толеранција према широко схваћеном животном окружењу. Само у неким случајевима, када облигације функционишу здужено, облик плурала не угрожава примано значење 'X је обавезујуће', нпр. *Правила су правила* (исп. Вјежбица 2003: 420).

- (47) *Што је било, било је.* (→ прошлост је непроменљива)
 (48) *Шта ће бити – биће.* (→ будућност је неизвесна/непроменљива)
 (49) *Чули сте шта сте чули* (→ оно што је речено не може се изменити)
 (50) *Урадио сам како сам урадио* (→ начин /из/вршења радње је непроменљив).

Зависна реченица са изоморфним предикатом употребљава се у функцији глаголских допуна или одредаба (уп. *Урадио је шта је урадио* [урадио је то]; *Био је где је био* [био је негдеу граду, на послу]; *Путовао сам како сам путовао* [путовао сам некако→пријатно, удобно, заобилазно ...] и сл.). Код глаголских таутологија овог типа – и када се односе на прошлост и када су усмерене према будућности – заједнички именитељ јесте прагматичко значење које се односи на разумевање резултата радње или процеса као непроменљивих („прошлост/будућност је непроменљива”), па отуда и помирљив, каткад фаталистички став говорника. Међутим, немогућност накнадне, као ни благовремене интервенције не сугерише пасивност, већ заузимање разложног става и, по правилу, усредсређивање на садашњост. Стога се не можемо сложити са Вјежбицом да један од фреквентнијих тауолошких исказа у српском језику *Шта је било, било је* инвоцира лепа сећања на пријатне догађаје.¹³ Нема сумње да контекстуално окружење (стихови љубавне песме) може условити и такво значење, али га не смемо генерализовати, посебно када имамо у виду да – уколико се глагол ’бити’ замени којим другим глаголом (нпр. гл. ’урадити’) или глаголским обликом, иста синтаксичка формула, по правилу, индукује значење ’непроменљивости’ (уп. 50; *Што је урађено – урађено је; Што сте написали написали сте* и сл.). Главна и зависна реченица у објектаској функцији имају идентичне предикате, отуда је исказ циркуларан и неинформативан, а значење искључиво прагматичко.

5.1. Друкције прагматичко значење запажамо у типу исказа који су увек везани за какву специфичну комуникативну ситуацију и макар минимални језички контекст:

- (51) – Шта црташ? – *Цртам шта цртам.* (→ не тиче те се; одбојност)
 (52) – Када ћеш доћи? – *Доћи ћу кад дођем.* (→ не знам када/не тиче те се; одбојност)
 (53) – Када стиже аутобус? – *Кад стигне, стигне.* (→ помирљив, толерантан став)
 (54) – Када стижете? – *Кад стигнемо, стигнемо.* (→ помирљив, толерантан став).

¹³ У вези са тауолошким исказом *Што је било – било је* Вјежбица истиче да носи носталгичну чежњу за догађајима који су у прошлости донели штогод добро, и, као илустрацију, наводи стихове „Што је било било је,/ Вратити се неће“, којима се инвоцира прошла љубав (Вјежбица 2003: 435). Ипак, пре би се могло рећи да исказ *Шта је било, било је* – када није строго одређен оваквим или сличним контекстом – превасходно неутралише разлике између пријатног и непријатног у прошлости и отвара могућност за нове почетке; стога се његово прагматичко значење не разликује од значења глаголских тауологија у прим. 47–50, а односи се на помирљив став према непроменљивим резултатима какве радње.

Прва два примера (51, 52) недвосмислено показују кршење максиме тактичности и огрешење о принцип уљудности (исп. *Pollyanna principle*, Лич 1983: 132; 131–151; Јул 1996 59–69). Став саговорника изразито је одбојан, те овакви искази понајпре воде прекиду комуникације. Потоњим примерима (53, 54) представљен је толерантан став према исходу радње, као и према саговорнику, јер одсуство прилошке одредбе у темпоралној реченици најчешће сигнализира немогућност давања тражене информације, а не невољност или одбијање (као у претходним исказима).

5.2. Разуме се, сама форма временске реченице не условљава истоветна значења. Слично као код именичких таутологија типа *X је X* (нпр. *Дете је дете* и сл.), које своје значење дугују псеудоаутоцентричној релацији, глаголски таутолошки искази своје значење могу заснивати на прилошким импликатурама:

(55) *Кад волимо,
ми волимо
без обзира
да ли ћемо и колико још волети
то се не зна
то у том тренутку није важно
мада се углавном све зна
али тада не* (Д. Радовић, 2008: 291).

(*Кад волимо, ми волимо ...* → свим срцем)

(56) *Кад* (некога) *слушам*, (онда) *слушам*. (→ /веома/ пажљиво, помно)

(57) *Ако* (нешто) *радим*, (онда) *радим*. (→ ваљано, предано, концентрисано и сл.).

Тип глаголске таутологије какву препознајемо у стиховима Д. Радовића (55), као и у примерима 56 и 57 – без обзира на то да ли се јављају у темпоралним или кондиционалним реченицама – индукује прагматичко значење 'вршити радњу X баш како то треба чинити / што боље, интензивније, прецизније и сл.'. Структура исказа допушта невелике варијације глаголских облика: у типичним случајевима на првом месту је облик презента, а могуће су и релативно ограничене комбинације (нпр. презент + императив *Кад слушаш*, [онда] *слушај*; футур II + футур I *Кад будем слушао, слушаћу*; перфекат *Кад сам слушао, слушао сам*). Реч је о својеврсној евалуативној формули у којој је глагол зависне реченице вредносно неутралан, док се предикатом независне реченице развија онакав облик интензификације и адвербијалан подтекст (тј. импликатура) какав је примерен одређеној радњи (у исказима се често јављају и речи 'заиста' и сл., нпр.: *Кад слушам*, [онда] *заиста слушам* → пажљиво, усредсређено, без ометања (са)говорника и сл.). Акценат је увек на квалитету (из)вршења, стога је и значење стабилно, а шири контекст, као и код већине глаголских таутологија, није неопходан (в. 3.1).

6.0. *Закључак*. Језиком се, уистину, само *прписује* једнакост, а сам чин приписивања има одређену комуникативну сврху, која, у многим случајевима

– преко стварања релативно стабилних импликатура – утиче на индуковање различитих прагматичких значења.

Сматрамо да се значења таутолошких исказа не могу изводити из конверзационих максима, те да је 'радикално прагматички' приступ стога неодржив; ипак, Грајсове максиме, као што је показано, имају посредан удео у формирању значења (5.1), па их не можемо у потпуности занемарити. С друге стране, семантичке формуле, какве нуди Вјежбицка, не представљају задовољавајуће решење, јер се компликовани семантички метајезик употребљава, пре свега, као средство којим се осликавају обе перспективе (адресатова и адресантова) конверзационе сцене, а не са'мо значење.

Проблем значења таутолошких исказа треба сагледати из функционалне перспективе: у датом контексту оно увек мора бити лако препознатљиво, једноставно и разумљиво – у супротном биле би осујећене и функционалност и комуникабилност таутолошких исказа, зато смо тежили што једноставнијој (и сажетијој) формулацији прагматичког значења.

Говорници српског језика као матерњег таутолошке формуле почињу да препознају и употребљавају веома рано, у детињству; ови искази карактеристични су за недовољно развијен речник деце (док још нису у стању да дају развијенија, прецизна објашњења и/или аргументе, нпр. – Шта је кућа? – *Кућа је кућа.*), али и за колоквијални језик одраслих. Значења таутолошких исказа најчешће су условљена контекстом. Изузецима се могу сматрати само веома фреквентне номиналне таутологије, које, за разлику од других, већином склоних амбигвитету (в. 4.1.1, 4.3.4.1), показују тежњу према стабилизовању прагматичког значења (нпр. *Посао је посао. Договор је договор.* и сл.).

Код глаголских таутологија запажамо знатно мању разуђеност значења и већу независност од контекста, што показује да именске речи, у оквиру таутолошких исказа, имају већи конотативни и асоцијативни потенцијал; у складу с тим, оне генеришу широк спектар импликатура, које стварају базу за генерисање основних типова прагматичких значења. Као заједничке семантичке именитеље номиналних и глаголских таутологија запажамо: (а) значење *прихватања/толеранције* (исп. 4.1, 5.0) и (б) *евалуације* (исп. 4.3, 5.2), зато ова значења – без обзира на разлике које постоје између ових двеју врста таутолошких исказа – сматрамо основним прагматичким значењима таутолошких исказа у српском језику.

Кључне речи: таутолошки исказ (номинални и глаголски), српски језик, прагматичко значење.

ЛИТЕРАТУРА

- Булоф и Гимбл 2004:** Johannes Bulhof, Steven Gimbel, „A tautology is a tautology (or is it?)“, *Journal of Pragmatics* 36, 1003–1005.
- Грајс 1987:** Henry Paul Grice, „Logika i razgovor“, u zborniku: *Kontekst i značenje* (ur. N. Mišević i M. Potrč), 55–67, Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Мики 1996:** Etsuzo Miki, „Evocation and Tautologies“, *Journal of Pragmatics* 25, 635–648.
- Вјежбица 2003:** Wierzbicka Anna, *Cross-Cultural Pragmatics*, Mouton De Gruyter: Berlin, New York.
- Вјежбица 2004:** Wierzbicka Anna, „Conceptual primes in human languages and their analogues in animal communication and cognition“, *Language Science* 26, 413–441.
- Беланчић 1997:** Милорад Беланчић, „Приписати исто“, *Theoria* 3/XL [непагинирано] (<http://www.komunikacija.org.rs>).
- Левинсон 1983:** Stephen C. Levinson, *Pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лич 1983:** Geoffrey N. Leech, *Principles of Pragmatics*, London – New York: Longman.
- Јул 1996:** George Yule, *Pragmatics*, Oxford: Oxford University Press.
- Радовић 2008:** Душан Радовић, *Бази сваишта* – сабрани списи, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ковачевић³ 2000:** Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић 2001:** Милош Ковачевић, „Таутологија и плеоназам“, *Српски језик* 6/1–2, 145–166.
- Вонг Кинг Он 2006:** John Wong King On, *Semantics and Pragmatics of Tautology in Cantonese*, Hong Kong: The University of Hong Kong.

Dragana Veljković Stankovic

PRAGMATIC VALUE OF TAUTOLOGICAL STATEMENTS IN SERBIAN LANGUAGE

(Summary)

The paper discusses structure, communicative function and meanings of tautological statements. Two large groups of tautological statements are stressed; those of nominal and verbal tautology and by means of some examples a wider semantic comprehension of nominal tautologies is presented and, according to basic types of pragmatic meanings, they are classified to (1) tautology of tolerance, (2) tautology of peculiarity (3) tautological evaluation and (4) obligatory tautology. The common semantic denominators of nominal and verbal tautology are the following: (a) meaning of accepting/tolerance and (b) evaluation and for this reason, no matter of the differences existing between these two tautological statements, they are considered basic pragmatic meanings of tautological statements in Serbian language.

Ксенија Ајкут
Београд

СПЕЦИФИЧНОСТ ТУРСКЕ АНТРОПОНИМИЈЕ КАО ИЗРАЗ УЗАЈАМНОГ ДЕЛОВАЊА ЈЕЗИКА И КУЛТУРЕ

Изворно турска имена поседују карактеристику која се у другим језицима бележи као ређа појава. Наиме, морфолошко-семантичке одлике турског језика пружају могућност да било која општа именица, као и велики број придева, неки партиципи, герундији, узвици, поздравни, ономапојеје и читаве реченице, написани великим почетним словом, постану лично име. На тај начин се стварају услови да се путем личних имена изразе жеље, ставови и стремљења која одражавају верну слику културног и националног идентитета.

Ономастика уопште, и антропонимија као њен огранак, пружају драгоцене податке о култури неког народа, о утицајима и међусобним прожимањима са другим културама, о историји, а посебно о психологији, религији и обичајима једног народа, и у оквиру тога, о језичким карактеристикама, језичком развоју и језичкој стварности неког језика.

За турски језик се са сигурношћу може рећи да захваљујући својој специфичној аглутинативној структури и непознавању граматичког рода, пружа могућности за извођење великог броја личних имена. Свака именица, као и неке друге врсте речи, могу бити лично име. Када се на основну именицу додају деривациони наставци, када се формирају сложени глаголски облици, или када настану сложенице, од једног појма може се створити изузетно велики број нових појмова који ће бити лично име. Ако се томе придруже културни и језички утицаји суседних народа са којима је турски народ током историје долазио у додир и прихватао њихове религијске утицаје, а кроз њих и лична имена, може се закључити да је турски ономастикон изузетно богат.

Турски језик је у својој историји прошао кроз више развојних фаза, од фазе претпостављеног алтајског, односно турско-монголског језичког јединства¹, преко дијалекатског раслојавања на више турских језика до хибридне трансформације у облику османског језика², да би у савремено доба повра-

¹ Према већини извора турско-монголско језичко јединство трајало је до 5. века п.н.е. по издавању јапанског и корејског из алтајске породице.

² Османски језик се користио од 15. до 20. века.

тио свој идентитет кроз покрет језичког пуризма.³ Међутим, када је реч о антропонимији, може се говорити о три доминантна периода.

Први период представља период номадске културе племенских заједница из којих ће касније настати турски народи. Турска племена су, селећи се из постојбине Турака, која се налази у данашњој Монголији, у сливу река Орхон и Јенисеј, насељавала целу Средњу Азију. Антропонимија у том периоду бележи изворно турска имена, смишљана у складу са обичајима, номадским начином живота, у условима међуплеменских ратова и борби где је било неопходно испољити јунаштво да би се доказала мушкост и храброст. Жене су у овим, предисламским заједницама биле цењене и имале практично једнак статус као и мушкарци.

У другом периоду, за време Османског царства, на свим пољима преовлађује утицај исламске културе. Османски језик који представља мешавину арапског, персијског и турског, и који се писао арапским писмом, био је језик привилегованих класа, док су правим турским језиком говориле, углавном неписмене, народне масе. У оваквој културној средини природно је било да, антропонимски посматрано, преовлађују арапска имена као израз правоверности оних који их носе. Персијски утицај у култури био је веома значајан, па су и персијска имена веома честа. Изворно турска имена одржала су се код обичног света, али у много мањој мери, у поређењу са арапским и персијским.

Трећи, савремени период јесте период буђења националне свести у двадесетом веку и оснивања Републике Турске као државе турске нације. Општедруштвено враћање аутохтоним коренима одразило се и на антропонимију. Језичка реформа започета у циљу враћања и очувања идентитета турског језика који је вековима био нарушаван, између осталог, резултирао је увођењем нових личних имена која су у потпуности у складу са структуром турског језика.

Лична имена у турском језику могу се посматрати као резултат целокупног културног наслеђа нације, јер одсликавају културни миље различитих историјских периода. Данас је тај миље, природно, најшири јер обухвата најраније периоде цивилизације и каснијег развоја, период после прихватања исламске религије, период националног буђења, и на крају, савремени тренутак као одраз демократизације на свим пољима.

Кад је реч о презименима, ситуација је нешто другачија. Закон о презименима, донет 1934. године, у оквиру низа реформи предузетих по оснивању републике, по први пут је обавезивао сваку породицу да изабере неко од одговарајућих презимена који ће исказивати њен идентитет. Сва прихватљива презимена морала су бити у складу са новим тенденцијама ка модернизацији, па су већином састављена од турских речи и имена. Прво презиме које је по изгласавању закона додељено, јесте презиме које је прихватио оснивач републике Мустафа Кемал паша, а гласило је *Atatürk* (отац Турака).

³ Покрет чишћења језика од страних примеса, започет „језичком револуцијом“ и преласком на латинични алфабет 1928. године

Уколико се из антропонимских истраживања изузму арапска и персијска имена која потичу из језика несродних турском, и за чије тумачење се мора користити одговарајућа литература, изворно турска имена могу се поделити на имена која се односе на предисламски период племенских државица и на савремени период у којем се после вишевековног доминатног утицаја исламских култура, појављују савремена имена која изражавају одлике турског језика и свест о националној припадности.

У турској култури одувек се велика пажња посвећивала личним именима, тим пре што институција презимена дуго није била позната.

У периоду пре пријема исламске религије који је трајао до 9-10. века наше ере, турска племена су живела у племенским друштвима из којих су касније настали данашњи турски народи. Иако нема много сачуваних писаних споменика из тог времена, након дешифровања Орхонских натписа⁴ и проналажења извора епова старих Турака, пре свега Епа о Огуз -хану⁵ и Књиге Деде Коркута⁶, остварен је увид у ономастичке податке који се и данас користе. Лична имена преузета из тог периода културно-историјског наслеђа у великој мери се односе на јунаке националних епова огуских Турака.

Лично име *Oğuz* према Епу о Огуз-хану, хан је сам себи наденуо када је имао годину дана. Наиме, према племенским обичајима огуски бегови су дечацима давали име пошто он испољи неке особине које одликују његову личност. До тог времена, користило би се име које се давало приликом пресецања пупчане врпце, па је стога названо „пупчано име“.⁷ Ово име касније није занемаривано, већ се користило равноправно са новим именом. Традиција давања „пупчаног имена“ у неким крајевима се у измењеним околностима, поштује и данас. Према легенди, Огуз-хан је, предухитривши бегове, проговорио још у колевци говорећи: „Моје име је Огуз“, што су бегови, оставши у чуду, прихватили.⁸

За такође фреквентно мушко име *Mete* сматра се да је било друго име Огуз-хана.

Име другог сина Огуз-хана *Auhan*, данас је веома популарно, и даје се како мушкој, тако и женској деци.

Још једно од многобројних имена из богатог културног наслеђа које се и данас среће, јесте *Boğaç*. Према причама из епа Књига Деде Коркута, мушким потомцима се име давало тек када дечак испољи неко јунаштво. Тако је Богач-хан до петнаесте године био без имена. Начин на који је добио име овако је описан у „Причи о Богач-хану, сину Дирсе-хана“:

⁴Први узорци писаног језика на Орхонским споменицима на територији данашње Монголије, познати и под називом „турске руне“. Потичу из 8. века, а дешифровао их је дански научник W. Thomsen 1893. године.

⁵Еп се односи на државу коју је Огуз хан основао између 126. и 201. године п.н.е.

⁶Еп је настао у другој половини 16. века на тлу данашњег Азербејџана, али приповеда о турским племенима из периода 9. и 10. века. На српски превео С. Ђинђић 1981. године под називом „Књига Деде Коркута“ херојски еп огуских Турака.

⁷на турском: göbek adı

⁸H. Z. Koşay i M. Ş. Ülkütaşır, 'Türklerde Ad Verme ve Türk Adan' u: *Türk Folklor Araştırmaları*, sayı 175, str. 3301

„Нека дође Деде Коркут да да име овом младићу“, рекоше, „нека са њим пође младићевом оцу да за њега тражи беговство.“

„Овај младић се борио на белом пољу Бајиндир-хана и убио је једног бика. Нека име твога сина буде Богач („Бикчић“). Ја сам му дао име, а бог нека му да дуг живот“.⁹

Међу имена из овог периода која се често срећу у турском језику спада и *Teoman* (отац Огуз-хана).

Данас веома често име *Bilge* или *Bilgehan* име је владара царевине Göktürk основане 552. године, као једног од владара са чијих је епиграфских споменика дешифровано старо турско писмо као први писани споменик турског језика.

Поред имена историјских личности, неки топоними из митологије турских племена, данас су лична имена. На пример:

Ergenekon (митолошко место из којег су се турска племена раширила по свету), *Ötüken* (света планина из епова Огузских Турака)

Нека женска имена као што је *Asena* (вучица из митологије турских племена), такође су део богатог културног наслеђа турских племена.

Митолошки симбол Турака „сиви вук“ у изворном облику *Bozkurt*, често је мушко име.

Колико је турски народ везан за традицију показују примери личних имена која су идентична називима народних инструмената, песама и игара:

Kopuz (традиционални жичани инструмент предисламског периода), *Koşuk* (врста народне песме), *Senem* (народна игра)

Из времена суживота на заједничком простору у Централној Азији са језички и културно сродним хунским и монголским заједницама, турски народи су усвојили лична имена попут:

Atila (хунски војсковођа), *Aybars* (хунски војсковођа, Атилин стриц), *Batuhan* (оснивач Златне хорде, Џингиз-ханов унук), *Cengiz* (Џингиз-хан, оснивач Монголског царства), *Çağatay* (други син Џингиз-хана по којем је назван и чагатајски језик који представља једну од фаза у развоју турског језика), *Kubilai* (монголски војсковођа Кублај-хан), *Timuçin* (право име Џингиз-хана), *Tomris* (скитска краљица)

Имена владара из каснијих турских династија као изворно турска имена, такође изражавају националну и историјску димензију и веома су фреквентна:

Alparslan (селџучки владар), *Aybeğ* (оснивач државе турских Мамелука у Индији), *Selçuk* (оснивач династије Селџукида), *Tuğrul* (зачетник раздобља „великих Селџука“)

Различите титуле, звања и функције у устројству турских племена, данас су веома честа лична имена:

Ağa (ага), *Alp* (јунак код старих турских племена), *Beğ* (бег), *Ece* (краљица), *Giray* (титула кримских ханова), *Hakan*, *Kaan*, *Kağan* (различите дијалекатске варијанте титуле

⁹ „Priča o Bogač-hanu, sinu Dirse-hana“ u: *Knjiga Dede Korkuta*, str. 34–35, у преводу Славољуба Ђинђића

старотурских владара), *Kam* (племенски шаман у предисламском периоду), *Ozan* (народни песник предисламског периода турских племена), *Paşa* (паша)

Презиме утемељивача модерне Турске, Мустафе Кемала Ататурка, такође може бити лично име (на турском *Atatürk*).

Називи сродних туркијских народа и турских племена Централне Азије као њихове постојбине, у неизмењеном облику етнонима, могу бити лична имена:

Avar (Авар), *Avşar* (Авшар), *Barlas* (име једног од четири чагатајска племена), *Göktürk* (Гоктурк), *Karakalpak* (Каракалпак), *Karluk* (Карлук), *Kıpçak* (Кипчак), *Kırgız* (Киргиз), *Özbek* (Узбек), *Tatar* (Татарин), *Türkmen* (Туркмен), *Uygur* (Ујгур).

Топоними у функцији личних имена чувају свој изворни облик не подлежући било каквој модификацији. Како се и етноними и топоними по правопису пишу великим почетним словом, унеколико је отежано њихово препознавање у функцији личног имена. Забуна се у овим ситуацијама решава праћењем контекста. Неки од топонима који представљају честа лична имена су:

Altay (Алтај, планинска област која раздваја Монголију и Западни Сибир), *Akdeniz* (Средоземно море), *Aral* (Аралско језеро), *Azua* (Азија), *Balkan* (Балкан), *Baykal* (Бајкалско језеро), *Ceyhan* (Џејхан, река у Турској), *Ceyhun* (Џејхун, река у Средњој Азији), *Firat* (река Еуфрат), *Kansu* (област у којој је живело племе Гоктурк), *Karadeniz* (Црно море), *Meriç* (река Марица), *Orhon* (река у Централној Азији у чијем сливу се налази постојбина турских народа), *Seyhan* (Сејхан, река у Турској), *Tibet* (Тибет), *Toros* (планински венац у јужној Анадолији), *Tuna* (Дунав), *Ural* (Урал), *Vardar* (река Вардар), *Yenisey* (река Јенисеј у чијем сливу се налази постојбина турских народа)

Савремени период у развоју турског језика започиње проглашењем републике 1923. године. Језичка реформа прати низ политичких и друштвених реформи чији је циљ стварање савременог, демократског друштва. Овај процес се одражава и на антропонимију, тако да се у овом периоду све више срећу лична имена која у ствари представљају било коју општу именицу у њеној неизмењеној форми. Довољно је именицу написати великим словом, и она постаје лично име или презиме.

Велики број имена усвојених после распада Османског царства, током Рата за ослобођење (1919–1922), и у процесу демократизације новоформиране државе представљају именице које симболизују патриотска осећања, борбени дух, припадност новонасталој нацији¹⁰, и оданост држави. Највећи број ових имена односи се, природно, на мушку популацију, али по питању рода нема правила. С обзиром да турски језик не познаје категорију рода, ова појава је, и са морфолошког и са семантичког аспекта, сасвим могућа. Таква имена су:

Alay (пук), *Barış* (мир), *Başkan* (председник), *Bayrak* (застава), *Çavuş* (чауш), *Çeri* (војник), *Devrim* (револуција), *Direnç* (отпор), *Komutan* (заповедник), *Kurtuluş* (ослобођење), *Önder* (лидер), *Savaş* (рат), *Subay* (официр), *Utku* (победа), *Ülke* (држава), *Yiğit* (јунак), *Yurt* (домовина), *Yurttaş* (сународник, држављанин)

¹⁰ Оснивањем републике Турска је постала национална држава турског народа, насупрот Османској царевини у којој је турски народ био на маргинама друштвених збивања.

У турском језику називи небеских тела, различити географски појмови, атмосферске појаве и природни феномени веома често су у функцији личних имена. Њима се изражава страхопоштовање и дивљење према снази природе и свемира, као и жеља да деца која носе оваква имена поседују сличне особине.

Ayaz (мраз), *Akyıldız* (Венера), *Ay* (Месец), *Bulut* (облак), *Çağlayan* (водопад), *Çığ* (лавина), *Dal* (грана), *Dalga* (талас), *Deniz* (море), *Doğa* (природа), *Erendiz* (Јупитер), *Evren* (свемир), *Gök* (небо), *Gün* (дан), *Gündüz* (обданица), *Güneş* (Сунце), *Irmak* (река), *Kasırga* (олуја), *Meltem* (топао морски ветар), *Sel* (поплава), *Su* (вода), *Şimşek* (муња), *Tan* (зора), *Tayfun* (тајфун), *Ufuk* (хоризонт), *Uzay* (свемир), *Ulker* (Плејаде), *Yağmur* (киша), *Yankı* (одјек), *Yaprak* (лист), *Yıldırım* (гром), *Yıldız* (звезда)

Називи свих страна света могу бити лично име. Сва ова имена су, по правилу, мушка:

Batu (запад), *Doğu* (исток), *Güney* (југ), *Kuzey* (север)

Називи неких годишњих доба и месеци такође могу бити властита имена. Претпоставља се да њихов избор одговара времену рођења детета.

Ekim (октобар), *Güz* (јесен), *İlkyaz* (пролеће), *Kasım* (новембар), *Ocak* (јануар), *Sonay* (последњи месец)

Називи метала, племенитих метала и вредних материја постају лична имена да би се изразило уверење у вредност и чврстину карактера особа које их носе:

Altın (злато), *Bakır* (бакар), *Çelik* (челик), *Demir* (гвожђе), *Gümüş* (сребро), *Inci* (бисер), *Tunç* (бронза)

Животиње и птице чест су мотив у антропонији већине језика. Ова тенденција потиче из народног сујевеља, па се таква имена надевају деци да би била здрава и јака као те животиње. Ипак, број таквих имена у већини језика сразмерно је мањи од оних у турском. Од основне именице може се добити велики број сложеница, нових имена. На примеру именице *arslan* (лав) то изгледа овако:

Arslan-er (лав+мушкарац, јунак), *Arslan-giray* (лав+титула кримских ханова), *Arslan-sungur* (лав+врста сокола), *Arslan-şah* (лав+краљевска титула), *Arslan-taş* (лав+камен), *Arslan-tegin* (лав+принц)

Дивље животиње у личним именима симболизују снагу и неустрашивост код мушких имена, и лепоту и елеганцију код женских, док имена домаћих животиња исказују вредност коју оне имају у животу обичног човека:

Arı (пчела), *Boğa* (бик), *Bars* (леопард), *Burçin* (срна), *Ceylan* (газела), *Ceren* (газела, колоквиј.), *Kaplan* (тигар), *Karaca* (дивокоза), *Koç* (ован), *Kurt* (вук), *Meral* (кошута), *Suna* (мужјак патке), *Tay* (ждребе)

Птице као мотив мушких личних имена најчешће су птице грабљивице које симболизују борбеност и брзину:

Akdoğan (сиви соко), *Atmaca* (кобац, јастреб), *Bozdoğan* (патуљаста соко), *Doğan* (соко), *Karabatak* (корморан) *Kartal* (орао)

За женска имена користе се имена лепих птица шарених боја:

Çalkuşu (царић), *Güvercin* (голуб), *Keklik* (јаребица), *Kuşu* (лабуд), *Sülün* (фазан)

Tavus (паун) може бити и мушко и женско име.

У неким језицима бележе се женска имена идентична називима неких врста воћа и цвећа у неизмењеном облику. Ипак, њихов број је тада ограничен на сразмерно мали ономастикон. Насупрот томе, у турском језику готово свака воћка, цвет или биљка може бити, у највећем броју случајева, женско име:

Akasya (акација), *Asma* (винова лоза), *Auçiçek* (сунцокрет), *Başak* (клас), *Böğürtlen* (купина), *Burçak* (грахорица), *Çiçek* (цвет), *Çiğdem* (кађунак), *Çilek* (јагода), *Çimen* (трава), *Ergüven* (јоргован), *Erik* (шљива), *Fulya* (зеленкада), *Funda* (врес), *Gelincik* (булка), *Gonca* (пупољак), *Itr* (мушкатла), *Ilgin* (тамарис), *Kardelen* (висибаба), *Kekik* (мајчина душица), *Kiraz* (трешња), *Papatya* (бела рада), *Salkım* (зановет), *Sibel* (клас пшенице), *Söğüt* (врба), *Tomurcuk* (пупољак), *Üzüm* (грожђе), *Yonca* (детелина)

Иако ређе, биљке могу бити и мушка имена. На пример:

Ardıç (клека), *Çavdar* (раж), *Çınar* (платан)

Неки истраживачи истичу да у народу постоји веровање да мајка дете именује по воћкама, зачинима и биљкама које је током трудноће желела да поједе али није имала прилике, трудећи се да га тако заштити од злих утицаја.¹¹

Велики број женских имена једнак је називима цвећа, било да је реч о изворно турским називима од којих су горе наведена само нека, или пак о називима чије су лексеме усвојене из других језика. Из ове групе посебно се издваја лично име *Gül* (ружа), именица персијског порекла која као саставни део изведеница и сложеница чини основу преко двеста имена у турском језику. Наводимо само нека:

Gül-ay (ружа+месец), *Gül-beyaz* (ружа+бела), *Gül-can* (ружа+душа), *Gül-lü* (ружа+суфикс *-li,-li,-lu,-lü* у значењу „са, који има“), *Gül-salın* (ружа+императив 2. лица једине глагола *salınmak* „њихати се“), *Gül-sen* (ружа+лична заменица „ти“), *Gül-seren* (ружа+партицип презента глагола *sermek* „ширити, делити“ у значењу „она која дели“), *Gül-sevil* (ружа+императив 2. лица глагола *sevmek* „бити вољен“ у значењу „буди вољена“), *Gül-taze* (ружа+придев „свежа“), *Gül-üm* (ружа+присвојни суфикс првог лица, у значењу „моја ружа“)

Осим у именима страног порекла, називи боја и њихових нијанси заступљени су и у изворно турским именима. Према неким показатељима, може се закључити да ова имена одражавају уочене телесне карактеристике новорођенчета:

¹¹ N. Güllüdağ, 'Sarıkamış Başköyde Kişi Adları', *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 1, s. 81.

Ak (бео), *Ala* (шарена), *Allı* (алева), *Çakır* (смеђ), *Göğem*, *Gökçel*, *Gökçin*, *Gökşin* (плавичаст/плавичаста), *Kızıl* (црвен), *Kor* (јарко црвен), *Sarı* (жут), *Yağız* (црнпупраст), *Yeşil* (зелен)

У друштву које се и данас углавном може окарактерисати као патријархално, значај породице и родбинских веза је велики. Поштовање према свим члановима породице, а посебно према старијима, може се сагледати кроз богату лексику која прецизно означава многе релације за које у већини индоевропских језика нема назива. Неке од тих релација могу бити лично име. Још један од разлога за давање оваквих имена може бити и тај да је оно дато по првом рођаку који се појави у кући након рођења детета. На пример:

Aba (мајка, бака, од милоште), *Aça* (старатајка), *Ata* (отац, предак), *Bacı* (сестра, колоквиј.), *Balı* (у значењу „старији брат“), *Dayı* (ујак), *Dede* (деда), *Gelin* (снаја), *Kayın* (рођак), *Torun* (унук, унука), *Oğul* (син), *Yeğen* (нећак, нећака)

Иако се највећи број назива разних занимања појављује претежно у презименима, није редак случај да занимање буде лично име. На пример:

Baltacı (произвођач или продавац секира), *Biçkıcı* (стругар, тестераш), *Çakıcı* (израђивач чакија, ножар), *Elçi* (посланик, амбасадор), *Saraç* (сарач), *Yönetmen* (управљач, директор)

Без сумње, највећи број изворно турских имена представља било коју општу именицу у њеном неизмењеном облику. И поред неизмењене форме речи, значење неких именица може указати на разлоге њиховог избора за лично име. То су најчешће лексеме које представљају симбол радости због рођења детета, жељу родитеља да дете буде јако и здраво, као и његов значај у њиховим животима. Таква су женска имена:

Petek (саће), *Pınar* (извор), *Pırlıltı* (сјај),

мушка имена:

Doğuş (рођење), *Damar* (дамар, жила куцавица), *Temel* (темељ, основа), *Kaya* (стена), *Tören* (свечаност)

и заједничка попут:

Işık (светлост), *Kıvılcım* (искра, блесак), *Ödül* (награда)

За нека од ових имена се, захваљујући етимолошким и културолошким истраживањима, може наслутити одређена симболика коју носе. На пример женска имена:

Ateş (ватра), *Boncuk* (ђинђува, украс), *Ipek* (свила), *Sırma* (срма), *Yaldız* (позлата),

мушка имена:

Bark (дом), *Direk* (стуб), *Kalkan* (штит), *Kılıç* (сабља), *Orman* (шума)

или заједничка попут:

Alev (пламен), *Şölen* (гозба, представа)

Неки ономастичари сматрају да се мушко име *Durak* (станица, пауза) даје детету када породица више не жели да се рађају мушка деца. Међутим, како је именица *durak* изведена од глагола *durmak* „стати, стајати“ али и „постојати, трајати, опстојавати“, могу се извести супротни закључци у смислу да се ово име даје како би мушко дете које се родило, поживело.

У овој групи имена, велики број именица означава предмете из свакодневног живота, па је готово немогуће утврдити који су разлози за њихово транспоновање у лична имена. За неке од њих се претпоставља да представљају прве предмете које родитељи виде или о њима чују, одмах након рођења детета:

Ayna (огледало), *Burgu* (бургџија), *Çeyiz* (невестињска спрема, мираз), *Damla* (кап), *Duman* (дим), *Fincan* (шоља), *Imece* (моба), *Öykü* (прича), *Seda* (звук), *Ünlem* (узвик)

Лична имена могу бити опште именице које се најчешће користе у ослобљавању, па без личног имена које га прати, дају још безличније значење, што је у супротности са једном од основних улога имена да се његовом носиоцу подари специфичан идентитет. Таква имена су:

Arkadaş (друг, другарица), *Bay* (господин), *Bayan* (госпођа), *Bey* (господин), *Er* (мушкарац), *Hanım* (госпођа, госпођица), *Kadın* (жена), *Kadınçık* (женица), *Kişi* (особа)

Велики број сложеница које садрже ове лексеме постиже виши ниво конкретизације, па се њихова улога у оквиру личног имена тада може сматрати оправданом.

У трагању за објашњењем појаве оваквих имена, може се навести пример имена *Atsız* (*Adsız*) што значи „безимени“, за које су ономастичари утврдили да је било заштитно име, дато у нади да ће се дете одржати у животу. Као доказ наводе случај познате историјске личности из арапске династије Ејубида, Мелика Месуда Јусуфа Атсиза, господара Јемена који је умро 1229. године. Савет његовом оцу којем су синови редом умирали по рођењу, дали су турски заповедници речима: „Када у нашој земљи дечаци одмах по рођењу умиру, ми им наденемо име Безимени, како би поживели.“¹²

Апстрактне именице у функцији личних имена означавају стања духа, жеље, осећања, констатације, мирење са судбином, покушај објашњења одређених појава у животу јединке, част, понос и слично. Међу њима се могу издвојити женска имена:

Bilgi (знање), *Ezgi* (мелодија), *Duygu* (осећање), *Dilek* (жеља), *Gönül* (душа), *Özlem* (чежња), *Gizem* (тајна), *Simge* (симбол), *Sezgi* (предосећај), *Sevgi* (љубав), *Sevinç* (радост)

¹²F. Sümer, 'Atsız' u: *Milli Kültür*, sayı 47, 1984, str. 5

мушка имена:

Amaç (циљ), *Ant* (заклетва), *Aydın* (зналац), *Buyruk* (заповест), *Çaba* (напор), *Değer* (вредност), *Güven* (поверење), *Onur* (част), *Kıvanç* (понос), *Yazgı* (судбина), *Inanç* (веровање), *Tutku* (страст), *Ilke* (принцип), *İlgi* (пажња), *Ülkü* (идеал)

и заједничка:

Çağrı (позив), *Evrım* (еволуција), *Öğüt* (савет), *Öz* (суштина), *Saygı* (поштовање), *Uğur* (срећа)

Осим прaviх именица које написане великим почетним словом, најчешће могу бити лична имена, и неке друге именске речи могу представљати лично име. То су углавном партиципи:

Başaran (који успева, успешан), *Duran* (који траје), *Güler* (која се осмехује), *Korkmaz* (који се не плаши, неустрашив), *Ölmez* (који не умире, бесмртан), *Satılmış* (у значењу "намењен, жртвован" као заштитно име), *Sever* (која воли), *Sezen* (која предосећа), *Solmaz* (која не вене), *Yener* (која/који побеђује), *Yetişen* (који сазрева, зрео), *Yılmaz* (који не одустаје)

Међу осталим врстама речи у функцији имена, највише има придева:

Coşkun (раздраган), *Çağdaş* (савремен), *Çalışkan* (вредна), *Çetin* (чврст), *Dinç* (полетан, крепак), *Duru* (јасна/ јасан), *Durgun* (миран), *Engin* (простран), *Güzel* (лепа), *Ince* (префињена), *Keskin* (оштар), *Kumral* (смеђокоса), *Metin* (отпоран), *Mutlu* (срећна/ срећан), *Özel* (посебна), *Özerk* (аутономан), *Özgür* (слободан), *Pırlı* (сјајна), *Sağlam* (стамен), *Saygın* (угледан), *Sayın* (поштован), *Tatlı* (слатка, симпатична), *Tutkun* (привржена/ привржен), *Uygun* (подесан), *Üzgün* (забринут), *Vurgun* (заљубљен), *Yaman* (јак, опасан), *Zengin* (богат)

Осим именских речи, и неки глаголски облици могу бити лично име. У форми глагола најчешће се срећу заштитна имена, када се у породици дешава да деца одмах по рођењу умиру. У жељи да децу одрже у животу, осигурају им здравље, дуг живот и срећу, родитељи прибегавају именима попут:

Beklemiş (чекао је...да се роди), *Durmuş* (опстао је), *Erdi* (сазрео је), *Ölmez* (неће умрети), *Yaşar* (живеће)

У Анадолији се, по традицији, жели мушко дете. Зато се у породицама где се редом рађају женска деца смишљају имена којима се тај низ жели прекинути:

Döndü (преокренуло се), *Yeter* (доста је), *Durdu* (стало је)

Ипак, семантика неких имена у глаголским формама није сасвим јасна:

Başlamış (започео је), *Bulmak* (наћи), *Bulmuş* (нашао је), *Osmak* (уморити се)

Најчешћа форма глагола у личним именима је императив јер он најбоље исказује жељу родитеља кад је реч о особинама које би требало да красе ново-рођено дете, а има или облик директног обраћања детету или жељу изражену у трећем лицу:

Anil (буди помињан), *Belir* (истакни се), *Çağlasın* (нека тече), *Diren* (издржи), *Doğruol* (буди поштен), *Dursun* (нека опстане), *Güngör* (доживи лепе дане), *İşit* (обасјај), *Inan* (веруј), *Parla* (засијај), *Sakin* (чувај се), *Sevil* (буди вољена), *Uğurool* (буди срећан), *Varol* (живи), *Yılma* (не одустај), *Yüksel* (уздигни се)

Има чак и герундија неких глагола који су лично име. Такав је случај са женским именом *Döne* од глагола *dönmek* „вратити се, преокренути се“ чија семантика отвара простор за различита тумачења. Иако неки састављачи ономастикона сматрају да ово женско, а по некима мушко име¹³ носи значење „узвратна посета“¹⁴, склонији смо да по овом питању дамо предност истраживачима етнолозима и фолклористима који тврде да је и ово име једно од оних које се даје са жељом да се у породици престану рађати девојчице.¹⁵ Тада би име значило „да се промени“.

Прилози као властита имена изражавају најчешће начин на који се доживљава рођење детета, али и време када је дете рођено:

Bugün (данас), *İçten* (искрено), *Gündüzün* (дању), *Gönülden* (од срца), *Yavaş* (полако), *İlkin* (прво, првенствено), *Kökten* (коренито)

Занимљиво је и да неке турске постпозиције могу бити лично име. На пример женско име *Özgü* (у значењу „карактеристична за“), и мушко име *Aşkın* (више од).

Иако ређе, и ономапопеје могу бити име:

Çiğil (звук жуборења воде), *Cıvıltı* (звук цвркута птица)

Веома необично је да постоје имена која представљају узвике и поздраве. Узрок њиховог настанка поново може бити реакција породице на рођење детета, речи или коментар којима се оно дочекује у тренутку кад угледа свет, или прва реч коју родитељи по рођењу детета чују. На пример:

Ayda (узвик чуђења или негодовања), *Günaydın* (Добро јутро!), *Tünaydın* (Добро вече!), *Ula* (Уф, бре!), *Yazık* (Штета!)

Различите синтагме супстантивирањем постају лично име:

Birsen (само ти), *Ogün* (тај дан), *Teksen* (једино ти)

Имена у облику сложеница или потпуних глаголских времена неретко представљају читаве укалупљене реченице. Њима се најчешће изражава захвалност и радост што је на свет дошло жељено и очекивано дете или се, пак, исказује негодовање и жеља да се више не рађају женска деца у породици:

Hanbeğendi (Владару се свидело), *Gündoğdu* (Свануо је дан), *Durkız* (Стани, девојко!), *Durkadın* (Стани жено!), *Aydoğdu* (Месећ је изашао), *Üngördü* (Стекао је славу), *Sevin-dik* (Обрадовали смо се), *Göksevenin* (Небо припада теби), *Erdogdu* (Подило се мушко), *Erdin*

¹³ А. Н. Par, *A'dan Z'ye Türk Adları Sözlüğü*, str. 64

¹⁴ L. Yılmaz, *Anne Bana Bir İsim Bul*, str. 34, M. K. Gülçür, *İsimler Sözlüğü*, str. 280

¹⁵ D. Yıldırım, *Liseler İçin Halkbilimi*, str. 84

(Постигао си циљ), *Atıktulutaş* (Име му је срећан камен), *Tanrıverdi* (Бог га је подарио), *Hoşgeldi* (Добро је дошао!), *Yeterkiz* (Доста је ћерки).

Једна од карактеристика турске граматике јесте веома честа појава супстантивирања различитих врста речи, када се оне у потпуности понашају као праве именице, примајући све суфиксе својствене именицама, како падежне, тако и присвојне. Ова тенденција јасно се уочава и код личних имена, јер пружа могућност да се мисли и осећања родитеља и породице везане за рођење детета у неизмењеној форми забележе као лично име. Разумевање овог процеса олакшава чињеница да се у турском језику сви антропоници и топоними циркумфлексом одвајају од наставака који се додају, чиме се у потпуности чува систем транспарентне суфиксације својствене аглутинативној структури овог језика. На тај начин се олакшава препознавање личних имена у писаном тексту, и контекст у усменом изражавању.

Ипак, с обзиром да у турском језику већина личних имена могу бити и презимена, дешава се да дође до појаве необичних, збуњујућих, па чак и комичних комбинација имена и презимена. Тада је свакако неопходно поштовати правопис или у говору назначити да се ради о личним именима. На пример:

Coşkun Sabah (полетно јутро), *Işık Sönmez* (Светло се неће угасити), *Özgür Kuş* (слободна птица), *Günaydın Ülkem* (Добро јутро, земљо моја!), *Tatlı Bal* (сладак мед), *Güzel Çiçek* (леп цвет), *Sağlam Tokat* (јак шамар), *Kara Bulut* (црн облак), *Sert Bıçak* (оштар нож), *Özgür Ülke* (слободна земља), *Sarı Limon* (жут лимун), *Çağdaş Yazar* (савремен писац), *Ipek Mendil* (свилена марамица), *Sert Kaya* (оштра стена), *Özerk Bölge* (аутономна област), *Parlak İnci* (svetlucav biser), *Solmaz Çiçek* (цвет који не вене), *Temel Ülkü* (основни идеал), *Başaran Devrim* (успела револуција), *Kırık Cam* (сломљено стакло), *Tok Kardeşler* (сита браћа), *Temiz Kan* (чиста крв), *Derin Deniz* (дубоко море), *Duran Su* (стајаћа вода), *Jandarma Kızkaçıran* (жандарм који отима девојку), *Güçlü Kuvvetli* (снажан јак), *Barış Savaş* (мир рат)

Број оваквих комбинација није ограничен.

Наведеним тешкоћама које могу наступити приликом разумевања и разликовања личних имена од осталих именица и других врста речи, треба додати још једну, веома честу. Наиме, како турски језик не разликује граматички род, то се ни у именима не може са сигурношћу утврдити, нити поштовати принцип мушких и женских имена. Велики број имена из категорија које су описане, могу бити и мушка и женска. Састављачи речника личних имена углавном нису јединствени у овој класификацији. Иако се у овим ономастиконима може наћи подела на мушка, женска и заједничка имена, она никада није доследна и идентична. Одлучујућу улогу по овом питању имају родитељи као носиоци одлуке о имену које по њиховом мишљењу припада новорођеном детету, при чему их језичка структура не обавезује да воде рачуна о роду. Тако се и историјска имена мушких владара могу давати девојчицама. Таква појава није неуобичајена, а карактеристични примери за то су имена *Ayhan* и *Bilgehan* која, супротно свакој логици, могу бити и женска. Управо ради избегавања недоумица око рода, у турском језику се, чини се више него у другим језицима, при ословљавању и помињању нечијег имена употребљава одредница *господин*, односно *госпођа*.

Када је реч о броју имена, са сигурношћу се може рећи да је он готово неограничен. Од великог броја именица могуће је формирати веома дугу листу сложеница и изведеница помоћу различитих деривационих наставака. Међу именима од којих се изводи највећи број нових имена су *Alp* (храбар), *Ata* (отац), *Ay* (месец), *Bilge* (мудрост), *Can* (душа), *Demir* (гвожђе), *Er* (мушкарац), *Gün* (дан), *Gür* (бујан), *Han* (владар), *Öz* (посебан), *Tan* (зора) и друга.

Ако се томе дода да је од осамдесетих година до данас објављено око тридесет ономастикона, што од стране државних институција, што од стране истраживача ономастичара, као и податак да се велики број имена у њима не понавља, и да сваки од њих броји и по неколико хиљада, без претеривања се може извести закључак да је турски језик један од језика у којима је могућност деривације личних имена најизразитија.

Веровање да лично име може извршити судбински утицај на онога ко га носи, укоренењено је у свим културама. Име је симбол који карактерише јединку. Зато су у стара времена деци давана имена која би их могла заштитити од злих сила. Данас се, пак, више поклања пажња естетском аспекту. Без обзира какво име особа поседује, сматра се да оно може утицати на њену личност, било позитивно било негативно, јер је јасно да је њено име управо реч коју ће најчешће слушати током живота. То је разлог због којег свако жели да његово име буде лепо. То би свакако требало да буде и жеља родитеља, односно породице која бира име за новог члана. Турски језик пружа велики број могућности за задовољавање ових људских потреба. Правилни избор имена чини да се њиме изразе веровања, поглед на свет, ставови и жеље. Лична имена представљају одраз историјског искуства неког народа и дају верну слику културног и националног идентитета, преносећи културне информације на најбољи начин. Проучавање турске антропонимије прецизно указује на узајамни утицај језика и културе.

Кључне речи: лично име, антропонимија, турска култура, турски језик.

ЛИТЕРАТУРА

- Gülçür, M. K: *Isimler Sözlüğü*, İstanbul, 2007.
- Gülensoy, Tuncer: 'Türk Kişi Adlarının Dil ve Tarih Açısından Önemi', *Türk Dili*, Ocak 1999, sayı 22, s. 5.
- Güllüdağ, Nesrin: 'Sarıkamış Başköyde Kişi Adları', *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:12, sayı 1, Elazığ, 2002, sayfa 79–85.
- Knjiga Dede Korkuta*, preveo: Slavoljub Đinđić, Beograd, 1981.
- Koşay, Hamit Z. i M. Şakir Ülkütaşır: 'Türklerde Ad Verme ve Türk Adları', *Türk Folklor Araştırmaları*, sayı 175, Şubat 1964, s. 3301–3303.
- Par, A. H: *A'dan Z'ye Kadar Türk Adları Sözlüğü*, İstanbul, 1996.

- Sümer, Faruk: 'Atsız', *Milli Kültür*, sayı 47, Aralık 1984, s. 4-5.
Yıldırım, Dursun, Özkül Çobanoğlu, Metin Özarlan: *Liseler İçin Halkbilimi*, İstanbul, 2004.
Yılmaz, Levent: *Çocuk İsimleri Sözlüğü, Anne Bana Bir İsim Bul*, İstanbul, 2008.

Ksenija Aykut

CARACTERISTICS OF TURKISH ANTHROPNYMY AS A REFLECTION
OF LANGUAGE-CULTURE INTERACTION

(Summary)

Anthroponymy is a branch of onomastics provides precious information about the culture, customs and beliefs of a people. Thanks to its agglutinative structure, specific suffixation and non-recognition of grammatical gender, the Turkish language creates the opportunities of derivation of a multitude of personal names from any general noun, adjective, some verbal forms, participles, gerunds, exclamations, greetings, onomatopoeias, even entire sentences in their unchanged form, on condition that they are written with the initial capital letter. Leaving aside a large number of names adopted from other languages under the influence of the spreading Islamic religion, the originally Turkish names are related to the pre-Islamic period, as well as the contemporary period following the foundation of the modern state. The most common original Turkish names are identical to the names of animals, plants, geographic terms, atmospheric phenomena, toponyms, ranks and titles, months, compass points, colours, metals, family relations or any general or abstract noun. In this way, the expression of attitudes, wishes and relations towards the newborn child and its future life, as well as towards the belief in the influence of natural and major forces determining its destiny is not limited to a certain number of previously adopted and routine personal names. The possibility of forming numerous new names in the form of complex or words derived from any basic name justifies the conclusion that the Turkish language is among those with the greatest possibility of derivation of personal names, having in mind that almost every name is at the same time just an ordinary word from the lexical diversity of the Turkish language.

Душанка Звекић-Душановић
Нови Сад

ОБИЧАЈНА ЛЕКSIKA У УЦБЕНИЦИМА ЗА СРПСКИ КАО HEMATEPЊИ ЈЕЗИК¹ (Ускрс, Божић и крсна слава)

Полазећи од циљева наставе Српског као нематерњег језика, међу којима се истиче и упознавање ученика са елементима културе народа чији језик уче, у раду се анализирају лекције у новој серији уџбеника за овај предмет које су посвећене Ускрсу, Божићу и крсној слави. Сагледавају се текстови, вежбе и ликовни прилози у овим лекцијама са посебним освртом на лексику тематски везану за ове празнике.

Имајући у виду, с једне стране, чињеницу да у самом српском народу постоје знатне разлике у обележавању ових празника и, са друге стране, узрасне карактеристике и потребе ових ученика, спроведена анализа показује да уџбеници на оптималан начин оспособљавају ученике за активности и комуникацију који карактеришу ове празнике. Извесна локална обојеност и усмереност на обичаје који су присутни у новије време оправдани су потребама ових ученика да се укључе у дешавања која су присутна у њиховом непосредном окружењу.

1. У Војводини се настава, осим на српском, реализује и на језицима националних мањина.² Ученици који целокупну наставу похађају на матерњем језику имају, као обавезан, предмет Српски као нематерњи језик. Основни циљ наставе овог предмета за основну школу јесте да ученици усвоје српски језик на нивоу који им обезбеђује несметану комуникацију са говорним представницима већинског језика. Поред тога, као циљ ове наставе, програм истиче и упознавање ученика са елементима културе народа чији језик уче.

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик* (148010), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

² Према подацима за школску 2003/04. годину (Стефановић, 2005: 57) у Војводини је у процес образовања у основним и средњим школама било укључено 259 390 ученика. Од тога је наставу на језику националних мањина похађало 31 573 ученика, односно сваки осми ученик (12%). Према подацима за школску 2006/07. годину укупан број ученика који похађају наставу српског као нематерњег језика у основној школи износи 23 418 ученика. Разврстано према језицима на којима се настава остварује бројке казују следеће: 17 778 ученика наставу слуша на мађарском језику, 3 347 ученика на словачком, 1 480 на румунском, 663 на русинском и 150 на хрватском језику (према Ердељ, 2007). Овом приликом располагагала сам статистичким подацима само с територије Војводине.

Можемо рећи да је ово истовремено и услов за постизање првог наведеног циља јер је познавање културолошких карактеристика једног народа често предуслов за успешну комуникацију на језику којим он говори.³

Ради што успешнијег остваривања постављених циљева, програм за Српски као нематерњи језик садржи одељке који за сваки разред прецизирају садржај овога предмета. За анализу заступљености и адекватности културолошких елемената пресудан је одељак који носи наслов Тематика. Овај одељак садржи инвентар тема предвиђених за обраду у сваком разреду. Он, међутим, не даје списак лексичких јединица предвиђених за усвајање. Треба, такође, имати у виду да програм даје само оквирни списак лектуре уз сугестије да у настави треба да буду заступљена тематски и функционално разноврсна штива у складу са предвиђеном тематиком. Предвиђене тематске области усмеравају и ауторе уџбеника на одабир одговарајућих текстова и, у зависности од потребе, самостално конструисање текстова.

Да би се удовољило захтевима иновираних програма и захтевима савремене концепције наставе предмета Српски као нематерњи језик, Завод за уџбенике је 2005. године започео објављивање серије нових уџбеника за овај предмет и до краја 2008. године штампани су уџбеници од 1. до 6. разреда основне школе.

2. Циљ овог рада јесте да се анализом текстова тематски везаних за Божић, Ускрс и крсне славе размотри да ли они, заједно са дидактичко-методичком апаратуром датом уз њих, као и постављеним задацима и вежбама, па и ликовним прилозима, на адекватан начин омогућавају ученицима усвајање културе другог језика и укључивање у активности и комуникацију који карактеришу ове празнике. Рад ће пружити и увид у заступљеност тематски одговарајуће лексике и фразеологије у овим уџбеницима.

Пре него што се приступи анализи неопходно је истаћи још неке моменте везане за наставу Српског као нематерњег језика, као и за концепцију уџбеника за овај предмет.

Настава Српског као нематерњег језика остварује се у веома различитим условима. С једне стране, у питању су различити матерњи језици ученика (једни су словенски, други несловенски; једни типолошки припадају истој групи, други су типолошки различити). С друге стране, у питању су различите средине према језичком саставу становништва (претежно хомогене/мешовите средине). Ово непосредно утиче на захтеве који се могу поставити пред ову наставу, нарочито у погледу обима и темпа савлађивања језичке стране овог предмета. Ситуацију усложњава и чињеница да ученици припадају раз-

³ Откад је културолошки момент експлицитно истакнут као битан елемент приликом учења/усвајања страног (/другог) језика, што сте везује за тзв. АСП течајеве за време Другог светског рата и ареалне студије у оквиру њих (уп. детаљније код Пребег-Вилке, 1977: 52), као и залагања лингвисте Чарлса Фриза и методичара Роберта Лада половином XX века (уп. код Кремзер, 1983: 179), свест о значају упознавања ученика са културом језика који уче у настави страног (/другог) језика стално расте. Тако се, у другој половини 90-тих година, дошло и до једне нове, културолошке парадигме у којој упознавање са страном културом није више само пратећи елемент овладавања језиком („језик + култура“), већ се примењује другачија стратегија – „култура посредством језика, језик посредством културе“ (уп. Кончаревић, 2006: 763).

личитим вероисповестима, што подразумева да имају и различита искуства у погледу обичаја и навика, како у свакодневном животу, тако и у посебним приликама. Велике разлике се, такође, испољавају не само на националном, већ и на индивидуалном нивоу.

Упркос поменутим разликама, уџбеници су јединствени за све ученике који похађају Српски као нематерњи језик. Јасно је колико је комплексан задатак сачинити уџбенике који ће испунити све захтеве који се пред њих постављају.

3. Посебне лекције посвећене традиционалним празницима као што су Ускрс, Божић и славе, представљају новину у уџбеницима. Ово је разумљиво када се има у виду да је претходна серија уџбеника настала у другачијим друштвено-историјским околностима.

Од посматраних празника најпре се спомиње Ускрс (у 2. разреду), а затим Божић (у 3. разреду). С појмом славе ученици се најпре упознају преко школске славе, односно путем текстова везаних за живот и рад светог Саве (4. и 5. разред). Овакав распоред увођења наведених празника оправдан је узрасним и искуственим карактеристикама ученика. Наиме, сматра се да су већини ученика млађег узраста искуствено ближи Ускрс и Божић, да су, затим, у школским условима до 4. разреда већ имали прилике да присуствују обележавању школске славе. Концепција наставе овог предмета подразумева да се ново градиво увек ослања на претходно. Зато се у уџбеницима за 6. разред ученици поново сусрећу с овим празницима, они активирају претходно стечено знање и обогаћују га новим.

4. О културолошком значају текстова у уџбеницима говори нам и следеће мишљење: „комуницирајући са текстом, кроз процес рецепције, ученик усваја културне моделе које му нуди текст, у њему (ученику) несвесно се врши моделовање понашања, емоција и веровања, сложено „утискивање“ на културне склопове које већ има и на већ подразумеване културне императиве“ (Петровачки, 2006: 753). Имајући у виду да је сваки текст узорак једне културе, културни модел, културни захтев, најпре ћемо погледати текстове који се појављују у посматраним уџбеницима.

Од примарних текстова заступљени су и конструисани и аутентични текстови. Конструисани текстови чешћи су на млађем узрасту, што је оправдано језичким и искуственим могућностима ученика, али их налазимо и касније, у вези са темама за које су аутори уџбеника проценили да би оригинални текстови представљали језичку тешкоћу ученицима којима српски није матерњи.

4.1. У приручнику за наставнике уз сликовницу за 2. разред налази се конструисан текст (стр. 81) који прати дешавања на илустрацијама у сликовници. Серија илустрација у сликовници представља ситуацију у једној породици приликом припреме за прослављање Ускрса – фарбање и украшавање јаја, припремање гнезда. У тексту се појављују речи везане за овај празник: *Велики петак, Ускрс, фарбати, шарати, зека, гнездо*.

4.2. Лекција посвећена обичају прослављања Божића, у читанци за 3. разред (стр. 43–45), започиње кратком песмом Бране Цветковића *Божић*, на-

кон које следи конструисани прозни текст у којем се указује на разлике у датумима његовог прослављања и разлике у неким обичајима. Објашњава се шта је бадњак, како се кити и пали на Бадње вече. У тексту се описује и Божић Бата, затим обичај и суштина поста пре Божића, као и свечани ручак за Божић. Спомиње се и чесница. Други текст, такође конструисани, говори о Светом Николи. Са Божићем је обележавање Светог Николе повезано временски. Ученицима је он познат, на то се пажња скреће повезивањем његовог имена у српском са именом у матерњим језицима ученика. Овом приликом се ученици сусрећу и са појмовима: *заштитник, домаћа слава, светитељ*.

4.3. Читанке за Српски као нематерњи језик садрже више текстова него што је предвиђено да се у једном одељењу обради у току школске године. Разлог томе је опредељење да се обезбеде адекватни текстови за различите могућности ученика, а одабир зависи од процене наставника. Тако и читанка за 4. разред у оквиру сваке лекције даје по два текста (обележена као А и Б) од којих је први језички и стилски лакши, обично и краћи, док је други захтевнији. Једна лекција (стр. 51–54) има за циљ да ученике упозна са ликом и делом светог Саве. Први текст је народна прича (*Светлост у кући*), а други је конструисан (*Свети Сава – школска слава*) и у њему су, језиком прилагођеним настави Српског као нематерњег и ученицима млађег узраста, дати најосновнији биографски подаци и значај светог Саве у култури српског народа. Текст означен као Б информише ученике о томе да српске породице имају своју славу и свеца који их штити. Свети Сава као школска слава с овим је повезана тако што се и школа приказује као једна велика породица и објашњава се зашто је он постао заштитник деце и школе. Речи тематски везане за обичаје и културу српског народа, семантизоване у овој лекцији, јесу: *светац, слава, заштитник, манастир*. У радној свесци за 4. разред такође је дата једна народна прича (*Свети Сава и сиромаш*) у којој на појединим местима уместо текста стоји илустрација.

4.4. У читанци за 5. разред налазе се три текста везана са светог Саву. Први је конструисани прозни текст о његовој биографији (*Свети Сава*), други је народна приповетка *Свети Сава и нерадна жена*, трећи је народна песма *Свети Сава*. Биографски текст читанке у 5. разреду, у поређењу с текстом за 4. разред, доноси и неке нове детаље из живота овог просветитеља. Сва три текста чине основу за обнављање и проширивање знања о животу, раду и значају светог Саве, као и о начину прослављања школске славе.

4.5. У читанци за 6. разред налазе се четири текста посвећена Ускрсу. Један је кратак уводни текст ауторки читанки (*Васкрс*), два су преузета из часописа „Национална географија јуниор“, а један је песма Добрице Ерића *Дани шарених јаја*. У уводном тексту се објашњава зашто је Велики петак дан туге и бола и зашто је недеља након тога најрадоснији празник за хришћане. Први текст преузет из *Националне географије јуниор*, приказује различите начине украшавања јаја. Други подсећа ученике на карактеристично поздрављање на дан Ускрса и са обичајем туцања јајима, даривањем јајима. Текстови су повод за разговор на тему Ускрса. Предвиђене су и две писмене вежбе: једноставнија – у којој ученици треба да саставе ускршњу честитку, и сложенија

– у којој они, на основу самостално направљеног плана излагања, треба да напишу како се овај празник прославља у њиховој породици. Речи које су у читанци издвојене за семантизацију, а тематски везане за Ускрс јесу: *луковина, варзило, орова (орахова) клатина*.⁴

И радна свеска за овај разред садржи конструисане текстове (стр. 32). У једном је описан обичај који претходи Ускрсу – Врбица, у другом обичај који претходи Божићу – коринђање. Од ученика се тражи да опишу неки занимљив обичај свог народа. Поступак шарања јаја воском детаљно је објашњен у трећем тексту. Ученици и сами треба да опишу неки од начина украшавања јаја. Четврти текст је заправо рецепт за припремање кољива за крсну славу. У радној свесци је предвиђен простор на којем ученици треба да опишу припрему и послуживање јела које је типично за један њихов празник.

4.6. Увид у секундарне текстове, тзв. метатекстове, показује да се они најчешће могу груписати у два типа питања и задатака: 1. везаних за сам садржај текста и 2. везаних за ученикова лична искуства. Први имају циљ да провере степен разумевања садржаја текста и да отклоне евентуалне недоумице у вези с њим, да омогуће његово боље разумевање и тумачење, да развијају говорне способности ученика тиме што их подстичу да сами осмишљавају одговоре на питања у вези са текстом чиме истовремено увежбавају и употребу нове лексике. Други ученицима пружају прилику да саопштавају о својим искуствима, навикама, обичајима. Ово је уједно и добра основа за уочавање сличности и разлика међу културним обрасцима, за неку врсту културно-језичког контрастирања.⁵

Питања и задаци су у мањој мери репродуктивног карактера, а најчешће су уобличени тако да активирају и ученичка знања, да их наводе на размислање и на повезивање познатог са новим.

Сви текстови, везани за посматране празнике и обичаје, а који се јављају у наведеним уџбеницима, усмерени су на развијање културне комуникације, поштовање различитости, толеранцију, разумевање других и њихових потреба, навика и начина живота.

5. Колико год да је улога текстова значајна, настава Српског као нематерњег језика не заснива се првенствено на њима. Највише расположивог времена треба искористити за увежбавање језичких елемената: лексике и свих нивоа граматике.⁶ Препорука је, разуме се, да се они нити уводе нити увежбавају изоловано, ван контекста, већ да су увек повезани са неком животном,

⁴ *Варзило и орова клатина* свакако не треба да уђу у активан фонд речи. Оне су дате само да би ученици разумели садржај песме Д. Ерића *Дани шарених јаја*.

⁵ У *Приручнику Унеска за проучавање и ревизију уџбеника* позитивно се оцењује овакав поступак: „многи аутори настоје да уведу контрастивне примере и то што је раније могуће, упоређујући, на пример, свакодневне ситуације у иностраној и властитој земљи. Предност оваквог приступа јесте у указивању на елементе интеркултурне комуникације од самог почетка учења страног језика“ (Пингел, 2005: 54).

⁶ У *Приручнику Унеска* (Пингел, 2005: 53–54) налазе се препоруке у вези са информацијама о култури које се преносе путем уџбеника страних језика. Иако се истиче значај ових информација, напомиње се и да „стицање знања о другој земљи или култури није примарна сврха уџбеника страног језика. Њихов главни циљ је да оспособи љаке да се правилно служе језиком. Само у ширем смислу може се рећи да заједно са језиком љаци стичу увид и у другу културу.“

ученицима више или мање познатом ситуацијом. Зато ови учбеници садрже и разноврсне језичке вежбе.⁷

5.1. Да би ученици продуктивно овладали лексиком која је претходно семантизована неопходно је спроводити и лексичке вежбе. Навешћемо неке које су у учбеницима тематски везане за посматране празнике:

У радној свесци за 3. разред налази се вежба препознавања и адекватне употребе речи које имају заједничку основу. Речи: *пећи, печење, пекара, печен* треба употребити у реченицама: *За Божић _____ месо. Тама је однео прасе у _____. Кући је донео _____ прасе. Сви смо јели укусно _____.*

Вежбе творбе речи налазимо у радној свесци за 6. разред (стр. 31-34). У једној, од речи *слава* и *славити*, ученици треба да стварају нове. У другој, од именица треба да направе придеве и њима да допуне дате реченице (*Почео је велики _____ пост (Божић). Сви ученици школе позвани су на _____ приредбу. (Свети Сава).*)

Пример вежбе која има за циљ проверу познавања значења речи, али и познавања обичаја, јесте она у којој је дат низ појмова (*бадњак, божићно дрвце, шарено јаје, гранчица врбе, икона, свећа, чесница, кољиво, босиљак, слама, славски колач*) које ученици треба да повежу с одговарајућим празником (*Ускрс, Божић и слава*).

5.2. Правилне употребе језика нема без усвајања реченичних образаца. Прожимање стицања језичке и културне компетенције показује пример лекције у 2. разреду. С обзиром на то да је приступ у овој настави да се нове речи и изрази усвајају у контексту, при чему се истовремено увежбавају и одређени реченични обрасци, у овој лекцији се, поред обраде одређене тематике и увежбавања одговарајућих форми друштвеног опхођења, увежбава и модел за исказивање временских односа прилозима за време (модел: *Данас је Велики петак. Мама је јуче купила боје*) и именицама које означавају дане у седмици (модел: *У петак су фарбали јаја. У недељу је Ускрс*). За увежбавање ових модела предвиђене су различите језичке вежбе: конструисање реченица на основу илустрација уз обавезну употребу именица које означавају дане у седмици или прилога за време; одговори на питања која почињу са *Када...?*; допуњавање започетих реченица прилошким одредбама за време; трансформације реченица заменом прилошке одредбе исказане именицом у акузативу с предлогом у прилогом за време.

5.3. Овладавање вештином писменог изражавања подразумева и познавање правописних правила. И правописне вежбе могу бити тематски оријентисане. Такви су примери вежби у којима се тражи правилно преписивање текста написаног великим штампаним словима. На пример, у радној свесци за 6. разред (стр. 34) налази се текст у којем је тежиште на увежбавању правилног писања великог и малог слова те се појављују: *НОВА ГОДИНА, НО-*

⁷ Граматичке садржаје програма за Српски као нематерњи језик првенствено обухватају учбеничке јединице *Поуке из језика и правописа* које овом приликом нису анализиране.

ВОГОДИШЊИ, БОЖИЋНИ, УСКРШЊИ, ВЕЛИКИ ПЕТАК, ПРАВОСЛАВНИ УСКРС.

5.4. Комуникативну компетенцију ученика треба развијати упоредо са језичком. Комуникативне вежбе подразумевају владање одређеним фондом речи и правилима њихове употребе у језичком, али и ванјезичком контексту. Шире схваћено, свака успешна комуникација остварује се путем правилне употребе језичких елемената у складу са ситуацијом, саговорником, темом – свим елементима који представљају социо-културолошке компоненте комуникације.

Комуникативне вежбе се, условно, могу поделити на вежбе дијалошког и вежбе монолошког типа.

Пример мини-дијалога налази се у приручнику за 2. разред (стр. 84). Ту је дат готов дијалог између два друга који се срећу на дан Ускрса, честитају један другоме, сваки има по једно ускршње јаје, они се туцају јајима, једно побеђује... Овај дијалог, у првој фази вежбања, ученици могу научити напамет и репродуковати га по улогама. Он је добра основа за конструисање дијалога према том моделу јер га ученици могу варирати спрам својих комуникативних намера.

Монолошким вежбама припада већина задатака који од ученика траже да испричају неко своје искуство. То су императиви типа: *Испричај како се у твојој школи прославља Свети Сава. Опиши и ти неки интересантан обичај свог народа.*

6. Ликовно-графичком обликовању уџбеника у стручној литератури о квалитету и стандарду уџбеника посвећује се све више пажње. У анализи ћу се, овом приликом, задржати на илустрацијама које се налазе у посматраним уџбеницима јер имају вишеструку функцију.

Специфичну улогу имају илустрације у сликовницама. У лекцији о Ускрсу налази се најпре стрип који локализује време дешавања радње на Велики петак. Стрип приказује ученицима познате ликове једне породице и прати процес кувања, фарбања и украшавања јаја. Текст који прати ове активности налази се у приручнику за наставнике. Ученици слушају текст и његов садржај прате гледајући илустрације. Стрип има функцију олакшавања глобалног разумевања текста и увођења у тему часа. Он у даљем току представља и основу за разговор. Илустрације су дате и са функцијом увежбавања језичког модела. На основу њих самостално треба конструисати реченице одређене структуре.

У уџбеницима су, од 3. разреда, илустроване ситуације, предмети и ликови који се појављују у текстовима. Служе и као средство семантизације речи. У читанци за 4. разред (стр. 51) овим је путем семантизована лексема *светац* (седа брада и бркови, ореол, мантија, штап у руци, у позадини се назире грађевина сакралног типа).

У нижим разредима ликовни прилози су дело илустратора уџбеника, одраз су његовог субјективног виђења неких реалија (бадњак, јелка, славска трпеза...) и ликова (Божих Бата, свети Сава), а од 5. разреда јављају се фотографије оригиналних дела: фреска светог Саве (читанка за 5. разред, стр

65)⁸ и слика Исуса Христа, Јанка Халкозовића, 1759, манастир Мала Ремета (читанка за 6. разред, стр. 75).

7. Пре него што покушамо да донесемо суд о адекватности ових уџбеника, морамо се задржати на још неким моментима. Наиме, морамо имати у виду чињеницу да су обичаји везани за посматране празнике територијално веома неуједначени. У њима, даље, има преплитања општехришћанских и специфичних православних обичаја, паганства и хришћанства, традиционалног (сеоског, патријархалног) и савременог (урбаног) начина живота. Не треба заборавити ни чињеницу да су они у једном периоду били потискивани, што значи да велики део припадника генерације која је одрасла у времену од Другог светског рата до краја XX века не носи у свом искуству овај део српске традиције. Обнављање, нека врста реконструкције старих обичаја, често није праћено одговарајућим знањима о њима, већ се то врши веома површно.

Питање је, такође, у којој мери су они блиски и усвојени и међу децом којој је српски језик матерњи. Можемо само претпоставити да у томе постоје разлике међу ученицима који су се определили за веронауку и оних који похађају грађанско васпитање. Ученици који похађају наставу Српског као нематерњег језика такође се индивидуално опредељују за неки од понуђених изборних предмета, при чему веронаука зависи од њихове вере. Не треба занемарити чињеницу да Српски као нематерњи језик није православна веронаука.

Ако се определимо за то да наши ученици првенствено треба да усвоје савремени српски језик (поштујући, разуме се, правила стандардног језика) и обичаје који су данас присутни, што сматрам да би било исправно имајући у виду да је примарни задатак оспособљавање за комуникацију, дакле језик онакав какав се реално употребљава, можемо рећи да анализирани уџбеници испуњавају свој задатак. Ученике којима српски није матерњи не можемо оптеретити захтевима већим него што их стављамо пред ученике са српским матерњим језиком.

Оно што их, додуше, карактерише, јесте извесна локална обојеност. Коринђање је, на пример, обичај заступљен у Војводини, и то не у свим срединама. Илустрација чеснице (тањир са комадима колача квадратног облика, назире се листови) упућује на чесницу која се прави у Војводини (колач од танких кора (листова) посутих орасима, сувим грождјем и шећером/медом). Ускршњи зец и прављење гнезда су, по свој прилици, новијег датума, барем на нашим просторима. Ипак, он је толико заступљен да га за Ускрс чека већина српске деце. Веома је сложено питање назива, карактеристика и улоге ликова као што су Божић Бата, Свети Никола и Деда Мраз, и то не само на нашем простору већ и у читавом хришћанском свету (наведимо само однос: Saint Nicholas – Santa Claus).

И, на крају, не треба заборавити да се процес усвајања српског језика не завршава са шестим разредом. У току је израда уџбеника за 7. и 8. разред.

⁸ Не наводе се подаци о њој.

Планирају се и уџбеници за средњу школу. Има, дакле, простора да на вишим нивоима наши ученици проширују своја знања и о овим обичајима, да се зађе и даље у прошлост, да се трага за оригиналним изворима, у складу са узрасним и језичким могућностима.

ПРИЛОГ: ТАБЕЛАРНИ ПРИКАЗ ЛЕКСИЧКИХ ЈЕДИНИЦА КОЈЕ СУ ТЕМАТСКИ ВЕЗАНЕ ЗА УСКРС, БОЖИЋ И КРСНУ СЛАВУ У УЏБЕНИЦИМА ЗА СРПСКИ КАО НЕМАТЕРЊИ ЈЕЗИК ОД 2. ДО 6. РАЗРЕДА.

	опште	Ускрс	Божјић	крсна слава
именице и терм. синт.	<i>Исус Христ /Исус Христос хришћани све- штенник икона свећа</i>	<i>Ускрс /Васкрс Велики петак шарено јаје зека гнездо васкрсење туцање луковина варзило Ускришњи поне- дељак Ускришњи уторак Лазарева су- бота Врбица</i>	<i>Божјић Бадњи дан бадњак Божјић Бата чесница Бадње вече коринђање коринђаши божићно дрвце чесница слама</i>	<i>Свети Никола заштитник слава светитељ Свети Сава светац кољиво Никољдан Илиндан Ђурђевдан Свети Јован Свети Ђорђе крсна слава Свети Стефан</i>
глаголи	<i>постити славити</i>	<i>васкрснути туцати се</i>		
придеви	<i>хришћански православни католички</i>	<i>ускришњи</i>	<i>божићни</i>	<i>славски светосавски</i>
позд- рављање и честитање		<i>Христос вас- крсе! Ваистину вас- крсе!</i>	<i>Христос се роди! Ваистину се роди!</i>	<i>Добар дан, до- маћине, желим ти срећну крсну славу.</i>

Кључне речи: Божјић, други језик, крсна слава, лексика, методика, нематерњи језик, српски језик, српски обичаји, Ускрс, уџбеници.

ИЗВОРИ

- Добрић, Наташа, Биљана Максимовић (2005):** *Учимо српски 1. Српски као нематерњи језик за први разред основне школе.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Добрић, Наташа, Биљана Максимовић (2005):** *Учимо српски 1. Српски као нематерњи језик за први разред основне школе. Приручник за наставнике.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Добрић, Наташа (2005):** *Учимо српски 2. Српски као нематерњи језик за други разред основне школе.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Добрић, Наташа (2005):** *Учимо српски 2. Српски као нематерњи језик за други разред основне школе. Приручник за наставнике.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Добрић, Наташа (2007):** *Српски као нематерњи језик. Чаролија речи. Читанка за 3. разред основне школе.* Београд: Завод за уџбенике.
- Добрић, Наташа, Маја Живковић (2007):** *Српски као нематерњи језик. Радна свеска уз читанку Чаролија речи, за 3. разред основне школе.* Београд: Завод за уџбенике.
- Добрић, Наташа, Гордана Штасни (2007):** *Српски као нематерњи језик.. Дај ми звезду један круг. Читанка за 4. разред основне школе.* Београд: Завод за уџбенике.
- Добрић, Наташа, Гордана Штасни (2007):** *Српски као нематерњи језик. Радна свеска уз читанку Дај ми звезду један круг, за 4. разред основне школе.* Београд: Завод за уџбенике.
- Звекић-Душановић, Душанка, Наташа Добрић (2008):** *Приручник за наставнике српског као нематерњег језика уз уџбенике за 3. и 4. разред основне школе.* Београд: Завод за уџбенике.
- Љуштановић, Јован (2008):** *Пегаво детињство. Српски као нематерњи језик. Читанка за 5. разред основне школе.* Београд: Завод за уџбенике.
- Добрић, Наташа (2008):** *Радна свеска уз читанку Пегаво детињство, за српски као нематерњи језик, за 5. разред основне школе.* Београд: Завод за уџбенике.
- Добрић, Наташа, Душанка Звекић-Душановић, Гордана Штасни (2008):** *Српски као нематерњи језик. Плетиво од речи. Читанка за 6. разред основне школе.* Београд: Завод за уџбенике.
- Звекић-Душановић, Душанка, Наташа Добрић, Гордана Штасни (2008):** *Српски као нематерњи језик, Радна свеска уз читанку Плетиво од речи за 6. разред основне школе.* Београд: Завод за уџбенике.

ЛИТЕРАТУРА

- Босић 1996:** Мила Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини.* Нови Сад: Музеј Војводине, Прометеј, Војвођанска банка, ИКП Монада.

- Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Ердељ 2007:** Ленка Ердељ, *Унапређивање двојезичности код деце у Војводини – јуче, данас, сутра*. Мисао, Ревизија за образовање и културу, јануар 2007. стр. 6–8.
- Ивић, Пешикан, Антић 2008:** Иван Ивић, Ана Пешикан, Слободанка Антић, *Водич за добар уџбеник. Општи стандарди квалитета уџбеника*. Нови Сад: Платонеум.
- Кончаревић 2006:** Ксенија Кончаревић, *Функција трансмисије културе у уџбенику страног језика – теоријски оквир и конструкцијска решења. Сусрет култура*. Зборник радова са Четвртог међународног интердисциплинарног симпозијума. Нови Сад: Филозофски факултет. 763–772.
- Кремзер 1983:** Никола Кремзер, *Основе методике наставе немачког језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Методологија писања уџбеника (Ева Толди ур.) 2005:** Нови Сад: Педагошки завод Војводине.
- Недељков, Петровачки 2006:** Љиљана Недељковић, Љиљана Петровачки, *Лексика традиционалне културе у настави српског језика и књижевности. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLIX/2*. Нови Сад, 277–287.
- Недељков 2006:** Љиљана Недељков, *Модел културе – проблем језичке експликације. Сусрет култура*. Зборник радова са Четвртог међународног интердисциплинарног симпозијума. Нови Сад: Филозофски факултет. 537–545.
- Недељковић 1990:** Миле Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*. Београд: „Вук Караџић“.
- Петровачки, Недељков 2007:** Љиљана Петровачки, Љиљана Недељков, *Лингвокултуролошка и методичка тумачења лексике традиционалне културе у читанкама. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику L*. Нови Сад, 643–654.
- Петровачки 2006:** Љиљана Петровачки, *Читанка, мозаик лица, стаза, предела. Сусрет култура*. Зборник радова са Четвртог међународног интердисциплинарног симпозијума. Нови Сад: Филозофски факултет, 749–755.
- Пингел 2005:** Фалк Пингел, *Приручник Унеска за проучавање и ревизију уџбеника*. Нови Сад: Платонеум.
- Пребег-Вилке 1977:** Мирјана Пребег-Вилке, *Увод у глотодидактику. Теорија наставе страних језика с посебним обзиром на енглески језик*. Загреб: Школска књига.
- Стефановић 2005:** Д. Стефановић, *Стање и перспективе образовања националних мањина у Војводини. Зборник радова са конференције Изазови образовања на мањинским језицима*. Нови Сад: Педагошки завод Војводине, 55–60.
- Уџбеник и савремена настава (ур. Бранислава Марковић) 2007:** Зборник поводом 50 година рада Завода за уџбенике. Београд: Завод за уџбенике.

Чајкановић 1973: Веселин Чајкановић, *Мит и религија у срба. Изабране студије*. Београд: Српска књижевна задруга.
<http://www.srpskacrkva.org>

Dušana Zvekić-Dušanović

LEXICON RELATED TO RELIGIOUS CUSTOMS IN THE TEXTBOOKS
FOR SERBIAN AS A NON-NATIVE LANGUAGE
(Easter, Christmas and Family Patron's Day)

(Summary)

Starting from the lecturing goals for the subject Serbian as a non-native language, which include the familiarization of the pupils with the elements of the culture of the nation whose language they are learning, the paper analyzes lessons in the new series of textbooks for this subject dedicated to Easter, Christmas and Family Patron's Day. The paper reviews the texts, exercises and illustrations in these lessons with a particular overview of the lexicon thematically related to these holidays.

On the one hand, having in mind the fact that there are significant differences in the celebration of these holidays in the Serbian nation itself and, on the other, the characteristics related to the age and needs of these pupils, the implemented analysis indicates that the textbooks in the optimal way enable the pupils to take part in the activities and communication characterizing these holidays. A certain local colouring and concentration on the customs present in more recent times are justified by the needs of these pupils to be included in the events occurring in their direct environment.

Вучина Раичевић
Београд

НАСТАВА СТРАНОГ ЈЕЗИКА У КОНТЕКСТУ ДИЈАЛОГА КУЛТУРА

У овом раду покушаћемо да у сажетој форми укажемо на значај узајамне повезаности и јединства језика и културе у савременој настави страних језика, на лингвистичке, психолошке и методичке основе такве повезаности, као и на нову већ установљену парадигму учења страних језика, изражену формулом: језик преко културе – култура преко језика. Посебна пажња посвећује се дијалогу култура и његовом третману у савременој методици наставе страних језика. Један од главних задатака савремене комуникативно оријентисане наставе страних језика је стицање нових знања и развијање свести код ученика о разноликости духовног и материјалног света, самобитности и оригиналности различитих културнојезичких и етничких заједница, свести о поштовању вредности других култура.

У лингвистици, културологији и лингводидактици одавно је прихваћен готово аксиоматски став да је језик интегрални део културе, односно, да језик и култура чине нераскидиво, суштинско и духовно јединство. Иако је синтагма „језик и култура“ већ попримила конвенционални карактер, још увек се низ студија и научних скупова њој посвећује. Та чињеница говори о томе да се и даље воде расправе о одређенијем осветљавању не само сложености појма културе него и саме природе културе, као и положају и улози језика у њој. Јасно је да човек одувек језиком тумачи реалност и уобличава културу која је његов сопствени материјални и духовни свет, при чему се између језика и културе манифестује непрекидна интеракција у свим сферама људске делатности и објективне стварности. Према томе, захваљујући језику, култура настаје, опстаје и даље се развија. Јер, кључ који отвара врата сваке културе јесте – језик. Но, иако је језик интегрални део културе, он је истовремено и њен специфични део, и то најразуђенији, најизграђенији и најчвршће структуриран од свих културних система (исп. Бугарски 2006: 34). Култура и језик у непрекидном су садјеству и прожимању, формирајући и мењајући свет човека и целих људских заједница.

У савременој настави страних језика, поготово у последњој деценији 20. и почетком овог века, означени су и дефинисани нови приступи учењу страних језика. Низ методичких концепција оријентише се првенствено на

културну компоненту, а акценат се ставља на *дијалог култура* и *међукултурну комуникацију*, третирајући језик као инструмент остварења комуникације у одређеној култури. На основу тога можемо закључити да је за изворног говорника језик инструмент који обезбеђује његову реалну комуникацију. Такав закључак, логично, може се пренети и на процес наставе страног језика. Тако, на пример, истакнути руски научник А. А. Леонтјев поставља следеће питање: „Шта у ствари предајемо, или – шта морамо предавати под називом „језик“? Одговор би могао да гласи: предајемо језик као одраз социокултурне реалности. Међутим, језик не треба да предајемо као формални систем, већ морамо да презентујемо значења која конституишу слику света својствену новој култури, а истовремено имају улогу конституената говорног процеса који се грана, развија током одређеног времена. *Под називом „језик“ ми у ствари предајемо културу*“ – истиче Леонтјев (А. А. Леонтјев 1996: 44. Цит. према: Ј. Ј. Прохоров 2006: 189–190). Полазећи од тога да је сваки језик неодвојива компонента културе, главни пут усвајања страног језика на савременој етапи може бити дефинисан формулом: *култура преко језика, језик преко културе*. То практично значи усвајање културних чињеница у процесу коришћења датог језика као средства комуникације и овладавање језиком посредством усвајања факата конкретне културе.

У концепцији модерне наставе страних језика такође се сматра „да није најважнији аспект усвајање одређене суме знања о другој култури, већ је то коришћење представа, умења и стратегије неопходних за даље откривање нечега 'туђег' (при том непознатог, специфичног, различитог од своје културе). У томе је, заправо, основна разлика чисто 'комуникативне методике' наставе страног језика од нове 'интеркултурне'. На тај начин *дијалог на страном језику* треба да представља *дијалог два странца различитих култура*, а не само различитих језика, што се још увек недовољно узима у обзир у савременој настави страних језика, укључујући и комуникативне уџбенике“ (Бердичевски, 2003, стр. 59). Реално гледајући на ову проблематику, у међукултурној комуникацији веома је важна спознаја интеркултуралности, односно разумевање битних сличности и разлика између два различита света и културе. „Поред објективног познавања, свест о интеркултуралности обухвата и сазнање о начину на који нека заједница гледа на ону другу, што се обично јавља у облику стереотипних представа“ – истиче се, поред осталог, у *Заједничком европском оквиру за живе језике*, који је усвојила Комисија Савета Европе још 1996. године (подр. вид.: *Заједнички европски оквир за живе језике* 2003: 116–117).

Модеран приступ настави страних језика усмерен је, дакле, на упознавање стране културе кроз *дијалог култура*, на поимање самобитности, уникалности матерњег и било којег другог језика, свег његовог богатства на фону поређења с другим језицима и културама. У приступу настави и учењу страних језика појам *дијалог* обично се употребљава у два значења. У првом, он означава објективно постојећи, реалан процес сусретања двеју култура, националних слика света, процес који се одвија у свести лица, носилаца датих култура која комуницирају међу собом. У другом, дидактичком, значењу он

представља усмерен и за потребе наставе моделиран процес сусретања двеју култура и на тој основи процес спознаје, како њихове подударности, тако и различитости и посебности, дубљег разумевања и упознавања своје културе и проницање у страну културу. Такав дијалог који је моделиран и прилагођен циљевима наставе страног језика обезбеђује изучавање језика и националне културе и у основи може припремити ученике за једноставан дијалог у реалној међукултурној комуникацији. Сам појам не подразумева оцењивање двеју култура, односно да ли је једна култура боља или лошија од друге, већ иде на дефинисање оригиналности сваке од њих путем њиховог упоређивања. Према томе, дијалог култура није само средство дубљег упознавања стране културе него је и један од путева спознаје сопственог менталитета у којем се одражавају личне људске вредности у контексту дате културе. Међукултурни дијалог доприноси социјализацији личности као носиоца језика, личности коју карактеришу дате етничке, историјске, друштвене и друге специфичности (шире вид.: Бистрова 2004: 131–141, 155).

У лингводидактичкој литератури, поред термина „дијалог култура“, користе се и ови термини: „међукултурна комуникација“, „међуетничка комуникација“, „кроскултурна комуникација“ и „трансрасна комуникација“. Ипак, појам „међукултурна комуникација“ шири је и знатно ближи термину „дијалог култура“, који је у учењу и настави страних језика очигледно данас веома актуелан и представља подручје интересовања не само методичара већ и културолога, лингвиста, психолога, филозофа и других стручњака. При томе се издвајају његови различити аспекти, на пример: а) *билингвистички*, који укључује разраду проблема међујезичке интерференције, конвергенције и дивергенције култура; б) *прагматични*, који обухвата разраду лингвопрагматике на плану истраживања међукултурне комуникације, тачније утврђивање специфичности узajамног утицаја комуниканата различитих националности, као и специфичности реализације интенција учесника дијалога култура; в) *когнитивни*, који укључује истраживање когнитивних карактеристика, путеве рецепције и разумевања језика и културе од стране различитих националних контингената ученика; г) *аксиолошки*, који је усмерен на истицање вредносних карактеристика из подручја језика и културе коју усвајају њени различити представници и д) *естетски* аспект, који отвара путеве естетских постигнућа припадника различитих националности током учења и усвајања страног језика и културе (исп.: Лисакова И.П., Харченкова Л.И. 2004: 174–175). Оваква класификација аспеката дијалога култура довољно указује на сву комплексност изучавања међусобних утицаја комуниканата различитих националности и социокултурних заједница. Међутим, овим аспектима се могу додати и још неки, које заступају други аутори: „социолошки – подразумева поимање јединства, приближавање свих са свим, зависност једне културе (цивилизације, народа, земље, друштва) од друге; *социокултурни* – када свака страна у комуникацији добија социокултурни статус субјекта, на чему је и засновано његово језичко и нејезичко понашање и *психолошки аспект* који указује на то да узajамно разумевање увек води према координацији, према сарадњи и ка заједничком деловању, што је могуће само у условима

када предмет општења постаје персонално важан за оба саговорника (лични контакт), када се испољавају односи саосећања, емпатије и томе слично (емоционални контакт), када су оба комуниканта прихватили ситуацију (као систем узајамних односа), разумели је, отклонили смисаоне баријере (смисаони контакт). Тада се одвија и дијалог култура, истински, аутентични дијалог култура (...) Дијалог увек води ка координацији, кооперацији, сарадњи и сагласности, иако позиције и мишљења саговорника могу бити различита. Управо томе ученика треба учити и у том правцу васпитавати. Међусобно разумевање је антипод конфликта, који се скоро увек испољава као последица ксенофобије (...)“ а „*ксенофобија* није недостатак интелекта, талента или неких других својстава личности, већ је она *последица недостатка културе*“ (Ј.И. Пасов, Л.В.Кибирева, Е. Коларова 2007: 26–27). У вези с појмом и улогом *дијалога култура* у настави страног језика ови лингводидактичари (Ј.И. Пасов и др.) истичу „недовољно схватање чињенице да спремност човека да прихвати туђе није његово урођено својство, него супротно: биолошки човеку је својствена ксенофобија (страх од туђе, одбојност према њему); тај вирус може да се уништи само културном вакцином, тј. образовањем, чији је садржај култура“ (Ј.И. Пасов и др. 2007: 24). Они, сасвим оправдано, издвајају још једну суштинску појаву као непобитну чињеницу да би се боље схватила суштина узајамног разумевања људи у комуникацији – *менталитет* појединца и менталитет одређене етничке и друштвене заједнице којој он припада. Менталитет појединца по њима се формира из четири извора: из језика, културе, индивидуалности и људске делатности. Менталитет треба схватати као национални аспект погледа на свет човека као субјекта одређене културе, што се може довести у везу и са изразом „национална самосвест“.

У условима мултијезичности и мултикултуралности, као што је шири европски простор, у погледу карактеризације појма културе, мора се имати у виду следеће: све културе су хетерогене, разгранате и могу укључивати у себе елементе неколико култура истовремено, па се тако и све европске културе међусобно преплићу, утичу једна на другу, богате се и допуњују, али су у исто време принципијелно равноправне и једнаковредне. Отуда је савремени приступ учењу страних језика у Европи – „*учити језик учећи другог*“ – идеална форма *међукултурне наставе*. Као добар пример може послужити настава по принципу „*тандема*“, по којем се повезују групе или парови који представљају различите културе и на тај начин обучавају једни друге својим културама. У Европи већ постоји читава мрежа наставних центара у којима се језици уче по принципу „*тандема*“. Такав приступ (касније метод) први пут је применио Александар Ривин још давне 1918. године у једној школи недалеко од Кијева (Украјина), који је сам Ривин назвао „*организованим дијалогом*“. Данас се усавршени Ривинов метод такође примењује у савременој настави страних језика на различитим нивоима и назива се „*адаптивним системом наставе језика*“ (радећи у *паровима*, ученици у различитим временским интервалима наизменично наступају једном у улози наставника, и обратно, у улози ученика).

У структури наставаног процеса сваки час страног језика је раскрсница култура, то је пракса међукултурне комуникације зато што свака страна реч одражава неки други свет и другу културу; иза сваке речи је представа која је условљена националном свешћу представа о постојећем свету (исп.: Тер-Минасова 2000: 25). На сазнајном плану дијалог култура је, између осталог, и поступак конфронтирања чињеница из области уметничког стваралаштва двају народа, као што су идеје, теме, проблематика, моралне и естетске вредности, жанрови, уметнички поступци и друго (вид.: Шчукин 2003: 106). Предмет наставе страног језика свакако треба да буду и такви чиниоци националне слике света, као што су простор и време, годишња доба, боје, итд., јер и они и те како врше суштински утицај на продукте националне културе.

Једну од кључних улога у реализацији програмских циљева и садржаја наставе страног језика свакако има *учбеник*. Савремени учбеници и приручници страних језика новије генерације, намењени учењу језика на различитим нивоима у српској културнојезичкој средини, концепцијски и садржајно, иако неуједначено по свом обиму и садржајима, усмерени су на обучавање адекватном комуницирању са изворним носиоцима датог страног језика, примерени су циљевима и задацима наставе, потребама реалне комуникације, системској и генетској блискости или различитости страног и матерњег језика ученика. Такође можемо констатовати да су и општекултурне чињенице у учбеницима презентоване преваходно у оригиналним текстовима различитог жанра и стила, пре свега, у информативно-функционалним текстовима, али такве чињенице преносе се и посредством екстралингвистичких средстава – оригиналних фотографија, репродукција, цртежа, скица, стрипова и другог. С друге стране, посебан задатак има наставник страног језика који се састоји у умешном успостављању корелације контактираних језика и националних култура. За решавање постављених задатака на овом плану наставник би требало да организује рад према следећим смерницама: комплексан приступ планираном наставном градиву у условима аспектне наставе страног језика у свим видовима говорне делатности; упознавање с културом земље која је на линији међукултурног дијалога, конкретно, на пример, између друге земље и Србије и локалних култура појединих градова или региона; тражење нових технологија наставе (метода, поступака, приступа) у условима дијалога култура; узајамна повезаност аудиторног и ванаудиторног рада са ученицима (секције, кружоци, додатна настава). У решавању ових наставних задатака, чврсто повезаних са основном оријентацијом наставе која се одвија у контексту дијалога култура, значајно место заузима *метод наставне аналогije*.

Непобитна је чињеница да је сваки језик неодвојива компонента културе, њен „акумулатор“, носилац и исказивач. Та чврста узајамна повезаност језичких и културних факата и јесте суштина међујезичке комуникације у контексту дијалога стране и матичне културе. Језичка семантика открива пут из света језика у свет реалности, а то је, заправо, нит која повезује два различита света обавијена културним представама о предметима и појавама које су својствене датом културнојезичком колективитету у целини, али и сваком индивидуалном носиоцу језика и културе.

На крају, можемо закључити: упознајући друге националне културе, сваки човек у одређеној мери постаје учесник толико истицаног *дијалога култура* у којем он обогаћује себе, своју личност, а истовремено учи како да на нов начин достигне вредности своје националне културе, да је унапређује, али и да уочава њене недостатке. Управо у том правцу треба да се одвија и настава страног језика кроз коју ће сваки ученик исказати своје интелектуалне способности, интересовања и потребе, своју индивидуалност и слободу личности.

Кључне речи: страни језик, дијалог култура, наставни процес, мултијезичност, уџбеник.

ЛИТЕРАТУРА

- Бердичевский 2003:** А.Л. Бердичевский, *Особенности преподавания РКИ в современной Европе*. В сб.: Очерки по теории и практике преподавания русского языка как иностранного: Сборник статей и учебных материалов /X Конгресс МАПРЯЛ. Москва, ГИРЯ им. Пушкина.
- Быстрова 2004:** Е.А. Быстрова, *Культуроведческая функция русского языка в системе его преподавания*. В кн. Обучение русскому языку в школе: учебное пособие для студентов педагогических вузов/Под ред. Е.А.Быстровой. Москва, Дрофа, 131–155).
- Воробьев 1999:** В.В. Воробьев, *О статусе лингвокультурологии*. IX Конгресс МАПРЯЛ. Доклады и сообщения российских ученых. Братислава, 126.
- Dimitrijević 2001:** N. Dimitrijević, *Metodika nastave stranih jezika na kraju XX veka*. (sa Naučnog skupa održanog 9. i 10. X 2000. u Nikšiću)/Priredila Julijana Vučo. Nikšić, Filozofski fakultet, 13–53.
- Zajednički evropski okvir: učenje, nastava, ocjenjivanje/ured.S.Backović prired. D.Bogojević. Podgorica, Ministarstvo prosvjete i nauke, 2003.*
- Зимняя 1989:** И.А. Зимняя, *Психология обучения неродному языку*. Москва, Русский язык.
- Казарцева 2003:** О.М. Казарцева, *Культура речевого общения: теория и практика обучения*. Учебное пособие. 5-е изд. Москва, Флинта : Наука.
- Кончаревић 2004:** К. Кончаревић, *Савремена настава руског језика: садржаји, организација, облици*. Београд, Славистичко друштво Србије, (Едиција Славистичка библиотека).
- Леонтьев 2003:** А.А. Леонтьев, *Основы психолингвистики*. Москва, Смысл; С.-Петербург, Лань.
- Лысакова, Харченкова 2004:** И.П. Лысакова, Л.И. Харченкова, *Социолингвистические основы обучения РКИ*. В кн.: Русский язык как иностранный.

Методика обучения русскому языку/Под. ред. И.П.Лысаковой. Москва, ВЛАДОС, 36–50.

Пассов, Кибирва, Колларова 2007: Е.И. Пассов, Л.В. Кибирва, Э. Колларова, *Концепция коммуникативного иноязычного образования (теория и её реализация). Методическое пособие для русистов.* Санкт-Петербург, Златоуст.

Практическая методика обучения русскому языку как иностранному, 2003, Под ред. А.Н.Щукина. Москва, Русский язык.

Прохоров 2006: Ю.Е. Прохоров, *Действительность. Текст. Дискурс: учебное пособие.* 2-е изд. испр. Москва, Флинта : Наука.

Раичевић 2008: В. Раичевић, *Социокултурни приступ у савременој настави страног језика. Multidisciplinarnost u nastavi stranih jezika i književnosti: zbornik radova /priredila Julijana Vučo. Nikšić, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, 295–305.*

Тер-Минасова 2000: С.Г. Тер-Минасова, *Язык и межкультурная коммуникация.* Москва, Слово.

Щукин 2003: А.Н. Щукин, *Методика преподавания русского языка как иностранного.* Москва, Высшая школа.

Вучина Раичевич

ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В КОНТЕКСТЕ ДИАЛОГА КУЛЬТУР

(Резюме)

В настоящем сообщении мы пытаемся в сжатой форме указать на значение взаимодействия и единства языка и культуры в современном обучении иностранному языку, на лингвистические, психологические и методические основы таких взаимоотношений, как и на уже установленную парадигму обучения языкам, выраженную формулой: *язык через культуру – культура через язык*. Особое внимание уделяется *диалогу культур*, его значению и трактовке в современной методике. Одна из главных задач современного коммуникативно ориентированного обучения иностранным языкам – приобретение новых знаний и развитие сознания у учащихся о различии духовного и материального мира, самобытности и оригинальности различных социокультурных и этнических сообществ, сознания об уважении ценностей других культур. Современную методику обучения иностранным языкам характеризует обостренный вопрос и интерес к проблеме культуры в обучении языкам, т.е. обучения языку не только как средству общения, познания мира, но и как средству приобщения учащихся к национальной культуре и кумулятивной (культуроносной) функции языка.

Ключевые слова: диалог культур, язык и культура, учащийся и учитель, процесс обучения, мотивы овладения иностранным языком.

Љиљана Петровачки
Нови Сад

СЕМАНТИЧКА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ЛЕКСИКЕ НАРОДНЕ ТРАДИЦИЈЕ КАО РАЗОТКРИВАЊЕ НАЦИОНАЛНОКУЛТУРНИХ ИНФОРМАЦИЈА

У раду се указује на могућности и поступке функционалног тумачења лексике народне традиције у настави српског језика. У основи тих поступака су шири лингвокултуролошки приступи.

Отежано разумевање традиционалног у књижевности због многих лексичких подручја и семантичких кругова лексике која је сасвим удаљена од искуства данашњих ученика и на појмовном и на лексичком плану захтева објашњавање и културних и социјалних околности које се одражавају у језику. Стога се у раду показује како тумачење контекстуалне лексике традиционалне народне културе захтева сагледавање читавог лингвокултуролошког поља око њих, и како се, уз објашњавање појединих лексема, разоткривају различите националнокултурне информације.

1. Поред комуникативне функције, језик има и кумулативну или културну функцију. У језику се чувају и социокултурне вредности које су нестале из савременог живота. Да ли да их заборавимо у све већој животној журби и општим глобалистичким уједначавањем начина живота или да бар нешто разоткријемо и себи и нашим ученицима и студентима?

Занимљиво је отшкринути врата прошлости и сагледати како се некада живело, али за ову прилику не као историчар или етнолог, већ више као лингвиста и методичар. Као језички материјал за истраживање или језички предлошци послужиле нам сегменти из одабраних дела из обавезне ученичке и студентске лектире, првенствено из народне књижевности, али и из дела наших старијих писаца.

Проблеми се сами намећу: то су тешкоће које се јављају у разумевању и тумачењу тих текстова, а који су најочљивији на нивоу лексике.

Сви смо сведоци да нам се ученици и основне и средње школе, а некада и наши студенти, жале како не разумеју делове текста, или неке ситуације или само одређене лексеме приликом обраде програмски одабраних дела из народне књижевности или дела наших старијих писаца. Проблеми у рецепцији тих текстова јављају се углавном због великог броја непознатих речи за које они не знају ни сам појам који речи означавају. Објашњавање значе-

ња таквих речи, заправо читавог лексичко-семантичког нивоа, захтева један шири лингвокултуролошки приступ јер је већина те лексике често и део регионалне традиционалне народне културе и има доминантну културну компоненту. Тумачење такве лексике тражи један интердисциплинарни приступ и у домену је више антрополошке лингвистике или етнолингвистике. Лексика се приликом семантизације у овом случају мора посматрати у контексту времена, простора и културе, а њеним тумачењем разоткривају се и многе националнокултурне информације.

Лингвокултуролошка испитивања која сам вршила заједно са својим студентима на Мастер студијима српског језика на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду била су стога на лексичком корпусу који је предвиђен за школску лектуру. Ово је, дакле, било функционално синхронијско испитивање традиционалне дијахронијске лексике, а са методичког аспекта. Показало се и овог пута да важи оно што је у складу са познатим постулатом да нема синхроније без дијахроније и да сагледавање самог језичког израза наше народне и старије уметничке књижевности, писане вуковским типом језика, посебно њеног лексичко-семантичког нивоа, доприноси бољем разумевању књижевности у нашој књижевној баштини. Исто тако, на нов, више културолошки начин осветљавају се специфичности и значај језичког израза; проучава се језик дела као одраз простора, времена и културе у којој је настало. То доприноси и савременом/ актуелном/ модерном европски усмереном сагледавању наставе матерњег језика у новом лингвокултуролошком концепту наставе – по коме је важно не само упознавање структуре и семантике језика и књижевности него и читаве културе једне језичке заједнице.

Шта ћемо подразумевати под слојем лексике традиционалне културе? Подразумеваће се лексеме из сеоске, али и староградске културе, које означавају куће, покућство, оруђа за рад, домаће животиње, одећу, лексеме које означавају родбинске односе, животне циклусе, старе занате, лексеме које се односе на војску, оружје, коњску опрему, које означавају обичаје, веровања, религију, и ониме (називе свих врста – имена људи и места који су део традиционалне културе Срба) и др. Слој лексике традиционалне културе је тешко дефинисати јер у оквиру ове лексике има пуно речи које више нису у употреби у савременом језику: историзама, архаизама, дијалектизама, али и туђица, највише турцизама.

У нашој методичкој литератури нема радова који би могли бити корисни за практичну помоћ наставнику. Проблем отежаног разумевања традиционалног у књижевности због многих лексичких подручја и семантичких кругова лексике која је сасвим удаљена од искустава данашњих ученика и на појмовном и на лексичком плану је уочен. О њему су говорили Николић (1988: 215) и Илић (2003³: 340–342) у својим методикама, али се није и решавао конкретно, с обзиром на његове специфичности, већ као и све остале непознате речи и ти поступци су окарактерисани као споредне методичке радње у функцији тумачења текста. Слажемо се са овим и истичемо да речи треба тумачити у контексту, али кад су у питању непознате речи из традиционалне културе, које су се изгубиле из свакодневне комуникације, потребно је аранжирати и

шири културолошки миље да би ученици створили најпре представу о појму, или ситуацији, а затим и разумели значења. Ова лексика, наравно, не треба да уђе у активан речник наших ученика, али уз правилна објашњења може да допринесе бољем доживљавању културног модела у којем је била у употреби.

Лексеме из домена традиционалне културе, као својеврсне културе, дакле, захтевају шире лингвокултуролошко¹ и методичко сагледавање и обраду. За методичку обраду и као помоћ за семантичку интерпретацију вишеструко могу да послуже лингвокултуролошке теорије које истичу да уз објашњавање традиционалне лексики, треба презентовати и елементе традиционалне културе (Кончаревић: 2003). Управо модел лингвокултуролошког поља можемо користити за методичку презентацију и објашњавање појединих слојева лексики традиционалне културе. Функционални појмови *лингвокултуреме* и *лингвокултуролошко поље*, као делови лингвокултуролошке парадигме, неопходни су нам у операционализацији рада на системском сагледавању културних вредности и информација.

Методологија, коју сам применила у свом раду, на основу тога, садржи следеће фазе:

1. најпре, на лексичком нивоу: састављање списка маркиране лексики, одабир репрезентативног лексичког минимума у оквирима теме, или наставне јединице, односно текста;
2. структурисање лингвокултуролошког поља: уочавање језгра (лексики са доминантном културном компонентом традиционалног) и осталих компонената поља;
3. лингводидактичко коментарисање.

2. За ову прилику указаћемо на читанке за више разреде основне школе као писане изворе на које је усмерено наше испитивање. Извршила сам са студентима истраживање како наставници обрађују текстове са тематиком која је из области фолклора и детаљно анализирала лексичку традиционалне културе у *Читанци за 8. разред основне школе*. Такође су и тестирани ученици осмог разреда на крају школске године да би проверили колико су у стању да објасне поједине лексеме.

Одабрали смо *Читанку за осми разред* јер је лексика традиционалне културе најбројнија у садржају ове Читанке, пошто у њој доминирају текстови из народне књижевности или од наших старијих писаца, па чак су и од новијих писаца одабрана она дела у којима обрађују прошлост. У њима читамо о личностима, ситуацијама, предметима, временима, и просторима који су далеко од искуства данашњих ученика. Објашњења су неопходна за велики број лексема којима је потребно сачинити и шири лингвокултуролошки коментар.

Издвојено је 440 таквих лексема из *Читанке*.

¹ У области лингвистичке славистике с краја XX и почетка XXI века појавиле су се лингвокултуролошке школе и правци и културолошки концепт чија је формула: „*култура посредством језика, језик посредством културе*“. Ове теорије нашле су примену у осмишљавању нових концепција наставе језика и књижевности.

Аутор *Читанке*² је објаснио само 19 лексема.

Треба напоменути да постоји и новија читанка за осми разред коју су приредиле Љ. Бајић и З. Мркаљ у којој је објашњавању непознате лексике, па и оне из традиционалне културе, посвећено много више пажње (Бајић и Мркаљ: 2006).

У корпус лексема из одабране *Читанке* уврстили смо лексеме из традиционалне културе без обзира на то да ли имају објашњење у *Читанци* или не и без обзира на то да ли претпостављамо да их ученици знају или не.

Ексерциране лексеме из читанке подељене су према тематској сродности на следеће групе или лингвокултуролошка поља. Наводим најпре **лексе-ме које означавају појмове из сеоске културе**. Међу њима могу се сачинити следеће подгрупе:

а) лексеме које се односе на кућу и покућство:

амбар, брвнара, бунар, буниште, ведро, вериге, вретено, домазлук, домаћин, дрвена здела, ђерам, земљана здела, жрвањ, каца, колиба, лавор, магаза, огњиште, одаја, оранија, плот, покућанство, посед, простирка, разбој, ручни млин, сламени кревет, сламени кров, тепсија, трonoжац, трonoжни сточић, чанак, чардак, шкриња.

б) лексеме које означавају делове одеће и обуће:

'аљина, гуњ, долама, копоран, нануле, ношња, опанак, повезача, поњава, празнично одело, скут, ћурак, хаљина, хаљка, шајкача, шалваре

в) лексеме које се односе на пољопривредне радове и сточарство

ат, берба, берићет, благо, близнити се, воденица, воћњак, вранац, вршај, гај, забран, живина, јасле, кљусе, кобила, коњ, коњ мрков, кр'ат, крма, летина, магарац, марва, млин, мотика, надница, надничарски, најам, њива, обор, орати, паша, пашњак, поље, привуза, сејати, село, сељак, сељанчица, слама, стадо, стаја, стока, стрњиште, сукнена торба, тежак, тор, узда, улар, шиљеже, штала.

Бројне су и лексеме које означавају појмове који се односе на религију:

Бог, богомоља, Божјић, Васкрсеније, вера, владика, господ, Дмитровдан, духовник, Ђурђевдан, икона, исповедати се, јутрење, калуђер, крст, крстити, крстити се, Крстова вјера, молитва, молити се, мухамеданска вера, нововјерци, олтар, опело, пост, православно, прекрстити се, причешће, прота, свевишњи, светац, Свети пост, Света неђеља, Свети Ђурађ, Свети Сава, Свети Тома, Свети Трипун, унијат, унијатити, унијатска вера, Ускрс, хришћански, Христ, црква, Часне вериге.

Међу лексемама које означавају животне циклусе уочено је да највише има оних које се односе на свадбе и смрт:

а) лексеме које означавају појмове који се односе на свадбу

барјак, барјактар, венчање, верити се, даривати, ђевер, ђувегија, зарука, заручница, зет, златоје, женидба, кум, мираз, младожења, наконче, нова млада, проводација, просити, прстен, пуница, свадба, свати, сватови, снаја, стари сват, таст, удати се

² Алексић, Вук (2002) *Читанка за 8. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

б) лексеме које означавају појмове који се односе на смрт(интересно је да нема лексема које се односе на рођење)

биљег, гроб, гробиште, гробље, жалопојка, Задушнице, јадиковка, крајпуташ, молита за мртве, нарицаљка, погреб, за покој душе, мртвачки сандук, припалити свећу, спровод, хумка, читуља, удовица.

Забележене су и лексеме које се односе на народна веровања и обичаје:

аждаја, ала, бајалица, вештица, враг, гатка, даровна кошуља, даривати, ђаво, ђаволак, зачарати, злодух, змај, клетва, наопако коло, народно веровање, неман, обичај, предање, прело, пророк, прорицати, пророчанство, расковник, Стана, Станија, урок, урокљив, чвор, шумска вила.

Лексеме које означавају појмове који се односе на војску и управу подељене су у две подгрупе:

а) лексеме које означавају звања српске и турске војске и управе

ага, ајдук, арамбаша, барјактар, војвода, војник, војска, генерал, дахија, капетан, кнез, оборкнез, официр, паши, пешак, пук, сердар, субаша, тобица, хајдук, чета, четобаша

б) лексеме којима се означава оружје и опрема

буздован, калпак, копље, кубура, сабља, топуз, ханџар, шестопер.

Од лексема које означавају родбинске односе пронашли смо следеће:

баба, бабо, брат, братанац, деда, девер, жена, мајка, мати, муж, отац, породица, пуница, свекар, свекрва, сестра, син, синовац, снаја, стриц, тетка, унук, унука, шурак

Уочени су и следећи оними који се односе на традиционалну културу:

а) антропоними

Аганлија, Бановић Страхиња, Бирчанин Илија, Владика Данило, Вук Исаковић, Вук Караџић, Вук Мићуновић, Дервиш-ага, Јаков, Карађорђе, Кучук-Алија, Лука, Максим Црнојевић, Мемед-ага, Милош Обреновић, Милош Обилић, Мурат, Мус-ага, Његош, Старац Милија, Тешан Подруговић, Филип Вишњић, Цинџар и др.;

б) ојконими, етноними и хороними

Биоград, Сремски Карловци; Црногорац, Турци, Срби; Црна Гора, Косово, Србија (етноним који означава припаднике турске нације појављује се 20 пута, такође често се помиње и хороним Косово);

в) еклезионими

Дечани, Љевишка, Милешева, Раваница, Шишатовца.

И на крају, уочени су и ови називи старих заната:

бачвар, дрводеља, казанџија, клесар, обућар, терзија, тесар.

Редослед група лексема у овом прегледу, видимо, условљен је бројем речи у њима. Поједине групе лексема захтевале су додатну класификацију у оквиру свог поља.

Забележени су и устаљени двочлани називи, нпр.: *виловска кочија, земљана здела, ивово пруће, Карађорђина времена, коњ мрков, крст часни, народно веровање, нова млада, празнично одело, сламени кревет, сламени кров, Старац Милија, сухо злато, Часне вериге, шумска вила*.

Најбројније су лексеме које означавају појмове из сеоске културе³. Оне се односе на обраду земље, пољопривреду, сточарство, домаће животиње, означавају сеоске објекте, делове куће и помоћних објеката, делове одеће и обуће, покућство, и др.

Питање је како ту лексику приближити ученицима у градској, па и у савременој сеоској средини, и како да они замисле и повежу све те информације у одређене ситуације и културне моделе живота из прошлости. Постоји огромна разлика између традиционалног типа културе, који је приказан у сагледаним текстовима, и типа културе данашњег савременог човека. Посебно је велик јаз између ове фолклорне културе и културних образаца по којима живе млади људи данас.

Ученици у градским срединама мање познају значења лексема ове групе. Навешћемо само неке лексеме које су представљале највећи проблем приликом њиховог објашњавања: *берићет, буниште, гуњ, крма, привуза, стрњиште*.

Милорад Симић наводи пример ученика једне београдске школе, који је на селу „код деде правио сено и ватру“ уместо „садевао сено“ и „ложио ватру“ (Симић 1984: 173). Имајући то у виду, у читанкама би требало да буде више објашњења непознатих лексема које се односе на традиционалну културу.

Један од начина да се ученици упознају са некадашњим традиционалним начином живота је организовање одлазака у музеје, планирање екскурзија које би укључивале посете етно-селима и салашима, пољопривредним имањима и сл. Непознати предмети могли би се представити и илустрацијама или видео презентацијама или записима⁴. Добро би било да школе имају своје медијатеке у којима би се чувао додатни наставни материјал за демонстрирање различитих појмова и ситуација у настави, па тако и оних из народне традиције, а који би у тимском раду израђивали наставници више сродних предмета. У оквиру различитих интегративних тема из културне прошлости Србије пожељна би била корелација између наставе историје, српског језика, ликовних и музичких уметности и изборних предмета, нпр. веронауке, грађанског васпитања, народне традиције и др. Како је уочено да се и у нове

³ Нема уопште лексема из домена староградске културе јер нема ни текстова са тематиком из тог милеа.

⁴ На Другом програму РТС била је једна кратка, можда, двоминутна образовна серија са насловом „Разоткривање прошлости“. Емитована је као интермецо између емисија. Сваки прилог је био објашњавање неког предмета, односно речи из наше народне културе: рецимо **жарач**, **машице**, **разбој**, **вретен** и сл. Видео опис је био добар и могао би се снимити и за школске потребе. Предмет је снимљен са више страна, али недостаје приказ употребне вредности, што би се овим медијем лако постигло да се у аутори потрудили.

наставне програме из српског језика укључују и додатни текстови који се одnose на народну традицију, потребно је припремити и пратећу литературу⁵.

Требало би да школске библиотеке буду опремљене потребном литературом за наставнике, а посебно треба истаћи речнике, јер без њих наставници неће моћи добро да се припреме за ваљану школску интерпретацију текста. Како се у савременој настави инсистира на томе да ученици што више откривају сами, наставници би требало и ученике да упуте како да користе речнике и да у заједничком раду са њима тумаче и појединачне речи и њихова значења у контексту⁶.

3. Сагледајмо колико је, на пример, потребно проверавања и тумачења и за оне лексеме за које нам се у први мах чини да неће отежавати рецепцију текста, као што су речи које означавају домаћу животињу коња. Лингвокултуролошко поље, чије језгро чини семема **коњ**, а начињено на основу програмских текстова из *Читанке*, доста је широко.

Број ексцерпираних лексема показује нам колико је коњ значао људима на селу и у ратничко патријархалном моделу културе: *ат, вранац, кљусе, кобила, коњ, коњ мрков, кр'ат*. Постоје лексеме у зависности од тога да ли је коњ црн (*мрков, вранац*), да ли је стар и ислужен (*кљусе*) итд. и које то означавају.

Групи тих лексема могу се придружити и оне које се односе на опрему коња (*дизгини, оседла(ва)ти, потковати, самар, узда, улар, ункаш, повод, поводац...*), затим на оне који се брину о коњима (*коњушар*) или који их јашу (*коњаник, коњица*), место за коње (*коњушница*) и др. Велики број наведених лексема показује нам да је коњ био важан као помоћ у обављању свакодневних послова на селу, али и неопходан за путовања и војску и ратовање.

У оквиру овог поља са семемом **коњ** највећи проблем у семантизацији изазвала је лексема **кр'ат**, иначе турцизам. Наилазимо је у опису Илије Бирчанина у народној песми *Почетак буне против дахија* у следећим стиховима:

*Куд год иде, свуд кр'ата јаше
а другога у поводу води
Он буздован о ункашу носи
А бркове под калпаком држи*

⁵ Нови програм за српски језик за 7. разред нпр. предлаже текстове из Вукових етнографских списа о празницима *Обичаји о различитим празницима*. Можда би било добро да се ученици упознају, поред осталих, и са данима очева и мајки (Оци, Материце) јер се ти дани породице обележавају у многим народима, а код нас су скоро заборављени, а могли би за наше ученике да имају и васпитни значај.

Такође је лектира за седми разред обogaћена и избором из научнопопуларних и информативних текстова. У оквиру њих назначене су и неке одреднице из већ помало заборављеног дела Павла Софрића Нишевљанина „*Главније биље у веровању Срба*“.

Биће занимљиво видети како ће ова дела уврстити у читанке за седми разред или посебне књиге за лектуру њихови приређивачи.

⁶ Нажалост, већина школа не поседује потребне речнике, па су наставници принуђени да се сналазе на различите начине да би ученицима на очигледан начин показали потребне одреднице у речницима и са њима вршили семантичку интерпретацију лексема из народне традиције.

У овом кратком одломку ученицима су непознате речи: *кр'ат*, *повод*, *буздован*, *ункаш*, *капак*.

Напомињем да су у *Читанци* иза текста ове песме, као непознате, објашњене само лексеме везане за историјске личности у време Првог српског устанка (Јаков, Лука, Цинцар, Чупић...). Као методичар, морам да нагласим да је текст епске песме *Почетак буне против дахија* презасићен турцизмима, дијалектизмима, архаизмима и историзмима, те ученици имају проблема са њеном рецепцијом. Поред семантичких и фразеолошких проблема, који су нас интересовали, суочили смо се и са многим морфолошким, фонолошким и низом културолошких нејасноћа за ученике. То је захтевало разјашњавање историјске подлоге песме, али и података везаних за празнике наведене у песми, народна веровања (небеске прилике) и обичаје.

У потрази за објашњењем, студенти или наставници наћи ће лексему *кр'ат* у РМС:

крат м (тур. kīrat) из нар.песништва *врста арапског коња, зеленкасте боје*. У речнику се нуде и могући синоними за ту лексему: *сивац, зеленко*. Ова реч има објашњење и у другом издању Вуковог речника, где ја записана са полугласником уместо апострофа. Наводи се да је то коњ арапског порекла и дати су стихови као примери:

...Кудгођ иде он краата јаше...

...и краата коња у копито...

Напомена:

Лексема је потврђена и у РСАНУ, где је забележен и придев изведен из те именице *крат, крата, кратко* у значењу свикастозеленкаст, сивкаст, углавном уз коња, нпр. *За здравље коња краткога!*⁷

У народним песмама појављује се велики број речи са апострофом ('ваизи, 'езан, 'наке, и сл). То представља додатну тешкоћу. Мала је вероватноћа да ће ученик моћи да схвати у чему је проблем и да ће се снаћи у речнику, посебно ако је апостроф на првом месту у речи.

Још једна реч је задавала тешкоће. То је

ункаш м тур. *предње облучје на седлу или јабука* (у РМС).

Лексема *ункаш* је потпуно непозната ученицима. Из дефиниције понуђене у РМС у и речнику турцизама А. Шкаљића (предње облучје седла, јабука), сазнајемо да се ради о турцизму и да је реч о предњем округлом делу седла који се у народу назива *јабука*. Међутим, лексема *облучје* такође је непозната ученицима, а ни назив *јабука* не говори много о томе како изгледа тај део коњске опреме. Велики број ученика из градске средине никада није видео седло и неопходно је објаснити им да се ради о предњем делу седла који је уздигнут у односу на остале његове делове и може се завршити и округлим, у виду јабуке. То је онда згодно место јахачу да на њега окачи неко своје

⁷ (Интересантно и помало смешно било је како је ову лексему објаснио један студент: кр'ата= крај ата= поред коња, ген. јед)

оружје или др. на пр. буздован или пушку. Претпоставља се да ученици у осмом разреду знају шта је **буздован** јер су обрађивали раније народне песме о Краљевићу Марку, а можда неки знају и шта је **калпак**. У једнотомнику МС наћи ћемо следећа објашњења:

калпак м, тур.

1. ист. висока крзнена капа ошивена по врху чојом или свилом и сл., украшена перјаницом, ланвцима или колајном, која се носи у свечаним приликама (као део униформе или народне ношње)
2. а. ратна метална капа, каџига, шлем; б. крзнена капа, шубара

Када су ексцерпирали лексичку грађу из текста „На паши“ Иве Типика (Читанка 136), у коме момак и девојка чувају коња и кобилу на пољу, студентима је била необична употреба лексеме **живина** у реченици:

„Нађоше **живину** где слатко пасе усред забрана.“ У РМС нашли су објашњење. Реч **живина** у овом контексту има за нас сада неуобичајено значење. Не означава домаће пернате животиње, већ крупне, стоку, у нашем тексту коње.

Занимљива је и лексема **забран**. И њу је требало проверити у речнику. Она у овом контексту означава место у коме је забрањена паша.

Још је необичнија употреба лексеме **живот** у истом тексту. Погледајмо контекст:

„Стражар, држећи наперен пиштољ у руци, насрне да отме вранца. Али Ружа беше улар вранчев омотала око свога **живота**, и неће да се макне са места.“ (Читанка 138).

У *Читанци* је за ову лексему наведено значење – тело. Да нема тумачења, теже бисмо могли разумети око чега је Ружа омотала улар. Међутим, то је једна од ретких лексема из лексичког корпуса овога рада која има објашњење. Многе немају, па лако може доћи до забуне и тежег разумевања текста.

Може се у РМС пронаћи то значење лексеме **живот** под тачком 5:

живот тело, снага, струк са следећим примерима:

...Удари му кроз живот бесна ватра, те не виде свет око себе...

...Испод зубуна везала је невеста узицом око живота опрегљачу...

Само, јавиће се и нови проблеми јер други пример има непознате речи: *зубун* и *опрегљача*, што још више отежава објашњења.

Са методичког аспекта је потребно нагласити колико је важно са студентима функционално објашњавати значење лексема уз коришћење речника и колико је то за њих био занимљив истраживачки задатак. Уз семантичку интерпретацију важно је и коментарисање ситуација из приче (нпр. како се двоје младих налазе на пољу и проводе време чувајући стоку интересантно је за ученике тога узраста који су и сами у добу првих љубави). Те ситуације илуструју фолклорне моделе живота у једној пасторалној атмосфери која ће сукобом у причи бити нарушена.

Напомињем да је у новој читанци овај текст с правом замењен јер се показао тежак ученицима управо због језика Иве Ћипика, који је савременим ученицима неразумљив.

4. Сачинили смо и тест да проверимо колико су ученици у могућности да разумеју неке лексеме и извели га са студентима на пракси у сарадњи са наставницима. Тест се састојао у објашњавању значења лексема традиционалне културе ексцерпираних из *Читанке за осми разред* и сагледавању њихове правилне употребе у контексту или самостално.

И резултати теста су показали колико ученици тешко могу да разумеју традиционалну лексику. Показаћемо то на примеру последњег задатка. Он је захтевао да се одреди значење 10 одабраних лексема из *Читанке* без контекста.

Биле су то следеће речи: **летина, прело, ђувегија, гуњ, чанак, таљиге, буњиште, вретено, стрниште и пост.**

Ниједан ученик није тачно објаснио шта је то **стрниште**, а затим по непознавању следе речи **гуњ** и **буњиште**.

Проверено је значење речи **стрниште** у РМС. Објашњено је да је то *њи-ва са које је покошено или пожњевено стрно жито*. У истом речнику је и лексема **стрњиште** са истим значењем (стрњиште, с = стрниште). Ученицима је било потребно семантизовати и реч **стрн** да би разумели какво је то *стрно жито*. Упутили смо их да пронађу одредницу **стрн**, стрни ж или **стрн**, стрна м такође у РМС и да сами нађу објашњење (1. *житна стабљика, сламка*, 2. *стрниште, стрњика*, 3. *стрно жито*) и тако учоче процес извођења речи.

Ево неких ученичких објашњења за реч **стрниште**: зарасло дрвеће и трава, трње, неко место са стрним нагибом, стрмина, матица, трн, место на којем расте стрњика, пут трња, шибље и сл.

Било је изненађење за све нас, који смо анализирали тест, што ученици нису могли да објасне ни реч **гуњ**. Иако су је чули некада, нису могли прецизно да објасне шта она значи. Објашњавали су је као појас, врсту прслука, врсту одеће, биљку, воће гуње тј. дуње, а већина је написала да не зна шта значи та реч. У свом „истраживачком“ раду уз помоћ речника (РМС) ученици су могли да открију да је **гуњ**, гуња м *сеоска мушка горња хаљина од сукна, обично са рукавима, дугачка до колена или нешто краћа, нпр.: Момци шију гуње у својом одаји*. Затим да има и фигуративно/метонимијско значење, да представља *сељака* или *сељаке*, нпр.: *Доле капут, живео гуњ!* као и да има и друга значења, да означава и покривач или губер, нпр.: *Тамо је имао једну тврду сламарицу и подеран гуњ... Треба се пружити према гуњу, драги мој!*

За реч **буњиште**, која означава *место где се баца смеће и отпаци, сметлиште* (РМС), претпоставили смо да је ученици не знају. Стога смо их упутили да пронађу лексему и објашњења у Вуковим речницима, али и код Скока. У Вуковим речницима ће је наћи и као *буњиште* (Црна Гора) и *буњиште* (Космет). Скок у свом етимолошком речнику сматра да је она изведена од речи *буња* или *бунина* које означавају ђубре. У речнику он наводи и изреку *Отићи на буњиште*, која значи: бити одбачен.

На основу испитивања лексики традиционалне културе у *Читанци* осмог разреда треба, као прво, истаћи да је откривање семантике непознатих речи и ученицима и студентима било веома занимљиво и корисно јер је било у функцији тумачења текста. Евалуацијом добијених резултата теста могли бисмо да уочимо:

- а) да су поједине лексеме ученицима/студентима непознате и по облику и по значењу (*буњиште, стрњиште*⁸);
- б) да су ученицима/студентима неке лексеме познате по облику, али не знају њихово прецизно значење (*гуњ, јасле*);
- в) да су неке лексеме познате по облику и основном значењу али не и њихов смисао у контексту (*живина, живот*);
- г) лексеме, које су регионализми а припадају традиционалном слоју, ученици/студенти тешко могу да објасне (*привуза, вршај, сухача*⁹).

5. Шта се намеће као закључак овог рада?

Пошто у ученичкој лектури током свих година школовања има много текстова из народне књижевности и од наших старијих писаца чији језички израз одражава традиционални тип културе, мишљења смо да би требало сачинити одговарајући појмовник или тематски речник традиционалне културе, циљано, већ према корпусу текстова програмски обавезне лектуре. Само, школски речник традиционалне културе требало би да ураде лексикографи, јер аутори читанки најчешће, уз најбоље намере, немају довољно стручног знања за овакав посао. Речник би омогућио и боље сагледавање наше прошлости и уз дефинисање значења појединих лексема открио би низ корисних информација за боље разумевање културног кода у текстовима наше народне и уметничке књижевности 19. века и старијих раздобља. Овакав речник био би значајна помоћ и наставницима, а не само ученицима и студентима.

Кључне речи: српски језик, методика српског језика, лексика традиционалне културе, семантичка интерпретација, лингвокултуролошки приступи

ИЗВОРИ

Алексић 2002: Вук Алексић, *Читанка за 8. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

⁸ Наведени су само примери лексема из спроведеног теста.

⁹ Ученици су одредили значења ових лексема на основу РМС:

Привуза, ж = *уже, конопац којим се води животиња* (Кочић . *онако испашен...крену са трга водећи погружено на привузи стеону кравицу...*)

Вршај, м = 1. *место где се врше жито; вршидба*, 2. *снопље жита за једну вршидбу*

Сухача/сувача, ж= *млин, воденица коју покрећу коњи (...Упрти врећу са пшеницом, однесе је на сувачу..., Јакшић. Ђ.)*

Бајић и Мркаљ 2006: Љиљана Бајић и Зона Мркаљ, *Читанка за 8. разред основне школе* Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

ЛИТЕРАТУРА

- Барјактаревић 1984:** Мирко Барјактаревић, „Нужност познавања традиционалне културе за лексичка истраживања“, *Лексикографија и лексикологија*, Зборник радова, стр. 15–21, Матица српска, Нови Сад, Београд.
- Вуковић 1988:** Гордана Вуковић, *Терминологија куће и покућства у Војводини*, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Згуста 1991:** Ладислав Згуста, *Приручник лексикографије*, ИП Свјетлост, Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево.
- Илић 2003:** Павле Илић, *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси, Методика наставе*, Змај, Нови Сад.
- Илић 2008:** Павле Илић, „Школска лектира и проблем њеног читања“, *Унапређивање наставе српског језика и књижевности*, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Московљевић 2006:** Јасмина Московљевић, „Речници, речничке дефиниције и дефиниције појмова у уџбеницима матерњег језика“, *Примењена лингвистика*, број 7, Друштво за примењену лингвистику Србије, Филолошки факултет у Београду, Филозофски факултет у Новом Саду.
- Недељков 2005:** Љиљана Недељков, „Лексика традиционалне културе у дескриптивном речнику“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 34/1, 183–192.
- Недељков 2006:** Љиљана Недељков, „Модел културе – проблем језичке експликације“, *Сусрет култура*, Зборника радова, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад, 537–545.
- Николић 1988:** Милија Николић, *Методика наставе српскохрватског језика и књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Петровачки и Недељков 2008:** Љиљана Петровачки и Љиљана Недељков, „Лингвокултуролошка и методичка тумачења лексике традиционалне културе у читанкама“, *Зборник за филологију и лингвистику*, бр. 50, Матица српска, Нови Сад, 643–654.
- Петровачки 2008:** Љиљана Петровачки, *Методичка истраживања у настави српског језика и књижевности*, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Петровачки 2006:** Љиљана Петровачки, „Читанка, мозаик стаза, лица, предела“, *Сусрет култура*, Зборника радова, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад, 749–755.
- Петровачки и Штасни 2008:** Љиљана Петровачки и Гордана Штасни, *Методичке апликације*, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Ристић 2001:** Стана Ристић, „Могућност употребе речника у настави“, *Књижевност и језик XLVIII/1–2*, Београд, 85–87.

- Симић 1984:** Милорад Симић, „Дијалекатска лексика и њен однос према књижевној лексици“, *Лексикографија и лексикологија*, Зборник радова, Матица српска, Нови Сад, Београд, 171–174.
- Цвијетић 2000:** Ратомир М. Цвијетић, *Речници у настави српског језика и књижевности*, Учитељски факултет, Ужице.
- Шипка 1998:** Данко Шипка, *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, Матица српска, Нови Сад.

Провера лексичке грађе

Речници

- РМС:** Речник српскохрватског књижевног језика, 1967–1969, 1–3, Нови Сад, Загреб, 1971–1976, 4–6 Нови Сад.
- Једнотомник МС:** *Речник српског језика*, 2007, Матица српска, Нови Сад.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1959 – САНУ, Београд.
- Караџић 1852:** Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, Беч, Штампарија јерменског манастира.
- Skok 1971-1973:** Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I, II, III*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Шкаљић 1965:** Абдулах Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*, Свјетлост, Издавачко предузеће, Сарајево.

Ljiljana Petrovacki

SEMANTIC INTERPRETATION OF FOLK TRADITION LEXIS AS DISCLOSURE OF NATIONAL AND CULTURAL INFORMATION

(Summary)

In this paper, we present an overview of issues related to the interpretation of the folk tradition lexis in the process of teaching of Serbian language. We show functional procedures for semantic interpretation of this lexis, which require more general lingual and cultural approaches.

Зорица Томић
Београд

ЈЕЗИК, ПИСМО И КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ

Језичка основа и културна историја представљају два равноправна чиниоца на којима се темељи не само разлика између језика и писма, већ и разумевање културног идентитета једног народа. Културни идентитет се може разумети као скуп карактеристика које једну културу чине особеном, односно, као основа на којој се оцртава демаркациона линија у односу на Друге културе. Као „мултидимензионална конфигурација“ културни идентитет претпоставља не само очување традиције, већ и отвореност у моделима комуникације са светом. Традиција двоазбучности, иако представља једну од одлика српске културе, отвара питање о статусу ћирилице, као једне од најупечатљивијих одлика српске културе и граfiјског лика српске духовности, у оквиру приметног напона између ретрадиционализације и глобализације.

Ако се прихвати темељно разликовање међу категоријама културе и цивилизације, на шта је експлиците указано у теорији (Томић 2000), онда се може рећи да су, сагласно тези да је језик основно средство комуникације људског друштва, а писмо основно средство комуникације једне цивилизације, *језичка основа и културна историја*, два равноправна и подједнако важна чиниоца на којима се темељи не само разлика између *језика и писма*, већ и концепт културног идентитета једног народа.

Културни идентитет се може дефинисати као скуп карактеристика које једну културу чине не само различитом у односу на друге, већ и особеном, јединственом, аутентичном, и тиме вредном. Конститутивни елементи културног идентитета неког друштва су пре свега језик, писмо, фолклор, веровања и обичаји једног народа, стил живљења и рада, духовне, етичке и друштвене вредности које представљају стожер друштвеног живота. Иако се категорија културног идентитета темељи најпре на вредностима културног наслеђа и континуитету у очувању традиције, она се не може артикулисати без отворености према културној и уметничкој продукцији и свему оном што учествује у стварању колективне свести и система заједничких симбола, који представљају основу на којој се темеље социјална интеграција и кохезија. Сагласно овим одређењима, категорија културног идентитета се пре свега може разумети као основа на којој се оцртава демаркациона линија у односу на друге културе.

Отуда се може рећи да је културни идентитет „мултидимензионална конфигурација (Инђић 2008: 103), будући да по својој структури представља отворену и никада до краја завршену творевину. То је заправо динамични „еквилибријум интерног и екстерног, укорееивања и отварања, континуитета и иновације“ (Инђић 2008: 103). Културни идентитет се, такође, може означити и као симболички оквир у којем једно друштво конституише своју самобитност. Одржавање и креирање културног идентитета, одвија се у непрекидној и динамичној комуникацији између наслеђа прошлости и отвореног и слободног присвајања спољашњих доприноса и утицаја, који се остварују у живој комуникацији са другим културама.

Афирмација културног идентитета, део је универзалног права на культуру, а право на културни идентитет изведено је из концепта људских права уопште. Афирмација културног идентитета, односно, вредности, достигнућа, остварења и институција којима се једна култура легитимише као таква, представља кардинални део општег процеса демократизације јавног и културног живота, будући да се у својим основним одредницама супротставља свакој насилној асимилацији или хомогенизацији, како у оквиру једне државе, тако и на глобалном плану.

Афирмација културног идентитета представља једини валидни пут ка разумевању универзалних вредности културе уопште, а тиме и ка отвореној комуникацији у међународној културној заједници, чије се вредност и значај препознају управо у универзалном начелу поштовања, фаворизовања и неговања различитости култура. То је уосталом и кључни став Декларације о начелима међународне културне сарадње, усвојене на Генералној Конференцији *Unesco* из 1966 године. Према овом документу, свака култура има своје достојанство и вредност, који треба да се поштују и чувају, као што сваки народ има не само право и већ и дужност да развија своју культуру, будући да се у разноврсности култура и њиховим узајамним утицајима ствара и обогаћује културно наслеђе читавог човечанства.

Културни идентитет се може одредити и као право народа за слободно опредељење у погледу развоја појединаца и група. Културни идентитет се, међутим, може артикулисати с обзиром на двоструко искуство – на искуство *афирмације вредности и баштине*, и на искуство *опресције*, уколико је то право било оспоравано као што је, на пример, случај са многим културама које су биле под колонијалном управом. Са друге стране, међутим, културни идентитет се, не ретко, посебно у оним случајевима у којима је његово неговање и развијање било изложено различитим стратегијама културног и симболичког непризнавања или маргинализовања, первертира у политику културног национализма и искључивости према другим културама. Иако се *Unesco* залаже за „културни диверзитет“, односно, за политику „културне различитости“, која се темељи на концепту фаворизовања покрета за равноправност и развој посебних култура и културних идентитета, било какво културно затварање појединих култура, представљало би опозив поменутих начела.

Савремени свет који је обележен владавином медија, новим економским и идеолошким блоковима, у њиховој „софт“ варијанти показује тенденцију

постепеног поништавања поменутих разлика, будући да се унификација и хомогенизација култура помаљају као нека врста „колатералне штете“ глобалне транснационализације капитала, информација и медија. Отуда је заштита мањинских, регионалних или националних култура путем афирмације права на културни идентитет, а тиме и права на различитост, један од угаоних каменова на којима је могућно дефинисати оријентацију културне политике као афирмацију темељних принципа модерних демократија.

Према неким теоретичарима (Фукујама 1992), међутим, друштва која немају јасно дефинисан културни идентитет, односно, друштва која немају артикулисан систем културних вредности као услов друштвене кохезије, и посебно уколико је он неподесан да прати друштвену динамику, неће бити у стању да на адекватан начин одговоре на изазове модернизације. За разлику од њих, друштва која су ослоњена на сопствену *традицију* коју интерпретирају као темељ „социјалног капитала“, а тиме и као темељ солидарности и осећања *заједништва* (као што је случај са Јапаном или Тајваном), била су способна да се трансформишу у складу са трендовима модернизације и данас представљају најуспешнија друштва на свету. Тако су, са друге стране, друштва „гзв. Источног блока“ у периоду транзиције, а после пада берлинског зида, разумевајући модернизацијске трендове превасходно као поништавање сопствене традиције и културног наслеђа, али и у жељи да се што пре ослободу баласта (комунистичке) прошлости како би што пре стигла на „обећану обалу“ развијеног Запада, опозивала сопствени културни идентитет формалним усвајањем и не ретко насилном применом увезених културних образаца. Као резултат који је потврдио претпоставке поменуте теорије, ова друштва су се суочила не само са економском пропашћу, већ што је много значајније, са културном девастацијом.

Оцењујући савремену српску културну ситуацију као „схизофрену“, будући да се са једне стране налази „елита“ која одбацујући традицију, некритички присваја позајмљене културне обрасце, а са друге обичан народ који слови за „непросвећеног приврженика“ националној културној традицији, неки аутори сматрају да је на сцени својеврсна културна „пseudоморфоза“. „Најједноставније речено, то је културноисторијска појава када се један културни образац и његове форме „неприродно“ накалеме на други (па макар био и сродан) културноисторијски тип и потисну га, стварајући вештачке, па и фарсичне облике“ (Гајић 2008).

Одбацивање традиције као симболичке равни, која се интерпретира као средишно место разумевања и прихватања националног идентитета, као нечега што је инкопатибилно са све израженијим симболичким поретком у културама земаља у транзицији жељних међународног прихватања, у дубокој је и суштинској супротности са управо оним вредностима и културним образцима у којима Европа препознаје меру своје отворености, флексибилности и демократичности. У корпусу ових проблема налази се и тема мултикултуралистичке контроверзе, исто као и некритичко изједначавање категорија „национално“ идентитета, са „националистичким“ претензијама доминантне културне групе у оквиру једног друштва.

Али ако свест о националном идентитету претпоставља интернационални контекст, ако он подразумева „универзализацију партикуларизама и партикуларизацију универзализама“ (Робертсон 1991), да ли нужно сваки концепт националног и културног идентитета, утемељен на језику, култури, обичајима, традицији, историји или митовима, представља „национализам»? И како то да су неки национализми у оквиру интернационалне матрице, подразумевајући и толерисани, а неки нису?

Коначно, шта преостаје као алтернатија? Зар није управо интернационалистичка парадигма дубоко утемељена на идеји нација и националних разлика? Како помирити универзалистички кредо, који културу разуме као универзално својство људског рода уопште, са партикуларизмима и национализмима који јачају као нека врста реакције на изазове глобализације?

Статус ћирилице

Традиција двоазбучности¹ српског језика, упркос новом Уставу који је изгласан после одвајања Црне Горе из државне заједнице, и који прописује службену и обавезну употребу ћирилице, међутим, чини се да се повлачи пред све интензивнијом употребом латинице. Иако у српској култури ћирилица има скоро хиљадугодишњу традицију, на почетку XXI века она је још само писмо које је номинално примарно, а фактички, секундарно.

Један од разлога за овакву тенденцију, лежи најпре у чињеници да је током протеклих ратова на тлу СФРЈ, таргетирање Србије као виновника свих зала, претпостављало паралелно декласирање свега што је имало национални предзнак. На том таласу „деконтаминације“, на којем се употреба и одбрана сваког националног предзнака интерпретирала као примитивни, националистички, назадни и нецивилизовани повратак у „балкански брлог“, једна од „коллатералних“ штета, било је и повлачење ћирилице пред широко охрабриваним „европским вредностима“, дилетантски изједначеним са употребом латинице.

Иако је статус ћирилице повлаштен, будући да представља службено писмо, писмо које се учи у школама, на којем се штампају уџбеници, службена документа, и саобраћајни знаци, иако се ћирилицом исписују називи министарстава, и иако се ћирилица налази на 80% ТВ програма националног сервиса, у стварности се дешава један упадљив културни преокрет у којем се ћирилица повлачи пред све учесталијом употребом латинице.

Иако је проблем детектован, најпре у стручној јавности, а потом и у медијима, чини се да је са друге стране, глобалистички тренд, који се пре свега појавио као уплив великих мултинационалних компанија на српско тржиште, донео нови талас помодне „латинизације“. Комерцијална употреба латинице, осим за иностране производе и стране фирме које се и иначе слу-

¹ О историји српског писма и језика, уп. референтну литературу на крају рада

же латиничним писмом, постала је нека врста обавезујућег тренда, којим се српске радње, производи, грађани и привредници, препоручују чланству у универзуму развијених и цивилизованих народа.

Штавише, иако је у домаћој јавности употреба латинице оправдана орјентацијом ка страним језицима који се изучавају у школама и на универзитетима, као и чињеницом да се оба писма равноправно изучавају у школама, понос због употребе оба писма који је указивао на генералну отвореност ка другим културама, постепено је јењавао, смањујући „маневарски простор“ употреби ћирилице.

У културном, политичком и идеолошком разврставању које је уследило након ратова на просторима бивше Југославије, термин „ћирилица“ је све чешће кориштен у пејоративном смислу, како би се њим означила веза са „национализмом“. У овом идеолошком престојавању, као и у опчињености глобалистичким трендовима, уверењем да се приближавање свету најлакше обавља одрицањем од традиције, предњачиле су у јавној сфери, тржишне и комерцијално орјентисане комуникације. Неки од најзначајнијих домаћих „брендова“, почели су да се појављују исписани латиницом. То је посебно уочљиво у таласу „модернизације“ и „подмлађивања“ старих брендова (Танасић 2008.) у којем је најконтроверзнији пример латинизација назива минералне воде „Књаз Милош“, не само за инострано, већ и за домаће тржиште. Двовековна традиција овог националног „бренда“ исписаног ћирилицом, потиснута је у корист нове етикете на којој је латинични натпис. Ово еклатантно потискивање националног писма, парадоксална је потврда одустајања од традиције, будући да не само да поменути „бренд“ носи име првог српског модерног владара, већ је у години оснивања 1811. било немогуће да било шта у Србији буде потписано или написано на било који други начин осим ћирилицом.

Занимљиво је такође да су готово сви рекламни билборди у Србији данас, осим предизборних, исписани латиницом. Такође, у највећем броју случајева, називи фирми, многи универзитетски уџбеници, службене декларације робе, или службена обавештења намењена грађанима или корисницима услуга исписани су латиницом, као што се и комуникација СМС порукама, такође обавља овим писмом.

Парадокс

Напори за заштиту ћирилице, међутим, имају врло слаб одјек у јавности, најпре зато што се инсистирање на националном писму везује за прокажене „националисте“, па се иступи организација које су већ изложене националистичком одијуму, интерпретирају, парадоксално, као агресивност ћирилице, док се латиница доживљава као толерантна, равнодушна и надмоћна (Танасић 2008).

Овакав идеолошки конструкт, који не тумачи ћирилицу као службено писмо државе Србије, већ као српско писмо, обесхрабрује припаднике других националности да га користе. На тај начин се може пробудити одбојност код сваког грађанина Србије да користи ћирилицу, односно, да због поменутих разлога (од образованог система, до тихе латинизације) и страха од националистичке квалификације, даје предност латиници.

Ако се овоме дода и чињеница да је „заштита“ ћирилице остала у оквирима високог образовања, односно, културних институција, онда је њена добродошљива „гетоизација“, била један од основа за њено постепено искључивање из свакодневне употребе. Са друге стране, то је коинцидирало са етаблирањем латинице као симптоматичне опције елитне, „друге Србије“, једном речи оне Србије која је у опозивању традиције видела своју шансу за препоручивање свету.

Феномен са којим се суочава Србија данас, видљив је у чињеници да су многи домаћи брендови, попут ДЕЛТЕ, БАМБИЈА или ШТАРКА, што из комерцијалних разлога и разлога глобализације, што због недовољне сензибилизације на значај културне и националне традиције, преузели латиницу као операционално средство писмене комуникације. Парадоксално је, такође, да су неки од српских „таблоида“, као и бројни илустровани часописи намењени популистичкој забави, штампани латиничним писмом. Са друге стране, међутим, неке од мултинационалних компанија, препознавши значај традиције посебно у циљу приближавања локалним вредностима и тиме локалним тржиштима, своје присуство у Србији, верификовале су управо коришћењем ћирилице и тако постале заштитници правог српског „културног бренда“. Тако је ГУГЛ за наше тржиште обезбедио ћириличну подршку, фирма НАЈК је на дресове наших спортиста ставила натпис Србија такође на ћирилицу, а домаће ћирилично издање Плејбоја, један је од ретких месечника који се штампају на том писму.

Закључна разматрања

Српска ћирилица, једна је од главних културних вредности српског народа, будући да је не само национално писмо већ и један од основних графичких ликова српске духовности (Пипер 2003). Историја српске ћирилице може се разумети и као историја борбе за опстанак и афирмацију српске културе. На ћирилицу су створена и објављена највећа дела српске писмености и културе, па се напуштање ћирилице може тумачити као одустајање од најважнијег сегмента српске духовне баштине.

Српска ћирилица има посебну симболичку вредност за српски народ, као што грчко, јеврејско, арапско, индијско или кинеско писмо представљају препознатљиве знакове националног идентитета поменутих култура. Као што је познато, српска ћирилица представља и потврду дубоке повезаности српске културе са богатом баштином православне, односно византијске кул-

туре. Напуштање те традиције значило би насилно напуштање везе са сопственом прошлошћу. У светлу новог интернационализма који се препоручује као модел културне политике (Томић 2009) у ери глобализације, нове интеграције заузимају места сатрих ресантимана, а обузетост националним траумама међусобног признања држава и нација као таквих, замењују храбри погледи у светлу заједничку будућност.

Утолико се може рећи не само да космополитизација наступа истовремено са ретрадиционализацијом, већ да је она заправо провоцира. Штавише, суочавање са новим идеолошким конструктом у којем се минимализује значај националног културног идентитета, условљава појаву ксенофобије, хомофобије, вулгарног патриотизма и патријархализма који постепено постају конститутивни елементи јавног дискурса управо у најразвијенијим деловима Европе.

У апологетици новог европског мита одлучујућу улогу играју медији без обзира да ли су афирмативно или критички настројени, будући да репродуковањем мита о *недовршености* коју прати свака транзиција, посежу за конструктима у којима се операционализује мазохистичко самосажалење оних који своје културе доживљавају као провинцијалне, мале и безначајне. Иако се традиција двоазбучности може тумачити као један од најеклатантнијих доказа о отворености српске културе, одсуство свести о значају ћирилице за очување српског културног идентитета које резултира постепеним одустајањем од њене употребе, представља циничну форму напуштања „баналног национализма“ (Билиг 2009) у име некритичког прихватања симболичких кодова „баналног глобализма“.

Кључне речи: културни идентитет, језик, писмо, традиција, интернационализам, културна различитост

ЛИТЕРАТУРА

- Билиг 2009:** М. Билинг, *Банални национализам*, XX век, Београд.
- Бугарски 1986:** Р. Бугарски, *Језик у друштву*, Просвета, Београд.
- Чигоја 2008:** Б. Чигоја, „Неколико филолошких напомена о развоју српске ћирилице од почетка писмености до усвајања Вукове књижевнојезичке и правописне реформе (1868. године), *рукопис*.
- Чигоја 2006:** Б. Чигоја, *Траговима српске језичке прошлости*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.
- Ђорђић 1987:** П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Fukuyama 1992:** F. Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, N.Y., Free Press.

- Гајић 2008:** С. Гајић, „Проблем српског културног идентитета“, стр. 142, НСПМ, Културна политика у Србији, посебно издање, Београд.
- Инђић 2008:** Т. Инђић, *Политика културног идентитета*, „Културна политика у Србији“, НСПМ, посебно издање, Београд.
- Младеновић 1989:** А. Младеновић, *Славеносербски језик*, Нови Сад.
- Пипер 2003:** П. Пипер, *Српски између великих и малих језика*, Београдска књига, Београд.
- Robertson 1991:** R. P. Robertson, „Social theory, cultural relativity and the problem of globality“ in: A. D. King (ed.) *Culture, Globalization and the World System*, Basingstoke> Macmillan.
- Танасић 2008:** Н. Танасић, „Национално писмо“, НСПМ, 8. октобар, 2008. Београд.
- Томић 2000:** З. Томић, *Комуникологија*, Филолошки факултет, Београд.
- Томић 2009:** З. Томић, *Културна политика и политике идентитета*, Мегатренд универзитет, Београд.

Zorica Tomic

LANGUAGE, ALPHABET AND CULTURAL INDENTITY

(Summary)

Linguistic background and cultural history are two equal levels which enable understanding not only the difference between language and alphabeth, but also the meaning of the concept of cultural identity. Cultural identity can be comprehended as a system of characteristics which creates the authenticity of one culture, and the border line towards Other cultures. As a 'multidimensional configuration', cultural identity is not oriented only towards the preservation of cultural heritage, but also represents the communicative openness to the Other cultures. Although „two alphabets“ tradition is one of the serbian cultural characteristics, the main question this paper stresses out is the postition of cyrillic within the present cultural clash between the retraditionalization and globalization.

Миливој Алановић
Нови Сад

ТИПОЛОШКЕ ОДЛИКЕ И ПРИНЦИПИ КЛАСИФИКАЦИЈЕ ЛЕКСИЧКО-ГРАМАТИЧКИХ КАУЗАТИВА¹

Основни задатак овога истраживања јесте утврђивање могућих критеријума за класификацију каузатива – каузативних глагола и конструкција. С обзиром на то да се каузативност везује за сферу лексичког значења глагола, предложени критеријуми у раду су преваходно семантичке природе. Међутим, резлика између трансформативности и манипулације, као две основне каузативне релације, успоставља се и на нивоу синтаксичко-семантичке валентности каузативног глагола.

1. О појму каузативности

Премда се у појединим теоријско-методолошким приступима не прави увек јасна и доследна терминолошка разлика између каузалности и каузативности (в. у: Пипер и др. 2005), начелно се може рећи да је каузалност општија и свеобухватнија логичко-семантичка категорија која одражава универзалну способност језика да на различитим нивоима своје структуре реферише о узрочно-последичним везама међу појмовима и појавама како на хомосубјекатским, те монопредикатским, тако и на хетеросубјекатским, те полипредикатским реченичним релацијама.

Под каузативношћу се, с друге стране, у прототипичном смислу може сматрати остваривање задатог резултата циљноусмереним човековим деловањем на неки предмет или лице, док на нивоу језичких средстава јединице које денотирају одговарајућу каузативну ситуацију представљају каузативе (Золотова 2003: 7). Каузативи се, с друге стране, с обзиром на критеријум лексичко-граматичке формализације, појављују на нивоу лексике у виду каузативних глагола (нпр. *наредити, убедити, фарбати* и сл.), те на граматич-

¹ Овај рад настао је у оквиру пројекта *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

ком или синтаксичком нивоу у виду каузативних конструкција (*довести до лудила, учинити срећним* и сл.).

Међутим, каузативност упућује и на својства не-лица у чијој сфери лежи одговорност за настале промене, процесе или поступке у сфери других појмова (*Ова поставка нас је одушевила*), те се, стога, може закључити да је хетеросубјекатски карактер каузативних конструкција очигледан (Золотова 2003: 155), што значи да су барем два појма, односно ситуације које се за њих везују, у некој узрочно-последичној вези.²

Каузативност подразумева „прелазност неке глаголске радње на неки објекат, као и свјесно вршење те радње“, при чему и сама Т. Батистић наглашава да свест и намера о вршењу неке радње не мора бити увек експлицирана, мада се као интерпретациони тест може увести прилог *свесно* или *намерно* којим би се избегла двосмисленост (Batistić 1978: 75)³. Концепт циљноусмереног деловања, међутим, није релевантан нпр. за афективне глаголе са каузативном компонентом (*уплашити се*), док је ова компонента релевантна за глаголе који су у основи спознајно-агентивни (*разуверити*), где је циљ доминантнији и од самог узрока (Арутюнова 2003³: 178).

2. Типолошке одлике каузатива

Док се језичке јединице са узрочним значењем граматикују редовно на синтаксичком нивоу (као предлошко-падежне или падежне синтагме, атрибути, вербиди и реченице), дотле се каузативи везују искључиво за лексички или лексичко-граматички план.

Каузативи у најширем смислу, или каузативни глаголи и каузативне конструкције у ужем, представљају у основи лексичко-граматичке деривате који настају као резултат интегрисања две или више логичких пропозиција, односно ситуација које оне именују, у оквиру једнопредикатских реченичних структура⁴. Тако деривиран синтаксички прост предикат остварује се на семантичком плану као сложен, односно изведен из барем две пропозиције (*Непријатељ нас је протерао са положаја* = Непријатељ чини Р1 > Ми напушта-

² Човек је прототип агенса, те истовремено и каузатора, будући да он остварује фактивна дејства (Золотова 2003: 36), што значи да узрокује (каузира) постојање али и сваку другу промену у сфери предмета. Предмети или појаве само бивствују, али самим својим постојањем могу да допринесу неким променама у сфери других појмова. Тај узрочно-последични однос међу појмовима резултат је човекове „спознајне и логичке делатности“ (Золотова 2003: 37).

³ Т. Батистић примећује да, иако је идеално да субјекат каузативних глагола има обележје живо, то не мора бити тако (Batistić 1978: 84). На субјекатској се позицији у таквим примерима обично налазе именице којима се означавају какви процеси, емоције итд. Тако у реченици *Његова изјава ју је повредила* или у пасивној варијанти *Она је повређена његовом изјавом* изостаје вољна компонента која се иначе приписује агентивном субјекту, а која се може нагласити у реченици *Овом изјавом ју је намерно повредио*, где се вољна компонента може нагласити управо увођењем одговарајућег прилога.

⁴ Треба напоменути да поједини каузативни глаголи наместо номиналних интегрису и реченични тип допуна (*Натерали су нас на повлачење/ Натерали су нас да се повучемо*).

мо положаје), од којих једна именује фазу каузације (каузирајућу ситуацију), а она друга фазу консеквенције (каузирану ситуацију).

2.1. Са аспекта језичке типологије, каузативност се може изразити неким морфолошким средствима (и тиче се додавања одговарајућих суфикса на глаголску основу, нпр. у турском или јапанском: нпр. турски „изазвати смрт“ гласи *öl-dür* (Aissen 1979: 1–2)), затим лексичким (*нахранити*, *напојити*), лексичко-граматичким (каузативне конструкције типа *довести до лудила*) и синтаксичким (нпр. узрочна реченица: *Изашао је јер је председавајући то тражио од њега*).

Неопходно је, међутим, нагласити да се неретко концепт каузативности регулише и контекстуално. То је случај са неким глаголима говорења типа *рећи*, који се остварују и у значењу директива „наредити“: *Рекао нам је да напустимо имање*; што није случај у реченицама типа *Рекао нам је да напустијају имање*. С друге стране, скривене каузативе налазимо у реченицама типа *Идем да поправам кола*, где субјекат може бити и налогодавац, ако не остварује непосредно транзитивним глаголом означену радњу. Скривени каузативи овај семантички концепт актуализују само на лексичком, али не и на синтаксичком плану (Ивић 2000: 470; Арутюнова 2003³: 171).

2.2. А. Белић је посебно издвојио међу транзитивним глаголима оне каузативне, сматрајући их девербативним (Белић 1958: 176), с обзиром на то да стоје у деривационој вези са интранзитивним са којима деле исту основу (*ући* : *увести*; *лећи* : *полећи*).

Актантном деривацијом се увећава примарна валентност основног или примарног глагола и то понекад без било каквих морфолошких или деривационих маркера граматичке деривације (*Деца су полегала* / *Она је полегала децу*). Насупрот овоме, актантна деривација се може остварити преко помоћних речи, при чему се у француском језику као помоћне речи могу појавити глаголи типа *faire* и *laisser*, у немачком *machen* и *lassen*, у енглеском *make*, а у српском */у/чинити* итд. Тако се у овим каузативним конструкцијама шири валентност основног глагола преко каузативног или фактитивног глагола, те евентуална интранзитивност основног глагола преводи у транзитивност каузативне конструкције.

У каузативним конструкцијама се глаголом оператором у функцији вербализатора успоставља непосредна корелација са каузирајућом ситуацијом. Глаголи који функционално посматрано спадају у класу вербализатора користе се у структурне сврхе, тј. за функционалну транспозицију лексичког садржаја именице која чини са њим једну функционалну целину: *учинити некога несрећним* (Просвирина 1983: 85).

Како се може закључити, семантичка компонента ‚каузирати‘, може бити лексикализована, те као резултат добијамо аналитичку структуру (*entrer – faire entrer*), док, с друге стране, каузативна компонента може бити интегрисана у лексичко значење основног глагола, где без посебних морфолошких и деривационих показатеља, добијамо потпуно нову лексичку јединицу у виду каузативног глагола (*ући – увести*).

Овоме у прилог иду схватања утемељена на генеративној семантици, која полазе од цепања значења речи у синтаксичкој анализи, где се сви каузативни предикати генерирају из једне дубинске структуре у којој елемент ‚cause’ обједињава име лица или пропозицију са другом пропозицијом која именује последицу каузације (Арутюнова 2003³: 167). На тај начин узрочно значење, које се у уобичајеном реченичном члановању налази негде на периферији (те најчешће има статус одредбе: *отићи по наредби директора*), код каузативних глагола постаје доминантно, а о томе сведочи и дистрибуција обавезних глаголских аргумената (Арутюнова 2003³: 177). Наиме, у каузативним конструкцијама је каузатор идентификован на позицији граматичког субјекта (*Директор је наредио да оде*).

2.3. У оквиру генеративног научно-методолошког приступа, ова појава се делом објашњава као резултат дизања предиката (PR – Predicate Raising) јер се овај реченични модел може довести у везу са базном двопредикатском, односно двореченичном структуром из које је површинска и деривирана (Aissen 1979: 2–3)⁵. Бисентенцијална дубинска структура PR-каузатива заснива се на правилу брисања еквивалентних аргумената, али под субјекатском контролом (Equi-NP-Deletion (Aissen 1979: 92–94)), што је случај и са дубински бисентенцијалним некаузативним структурама. С друге стране, операцији брисања, наравно, не подвргавају се нееквивалентни аргументи: *Jean a oublié d’acheter du pain; Cet accident a fait oublier à Jean d’acheter du pain*.

2.4. Имајући у виду горенаведено, можемо закључити да каузативи интегришу бипропозитивне садржаје хетеросубјекатског карактера, при чему једна пропозиција непосредно кореферира са каузирајућом ситуацијом, док њој корелативна кореферира са оном каузираном. С друге стране, носилац каузирајуће ситуације заузима субјекатску позицију, док је на објекатској идентификован носилац каузиране ситуације (*Учитељица је истерала ученика са часа* = Учитељица је учинила P1, тако да је ученик напустио час). Стога Г. Золотова с правом тврди да каузативни глаголи служе не само за полисубјекатско, већ и за полипредикатско усложњавање просте реченице, те се зато и могу назвати компликаторима елементарних реченичних модела (Золотова 2003: 167).

3. Принципи класификације каузатива

Премда каузативи представљају супкласни семантички категоријални комплекс, они се могу диференцирати начелно с обзиром на тип језичког

⁵ Две пропозиције је интегришу у каузативну конструкцију на основу принципа усложњава семантичких улога, које се везује за објекат каузирајуће радње, који је истовремено и агенс каузиране радње. Тако би се глагол *наговорити*, према Џ. Мек Колију, могао семантички разложити на више различитих фаза – *ЧИНИТИ* > *ПРОУЗРОКОВАТИ* > *ПОСТАТИ* > *НАМЕРАВАТИ* – које чине елементе значења енкодиране у овом глаголу. Овако успостављен низ наводи на закључак да је сваки предикат допуна претходном, који се тек након операције дизања спајају у одговарајуће лексичке јединице на основу предлексичких правила трансформације (према: Batistić 1978: 82–84).

репрезента, и то на каузативне глаголе и каузативне конструкције. Док каузативни глаголи представљају лексичке јединице (*бојити, сећи, хранити, убедити*), дотле каузативне конструкције представљају лексичко-граматичке спојеве са лексикализованом фазом каузације и фазом консеквенције (*дове-сти до лудила, увући у расправу*).

Каузативни глаголи и каузативне конструкције не представљају посебну семантичку класу глагола или предиката, већ је компонента каузативности њихова супкласна специфичност, на основу које се и диференцирају глаголи у оквиру истих семантичких класа (*јести : нахранити; пити : напити; ући : увести*).

С друге стране, изузев лексичког значења глагола и тиме условљене синтаксичко-семантичке валентности, као релевантан критеријум интерне класификације каузатива представљају категоријална обележја актаната или пертиципаната⁶ означених неким од глаголских аргумената. Осим тога, овај последњи критеријум је релевантан и за формулацију семантичких улога или функција глаголских аргумената⁷. Стога је у поступку класификације утврђивање броја агентивних актаната или партиципаната у тесној вези са њиховим категоријалним обележјима, од којих се посебно истиче оно живо/ неживо.

На основу актантне типологије се могу издвојити двоагентивни и једноагентивни предикати (Арутюнова 2003³: 170). Тако у случају глагола типа *хранити*, компонентнијалном анализом могу се издвојити два предиката – 'дати храну' и 'узимати храну', при чему се у свакој фази као агенс појављује друго лице. Т. Батистић, међутим, наглашава да двоагентивни каузативи подразумевају да је објекат истовремено и агенс (Batistić 1978: 76), што значи да мора бити ангажован у каузирајућој као објекат, а у каузираној ситуацији као њен носилац. С обзиром на то да су у овим ситуацијама ангажована барем два лица, фазе каузације и консеквенције се реализују у интересубјекатској сфери.

Насупрот овима, глаголи физичког захвата на предмету једноагентивни су каузативи, а каузативно деловање се више имплицира него што се означава глаголским значењем, које обухвата циљноусмерено деловање и сам циљ деловања (Арутюнова 2003³: 170–171)⁸.

⁶ Под појмом актанта или партиципаната се мисли на учесника ситуације (предмет, биће или појаву) без обзира на морфосинтаксички лик. Појам актанта уводи Ј. Тенијер (Tesièrè 1969²), док појам партиципаната уводи Г. Хелбиг (Helbig 1992).

⁷ Д. Круз издвојио је три типа лексичких каузатива (према: Арутюнова 2003³: 168): (а) каузација захтевом; (б) каузација физичким деловањем; (в) каузација емоција. Тако се у првој Крузовој групи појављују у агентивном значењу и субјекат и објекат (*He marched the prisoners*), те се зато на овим синтаксичким позицијама не могу појавити појмови који именују предмете или догађаје. У другој групи су каузативи са агентивним субјектом и предметним објектом (*He turned the picture*), док је у трећој групи предметност инкомпатибилна са субјектом и објектом (*The doctor frightened Mary by giving her an injection*).

⁸ Н. Д. Арутюнова даје систематизацију каузативних глагола, односно глагола са каузативном компонентом (Арутюнова 2003³: 176), при чему се руководи критеријумом категоријалне припадности каузатора, тачније да ли је реч о персоналном или ситуационом каузатору: (а) *класични каузативи* – идентификују узрочно-последичне односе међу два нераскидива догађаја (*изазвати*); (б) *персонални каузативи 1* – денотирају догађаје који настају као резултат деловања једног лица на вољу другог (*наговарати*); (в) *персонални каузативи 2* – означавају до-

Премда категоријална обележја актаната или партиципаната у великој мери регулишу дистрибуцију семантичких улога, она у великој мери предетерминишу постигнути резултат или циљ самог поступка каузације, при чему се као резултат каузаторовог деловања добија трансформација објекта (предмета или лица: *офарбати некога/ нешто*) или манипулација лица (*убедити некога у нешто*). Трансформативно деловање подразумева промену квалитативних и квантитативних својстава објекта, док манипулација подразумева промену понашања или деловања лица⁹.

Поред именица које именују лица и предмете, на аргуменатским позицијам уз ове глаголе могу се јавити глаголске именице као непосредни експоненти базичних пропозитивних садржаја¹⁰, те чија се дистрибуција везује углавном за трећи глаголски аргумент, онај обавезни на нивоу објекта (*Он је натерао/ навео некога на повлачење*) или факултативни у слободном инструменталу (*Својим доласком их је све изненадио*). Ако се, међутим, на позицији субјекатског аргумента појави глаголска именица као комплементизатор, будући да кореферира са одговарајућом логичком пропозицијом, она означава каузатора ситуационог типа, а фазе каузације и консеквенције се одвијају у интерситуационој сфери (*Њен долазак нас је изненадио* = Она је дошла и то нас је изненадило).

Рекцијске допуне каузативних глагола, међутим, могу бити лексичког¹¹ и сентенцијалног типа, које неретко стоје у комутабилном односу (*Натерао га је*

гађај као резултат непосредног деловања неког лица (*учинити срећним*); (г) *догађајни каузативи 1* – означавају догађај као резултат деловања неке ситуације (личне или безличне) на агенса радње или стања (*киша нас је изненадила*); (ђ) *двоперсонални каузативи 1* – означавају субјективно, психичко стање лица које је стимулирано деловањем другог лица (*убедити*); (е) *двоперсонални каузативи 2* – означавају везу између два агентивна механичка дејства (*хранити*); (ж) *догађајни каузативи 2* – идентификују психичко стање које је стимулирано деловањем неког лица или ситуације (*успокојити*); (з) *лични каузативи* – упућују на везу два физичка догађаја, агентивног и безагентивног (*ломити*).

⁹Каузативне ситуације у најопштијем смислу Ј. Д. Апрессјан разврстава на основу следећих семантичких критеријума (Апрессјан 1995: 205–207): захват на објекту помоћу оруђа типа 'деформисати на одређени начин' (*дубити дрво, копати јаму*); 'обрађивати на одређени начин' (са значењем каузације: *кувати кромпир, пећи месо*; ликвидације: *лечити туберкулозу, правити грешке*; удаљавања: *сећи косу, чупати траву*; извлачења: *цедити сок*; каузације промене састава објекта: *рашчешљати косу*); или каузирати на одређени начин – ликвидирати или удаљити (*сирити млеко*).

¹⁰Другу групу Апрессјан сврстава каузативне глаголе којима се означава 'каузација радње' (*побунити народ, просипати воду, звонити звоном, намигивати очима*); 'каузација кретања' (*покренути аутомобил*); или значење 'имати предмет трансформације' (каузирати трансформишући: *играти улогу, цртати портрет*); и друга каузативна значења, међу којима су 'затварати', 'спајати/раздвајати' тј. каузирати контакт и њихове антониме, 'каузација радње у своју корист' (*градити кућу, шити платно*).

Као посебан подтип каузатива Апрессјан издваја оне случајеве где се ради о аутокаузацији, тј. реч је о рефлексивној каузацији (*навући на себе бес* (Апрессјан 1995: 279)).

¹¹Пропозиција се може дефинисати као објективни садржај реченице независно од њене формалне структуре, или као семантичка инваријанта, општа за све чланове модалне и комуникативне парадигме реченице. Она је, заправо, семантички аспект реченице у ком се не раздваја денотативни и сигнификативни план реченице, од којих овај последњи доминантан, јер је пропозиција семантичка интерпретација денотативног садржаја реченице, односно неког догађаја (Всеволодова 2000: 123).

¹¹Каузатори или каузативне ситуације, односно ситуације које стоје у каузативној вези, могу се увести и другим падежима: номинативом (*бити узрок/ разлог*), генитивом (*произлазити из*

на повлачење// да се повуче), при чему се номиналне допуне могу могу остварити и као предметни и као пропозитивни објекти (*подстаћи некога на разговор/ подстаћи борбу народа; изазвати некога на двобој/ изазвати судар*).

Без обзира на то што каузативни глаголи или каузативне конструкције реферишу о два ситуацијама, само се по изузетку на нивоу лексичког значења каузативног глагола обе и непосредно идентификују као његов комуникативни центар.

Комуникативни центар каузативног глагола или конструкције може бити на каузирајућој радњи (*замолити*), или на каузираној којом се означава ефекат каузације (*истерати*). Неки од ових глагола интегрису у свој семантички садржај обе пропозиције (*нахранити*). Неретко се, међутим, на нивоу факултативних глаголских аргумената лексикализује управо фаза каузације (*Својом изјавом их је натерао да промене став*).

Понекад је, међутим, веома тешко издвојити појединачне семантичке компоненте. Тако Ј. Д. Апресян каузативни глагол *убедити* (А убеђује В у С) представља као = 'каузира (А, сматра (В, С))', при чему се, тврди Апресян, проста значења као 'каузирати' и 'сматрати' интегрису у сложено као што је 'убедити' (Апресян 1995: 41).

Као типична семантичка компонента за каузативне глаголе може се издвојити значење резултативности (*убити* = 'бити мртав'), за које Апресян додаје да није и обавезно (Апресян 1995: 290). Морамо, међутим, нагласити да то зависи од типа каузативне релације, те глаголског аспекта. Резултативна компонента је типична за глаголе принуде типа *натерати, приморати, присилити* и сл., док није за стимулативне глаголе типа *бодрити, предлагати, храбрити* и сл. С друге стране, резултативност се очитује код перфективних глагола типа *наговорити, убедити* и сл., док то није случај са њиховим имперфективним парњацима типа *наговарати* и *убеђивати* (изузев када су употребљени у хабитуалном значењу).

3.1. Трансформативно оријентисани каузативи

Трансформативна оријентација, типична за једноагентивне каузативе, подразумева промену квалитативних и квантитативних својстава предметног објекта каузације (*разбити јаја; исећи торту*), при чему је резултат трансформативности увек ново стање предметног објекта, док се у тој функцији могу наћи и предмети и лица (*фарбати ограду; оперисати кога; ишишати кога*).

Трансформативно деловање на објекту се превасходно везује за глаголе акционе семантике који именују захват агенса на предметном објекту (Всеволодова 2000: 137). Деловање агенса може бити усмерено на промену спољашње или унутрашње композиције објекта у циљу његове реорганизације (*фарбати ограду, фарбати коме косу; поспремити собу, оперисати кога*) или функционалне модификације при чему се сама радња може окарактерисати

нечега; довести до нечега), дативом (*водити нечему*), акузативом (*изазвати нешто*), инструменталом (*одушевити се нечим; резултирати нечим*) и локативом (*захвалити се на нечему; заснивати се/ темељити се на нечему*).

као деструктивна (*срушити кућу; распарчати земљу*) или конструктивна активност агенса (*саградити кућу, написати књигу*). Деловање агенса може бити усмерено на одвајање појединачних или свих функционалних компоненти објекта (*откинути дугме, раставити телевизор*), те смештање или премештање објекта у простору (*ставити марамице у ташну, померити некога са улаза*).

Трансформативна оријентација каузације може бити усмерена како на активирање тако и на премодификацију намене предметног објекта при чему добија статус инструмента (*упалити машину, возити аутомобил*). С обзиром на принцип самоактивност инструмената, овај се тип трансформативног деловања агенса приближава манипулацији. Међутим, самоактивност инструмената је ограниченог домета и непосредно условљена активношћу агенса (*упалити аутомобил > аутомобил ради*).

Трансформативни карактер каузације одликује се специфичним моделом метајезичке граматикализације фазе консеквенције. Наиме, ситуација којом се именује стање објекта настало као резултат каузације може се граматикализовати како у пасивној форми (*срушити кућу* = учинити P1 > кућа је срушена), тако и у активној при чему се предикат остварује као егзистенцијални или стативни те је, стога, у квалификативној функцији (*посолити супу* = учинити P1 > супа је слана). На овај се начин само додатно наглашава резултативна компонента каузације.

Будући да једноагентивни каузативи нису усмерени на фазу каузације, већ на досезање одговарајућег циља, идентификација одговарајућег типа узрока у домену је импликације, а не глаголског значења. Такође, трансформативно оријентисани каузативи не предвиђају реакцијске допуне пропозитивног типа.

3.2. Манипулативно оријентисани каузативи

Манипулативна оријентација каузатива предвиђа каузацију радње или процеса у сфери другог лица (*присилити кога на што; убедити кога у што*). Манипулација се заснива на свесном и вољном ангажовању агенса каузатора у својству манипулатора као супраагенса у циљу преузимања контроле над поступцима манипулисаног као субагенса.

Каузација манипулативног типа се, сагледана из перспективе узрочног семантичког поља, може дефинисати с обзиром на тип каузатора или узрочника (Ивић 1954: 82–83; Пипер 2005: 798–800). Спољашњи активни узрок типа лице дефинише се као непосредни каузатор. Дакле, манипулатор као непосредни каузатор представља спољашњи узрок будући да припада егзогенној сфери у односу на манипулисаног у чијој је сфери или домену остварена последица. Деловање манипулатора се остварује као принуда (*натерати некога на нешто*), подстрекивање на деловање и омогућавање деловања манипулисаног, при чему се подстрекивање може остварити у виду наредбе (*наредити некоме нешто*) или каквог другог подстицаја (*предложити некоме нешто*), док је омогућавање оријентисано на стварање околности потребних

за адекватно деловање манипулисанога (*зауставити кога; омогућити коме пролазак*).

Када се, међутим, говори о семантичком пољу узрока у које се смештају падежни и предлошко-падежни еквиваленти који именују фазу каузације, иначе интегрисану у значење глагола каузативно-манипулативног типа, како је већ наговештено, каузативност манипулативног типа се може интегрисати у поље критерија или разлога, доминатно на основу неких формалних и формализационих критеријума (Ковачевић 1988: 136–139, 160). М. Ковачевић у оквир узрочног семантичког субпоља критерија смешта значење спољашњег подстицаја агенсу за вршење радње (*отићи на захтев*), док је значење принуде интегрисано у субпоље разлога (*присилно отићи*). Треба, међутим, нагласити да се М. Ковачевић превасходно руководи типом граматикализације појединих узрочних значења приликом класификације у поједина семантичка поља и субпоља, што је у нашем случају излишно, будући да се руководимо пре свега лексичким значењем, те значењем реализованим у одређеном контексту.

С обзиром на то да је манипулативност одлика двоагентивних каузатива, те тиме интерперсоналних ситуација, као критеријум диференцијације елементарних каузативних релација појављује се модални оквир каузирајуће и каузиране ситуације. Модални оквир денотира интенционално и волунтативно деловања супраагенса како би се субагенс подстакао на деловање. С друге стране, каузирана ситуација је обележена субагенсовом перцепцијом каузиране ситуације као /не/могућа, нужна или обавезна¹². С обзиром на то да се манипулација остварује као деловање на вољу и емоције манипулисанога, стога ће управо и концепт вољности и емпатичности представљати један од диференцијалних критеријума поделе на подтипове.

Даља диференцијација каузативно-манипулативног концепта на супкласе се може спровести на основу акционог типа како каузирајуће, тако и каузиране ситуације¹³.

¹² Модални оператори принуде и могућности су глаголи *моћи* и *морати*. Глаголи *морати* и *моћи* могу се употребити и у епистемички и у деонтички интерпретираним реченицама. У реченицама које се интерпретирају епистемички, значење глагола *морати* се односи на извесност онога што се износи комплементизатором, док се глаголом *моћи* исказује могућност да се оствари оно што се саопштава комплементизатором. С друге стране, деонтичка употреба глагола *морати* представља и његово основно значење које подразумева да се нешто чини из нужде, односно да је субјекат присиљен, приморан или обавезан да учини оно што се комплементизатором саопштава, док се глаголом *моћи* означава дозвола, допуштење да се изврши оно што се казује комплементизатором (Batistić 1983: 99–100). Значење дозволе се, према појединим ауторима (Звечић-Душановић 2006: 182), сврстава у спољашњу могућност деонтичког типа, која се најчешће формализује императивом (*Реци шта си научио*).

¹³ Ј. М. Васиљев у својој студији о семантичким глаголским класама издваја четири основне семантичке класе глагола као најбројније и најсложеније у руском језику, а то су глаголи осећања, глаголи интелектуалне делатности, глаголи говорења и глаголи понашања (Васиљев 1971: 15). У оквиру ових општих класа аутор издваја мање или више семантичких поткласа глагола. Оно што се чини важним јесте да аутор не издваја каузативне глаголе као посебну семантичку класу, већ семему каузативности/некаузативности користи као диференцијални знак за успостављање одговарајућих опозитивних парова глагола. С друге стране, ова диференцијална сема омогућује да се каузативни глаголи сврставају у различите семантичке класе, те на тај начин чине својеврсни супкатегоријални комплекс.

Одређивање акционог типа каузирајуће и каузиране ситуације подразумева денотирање конкретне радње на којој су ангажовани супраагенс и субагенс. Тако се ситуитивним глаголима означава смештање субагенса у одређене просторне оквири (*убацити/ увући кога у шта*), док се стимулативним глаголима обично упућује на говорну делатност супраагенса (*предложити/ препоручити/ саветовати коме што*). С друге стране, облигатност се, по правилу, не доводи у везу са неким специфичним акционим типом (*приморати/ присилити кога на шта*), премда су неки ситуитивни глаголи изузетак (*изгурати кога из собе*).

С обзиром на тип узрока, модални оквир корелативних ситуација, акциони тип радње коју манипулатор покреће, као и на резултативност или ефекат који тако постиже, регулише се концепт манипулације, која се може остварити као *облигатност* (или принуда), *пермисивност* (или о(не)могућавање) и *стимулативност* (или подстрекивање).

3.2.1. Облигатност. Облигатност се може одредити као семантички прототип или центар каузативно-манипулативног концепта, с обзиром на то да се заснива на супротстављености две воље – воље супраагенса и воље субагенса – у погледу реализације радње каузиране ситуације. Друга инхерентна семантичка компонента облигатности подразумева релевантност егзогеног узрочника, те немогућност одлагања или укидања последице, што не искључује пропратну перцептивну компоненту читавога догађаја у сфери субагенса.

Типични лексички експоненти облигатности су глаголи типа *натерати*, *приморати*, *принудити* и *присилити*, који управо својим лексичким значењем наглашавају однос принуде.

Семантичку структуру реченице са принудним глаголима можемо одредити као: *'X чини P1 како би Y чинио P2, тако да Y мора да чини P2, против своје воље, при чему P2 није било на снази пре фазе каузације'*. Резултативна компонента каузације је норма.

Премда принуда подразумева и могућу примену физичке силе у поступку каузације, облигатност као каузативна релација реферише доминантно о неодговорном наступању последице, без обзира на акциони тип каузирајуће ситуације. Стога се у примеру типа *Учитељ ме је натерао да напустим час* принуда не заснива нужно на примени силе, већ на субагенсовој процени о неминовности наступања одговарајуће последице, те другим пропратним околностима под којима се каузација одвија (статусна разлика међу актерима и сл.).

3.2.2. Пер м и с и в н о с т. Пермисивност се у најширем смислу може дефинисати као омогућавање или онемогућавање деловања субагенса, а лексикализована је општепермисивним глаголима *омогућити* и *спречити*. Концепт омогућавања или онемогућавања наступања последичне ситуације се може спецификовати с обзиром на акциони тип и модални оквир каузирајуће предикације¹⁴.

¹⁴ Каузативни глаголи су типичан пример глагола са параметром неучесника ситуације, при чему се ситуација са каузативним глаголом може представити као „чинити тако како би нека ситуација била на снази“. Међу сродне параметре, што значи да их дефинише преко каузатива, Ј. Д. Апријесјан издваја нпр. ликвидатив, који значи 'чинити тако како би ситуација престала да

Општепермисивним категоријалним комплексом се сигнализира таква узрочно-последична међуактантна веза у којој је супраагенс, ангажован у својству носиоца каузирајуће ситуације, непосредно одговоран за успоста-вљање или наметање таквих околности, које или омогућују несметану активност субагенса, или му представљају објективну препреку.

Семантичку структуру реченице са пермисивним глаголима можемо дво-јако одредити. Пермисивни глаголи типа *омогућити* конституишу модел: 'X чини P1 како би Y чинио P2, тако да Y може, а не мора да чини P2, при чему P2 није било на снази пре фазе каузације'. Контрапермисивни глаголи типа *спречити* конституишу модел: 'X чини P1 како Y не би чинио P2, тако да Y не може да чини P2, већ мора да чини P3, при чему је P2 било на снази пре фазе каузације'. Резултативна компонента каузације је норма за контрапермисивне глаголе.

Лексички експоненти пермисивности су глаголи *омогућити* и његове не-гиране варијанте *ономогућити*/ *спречити*, који су садржани у значењу свих лексичких јединица овог категоријалног комплекса¹⁵, који чине још и директивни (*допустити*, *забрани*, *наредити*), инструктивни (*показати*, *објаснити*, *научити*, *учити*), информативни (*јавити*, *обавестити*, *саопштити*) и каузативно-социјативни глаголи (*завадити*, *помирити*, *посвађати*).

3.2.3. Стимулативност. Стимулативност као каузативна релација денотира спољашњи узрок типа подстицај. Типични лексичко-семантички експоненти стимулативности у глаголском систему су стимулативно-иницијативни глаголи (*куражити*, *саветовати*, *храбрити*; *наговорити*, *подстаћи*).

Деловање супраагенса је, с једне стране, циљноусмерено на стимулисање субагенса да самостално и својом вољом покрене одређену радњу (*предложити*, *саветовати*) и, с друге, усмерено је на иницирање радње, на чијој је реализацији, као резултат каузације, већ ангажован субагенс (*подбости*, *подстаћи*).

Док се стимулативност може дефинисати као вид поделе одговорности и контроле између супраагенса и субагенса, дотле се иницијативност доминантно смешта у сферу одговорности супраагенса, барем када је реч о иницијалној фази радње каузиране ситуације.

Семантичку структуру реченице са стимулативним глаголом можемо представити: 'X чини P1 како би Y чинио P2, тако да Y може својевољно да чини P2, ако сматра да треба да чини P2'.

Семантичку структуру реченице са иницијативним глаголом можемо представити: 'X чини P1 како би Y чинио P2, тако да Y чини P2, зато што сматра да треба да чини P2'.

Тако се глаголи типа *бодрити*, *куражити*, *храбрити* и сл., дефинишу као стимулативни, док се глаголи типа *заинтересовати*, *навратити*, *нагово-*

буде на снази', или пермисив са значењем 'чинити тако да ситуација не може да буде на снази' (Апресян 1995: 205).

¹⁵ Тако се глаголи који спецификују директивни или инструктивни тип пермисивности могу разложити на семантичке компоненте: *забрани коме полазак* = 'забраном онемогућити кога да пође'; *учити кога пливању* = 'инструирањем омогућити коме да савлада пливање'.

рити, побунити, подбости и сл., сматрају иницијативним глаголима. Уз одговарајуће лексичко значење, резултативност је морфологизирана на нивоу глаголскога вида, при чему је перфективност типичан показатељ резултативности. Стимулативно-иницијативни глаголи су циљноусмерени, али су само иницијативни резултативни (*заинтересовати кога за науку* = 'он је почео да се интересује за науку'; *побунити народ* = 'народ је почео да се буни').

4. Закључак

Можемо закључити да се каузативност не може посматрати изван оквира каузалности, за коју је, међутим, релевантан тип граматикализације појединих узрочних значења приликом класификације појединих семантичка поља и субпоља, што је у случају каузатива излишно, будући да каузативност фигурира на нивоу лексичког значења каузативног глагола или конструкције.

Док, с једне стране, трансформативност подразумева имплицитно успостављање узрочно-последичне везе међу корелативним ситуацијама, дотле манипулативност упућује на специфичну модалну маркацију ових ситуација: каузирајућа је израз воље, жеље, хтења, те намере манипулатора да манипулисаног подстакне на деловање (реч је о оптаивности), док је каузирана одређена начином на који манипулисани перципира споља наметнуто стање ствари – као могуће или немогуће, потребно или нужно (реч је о деонтичности), тако да се каузативно-манипулативна ситуација остварује као каузалност под специфичним околностима, те стога и представља каузално-модални интерфејс.

Кључне речи: српски језик, синтакса, лексичка семантика, каузалност, каузативност.

ЛИТЕРАТУРА

- Aissen 1979:** J. Aissen, *The Syntax of Causative Constructions*, New York: Garland Publishing.
- Апресян 1995:** Ю. Д. Апресян, *Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Избранные труды*, том I, Москва: Школа „Языки русской культуры” – Издательная фирма „Восточная литература“, РАН.
- Арутюнова 2003³:** Н. Д. Арутюнова, *Предложение и его смысл*, Москва: УРСС.
- Batistić 1978:** T. Batistić, O nekim aspektima analize kauzativnih glagola, *Južno-slovenski filolog*, XXXIV: 59–88.

- Batistić 1983:** T. Batistić, O nekim pitanjima u vezi sa analizom glagola *morati* i *moći*, *Južnoslovenski filolog*, XXXIX: 99–111.
- Белић 1958:** А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књига 1, Нолит: Београд.
- Васильев 1971:** Л. М. Васильев, *Семантичке класе руског глагола (глаголы чувства, мысли, речи и поведения)*, Москва: АДД.
- Всеволодова 2000:** М. В. Всеволодова, *Теорија функционално-комуникативног синтаксиса*, Москва: Издање МГУ.
- Звекић-Душановић 2006:** Д. Звекић-Душановић, *Синтаксичко-семантичке структуре с модалним индикатором у српском и мађарском језику* [докторска дисертација], Нови Сад: Филозофски факултет.
- Золотова 2003:** Г. А. Золотова, *Комуникативне аспекте руског синтаксиса*, Москва: УРСС.
- Ивић 1954:** М. Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов Развој*, Београд: САНУ – Институт за српски језик.
- Ивић 2000:** М. Ивић, О модификатору „улоге” АГЕНС, *Јужнословенски Филолог*, LVI/1–2: 463–476.
- Ковачевић 1988:** М. Ковачевић, *Узрочно семантичко поље*, Сарајево: Svjetlost.
- Пипер и др. 2005:** П. Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, Београд-Нови Сад: Институт за српски језик САНУ-Београдска књига-Матица српска.
- Просвирин 1983:** О. А. Просвирин, Глагол *чинити* и његови синоними у функцији вербализатора, *Јужнословенски филолог*, XXXIX: 85-97.
- Tesnière (1969²):** L. Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Éditions Klincksieck.
- Helbig 1992:** G. Helbig, *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Milivoj Alanovic

DIE TYPOLOGIE UND PRINZIPIEN DER KLASSIFIKATION DER KAUSATIVEN
VERBEN UND KONSTRUKTIONEN

(Zusammenfassung)

In dieser Arbeit befassen wir uns mit den semantischen Eigenschaften der kausativen Konstruktionen, wobei wir, aufgrund der allgemeinen semantischen Kriterien, eine neue Klassifikation der kausativen Verben und Konstruktionen geben. Diese neue Klassifikation besteht auf einer kausativen Dychotomie: Transformation (*bemalen, schneiden*) und Manipulation (*zwingen, vorschlagen*).

Тања Самарџић
Београду

СЕМАНТИЧКО-СИНТАКСИЧКА СВОЈСТВА ДЕКОМПОНОВАНИХ ПРЕДИКАТА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се испитује семантичко-синтаксичка структура перифрастичних глаголских парафраза као што су, на пример, парафраза остварити напредак за глагол напредовати, донети одлуку за глагол одлучити, дати изјаву за глагол изјавити. Конструкције овог типа познате су у домаћој лингвистичкој традицији као декомпоновани предикати и уочене као стилска варијација карактеристична за један домен употребе језика – за тзв. „бирокарски језик“. Разноврсност и бројност ових фраза у српском језику, као и њихова лако уочљива заједничка својства, указују, међутим, на то да се ради о релативно регуларном и продуктивном синтаксичком обрасцу, који није својствен само једном језичком регистру. Наше истраживање показује да се конструкције са декомпонованим предикатом у српском језику одликују заједничким синтаксичко-семантичким својствима: свршеност радње и припадност истој општој семантичкој категорији (Achievements).

Декомпоновани предикати су глаголске фразе код којих су и глаголски центар као и центар допунске именичке синтагме предикативне лексеме. Ове конструкције се најчешће идентификују као перифрастичне парафразе глагола. На пример, конструкције *направити грешку, остварити напредак* у српском језику представља парафразе глагола *погрешити*, односно *напредовати*. Сличне конструкције су осведочене у бројним различитим језицима.

Карактеристично својство декомпонованих предиката је укрштање синтаксичке и семантичке композиције. За разлику од регуларних глаголских фраза, семантички центар ових конструкција није њихов синтаксички центар (глагол), већ именичка допуна. Такође, може се приметити да је значење глагола који се налазе у центру ових конструкција веома уопштено, због чега се у литератури често описују као „потпорни“ или као „лаки“, или, најчешће у домаћој литератури, као „семикопулативни“ глаголи.¹ С друге стране, име-

¹ Иако у овом раду не разматрамо термилошка решења, потребно је нагласити да се у граматици српског језика (Станојчић – Поповић 2002) термин „семикопулативни глагол“ користи за глаголе попут *постати, сматрати, прогласити*, који успостављају релацију идентитета између субјекта и глаголске допуне и који су по томе слични правим копулативним глаголима. Како је допуна глагола у декомпонованом предикату најчешће прави објекат, термин „семикопулативни глагол“ не описује најадекватније природу ових глагола.

нице које се налазе у центру допунских именичких синтагми изведене су од глагола, одакле потиче и њихово предикативно значење.

Захваљујући специфичном односу између синтаксе и семантике, ове конструкције се могу посматрати и као конвенционализовани изрази, тим пре што се лексички спојеви који конституишу декомпоноване предикате најчешће и јављају у тексту као колокације.

Наведена својства, заједно са чињеницом да се ради о феномену распрострањеном у бројним језицима, чине ове конструкције интересантним предметом истраживања у лингвистици. Најпре, како су ове конструкције парафразе глагола, поставља се питање да ли су оне једноставно стилска варијација, карактеристична за одређене домене језичке употребе, или се формирају као синтаксичко-семантичка трансформација заснована на општим граматичким правилима једног језика. Такође, потребно је објаснити и специфичан распоред синтаксичког и семантичког центра, као и природу односа између њихових конституената.

Декомпоновани предикати у српском језику већ су уочени као све распрострањенија појава и, такође, релативно добро проучени. Циљ овог рада је да понуди опис ових конструкција у светлу опште-лингвистичких сазнања, узимајући у обзир синтаксички и, нарочито, знатно мање испитиван, семантички аспект њихове структуре.

Декомпоновани предикати у домаћој литератури

У домаћој литератури могу се уочити три приступа декомпонованим предикатима: нормативно-стилистички, синтаксички и функционални. Док се са нормативно-стилистичког становишта употреба ових конструкција оцењује као неоправдана и непожељна ван професионалног домена, функционални приступ се концентрише на комуникативне предности које она доноси. Синтаксички приступ подразумева неутралну дескрипцију уочених форми декомпонованих предиката.

Нормативно-стилистички приступ

Ослањајући се на ранија запажања Р. Бугарског (Bugarski 1995), Д. Кликовац (2008) се бави феноменом *бирокупатизације језика*, тј. ширењем административног функционалног језичког стила на остале домене језичке употребе, посебно на разговорни језик. Употреба декомпонованог предиката је истакнута као једна од основних црта овог стила. Поредићи декомпоноване предикате са одговарајућим глаголима са становишта језичке категоризације, Д. Кликовац оцењује да значење глагола представља *основни ниво категоризације*, док декомпоновани предикат представља виши, апстрактнији ниво. У том смислу, глаголом се саопштава више информација о радњи означеној глаголом него декомпонованим предикатом. Овде се пре свега мисли на по-

датке о учесницима у радњи, најчешће *агенсу* и *пацијенсу*, које је употребом глагола неопходно спецификовати, док декомпоновани предикат омогућава неспецификовано исказивање ових елемената. На пример, реченица (1), која садржи декомпоновани предикат, граматична је иако допуна именице *одлука* није исказана. Насупрот томе, реченица (2) је неграматична уколико објекат глагола *одлучити* није исказан.

(1) Марко је донео чврсту одлуку.

(2) * Марко је чврсто одлучио.

Могућност неспецификованог исказивања учесника радње означене глаголом чини декомпоноване предикате посебно погодним за административни функционални стил, који тежи неодређеном изражавању управо ових значењских компонената. Употребу ових конструкција у свакодневном језику, међутим, Д. Кликовац сматра неоправданом и залаже се за употребу одговарајућег глагола.

Синтаксички приступ

У данас већ класичном чланку, М. Радовановић (1977) даје детаљан преглед синтаксичких модела декомпонованог предиката у српскохрватском језику, наводећи глаголе који се јављају у конструкцијама и типове допуна. Овај преглед обухвата не само конструкције са правим објектом већ и конструкције са предлошко-падежним допунама, попут *радити на*, *доћи до*.² За разлику од овог приступа, у нашем истраживању, декомпонованим предикатом се сматрају само конструкције са директним објектом. Семантичко-синтаксичка структура две поменуте врсте конструкција очигледно није иста. Осим што се синтаксички облик допуне разликује, може се приметити и то да глаголи у центру конструкција са предлошко-падежном допуном нису десемантизовани као и да девербативне именичке допуне имају различито значење.³ М. Радовановић, детаљно разматра литературу о сличним конструкцијама и у другим језицима, не поредећи, међутим, и саме конструкције.

С. Танасић (1995) употпуњује синтаксички опис декомпонованих предиката у српском језику, скрећући пажњу на чињеницу да семантички осиромашени глаголи који су у центру ових конструкција, *семикоопулативни глаголи*, могу да се нађу и у инфинитном облику као и да задржавају своју уобичајену рекцију. На основу ових запажања, Танасић закључује да декомпоновање предиката у српском језику није синтаксичког карактера, већ лексичког и предлаже термин *декомпоновање глагола*. Танасић (1995) показује, такође, да се декомпоновани предикати у српском језику понашају као регуларне глаголске фразе када је у питању пасивна синтаксичка трансформација, тј. девербатив-

² Напомена: Ове конструкције су укључене у преглед декомпонованих предиката такође и у *Синтакси савременога српског језика* (Пипер et al. 2005).

³ Разлика у значењу ових именица тек треба да се испита, али примери које наводи Радовановић сугеришу да се ради о опозицији *резултативно/процесуално значење* (Ковачевић 2006) коју детаљније разматрамо у следећем одељку.

на именичка допуна може да се нађе у позицији субјекта семикопулативног глагола у пасивном облику без посебних ограничења.

Функционални приступ

Осим синтаксичког описа декомпонованих предиката, М. Радовановић (1977) се бави и њиховим комуникативним функцијама, издвајајући граматичке и дискурсне услове у којима се јављају. Наиме, декомпоновани предикати у српском језику користе се као замена за непостојеће глаголе (*извршити инспекцију*), затим уколико је радња исказана глаголом институционализована (*донети одлуку*), или уколико је потребно изоставити објекат глагола (пример (2)). Прилог М. Ивић (1988) наставља дискусију о разлозима употребе ових конструкција. За разлику од Д. Кликовац, М. Ивић сматра да је значење декомпонованих предиката специфичније од значења одговарајућих глагола. Декомпоновани предикати могу да спецификују вид глаголске радње код двовидских глагола. На пример, *разговарати са неким* је двозначно између *водити разговор са неким* и *обавити разговор са неким*. Комуникативне предности употребе декомпонованих предиката проистичу из чињенице да је глаголска радња исказана именицом, што омогућује модификацију придевом и, што је значајније, плурализацију као, на пример, у изразу *издавати противуречна наређења*. М. Ивић (1988) закључује да „основни разлог због којег се аналитичка конструкција уводи у синтаксичку позицију предиката [...] треба тражити у неким психолошким мотивима који су, с обзиром на распрострањеност аналитизма у толиким језицима света, очигледно универзалног карактера“ (Ивић 1988).

Наше истраживање преузима тезу да је употреба декомпонованих предиката у српском језику когнитивно заснована и да представља посебан случај једне општелингвистичка појаве.

Српски у поређењу са другим језицима

Конструкције са семикопулативним глаголим осведочене су у бројним различитим језицима. Њихова специфична структура (укрштање семантичког и синтаксичког центра), међутим, није подједнако изражена у свим језицима. Језици као што је урду (Butt – Geuder 2001) познају шири спектар ових конструкција. На једном крају спектра налазе се глаголске серије, где је допуна семикопулативном глаголу такође глагол. На другом крају спектра налазе се конструкције са именичким допунама, које су сличније регуларним фразама. У јапанском језику, допуне могу бити само именичке, као и у српском, с тим што су код неких допуна (уз глагол *suru*) израженије глаголске црте, док се друге (уз глагол *soseru*) карактеришу израженијим именичким својствима (Grimshaw – Mester 1988).

Декомпоновани предикати су најподробније испитани у енглеском језику, који је и у овом истраживању узет као референтни језик. Вјежбица

(Wierzbicka 1982) се бави семантиком именичких допуна семикопулативним глаголима, разликујући, такође, именице које су „глаголи без обзира на именичку форму“, које се налазе у саставу декомпонованих предиката и праве именице изведене од глагола, које су допуне глаголима са пуним лексичким значењем. К. Кернс (Kearns 2002) разликује две врсте декомпонованих предиката: конструкције са правим семикопулативним глаголима, илустроване примерима (3–5) и конструкције са уопштеним глаголима (6–7). Конструкције из прве групе карактеришу се устаљеном синтаксом која не допушта пасивизацију, као ни остале синтаксичке трансформације. Именичка допуна у овим конструкцијама је увек изведена од глагола конверзијом, тј. задржава форму идентичну изворном глаголу, као и релативно блиско значење. Синтакса конструкције из друге групе је регуларна. Именичка допуна има више именичких карактеристика, што се огледа и у чињеници да су ове именице често изведене карактеристичним суфиксима.

- (3) Mary had a laugh.
 Marija je imala DET smeh
Marija se nasmejala.
- (4) Mary took a look at the door.
 Marija je uzela DET pogled prema DET vratima
Marija je pogledala prema vratima.
- (5) Mary gave the table a wipe .
 Marija je dala DET stolu DET brisanje
Marija je obrisala sto.
- (6) Mary made an inspection.
 Marija je napravila DET inspekciju
Marija je izvrшила инспекцију.
- (7) Mary had a feeling that...
 Marija je imala DET osećaj da...
Marija je imala osećaj da...
- (8) Mary had a yacht.
 Marija je imala DET jahtu
Marija je imala jahtu.

Као што се види из наведених примера, за конструкције са правим семикопулативним глаголом не постоји еквивалентна конструкције у српском језику. Одговарајући превод је свршени глагол са префиксом. С друге стране, конструкције у примерима (6–7) одговарају српским декомпонованим предикатима. Структура ових конструкција је паралелна. Централни глагол, међутим, често није директан превод с једног језика на други (6), што је последица његовог осиромашеног значења и конвенционализованог семантичког споја са допуном.

Наведени примери сугеришу, дакле, да српски декомпоновани предикати нису конструкције са правим семикопулативним глаголима, већ са уопште-

ним глаголима. У прилог овом закључку иде и већ поменута опсервација С. Танасића о слободној пасивизацији ових конструкција.

Уколико су српски декомпоновани предикати конструкције са уопштемним глаголом, девербативне именице у склопу ових конструкција сврставају се у „праве именице“, задржавајући мање глаголских особина него што би то био случај код правих семикопулативних глагола. Потврду за ову тврдњу налазимо у истраживању Б. Ковачевића (2006) које показује да српске именице изведене од глагола имају израженија именичка својства од одговарајућих именица не само у енглеском језику, већ и у западнословенским језицима. Значење ових именица је најчешће резултативно, а не процесуално, чак и код именице на *-ње*, за које се у литератури сматра да имају значење блиско глаголском, и које се понегде чак наводе и као форме глагола.

Број глагола који се јављају као центри декомпонованих предиката релативно је ограничен у свим језицима. То су, углавном, чести и изузетно вишезначни глаголи, који у регуларним фразама, у споју са типичним именицама, као у примеру (8), имају у потпуности спецификовано лексичко значење. Питањем односа између глагола са примарним значењем и семантички осиромашених глагола у декомпонованом предикату бави се К. Бругман (Brugman 2001). Ослањајући се на *теорију динамике силе* (Talmy 2000), К. Бругман издваја два нивоа глаголског значења: идиосинкратично лексичко значење представља један ниво, док су информације о учесницима у радњи означеној глаголом смештене на посебном, апстрактном значењском нивоу, где су, такође, спецификовани и односи између њих. Односи између учесника у радњи су описани као смер трансфера силе. Агенс је типично учесник који представља *извор силе*, док је пацијенс онај учесник који *апсорбује силу*. К. Бругман сматра да семикопулативни глаголи губе конкретно значење и да задржавају само апстрактни слој, исказујући само који су учесници укључени у радњу и на који начин.⁴ Различити семикопулативни глаголи означавају различите обрасце трансфера силе. Енглески семикопулативни глагол *take* (*узети*), на пример, разликује се од глагола *make* (*направити*) по томе што значење првог глагола подразумева враћање силе ка агенсу, тј. усмереност радње ка агенсу, док други означава да пацијенс апсорбује силу, тј. усмереност радње ка пацијенсу.

Једна наша ранија студија преводних еквивалената енглеских и српских декомпонованих глагола на паралелном енглеско-српском корпусу (Samardžić 2009) показала је да се преводни модели разликују у зависности од тога који глагол се налази у центру конструкције. Студија је обухватила енглеске конструкције са глаголима *have* (*имати*), *take* (*узети*), *make* (*направити*). Као што се може видети у Табели 1, конструкције са *have* и *take* се преводиле или дословно (тип 3) или једним свршеним глаголом (тип 1). Преводи конструкција са глаголом *make* су сасвим другачији. Оне се најчешће преводиле одговарајућим декомпонованим глаголом у српском језику, где главни глагол

⁴ Слично раздвајање конкретног и апстрактног нивоа глаголског значења представља опште место у савременим теоријама синтаксичко-семантичког интерфејса и аргументске структуре глагола (Levin – Rappaport 2005).

није дословни превод глагола *take*. Као преводе конструкција са овим глаголом налазимо следеће српске конструкције:

постићи напредак; остварити напредак; остварити контакт; успоставити контакт; донети одлуку; износити прогнозу; остварити добитак; пружити допринос; предузети корак; донети промену; упутити захтев; дати изјаву; имати одбрану; извршити измену; изнети тврдњу; забележити успех; изнети препоруку; упутити критику; изнети понуду; изнети предлог; изнети тврдњу; имати наступ; упутити ударац⁵

На основу наведених података можемо да закључимо да за један семантички тип енглеских семикопулативних глагола, за оне глаголе који означавају усмереност радње ка агенсу (или ка доживљаваоцу) радње, не постоји српски еквивалентан семикопулативан глагол. С друге стране, еквиваленти за глагол који означава усмереност радње ка пацијенсу су релативно бројни.

ТАБЕЛА 1: ТИПОВИ СРПСКИХ ПРЕВОДА ЕНГЛЕСКИХ ДЕКОМПОНОВАНИХ ПРЕДИКАТА

Превод		Have	Take	Make
Једна реч	Тип 1 (глагол)	13	13	7
	Тип 4 (именица)	3	1	3
Конструкција	Тип 2 (различит глагол)	7	7	51
	Тип 3 (исти глагол)	13	12	3
Укупно		36	33	64

Семантичко-синтаксичка структура српских декомпонованих предиката

Као што је показано у претходном одељку, српски декомпоновани предикати, заправо, не представљају посебну синтаксичку конструкцију. За разлику од конструкција са правим семикопулативним глаголима у другим језицима, конституенти декомпонованог предиката у српском језику могу слободно да се премештају. Именичка допуна има право именичко, референтно значење без обзира на чињеницу да је изведена од глагола. Значење именице *одлука*, на пример, у фрази *донети одлуку* не разликује се од значења ове именице у фразама *саопштити одлуку*, *сачекати одлуку*, *усвојити одлуку*, *променити одлуку*, *остварити одлуку*.⁶ Укрштање семантичког и синтаксичког центра у фрази *донети одлуку* проистиче из чињенице да је глагол *донети* десемантизован, изгубивши конкретно лексичко значење.

⁵ Треба имати у виду да су наведеним примерима обухваћени *сви* преводи енглеских конструкција пронађени у корпусу, тј. да нису одабрани као репрезентативни примери.

⁶ Примери су пронађени у *Korpusu savremenog srpskog jezika*, на Математичком факултету у Београду.

Не ради се, дакле, о јединственој трансформацији декомпоновања глагола. Наиме, уколико би трансформација у питању била декомпоновање глагола, то би значило да семикопулативни глагол исказује један сегмент првобитне глаголске лексеме, док се остатак њеног семантичког садржаја задржава у изведеној именици. Анализа декомпонованих предиката у српском језику сугерише, међутим, да ово не може бити случај из најмање два разлога. Први разлог проистиче из чињенице да декомпоновани предикати у српском језику не представљају посебну синтаксичку конструкцију. Трансформација која резултира декомпонованим предикатом одвија се на лексичком нивоу. Резултат лексичких деривација не могу да буду конструкције, већ само нове лексеме. Како су декомпоновани предикати конструкције које укључују две засебне лексеме, оне не могу да буду резултат лексичког декомпоновања. Друго, као што примећује и М. Ивић (1988), декомпоновани предикати садрже више информација него првобитни глаголи, што значи да семикопулативни глаголи уносе у конструкцију свој семантички садржај, који се комбинује са садржајем који уносе именичке допуне.

Конструкције са семикопулативним глаголима у српском језику су, заправо, последица две засебне трансформације које се одвијају на лексичком нивоу: номинализације глагола, с једне стране, и десемантизације глагола, са друге. Обе ове појаве су општег карактера и могу се приметити у разним контекстима, а не само у декомпонованим предикатима. Као што девербативне именице могу да се нађу у позицији објекта и глагола са пуним лексичким значењем, тако и објекат семикопулативних глагола може да буде именица која није изведена од глагола (*постући циљ*, *остварити идеју* и сл.).

Док је појава номинализације глагола привукла доста пажње, како у домаћој, тако и у иностраној литератури, појава десемантизованих глагола, које у овом раду називамо семикопулативним, знатно је мање испитана. Анализа српских декомпонованих предиката у овом раду омогућује увид у нека заједничка својства глагола који се налазе у њиховом центру.

Уколико се усредсредимо на глаголе који су у претходном одељку идентификовани као центри конструкција са декомпонованим предикатом (*постући*, *остварити*, *успоставити*, *донети*, *износити*, *остварити*, *пружити*, *предузети*, *донети*, *упутити*, *дати*, *имати*, *извршити*, *изнети*, *забележити*) може се закључити да је доминантни тип десемантизованих глагола у српском језику тренутно-свршени прелазни глагол који означава радњу усмерену ка синтаксичком објекту. Овом опису не одговарају у потпуности сви наведени глаголи. Значење глагола *имати* најчешће не подразумева никакву активност, већ стање, што значи да је несвршеног глаголског вида. У конструкцијама типа *имати наступ*, међутим, овај глагол може да се интерпретира као тренутно-свршени, као и остали десемантизовани глаголи. Глаголи *пружити*, *упутити* и *дати*, осим директног објекта, допуштају и индиректни објекат у дативу, али ово својство није у супротности са предложеним описом, већ може да се узме као додатна спецификација појединих глагола, без утицаја на класификацију десемантизованих глагола.

Може се, такође, приметити да сви или готови сви од наведених глагола имају једно заједничко апстрактно значење --- значење *достигнућа* (*Achievements* у смислу Вендлерових класа глагола). Усмереност радње ка објекту, тј. ка девербативној именичкој допуни у случају декомпонованих предиката омогућава фокусирање семантичког садржаја овог конституента. На тај начин се, међутим, не фокусира сама глаголска радња коју означава поименичени глагол, што је уобичајено схватање у домаћој литератури, већ стање које настаје као резултат те радње. Ово проистиче из чињенице да девербативне именице у српском језику углавном не означавају радњу, већ резултат. Супротно овоме, А. Вјежбицка (*Wierzbicka* 1982) описује радњу енглеских правих декомпонованих предиката као *усмерену на агенса или доживљаваоца, антидуративну (тренутну), нетеличну и итеративну*. Ово су, очигледно, глаголске значењске компоненте које се у српском језику постижу префиксацијом.

Несвршени глаголи, такође, могу да се јаве у оквиру декомпонованих предиката. Осим у случају глагола *вршити* у фразама *вршити преглед, вршити операцију, вршити испитивање, вршити коректуру* и сл., несвршеним глаголима који се јављају у оквиру ових конструкција могуће је приписати итеративно квалификативно значење, као у примеру (9). Интерпретација програсивног, трајног значења, као у примеру (10), делује мање прихватљива. Ова дистинкција наводи на закључак да значење семикопулативних глагола у српском језику подразумева присуство завршне тачке, чак и у случају несвршених глагола.

(9) Њихова агенција пружа услуге различитим клијентима.

(10) (?) Њихова агенција управо пружа услугу једном клијенту.

Несвршени глагол *водити*, такође, често се јавља као семикопулативни глагол (*водити борбу, водити евиденцију*). Може се уочити, међутим, да овај глагол у две наведене фразе реализује два различита значења. Док се значење фразе *водити евиденцију* може интерпретирати као итеративно (= *редовно нешто записивати*), фраза *водити борбу* има значење активности, без уочљиве завршне тачке. Уочавамо, међутим, да је значење ове конструкције реципрочно, као и у *водити преговоре, водити разговор*. За употпуњавање слике о значењу декомпонованих предиката у српском језику било би интересно испитати евентуалну повезаност реципрочног значења са интерпретацијом глаголског аспекта у овом случају.

Закључак и смернице за даља истраживања

Анализа декомпонованих предиката у српском језику указује на то да се ова појава не може сматрати синтаксичком трансформацијом. Ради се, заправо, о синтаксички регуларним конструкцијама са помереним семантичким центром, које настају као резултат две, потенцијално, независне лексичке појаве – девербализације и десемантизације глагола. Српски језик се тиме

сврстава у групу језика који не допуштају синтаксичко декомпоновање, за разлику од језика као што су енглески или јапански.

Глаголи који могу да се нађу у функцији синтаксичког центра декомпонованог предиката могу да се окарактеришу заједничким синтаксичко-семантичким својствима. Карактеристично за ове глаголе јесте крајње уопштено, апстрактно значење *достигнућа* уз обавезну теличност, која може да се испољи као тренутно-свршени или итеративно-несвршени глаголски вид.

Закључци који проистичу из овог истраживања ограничени су, међутим, само на конструкције са правим објектом, које су и биле предмет истраживања, као најпрецизније дефинисане и најподесније за поређење са другим језицима. За употпуњавање знања о појави декомпозиције предиката било би свакако врло корисно позабавити се конструкцијама са предлошко-падежним допунама (попут израза *доћи до*), затим конструкцијама са копулативним глаголима (*бити у сукобу*), као и конструкцијама са правим објектом чији центар, по изузетку, није свршени или итеративни (*вршити анализу*) глагол.

Као посебно интересантно питање намеће се однос између реципрочног значења и теличности (тј. глаголског вида) глагола, који се показао као уочљив фактор у десемантизацији глагола.⁷

Кључне речи: декомпоновани предикат, десемантизовани глаголи, глаголске именице, глаголски вид, видске класе глагола

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Brugman 2001:** Claudia Brugman, „Light verbs and polysemy.“ *Language Science* 23, 551–578.
- Bugarски 1995:** Ranko Bugarski, *Jezuk od mura do rata*. Slovoграф, Beograd.
- Butt – Geuder 2001:** Miriam Butt and Wilhelm Geuder, „On the (semi)lexical status of light verbs.“ In Norbert Corver and Henk van Riemsdijk (eds.), *Semilexical Categories: On the content of function words and the function of content words*, Berlin: Mouton de Gruyter, 323–370.
- Grimshaw – Mester 1988:** Jane Grimshaw and Armin Mester, „Light verbs and theta-marking.“ *Linguistic Inquiry* 19, 205–232.
- Ивић 1988:** Милка Ивић, „Још о декомпоновању предиката.“ *Јужнословенски филолог* XLIV, 1–5.
- Kearns 2002:** Kate Kearns, „Light verbs in English.“ Manuscript, MIT.
- Klikovac 2008:** Duška Klikovac, *Jezik i moć*. Biblioteka XX vek, Beograd: Čigolja štampa.

⁷ Аутор се захваљује учесницима Међународног научног састанка слависта у Вукове дане на запажањима и примедбама изнетим у току дискусије о поденом реферату, сматрајући да су сугестије дискутаната знатно побољшале коначну верзију чланка.

- Ковачевић 2006:** Борко Ковачевић. *Глаголске именице у савременој граматичкој теорији*, магистарска теза, Филолошки факултет, Београд.
- Levin – Rappaport 2005:** Beth Levin and Malka Rappaport Hovav, *Argument realization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Пипер ет ал. 2005:** Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Сreto Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Нови Сад: Матица српска.
- Радовановић 1977:** Милорад Радовановић, „Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика).“ *Јужнословенски филолог* XXXI–II, 53–80.
- Samardžić 2009:** Tanja Samardžić. „Light verb constructions in English and Serbian.“ In *English Language and Literature Studies — Structures across Cultures*. Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Philology.
- Станојчић – Поповић 2002⁸:** Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Talmy 2000:** Leonard Talmy, *Towards a cognitive semantics*. Cambridge Mass.: The MIT Press.
- Танасић 1995:** Сreto Танасић. „Декомпоновање глагола и структура просте реченице.“, *Јужнословенски филолог* LI, 157–166.
- Wierzbicka 1982:** Anna Wierzbicka, „Why can you have a drink when you can’t *have an eat?“ *Language* 58(4), 753–799.

Tanja Samardzic

SEMANTIC AND SYNTACTIC PROPERTIES OF SERBIAN
DECOMPOSED PREDICATES

(Summary)

The article is concerned with the semantic and syntactic structures involved in the periphrastic paraphrases of verbs in Serbian, such as *ostvariti napredak* (make an improvement) for *napredovati* (improve), *doneti odluku* (take a decision) for *odlučiti* (decide), *dati izjavu* (make a statement) for *izjaviti* (state). These constructions have been analysed in the traditional Serbian literature as decomposed predicates and have been recognised as a stylistic variation characteristic for the „bureaucratic language“ – the administrative language style. However, the variety and the productivity of these constructions suggest that they are rather regular and general spreading across different styles. Our research shows that a wide range of constructions with decomposed predicates in Serbian share common syntactic and semantic characteristics: They are telic and they belong to the class of *Achievements* (in the sense of Vendler’s aspectual classes).

Владислава Ружић
Нови Сад

МЕЂУЉУДСКИ ОДНОСИ НА ФРАЗЕОЛОШКОЈ ЛЕСТВИЦИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА¹

Дат је преглед фразеологизама којима се у српском језику означава одређени вид међуљудских односа. Експресивни изрази из тематско-семантичког поља „учинити што коме добро /лоше“ разврстани су и грађирани на тзв. фразеолошкој лествици на више група с обзиром на врсту и интензитет односа усмереног ка некој особи. При томе уочена је далеко већа бројност и изнијансираност фразеологизама (за представљање вербалног и физичког напада на интегритет личности) обележених у негативном смислу, што може бити израз веће склоности човека да види трн у туђем оку, кроји капу или подмеће клипове под ноге коме, укратко, да „ради што на чију штету“ него да „чини што у чију корист.“

1. Предмет овог истраживања јесу фразеолошке јединице које су иначе ретко биле посебно проучаване у филолошким студијама српских лингвиста.² Будући да српском језику недостају и фразеолошки речници какви су одавно урађени за многе, пре свега словенске језике³ (мада постоје двојезични фразеолошки речници),⁴ овај рад може бити мали прилог изради мини-

¹ Рад је настао у оквиру пројекта основних истраживања бр. 148010: *Стандардни српски језик* (2006–2010), који је финансиран од Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

² Изузетак су студије, чланци и прилози из фразеологије Д. Мршевић-Радовић (в. лит.) и велики број радова Б. Николића, Ј. Кашића, М. Дешића, М. Шипке, В. Петровић. Мршевић (1987: 11–20) истиче релевантна обележја фразеолошке јединице која је одвајају од осталих устаљених израза.

³ Мислим првенствено на руски, бугарски, хрватски језик. Не треба заборавити на једини фразеолошки речник тзв. хрватско-српског језика – Матешићев *Фразеолошки рјечник* (1982). Драгоцен фразеолошка грађа налази се у речницима Матице српске и САНУ, у Систематском речнику, у Речнику жаргона Д. Андрића, као и у два књигама Д. Мршевић-Радовић, књизи М. Шипке *Зашто се каже* (в. лит.). Неки од тих речника су били и извори за ову студију. Новија књига мањег обима *Идиоме у српском језику* (Алексинач: Атеље 63, стр. 267) ауторке Тање Миленковић има дидактичку и лексикографску вредност и од значаја је за усвајање фразеологије савременог српског језика. Додајмо и да је штампан први *Мали српски фразеолошки речник* (2007) Ђорђа Оташевића.

⁴ Наведимо само два двојезична речника: *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*. Red. А. Менас. I–II. Zagreb 1970; 1980; Mrazović, Primorac: *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*. Београд 1981. Штампано је и неколико идиоматских српско-енглеских речника већег обима.

малног фразеолошког речника заснованог на груписању фразема у тематска поља (в.: Јаранцев, 1997).

Фразеолошке јединице посматране су унутар ширег тематско-семантичког поља⁵, где су формиране две веће контрастне групе с општим значењем „чинити добро – лоше коме“, а затим су даване значењски блиске фраземе, и, колико је било могуће, градациони нивои у групама. Свака група, као и подгрупе, семантички су дефинисане, а за сваку фразему нађени су одговарајући лексички еквиваленти.⁶

У типологији су примењени пре свега прагматички критерији, па су назначене ситуације, назване чинови,⁷ у којима долазе до изражаја различите врсте помоћи или штете које неко пружа, односно наноси другоме. При томе је међу њима успостављена извесна хијерархија на скали социопсихолошког вредновања тих дејстава, премда је тешко увек спровести поступност и разлучити који однос носи више или мање негативних обележја, те су те процене апроксимативне.

Циљ овога рада јесте да се фраземе српског језика обједине у једно поље (са око 200 примера у основним структурно-семантичким моделима)⁸, и то тако да се између појединих група, и унутар њих, успостави извесна градација како на *семантичко-фразеолошкој*, тако и на *социопсихолошкој* хијерархијској лествици.⁹ Тако се боље уочава који типови фразема преовлађују, а самим тим који се међуљудски односи изражавају већим бројем фразема, као и који односи на скали друштвених вредности имају више или мање позитивних, односно негативних карактеристика.

2. Датим пољем обухваћене су, пре свега, две групе (I,II) фразема којима се у српском језику представља следећи однос: „неко чини коме добро – лоше.“ Неки опозитни парови из ове две групе стоје у односу антонимије, нпр.: *осветлати образ* коме (‘подићи углед коме’) – *оцрнити, укаљати образ* коме

⁵ Термин *поље* преузет је из лингвистичке теорије поља, утемељене у оквиру структурализма. Сем семантичког поља, лингвисти разликују *појмовно, тематско, асоцијативно* (в. Р. Драгићевић, 2008: 234-239). Овде су пољем обухваћене поједине ситуације, тј. чинови, карактеристични за однос човека према другом човеку, што је „осликано“ репрезентативним фраземама савременог српског језика.

⁶ Дефиниције фразема су дате према Матешаћевом *Фразеолошком рјечнику* (ФР), понеке према Андрићевом *Речнику жаргона* (РЖ), с тим што су скраћиване, а при том су узимана у обзир само она значења која одговарају датом типу. Дефинисање значењских типова прилагођено је систематизацији примера у овом раду. Коришћен је и *Систематски речник* (СР) Атанацковића и Јовановића.

⁷ Напомињем да ми се то терминолошко решење наметнуло из прагматичких разлога, иако би то могли бити тзв. концептуални призори (тј. оквири), који укључују контрастивне нивове, таксономије и друге структурне односе међу речима (према Филмору: 1977), али у концептуалној лексикографији мало је пажње поклоњено обради фразеолошке грађе. Овде је ипак реч само о једној групи фразема.

⁸ Молотков (1977: 126) тврди да сва обележја фразеологизама, њихова значења и друге карактеристике, долазе до пуног изражаја тек у контексту, у спојевима с другим речима. Даље он издваја групе фразеологизама према структури, лексичко-граматичком саставу (126-149).

⁹ Термин *лествица* употребљен је у значењу, издвојеном у РСЈ: 3. „одређени ред, низ, скала појмова, величина, вредности, појава и др. које се поступно, ступњевито надовезују или смењују.“

(’осрамотити кога’), *вући у блато* кога – *извући из блата* кога, *дати слободне руке* коме – *везати руке* коме.¹⁰

Носилац тих активности је човек као први свесни учесник у датој ситуацији, а други учесник јесте онај ка коме је усмерена та активност или је он њоме обухваћен на одређени начин.¹¹ Понекад постоји и трећи учесник пред којим се други партиципant доводи у какав положај, односно изражава специфичан однос према њему: То значи: Арг₁(неко) → чини нешто (’добро’ /’лоше’) → Арг₂(коме, над ким) /+Арг₃(пред ким)/¹² или „неко чини да ко буде доведен у какву ситуацију.“

Фраземе датог поља подељене су у две веће групе супротстављене према критерију: ’позитивно(+)-негативно(-)’ конотирана активност која је упућена коме, односи се на кога, узрокује да се ко нађе у каквом положају. Групе су разврстане на подгрупе (са типичним примерима), према врсти активности намењене коме, њеном интензитету, односно тежини последице коју трпи други учесник датог чина.¹³

2.1. Фраземе из групе (I) с општим значењем „чинити добро коме“ условно делимо на четири типа: 1) изражавање осећања дивљења, подршке, бодрења итд.; 2) конкретне активности као што су пажња, брига, заштита; 3) пружање помоћи с циљем да се превазиђу какве тешкоће; 4) жртвовање за кога. У првом случају адресату је намењено нешто што може изазвати код њега какав пријатан осећај, може бити за њега на неки начин подстицајно, али тај партиципant не мора ни бити свестан нечије подршке. А партиципant може бити и непосредно обухваћен акцијом којом му се на различите начине пружа помоћ, или је то чин жртвовања за некога. Све то илустровано је са 35 примера у табели доле.¹⁴

¹⁰ Алехина објашњава на примерима из енглеског и руског језика синонимско-антонимске везе између фразема и лексема (1979: 42-47).

¹¹ Из овога су изузети интеракцијски односи у којима равноправно учествују два агенса, без обзира на то ко је иницијатор, као што су свађа, туча, мирење, одмеравање снага, нпр. *бити се на крв и нож* с ким, *укрстити копља*. Исто тако анализом нису обухваћене активности које су необележене у погледу позитивне /негативне усмерености према коме: *климати главом* коме, *љубити пете* коме итд.

¹² Ту су дати симболи за аргументе с различитим улогама (активним, пасивним) у датим ситуацијама.

¹³ Семантичке групе фразеолошких јединица репрезентоване су типичним примерима ексцерпираним углавном из Матешихевог речника. Оне имају синтагматску структуру с обавезном глаголском и по правилу једном именичком компонентом, али могу бити сачињене и од две именичке лексема, а понекад је то поредбена конструкција уз глаголску компоненту. Њихово рекцијско окружење је обавезно, што је означено заменичком речју *ко* у одређеном падежном облику, или је то посесивни детерминатор *чији* уз именичку компоненту којим се упућује на адресата (*износити чији прљави веш*).

¹⁴ Фраземе са лексичким варијантним формама представљене су у облику заградама, а испуштени делови у њима косим цртама.

I ФЈ: чинити добро коме, чинити што у чију корист, за кога	
1.,,изразити речима, ставом позитиван однос према коме“	чин подршке, поверења (+)
1. држати чију страну (бити на чијој страни) 2. скидати капу коме (пред ким) 3. држати палчеве коме 4. хвалити кога на сва уста 5. ковати у звезде кога 6. уздизати на пиједестал (олтар) кога 7. дизати кога до неба (у небеса) 8. дати крила коме 9. гледати кроз прсте коме 10. дати (ставити) руку у ватру за кога 11. осветлати образ коме	(одобравати коме) (ценити кога, одобравати чије поступке) (навијати за кога – В.Р.) (много хвалити кога – СР) (ценити кога; претерано хвалити кога) (величати, претерано хвалити кога) (претерано хвалити кога) (охрабрити кога) (опростити чије погрешке) (гарантовати за кога) (подићи углед коме)
2. „(у)чинити добро за кога, пазити, бранити кога“	чин пажње, помоћи, заштите (+ +)
12. пружити руку коме 13. ићи на руку коме 14. отворити врата коме 15. скидати звезде с неба коме 16. пазити (чувати) кога као мало воде на длану 17. пазити кога као зеницу ока свога 18. носити (држати) на рукама кога 19. имати (носити) на грбачи кога 20. узети под (у, на) своје крило кога 21. штитити (чувати) леђа коме	(нудити помоћ; нудити пријатељство коме) (помагати коме, подупирати кога) (прихватити кога) (настојати чинити немогуће ствари за кога) (много бринути о коме) (много бринути о коме) (пазити на кога нарочито; угађати коме) (с муком издржавати кога) (узети под заштиту кога) (бранити кога)
3.,,„(у)чинити да ко схвати што, да слободно одлучује о чему, да превазиђе проблеме“	чин отрежњења, спасавања, оспособљавања (+,+,+)
22. отворити очи коме 23. довести (дозвати) /к/ памети кога 24. спустити на земљу кога 25. дати слободне руке //одрешити руке коме 26. извући из шкрипца кога 27. вадити из блата (гована) кога 28. извести на прави пут кога 29. поставити на ноге кога	(открити истину коме) (уразумити кога) (ослободити кога илузија, отрезнити кога) (омогућити слободан избор коме) (спасити кога из неприлике) (спасавати кога од срамоте) (помоћи коме да промени начин живота) (оспособити кога за самосталан живот)
4. „чинити жртву за кога“	чин жртвовања (+,+,+,+)

30. потурити (подметнути) своја леђа за кога	(преузети бригу, жртвовати се за кога)
31. откидати од својих уста	(одвајати од својих средстава за другог)
32. вадити кестење из ватре за кога	(изложити се опасности за кога)
33. ићи у воду и ватру за кога	(остати уз кога у најтежој ситуацији)
34. дати живот за кога	(жртвовати се; јамчити за кога)
35. пролити /своју/ крв за кога	(жртвовати свој живот борећи се за кога)

Структурно-семантички тип (1) са значењем: „изразити речима, гестом, ставом позитиван однос, осећање према коме“ репрезентују фраземе: *држати чију страну, ковати у звезде кога, дати крила коме* или *осветлати образ коме*. То је пре свега чин психолошке *подршке*, као што је одобравање, бодрене, поверење, праштање. У складу с тим фраземе имају глаголске еквиваленте: одобравати коме, хвалити, храбрити кога, опростити коме, гарантовати за кога.

У групама 2) и 3) више различитих фразеологизама означавају акције у којима је агенс мање-више ангажован око некога, док групу 4) чини неколико фразема које означавају потпуну приврженост некој особи, односно репрезентују чин жртвовања као највиши степен изражавања оданости. Фраземе другог типа имају опште значење: „(у)чинити добро за кога, пазити, штитити, бранити кога“ (нпр. *пружити руку коме, скидати звезде с неба*,¹⁵ *носити на рукама*,¹⁶ *узети у своје крило кога*,¹⁷ *чувати леђа коме*). У питању је чин конкретне, пријатељске подршке, помоћи, бриге и заштите, што може бити различито вредновано и по времену трајања, и по интензитету, и по врсти (морална, материјална помоћ), али несумњиво да је помоћ посебно значајна када се неко нађе у тешкој ситуацији, па је ту група 3) фразема са значењем „учинити да ко нешто схвати, да се уразуми, да се оспособи за што, да слободно одлучује о чему, да превазиђе проблеме“ (нпр. *отворити очи коме, дати слободне руке коме, извући из блата*,¹⁸ *поставити на ноге кога*). У оваквом чину отрежњења, спасавања или оспособљавања кога за живот, запажамо да су та дејства различитог степена и у погледу интензитета, и по ангажованости првог партиципанта.

Фраземе типа 4. са значењем: „чинити жртву за кога“ чине малобројну групу, где такође уочавамо извесну семантичку градираност:¹⁹ *подметнути своја леђа* за кога или *носити на грбачи кога*, па *ићи у воду и ватру* за кога, затим *дати свој живот* или *пролити /своју/ крв* за кога. Последње три фраземе конотирају највиши вид жртвовања – несебично излагање опасности или

¹⁵ У истој или варијантној форми овај фразеологизам има антонимично значење: „псовати“ (в. доле).

¹⁶ Семантичка интерпретација ове фраземе „пазити на кога нарочито; угађати коме“ указује на још већи степен подршке, односно бриге коју неко пружа, у односу на претходно наведене фраземе.

¹⁷ В. објашњење овог израза код Д. Мршевић-Радовић (2008б: 177).

¹⁸ Иначе појам 'блата', по етичком симболизму, поистовећује се са дном, талогом (*Речник симбола*).

¹⁹ У свакој групи, тј. подгрупи болдовани су примери са дна и врха фразеолошке лествице.

полагање живота уместо некога. У обредном чину *крв* је симбол живота, па се фразема с том именицом појављује и у другој групи (II) с негативним конотацијама, нпр. *пити крв* коме.

Ако узмемо фраземе из врха лествице за сва четири типа, видимо да су то типични репрезентанти чина моралне подршке, заштите, оспособљавања или жртвовања: *осветлати образ*, *ититити леђа*, *поставити на ноге* кога и *пролити крв* за кога. Соматска фразеологија (Мокиенко: 108), како видимо, преовлађује у свим групама: *образ* симболизује морал, *рука* – помоћ, пажњу, поверење, *леђа* – потпору, *очи* – разум, *ноге* – стабилност, ослонац. Занимљиво је да фразема с именицом *рука* има приближно исто (6 : 5) колико и оних с негативном конотацијом, док фраземе с именицом *глава* налазимо само у тој другој групи (7), посебно када је у питању угрожавање чијег живота. С именицом *леђа* уписане су само две фраземе у (I) групи (примери 19 и 28), а чак осам нашло се у групи II, да реферишу о лошем односу човека према другоме.

2.2. Друга многобројна група (II) фразема у српском језику, с негативним карактеристикама датог односа (–), далеко је фреквентнија (око 170 фразема, према првој са 35 ексцерпираних фразема)²⁰ и разноврснија јер је већи распон активности које неко чини на штету другог.²¹ Међу фраземама за означавање таквих односа имамо и сликовитих, и стилски обележених, и вулгарних израза. Носиоци тих разлика и степена јачине једносмерне активности углавном су глаголске, а и именске компоненте, нпр. у поредбеним конструкцијама. На основу тежине последице која погађа другог партиципанта могуће је успоставити вертикалне градационе низове.

Фраземе су разврстане у шест група, према врсти односа, тј. лоших услуга које је човек склон да чини другоме, али тако да су на доњем делу лествице оне активности које најмање погађају некога, као што је нпр. критиковање, па се поступно пењемо до врха, до најоштријег, физичког обрачуна с неким. И унутар група направљена је извесна семантичка градација фразема (нпр. критиковати, грдити, исмевати или јавно вређати кога; физички напасти, истући или убити кога).

2.2.1. Најблажи облик чињења нечег лошег другоме јесте вербални чин придиковања, грдње, затим исмевања, оговарања и клевете. Овој групи припадају фраземе са значењем: „(у)чинити речима или гестом нажао коме“ (–), а делимо их на три подгрупе. Тип а) репрезентују рецимо фраземе које се појављују у варијантним формама с именичким компонентама: *читати буквицу* (лекцију /вакелу/ придику /литанију). Ту је и израз *солити памет* коме.²² За грдњу имамо више фразема у српском језику: *дати по носу* коме, *оплести*

²⁰ Те бројке су условне јер нису могле бити унете све фраземе, но реална је пропорционална заступљеност међу групама.

²¹ Д. Мршевић (2008а: 344) каже да су негативно маркирана тематска поља (као што су обмана, крађа, нерад, пијанство, агресивност и сл.) карактеристична иначе за фразеологију.

²² Придикувати коме обично значи давати сувишне лекције, а поучавати кога можеш са разлогом или без икаквог разлога. У табели је дата и фразема *држати слово* коме, сличног значења, коју сам забележила у разговорном језику.

језиком, изгрдити на пасја кола кога или скидати /све/ звезде (богове//свеце) /с неба/ коме.

II ФЈ: чинити што лоше коме, чинити што на чију штету	
1. „(у)чинити нажао коме речима, гестом, ставом и сл.“ (–)	
а. придиковати коме, корити, грдити, псовати кога	чин грдње
1. (о)читати буквицу (лекцију // вакелу // придику // литанију) коме	(придиковати коме, грдити кога)
2. држати слово коме	(придиковати коме – В.Р.)
3. солити памет коме	(непотребно поучавати кога)
4. стављати у уста што коме	(сугерисати некоме шта ће рећи)
5. дати по прстима коме	(укорити кога, приговорити коме)
6. дати по носу коме ²³	(укорити, изгрдити, казнити кога)
7. натрљати нос коме	(рећи неугодне ствари, укорити кога)
8. набијати на нос коме што	(стално пребацивати што некоме)
9. оплести језиком кога	(изгрдити кога)
10. брусити зубе на коме	(нападати, грдити кога)
11. скакати у очи коме	(оштро нападати кога)
12. читати читуљу /од комада/ коме	(оштро укорити кога)
13. отворити (сасути) паљбу на кога	(оштро прекорити кога)
14. бацати дрвље и камење на кога	(жестоко нападати кога)
15. грдити (псовати) на пасја кола (на пасја уста //на пасје име //на пасја прескакала) кога	(жестоко изгрдити, (ис)псовати кога)
16. скидати /све/ звезде (богове //свеце) /с неба/ коме	(много псовати, клети)
б. говорити лоше о коме, ругати се коме, увредити кога	чин исмевања
17. смејати се (церити се) у брк (у лице) коме	(отворено се ругати)
18. насмејати се коме у нос	(наругати се коме)
19. рећи, упутити што на чији рачун	(рећи нешто на чију штету)
20. иза (чијих) леђа говорити што	(говорити што с лошим намерама)
21. пунити главу коме против кога	(ружно говорити о коме)
22. показати шипак (/дуги/ нос) коме	(наругати се коме)
23. убости кога у срце	(увредити кога)
24. упирати прстом у (на) кога	(ругати се коме, оптужити кога)
25. сломити штап над чијом главом	(напречац осудити кога)
26. плунути у лице коме	(осрамотити, увредити кога)

²³ Ова фразема има и значење „ударити кога.“

в. оговарати, осрамотити, клеветати кога	чин клевете
27. испирати уста с ким	(говорити јавно о туђој несрећи)
28. износити чији прљави веш	(јавно говорити ружно о коме)
29. бацити срам на кога	(осрамотити кога)
30. окаљати образ коме	(осрамотити кога)
31. бацати се каменом на кога	(ружити, оговарати, клеветати кога)
32. бацати се блатом (бацати блато) на кога	(вређати, клеветати кога)
33. вући по блату кога (чије име и сл.)	(клеветати, срамотити кога)
34. пришити реп коме	(осрамотити, оцрнити кога)
35. просути пасју чорбу на кога	(клеветати, оцрнити кога)
36. претресати чије кости	(клеветати мртвог)
37. разапети на крст кога	(јавно окривити кога)
38. приковати кога на стуб срама	(јавно изложити кога моралној осуди)

Подгрупи б) фразема са значењем „говорити лоше о коме, ругати се коме, вређати кога“ одговара управо чин исмевања, што се може пренети фраземама као нпр. *смејати се у брк* коме, *иза леђа (чијих) говорити* што (с лошим намерама), *уипрати прстом у (на)* кога и *пљунути у лице* коме.

За чин клевете (в), као тежем облику вређања некога, има доста фразема у српском језику: *испирати уста с ким*, *окаљати образ* коме, *вући по блату* чије име, *просути пасју чорбу* на кога. Веома су распрострањени у јавној комуникацији изрази са значењем „јавно говорити ружно о коме“ (нпр. *износити чији прљави веш*), што може бити својствено људској природи, таштини, самољубљу (човек често види *трн у туђем оку*, а понекад настоји да другога „окаља“ да би себе „опрао“). Фраземама *разапети на крст* и *приковати на стуб срама* кога преноси се значење јавне осуде, каква је заправо најтежи вид увреде, с евентуално трагичним последицама.²⁴

Ипак све наведене активности не морају погађати директно кога, чак не морају оставити трага на ономе коме су намењене, против кога су уперене. Ако се каља чије име, то је обично вербални атак на ту особу и више говори о особи која то чини, а не о ономе ко је изложен јавној осуди, а од тих оптужби може се и одбранити. Овакве фраземе служе и за посредну карактеризацију учесника у таквим ситуацијама.

2.2.2. У другој групи фразема (2) са значењем „(у)чинити својим понашањем да се ко осећа лоше, да буде изнервиран, заплашен, психички сломљен“ на доњем делу лествице је фразема *избацити из такта* кога, а на хијерхијски највишем фразема *пити крв* коме *на памук*. Међутим, семантичка интерпертација фразема условљена је и прагматички, јер само ако партиципant чини што свесно, с намером да изазове код другог партиципанта какво лоше расположење, нервозу, стање узнемирености, туге, страха и сл., тада се такви

²⁴ Ови изрази, њихова симболика, интернационалног је карактера, а њихово порекло је библијско или је мотивисано обичајима код неких народа.

чинови сматрају негативно усмереним. Запажамо да фраземе од 2 до 8 имају блиско значење, а такође и фраземе од 10 до 15.

2. „(у)чинити да се неко осећа лоше“ (–, –)	
нервирати кога, досађивати коме, растужити, заплашити кога, психички мучити кога	чин узнемиравања
1. избацити из такта кога	(изнервирати кога)
2. кидати нерве коме	(нервирати кога)
3. не дати мира коме	(досађивати коме)
4. седети за вратом коме	(досађивати коме)
5. попети се на главу коме	(дозлогрдити, досадити коме)
6. вадити маст коме	(гњавити, нервирати кога)
7. јести цигерицу коме	(јако досађивати коме)
8. ставити (пустити) бубу у ухо коме	(узнемирити кога)
9. бацити црва у главу коме	(изазвати немир, сумњу у кога)
10. кидати (цепати) срце коме	(растужити кога)
11. стати коме на жуљ	(повредити кога)
12. отворити (чију) стару рану	(подсетити кога на нешто болно)
13. ставити со на живу рану	(повредити чија осећања)
14. сломити коме срце	(задати коме велику бол)
15. забости коме нож у срце	(нанети велику бол, увреду)
16. утерати страх у кости коме	(заплашити кога)
17. пити крв коме	(досађивати, правити неугодности коме)
18. пити (сисати) коме крв на памук (на сламку)	(стално смишљено мучити кога)

2.2.3. Трећу групу (3) чини преко 20 фразема са значењем: „чинити да ко буде преварен, опљачкан, осиромашен.“ У чину обмане или пљачке могуће је разликовати различите степене преваре по интензитету и тежини, па имамо много фразема за то. Као да смишљањем ситних пакости и превара, онај који их чини, жели да се истакне, да се потврди као лукав, домишљат, превејан,²⁵ као неко ко уме да надигра, „надјача“ другога, да извуче макар тренутну корист за себе, надајући се да неће бити откривен, а то илуструју следеће фраземе: *бостанџији краставце продавати, продати рог за свећу, дати бабу за невесту,*²⁶ *подметнути кукавичје јаје,*²⁷ *превести жедног преко воде, продавати маглу,*²⁸ *вући за нос* кога. Међу тим фраземама мале су семантичке разлике, обично условљене самим чином, његовом учесталошћу или припадношћу различитим половима учесника (нпр. *набити рогове* коме – Шипка: 1998).

²⁵ За превејаног човека каже се и да је препреден, лукав, чивија (РЖ), па имамо фразему *забијати чивију* коме. Постоји и израз *забити цвику* коме.

²⁶ Ова фразема се заснива на обичају који је у неким нашим крајевима распрострањен.

²⁷ О настанку тог израза в. код М. Шипке (1998: 212–214).

²⁸ Магла је симбол неодређеног (*Речник симбола*).

3. „(у)чинити да неко буде преварен, насамарен, опљачкан” (–, –, –)	
а) подвалити коме, преварити, обмањивати кога	чин преваре
1. бацати прашину (песак) у очи коме 2. (за)мазати очи коме 3. направити зврчку коме 4. забити чивију коме 5. бостанџији краставце продавати 6. продавати маглу коме 7. продати рог за свећу 8. дати бабу за невесту 9. подметнути кукавичје јаје коме 10. превести жедног преко воде кога 11. бријати без бритве кога 12. навући на танак лед кога 13. набити рокове коме 14. вући за нос кога	(заваравати кога) (варати, лагати кога) (преварити кога – РЖ) (преварити кога) (учити кога што који то боље зна) (обмањивати кога) (подвалити коме) (подвалити коме) (насамарити, неугодно изненадити кога) (подвалити коме) (подвалити коме) (преварити кога) (варати, извршити прељубу) (варати, обманути кога)
б) опљачкати, оштетити, осиромашити кога	чин пљачке
15. ударити по џепу кога 16. оставити кратких рукава кога 17. преврнути џепове коме 18. скинути капут с леђа коме 19. свући до (голе) коже кога 20. опљачкати (узети) до голе кости 21. одерати кожу с леђа коме 22. довести до просјачког штапа кога	(материјално оштетити кога) (не дати коме потребно, не дати ништа) (опљачкати кога) (опљачкати, огулити) (опљачкати кога) (све узети, отети коме) (искористити, угњетавати, опљачкати кога) (осиромашити, материјално уништити кога)

У чину пљачке починилац врши атак на џеп, на материјално стање партиципанта, а и то може бити степеновано с обзиром на квантитет: *ударити по џепу* и *свући до голе коже* кога. Тежи вид пљачке јесте када неко искоришћава кога дуже време или када га својим делањем свесно *доведе до просјачког штапа*.

2.2.4. Четврти тип у овој класификационој скали има, уопште узев, значење „радити против чијег интереса.“ ометати кога у чему, напустити га у тешкој ситуацији, изневерити, упропастити, победити на непоштен начин, поступати са ким лоше, покорити или силити кога да ради што против своје воље. У питању су чинови спутавања, ограничавања чије моћи, изневеривања, потчињавања и, коначно, издаје. Њих покрива око 50 различитих фразема које смо разврстали у четири подгрупе, како показује табела. Напоменимо да све што се чини лоше другоме, подједнако је обележено у негативном смислу, па је градирање таквих поступака наравно условно.

4. „чинити својим делањем да се неко стави у неугодан, понижавајући, зависни положај, у врло тешку ситуацију; спремати чије уништење“ (–, –, –, –)	
а) ометати, спутавати, онемогућити кога у чему	чин ометања, ограничавања чије моћи
1. учинити медвеђу услугу коме 2. водити туђу бригу 3. подметнути ногу коме 4. ставити штап у коло коме 5. покварити (помрсити) рачуне коме 6. смрсити конце коме 7. преко чијих леђа чинити што 8. свалити на чија леђа што 9. мутити воду коме 10. држати на леду кога 11. ставити на лед кога, што 12. избацити из игре кога 13. подрезати крила коме 14. сломити крила коме 15. бацати (подметати, турати) клипове под ноге (под точкове) коме 16. узети на зуб кога 17. затворити врата коме 18. стати на пут коме 19. везати руке коме	(направити лошу услугу коме) (мешати се у туђе послове) (омести кога у послу) (сметати коме у чему) (радити против чијих интереса) (покварити чије планове) (радити на чију штету) (пребацити своју бригу, посао на другог) (стварати коме неочекиване тешкоће) (спречавати кога у чему) (одузети коме моћ деловања) (уклонити кога с важнога места) (ограничити чију моћ) (лишити власти кога) (правити сметње, неприлике коме) (прогањати кога, правити му неприлике) (онемогућити кога у чему) (зауставити кога, онемогућити кога) (спутати кога)
б) чинити да ко буде напуштен, изневерен, побеђен	чин изневеравања
20. оставити на цедилу кога 21. оставити под водом кога 22. оставити кога на милост и немилост коме 23. окренути леђа коме 24. пустити низ воду кога 25. дићи руке од коге 26. довести у шкрипац кога 27. увалити у сос кога 28. умесити погачу (колач) коме 29. скувати (закувати) кашу коме 30. запржити (запаприти, осолити) чорбу коме 31. дотерати до зида кога 32. притерати уз дувар (зид) кога 33. бацити на колена кога 34. бацити (оборити) на леђа кога	(напустити, изневерити кога) (напустити кога у невољи) (оставити кога беспомоћним) (напустити, изневерити кога) (препустити судбини кога) (напустити кога) (довести кога у незгодан положај) (створити коме тешкоће – СР) (ставити кога у тежак положај) (спремити коме непријатности) (довести у незгодан положај кога) (довести у безизлазну ситуацију кога) (довести у безизлазни положај, савладати кога) (понизити, упропастити кога, победити) (победити у неравноправној борби)

в) лоше поступати са ким, силити кога на што, покорити кога, владати ким	чин потчињавања, принуде, освете
35 поступати с ким као са псом 36. водити (држати) на ланцу (на узици) кога 37. ставити под ноге кога (држати кога под папучом // под ногама // под петама // под руком) 38. пустити крв коме 39. ухватити у своју мрежу кога 40. мотати око /малог/ прста кога 41. кројити капу коме 42. (с)кројити кабаницу коме 43. ставити нож под грло коме 44. упрегнути у кола кога	(нехумано поступати) (потчинити кога) (покорити кога, владати ким) (ослабити кога, приморати кога да попусти) (довести кога у зависни положај) (лукаво обрлатити кога, имати власт над ким) (одлучити о коме против његове воље) (осветити се) (присилити кога да чини што) (присилити кога да тешко ради, ропски)
г) учинити што лоше коме, иза леђа, подмукло	чин издаје
45. ухватити у клопку кога 46. постављати замку коме 47. бацити у ватру кога 48. задати низак ударац коме 49. забити нож у леђа коме	(довести преваром у неугодан положај) (хватати на превару кога) (послати кога на најтежи задатак) (непоштено напасти кога) (издати кога, подмукло напасти кога)

У а) подгрупи прво дајемо фраземе *учинити медвеђу услугу*²⁹ и *водити туђу бригу*. Фразема *подметнути ногу* коме гестовног је порекла (Шипка: 2001). Блаже видове ометања партиципанта преносе фраземе попут *помрсити рачуне*, *смрсити конце* коме, а слична значења имају и фраземе *држати на леду*, *ставити на лед* кога, *избацити из игре* кога и *подрезати крила* коме, док значење фраземе *бацити клипове под ноге (под точкове)* коме садржи компоненту већег степена интензитета. Фразема *стати на пут* коме (онемогућити кога у чему) може имати и позитивну конотацију, када се спречава ширење какве негативне појаве.

Међу фраземама из групе б) са значењем „чинити да ко буде напуштен, изневерен, побеђен“ има доста оних којима се слика нечији тежак, безизлазни положај у којем је тај већ био, или га је пак у тај положај неко намерно довео. Првих шест фразема управо илуструју ово прво (нпр. *оставити на цедицу* или *на милост и немилост* кога, *окренути леђа* коме, *пустити низ воду* кога), а друге које садрже именичке компоненте из кулинарске терминологије *колач*, *каша*, *чорба (замесити погачу, скувати (закувати) кашу, запржити чорбу* коме) подразумевају стварање неприлика коме, док фраземе *бацити на*

²⁹ О настанку ове фраземе в. код М. Шипка (1998: 188–191).

колена³⁰ или *бацити (оборити) на леђа* кога сликају понижавајући положај у који је неко намерно доведен.

Десетак фразема групе в) у значењу лоше поступати са ким, покорити кога, владати ким итд. откривају човекову склоност ка властољубљу, да одлучује уместо другог, да има власт над ким и да искоришћава кога: нпр. *поступати с ким као са псом, водити на ланцу, држати под папучом, мотати око /малог/ прста* кога, *кројити капу* коме, *ставити нож под грло* коме и *упрегнути кога у кола*.

Мања група г) фразема везана је за сам чин издаје, што је јачи степен изневеравања кога, а типични израз за то дат је на крају *забити нож у леђа* коме. Истој групи припада и фразема *бацити у ватру* кога у значењу „изложити опасности,“ за разлику од фраземе *ићи у воду и ватру* за кога, којом се означава остајање уз некога у најтежој ситуацији (в. групу I.4). Антонимични однос уочавамо између фраземе *ставити под ноге* или *поставити на ноге* кога (в. групу I.3).

Занимљиво је да фраземе с именском компонентом *леђа* налазимо у скоро свим досад поменути групама, тако да је њихова конотативност, поготово негативна, врло разуђена од „заштите, потпоре,“ па какве „лоше услуге“, до „изневеравања“ и „издаје.“

2.2.5. Пета и шеста група обухвата фраземе са значењем: „напасти физички кога, мучити кога“ и „спремати чије уништење, одузети живот коме.“ Разликујемо разне облике напада, као и интензитет и исход напада који може бити и трагичан.

Занимљив је регистар фразема чији глаголски еквиваленти (*напасти, ударити, истући, претући, измлатити, премлатити, изубијати* кога) садрже семантичку компоненту интензитета вршења акта насиља над неким, док именице у фраземама указују на део тела захваћен ударцима. Првих неколико фразема *хватати за гуцу* кога, *дати по носу (прстима* итд.) коме, *пропустити кроз руке* кога означавају слабији вид испољавања агресивног понашања, док на другој страни фраземе *сасути зубе у грло, пребити као вола у купусу, избити на мртво име (и презиме)* изражавају врло оштар физички обрачун с неким.

Међу овим фраземама има изворне фразеологије *измесити* кога као *Влах питу, као Панта питу*, као и израза који припадају жаргону, нпр. *смрвити* кога као *беба звечку*.³¹ На крају, фраземом *убити бога (душу)* означава се највиши степен физичке и психичке тортуре над неким. В. доњу табелу:

³⁰ Колено је иначе средиште телесне снаге, симбол моћи, према *Речнику симбола*.

³¹ Представљајући експресивне јединице из поља претње (кажњавањем батинама), Д. Мршевић (2008а) је утврдила да су оне „нарочито развијене у супстандарду (жаргону, дијалекту), одакле допиру до усмене речи и писаног текста.“

5. „напасти физички кога, мучити кога“	чин физичког напада (-, -, -, -, -)
1. ухватити за гушу кога 2. дићи руку на кога 3. дати по носу (прстима //њушци //губици) коме 4. пропустити кроз руке (шаке) кога 5. узети меру коме /од гаћа/ 6. сасути зубе у грло коме 7. изменити лични опис коме 8. поломити кости коме 9. наместити (пребројати) кости (ребра) коме 10. смрвити кога као беба звечку 11. (из)бити на мртво име /и презиме/ кога 12. направити лепињу од кога 13. измесити кога као Влах питу 14. средити кога као Панта питу 15. пребити кога као мачку 16. тући кога као вола у купусу 17. бацити на муке кога 19. убити бога (душу) у коме	(напасти кога, запретити коме) (ударити кога) (ударити кога) (истући кога) (истући кога) (премлатити кога, обично по лицу) (премлатити кога) (претући кога) (пребити кога) (пребити кога – РЖ) (испребијати кога) (премлатити кога) (измлатити кога) (пребити – РЖ) (јако истући кога) (немилосрдно тући кога) (злостављати, мучити кога) (жестоко истући кога, сатрти кога)

И овде су упечатљиве соматске фраземе (с именицама *гуша*, *руке*, *нос*, *зуби*, *кости*, *ребра*), којима је на изванредан начин градиран физички обрачун са неким, док у последњој групи (в. доле) имамо фраземе с именицама *глава* (четири), *црева*, *мозак*. Фраземе са сомом *кости* (нпр. *претрести чије кости*, *утерати страх у кости*, *опљачкати до голе кости*, *поломити све кости*) региструјемо у 1, 2, 3. и 5. групи.

2.2.6. За модел б) с општим значењем „(у)чинити да ко буде мртав“ написали смо 15-ак различитих фразеологизама, али тај број је сигурно већи, поготово ако бисмо узели примере из разговорног језика или омладинског жаргона.³² Међу овим фраземама имамо стилски обележених (*послати на онај свет* кога, *просути црева* коме), насталих различитим семантичким трансформацијама. Фразема (*отерати у гроб* кога може добити својеврсну субјективну модалност ако се нађе у таквом контексту, са глаголом у облику футура: *Ти ћеш ме сигурно отерати у гроб*). Очигледна је сликовитост фраземе *саставити са /црном/ земљом* кога.

³² Први наведени израз *попити у чаши воде* кога употребљава се обично с глаголом у облику потенцијала или уз модалне глаголе *хтења*, јер се њиме преноси својеврсна модалност.

б.,(у)чинити да ко буде убијен, стрељати, погубити, убити кога“	чин лишавања живота (-, -, -, -, -, -)
1. попити (утопити) кога у капи воде	(желети уништити кога)
2. радити о глави коме	(припремати чију смрт)
3. плести конопац коме, за кога	(припремити чију смрт)
4. (о)терати (послати) у (под) земљу /црну/ кога	(проузроковати чију смрт)
5. отерати у гроб кога	(скратити живот коме)
6. послати на онај (на други) свет кога	(скривити чију смрт, убити)
7. прислонити уза зид кога	(извести на стрељање, стрељати кога)
8. саставити са /црном/ земљом кога	(оборити на земљу кога оружјем, убити)
9. доћи главе коме	(убити, упропастити, уништити кога)
10. гурнути у јаму кога	(отерати у смрт кога)
11. скинути главу коме (скратити за главу кога)	(погубити, одрубити коме главу)
12. просути црева коме	(упуцати, убити кога)
13. просвирати (просути) мозак коме	(упуцати, убити кога)
14. пролити (чију) крв	(убити кога)
15. окрвавити руке о кога	(убити кога)

На самом врху лествице су фраземе с именском компонентом *крв* и глаголом *окрвавити*, да илуструју чин убиства: *пролити (чију) крв* и *окрвавити руке* о кога. И у првој групи (I.4), у чину жртвовања, бележимо фразему с компонентом *крв*.

3. ЗАКЉУЧЦИ. Већ сам број примера (око 200), ексцерпираних за ово истраживање, показује колико је лексички фонд српског језика богат експресивним језичким јединицама какве су фразеолошке, којима се може упечатљиво представити један вид међуљудских односа. Очигледна је широка палета фразема за негативно обележени једносмерни однос човека према другоме: од вербалних, гестовних, етичко-психолошких, до физичких напада на интегритет личности. Често је то соматска фразеологија (и у групи I и II), а међу њом најфреквентнији су изрази с именском компонентом *рука* (11), где се њихова симболична вредност креће у распону од „помоћи“ до „покоравања и агресије“,“ па *леђа* (10), која симболизују снагу, издржљивост, незаштићену позадину (*на чија леђа свалити што, преко чијих леђа радити, иза чијих леђа говорити, забостити нож у чија леђа* итд.), а онда фраземе с компонентама *глава* (7) и *нос* (7), којима се конотира агресија на психу (*попети се на главу* коме) или живот (*скратити за главу* кога), односно прекор, ругање, обмана и физички напад (све с именицом *нос*).

Разврставањем фразема према томе коју врсту активности намењене другоме означавају, а затим по интензитету исте, тј. тежини последице коју трпи други учесник тога чина, добили смо фразеолошку и уједно социопсихолошку хијерахијску лествицу, што је представљено и табеларно, графички (степенасто) и ознакама (+, -).

Такав репрезентативни узорак открива како се у српском језику фраземама изражавају неки обрасци понашања нама својствени, али је несумњиво слична језичка слика и у другим националним културама, што је, по свему судећи, одраз менталитета и склоности човека да чини што на туђи рачун, на чију штету, а у своју корист. То је и резултат цивилизацијског развоја да човек у настојању да заузме што боље место у друштвеној хијерахији и да приграби материјалну или какву другу корист за себе, не бира увек средства да то постигне, па се то изражава и у језику врло различитим, изнијансираним експресивним средствима.³³

Истичемо и ово: човека увек више погађају различите непријатности и неправде које му се чине, па их он дубоко преживљава и трпи (та трпљења сежу у далеку прошлост), али и покушава да својим осећањима да одушка утискујући све то у језички израз, налазећи управо за такве појаве одговарајући израз, по могућству сликовит, експресиван, емоционално обојен. Другим речима, ово истраживање говори о томе како је у оку посматрача фокусирано по правилу оно што се у друштву сматра непожељним понашањем, подложним санкционисању, а мање оно што је морално, племенито и пожељно. Тако ситуације које нису прихватљиве с етичко-правног аспекта, пре свега с људског, што мање-више одступа од друштвених норми и кодекса понашања, човек настоји да представи експресивним језичким средствима која се лако памте и која су ближа говорном идиому представника једне заједнице.

Конечно, понуђени регистар фразема само је делић језичке слике међуљудских односа код нас, који би могао чинити једно од поља унутар ширег тематског поља „човек и међуљудски односи“ у фразеолошко-семантичком речнику српског језика.

Кључне речи: српски језик, фразеологија, фразеолошко поље, когнитивно-психолошки аспекти.

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Алехина 1979:** А. И. Алехина, *Фразеологическая единица и слово. К исследованию фразеологической системы*. Минск: Издат. БГУ им. В.И. Ленина.
- Андрић 2005:** Драгослав Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*. Београд: Zepher Book World.
- Атанацковић/Јовановић 1980:** Атанацковић, Јовановић, *Систематски речник српскохрватскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Драгићевић 2007:** Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. Београд: За-вод за уџбенике.

³³ То би сигурно могао бити предмет дубљих социолошких и психолошких анализа.

- Яранцев 1997:** Р. И. Яранцев, *Русская фразеология. Словарь – справочник*. Москва: Русский язык.
- Матешкић 1982:** Јосип Матешкић, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb.
- Мокиенко 1980:** В. М. Мокиенко, *Славянская фразеология*. Москва: Висшая школа.
- Молотков 1977:** А. И. Молотков, *Основы фразеологии русского языка*. Москва: Наука.
- Мршевић–Радовић 1987:** Д. Мршевић–Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.
- Мршевић–Радовић 2008а:** Д. Мршевић–Радовић, О утицају жаргонске лексике на стандардну фразеологију. *Зборник Института за српски језик САНУ I*. Београд: 343–350.
- Мршевић–Радовић 2008б:** Д. Мршевић–Радовић, *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије. Чигоја штампа.
- Речник српскога језика** (ред. и ур. Мирослав Николић) (2007). Нови Сад: Матица српска.
- Рјечник simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi** (J. Chevalier, A. Gheerbrant) (1983). Zagreb: Nakladni zavod МН.
- Ружић 2008:** В. Ружић, Тематско-семантичко поље: *однос човека према раду* (радан, вредан: нерадан, лењ). Зб. САНУ (Одељење језика и књижевности), књ. 2: 301–317.
- Fillmore 1988:** С. J. Fillmore, Фрейми и семантика понимания. *Новое в зарубежной лингвистике. XXIII*. Москва. Прогресс: 52–92.
- Шипка 1998:** М. Шипка, *Зашто се каже?* Београд: ЦПЛ. Нови Сад: Прометеј.
- Шипка 2001:** М. Шипка, Фраземи гестовно-мимичког порекла. *Јужнословенски филолог*, LVII: 41–52.

Владислава Ружич

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ЛЮДЕЙ НА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕСТНИЦЕ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

(Резюме)

После анализа около 200 фразеологизмов сербского языка, объединенных в одно тематическо-семантическое поле 'сделать кому-либо что-либо хорошее / плохое', было установлено, что гораздо более употребительными и разнообразными являются негативно маркированные фразеологизмы, а среди них есть и образные, и стилистически маркированные, и вульгарные выражения. Была построена градация всех этих экспрессивных выражений с учетом вида и степени выраженности отношения, направленного на какую-либо особу, поэтому градация применялась и к действиям с целью кому-то помочь, и к действиям во вред кому-то. Также были выделены

антонимические пары этих двух противопоставленных групп выражений, например: дати коме одрешене руке – везати коме руке. Было замечено, что очень много экспрессивных выражений с лексемами, обозначающими части тела человека (прежде всего: рука, леђа, глава, нос, прсти, кости, ноге), что объясняется символическим наполнением данных лексем.

В работе также предложены регистры фразеологизмов, представленных в таблицах, и показано, какие именно взаимоотношения людей, типы поведения по отношению к другому человеку выражаются экспрессивными средствами в данной языковой общности.

Ана Пејановић
Никшић

КОНЦЕПТУАЛНИ СТАТУС ЛЕКСЕМЕ ОБРАЗ У СРПСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ

У раду се анализирају фразеолошке јединице које у своме саставу садрже лексему образ. Поменуте јединице налазе се међусобно у сложеним парадигматским односима: антонимије, синонимије, варијантности чинећи тако микроконцепт „образ“. Конотативни потенцијал лексеме образ из кога се развило специфично значење уникално међу словенским језицима, њена заступљеност у свим фразеолошким жанровима, као и њена распрострањеност и творбени потенцијал, доказују да она има статус (микро)концепта који се разматра као дио ширег (макро)концепта „част“ у српској фразеолошкој слици свијета.

1. Према *Етимолошком рјечнику словенских језика* лексема *образ* постоји у свим словенским језицима са, подразумијева се, различитим фонетским ликом. Етимологија њена није довољно јасна. По свему судећи, то је девербативна именица изведена нултим суфиксом од глагола **obraziti*. У наведеној одредници се упућује и на именицу **obgaza*. Изворно значење именице семантизовано је као 'нечто, получившее (новый) облик или определенный вид' [ЭССЯ 2002 29: 63–66]. Код Петра Скока именица *образ* није обрађена у посебној рјечничкој одредници. Налазимо је на неколико мјеста у одредницама: **skvrn**, **bio (bijel)**, **ráziti**, **don-obraz**. Занимљиво је да се скоро у свим потврдама из овог рјечника лексема *образ* налази у саставу идиома. У рјечничком чланку **skvrn** налазимо придјев *skvrnan* „окалјан, ружан, гријежан“, а у илустративном материјалу наведен је архаични идиом *neskvrni obraz* (Maretić, Vrčević narodna priповijetka) [Skok 1973 III: 276]. Благослов који Скок карактерише као балканизам *sas beo obraz da bogda* доводи се у везу са албанским *faqë bardhë* и турским изразом *uziak = juz akliđi* [Skok 1971 I: 152], а *don obraz* 'debelokožac' налазимо послије одреднице **don** [Skok 1971 I: 481]. Послије глагола **ráziti** даје се семантизација коријена те ријечи и за нас важан коментар: „Ријеč *образ* је као и *raz* културна ријеč, која се посудује: код Mađžara *ábráz*, код Rumunja *obraz*“ [Skok 1973 III: 115–116].

Фасмеров *Етимолошки рјечник руског језика* наводи све његове словенске ликове рус. **образ**, укр. *образ*, блр. *вобраз*, др.-рус., ст.-сл., болг. *образ* „лицо, шека“, сербохорв. *образ* — то же, словен. *obráz*, род. п. -áza, чеш., слвц.,

польск. *obraz* „изображение, картина; образ; икона“, в.-луж. *wobraz*, н.-луж. *hobraz*. От *ob-* и *газь*, связанного с чередованием с *рѣзати* см. *раз, рѣзати*. Отсюда образоватъ, образованный; образование; согласно Унбегауну (RES 12, 39), калька нем. *Bildung* „образование“ [Фасмер 1987 III: 106]. За нас је, међутим, значајно да је та лексема у већини словенских језика полисемична. Нека од њених најраспрострањенијих значења су: икона, лик, симбол, представа, знак, скулптура, карактер, образац, портрет, облик, особа, персона. Само у старославенском, бугарском, македонском и српском, као и неким дијалектима руског и пољског, именица *образ* има и значење ’лице’ или ’дио лица’, али ни у једном од словенских језика (бар тако наводе поменути рјечници) лексема *образ* није развила значење ’част, поштење, понос, достојанство, слобода (у моралном смислу), стид, срам’, као што је то случај са српским језиком.

У српским лексикографским изворима лексема *образ* је обрађена на различит начин. У шестотомном речнику Матице српске значење које нас интересује тумачи се као једно од значења (четврто) полисемичне ријечи [МС/МХ 1969 III: 876], док се у Речнику САНУ фиксирају три хомонима а значење ’част, достојанство’ је једно од значења вишезначне лексеме *образ*¹ [РСАНУ 2001 XVI: 401–404]. Оба рјечника биљеже велики број фразеологизама са лексемом *образ*.

2. У раду који се бави преводом фразеолошких јединица са компонентама соматизма на блискородни језик, Лариса Раздобудко-Човић, истичући значај културне, конотативне и денотативне компоненте фразеолошких израза, обраћа пажњу и на фразеолошке јединице са компонентом *образ*. На грађи Његошевог Горског вијенца и његових руских превода ауторка показује значај културне компоненте фразеологизма и тешкоће на које наилази преводилац у процесу њихове интерпретације и налажења еквивалената [Раздобудко-Човић 2001].

И Милан Шипка у чланку *Фраземи са лексемом образ* истиче „посебно место и значење у фразеологији српског језика” анализираних ријечи. Особиту пажњу аутор поклања настанку фразеологизама са поменутом компонентом. Разматрајући фразеологизме с лексемом *образ* као дио шире скупине мотивисане психо-физиолошким и психо-моторичким реакцијама, аутор настанак фразеологизма објашњава као последицу фразеологизације. Он констатује да је лексема *образ* стекла пренесено значење преко израза који су се могли двојачко тумачити, и као слободни спојев ријечи у којима се лексема *образ* јавља у свом основном значењу ’једна страна лица’ или уопште ’лице’, и као фраземи са пренесеним значењем. Навирање крви у образе и црвенило усљед неког узбуђења као пропратна реакција карактерисало је одређене ситуације из којих је лексема *образ* развила значење ’осећање стида, срама’. Истичући да се „фраземи са лексемом *образ* „издвајају тиме што без изузетка, као основни, стожерни елеменат имају управо ту лексему и што упућују на етичке вредности — част, поштење, понос, осећање стида“, Шипка такође опомиње „да [му] српски фразеолози досад нису посвећивали готово никакву пажњу“ [Шипка 2008: 564]

О концепту „част“ и његовом микроконцепту „образ“ први пут смо писали у докторској дисертацији, у другом поглављу „Кључни фразеолошки концепти у Горском вијенцу“. У трећем поглављу, које обрађује проблеме преводјења фразеологизама на блискосродни словенски језик, скренута је пажња на углавном буквалан или дослован превод идиома са поменутом лексемом, проузрокован концептуалном подлогом, односно културном конотацијом ових идиома [Пејановић 2007; Пејановић 2010]. Фразеологизми са лексемом *образ*, који представљају језгро концепта „част“, такође су били предмет посебне анализе у раду *Етнокултурни концепт част у Горском вијенцу*. Том приликом смо писали: »Макроконцепт „част“ састоји се од неколико микроконцепата, у чијем центру је микроконцепт „образ“. Остали микроконцепти, које смо назвали регулаторима патријархалног морала — очувања образа, јесу: „задата ријеч“ као обредни говорни чин, „дистанцирање и уклон“ — клетвено дистанцирање од чланова заједнице који се не придржавају важећих норми понашања, „каменовање“ као колективна осуда издајника, отпадника од племена, „крвна освета и умир“, који су били дио свакодневице племенског, ратничког амбијента а који су се обавезно практиковали послјије извршене „увреде части“« [Пејановић 2009].

Свеобухватна анализа фразеологије спјева Горски вијенац и његових руских превода послужила нам је истовремено и као полазиште за истраживање лингвокултурних концепата на фразеолошком нивоу. Испоставило се да се фразеолошке јединице поетског текста налазе у међусобно различитим и разгранатим односима (како парадигматским тако и синтаксичким и семантичким). Анализа семантичко-културолошког нивоа фразеолошких јединица резултирала је претпоставком да концепти „Косово“, „род“ и „част“, који доминирају у фразеологији спјева, уједно представљају и кључне етнокултурне концепте у фразеолошкој слици свијета говорника српског језика [о томе по-дробније у Пејановић 2006, 2008, Пејановић 2007, 2007^а, 2008, 2009, 2010].

3. Овај рад представља наставак нашег интересовања за фразеологизме из микроконцепта „образ“ са циљем да докажемо његов значај у фразеолошком систему српског језика, и тако образложимо концептуални статус лексеме *образ*.

Термин концепт (који користимо у духу руске концептуалне лингвистике) културно је обиљежени вербализовани смисао, изражен низом језичких реализација које образују лексичко-семантичку парадигму. То је јединица колективног знања која има језички израз и етнокултурно је обиљежена. Концепт обухвата сав садржај језичке јединице, и денотативно и конотативно значење, у њему се одражавају представе носилаца одређене културе о појави која стоји иза ријечи у читавом спектру асоцијативних веза.

Треба прије свега истаћи да лингвокултурни концепти имају своју дијахронијску и синхронијску перспективу. Истраживање спроведено на текстовима старијих писаца (Његоша и Љубише), као и народних епских пјесама, показало је генезу концепата, односно њихову трансформацију на временској оси. Може се примети да поједине фразеолошке јединице које улазе у састав концепта губе актуалност и на тај начин прелазе на језичку периферију,

тако да не чине живе фразеолошке јединице у савременом српском језику. Можда је управо концепт „част“ највише „еволуирао“ у дијахронијској перспективи јер су и екстралингвистички (социјални, политички, материјални) услови живота измијењени, што је неумитно утицало и на корекције, али не самих концепата већ њихових манифестација. Важно је истаћи да се много брже мијењају околности у којима људи живе од „концептуалних матрица“ по којима заједница функционише.

4. Концептуални статус лексеме *образ* у српском језику потврђује не само већ поменуто чињеница да је од свих словенских језика једино у српском језику та полисемична лексема развила наведено пренесено значење 'част, достојанство' већ и њена широка заступљеност у скоро свим фразеолошким жанровима. У Вуковој збирци [Карацић 1849] забиљежене су бројне народне умотворине које потврђују концепт „образ“. Јелена Јовановић наводи их на једном мјесту према кључној лексеми, одакле видимо да их има укупно тридесет и седам [Јовановић 2006 II: 63]. Упоредивањем Даничићеве збирке пословица са Вуковом, осим неких јединица које се понављају или њихових варијаната, пронашли смо и фразеолошке јединице које не биљежи Вук, а које су такође интересантне са аспекта анализе и реконструкције структурно-семантичких модела фразеологизама који улазе у концепт.

Ево како се концепт „образ“ одражава у фразеолошким жанровима. Да почнемо од устаљених поређења: *Образ му је као опанак, Кожа му је на образу као ђон, Кожа му је на образу тврда као у вола*, преко идиома са различитим, али ипак ограниченим бројем структурно-семантичких модела, како ћемо показати у анализи која слиједи (*освјетлати образ, оцрнити образ, с образом, мека образа, немаи образа*), преко клетви *Црн ти образ, благослова Свијетао ти образ, Цвијеће ти на образ, По твој образ цвијеће расло*, узречица *Образа ми* (која је по поријеклу некадашња заклетва, а која се и данас може чути), заклетви *Тако ми образа и поштења, Тако ми образ пред људима не поцрнио*, изрека *Ко има образа има и душу, Вода сва што опере до црна образа*, пословица *Ко у небо пљује на образ му пада, Од два лица образ не може бити*. Када би се синтагме *црни образ* и *свијетли/чисти/бијели образ* схватиле као стални епитети, мада такви облици нису посвједочени у нашем фолклору, концепт „образ“ био би заступљен у буквално свим фразеолошким жанровима.

Идеал коме се тежи, који се благословом прориче, који се чува је *свијетао, чист, бијел, нескврни образ*. *Свијетао образ се чува, брани*, за њега се бори. Агенс може сам *оцрнити, окаљати, обрљати образ*. Агенс може образ сам *продати, изгубити*, и у том случају агенс може бити *без образа, немаи образа, не знати за образ (безобразан)*. Агенс може бити *са неким образом*. Агенсу може неко други оскрнавити част, тј. *узети образ, (из)губити образ, (на)грдити образ, пљунути на образ, застид(ј)ети, запалити образ*. Крајња посљедица таквих радњи је *црн образ* који се клетвом прориче свима онима који не поштују неписана, али чврста етичка начела патријархалне заједнице, па остају *без образа, немају образа, не знају за образ*, тј. остају без части. Међутим *црн образ* као крајња посљедица кршења етичких начела

заједнице, који агенс може да стекне сам својим чињењем или нечињењем, или му неко други нанесе моралну штету, оскрнави достојанство, не мора такав остати једном за свагда. Изгубљена част може се повратити. Такав се чин изражава кроз идиоме *повратити образ*, *опрати љагу (кало) са образа*, *освјетлати образ*¹.

5. Анализа унутарсистемских парадигматских односа разматраних фразеолошких јединица показује да се сви наведени фразеологизми концепта „образ“ могу сврстати у два супротстављена низа антонима. У првом се налазе јединице афирмативне семантике (на нашој схеми [види Прилог] они су са лијеве стране), док фразеологизми другог низа одражавају негативну страну анализираног концепта. Као што се може видјети, у концепту доминирају идиоми неколико различитих структурно-семантичких модела.

Најзастуљенији су идиоми са глаголском компонентом и именицом *образ* у улози објекта (директног или индиректног). Антонимски однос заснива се на замјени глаголске компоненте израза: *оцрнити (образ)* \longleftrightarrow *опрати (образ)*, *освјетлати (образ)* \longleftrightarrow *окаљати (образ)*, *сачувати (образ)* \longleftrightarrow *продати (образ)*, *повратити (образ)* \longleftrightarrow *узети (образ)*. Идиоми *имати образа* \longleftrightarrow *немати образа* праве пар антонима на исти начин, замјеном глаголске компоненте израза. Пар адвербијалних идиома *с образом* \longleftrightarrow *без образа* гради се на замјени предлога у предлошко-падежној синтагми. У првом идиому предлошка инструментална синтагма означава присуство особе, док је у другом идиому њено одсуство одражено предлошком генитивном синтагмом. Овај пар идиома улази у синонимски однос са идиомима *имати образа* \longleftrightarrow *немати образа*. Различита је њихова морфолошка карактеристика, једни се односе на самог човјека, дакле имају атрибутивни карактер, а други описују поступке истог семантичког поља, другим ријечима, имају адвербијални карактер. Сљедећи парови идиомâ који улазе у антонимски однос су атрибутивно-адвербијални идиоми *мека образа* \longleftrightarrow *дебела образа* и *свијетла образа* \longleftrightarrow *црна образа*, који имају исту синтаксичку структуру.

Антонимија је присутна и у осталим фразеолошким жанровима. Благослов *Свијетао ти образ* (који у епској народној поезији има и облик са лексичком варијантом *Свијетло ти лице*), као и његов дијалекатски синоним *Цвијеће ти на образ*, улази у антонимски однос са клетвом *Црн ти образ*. Из примјера се види да се антонимија остварује захваљујући замјени атрибута *црн* – *свијетао* уз именицу *образ* у предикатском дијелу израза.

Ако наставимо да анализирамо фразеологизме са аспекта системских односа, уочићемо да многи од њих ступају у односе синонимије. Такви су *оцрнити (образ)* и *окаљати (образ)* и *нагрдити (образ)*. Идиоме *погазити (образ)*, *метнути (образ) под ноге* и *бацити (образ) под ноге* сматрамо варијантама јер је уз идентично глобално значење и њихова унутрашња форма иста. Глаголска компонента у идиому, која се варира: *погазити*, *метнути*, *бацити*, спада у исто семантичко поље. Дијалекатски пак идиом *ставити*

¹ Због ограниченог обима овог рада изостављамо обимну грађу коју смо у хендауту презентовали на научном скупу. Примјери фразеологизама ексцерпирани су из рјечника, збирки народних пјесама и пословица и Његошевих и Љубишених дјела [види списак литературе].

(*образ*) под *гузицу* 'изгубити сваки осећај поштења' [Станић 1991 II: 8] са замјеном компоненте соматизма *ноге* другим вулгарним соматизмом био би њихов фразеолошки синоним. Само варирање глагола у идиому не би било довољно да га сматрамо синонимом (*ставити* је исто што и *метнути*, то су глаголи исте семантике). Иако је глобално значење наведеног фразеологизма исто као и у претходних, унутрашња форма његова је другачија. Вулгарни соматизам у оквиру идиома доприноси модификацији значења. Асоцира на давање предности материјалним богатствима у односу на духовна, док идиома *метнути (образ) под ноге* и *бацити (образ) под ноге* више асоцира на потпуно одрицање од етичних принципа које симболизује лексема *образ*. У односу синонимије налазе се и идиома *застид(ј)ети (образ)* и *запалити (образ)*, као и идиома *ударити на (образ)* и *дирнути у (образ)*. Идиом *дирнути у (образ)* је варијанта идиома *дотаћи у (образ)*.

Варијанте идиомâ не настају само замјеном глаголске компоненте израза глаголом из истог семантичког поља, као што то илуструју претходни примјери. Варирати се може и кључна лексема *образ*. То је варирање, истина, веома ограничено: пронашли смо само три фразеолошка израза у којима се лексема *образ* замјењује својим синонимом *лице*, што ни у ком случају не мијења глобално значење израза: *осв(ј)етлати лице* упоредо са *осв(ј)етлати образ*, *пљунутити у лице* упоредо са *пљунути у образ* и *свијетло ти лице* упоредо са *свијетао ти образ*. Иако се у историјској перспективи лексеме *свијетао*, *бијел* па и *чист* могу довести на исти семантички именитељ, са синхронијске тачке гледишта идиома са тим компонентама су прије синоними него варијанте. Синонимија и варијантност су прилично заступљене и у осталим фразеолошким жанровима.

6. Концептуална анализа фразеолошких јединица са лексемом *образ* показује да се, пошто се ради о етичком концепту, све јединице могу сврстати у два опозитна низа. У једном се низу налазе оне фразеолошке јединице које одражавају друштвено прихватљиво, пожељно понашање, идеал, оно за шта народ каже „ваља се“. Други пак низ садржи јединице супротне семантике, а оне су одраз непожељног, неприхватљивог, анатемисаног, онога за шта народ каже „не ваља се“. Први се кодекс понашања кроз језик „препоручује“ благословима, док се други „осуђује“ клетвама. Интересантно је да се та примарна опозиција *добро – зло* вербализује у фразеолошком микроконцепту „образ“ кроз три различите опозиције. Једна је хроматска метафора *бијело – црно*, која у ствари значи *чисто – нечисто* (у моралном смислу, упореди идиома *чиста савјест*, *чиста љубав*, *чисто срце*, *чист рачун*), друга је просторна метафора *врх – дно*, и трећа је квалитативна метафора *меко – тврдо*.

Прва опозиција *бијело – црно* примарна је и најважнија јер се на њој заснива већи број фразеолошких јединица. Осим тога, ова метафора је, да тако кажемо, „опстала“. Док су друге двије метафоре на језичкој периферији или су већ архаичне, она је актуална и у савременом српском језику. Њена важност огледа се и у томе што је одражена у различитим фразеолошким жанровима: од идиома, преко благослова и клетве који су у центру концепта, до изрека, пословица, узречица и заклетви. Она је прије свега посвједочена у

благословима *свијетао ти образ, сас бео образ да бог да*, као и у идиоима *свијетао образ, чист образ, (бити) свијетла образа, (бити) чиста образа*. Видимо да фразеолошке јединице позитивне семантике имају неколико варијаната: *бијел, чист, свијетао*, али се етимологија свих атрибута уз именицу *образ* може свести на исто значење. Овдје можемо додати и архаични идиом *нескврни образ*, који наводи Скок. Наспрам набројаних идиома налазе се идиоми *црн образ, (бити) црна образа* и клетва *црн ти образ*. Занимљиво је да ни идиом нити клетва негативне семантике немају лексичких варијаната, као што је то случај са благословом или идиомом позитивне семантике. То је утолико необичније ако знамо да је број варијаната и синонима процесуалних идиома који „проузрокују” *црн образ* разнолик и импозантан. Да наведемо само неке од њих: *оцрнити, окаљати, нагрдити, продати, узети, изгубити, застид(ј)ети, запалити, згазити, бацити под ноге*. Можда је то зато што је према схватању нашега народа зло само једно и апсолутно, и оно нема варијација, док појаве добра могу да се оцјењују различитим степенима.

Друга опозиција *врх – дно* заступљена је углавном у идиоима. Антонимски однос преко кога се остварује семантичка опозиција омогућава замјена глаголске компоненте као и адвербијала мјеста у одговарајућим идиоима. Идиом позитивне семантике налазимо у примјеру из Речника САНУ: [...] да *образ* породице старе *одржи на висини* [РСАНУ 2001 XVI: 400]. Други низ се остварује у идиоима *бацити, метнути образ под ноге, образ тоне под очи* [РСАНУ 2001 XVI: 402], *ставити образ под гузицу* [Станић 1991 II: 8], *P’o ти образ на земљу* [Daničić 1871: 93]. Занимљив је „пад” *образа* по вертикали: од образа *на висини*, што је идеал, до образа који је *пао на земљу* (остали „нивои” одређени су соматизмима: *очи, гузица, ноге*, који су фиксирани у саставу фразеологизама и илустрација су антропоцентричности језика). Видимо да су неке од ових фразеолошких јединица архаичне или ограничене на дијалекте, што их помјера на језичку периферију, али не умањује њихов значај у укупној фразеолошкој слици свијета српског језика.

Трећа опозиција *тврд – мек образ* заступљена је такође у идиоима и устаљеним поређењима као и на лексичком нивоу, тачније у придјевима образованим из ових фразеолошких жанрова. Идиоми *бити дебела образа* ’бити безобзиран, безобразан’ [РСАНУ 2001 XVI: 401], већ поменута устаљена поређења *Образ му је као опанак, Кожа му је на образу као ђон, Кожа му је на образу тврда као у вола* и изреке које биљежи Вук: *Девет чапара има на образу* и сложено-изведени придјев *дебелокожац* — стоје у антонимском односу са идиоима *бити мека образа* ’бити попустљив, наиван, добар’ [РСАНУ 2001 XVI: 401]. Међутим, даље је отишао придјев (ж. р.) *мекообразна*, то је сложено-изведена ријеч од наведеног идиома који ипак нема афирмативну семантику, што читамо из Вукове изреке: *Мекообразној ђевојци трбух до зуба* забиљежене у Рјечнику [Караџић 1935: 364]. Можда је занимљиво да се двије последње метафоре различито, на специфичан начин, одражавају у односу на гендерна питања. Видјели смо, наиме, да се за критичко оцјењивање женског морала користи идиом (бити) *мека образа*, док се слично понашање код мушкараца описује изразом — мушкарцима је *образ под ногама (под таба-*

ном) ’живети непоштено, нечасно, неморално (обично у односу према женама) [РСАНУ 2001 XVI: 403].

7. Функционисање концепта „образ“, као и других фразеолошких концепата, може се проучавати само под условом да се прослиједи његова употреба у сваком од фразеолошких жанрова. Као што се види из примјера, граница између жанрова није оштра, нити непремостива, присутно је стално преливање из једног у други жанр. Систематска анализа у свим наведеним фразеолошким жанровима омогућава да се издвоје и опишу структурно-семантички модели фразеологизама датог концепта, да се утврди инваријант фразеолошке јединице, и да се на тај начин утврде унутарсистемски односи између фразеолошких јединица: варијанте, синоними, антоними. Примјењена методологија доприноси афирмацији лингвокултурологије, зато што се тек у оквиру једног истог садржаја, помоћу идеографског принципа веома прегледно описује концепт, његова распрострањеност, функција и значај у језичкој слици свијета одређеног етноса.

Кључне ријечи: фразеолошка јединица, микроконцепт „образ“, етнокултурни концепт „част“, фразеолошки жанрови: стални епитет, устаљено поређење, идиом, клетва, заклетва, узречица, изрека, пословица, структурно-семантички модел фразеолошке јединице.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- ГВ 2005:** Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица.
- Даничић 1871:** Дјуго Даничић. *Poslovice*. Zagreb.
- Јовановић 2006 II:** Јелена Јовановић. *Књига српских народних пословица*. Књ. 2. Београд.
- Караџић 1849:** *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи*. Издао их Вук Стеф. Караџић. У Бечу.
- Караџић 1935:** *Српски рјечник* истумачен њемачкијем и латинскијем ријечи-ма. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. Четврто, државно издање. У Београду.
- Караџић 1958 II:** *Српске народне пјесме*. Скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. Књ. II. Београд.
- Караџић 1958 III:** *Српске народне пјесме*. Скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. Књ. III. Београд.
- Љубиша 2006:** Стефан Митров Љубиша. *Приповијести црногорске и приморске*. Приредио Ново Вуковић. Цетиње.
- Матешић 1982:** Josip Matešić. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb.

- Речник МС–МХ 1969 III:** *Речник српскохрватског књижевног језика*. Књ. III. Нови Сад—Загреб.
- Пејановић 2007:** Ана Пејановић. *Фразеологија Горског вијенца и његових руских превода*. Докторска дисертација. Београд.
- Пејановић 2007*:** Ана Пејановић. *Етнокултурни концепт Косово*. – Слово, Никшић, IV, бр. 15–16.
- Пејановић 2008:** Ана Пејановић. *Етнокултурни концепт род у Горском вијенцу*. – Слово, Никшић, V, бр. 19–20.
- Пејановић 2009:** Ана Пејановић. *Етнокултурни концепт част у Горском вијенцу*. Гласник Одјелења умјетности / Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица, бр. 27.
- Пејановић 2010:** Ана Пејановић. *Фразеологија Горског вијенца: Фразеолошки жанрови. Културни концепти. Руски преводи*. Подгорица: ЦАНУ.
- Пејановић 2006:** А. Пејановић. *Проблеми перевода ФЕ с компонентом-концептом (на материале „Горног венца“ и руских переводов)*. – Проблеми семантики языковых единиц в контексте культуры. Москва–Кострома.
- Пејановић 2008:** *Етнокултурни концепт „род“*. Материали I Международной научной конференции по проблемам когнитивной фразеологии „Фразеология и когнитивистика“. Белгород.
- Раздобудко-Човић 2001:** Лариса Раздобудко-Човић. *Руско-српска компаративна истраживања*. Београд.
- Речник САНУ 1965 III:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књ. III. Београд.
- Речник САНУ 2001 XVI:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књ. XVI. Београд.
- Skok 1971 I:** Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Uredili akademici Mirko Deanović i Ljudevit Jonke. Knj. I. Zagreb.
- Станић 1991 II:** Милија Станић. *Ускочки речник*. Књ. друга. Београд.
- Стевановић и др. 1983 I:** *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошевог језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I. Београд–Титоград–Цетиње.
- Стевановић и др. 1983 II:** *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошевог језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. II. Београд–Титоград–Цетиње.
- Фасмер 1986 I:** Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Т. I (А–Д). Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. Под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. 2-е изд., стер. Москва.
- ЭССЯ 2002 29:** *Этимологический словарь славянских языков*. Праославянский лексический фонд. Под ред. О. Н. Трубачева. Москва, вып. 29..
- Шипка 2008:** Милан Шипка. *Фраземи с лексемом образ*. – Јужнословенски филолог, Београд, књ. LXIV.

Прилог

ВЕРБАЛИЗАЦИЈА КОНЦЕПТА „ОБРАЗ“ У ФРАЗЕОЛОШКИМ ЖАНРОВИМА

ИМАТИ ОБРАЗА идиом		НЕМАТИ ОБРАЗА идиом	
С ОБРАЗОМ → образан, образит, образли идиом		БЕЗ ОБРАЗА → безобразан идиом	
мекообразна ← МЕКА ОБРАЗА идиом		ДЕБЕЛА ОБРАЗА → дебелокожац идиом	
СВИЈЕТЛА ОБРАЗА идиом		ЦРНА ОБРАЗА идиом	
С КОЈИ(ЈЕ)М ОБРАЗОМ идиом С КАКВИМ ОБРАЗОМ идиом			
САЧУВАТИ ОБРАЗ БРАНИТИ ОБРАЗ ИДИОМИ		ОСВЈЕТЛАТИ ОБРАЗ ОПРАТИ ОБРАЗ ИДИОМИ	ОКАЉАТИ ОБРАЗ идиом ОЦРНИТИ ОБРАЗ идиом НАГРДИТИ ОБРАЗ идиом
ЛИЈЕЧИТИ ОБРАЗ <i>дијал.</i> идиом		ПОГАЗИТИ ОБРАЗ идиом БАЦИТИ ОБРАЗ ПОД НОГЕ идиом МЕТНУТИ ОБРАЗ ПОД НОГЕ идиом ПРОДАТИ ОБРАЗ идиом УЗЕТИ ОБРАЗ идиом	
СВИЈЕТАО ОБРАЗ идиом ЧИСТ ОБРАЗ идиом БИЈЕЛ ОБРАЗ идиом НЕСКВРНИ ОБРАЗ <i>арх.</i> идиом		ЦРН ОБРАЗ идиом	
ОТВОРИТИ ОБРАЗ <i>дијал. арх.</i> идиом.		ЗАПАЛИТИ ОБРАЗ идиом ЗАСТИДЕТИ ОБРАЗ идиом ПЉУНУТИ НА ОБРАЗ идиом УДАРИТИ НА ОБРАЗ идиом ДОТАЊИ У ОБРАЗ идиом ДИРНУТИ У ОБРАЗ идиом	
СВИЈЕТАО ТИ ОБРАЗ БЛАГОСЛОВ ЦВИЈЕЋЕ ТИ НА ОБРАЗ <i>дијал. арх.</i> БЛАГОСЛОВ		ЦРН ТИ ОБРАЗ КЛЕТВА	
КОЖА НА ОБРАЗУ МУ ЈЕ КАО У ВОЈА УСТАЉЕНО ПОРЕЂЕЊЕ ОБРАЗ МУ ЈЕ КАО ЂОН УСТАЉЕНО ПОРЕЂЕЊЕ ОБРАЗ МУ ЈЕ КАО ОПАНАК УСТАЉЕНО ПОРЕЂЕЊЕ ОБРАЗА МИ УЗРЕЧИЦА ТАКО МИ ОБРАЗА ЗАКЛЕТВА МЕКООБРАЗНОЈ ЂЕВОЉЦИ ТРБУХ ДО ЗУБА ИЗРЕКА С МЕКА ОБРАЗА ДЕВЕТО КОПИЈЕ ИЗРЕКА ОБРАЗ ВАЉА, КУМ ЋЕ ДОЊИ ИЗРЕКА КО ПЉУЈЕ У НЕБО НА ОБРАЗ МУ ПАДА ПОСЛОВИЦА			

Анна Пеянович

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ СТАТУС ЛЕКСЕМЫ *ОБРАЗ*
В СЕРБСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

(Резюме)

В настоящей статье подвергаются анализу фразеологические единицы, входящие в концепт „образ“. Лексема *образ*, зафиксированная во всех славянских языках, многозначна. Из множества ее значений только в сербском языке появилось значение 'честь, достоинство'. ФЕ данного микроконцепта широко засвидетельствованы во всех фразеологических жанрах сербского языка. Сложные внутрисистемные отношения ФЕ (антонимии, синонимии, вариантности) в рамках концепта можно рассматривать как одно из проявлений концептуального статуса лексемы *образ* в сербской фразеологии.

Лариса Раздобудко-Човић
Косовска Митровица

КУЛТУРОЛОШКЕ КОМПОНЕНТЕ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА У РОМАНУ ВИКТОРА ПЕЉЕВИНА GENERATION „П“ И ЊИХОВ ПРЕВОД НА СРПСКИ ЈЕЗИК

У центру пажње датог реферата је контрастивно истраживање устаљених фраза српског и руског језика и проналажење социјално-културолошке специфичности њихове семантике у идиостилу Виктора Пељевина. Као корпус за истраживање су послужиле устаљене фразе (фразеологизми, пословице, изреке, крилатице, устаљене поредбене конструкције) из романа Виктора Пељевина Generation „П“ (1999) и његов превод на српски језик Наталије Ненезић. Сви они, углавном, врше функцију знакова „језика културе“ и садрже све имплицитне културно-значајне сигнале. Поред тога, они поседују културно-национални колорит, који се, по правилу, експлицитно изражава за дати језик специфичним називима и структурним елементима у саставу фразеологизма и због тога представљају посебну тешкоћу за преводиоце. Аутор реферата долази до закључка да фразеологизми, пословице, изреке, крилатице, устаљене поредбене конструкције представљају многокомпонентне и социјалне појаве и због тога у процесу трагања за културним, функционално-смисаоним еквивалентима преводилац мора да обрати посебну пажњу на пресецање културних компонената у језику превода, где мора узети у обзир податке о предметној, појмовној повезаности наведених јединица, као и о дискурсу којем оне припадају. Управо због тога је питање културолошких компоненти фразеолошких јединица изузетно важно, како за теорију и праксу превођења, тако и за контрастивно-типолошко, лингво-стилистичко, когнитивно истраживање.

Питања фразеологије у контексту културе су посебно актуелна у последње две деценије. У том периоду појавила су се многобројна истраживања, дисертације, монографије, посвећене овом проблему (В. Телија, В. Мокријенко, Д. Мршевић–Радовић, С. Бирих, З. Попова, М. Копиленко, М. Шипка, Л. Човић и др). Сваке године се широм света одржавају међународни скупови са темама везаним за фразеологију у контексту културе, који окупљају најеминентније фразеологе света.

Међутим, ова тема ни до данашњег дана није исцрпљена, јер нису сви њени аспекти довољно расветљени. Тако, на пример, културолошки аспект контрастивног истраживања фразеологизама словенских језика још није детаљно и систематски обрађен.

Недовољно је истражен и културолошки аспект фразеологизма као једне од карактеристика идиостила писца. Управо зато је у центру наше пажње контрастно истраживање устаљених фраза српског и руског језика и проналажење социјално-културолошке специфичности њихове семантике у идиостилу Виктора Пељевина. Као корпус за истраживање су послужиле устаљене фразе (фразеологизми, пословице, изреке, крилатице, устаљене поредбене конструкције) из романа Виктора Пељевина *Generation „П“* (Пелевин 2000)¹ и његов превод на српски језик Наталије Ненезић (Пељевин 2004).

Треба истаћи, да сви они, углавном, врше функцију знакова „језика културе“ и садрже све имплицитне културно-значајне сигнале. Поред тога, они поседују културно-национални колорит, који се, по правилу, експлицитно изражава за дати језик специфичним називима и структурним елементима у свом саставу. У вези с тим, стоји као неоспорна тврдња да је „фразеолошки састав језика огледало у коме заједничке лингвокултурне компоненте идентификују своју националну самосвест“ (Телија 1996: 9). Штавише, фразеологизми су у суштини у много већој мери него остала језичка средства когнитивни, пошто „представљају код, који посредује у преводу фрагмената предметног света у ментални свет човека.“ (Ласская 2003: 225) и засићени су ставом и емоционалним односом говорника. Треба нагласити да и пословице представљају когнитивно језгро читаве националне концептосфере, „комплексни знак културе.“ (Быкова 2002: 76–78) Дакле, проучавање устаљених фраза као менталних слика, когнитивних знакова је многоаспектно, тако да обухвата денотацију, конотацију и мотивацију, (Коваленко 2000: 100–102), што значи да омогућава спровођење комплексног истраживања, јер, као што је познато, „језик културе“ се остварује у различитим семиотичким системима. Реалије и симболи културе су у „природном“ језику, како наводи В. Н. Телија (Телија 1996: 238), расути по културолошким појмовима и концептима, паремијама, фразеологизмима, по разноврсним стереотипима, симболима и крилатицама.

¹ Неколико речи о писцу и његовом роману. Виктор Пељевин је најпознатији и најзагонетнији писац своје генерације. Његова проза као да је спој неспојивих вредности: масовности и елитуизма, изражене савремености и понирања у прошлост, ексцеса и стилске прецизности. Све то и објашњава његов невероватан успех. Дела су му преведена на око 20 језика света.

Generation „П“ је изузетан роман о маркетиншко-рекламним технологијама и не може а да не побуди интересовање, како жртава тих технологија – потрошача, тако и људи, професионалаца који их примењују. Приповедање, као и увек код Пељевина, не може да прође без дугих, али веома интересантних философских одступања и елемената халуциногеног мистицизма, који несумњиво додаје књизи пикантност.

Сва лепота романа Пељевина је у томе што га свако схвата на свој начин: то је и дубока езотерика и изванредно изругивање реклами, и политички памфлет и философска фантастика. Вавилен Татарски (својеврсни alter ego аутора) прави рекламе. Он пише слогане и сценарија за рекламне спотове. Он зна шта је популарно код потрошача, зна да може лепо представити апсолутно сваку робу. Пре тога је радио као продавац у радњи, а још пре тога је студирао књижевност, тако да доста добро познаје и хуманистичке науке и сам живота.

Социјална сатира за Пељевина није извртање „нормалне реалности“ у коју још увек верују на Западу, већ напротив, најаутентичнији, ничим украшени пресек „реалности“, када се она манифестује у свој својој илузорности и бесадржајности.

Менталитет, као начин схватања и одражавања света карактеристичан за одређени национални колектив, формира се у зависности од културне традиције, социјалних услова у којима људи живе. Представници народа наслеђују начин размишљања, схватања, понашања и навике у животу а priori, као неприкосновене, готове истине. Народ их добија као дар природе и културе. Исти такав дар природе и културе за сваког носиоца конкретног језика је фразеологија, која представља вековима сакупљана и проверавана знања о људима и свету.

Као што је већ речено, предмет датог реферата је контрастивно истраживање устаљених фраза српског и руског језика и проналажење социјално-културолошке специфичности њихове семантике, што ћемо показати на примерима из романа Виктора Пељевина Generation „П“ и његовог превода Наталије Ненезић на српски језик. Ван сваке сумње, да је управо употреба фразеологизама као и њихови преводи најчешћи су извор неспоразума (или чак потпуно погрешно разумевања) од стране носилаца друге културе. У томе је посебан значај овога реда за теорију и праксу међукултурне комуникације, а такође за курсеве из теорије и праксе из области стилистике превода.

Фразеологизми су носиоци не само актуелне информације која се преноси у току комуникације, они уз то акумулирају социјално-историјску, интелектуалну, експресивно-емоционалну, процењивачку, хуманистичку информацију конкретних националних карактеристика. Таква информација представља социјално-историјске, национално условљене *културолошке компоненте* семантичке структуре устаљених фраза, које нису хомогене. Оне могу имати интелектуални и експресивно-емоционални садржај, рационалистичку и емоционалну процену. Та њихова карактеристика се најчешће испољава у конкретној употреби, а још више приликом поређења две националне културе у преводилачкој делатности.

Осим тога, треба нагласити да је у роману Виктора Пељевина Generation „П“ искоришћен знатан број устаљених фраза. А већина их има изражену конотативну-културолошку функцију, што значи присуство великог броја културолошких компонената, које имају различити статус у семантичкој структури устаљених фраза. Говорећи о различитом статусу културолошких компоненти, имаћемо у виду низ лексичко-семантичких појава присутних у устаљеним фразама које су предмет наше анализе.

1. Постоји специфично схватање подједнаких ситуација од стране представника разних националних култура (у датом случају руске и српске) и социјално-културних ареала у којима су имплицитно присутне културолошке компоненте које одражавају менталитет народа, његов ментални склоп, обичаје, навике или традицију:

На пример:

– Обично се оног ко и сам има путера на глави опомиње да не би требао да осуђује друге. Руси у тој ситуацији кажу:

Чья бы корова мычала, а твоя б молчала.(с. 216)

Срби, међутим, кажу: **ругала се шерпа лонцу** (с. 187).

– О човеку који се брине само о себи обично се у Русији користи пословица **Своя рубашка ближе к телу** (с. 33), а у Србији **Бог је прво себи браду створио** (с. 25) како је и у преводу, иако постоји и ближи еквивалент **Ближа је кошуља, него хаљина**;

– О нечему или некоме непотребном се говори **Быть нужным как собаки пятая нога** (с. 331). Наталија Ненезић је буквално превела ову пословицу, иако се у српском језику, у оваквим приликама чешће користи **Бити потребан као лански снег** или **Бити потребан као пети точак**.

– О човеку који не води рачуна о својим поступцима, говори и прави глупости Руси могу да кажу **Крыша поехала** (с. 30), преведено је са **јеси ти луд?** (с. 24), иако постоји низ фразеологизама, можда, и адекватнијих руском оригиналу – **Јел' ти фали даска у глави; јеси ли пао с крушке**.

– Када се у Русији говори о некоме ко ради на брзину и немарно користи се фразеологизам **Тыр-пыр – восемь дыр** (с. 194). О адекватности превода не може бити ни говора, јер **чича-мича-готова-прича** (с. 168) нема ама баш никакве везе са овим руским изразом нити са његовим значењем и културолошким компонентама. Адекватан превод би био фразеологизам **наврат-нанос**.

Као што је познато, у стилској функцији устаљене фразе могу да се користе на следећи начин:

- Без трансформације, при том стилистички ефекат се јавља као последица узајамног утицаја фразеологизма с контекстом.²
- Са делимичном трансформацијом: мења се семантика уз очување облика устаљене фразе.
- Са делимичном трансформацијом: мења се облик фразеологизма уз очување његове семантике.
- Са потпуном трансформацијом и облика и семантике устаљене фразе.

Посебну пажњу треба обратити на трансформисане устаљене фразе, које се у роману срећу са делимичном и потпуном трансформацијом. Њихово инваријантно значење нема социологизовани емотивно-оцењивачки садржај, већ има истакнуте културолошке компоненте. После замене једне компоненте или целог лексичког састава у устаљеним фразама у неким случајевима се јављају следеће конотације: морално-етичке, идеолошке и конотације оцене. Приликом сличне употребе оне се могу појавити у својству „лутајућих“ слика, доминанти, у којима се формира идеолошки наглашен садржај:

«...Укатали Сивку крутые урки» (с. 202)

У руском језику постоји пословица „**Укатали Сивку крутые горки**“ која се односи на човека који је некада имао снагу, здравље, високи положај, али су му старост, несрећа, тежак живот одузели све то. То је инваријантно значење. Варијантно значење: *укатать – измучити, лишити снаге*; Сивка – *коњ сиве боје*, Сивка-Бурка, верни пратилац јунака из бајке који му је увек на услузи. За сваког Руса то је асоцијација на одређене архетипове који постоје у његовој подсвести.

У роману ова пословица је представљена у трансформисаном облику: „...**Укатали Сивку крутые урки**“ (с. 202), где су **крутые – мафијаш**, а **урки – људи кавкаског порекла или муслиманске вере**, и пословица у ова-

² Види више наведене примере.

квом облику има значење да су човека уништили мафијаши, људи кавкаског порекла или муслиманске вере, то јест, има културолошке компоненте које је додао аутор романа. Не знајући политичку имплицитну негативну конотацију израза **крутые урки**, немогуће је адекватно превести дату устаљену трансформисану фразу. Није то пошло за руком ни Наталији Ненезић, која је трансформисану пословицу превела на следећи начин: „**Жешћи смрадови су му доакали**“ (с. 174). Морамо констатовати, да је читав културолошки ареал уништен, а стилски регистар је из разговорног у руском, снижен до вулгарног жаргона у српском језику. Требало је превести: „Дошли му главе новопечени богаташи са Кавказа“.

Слична ситуација се понавља и код препева песме руске групе ДДТ („Шта то беше јесен – то је лишће...“) која алудира на касног Достојевског. Пељевин је трансформисао тај део песме у:

„Что такое вечность – это **банька**,
Вечность – это **банька** с пауками.
Если эту **баньку**
Позабудет **Манька**,
Что же будет с Родиной и с нами?“ (с. 18)

У руској традицији се од давнина практикује купање у парном купатилу (**баня**), где се на врело камење сипа врућа вода да би се створила пара. Људи се ударају брезовим гранчицама, што је својеврсна масажа. На тај начин не само да уживају, него се и лече. Поред тога, купање у бањи је за Русе одређени ритуал који се обично завршава у току лета испијањем (*јдрённого квасца с хренком* с. 273.) кваса са реном или пива, а зими обавезно са вотком уз богату трпезу (руски *пельмени*). Ако српски читалац није упућен у ову традицију, он не може да схвати све конотације које за руског човека има сама реч **баня**, без обзира на то какав је превод. У роману Пељевина **баня** се среће више пута. Да би сачувала риму, Наталија Ненезић оставља и у српском реч *бања* иако она има сасвим друго значење и готово је сигурно да ни приближно не може српском читаоцу пренети све постојеће културолошке информације које за Русе носи **баня**. Колику важност у Русији има **баня** говоре и наредни стихови у којима се поставља чак и питање:

Ако бању заборави Мањка, шта ће бити с државом и свима?... (с. 13.)

Манька такође није случајно изабрана. Мањка, као прво, није деминутив, већ има пезоративну конотацију. То је име које представља појам руске једноставне, обичне жене са села, снаше, то јест, национално-изворну асоцијацију код носилаца руског језика.

На ово се надовезује и прича о слогану „...**Пар костей не ламент**“³ (с.41) и пословицу „...**Пар костей не ломит**“ која се употребљава када је

³ За овакве и сличне примере речи врло је важно такозвано „лажљиво читање“ (sloose reading) што подразумева аналитичко читање да би се одредио такозвани довољан контекст у којем се садржати сви релевантни елементи значења дате конструктивне доминанте: „Пугин подумал, пошарил в карманах и протянул ему начатую пачку „Парламента“. – И еше плакат для них

јако вруће или када је неко претопло обучен за неке временске прилике, али му то не смета.

У трансформисаној пословици „...**Пар костей не ламент**“ која представља слоган за рекламу цигарета „Парламент“ сачувано је инваријантно значење, међутим превод „**Пар костију није ламент**“ носиоцима српског језика не говори апсолутно ништа. Ову игру речи је немогуће превести, или пак дати описно: „Којој овци своје руно смета, нек се мани филтер-цигарета“. Или томе слично: увек се треба поиграти значењима!

Следећа културолошки обојена фраза која заслужује пажњу, а која је трансформација познате изреке „**Човек је човеку вук**“ („*Nomo homini lupus est*) – ... **человек человеку уже давно не волк. ...человек человеку даже не имиджмейкер, не дилер, не киллер и не эксклюзивный дистрибутор**, как предполагают современные социологи. ...“ (с. 131). Набројане су професије савременог доба због чега та трансформисана изрека не само да задржава значење изворне, већ га и појачава. Иако је превод коректан («...човек человеку одавно није вук...**човек человеку није чак имидж-мејкер, ни дилер, ни килер и ни эксклюзивни дистрибутор**, као што сматрају савремени социолози...“ (с. 112), Проблем настаје код значења професије **дилер** која у руском језику нема негативну конотацију и значи особу која тргује робом или хартијама од вредности, берзанског посредника, брокера. У српском језику постоји и ово значење, али се много чешће користи са негативом конотацијом у значењу или *дистрибутер дроге*, или *улични продавац девиза*, који су се масовно појавили за време велике кризе – пре, за време и после последњег рата у Србији.

Занимљива је и следећа трансформисана поредбена конструкција „...**Как гробы после вождя**“ (у склопу реченице: „Эти агенства множились неудержимо – как грибы после дождя. или, как Татарский написал в одной концепции, гробы после вождя“ с. 35) која је настала трансформисањем уста-

придумай, – сказал он. С „Парламентом“ все оказалось сложнее. Для начала Татарский написал обычное: *Совершенно ясно, что при составлении сколько-нибудь серьезной рекламной концепции следует прежде всего учитывать...* После этого он надолго замер. Что следовало прежде всего учитывать, было на самом деле совершенно неясно. Единственной ассоциацией, которую с трудом выжимало из него слово „Парламент“, были войны Кромвеля в Англии. То же самое, видимо, относилось к среднему российскому потребителю, читавшему в детстве Дюма. Полча-са предельного напряжения всех духовных сил привели только к рождению слогана-дегенерата: ПАР КОСТЕЙ НЕ ЛАМЕНТ.

Когда „Парламент“ кончился, Татарский захотел курить.

Он обыскал всю квартиру в поисках курева и нашел старую пачку „Явы“. Сделав две затяжки, он бросил сигарету в унитаз и кинулся к столу. У него родился текст, который в первый момент показался ему решением: PARLIAMENT – THE UNYABA

Но сразу же он вспомнил, что слоган должен быть на русском. После долгих мучений он записал:

ЧТО ДЕНЬ ГРЯДУЩИЙ НАМ ГОТОВИТ? ПАРЛАМЕНТ. НЕЯВА

Поняв, что это некачественная калька со слова *uncola*, он почти было сдался. И вдруг его осенило. Курсовая по истории, которую он писал в Литинституте, называлась „Краткий очерк истории парламентаризма в России“. Он уже ничего из нее не помнил, но был совершенно уверен, что в ней хватит материала на три концепции, не то что на одну. Приплясывая от возбуждения, он направился по коридору ко встроенному шкафу, где хранились его старые бумаги.“ Стр. 41–42.

љене поредбене конструкције „**Как грибы после дождя**“ . Она представља контаминацију не само сачуваног инваријантног значења „многo“, већ је пример енантиосемије тј. у полазној конструкцији се „многo“ појављује, а у трансформисаној „многo“ нестаје. Новостворена конструкција алудира на време стаљинизма у Русији када су после смрти вође почели да нестају „многи“ његови споменици с постамента („насиженные места“). Међутим, у овој игри речима има и трагова алузије на „многе“ ковчеге у време Стаљинових репресија . У преводу „**Као хумке вођа кад збрише**“ (с. 28) реч **гроб** порешно преведена као „хумка“ („могила“), а и последња реч је неадекватна (вођа нигде није збрисао, већ умро) па се тиме губе и све постојеће конотације.

Што се тиче слогана „...**мал, да уд ал**“⁴ (с. 104) он је написан за пурпурне презервативе и представља трансформисан израз **мал, да удал** од руске пословице **велика Федора, да дура, а Иван мал, да удал** (или **Маленький, да удаленький**) у којем кратки облик придева **удалой** носи са собом руске народно-поетске конотације (**удалой молодец**). Аутор је од скраћеног облика руског придева **удал** направио две речи – именицу **уд** и скраћени облик придева **алый**. У руском језику је директна алузија на пословицу, „**мал золотник, да дорог**“ са значењем – није важно колико је нешто велико, већ колико је значајно, квалитетно. Треба скренути пажњу – **золотник** је стара руска мера за тежину злата и сребра. Свега тога, нажалост, у преводу («**мален, а уд шарен**“ с. 90) нема.

Поред тога, у роману се наилази и на трансформације устаљених фраза које се допуњују додавањем страних речи и израза који те устаљене фразе проширују допунским семама, али и на њих делује руски језички и културни модел, јер се налазе у руском пословичном или симболичком контексту:

„**Пусть нету ни кола ни двора.**
Спрайт. Не-кола для Николы“⁵ (с. 40)

⁴ „Метров через пятьдесят ему попался табачный ларек. Подойдя к нему за сигаретами, Татарский удивился неожиданно большому выбору презервативов, больше подходившему для аптеки. Среди малазийских „Кама-сутр“ с сисястыми шапки выделялось странное полупрозрачное приспособление из синей резины со множеством толстых шипов, очень похожее на голову главного демона из фильма „Hellraiser“* (* „Восставший из ада“ (англ.). Под ним была табличка с подписью „многоразовый“). Но внимание Татарского привлек аккуратный черно-желто-красный квадрат с похожим на печать германским орлом в двойном черном круге и надписью „Sico“. Он так походил на маленький штандарт, что Татарский купил целых две пачки. На обороте упаковки было написано: „Покупая презервативы Sico, вы доверяетесь традиционному германскому качеству и контролю“.

„Умно, – подумал Татарский. – Очень умно“.

Несколько минут он размышлял на эту тему, сочиняя слоган. Наконец нужная фраза ярко вспыхнула в голове.

– Sico. „БМВ“ в мире гандонов, – прошептал он и вытащил из кармана записную книжку. Раскрыв ее на букву „П“, перенес туда свою находку. Там обнаружился другой забытый слоган из той же области, написанный для алых презервативов польско-индонезийского производства „Passion“: МАЛ, ДА УД АЛ.“ стр. 103–104.

⁵ „Рассмотрим классический позиционный слоган „Sprite – the Uncola“. Его использование в России представляется крайне целесообразным, но по нескольким иным причинам, чем в Америке. Термин „Uncola“ (то есть не-кола) крайне успешно позиционирует „Спрайт“ против „Пепси-колы“ и „Кока-колы“, создавая особую нишу для этого продукта в сознании западного потребителя. Но, как известно, в странах Восточной Европы „Кока-кола“ является скорее

У овај слоган је укључена руска пословица **ни кола ни двора** са значењем – нема ништа, ни кућу, ни имање. Уз помоћ другог дела, у коме се са две негације у ствари читалац наводи на позитиван исход; играјући се речима аутор твори хомофонију. Упоређујући превод

„Нека не буде ни куће ни кола.
Спрајт. Не-кола за Николу.“ (с. 32)

можемо закључити да је сачувана игра речи. Међутим, као и код већине претходних примера, потпуно је изгубљен културолошки слој. Једно од могућих решења је.

„Нек’ и нема ни коња ни кола,
Ал спрајт хоће, а не колу Никола“

2. Други низ лексико-семантичких појава представљају национално-специфичне асоцијације књижевног порекла, које у датом случају активирају имплицитне културолошке компоненте устаљених израза.

На пример, назив познатих књижевних дела послужили су Пелевину за називе поглавља његовог романа: **Бедные люди** – Бедни људи, **Облако в штанах** – Облак у панталонама; реминисценције у виду познатих крилатица **Тварь дрожащая или права имею** (с. 25) – Јесам ли дрхтави створ, или имам право (с. 19), **С корабля на бал** – из „Евгенија Оњегина“ (с. 66) – са брода на плес (с. 56). **И дым отечества нам сладок и приятен** – (с. 65) – И дим отаџбине сладак нам је и пријатан (с. 55).

Као пример потпуног губљења културолошких компоненти у преводу можемо навести крилатицу – **С корабля на бал**. Тај израз из романа у стиху „Евгеније Оњегин“ Александра Пушкина познат је сваком Русу и имплицитно присутан у његовој свести. Обично се користи када се дешава изненадна промена ситуације, када човек из једне ситуације изненада упада у другу потпуно неспреман за такву промену.

„И путешествия ему,
Как всё на свете, надоели;
Он возвратился и попал,
Как Чацкий, с корабля на бал.“

идеологическим фетишем, чем прохладительным напитком. Если, например, напитки „Херши“ обладают устойчивым „вкусом победы“, то „Кока-кола“ обладает „вкусом свободы“, как это было заявлено в семидесятые и восьмидесятые годы целым рядом восточноевропейских перебежчиков. Поэтому для отечественного потребителя термин „Uncola“ имеет широкие антидемократические и антилиберальные коннотации, что делает его крайне привлекательным и многообещающим в условиях военной диктатуры. В переводе на русский „Uncola“ будет „Некола“. По своему звучанию (похоже на имя „Никола“) и вызываемым ассоциациям это слово отлично вписывается в эстетику вероятного будущего. Возможные варианты слоганов:

СПРАЙТ НЕ-КОЛА ДЛЯ НИКОЛЫ

(Имеет смысл подумать о введении в сознание потребителя „Николы Спрайтова“ – персонажа наподобие Рональда Макдональда, только глубоко национального по духу.)

ПУСТЬ НЕТУ НИ КОЛА И НИ ДВОРА.

СПРАЙТ. НЕ-КОЛА ДЛЯ НИКОЛЫ“ стр.39–40.

Превод је, нажалост, буквалан, иако у српском језику постоји адекватна крилатица – **С неба, па у ребра**, која би српском читаоцу омогућила да разуме бар о чему се ради, ако већ не би могла да пренесе културолошке компоненте. Овако је изгубљено све, чак и могућност најосновнијег разумевања (Србима апсолутно ништа не значи **са брода на плес**), да и не спомињемо културолошке компоненте.

Иста је ситуација и са крилатицама **И дым отечества нам сладок и приятен** и **Что день грядущий нам готовит**.

Крилатица **И дым отечества нам сладок и приятен** је у широку употребу ушла после појављивања комедије А. С. Грибоједова „Горе от ума“ (Невоље због памети) и сви Руси је знају још из школске лектиуре.

„Когда постранствуешь, воротисься домой.

И дым отечества нам сладок и приятен.“

И ова крилатица је преведена буквално, мада у српском језику, као и у претходном случају, постоје еквиваленти – **Свуда пођи, али кући дођи; Своја кућица, своја слободица...** Нажалост, и овде су изгубљене све културолошке компоненте.

Крилатица „...**Что день грядущий нам готовит? Парламент. Нејава**“ (с. 42) је део слогана из романа Пељевина.

За сваког Руса први део слогана је асоцијација на познату Пушкинову крилатицу, а други део на две различите врсте цигарета – скупљи, бољи, квалитетнији „Парламент“ и јевтинију, лошију „Јаву“, на што указује већ сам неологизам главног јунака „Нејава“. У преводу „...**Шта нам носи нови дан? Парламент. Нејава**“ (с. 34) сасвим сигурно нема тих конотација које руски читалац налази у оригиналу. Зато је требало написати „не-Јаву“, и тада би српски читалац знао да је у питању цигарета марке „Јава“. Али се не препоручује због лошег квалитета, те отуд „не- Јава“.

У следећем примеру пред нама је нееквивалентност при привидној еквивалентности, посебно због тога што, фразеологизам, улази у сферу другог језика, друге културе, у овом случају – руске:

И Родина щедро
Поила меня
Берёзовым Спрайтом,
Берёзовым Спрайтом ! (с. 245)

Превод је коректан,
Родна ме груда
Појила штедро
Спрајтом од брезе
Спрајтом од брезе! (с. 211)

Међутим, руски текст је модификован цитат из једне веома познате руске родољубиве песме:

И Родина щедро
Поила меня
Берёзовым соком,
Берёзовым соком!

Код Руса постоје асоцијације са брезом, соком који за сваког Руса има традиционални, социјално-историјски условљени смисао реалитете „бреза“. Бреза, као и сок од брезе су симболи Русије, па чак иако српски читалац то зна, он не може у потпуности да схвати све конотације везане за њих.

3. Следећи низ лексичко-семантичких појава представљају речи – структурни елементи у саставу фразеолошких јединица које се употребљавају у пренесеном значењу и носе одређену културолошку информацију, културно-национални колорит, који се експлицитно изражава за руски језик специфичним називима или изразима.

На то они и ботва (с. 246) – зато и јесу раја (с. 212)

У датом изразу именица **ботва** у руском језику има пренесено значење – људи другог реда – и говори се са потцењивањем. Можда би у преводу био много адекватнији израз **ситна боранија**, тим пре што је основно значење именице **ботва** у руском језику – стабљике и лишће коренастих биљака.

Иметь бледный вид (с. 253) – Изгледати као да се напио (с. 218)

Значење – наћи се у непријатној ситуацији – фразеолошке јединице **Иметь бледный вид** се појавило захваљујући пренесеном значењу компоненте **бледный вид**. Из тога се види да је превод тотално неодговарајући.

Чихать хотел (с. 12) – фућкати на што – не марити за нешто (с. 8)

Компонента **чихать** има значење – не обраћати пажњу, показивати презир према некоме, нечему, или изражавати пуну равнодушност према некоме, нечему. У преводу ова компонента се изражава глаголом **фућкати**.

Трансформисани фразеологизам је **Послать на все шесть направлений** са значењем „грубо изгрдити“, тако да се тај више не усуди да досађује. Он представља трансформисане фразеологизма – **Послать на три веселых буквы, послать подальше**. Сваки од њих је еуфемизам једне руске у саставу фразеологизма. Превод – **послати у свих шест праваца** (с. 16) не преноси апсолутно ни једну од руских културолошких компоненти. Требало је превести – „у материну“.

Уколико би преводи устаљених фраза били адекватнији, сигурно би биле боље сачуване културолошке компоненте које преносе информацију о специфичности културе, живота, обичаја, традиције, књижевности, историје руског народа.

У делима Пелеевина је заступљен веома широки културни контекст: од руске класичне књижевности до савремене омладинске субкултуре. Његови текстови се налазе на граници између класичне и савремене, академске и популарне, елитне и масовне културе. Може се рећи да Пелеевин гради мост између културног наслеђа, класичне традиције и омладинске субкултуре.

Због тога, мора се признати да превођење устаљених фраза уопште није лак посао, а нарочито у таквом једном роману, и поставља се питање да ли је у неким случајевима уопште могуће наћи адекватне преводне еквиваленте.

Ове устаљене фразе несумњиво имају културно-национални значај и експресивност. Та фамозна експресивност је – општепризната особеност културе руске комуникације, где се актуализују различите емотивне компоненте: 'снисходљива', 'презрива', 'иронична', 'саркастична', 'одобравајућа', 'потцењивачка', 'уважавајућа', 'ниподаштавајућа' и др.

Вањезичке разлоге тако широког спектра културолошких компонената у нашем материјалу очигледно треба тражити на пресеку неколико оса културног простора и система вредности: исток – запад, совјетски – руски, морални – криминални, „новокомпоновани“ Руси – интелигенција, свој – туђи, мало – много, значајно – безвредно. Важну улогу у стварању идеологије комуникативног дискурса има метафоричност која је својствена чак и жаргону⁶.

Све набројане језичке јединице – фразеологизми, пословице, изреке, крилатице, устаљене поредбене конструкције – представљају многокомпонентне, социјалне појаве и због тога у процесу трагања за културним, функционално-смисаоним еквивалентима преводаца мора да обрати посебну пажњу на пресецање културних компонената у језику превода, а овоме треба да претходи фаза „пажљивог читања“ (close reading), што подразумева аналитичко читање да би се одредио тако звани довољан контекст, у којем ће се садржати сви релевантни елементи значења о предметној, појмовној повезаности наведених јединица у пишевом дискурсу којем припадају дате конструктивне доминанте.

Управо због свега што је у овом раду третирано јасно је да је питање културолошких компоненти фразеолошких јединица изузетно важно, како за теорију и праксу превођења, тако и за контрастивно-типолошко, лингво-стилистичко, когнитивно истраживање.

Кључне речи: културолошка компонента, фразеологизми, пословице, изреке, крилатице, устаљене поредбене конструкције, комплексни знак културе, трансформисане устаљене фразе, функционално-смисаони еквиваленти.

⁶ Тешкоћу код превођења представља и имплицитни слој – културолошки аспект, – то што се чита између редова у роману Пелевина, што изазива комични ефекат код човека који познаје совјетски менталитет, а носиоци другог језика га не могу схватити уколико у преводу нема додатних коментара. У роману се стално срећемо са екскурсима у совјетску епоху: „Когда-то в России и правда жило беспечальное юное поколение, которое улыбнулось лету, морю, и солнцу – и выбрало „Пепси!“... на самом деле не было никакого выбора, и дети советских семидесятих выбирали „Пепси“, а носители другого языка га не могут схватить, если в переводе нет дополнительных комментариев. У роману се стално срећемо са екскурсима у совјетску епоху: „Когда-то в России и правда жило беспечальное юное поколение, которое улыбнулось лету, морю, и солнцу – и выбрало „Пепси!“... на самом деле не было никакого выбора, и дети советских семидесятих выбирали „Пепси“, а носители другого языка га не могут схватить, если в переводе нет дополнительных комментариев.“ (с. 11). – Некада је у Русији заиста живела безбрижна млада генерација, која се осмехнула лету, мору и сунцу – и одабрала „Пепси“. „...заправо није имала никаквог избора, и деца совјетских седамдесетих изабрала су „Пепси“, исто онако као што су њихови родитељи изабрали Брежњева.“ (с. 7). „В те далёкие дни детям положено было стремиться к сияющему шлему пожарного или белому халату врача. Даже мирное слово „дизайнер“ казалось сомнительным неологизмом...“ (с. 13). – Тих давних година било је пожељно да деца жуде за сјајним шлемом ватрогасца или белим лекарском мантилом. Чак и мирољубива реч *дизайнер* изгледала је као сумњиви неологизам...“ (с. 9).

ЛИТЕРАТУРА

- Peljevin 2004:** Viktor Paljevina, *Generation „P“*. Prevela s ruskog Natalija Nenezić. Beograd. Plato, 292 str.
- Белянин, Бутенко 1994:** В.П. Белянин, И.А. Бутенко, *Живая речь. Словарь разговорных выражений*. – М.: ПАИМС.
- Берков 1975:** В. Берков, *Словарь и культура народа // Мастерство перевода / Ред.коллегия: Э. Ананиашвили и др.* – М.: Советский писатель, Вып. 10.
- Бирих, Мокиенко 2005:** А. Бирих, В.М. Мокиенко, *Русская фразеология: историко-этимологический словарь*. Москва: Астрель: АСТ: Люкс, 2005.
- Быкова 2002:** О.И. Быкова, *Крылатые слова как комплексный знак культуры // композиционная семантика: Мат-лы Третьей междунар. Школы-семинара по когнитивной лингвистике 18–20 сентября 2002 г.* – Тамбов, – ч. 2.
- Караčić 1977:** В. Караčić, *Српске народне пословице*, Београд, Нолит.
- Коваленко 2000:** Е.Г. Коваленко, *Фразеологизмы как когнитивные знаки. Когнитивная парадигма: Тез. Междунар. Конф.: В 3 ч. Симпозиум 1. Лингвистика, литературоведение*. – Пятигорск.
- Козлова 1999:** Т.В. Козлова, „*Новые русские*“: *Понятие и дискурс*. – В кн. : *Фразеология в контексте культуры*. М.: Языки русской культуры.
- Ласская 2003:** О.Г. Ласская, *Фразеологические единицы в контексте языкового сознания // Филология и культура: Мат-лы IV междунар. науч. конф. 16–18 апреля 2003 г.* – Тамбов.
- Липовецкий 1998:** М. Липовецкий, *Паралогия русского постмодернизма// Литературное новое обозрение*. Москва, 2, №30.
- Пелевин 2000:** В. Пелевин, „*Generation „P“*“. М.: Вагриус. – 302 С. *Пословицы русского народа*. Сборник В.Даля в двух томах. – М.: художественная литература, 1994.
- Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад – Загреб, Матица српска и (Матица хрватска), књ. I-VI.
- Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи и заговетке*, Скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караčić, Београд, 1933.
- Телия 1996:** В.Н. Телия, *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспект*. М., с. 9.
- Тер-Минасова 2000:** С.Г. Тер-Минасова, *Язык и межкультурная коммуникация*. – М.
- Толковый словарь русского языка /Под ред. Д.Н. Ушакова* – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1947.
- Фелицина 1978:** В.П. Фелицина, др. *Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения. Лингвострановедческий словарь*. Москва, Русский язык.
- Фразеологический словарь русского языка /Под ред. А.И. Молоткова*. – М.: Русский язык, 1979.

Лариса Раздобудко-Чович

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ КОМПОНЕНТЫ УСТОЙЧИВЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ
В РОМАНЕ ВИКТОРА ПЕЛЕВИНА GENERATION „П“ И ЕГО ПЕРЕВОД
НА СЕРБСКИЙ ЯЗЫК

(Резюме)

Целью настоящего доклада, как указывает автор, является контрастивное исследование устойчивых словесных комплексов (фразеологизмов, пословиц, крылатых выражений) сербского и русского языков и выявление *социально-культурной* специфики их семантики. Корпусом исследования послужили фразеологизмы, пословицы, крылатые выражения из романа Виктора Пелевина „Generation „П“ и их перевод, сделанный Наталией Ненезич на сербский язык, выполняющие функцию знаков „языка культуры“ и содержащие все имплицитные культурно-значимые сигналы. Кроме того, они сосредотачивают в себе культурно-национальный колорит, подтверждающийся, как правило, наличием в составе фразеологизмов специфических для данного языка наименований и строевых элементов, что представляет особую трудность для переводчика. Автор приходит к выводу, что без знания культурных коннотаций перевод не является адекватным, и наиболее явственно культурный компонент значения устойчивых словосочетаний проявляется при сопоставлении национальных культур, в частности при переводе с одного языка на другой, в данном случае с русского на сербский. Вот почему проблема культурного компонента устойчивых словесных комплексов, будучи включенной в когнитивную и социолингвистическую проблематику, весьма существенна как для теории и практики перевода, так и для контрастивно-типологических лингвистических исследований.

Mihai N. Radan
 Timișoara

АРХАИЧНА ЛЕКСИКА КАРАШЕВСКИХ ГОВОРА – ИЗВОР ЗА БЛИЖЕ ОДРЕЂИВАЊЕ ПОПРЕКЛА И СТАРИНЕ КАРАШЕВАКА У БАНАТУ

Предмет разматрања у раду представља архаична лексика карашевских говора, тачније, она која је специфична само карашевским говорим, као и она коју налазимо осим у наведеним и у још понеким српским говорима. Изабрани корпус лексичке грађе чине првенствено словенски лексички архаизми већи део њихов наслеђен из прасловенског лексичког фонда, док је други део највероватније позајмљен из румунских говора, али и лексички архаизми из балканског (несловенског) супстрата. Циљ рада јесте да покуша утврдити (потврдити) којем дијалектском ареалу карашевски говори припадају или са којим имају највише заједничких елемената (ближе порекло) и старину Карашевака у румунском Банату, те да установи у којој мери и на које начине су периферност и изолованост ових говора утицали на конзервацију архаичне лексике.

§ 1. Позната је чињеница да карашевску етничку енклаву чине данас седам насеља¹ смештена у југозападном делу румунског Баната, недалеко од индустријског града Решице, у подножју највеће банатске планине – Семеник.

Према последњем попису становништва Румуније из 2002. године, Карашевака данас има око 6.700.² Према етнолингвистичким одликама, већина

¹ Дајемо називе карашевских насеља онако како их мештани изговарају, следи потом званични румунски назив који дајемо у заградама и, на крају, скраћеница за дотично насеље коришћена у овом раду, а редослед насеља јесте према њиховој величини (бројчаној): *Карашево* (*Carășova*) – К, *Луцак* (*Luceac*) – Л, *Клокотич* (*Clôcotici*) – Кл, *Нермиш* (*Nermet*) – Н, *Раџник* (*Râjnic*) – Р, *Водник* (*Vodnic*) – В, *Јабалч'е* (*Jabalcea*) – Ј [Види: Radan, 2000: 31]. У раду ћемо користити још две скраћенице: КГ = карашевски говори; оКГ = остали карашевски говори (сви изузев претходно наведеног или претходно наведених).

² Тачан број Карашевака немогуће је дати због тога што су се они на попису тројако изјаснили, као Хрвати, Срби или Карашевци. У прва два случаја Карашевци су обухваћени у укупном броју свих оних, дакле и оних који нису Карашевци, који су се тако изјаснили; прецизно знамо једино број оних који су се изјаснили као *Карашевци*. Тако, на пример, у објављеној званичној статистици [*România. Recensământul populației și al locuințelor – 18 martie 2002*, vol. I-IV, Institutul de Statistică, București, 2003], налазимо следеће податке: 6.786. Хрвата (ту је обухваћен, осим карашевског, и некарашевски живаљ – „Шокци“ из Рекаша и кајкавци из Кече, али је њихов број мали, по слободној процени не већи од 300), 207. Карашевака (са напоменом да је укупно 269

озбиљних истраживача сасвим оправдано сматра да су Карашевци у етничком погледу део српског народа³, а што се тиче колебања Карашевака при изјашњавању у националном погледу, нарочито после 1990. године, оно је изазвано првенствено захваљујући великој заинтересованости и изузетним напорима Хрвата, још из периода после Првог светског рата, а нарочито након 1990. да овај живаљ присвоје ослањајући се једино на католичку вероисповест њихову, односно незаинтересованост и пасивност Срба у вез са овим питањем, проузроковану, највероватније, опет верским фактором⁴. Осим горенаведених карашевских насеља, Карашевака данас још има у *Тилóри* (Tigól /Караш-Северинска жупанија/) и у српском Банату, у *Уљми*, *Вршцу* (можда и у још неким насељима), а било их је и у другим банатским насељима румунског или српског дела Баната: Слатини Тимиш (Slátina Tímiş), Калини (Kálini) /Караш-северинска жупанија/, Липови (Lípova), Радни (Rádna), Клоподији (Clpodia) /Тамишка жупанија/, Отвасу (Ótvas, Ótvos) /Арадска жупанија/ (Румунија), односно у Банатском Карловцу (бивши Karlsdorf, односно Károlyfalva), Избишту, Кутрици и др. (Србија) [Radan 2000: 17–22; Radan 2000: 42–46].

§ 1.1. Када је о Карашевцима реч, мање је, међутим, позната чињеница да се они на банатским просторима налазе, према потврдама у писаним изворима, још од XIV века. Најстарије и највеће карашевско насеље, Карашево, први пут је споменуто у документима 1333. године под називом *Karasow*, а остала карашевска насеља први пут се спомињу следећих година: Јабалче – 1564., Лупак – 1598., Клокотич и Равник – 1690–1700, Нермиђ и Водник – 1723. Средњовековна тврђава у непосредној близини Карашева, коју мештани називају *Турску грат*, а која је у стручној литератури позната (и) под именом *Cetátea Caráşovei* (Тврђава Карашева), први пут је споменута још 1230. и 1247. године под називом *Castrum Crassou*. Карашево је у прошлости било значајан административни и црквени центар, а према попису становништва из 1690–1700. и конскрипцији из 1717. године, насеље је имало 400 кућа, што га је сврставало међу највећа насеља у простору обухваћеном између Тисе, Мориша и Дунава, односно треће по величини после Темишвара и Карансебеша [Radan, 2000: 22–28].

Треба међутим нагласити да, према појединим изворима, Карашево је као насеље изгледа постојало још почетком XI века (*Krassóvar*), Јабалче се спомиње 1370, Водник 1334. или 1370., Нермиђ 1474 [Radan, 2000: 27], што иначе иде у прилог хипотези заснованој на лингвистичким архаичним цртама КГ и етнографским особеностима карашевског живља да су Карашевци једним својим делом потомци Јужних Словена староседелаца („*најстаријег словенског слоја у сливу реке Караша*“ [Ердељановић 1925: 294, 285; Radan 2000: 211–223; Radan 2004: 34–122, 140–168, 249–267; Birta 1993: 345–394].

Карашевака изјавило да је њихов матерњи језик *карашевски*) и 22.561 Србин (овде улази и стотинак карашевских Срба).

³ Библиографију о тој проблематици види код: Petrovici 1935; Radan 2000; Томић 2007.

⁴ О овом проблему види: Radan 2000: 14–63; Radan 2004.

Велика старина карашевског живља на банатским просторима, потврђена у разним историјским изворима и архаичним етнолингвистичким особинама, као и периферијски положај Карашевака у односу на матични простор који је узроковао непрекидне вишевековне контакте (понекад, понегде и суживот) са несловенским живљем из Баната, првенствено са румунским, важни су фактори који пружају објашњење зашто су КГ конзервисали велики број архаичних црта у свим својим сегментима, па и у *лексици*, сегмент који јесте предмет овог рада.

§ 2. Из богатог фонда лексичке грађе којом располажемо, за овај рад ексцерпирани смо само део лексичких архаизама, тачније оних којих не налазимо или их пак ретко налазимо у другим српским, претежно екавским дијалектима (косовско-ресавском, тимочко-призренском и, у мањој мери, шумадијско-војвођанском).

§ 2.1. Лексичке архаизме КГ селектирали смо у две велике групе, наиме: I. *архаичне лексеме словенског порекла*, који смо поделили у две подгрупе: 1. *архаичне лексеме наслеђене из прасловенске језичке баштине* и 2. *архаичне словенске лексеме позајмљене из румунских говора* (или пак они који су у КГ конзервисани захваљујући вишевековном континуираном додиру са румунским живљем и утицају румунских банатских говора на КГ) и II. Архаичне лексеме балканског (несловенског) порекла (румунско-романског, грчког и др.).

§ 2.2. При избору корпуса лексичких архаизама из КГ за одређивање времена и порекла архаичних лексема користили смо неколико лингвистичких (фонолошки, семантички, деривациони) и екстралингвистичких критеријума (културно-историјски, географски), а главна коришћена метода јесте компаративна.

§ 2.3. Треба још напоменути да грађа приказана у овом раду представља само један мали део из лексичке грађе којом располажемо, а надамо се да ће она успети убедити заинтересоване за ову проблематику да су КГ конзервисали велики број лексичких архаизама и да представљају значајан извор за проучавање старог словенског лексичког фонда.

§ 3. Дајемо у наставку лексичке архаизме КГ са одговарајућом анализом (коментаром) код оних примера где смо сматрали да је она потребна. За сваки пример дајемо у заградама атестирани облик у старословенским споменицима или реконструисани облик из прасловенског (код оних лексема који нису у старословенским споменицима забележене).

§ 3.1. *Архаичне лексеме словенског порекла*

§ 3.1.1. *Архаични лексеми наслеђени из прасловенске језичке баштине:*

бес, *-ове*⁵ м. „1. нечастива сила /Бес те изџл! /; 2. беснило /Си обџснџл, што тџ је! /; 3. гнев, јарост /Обџснџл је, што му је! /“ (стл. *вџсџ*, -а); *бљџдоџ*, -да /заст./ с „здела, суд за јело“ (<прасл., стл. *блџдо*) [Мејџор, 2007: 378]; *бојџн* м /ређи је облик *бојџнка ж!* „глуп, малоуман човек (жена)“ (уп. стл. *боџн*, *боџна* „луд, глуп, малоуман“) [Николић, II, 1995:

⁵ Иза основног облика лексеме у Ном. јд. дајемо облик Ном. мн. те исте лексеме. Знаком ´ обележено је место акцента, пошто у КГ имамо једноакцентски систем.

⁶ Примери иза којих није у заградама означен карашевски говор неком скраћеницом значи да се дотична лексема употребљава у свим КГ.

107]); *бо̀љи, -ља, -ље* (придев, компаратив) „већи, бољи“ (стсл. бол’ни, бол’ши, болк „већи, виши, бољи“) – ову лексему наводимо овде пошто је синтетички компаратив у КГ замењен аналитичким, према томе овај облик, заједно са још два-три облика синтетичког компаратива (*старџи* /стсл. старѣи, -рѣиши, -рѣѣ/, *млађ’џи, гори*), представља реминисценцију из прасловенског лексичког фонда; *велѣм* сврш. и несврш. „велоу, казати, говорити; мислити, сматрати“ (стсл. велѣти)[Мејџор, 2007: 378]; *вѣч’ер²* м. „вече, вечер“ /Добро вѣч’ер/ Сваку вѣч’ер нѣсим млѣко у млѣкарију./ (стсл. вѣчерѣ, -а); *влѣс/ак⁸* м „најбољи део вуненог предива састављен од најдужих влакана, вла̀с“ / стсл. вла̀сѣ, -а „влас, вла̀ка“ /; *вѣч’ем* /вар. *вѣч’ем⁹* несврш. „вући“ /Што вѣч’еш ту нѣгу ка̀ко кат нѣси здрав на главу!/¹⁰ (стсл. влѣшти); *воњ* м „1. мирис пријатан или непријатан; 2. смрад, смрдеж“ /воњам несврш. „мирисати, -шем“ /-Уф, ка̀ко то слѣтно воња, пра̀ви ч’окѣј, пра̀ви смрад!/¹¹ “Ух, како то ружно мирише, прави смрад!/¹² (стсл. вѣна, -ѣж) [Мејџор, 2007: 380]; *вас* /К, Ј/, *вѣс* /Р/, *вѣс* /оКГ/ (*сва, сво; сви, све, сва* – КГ) зам. „сав“ /Вас (К, Ј) /Вѣс – КЈ, Ј, Н) *на̀рот³* је вѣдел то./ (< прасл., стсл. вѣсь (вѣса / вѣсѣ, вѣсе) – у овом случају имамо конзервисани стари словенски облик за зам. м.р. јл. (неметатезирани облик); у облику перфекта глагола *видим* „видети“ радни придев глагола има облик *вѣдел*: *сам вѣдел/ вѣдел сам/*, *си вѣдел, је вѣдел, смо вѣдели... /Вѣдел сам те уч’ѣра./*, што нас наводи на помисао да је то реминисценција од прасловенског глагола *вѣдѣти* „знати“ [Николић, П, 1995: 110], са умереном семантиком; интересно је истаћи да исту изолексу, дакле заједничку са КГ, налазимо у говорима Банатске Црне Горе (*сам вѣдѣу/вѣдѣо*; инфинитив: *вѣдѣсти*) [Милин, Радан 2003: 44, 59]; *(з)вѣ́твам* (несврш. „спремати, припремати, кувати јело“ /Сејдан сам зговѣвала пасу̀ње. – К, Ј/ (стсл. гѣтѣвати, -аѣж, -акши „спремати, припремати“); *(у)вѣ́тетем* (не)сврш. „завлачити, гњитати“ /Му̀ч’им се да уѣтетем овѣј ко̀нац у љгу! – К, Ј, Р/ (уп. стбуг. гнетати); *далѣч’ан, -на, -но* /заст./ „далек, удаљен“ (стсл. далече „далеко“) /Ти си бѣрем вѣдел млѣге далѣч’не зѣмље./; *на́ двор* м „двориште, ван куће, напољу“ (стсл. двѣрѣ „двор; двориште“) /Комшију, излѣс мл̀ко на́ двор!;/ *дивѣји, -ја, -јо „дивљи“* (стсл. дивни, -ни) /Уч’ѣра смо убѣли дивѣју свѝњу!; *д^шбок, -ѡка, -ѡко* (К, реџе у оКГ) /вар. *дѣ^шбок* (оКГ) „дубок“ – в. и *дѣ^шбо̀иња* (К) /*дѣ^шбо̀иња* (оКГ) „дубина“ (стсл. глѣбокѣ, -ка; глѣбина, -ѣ) /На тој дѣ^шбо̀ињи сигурно лаш да на̀в’еш во̀ду./ [РТГ: 137]; *д^шџ, д^шџѣ* (К) /вар. *дѣ^шџ* (КГ) „дуг“ и *дѣ^шжан, дѣ^шжан* (К, Р) /*дѣ^шжан¹¹* (КГ) „дужан“ (стсл. длѣгѣ, -а; длѣжѣнѣ, -ѣна) /Нѣсмо нікому дѣ^шжени! [РТГ: 137]; *дом¹²* м „дом“ (стсл. домѣ, -ѡс) /Нѣси бил дома уч’ѣра!; *Иди си дома, мо̀лим те!* [РКМД, I: 145]; *дрѣво* /мн. *дрѣва*“ с.р. „дрво“ (стсл. дрѣво, -вѣс и -ѡа) /Зашто сте оцѣкли то дрѣво?/, прасловенске лексема *дѣжѣ*, -а „книша“ сачувана је у речи *даждѣ/вѣња́к* (К, Ј), *деждеѣњѣк* (Р), *дѣждеѣнѣк* (оКГ) м, *даждења́к*, саламандер“ /Велѣ ч’е нѣ доб́ро да умѣриши дажде/вѣња́ка/; *дѣска* (К, Ј), *дѣска* (Р), *дѣска* (оКГ) ж „даска“ (стсл. дѣска, -ѣ) /Дај ми ту дѣску (Кл, Ј, В, Н) [РТГ: 127]; *дан* (К, Ј), *ден* (Р), *дѣн* (оКГ) / м „дан“ (стсл. дѣнь, -дѣне) /Теј дѣн не́лам да о’сѣбим ско̀ро!;/ *дѣвѣ́ка* /дем. *дивѣ́ч’ка*/ ж „девојка, девојчица“ и *вѣлика дѣвѣ́ка* „девица“ (стсл. дѣва, -ѣ „девојка, девица“) /Имам двѣ лѣпе дѣвѣ́ке./ [Мејџор, 2007: 379]; *Жѣдов, -ѡе* м „Јеврејин“ (жидѡвинѣ, -а; мн.: жидѡве); *жѣѣжак* (К, Ј) /*жѣѣжѣк, жѣѣжѣк* – оКГ/, *жѣѣшка, -ѡ* „топао, врућ“ (црсл. жѣжиѣ, жѣжѣѣк [Слов. – 179]) /Овѣ ризѣнци су јѣко жѣѣшки./, лексема конзервисана и у неким источним српским говорима (тимочким) [РТГ: 182; Radan, 1996: 143]; *жѣлѣ́зо¹³*, -а с „гвожђе, железѡ“ (црсл. жѣлѣзо [Слов. – 180; Лома: 2002: 99; РТГ: 182; РКМД, I: 179]) /Дај ми то жѣлѣ́зо./, лексема је забележена и у неким источним и јужним српским говорима (тимочком и косовско-ресавском) [види: Radan, 1996: 143; РКМД, I: 179; РТГ: 182]; *злѣ* прил. „ло-

⁷ Види у говору Свиничана: *вѣч’ер* [Томић, 1994: 127]. Због велике сличности и у лексичком фонду КГ и свиничанског, истоветне лексеме наводићемо само у случајевима да их у другим српским говорима нисмо пронашли.

⁸ Никада се не употребљава са другим значењем, нпр. *коса*.

⁹ Пошто у КГ инфинитив је скоро сасвим ишчезнуо, глаголе дајемо у облику I. лица презента.

¹⁰ Синтагма „*нѣси здрав на главу*“ јесте калк према рум. „*nu ești sănătos la cap!*“.

¹¹ Паралелно се употребљава и облик *д^шжан* који је данас фреквентније у употреби од старијег облика са конзервисаним л.

¹² Веомо се ретко употребљава у КГ лексема *кућ’а*, која је у ове говоре ушла у задње време под утицајем српског или хрватског језика.

¹³ То је једина лексема коришћена за означавање *гвожђа*.

ше, рђаво, зло“ (стсл. зѣлѣ „исто“) /- *Какó си ? -Злѣ !*; (*се*) *заблѣндам* сврш. „залутати, ходати без икаквог циља и заборавити на обавезе“ (стсл. заблѣдѣти, -блѣдѣ, -блѣдиши „залутати“) /*Вић* [=Види] *да се не заблѣндаш нѣди, ч’е трѣба да бѣремо слѣве*./; *зѣповед*¹⁴ и *зѣповед*¹⁵ /вар.: *зѣповест, зѣповист*/ „заповест, наређење“ ж /и, ређе, м/ (стсл. заповѣдѣ, -и) /*Дѣсет Бóже зѣповеди да поштѣјеш цѣло врѣме*!; *зѣдѣц* несврш. „залазити (стсл. зѣдѣдити, -зѣдѣжѣ, -зѣдиши) /*Сѣнѣце зѣдѣц полагано*./; *зѣзѣда, -е* ж „звезда“ (стсл. зѣвѣзда и зѣвѣзда) /*Лебѣм ти зѣзѣду*!/(КГ); *Дѣца иду зѣзѣдом на Крстóвдан* -К/ – ова лексема конзервисана је и у тимочко-призренским и косовско-ресавским говорима [Radan, 1996: 143; РКМД, I: 213; РТГ: 260]; *зѣирити* несврш. „жмирити“ (стсл. зѣрѣти, -зѣрѣжѣ, -зѣриши) [уп. *зѣирѣ т, зѣирѣм*; *зѣирка*: РКМД, I: 214; РТГ: 261]; *зѣзѣн* (Кл, Л, Н, В) предл. „изван“ (в. стсл. вѣжѣ „ван, изван“) /*Зѣзѣн нѣга нѣтко не тел да гóвóри*! -КЛ/; *зѣбѣјем* сврш. „истући“ (стсл. избѣити, -бѣжѣ, -бѣжиши „побити, потући“) /*Кѣт га ја избѣјем има да ме пѣмти*! -Н/; *зѣжа, -е* ж „1. кућа; 2. кухиња“ (хѣжѣца, хѣжѣца [Слов. – 785][РТГ: 265; в. и: Radan, 1996: 142]); *зѣнѣди* и *зѣнѣди* прил. „другде, на другом месту“ (стсл. инѣдѣц) /*Зѣнѣди су продавѣли мошѣју, по нѣсти, у Врѣцу*! [в. *зѣнди* – РКМД, I: 231]; *зѣнамо* прил. „на другу страну, у другом правцу“ (стсл. инамѣ) /*Лѣмо да идѣмо инамѣ*./; *зѣнак, -а, -о* прид. „другачији, различит“ (стсл. инѣ) /*То се инѣко рѣди*!; *зѣнѣјем* сврш. „опрати“ (стсл. измѣти, -мѣжѣ, -мѣжиши) /*Прѣво се измѣ по лѣцу, пѣси иди на мѣшу* [мису]! – К; ... *на мѣшу* – Р; ... *на мѣшу* -ОКГ/; *зѣспѣним* (К), *зѣспѣним*, *зѣспѣним* (КГ) /+ вар. са префиксом на-/ сврш. „испунити, напунити“ (испѣнѣити, -нѣжѣ, -нѣшиши) /*Зѣси ли зѣспѣнил пѣнѣрѣст гóдине ?* – К/; *зѣспѣва* /вар.: *зѣспѣва, зѣспѣва* – Кл, Л, В, Ј, Н/ прил. „од почетка“ (стсл. испѣва) /*Зѣспѣва нѣсам вѣровѣл у то, али пѣси/к!*... – К/; *зѣбѣдѣц* несврш. „излазити“ (стсл. исѣдѣти, -зѣдѣжѣ, -зѣдиши) /*Зѣбѣди полагано из штѣле; Ч’ѣкам да излѣзѣши из сѣбе*! [в. *излѣс, излѣзем, излѣдим* – РКМД, I: 224; 226РТГ: 286]; *зѣјѣте* прил. „још, јоште“ (стсл. кѣтѣ) /*Дѣтла је зѣјѣте млѣго*!; *кѣмо* прил. „куда“ (стсл. камѣ) /*Кѣмо идѣши*? [уп.: *кѣм* – РТГ: 321]; *кѣлет*¹⁴ -*овѣ* м „остава, шпѣжѣ“ (кѣлѣтѣ, -и) /У *кѣлету је слѣнина*./ [уп.: *кѣлетѣрник* – РТГ: 321]; *кѣрић’ѣнин* /вар. *кѣрић’ѣник*/ м „хришћанин“ и *кѣрић’ѣње* /вар. (ређе) *кѣрићѣње*/ с.р. (крѣштѣнинѣжѣ, -ѣ; крѣштѣник <грч.) /*Зѣси ли ти кѣрић’ѣнин марѣ или нѣси* ?/ [уп. *кѣрић’ѣни* – РКМД, I: 336]; *кѣрѣјѣник, -ци* м „кокошињѣк“ (од стсл. кѣрѣрѣ, -ѣ „пѣтао“) /*лѣм*¹⁵ помоћни гл. „хтѣти“ – облик није забележен у споменицима, једино је још забележен у свиничком говору и у Вуковом Рјечнику у синтагми „*ко што лѣ*“ са значѣњем „ко шта жели“ [Radan, 1996: 143; Radan, 2008: 111]; *лѣђѣ* е мн. (јд. *ч’лѣвик*) м „људи“ (стсл. лѣдик, -ни) /*Ти лѣђѣ’ѣ нѣсу из нѣшег (нѣшег) сѣла*./ [Лома: 2002: 14,307; РТГ: 392 – лѣђѣ; *лѣжем* (Кл, Н, В, Л) /вар. *лѣжем* – К, Ј; *лѣжем* – Р/ несврш. „лагати“ (стсл. лѣгати, -лѣжѣжѣ, -лѣжѣши) /*Нѣка да лѣжѣш*! – Кл, Н, В, Л/; *мѣша* (Кл, Л, Н, В), *мѣша* (Р); *мѣша* (К, Ј) ж „миса, литургија, служба (божја) /*Нѣсѣмо бѣли на мѣши*./ (стсл. мѣша, -ѣ) (в. горенѣвѣлѣни пример); *мѣден, -а, -о* „бронзан“ (стсл. мѣдѣжѣжѣ, мѣдѣжѣ „метал“)[РТГ: 406]; *Могѣла, Крај Могѣла, Могѣлица* – арх. топоними конзервисани у К; (<стсл. мѣгила <мѣгѣла „брежуљѣк, хумка“) [в. топ. *Могѣла* – РКМД, I: 414]; *мѣлѣц, -ци* „смрека“ (<прасл. *мѣлида) [уп. срп. дијал. *мѣлика*, буг. *мѣника*/муника, рум. *molid* „исто“, алб. *molikë*] – Станишић, 1995: 83; Лома, 2002: 175; Skok, II]; (*се*) *мѣдам* несврш. „крѣтати се бесчиљѣно“ споро се крѣтати“ (мѣдѣити, -мѣдѣжѣ, -мѣдиши „оклевати“) /*Што се мѣдаш тѣмо цѣлико*!; *нѣјѣвѣник, -ци* м „најамник, слугѣ“ (наимѣникѣжѣ, -ѣ) /*Нѣ ми драгѣ теј најѣвѣник*!; *накѣваља, -е* с „наковѣн“ (стсл. наковѣло, -ѣ; наковѣлно, -ѣ) /*Сѣвѣки косѣч’ѣ има сѣвѣју накѣваљу*! [РТГ: 450]; *нѣч’мѣм* сврш. „почѣти“ (стсл. начѣти, -чѣжѣжѣ, -чѣнешѣши) /*Кад си нѣч’ѣл теј пласт*?/; *нѣна, -е* м „оѣац“ – лексичка реликвија из прасловенског јѣзика са значѣњем *оѣац* (<прасл. *нан [Труб: 19, 28]), забележеној у горњолужичком /*наѣ, нап*/ и доњолужичком /*нан*/ јѣзику и у неколико дијалѣката других словѣнских јѣзика: словачког /*напѣчко, напѣчок, ѣна, ѣнака* /, пољског /*ѣнао*/ и украјинског /*нѣнањѣцѣвѣ* мн./ [види и: Radan 1996: 143]; *облѣц’ѣм* сврш. „обући“ (стсл. облѣштѣти, облѣжѣжѣ, облѣчѣши) /*Облѣц’ѣ ти блѣзу јѣданѣт* – К/; *Су се облѣкли сви у кушѣље* и у

¹⁴ Интересантно је што би у овој речи требало да буде затворено *e* (<ѣ), а не обично *e*.

¹⁵ Е. Петровић доводи овај облик у везу са кореном словѣнских глагола *волити* „хтѣти, желѣти“, *вѣлѣти* „наредити, заповѣдати“, *дѣ-вѣлѣти* „бити довољно“ (<општсловѣнског *вѣлаам <индоевропског корѣна *цѣл-). П. Ивић смѣтра да карашевски глагол *лам* треба повезати са обликом *лаха*, а М. Томић везује га за глагол *лајати* (<*лахати), који је у прошлости имао два значѣња: „1. лајати; 2. желѣти“ [Radan, 2008: 111].

lájberi - КГ/ [облечé – РТГ: 406]; *се озíрам* неврш. „обазирати се“ (стсл. *озирати сѡ, -аѡ, -кеши*) /Што се о'зíраи толико ?/ [osúra se – РТГ: 406]; *óстар, -тра, -тро* „оштар“ (стсл. *острѣ, -ра, -ро*) /Та стрáмица је óстра./ [в. *остар, остра, остро* – РКМД, II: 40; *óстар* – РТГ: 538]; *отóчи* прил. „од тада“ (стсл. *отъ толи*) /Отóли га више несам вéд ел./; *отóдим* неврш. „одлазити“ (стсл. *отъходити, -хождѡ, -ходиши*) /Дóста нeсáдел, отóдим си./; *óшиал, óшла, óшло* радни гл. придев „отићи, отишао“ (*ошлѡл, види отити*) /Jési л'óшла одов-да!/[отóди – РТГ: 543]; *Óцил* „презиме у Кл“ (<стсл. *оцѡлѡ*); *пак* прил. „опет, поново“ (стсл. *пакы*) /Сúтра пак ла да дођу! „Сутра ће опет доћи!“/[пáк – РТГ: 553]; *пáч'е* прил. „сувише, одвећ, веоам“ (стсл. *паче*) /Пáч'е м'лóго прóсиш./; *повéдам* неврш. „казивати, причати“ (стсл. *повѣдати, -аѡ, -акши*) /Залуду му повéдаш ч'е он све нeла да слóша!/[пogán, -а, -о „рђав, злочест човек“ /в. и изведенице: *пogáнац, пogánка, пogањíја*] (стсл. *поганѡ, погани нѡ „паганин, незнабожач“*) /Теј ч'лóвик је јáко пogán./ [в.: *пogán, пogána, пogánaц, пogанија* – РКМД, II: 86; *пogán, пogанија* – РТГ: 585]; *пóкров, -ц* м „кров“ (стсл. *покровь, -а*) /За пóкров ти трéба м'лóго грáђ'а./; *се примéним* сврш. /син. *облeч'ем*/ (стсл. *прѣмѣнити, -мѣнѡ, -мѣниши*) /X óмак се примéни на да íдемо!/[премéни – РТГ: 653; в. и рум. *a se primeni* < стсл.]; *прóдим* неврш. „пролазити“ (стсл. *проходити, -хождѡ, -ходиши*) /Тúди п прóдиш свáки дьн – Кл/[проодит, проодим – РКМД, II: 142]; *ремéн, -њe*¹⁶ м „каши, ремен“ (стсл. *ременѡ, -мене*) /Трéба ми нов ремéн.; „Лáзи Гóга по камéнку/ Нóси пúшку на ремéнку.“ (К) – дечја бројаница/[уп.: *ремíк, ремíка „каши“* – РКМД, II: 174]; *рíза, -e* ж „крпа, дроњак“ (стсл. *риза, -ы*) /Дај ми ту рíзу да о'брíшем рúке./[уп.: *рíзва, -e* – РКМД, II: 177]; *сињ, -а, -о* „плав“ (стсл. *сини*) /Дај ми ту сињу катаницу.; *Сињак* (топоним) – К/ [Лома, 2002: 38-40; *сињ* – РТГ: 754]; *с'нице* /вар.: *с'нице, -а* (ређе) *с'бнице*/, с „сунце“ (стсл. *слънце, -а*) /Не ми дрáго да сидím на с'бници/[слнице – РТГ: 767]; *с'за, -e* ж /вар: *с'за, (ређе) с'бза*/ „суза“ /Текú му с'за од' бóлести./ [с'зá – РТГ: 766]; *св'ршиш* сврш. „извршити, завршити“ (св'вршинти, -вршѡ, -вршинти) /Св'рши једанúт с простиђáми!/[уп.: *св'ршиш* – РКМД, II: 210]; *слéзем* сврш. „сићи“ (стсл. *слѣсти, -лѣж, -лѣжши*) /Слeш с пóда! „Сићи с тавана“/[в. *слeс, слeзем* – РКМД, II: 241; *слéзне* – РТГ: 765]; *спáње* с „спавање“ (стсл. *спаник, -а*) /Толíко спáње не зорáво!/[спáње – РТГ: 780]; *содим* неврш. „силазити“ (стсл. *съходити, -хождѡ, -ходиши*) /Ч'екáј ме, содим полагáно./; *сејдán* (К, Ј), *сидéна* (Р), *сидán* (Н), *сидьн'а/а, сејдэн* – Н, Кл, Ј, В) прил. „дана“ (стсл. *сь, си, с*, прид. прид. пок. зам. + *днь /и днь/*); *тeст, тeстове* и *тáшта, -те* (Кл, Ј, Н, В), *тeст*, и *тeшта* (Р) /тaст, тaстове; тáшта, -те – К, Ј/ м „таст; ташта“ (стсл. *тъсть, -и; тъшта, -а*) /Мóја тáшта је злa.; Тeсту су украли нов'ци./; *тúпан, -пáње* м „бубањ“ (стсл. *тúмпанѡ, тѡмпанѡ*) /Сад не трéба да бíјемо тúпан по сeлу на да сви знáју./ [тупán – РТГ: 829]; *óдим* /вар.: *ходим, óдим*/ неврш. „ходати, ићи“ (стсл. *ходити, -хождѡ, -ходиши*) /Цел дан смо одíли по варóшу./[в. *íдим, одéње /одéње „ходање“* КГ/- РКМД, II: 18; *óди, одéње* – РТГ: 509]; *ч'лóвик* (мн. *лúћ'е*) м „човек“ (стсл. *чловѣкѡ, -а*) /Не бојím се ја от ток^o ч'ловeкa!/[ч'рeѡ, -ѡе /вар: *ч'рeѡ, ч'ерeѡ*/ м „црв“ (стсл. *чръвь, -и*) / Ч'рвe да те изeду!/[ч'ерe во, -а с „црево; “ (стсл. *чръво, -а*) /Су дáли Цигáнам ч'ерe ва от јáгњета./ [О сугл. скуп. чр и другим лексемама са архаичним фонетизмом в. – Radan, 2000]; *шúви, -а, -о* „леви“ (стсл. *шѡци, шѡца, шѡцѡ*) /Он пíше шúвом рукóм, он је шувáк, све рáди шувáјком./ [в. *шувáк* – Томић, 1984: 243];

§ 3.1.2. Архаични словенски лексеми позајмљени из румунских говора или су пак конзервисани у КГ захваљујући вишевековном континуираном додиру са румунским живљем и утицају румунских банатских говора на КГ:

бóба, -e ж „бобица, јагодаст плод, зрно“ (стсл. *бѡбѡ*) [уп. *бóба* – РКМД, I: 49; рум. *boabă, -e „исто“*]; *бурјан* м „коров, бурјан“ (стсл. *бурѡанѡ*; в. срп. дијал. *бурјан* [РТГ: 32] рум. *buriană*) [Radan, 1996: 138]; *вáдув, -ва* (К, Ј) /вéдув (Р) /вéдув (oКГ) /в. и надимак у К: *Вáдувић' / „удовац“ (<стсл. вѡдова и вѡдова) – уп. рум. văduv (<стсл.); сáрка /в. и сáрке*

¹⁶ У КГ се уопште не употребљава лексема *каши*.

(заст.) „бомбоне“/ ж „шећер“ (стсл. *zahar* [Слов. – 197] <грч.¹⁷) /*Смо купи́ли не́што са́рку да ме́тнемо у ко́мину!* – слични облик са истим значењем налазимо у бугарском и румунском језику (рум. *zahăr* < буг. *захар*), али је ова лексема највероватније сачувана услед непрестаног контакта са рум. бан. говорима (што указује и рум. бан. дијал. облик: *đzărĉă, đzărĉâr*); облик је настао тако што је након губљења *x* и сажимања вокала у новонасталом хијату образован нов облик од *săr-* суфиксом *-ka* [Radan, 1996: 141]; (*се*) *грáбим* несврш. /(*се*) *погрáбим* сврш. „(по)журити (се)“, рум. *a se grăbi* „исто“, (стсл. *гравити* „љљакати“; [в. буг. дијал. – Mihăilă, 1973: 142]; в. и: *грáби* – РТГ: 110); *градина*, *-не* ж „башта“, рум. *grădină* „исто“ (<прасл. *градъ* < **гарадъ*; **гардина* [Mihăilă, 1973: 21, 142]) [в. *градина* – РТГ: 111]; *грамáда*, *-де* ж „гомила“, рум. *grămădă* (стсл. *грамада*) [в. *грамáда* – РТГ: 112]; (*з*) *дрáница*, *-це* ж „старо, похабано одело; дроњак, крпа“ [в. Radan, 1996: 142]; *крак*, *-ци* м „нога, бутина; батак; ногавица“, рум. *scas* „нога“ (<буг. *крак*) [*крáк* – РТГ: 358; Лома 2002: 227]; *кисељ'ица*, *-це* ж „дем од шљива“, рум. *chiselija* „исто“ (стсл. *киселица*) [в. *киселица* – РТГ: 837]; *к'уци* /вар. *к'уци*/ мн. „кучине“, рум. *câlți* „исто“ (стсл. *каљци*); *крáч'е* вар. *к'крáч'е* /мн. „кркача, леђа, грбача“, рум. *cărcă* „исто“ (<стсл. *кръкъ* „гуша, врат“; уп. буг. дијал. *нося на крѣкач*, макед. *кркач*, пол. *kark*, чеш. *krk*); *лаком*, *-а*, *-о* „незасит, похлепан, грамзив“ /в. и: *лакомство* с. *лакомија* ж, *lăcom* „исто“ /*lăcomie!* (стсл. *лакoмъ*, -а); *мъндра*, *-е* ж „вољена, драга (девојка, жена)“ /*Мъндра* – име краве/, рум. *mândră*, -е „исто“ (<буг. дијал. *мъдър*, -ра) [Mihăilă, 1973: 69]; *мóркоњ*, *-кóњи* м „мрква“, рум. *mórcov* (стсл. **мъркы*; буг. *морков*); (*се*) *оцеленим* сврш. „скаменити се, укочити се“, рум. *a înțepeni* „исто“ (стсл. *оцѣпѣнѣти*, -ѣж, -ѣжиши „осушити се“) /*Сам се о'цепенѣи седѣѣ и овдѣ!*; *па̀су̀ба*, *-бе* ж „штета“, рум. *păgubă* „исто“ (па̀го̀уба, -ы „пропаст“); *перина*, *-не* ж „јастук“, рум. *pérină* „исто“ (прасл. **перъна*; буг. *перница*, рус. и укр. *перина*; мађ. *párna* /<прасл./); *сметана*, *-не* ж „павлака“, рум. *smântână* „исто“, в. и буг. *сметана*, словен. *smetana*, укр., белорус. *сметана*, слов., чеш. *smjotana*, пол. *śmietana* (дијал. и заст. *śmietana*) (прасл. **сѣмѣтана* или *сѣметана* /<**сѣметати* „стегнути“/ [в. Mihăilă, 1973: 19]; *сковáрда*, *-де* ж „палачинка“, рум. *scovărdă*, рум. дијал. *scovérđi* „исто“ (прасл. **сковорда* > **сковѣрда* > стсл. *сковрада* „роштиљ, тигањ“; сред-буг. *сковрада*) [в. рус., укр. *сковорода*, белорус. *скаварода*, чеш. *skravada*, *skrovada* /<сковрада/, пол. *skowroda*, горлуж. *škorodej*, доњлуж. *škorodej*, *skorodwej* – Mihăilă, 1973: 70, 21]; *та̀жáла* (јл) „нека мотка која се додаје воловском јарму“, рум. *tânjălă* „исто“ (прасл. **та̀жало*) [в. и мађ. *tézsla* /<праслов./ – Mihăilă, 1973: 57]; *три́це* ж (мн) „мекиње“, рум. *târâțe* „исто“ (бг. *трици*, стсл. *търица*); *ч'ѣтање* с „читање“ /*ч'ѣтам* несврш. „читати“/, рум. *cețanie* /заст., црквено/, „читање“ (<црсл. рум. редакције *чѣтеник*, *читаник*), *a citi*, *a ceți* „читати“ (<црсл. рум. редакције *чѣсти*; уп. стсл. *читати*; *чѣтъ* „читам“ [в. *Старословенски речник јеванђеља. Пробна свеска*, Београд, 2007]; буг. *чѣтя*).

§ 4. Истраживачи КГ приметили су да су они конзервисали велики број лексичких архаизама не само из прасловенске баштине, већ и *архаизме балканског порекла*. У наставку навешћемо неке такве лексичке архаизме без икакве анализе пошто су они већ обрађени у једном нашем раду [детаље о доленаведеној грађи в. у: Радан 2008/2: 136–141].

§ 4.1. *Архаични лексеми грчког порекла*¹⁸: *бука̀р* „кутљача“, *дисáзи* „бисаге“ [в. *дисáзи* – РТГ: 136], *дру̀м* [уп. *дру̀мар*, *дру̀ми* – РТГ: 160], *ка̀лу̀п*, *ма̀кар*, *миро̀ђ'и́ја*, *поп*, *са̀ма* „супа, чорба“ (преко рум. дијал. *џáмá* <грч.), *ка̀ма̀ра* „остава; гомила нечега“ [уп. *ка̀ма̀ра* – РТГ: 322], *ко̀мат* „јело, храна“, *ла̀ф'та* „виолина“ [в. *ла̀в'ута* – РТГ: 373], *ма̀ндра* „пура, качамак“, *ма̀ре* (узв.) „море“, *мѝрос* „(пријатан) мирис“, *па̀на̀р* „бибер“, *пара̀да̀јка* „парадајз“, *па̀ра̀сим* „оставити, напустити“ [уп. *па̀раси́на* – РТГ: 358], *па̀су̀њ* „пасуљ“ [уп. *васу̀љ*, *пасу̀љк* – РТГ: 560], *петро̀жсин* „першун“, *пѝро̀њ* „велики клин, ек-

¹⁷ Поједини лексеми забележени у разним старословенским написима овде набројани могу бити позајмљенице из других језика, нарочито грчког и латинског [в. и: Радан 2008/2].

¹⁸ Известан број ових лексема ушао је у КГ посредством румунских говора.

сер“ [в. *пирон* – РТГ: 373], *ниџа* „хлеб“, *пóдрум*, *скафа* „чанак“, *трпéзник* /вар. *трпéзник*/ „стољњак“, *ћ’ака* „канија, корице“, *фелија* „кришка“ [уп. *велија* – РТГ: 64], *фолóс* „корист“, *ч’éкан* „чекић“ (в. рум. *ciocán* <стсл. *чека нъ*) и др.

§ 4.2. Архаични лексеми романског (укључујући и румунског) порекла: *б’уса*, -е ж „усна“, рум. *búzá, búđă, -e* „исто“ [в. *бузám* /Лесковац/ – Станишић, 1995: 109]; *ваља* „увала, дó“, *галéп* „огрлица, колир“, *váрул* (К), *вéрул* (Р), *в’эрул* (оКГ) „братић“ (<рум. *văr, vărul* <лат. /*consobrinus/ verus*), *зр’ина* „стрма литица, провала, прокоп“, *мут* „нем, безгласан“, *зутунáр* „гутунар, гунтураћ“, *дом*, *мад’ува* „мождина“, *м’иса*, *олтáр*, *пáтока* „веома слаба ракија; обично она ракија која последња исцури из казана“, *Русалије*, *нед(а)* „размак између малог прста и палца када су раширени, педаљ“, *пóрта* (К, Ј, Н) „капија“, *п’áска* „бресква“ [уп.: *п’áскова* – РТГ: 639], *с’эра* „прво кравље млеко по телењу“, *сáлба* „огрлица, ћердан, ниска“, *с’импор* „сумпор“, *фам’ила* /ређе: *фамил’ија*/, *филáре* „попечна дрвена гредица која спаја горњи са доњим делом јарма“ (уп. рум бан. *fiulári* <лат. *fibularia* < *fibula*), *ф’э’ин* м *фел’эна* /вар. *фи’эна*/ ж „назив за особу коју је кум крстио или венчао“ (уп. рум. бан. *fin* <лат. **filianus*), *цáст* (К, Ј)/ *цест* (Р)/ *ц’эст* (оКГ) „црепуља, сач“ (<рум. бан. *țăst* <рум. *țest* <лат. **testum*) и др.

§ 4.3. Архаични лексеми позајмљени из румунског а који нису забележене у другим романским језицима [в. Радан, 2008/2: 140]: *з’уша* „предњи део врата, грло“ [в. *з’уша* – РТГ: 124], *з’р’ана* (К,Ј) „дрљача, брана“ [в. *з’р’ана* – РТГ: 113], *сáра* „мученица, кисело млеко“, *к’уст’ура* „нож са зарђалим, тупавим сечивом“ (уп. *кост’урка* – РТГ:354), *л’áја* „име овце црне или црно-беле боје“, *м’эгур* /дем. *м’эгурáк*/ „пупољак“, *палар’ија*, -је ж „шешир“ (<рум. *pălărie* „исто“ – непозната етимологија) [в. *парал’ија* – РТГ: 557]; *стр’уга* „струга (за овце“ [в. *стр’уга* – РТГ: 794]; *ф’л’ура* „фрула“ (<рум. *flúier* – неп. етимолог.); *шут* „шут, који је без рогова“ и др.

§ 4.4. Архаични лексеми романског порекла којих данас нема у романским језицима [в. Радан 2008/2: 140]: *б’эре* /пл. тантум/ „панталоне, чакшире“ [Станишић 1995: 104], *зр’ина* „стрма литица, провала, прокоп“, *ост’р’пка* (К, Ј) „посечено дрво са шпаровима забодено у земљу које се користи за сушење сена, детелине“, *пáрта* „део веза на рукавима женске кошуље (народна ношња)“, *с’эра* „прво кравље млеко по телењу“, *(ис)ф’рáштим* и *(ис)ф’рáкам* „(ис)трљати, (из)масирати“ и др.

§ 5. Анализом гореизложене лексичке грађе може се доћи до неколико важних закључака у вези са старином Карашевака у Банату и дијалекатској ареи којој они припадају:

§ 5.1. Велики број лексичких архаизама КГ¹⁹, поред већ познатих фонолошко-морфолошких [в. Petrovici 1935; Radan, 2000; Томић 2007], доказ су о вишевековној изолацији ових говора у румунском и, углавном, несловенском окружењу. Треба нагласити да је конзервативизам карашевског живља све до

¹⁹ У раду је изложен само мањи део лексичких архаизама.

пред крај XX века био изразито велик и опште познат, што је иначе одлика мањих изолованих етничких група.

§ 5.2. Компаративном методом показали смо да КГ имају највише заједничких изолекса са говорима П-Т и К-Р дијалекта, односно, у ширем смислу, са југоисточним и источним српским, па и са западним бугарским лингвистичким ареалом [Radan 2000: 211].

Осим бројних заједничких изолекса, има и других бројних заједничких изоглоса (изофона, изоморфа), посебно са говорима П-Т дијалекта (видљиве због архаичности П-Т дијалекта и КГ), а које су видљиве и у изнетој лексичкој грађи, од којих наводимо најзначајније: једноакцентски систем експираторног типа (губитак квантитативне и квалитативне опозиције), чување посебне фонеме за полугласник (*ʋ*) и неизмењено *д* и *-л*, чување старијег наставка *-ове/-еве* у Н мн им. м.р., аналитичка компарација, губитак инфинитива (П-Т); екавска замена јата, постојање гласа *s*, употреба удвојених облика личних заменица (П-Т, К-Р); губљење гласа *ј* на крају речи у појединим примерима, упрошћавање групе *сџ>џ*, енкл. датив зам. 3. л. јд. *ју* (К-Р), умекшавање сугласника *ч, џ...*, облик *вѣднем* (уп.: *вѣдел* КГ), 1. л. мн. аориста *дѣђсмо*, лексеми *самне, ковам* (К-Р) [в. Милин, Радан 2003] и др.

На основу ових констатација могли бисмо закључити да КГ припадају било Т-П, било К-Р дијалекту, што би имплиците значило да су се преци данашњих Карашевака иселили из тих крајева у једном датом моменту (XIV-XV век) и доселили се на подручје где се данас налазе, тј. у горњем току реке Караша, у Банату. Упркос констатацији о бројним заједничким или сличним изоглосама, а конкретно у овом раду, изолексама КГ са наведеним српским и бугарским говорима (*бѣба, жезѣзо, свѣзда, инди, Могѣла, облѣч'ем, озѣрам, рѣза, сѣза, слѣзнем, слнѣце* и др.) није тешко уочити и неке чињенице које не иду у прилог закључку до којег је већина истраживача дошла [О томе види у Radan 2000: 61–63; Petrović 1935: 221–223; Ивић 2001: 282 и др.]. Дајемо, у наставку, синтетичан преглед тих чињеница:

§ 5.2.1. Известан број, по нашем мишљењу, релевантних архаичних карашевских лексема не налазимо у наведеним српским, односно хрватским, и бугарским говорима (*банѣм* „стојати“, *бѣре, вас* „сав“, *злѣ, јѣште, кѣрам* „трбух, стомак“, *лам, лу'ђ'е, мољѣц, нѣна, перѣна, прѣсит /прѣсвет*²⁰ „ватра“, *сејдѣн/сидѣна, сковѣрда, сметѣна, тѣст/ тѣшта, ч'ловѣк, сѣрка, шувѣ,-а,-о* и др.) [в. Radan, 2000: 215–216];

§ 5.2.2. Следеће црте КГ не налазимо данас у наведеним српским говорима: рефлекс *ѣ* (<ѣ) и *и* (<ѣ), рефлекс *ѣ* > *ѣ* (у Р), релативно добро конзервисан глас *х* и *ѣ*, очувана гурпа *чр-*, конзервисани сугласници *ћ'* и *ђ'* (неотврдњавање и прелаз у *ч* као у П-Т), рефлeksi *д:* *ѣд, ѣл* (в.: *љ, лу* – П-Т), спроведено јотовање и код лабијала (*здрѣвље, рѣбље*), очуване финалне групе *-ст, -зд, -шт*, конзервисани множински наставци за облик *м* и *ж* рода старог словенског генитива (*коњ, сливѣ*) и инструментала мн. *м* и *с* рода (*трѣњи, сѣли*), непостоја-

²⁰ В.: М. Н. Радан, *Терминологија ватре у говорима Карашевака*, „Probleme de filologie slavă / Проблеми словенске филологије“, Editura Universităţii de Vest, Timişoara, 2007, стр. 429–442.

ње имперфекта и реминесценције аориста, неметатезирани облици *grózh'e*, *lišhe*, мањи број турцизама и др.

§ 5.3. Чињеница да у П-Т и К-Р говорима нема доста архаичних лексема којих имамо у КГ, као и постојање извесних фонолошко-морфолошких црта специфичних само за КГ, пружа нам солидне аргументе да закључимо следеће:

§ 5.3.1. Карашевци су потомци најстаријег словенског слоја из Баната још од доласка Словена на Балканско полуострво. У време миграција изазваних турским надирањем на Балкан, ти банатски Словени помешали су се са имигрантима придошлим из области на којој се данас простиру П-Т и К-Р дијалекти.

§ 5.3.2. Постојање бројних архаичних заједничких изолекса и, уопште, изоглоса, представља још једну потврду теорији П. Ивића да је у предмиграционом периоду постојао у источном делу западног јужнословенског лингвистичког ареала један архаичан дијалекат, разнесен сеобама, који је обухватао шири простор северно и јужно од Дунава [в. Ивић 2001: 141–142; Ивић 1994: 73–77, 231]. Велики број архаичних особина КГ потиче из тог ишчезлог дијалекта штокавског типа. Заједничке изоглосе КГ и П-Т и К-Р говора, дакле, једним делом потичу из тог предмиграционог периода, а неке су сасвим сигурно донели са собом имигранти (најкасније у првој половини XV века).

§ 5.3.2. Непостојање појединих особина својствених КГ у П-Т и К-Р говорима сведочи о томе да су КГ, након вишевековног заједничког развоја, од момента распада горенаведеног дијалекта кренули својим засебним развојним путем, мада у истој ареи страног, претежно романског и турског утицаја, али различитог интензитета. Највероватније је једног момента прекинут ионако до тада слаб контакт Карашевака са говорницима П-Т и К-Р дијалекта (узроци: асимилација словенског живља у Банату и сеобе), те су се даље КГ развијали у потпуно страном окружењу и под све снажнијим утицајем румунског (у мањој мери и других несловенских језика, посебно турског, мађарског и немачког). У прилог овом закључку иду оне особине КГ које су се одржале или су настале под утицајем румунског језика (нпр. чување гласова *x* и *φ*, *д* > ^h*д*, *џ* и др.). Због тих околности, удео румунског етничког и лингвистичког фактора у формирању КГ и карашевске етничке енклаве јесте значајан.

Скраћенице

- алб. - албански
- арх. - архаизам
- буг. - бугарски
- белорус. - белоруски
- в. - види
- вар. - варијанта
- грч. - грчки

горлуж. – горње лужички
 дем. – деминутив
 дијал. – дијалекатски
 доњлуж. – доњелужички
 ж – женски род
 зам. – заменица
 заст. – застарео
 К-Р – косовско-ресавски дијалекат
 лат. – латински
 мак. – македонски
 мађ. – мађарски
 м – мушки род
 мн. – множина
 нем. – немачки
 неп. етим. – непозната етимологија
 несврш. – имперфективни глагол
 пољ. – пољски
 предл. – предлог
 П-Т – призренско-тимочки дијалекат
 прил. – прилог
 рум. – румунски
 рум. бан. – рум. банатаски поддијалект
 рус. – руски
 сврш. – перфективни глагол
 с – средњи род
 средбуг. – средњобугарски
 слов. – словачки
 словен. – словеначки
 стсл. – старословенски
 уп. – упореди
 укр. – украјински
 црсл. – црквенословенски
 чеш. – чешки

Кључне речи: лексички архаизми, периферијски положај, супстрат, карашевски говори.

БИБЛИОГРАФСКЕ СКРАЋЕНИЦЕ

- Ердељановић 1925:** Ј. Ердељановић, *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату*, „Niederlův sbornik“, Praha, стр. 275–308.
- Ивић 2001:** П. Ивић, Целокупна дела, II, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Издавачка књижарница Зорана Стојадновића Сремски Карловци – Нови Сад.

- Ивић 1994:** П. Ивић, Целокупна дела, III, *срскохрватски дијалекти. Њихова структура и развој*, Издавачка књижарница Зорана Стојадиновића Сремски Карловци – Нови Сад.
- Лома 2002:** А. Лома, *Пракосово: словенски и индоевропски корени српске епике*, САНУ, Балаканолошки институт, Посебна издања 78, Центар за истраживања САНУ и Универзитета у Крагујевцу, Београд.
- Мејџор 2007:** Ј. Грковић-Мејџор, *Списи из историје лингвистике*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Милин Радан 2003:** Ж. Милин, М. Н. Радан, *О заједничком пореклу архаичних српских говора са подручја румунског Баната („Банатско-црногорски», карашевски и свинички говори“)*, *Romanoslavica*, XXXVIII, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, стр. 41–68.
- Николић II, 1995:** С. Николић, *Старословенски језик, II, Примери са речником*, XI издање, Требник, Београд.
- Радан 2004:** М. Н. Радан, *У походе тајновитом Карашу. Етнолошке и фолклористичке студије*, Савез Срба у Румунији – Mirton, Темишвар.
- Радан 2008:** М. Н. Радан, *Значај морфолошких архаизама карашевских говора за утврђивање њиховог порекла и старине Карашевака у Банату*, „*Romanoslavica*“, XLIII, Editura Universităţii din Bucureşti, стр. 101–118.
- Радан 2008/2:** М. Н. Радан, *Романски и грчки лексички елементи у карашевским говорима. Општи приказ*, „Темишварски зборник“, Матица српска, Нови Сад.
- РКМД I / РКМД, II:** Г. Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, Српска краљевска академија, Београд, Свеска прва – 1932, Свеска друга – 1935.
- РТГ – Ј. Динић, *Речник тимочког говора*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, Београд, 2008.
- Слов. – Г. Дьяченко, *Полный церковно-славянский словарь*, Издательский отдел московского патриархата, Москва, 1993.
- Томић 1984:** М. Томић, *Говор Свиничана*, „Српски дијалектолошки зборник“, књ. XXX, Београд.
- ILR – *Istoria limbii române*, том II, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1969.
- Mihăilă 1973:** Gh. Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, Editura Didactică și Pedagogică, Bucureşti.
- Petrovici 1935:** E. Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, Bucureşti.
- Radan 1996:** M. N. Radan, *Lexicul carașovean în ALR*, „Probleme de filologie slavă“ (Studii, articole, prelegeri), IV, Tipografia Universităţii de Vest din Timișoara, Timișoara, стр. 137–148.
- Radan 2000:** M. N. Radan, *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*, Uniunea Sârbilor din România · Anthropos, Timișoara.
- Radan 2000/1:** M. N. Radan, *Potomci Karaševaka u jugoslovenskom Banatu*, „*Romanoslavica*“ (Extras), XXXVI, Editura Universităţii din Bucureşti, стр. 42–46.

- Skok I–III** – P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, knj. I (A – J), Zagreb, 1971; knj. II (K – poni), Zagreb, 1972; knj. III (poni – Ž), Zagreb, 1973.
- Станишић 1995**: В. Станишић, *Српско-албански језички односи*, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања 59, Београд.
- Труб 1959**: О. Н. Трубачев, *История славянских терминов родства*, Издательство Академий Наук СССР.

ОПШТА ЛИТЕРАТУРА

- В. Веску, *Румунске лексичке позајмице у српскохрватском језику*, Београдски универзитет, Анали Филолошког факултета, св. 12, година 1976, Београд, 1976, стр. 565–581.
- *** *Етимолошки речник српског језика*, св. 1-2, САНУ, Одељење језика и књижевности, Одбор за Етимолошки речник, Институт за српски језик САНУ, Етимолошки одсек, Београд, 2003, 2006.
- М. Фасмер, *Греческие заимствования в старославянском языке*, у: „Известия отделения русского языка и словесности Академии Наук“, XII, 1907, фасц. 2, стр. 197–289.
- Др В. Михајловић, *Грађа за речник страних речи у преддуковском периоду*, I том (А-Ј), Институт за лингвистику у Новом Саду, Нови сад, 1972; II том (М-Ш), Институт за лингвистику у Новом Саду, Нови сад, 1974.
- Др И. Поповић, *Историја српскохрватског језика*, Матица српска [Нови Сад, 1955].
- *** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. I–XVII, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–2006.
- *** *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. I–VI, Матица српска (• Матица хрватска), Нови Сад (• Загреб), 1967–1976.
- С. Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 3, Београд, 2006.
- М. Томић, *Катрашевици и њихов језик (Carașovenii și limba lor)*, Cartea Universitară, București, 2007.
- I. Birta, *Karășevci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*, Bukurešt, 1993.
- Al. Ciogănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Editura SAECULUM I. O., București, 2007.
- I. Coteanu, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1981.
- *** *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975.
- *** *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române 1374-1600*, Institutul de Lingvistică din București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1981.

- G. Giuglea, *Cuvinte românești și romanice. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- *** *Istoria limbii române*, II, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969.
- H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966.
- Gh. Mihăilă, *Cultură și literatură română veche în context european. Studii și texte*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.
- Gh. Mihăilă, *Langue et culture roumaines dans l'espace sud-est européen • Русский язык и культура в юго-восточной Европе*, Editura Academiei Române, București, 2001.
- Recensământul populației și al locuințelor – 18 martie 2002*, vol. I-IV, Institutul de Statistică, București, 2003.
- Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, Editura pentru Literatură, 1968.

Mihai N. Radan

LE LEXIQUE ARCHAÏQUE DES DIALECTES DE CARASOVA – SOURCE POUR UNE DÉTERMINATION PLUS PRÉCISE DE L'ORIGINE ET DE L'ANCIENNETÉ DES HABITANS DE CARASOVA DANS BANAT

(Résumé)

L'objet de la recherche est constitué par le lexique archaïque des dialectes de Carasova. Nous présenterons et analyserons du riche matériel lexical dont nous disposons seulement quelques archaïsmes lexicaux, ceux qui sont spécifiques exclusivement à ces dialectes, mais aussi ceux qui sont communs aux autres dialectes serbes. Le corpus de matériel lexical choisi pour cette étude est représenté surtout par les *archaïsmes lexicaux slaves*, la plupart d'entre eux hérités et conservés des dialectes de Carasova du fond lexical paléoslave, et une autre part est entrée de nouveau dans les dialectes, le plus probablement, par leur emprunt des dialectes roumains, mais aussi des archaïsmes lexicaux de la sous-couche balkanique (non slave).

Les buts de cette recherche consiste à mettre en évidence l'existence d'un important fond lexical archaïque, puis essayer d'établir auquel aire dialectal serbe appartiennent les dialectes de Carasova ou avec lesquels ils ont les plus nombreux points communs (l'origine des dialectes de Carasova) et apporter de nouvelles précisions sur l'ancienneté des habitants de Carasova en Banat. Un autre but serait celui d'établir dans quelle mesure la position périphérique de ces dialectes et leur état multiséculaire d'isolement par rapport aux autres dialectes slaves ont contribué à conserver le lexique archaïque. L'étude désire aussi être une modeste contribution pour la connaissance et la reconstruction du fond lexical paléoslave et de l'ancienne culture matérielle et spirituelle slave.

Жарко Бошњаковић
Нови Сад

СИГНАЛИ ЗА РАШЧЛАЊАВАЊЕ ДИЈАЛЕКАТСКОГ ТЕКСТА

У раду се анализира један аспект текстуално-прагматичне карактеристике дијалекатског текста. Наиме, указује се на инвентар и структуру језичких средстава којима се сигнализира почетак нове теме (Ја сам ЈМ и говорићу о мом завичају/ Па да ти кажем овако), њен завршетак (Ето, то је тако било; и тако смо ту претерали за сина; Е, сад шта још имамо? ја сам испричала) и отварање друге (Е, сад шта се даље десило; ма, са ће да ти причају овај циркус; Е, после кад је било за унука), као и жеља да се оконча разговор (Па сад немам више шта). Истакнута је и нужност да теренски истраживач води рачуна о овим лингвистичким али и нелингвистичким сигнаlima које шаље информатор како не би дошло до застоја или прекида комуникације. Будући истраживачи народних говора требало би да воде рачуна о томе да текст који објављују не буде само потврда граматичког или лексичког описа, већ да њега могу анализирати, етнолингвисти, етнографи и др.

Увод

1.1. На некадашњем заједничком српскохрватском језичком простору обично су разговорни (Половина 1987, Савић и Половина 1989) и стандардни језик (Силић 1984, Велчић 1987, Половина 1999, Милорадовић 2008) били предмет текстуално-прагматичне анализе. Сличним анализама бавили су се и наши етнолингвисти (Сикимић 2004, Илић 2007). Међутим, дијалекатски текстови у овом погледу нису привлачили пажњу лингвиста. Један од битних разлога свакако лежи у чињеници да они нису транскрибовани по принципима који се примењују у корпусу разговорног језика (Половина и Савић 1989: 51–74). Дијалектолози објављују текстове да би дали граматичку слику једног говора/дијалекта и при том у транскриптима примењују стандардни правопис. Дакле, уобичајено је да се тачкама издвајају реченице и запетама поједине целине у њима. Увлачењем реда маркирају се пасуси и ретко се већим целинама или појединим темама одређују наслови (Бошњаковић 2005 и 2008). У њима се не обележава реченична интонација, али се (цртама) мар-

кирају акценатске целине са еклитикама и проклитикама. У дијалекатским транскриптима обично се изоставља: лош почетак, уходавање у разговор, исправљање, понављање, оклевање употреба поштапалица, дужа или краћа пауза, испитивачево питање, преклапање или упадање у реч информатору. Приликом објављивања нових дијалекатских текстова о свему овоме требало би водити рачуна како би они били корисни за различите профиле лингвиста, али и за етнологе, антропологе, културологе и др.

1.2. Сваки разговор поред јасне лингвистичке и текстуално-прагматичке границе почетка и краја одликује се и унутрашњом структуром тематског везивања (Половина 1989: 33). Лингвистика текста углавном се бавила структуром пасуса, његовом интер и интракохезијом (Половина 1987), а ретко структурирањем макротекста (Половина 1999: 221–245). Тако нпр. у старословенским текстовима *Савина књига* користи се цео систем сигнала за рашчлањавање: речи, уводне формуле, бројеви, орнаменти, боје, пунктуационе фигуре (Дограмаџијева 1990). У савременијим текстовима, као што је *Петријин венац* издвајају се четири нивоа: 1) наслов књиге; 2) наслови поглавља; 3) делови поглавља обележени као први део, други део, трећи део и 4) делови поглавља обележени бројевима (Половина 1999: 228). У структурирању књижевног дела пресудну реч има писац. Међутим, за дијалекатски дискурс тек би требало утврдити утицај испитивача и информатора на његову структуру. На основу досадашњег начина његове презентације то ће бити скоро немогуће, будући да је испитивачев текст изостављан у транскрипцији. За очекивање је да ће елоквентнији информатор у значајној мери обликовати структуру текста. Велика је срећа и захвалност срести такве говорнике, те их никако не би требало прекидати у првим интервјуима. Касније би требало обрадити и оне теме које смо планирали. Вешт и искусан испитивач, уз добро конципиран етнодијалекатски упитник, у знатној мери ће квалитативно и квантитативно осмислити макротекст. Међутим, остаје тек да се утврде његове границе, међе и структура. Дакле, треба видети да ли је он омеђен идиолектом, територијом, заједничком темом (*Живот на селу некад и сад*), које су његове медиоструктуре: а) конкретне теме (што би евентуално одговарало поглављима у књизи), б) подтеме (евентуално еквиваленти пасусима), в) искази и сл.

1.3. Јасно је да је сваки разговор, па и онај за прикупљање дијалекатске грађе, ограничен простором и временом и да има свој почетак и крај. На успешан почетак и завршетак комуникације утиче безброј психолошких, друштвених и лингвистичких фактора. У овом раду, на основу неких објављених дијалекатских текстова (Бошњаковић 2005 и 2008, Секулић 1981), али и оних које смо само транскрибовали,¹ покушаћемо да утврдимо лексичку и синтаксичку структуру почетка и завршетка комплетног разговора с једним информатором, као и начине на који се повезују и завршавају поједине теме и/ли пасуси. Списак дијалекатских текстова / макротекст условљен је

¹ Главнину корпуса чини моја грађа снимљена у разним пунктовима југоисточног Баната и Смедеревског Подунавља, али и транскрипти које су урадили поједини студенти у оквиру својих студијских обавеза.

мрежом пунктова и бројем информатора. Њихов почетак углавном формира испитивач. Након уобичајених поздравних реплика са чисто фатичким значењем (*Добар дан – Добар дан / Помаже Бог – Бог ти помого*) следе формуле типа *Како сте? Како здравље*, на које старији информатори обично не дају конвенционалне одговоре (*Добро сам, Како сте ви*) већ углавном започињу опис реалног стања. Потом следи представљање испитивача (*Зовем се ХУ / Живим у Х / Радим на факултету / Предајем српски језик*) и циља његове посете (*Интересује ме како се некада живело у вашем селу, какви су били обичаји*). Испитивач образлаже и потребу снимања њихове приче: *Пошто не могу све запамтити што ћу чути од вас, ја бих волео да то и снимим, ако вам то не смета*. Нажалост, морамо рећи да ни у једном дијалекатском тексту нису забележени ови почетни пасуси разговора, а ми смо их реконструисали на основу дугогодишњег бављења теренским истраживањима.

1.4. Након добијања сагласности од информатора започиње снимање. Обично испитивач лоцира место снимања (*Добро, ово је Велика Крсна, је л да?*) и учеснике. Наиме, он тражи од информатора да кажу име и презиме, за жене и девојачко, место и годину рођења: *А кад сте рођени и како се зовете? / Нада се ја зовем. Надежда се зовем право. / А презиме? Презивате се... / Сад се презивам Спасић. / Аха. / А презивала сам се Миладиновић док сам била девојка. / Јесте овде рођени? / Да, ту у село.*

1.5. Испитивач такође завршава разговор захваљујућем информаторима и истицањем чињенице да су му много помогли и да су били извршни саговорници, те да ће им послати књигу кад изађе. Нажалост и овај део се не снима, будући да су предвиђене траке већ наснимљене и да се то саопштава при поласку. Дакле, наведени елементи би условно чинили границе дијалекатског макротекста. Међутим, ми ћемо се бавити његовим медиоструктурама, тј. појединим темама у њему.

Почетак разговора

2.0. Централни део разговора с информатором везан је за одређене теме. У почетку, да би утврдио о чему информатор најрадије жели да разговара, испитивач обично понуди уопштеније теме (*И како је некад било? Чег се сећате из вашег детињства? Како сте живели и тако то*) или широку лепезу конкретнијих подтема (*Е, добро. Е, сад ви мени причајте како је то некад било, прошевина, свадба, кола, прела, ткање, Божић, Ускрс, о томе ми причајте*). Потом, се испитивач труди да логичким редом обради сваку од тема. Различите су реакције информатора на ове испитивачеве стимулусе.

2.1. Информатор у иницијалном исказу обично користи више језичких средстава с инкоативним значењем. Према првој речи коју употребе можемо их поделити у следеће групе:

а) Партикула с адвербима и катафорама: *Како се жито некад радило? Испричајте ми то. Па добро. Ето тако, с јесени кад се кукуруз обере, ми*

одма пооремо... На овај начин информатор је пристао да разговара о предложеној теми.

б) Партикула с перформативним глаголом и катафоричком речју: **Па да ти кажем овако**, сине, мени је изгледа данас теже него ондак / **Па ћу ти причам ја** како је то.

в) Партикула с поновљеним питањем у целини или делимично: *А има у башту сејете?* **Па, сејемо**: кромпир, лука, барут... / *Колико је свадба трајала?* **Па, свадба је трајала** / *Шта сте ви радили у кући кад сте се удале?* **Па ја сам радила у кучу...**

Која су старинска јела и како се кувају? **Па старинска јела** (са испуштањем копуле су), кувало се пре на саџак.

Какав је био посао око винограда? Ајде ми то испричајте. / **Па има посла**. Како. **Прво тако то изрињемо, а у јесен...** Дакле, информатор након уопштене констатације даје и њену амплификацију.

д) Партикула с катафором и углавном поновљеним питањем, као уопштеним одговором након којег следи егземплификација: *Шта сте још као деца радили?* **Па ето шта смо радили**. Ми ко деца цео дан чувамо ту стоку... / *Како сте рат преживели?* **Па ето како** (уз елидовање смо преживели). Мучили смо се... / *А како сте се узели са вашим мужем?* **Па ето како смо се узели**. (уз поновљене две катафоре) *То смо се тако узели..* / *Како сте живели?* **Па ето како сам живео...** / *А како сте ви рат провели?* **Па, како? Ето тако**. Ја сам била на прво место у Друговац / *Како сте се удале ај ми то причајте.* **Па како, ето**. (с измењеним редом речи катафора и изостављањем тако) *Он је био тамо у иностранству...* / *А како се сир прави овде?* **Па сир се прави... ето**, помуземо краву ујутру... (овде је с диспозицијом катафоре). *Да ли се сећате нечега из Другог светског рата?* **Па ето сећам се** кат су биле Швабе, како је...

На основу примера видимо да катафоре имају углавном устаљен редослед на **ето како**, а изузетно на **како, ето**. Забележен је и пример са диспозицијом катафоре на **сир се прави ...ето**.

ђ) Партикула с катафорама: **Па ето та слана торта**, то је, испече се три коре / *Како се жито некад радило?* Испричајте ми то. Па добро. **Ето тако**, с јесени кад се кукуруз обере, ми одма пооремо... / *Како је то било?* **Па ето**, ми смо остали мали... / *А како су бабе некад лечиле децу?* **Па тако** видиш, ако је ту боли дете... / *А како сте под вршник пекли леба?* / **Па тако** видиш ти, угрејемо, угрејемо, имамо ватриште...

е) Катафоре са глаголима говорења: **Овако да кажем**. Ми много на селу нисмо прописни... / **Ето да ти кажем**.

ж) Реторска питања и уопштен одговор с катафорама: *Е, како, ајде ми опричајте* / **Како? Ево како**. За Божић се спрема печеница... / *Јел, деда, како сте жито радили некад?* Причајте ми то. / **Како? Тако** лепо. Сејало се руком...

з) Информаторов исказ се везује за најмаркантније речи из питања: *Јесте славили Божић?* / **Славили**, како да не! Какав је обичај за Божић? *Како се славило?* / **Па како, знаш како**. **Каки е обичај**. Умеси се колач...

2.3. На снимању казивања ученика једне основне школе у Банату испитивач их је (колективно) замолио да се представе и испричају један догађај/ доживљај из њиховог живота. Сви ученици су започињали своја причања исказом (*Ја се зовем ХУ*). Узрост су одређивали бројем година (*Имам тринајст година*) или разредом у који иду (*Идем у шести разред основне школе*). Своје казивање најавили су глаголима говорења у аналитичком (*Ја ћу да причам доживљај са купања из Беле Цркве / Ја ћу вам испричати када смо ишли на море са наставником Д*) и ређе у простом футуру (*Ја сам ЈМ и говорићу о мом завичају*). Неколико њих је употребило темпорални актуализатор *сад* испред којег се може јавити катафорички (*Ето, са ћу да причам о мачки*) или адверсативни конектор (*А сад да вам причам*), као и подстицајна партикула (*Ајде, са ћу песмицу*), при чему је овде елидован глагол *рецитовати*. Сличну конструкцију смо забележили и у говору једног старог информатора из Долова (*А са ћу једну песму од задруге да вам одрецитујем и ту ће бити крај. Ево та песма како изгледа*). Будући да је након уводне реплике најавио крај разговора (*и ту ће бити крај*), уследила је нова најав са катафоричким конектором (*ево*).

2.4. У појединим транскриптима очигледна је техника којом се служио испитивач. Најпре је информаторима све објашњено шта се од њих очекује и потом је укључен диктафон, на шта су они реаговали овако: *Да говорим? Ја се зовем КИ / Могу сад? Ја се зовем / Овако. Ја сам рођена 1929. године. / Опет ја* (ред на њега, ђаци) *Добро. Овако. Једно јутро / Ево, овако. Ја сам ВЗ...*

2.5. Код неколицине информатора забележени су и искази којима се експликује ингресивност причања: *Прво ја... Прво од мене да почнем. Оно што ја знам, а за други и не знам / Да почнемо од Туциндана / Што се тиче пољопривредни радова, да почнем од жита / Е, сад, ако ве интересује от почетка како, како се почело, живело и шта се радило / Е, сад, ми као ђаци после, то треба от почетка да причам, али ја не знам шта вас највише интересује, има много ја да причам.*

2.6. На основу наведене анализе можемо констатовати да се користи велики број језичких сигнала којима се указује на почетак исказа. Међу њима је веома фреквентна партикула *па* која је увек испред свих осталих средстава. Она је уочена углавном у исказима старијих информатора. Затим следе катафоре *ето, ево, овако, тако*. *Ето* је знатно чешће од *ево* вероватно због дијалошке форме разговора (*ето да ти кажем*). Оно се среће у конструкцијама типа *ето како, ето тако*. Спорадично су забележене и конструкције *ево како, ево овако*, којима се сугерише блискост момента изношења чињеница у исказу. Зависно од начина елицитације (редом снимани искази ученика) уочено је чешће јављање глагола говорења у футуру или ређе у презенту: *ја ћу вам испричати, ја ћу да причам, говорићу, да вам причам, да говорим*. У говору старијих информатора ови перформативи су ређи: *да ти кажем, па ћу ти причам*. Нису ретка ни реторска питања након којих следи уопштен одговор, а затим његова егземплификација: *Јел, деда, како сте жито радили некад? Причајте ми то. / Како? Тако лепо. Сејало се руком. Чињеница је да се наведена средства обично комбинују А како сте ви рат провели? Па, како? Ето тако. Ја сам била на прво место у Друговац.*

Наставак разговора

3.1. Наставак разговора информатори сигнализују већим бројем различитих лексичко-синтаксичких средстава:

3.2. У прву групу могли бисмо сврстати исказе у којима различитим типовима предиката указује на наставак казивања: *наставити*, (*следи*) *наставак*, *прећи на друго*, *ићи на то*, *ићи даље*, *долазити*. Уз њих се обично јављају временски актуализатори типа *сад* (најчешће) и *после*, *ондак* (ретко). Обично саставним (*и*) и супротним (*али*, *него*) везницима, али и партикулом *е* везују се за претходне исказе: ***Са да наставимо око Божића. / И ето тако ти, мој лепо дико, и после да ти понаставим за овога / Са да пређем на друго, завршићемо о Божићу. ... Платио сам ја то све, знаш и деца. Е, сад то је земљиште отишло*** (закључак), ***али сад наставак. Појавили се*** (*комунисти*) / ***Него да идемо на то / И сад*** (*идемо*) ***даље / Е, сад идемо даље / Е, ондак долази***: *у школи сам ишо...*

3.3. Временски актуализатори (*сад*, *онда*) уз разне констатације често се срећу с партикулом *е*, али и без ње, нарочито приликом набрајања:

Е, сад у питању је сат куј ће д узне ту. Имали ту многи... / Е, сад, многи су ме и напали... / Е, сад, ми као ћаци после смо...;

Е, онда... умро стриц... / Онда (*имаш*) *ташке са сиром... Онда* (*имаш*) *оне од кромпира. ... Онда* (*имаш*) *исто онај ролат од кекса.*

3.4. У посебну групу сврстали бисмо примере у којима се уместо констатације јавља питање праћено партикулом *е/хе*, темпоралним актуализатором (*сад*, *после*), неким прилогом (*још*, *друго*), саставним (*и*) или супротним везником (*а*, *али*): ***Е, сад шта још имамо? / Е, сад, шта се даље десило. / Е, сад шта? / Е, после...***

Е, шта је било даље после? / Е, шта се даље развијало?

И сад, шта ће сад да с уради сас тим?

Е, то је сад завршено с те стране, знаш, али, шта има сад унутра да се ради? / А шта ће да буде даље?

Да буде да оно што зарадимо да то буде наше... Хе, али шта се десило.

И шта треба још да причам? / И шта још (са редукцијом реченичних чланова)? *Шта ве интересује још? / Шта да вам друго кажем? / Па, продали они, ал не мож д осигурају. Шта ће сад да радимо? / Шта сад да радимо ми?*

3.5. У следећим случајевима информатор не најављује само нову тему, већ успоставља и интеракцију са испитивачем, тј. побуђује његову већу пажњу, користећи углавном глаголске облике и партикуле:

- а) да + презент: ***Да видиш чудо и ово*** (како данас стављају дарове на мртваце)
- б) везник + императив + да + презент: ***И чекај да видиш / И чекај да ти кажем.***
- в) узвик + речца + императив: ***Е па гледај. Ја кат сам дошла за мојега чичу...***
- г) императив (партикула): ***Гле, ја сам имала вунене сукње тринајс...***

3.6. Посебан тип започињања нових тема инициран је накнадним при/под/сећањем на оно што је пропуштено, што се сигнализује:

- а) катафором (*то*) и негираним перфектом глагола говорења уз употребу адверба *још*: ***То вам још нисам казо*** да, кад ми... / ***Још и то вам нисам напомено***.
- б) узвиком, катафором и негираним префектом глагола говорења: ***Е нисам ти то казала кат се вечера...***
- в) негираним перфектом глагола говорења везником и катафором: Унук подсећа баку на једну причу, а она одговара: ***Прво ћу ово да му причам. Нисам му испричала и за ово.***
- г) везником, катафором и глаголом говорења у футуру: ***И то ћу да ти причам.***

3.7. На основу анализе видимо да се наставак разговора сигнализира исто великим бројем лексичко-синтаксичких средстава, која се разликују у односу на за почетак комуникације. Тако изостаје партикула *па*, а јавља се узвик *е*. Затим се не јављају катафоре типа *ето*, *ево*, *овако*, *тако*. Чести су темпорални актуализатори *сад* за најаву новог и *онда* за набрајање, као и адверби *још* и *даље*. Ту су и различити типови предиката са значењем 'наставити разговор', 'прећи на другу тему' и 'ићи даље'. Обично се императивом (*гледај*, *гле*, *чекај*) и да + презентом (*да видиш*) започиње нова тема, али и скреће пажња саговорника на њу. Глаголима говорења у негираном перфекту (*нисам казо*, *нисам напомено*, *нисам му испричала*), деиктичким конектором (*то*) и адвербом (*још*) изражава се жеља да се исприча оно чега се сетио информатор.

Завршетак разговора

4.1. Завршетак разговора сигнализује већи број лексичко-синтаксичких средстава:

а) Тако се у исказима могу наћи катафоре (*ево*, *ето*), анафоре (*ово*, *то*, *тако*), квантификатор (*све*) и предикати којим се износи констатација: ***Ето, то је било најсмешније, а ето, смешно од тога ми је још и то / Ето то гајимо. / Ето све то*** (живину) ***имам. / Ето, то је тако било. / Ето, то*** (се прави) ***од јаја. / Ето, то смо тако јели*** (за Ускрс) / ***Ето, тако је то време дошло. / Ето, тако смо се ми играли кат смо били мали / Ето, то је тако пре било. / Били кревети, сламарице, ткани јастуци, ете то је било.*** Будући да се ради о живом говору преточеном у текст, уочена је цела скала редуковања исказа: ***Ето, то ти је то > Ето, то > Ето.***

б) Уз сва наведена језичка средства највећи број примера везником и остварује везу и с оним што је претходно изнесено: ***И тако је то пролазило, знаш. И данас то тако пролази. / И тако се служи чорба. / И ето тако, гурамо. / И тако ето пролазе дани / Чувам кућу, и ето тако, понеки кауч***

неком урадим... / **И ето, шта да радиш** (што млади не праве литију куда је некад ишла) / **И ето тако, био тај обичај лепо.** (Божих) / **И тако сам ја провео мој зимски распуст.** / **И тако смо то сејали жито.** / **И тако се вршило.** / **И тако се радило.** / **И тако смо се мучили, радили.** / **И тако ти, дико моја, твоја бака проишла.** / **И тако ти је, мој сине, било.** / **И тако је он добио паре тамо доста.** / **И тако је то после завршено, после рат.** / **И ето, то толико.** / **И, ето. То смо се тако пре играли.**

И овде срећемо редукције устаљених исказа: *И ето тако ти је то.* > *И ето тако то,* синко, > *И тако то.* > *И ето тако,* синко (изузетно често). Може се мењати и ред речи у исказу: *И тако. То тако било. Тако то било време.*

в) У посебну групу примера могли бисмо издвојити оне у којима се поред свих наведених средстава јављају и префигирани глаголи (говорења) у прошлом времену: *И ето, ја шта знам, ја сам о мојим животу испричала.* / *И, ето ти, и шта ... Ја сам ти испричала што сам знала.* / *И, ето. Ја ти исприча пуно.* / *Ево, ово сат сам завршио, то је то.*

г) Као и у сигналимa за наставак разговора и овде се уз сва наведена средства јавља и партикула *е*: **Е, то ти је све** (што се прави) *од млека.* / **Е, са то** (куљу/качамак) *више не праву.* / **Е, то је папула.** / **Е, то ти та домаћа ракија.** / **Е, тако.** / **Е, тако смо славили Божих,** *ел ти кажем, богато као кат се спрема за славу.* / **Е, тако је пре играње било.** / **Е, тако је се то дешавало.**

д) Анафорски конектори могу се јавити и без везника и партикула: **То је све било и прошло** / **То је све.** Зх / **То су кнедле од џигерице, врло лепе.** / **То се прави за Нову годину.** / **То је славски колач који се реже кад је слава.** / **То су салчићи.** / **То је тако било за Божих.** / **Тако сам ја провео Нову годину и Божих.** / **Тако се пре то радило, то мутење млеко.** / **Тако пре то се носило** / **Тако је било докле год није се после развило више.**

Све тако е то било у старо доба, а сад је друго и друго. То није имало..

4.2. У говору једне старе жене из Петријева овим срдствима се не завршава разговор, већ она њима потврђује оно што казује у оквиру исте теме: *Мајка није за нас питала, да нас школује, да нас спреми, да нам да као што је било некада. Трпели смо, ете тако, кад нисмо имали мајку.* / *И кад је дошо ту, ја сирота, он сирота, па смо се узели, ете тако.* *Није био далеко, преко пута ома.* / *Чувала и стоку и радила, терали ме да копам иако сам ишла у школу.* **Е(т) тако.** *Да, копала сам кукуруз, па дошо онај се звао, овај надзорник... / Можете да радите? Па, колико могу, толико помогнем, ето тако.* *Ник не може уради што не може.* / *Обавезно ћеркама сам ткала и једном и другом и ето тако.* *А тежину нисам, нисмо ни сејали... / Дођемо кући после предемо, плетемо прслуци, џемпери и тако то, чарапе, старијима људима плетемо.*

4.3. Информатори су развили систем синтаксичких конструкција с различитим глаголима сазнања (*знати, памтити, сетити се, заборавити*) како би испитивачу дали до знања да желе да избегну одговор или да нису расположени за даљу конверзацију.

а) То се може постићи употребом глагола *знати* у исказу у којем се испитивачу преноси изненађење и чуђење због интересовања за нешто што се давно десило: *Добро, причајте ви мени баба како сте се ви удали. Хо, хеј, ди знам како је то било, одавно, бре!* / уп. и **Шта знам да причам! Па шта друго. Не знам шта друго да ти причам.** / *Шта је било било и прошло.* / *И, ето. То смо се тако пре играли. није као сад. Шта друго знам да ви...* / **Нема шта друго. Не могу да се сетим.**

б) Међутим, употребом негиране форме глагола *знати* уз блокиран презент (да кажем / да причам) или инфинитив (*причати*), информатори експлицитно поручују да ће ускратити саговорника за ту информацију: *Баба, како је било за време рата? Е, то не знам да ти кажем / Ди сте били? Ту смо били, али то не знам да ти кажем о тај рат / Не знам шта друго да ти причам / И тако, не знам, даље вам не знам ништа причати јел, то што сам знао, то сам вам реко, јел.*

в) Одсуство емпирије може бити озбиљан разлог да информатор ускрати информацију испитивачу: *А чули сте? Чули смо то некад, каже, донесу па као у, мету велико онако камару, па после поред ту коњи, теру онако, ал ја то нисам радила, не знам баш како.*

г) Исти ефекат на испитивача имаће и чињеница да информатор нешто не памти, јер у његово време то није било више актуелно: *А је л било некад на коњима да се врло? Е, то је некад било, ал ја то не пантим.*

д) Услед заборав, информатор асидентским синтаксичким конструкцијама узрочног и супротног значења експлицитно и имплицитно поручује да ће изостати информација: *То не могу да ти кажем, то сам заборавила ја, злато моје / Па чега се овако највише сећате из младости ваше? / Кад сам знала, ја сам причала, сад сам заборавила.* / уп. и **Не могу да се сетим.**

ђ) Одговор се може избећи изношењем констатације да је нешто исто као некад: *Јел, а за Ускрс шта се спремамо? / Па ето, као и сад, исто.*

е) Информатори могу бити и експлицитнији у жељи да заврше комуникацију с испитивачем: *Ви се сећајте шта имате, ја шта знам, ја ћу да кажем. / Сад, не знам шта би више имао. Ел доста? / И, ето. То тако и ништа више. / Уз инат не знам да причам, да лажем н умем. / Море, било је опасно, брате, шта има. Да не да Бог да се не поврне више никада рат. И готово. / И немам више шта да ти причам, оно што пантим. / А са ћу једну песму од задруге да вам одрецитујем и ту ће бити крај. / Крај* (Тиме је један ученик завршио своје казивање).

4.4. У исказу којим се најављује завршетак комуникације такође се комбинују лексичко-синтаксичка средства (*и ето, то толико / е, тако се то дешавало*). Испред катафора и анафора често се среће везник *и* или речца *е*. Завршетак разговора сигнализиран је и перфектом или аористом префигираних глагола говорења (*ја сам испричала / ја ти исприча пуно*). Избегавање одговора се исто сигнализује низом синтаксичких конструкција (*ди знам како је то било / шта знам да причам / е, то не знам да ти кажем / ал ја то не пантим / не могу да се сетим / и немам више шта да ти кажем; уп. и готово / крај*).

Веома је важно да испитивач народних говора води рачуна о свим овим сигналимa како би се комуникација одвијала успешно и без дужих пауза.

Закључак

5.1 На основу свега изнесеног можемо закључити да се почетак, наставак и завршетак одређене медиоструктуре (подтеме) најчешће сигнализује удруживањем различитих лексичко-синтаксичких средстава. Речце *на* и *(х)е* увек се јављају на апсолутном почетку, при чему се прва среће само као сигнал почетка разговора, а друга у остала два случаја. Партикула *на* се везује углавном за језик старијих информатора. Катафоре односно анафоре (*ето, ево, тако, овако*) једино се не јављају у исказима којима се најављује наставак разговора, док је конструкција *и ето тако ти је то* веома чест сигнал за завршетак разговора. Овом конструкцијом, која је упућена саговорнику (*ти*) можемо објаснити и чешћу употребу *ето, тако, то* од *ево, вако, ово*.

5.2. Наставак разговора се сигнализира темпоралним актуализатором *сад* приликом најаве нове теме и *онда* за набрајање. Адвербима *још* и *даље* жели се додати нешто казаноме и продужити разговор.

5.3.1. У сва три случаја рашчлањивања текста користе се перформативни глаголи. Почетак разговора углавном се сигнализира футуrom и презентом глагола говорења (*ја ћу вам испричати, ја ћу да причам, говорићу, на ћу ти причам; да ти кажем, да вам причам, да говорим*). Ове форме су нешто чешће у језику ученика, на шта је утицао начин елицитације. Наиме, они су снимани у учioniци и сваки ученик је најавио о чему ће говорити.

5.3.2. Нешто је већи број глаголских облика којима се сигнализира наставак разговора. Ту су различити типови предиката са значењем 'наставити разговор', 'прећи на другу тему' и 'ићи даље'. Обично се императивом (*гледај, гле, чекај*) и да + презентом (*да видиш*) започиње нова тема, али и скреће пажња саговорника на њу. Глаголима говорења у негираном перфекту (*нисам казо, нисам напомено, нисам му испричала*), деиктичким конектором (*то*) и адвербом (*још*) изражава се жеља да се исприча оно чега се сетио информатор.

5.3.3. Завршетак разговора сигнализиран је и перфектом или аористом префигираних глагола говорења (*ја сам испричала / ја ти исприча пуно*). Избегавање одговора се исто сигнализује низом синтаксичких конструкција (*ди знам како је то било / шта знам да причам / е, то не знам да ти кажем / ал ја то не пантим / не могу да се сетим / и немам више шта да ти кажем; уп. и готово / крај*).

5.4. Нису ретка ни реторска питања након којих следи уопштен одговор, а потом егземплификација: *Јел, деда, како сте жито радили некад? Причајте ми то. / Како? Тако лепо. Сејало се руком. Чињеница је да се наведена средства обично комбинују А како сте ви рат провели? Па, како? Ето тако. Ја сам била на прво место у Друговац.*

Кључне речи: дијалекатски текст, текстуално-прагматичка анализа, лексичко-синтаксичка средства / сигнали за почетак, наставак и крај разговора.

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић 2004:** Недељко Богдановић, Проучавање културе и језика (Методолшка питања. Скица.), *Етно-културолошки зборник*, књига IX, Сврљиг: 97–102
- Бошњаковић 2005:** Жарко Бошњаковић, Дијалекатски текстови из Батовца (код Пожаревца), *Прилози проучавању језика* 36, Нови Сад: Одсек за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду, 235–268.
- Бошњаковић 2008:** Жарко Бошњаковић, Фонетске особине говора источне Шумадије, *Српски дијалектолошки зборник* LV, Београд: САНУ и Институт за српски језик, 320 стр.
- Велчић 1987:** Mirna Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Дограмацијева 1990:** Екатарина. Дограмаджиева, Разграничителни сигнали за текстовото деление в Савина книга, *Български език*, Орган на Института за български език при Българската академия на науките, София: 425–428.
- Елезовић 1932/1935:** Глиша Елезовић, Речник косовско-метохијског дијалекта, *Српски дијалектолошки зборник* IV и V, Београд.
- Златковић 2004:** Драгољуб Златковић, О колективном знању: Од казивача до систематизације и публикавања, *Етно-културолошки зборник*, књ. IX, Сврљиг: 163–166.
- Илић 2007:** Марија Илић, Фолклорна анегдота: између индивидуалног и колективног. теренска истраживања Срба у Медини (Мађарска), *Гласник Етнографског института* LV/1, 217–232.
- Милорадовић 2008:** Софија Милорадовић, Једно могуће читање Петријиног венца или књижевно дело као етнодијалекатски текст, *Слике културе некад и сад. 60 година Етнографског института САНУ. Зборник Етнографског института САНУ* 24, Београд: 223–236.
- Остин 1994:** Dž. L. Ostin, *Kako delovati rečima. Predavanja na Harvardu 1955. godine*, Novi Sad: Matica srpska.
- Плотникова 1996:** А. А. Плотникова, *Материалы для этнолингвистического изучения балканославянского ареала*, Российская академия наук, Институт славяноведения и балканистики, Москва.
- Половина 1987:** Vesna Polovina, Semantičke granice i меде на nivou makroteksta, *Leksičko-semantička kohezija u razgovornom jeziku*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd: 221–245.

- Половина 1993:** Весна Половина, Реформулација смисла у дискурсу и језички нивои, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, МСЦ, Београд, Нови Сад, Тршић, 10 – 15. 9. 1991. Београд: 110–117.
- Реметић 1986:** Слободан Реметић, Дијалекатски текстови из Жабара код Тополе, *Српски дијалектолошки зборник XXXII*, Београд: 501–549.
- Савић и Половина 1989:** Svenka Savić i Vesna Polovina, *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Institut za južnoslovenske jezike Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Секулић 1981:** Невенка Секулић, Збирка дијалекатских текстова из Војводине, *Српски дијалектолошки зборник LV*, Београд: САНУ и Институт за српски језик, 107–303 + карта.
- Серл 1991:** Džon Serl, *Govorni činovi*, Beograd: Nolit
- Сикимић 2002:** Биљана Сикимић: От диалектног к етнодиалектному тексту, *Вопросы региональной лингвистики*, Волгоград: 30–40.
- Сикимић 2004:** Биљана Сикимић, Актуелна теренска истраживања дијаспоре: Срби у Мађарској, *Теме*, год. XXVIII, бр. 2, 847–858, Ниш (в. осталу литературу)
- Сикимић 2004а:** Биљана Сикимић, Тај тешко да гу има по књиге, *Избегличко Косово, Лицеум8*, Крагујевац: 31–69.
- Силић 1984:** Josip Silić, *Od rečenice do teksta (Teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva)*, Zagreb: SNL
- Ћирковић 2004:** Светлана Ћирковић, Мек љеб ко сунђер да једеш, *Избегличко Косово, Лицеум8*, Крагујевац: 85–108.

Žarko Bošnjaković

SIGNALS FOR SEGMENTATION OF A DIALECT TEXT

(Summary)

In this study itone is analysed one aspect of textual-pragmatic characteristics of a dialect text. Naimly, there is pointed out the inventory and the structure of linguistic resources, which are used to signal the beginning of a new topic (*Ја сам ЈМ и говорићу о мом завичају / Па да ти кажем овако.*), its end (*Ето, то је тако било; и тако смо ту претерали за сина; Е, сад шта још имамо? Ја сам испричала*), opening others (*Е, сад шта се даље десило; ма, са ће да ти причају овај циркус; Е, после кад је било за унука*), as well as a desire to finish a conversation (*Па сад немам више шта*). There is also pointed out a necessity for field worker to take care of these linguistic and extralinguistic signals which are sent by an informant in order to maintain communication. What future folk dialect researchers should know is that a text should not be a mere confirmation of grammatical and lexical description, but it should be in such form that it can be analysed by etnolinguists, ethnographs and others.

Вељко Брборић
Београд

НЕКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОСОБИНЕ ГОВОРА ИСТОЧНЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ ДАНАС

У раду ће бити речи о (дијалекатским) особинама једног дела говора у Источној Херцеговини. Наиме, у српском делу Херцеговине данас се налази само шест општина (Требиње, Љубиње, Билећа, Гацко, Невесиње и Берковићи), с веома малим бројем сеоског становништва. Даћемо неке дијалекатске особине говора у општини Љубиње. Сеоског становништва је врло мало, цела општина сада има око 4000 становника и проверили смо, још једном, који дијалекатски облици и изрази живе код сеоског становништва.

0. Увод

Свесни чињенице да говор Љубиња није посебно истраживан и описиван одлучили смо се да забележимо неке дијалекатске особине љубињског говора. Дијалектологијом се нисмо озбиљно бавили, ако се изузму нека ономастичка истраживања и дипломски рад објављен у *Ономатолошким прилозима IX* (Брборић 1988). Ипак, неколико пута смо обављали херцеговачка (завичајна), дијалектолошка и ономастичка истраживања, која су, за сада, необјављена. Овде смо се одлучили за неке дијалектолошке особине, настојећи забележити оне особине које се још могу срести (чути) код сеоског становништва.

Општина Љубиње спада у најмање општине бивше Југославије (4516 становника), од ње је, по резултатима пописа из 1981. године, у Босни и Херцеговини, била мања само општина Неум (4030 становника), а у Србији тако малих општина није било. Веће су и оне најмање, као што су Црна Трава (6.366 становника) и Трговиште (8.923). Иначе, ретке су општине испод 10.000, а Љубиње нема, нити је имало пре неколико деценија, ни 5.000 становника. Од свих општина у Херцеговини, само у Љубиње и Неум били испод 10.000 становника (Љубиње 4.500, Требиње 28.000, Билећа 13.000, Невесиње 19.000, Гацко 11.000, Чапљина 11.000, Груде 20.000, Читлук 16.000, Јаблани-

ца 12.000, Коњиц 43.000, Лиштица 28.000, Љубишки 30.000, Мостар 100.000, Неум 5.000, Посушје 18.000, Прозор 19.000, Столац 20.000). Ови подаци су из 1980. године и после ратних година, крајем двадесетог века, ситуација се озбиљно променила (Херцеговина 1980).¹

У табели 1 доносимо податке о броју становника из српских општина у Херцеговини, наводимо податке из: а) монографије *Херцеговина* (уз напомену о површини), б) пописа из 1981. година и в) процене колико данас (лето 2009. године) која општина има становника.²

ТАБЕЛА 1

општина	монографија	површина	попис 1981	данас (процена)
Билећа	13.000	633 км ²	13.199	13.000
Гацко	11.000	736 км ²	10.279	12.000
Невесиње	19.000	910 км ²	16.326	17.500
Љубиње	4.500	326 км ²	4.516	4.900
Требиње	28.000	1205 км ²	30.372	32.000

Љубиње се налази у средини источне (српске) Херцеговине на средокраћу пута између Требиња и Мостара, удаљеност је педесетак километара и од Требиња и од Мостара, мале је географске површине (326 квадратних км).

У монографији *Херцеговина* каже се да је Љубиње старо насеље и да се помиње још 1404. године као варошица и у турско доба одмаралиште каравана. (Херцеговина 1980).

1. Говор Херцеговине у дијалектолошким студијама

О језику Херцеговине писао је у неколико студија и радова Асим Пецо, пре пола века, али о специфичностима говора Љубиња у њима, може се рећи, није било посебно речи. Ево најзначајнијих студија:³

- Асим Пецо, *Мјесто централнохерцеговачког дијалекта међу осталим говорима данашње Херцеговине*, Јужнословенски филолог XXV, стр. 295–328, Београд, 1961–1962.
- Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗб, књига XIV, стр. 1–200, Београд, 1964.

¹ Са већинским српским становништвом, било је пет општина: Требиње, Љубиње, Билећа, Гацко и Невесиње. У новим околностима (последња деценија двадесетог века) формирана је и општина Берковићи. То је, заправо, део раније општине Столац, али онај део који је био настањен углавном српским становништвом.

² Процена је урађена на основу информације које су нам понудиле општинске власти, у лето 2009. године.

³ Асим Пецо је објавио и још неке студије о говору Херцеговине, али се оне односе на говор целе Херцеговине, већ само појединих херцеговачких села. Такве су студије *Акцент села Ортијеша* и *Говор села Буне* (Ортијеш и Буна су села у предграђу Мостара).

Асим Пецо даје дијалектолошку карту Херцеговине (у монографији *Говор источне Херцеговине*), на којој уопште нема Љубиња, што не можемо ни разумети ни објаснити. Истина, на тој карти се налазе два љубинска села (Убоско и Жрвањ). Он све говоре леве обале Неретве дели на говоре: Сјеверне Херцеговине, Источне Херцеговине, Централне Херцеговине и Западне Херцеговине. Љубиње се (иако га нема на карти) налази на граници Централне и Источне Херцеговине, тј. спада у гранични говор, што сазнајемо из текста и то је само делимично тачно.

У раду *Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине* А. Пецо овако види границу: „Граница овог говора могла би се повући нешто више изнад Бијелог Поља (више Мостара), испод Зијемаља и Подвележја, преко Рабине, Ротимље, Хргуда, Влаховића и Љубиња на Попово поље – између Равна и Завале, западно од Завале избија на републичку границу између НР Хрватске и НР Босне и НР Босне и Херцеговине. Одатле граница овог говора је у исто вријеме и граница између двију република до Габеле. Од Габеле граница централнохерцеговачког говора према западнохерцеговачком је ријека Неретва до више Бијелог Поља“ (Пецо 1961–1962: 295).

Овде морамо констатовати да је подела Асима Пеце непрецизна. Наиме, ако граница неког говора иде преко насељеног места, било оно село или град (овде су то Влаховићи и Љубиње), насељено место мора припадати једном говору, односно једном говорном типу. Дакле, у понуђеној подели граница иде преко Љубиња, а не види се којем типу говора припада Љубиње, као и говор љубињских села. Уз то вреди рећи да за неке тврдње Асима Пеце данас није могуће наћи потврду.

У поменутој монографији *Говор источне Херцеговине* од 65 пунктова (места) које А. Пецо наводи само је једно из Љубиња, док их за преостале општине има неупоредиво више: Билећа 13, Требиње 15, Невесиње 16, Гацко 17. То значи да је у истраживању коришћен само један информатор из Љубиња, а то није добро, јер се и за њега каже само – срез Љубиње.

Данас општине Љубиње има двадесетак села са бројним засеоцима: *Банчићи, Глеђевици, Вардуша, Мишљен, Обзир* (у дијалекту *Ќвзир*), *Пџирије, Пустипуси, Ранковци, Убоско, Влаховићи, Капавица, Крушевица, Жабица, Дубочица, Грабље, Градац, Крајпоље, Вођени, Ивица, Жрвањ и Кртиње*.

Три села, са својим засеоцима, језички се одвајају, када је посредни деклинација. То су Ивица, Жрвањ и Кртиње, ова три села представљају целину, наслањају се једно на друго и гранична су према Требињу и Билећи. Жрвањ и Кртиње су некада припадали Билећи, где је други тип деклинације (Ивица је увек била у саставу општине Љубиње), па мислимо да је то један од разлога. У ова три села данас живи мање од 200 становника.

Први опис говора овог дела Херцеговине сусрећемо пре стотину година. То је текст о језику у књизи Јевте Дедијера *Херцеговина*.⁴ Ваља знати да је

⁴ Овај кратак текст о језику написао је Обрен Ђурић-Козић, добар познавалац Љубиња с почетка двадесетог века: „Међу многобројним ваљаним сарадницима истицао се и дубином схва-

овај текст објављен 1909. године. „У делу Херцеговине између Далмације, Црне Горе и Неретве народ све три вере говори ијекавским дијалектом нашега језика, докле све што живи десно од Неретве говори дијалектом икавским. У првом крају даје се разликовати два говора: хумски и требињски, од којих први обухвата: љубињски, столачки, мостарски до Неретве и део невесињског котара. Требињски говор хвата требињски, билећки, гатачки и већи део невесињског котара. Заједничке су им особине: *дј* изговара се као *ђ* (*ђед, ђевер, ђевојка*), *тј* као *ћ* (*лећети, ћерати*), ма да не доследно (*тјеме, тјескоба, сутјеска, тјешити*), *сј* као средина између *с* и *ш*, којег писмена нема у нашој азбуци (*сјутра, сјеме, сјекира*), *зј* као средина између *з* и *ж* (*козји, зјати*), *цј* као *ћ* (*ћедило, ћепаница, Ћетко – Цејетко*). Код речи са завршетком *ст*, крајње се *т* не изговара (*кос, нос, свјетлос*), начин неодређени увек без крајњег *и* (*орат', копат', лећ'*), код речи које се почињу са *пш, пт, пс* и т. д., *п* се не изговара (*шеница, тица, чела, совати*).

Разлике су између та два говора: у требињском се *х* не чује или се замењује са *в* (*аљина, уво, орав* или *ора*), у хумском се изговара где год му је место (*хлад, орах, кухати, рухо*), *хв* се изговара као *ф* (*фала, уфатити*). У Хуму се чује *ф* (*Филип, фес, нафора*), у требињском говору замењује са *в* (*Вилип, вес, навора*). У Хуму се мушка имена: *Ђуро, Перо, Јово* мењају *Ђуре, Пере, Јове, Ђури, Пери, Јови* и присвојни придеви гласе *Ђурин, Перин*; у требињском говору мењају се *Ђура, Пера, Јова, Ђуру, Перу, Јову*, а присвојни придеви гласе *Ђуров, Перов*.⁵ Још је у хумском говору два пута више турских речи, мада их и у требињском има доста. То је због тога што се Хум већим делом рано истурчио, а у требињском крајевима насељени су Турци тек почетком XVIII века. У требињском је зато више италијанских; нарочито до Требишњице. Ових је речи све више од како људи иду у Америку. Женска се имена свршују на *е* (*Стане, Јоке, Љубе*). У Шуми и Површи глагол *ићи* и његове композите добијају још и наставак *ти* (*ићити, доћити, проћити*).

У Зупцима, Крушевицама и Корјенићима чује се, и ако ређе акузатив место локатива, на пр.: *Био сам у Грахово*. Даље овамо се чује да се прошасти глаголски придев свршава на *а*, поред тога што се чује и са завршетком *о*, као и у осталој Херцеговини“ (Дедијер: 2001: 494–495).

Можемо рећи да су ове тврдње Јевте Дедијера, иако су написане пре једног века прилично тачне и да су одсликавале реално стање на терену. Разлике између *хумског* и *требињског* говора постоје и данас, а најочигледније су у деклинацији. Дакле, говор Љубиња је припадао по Дедијеру хумском говору, а Пецо га сврстава у централнохерцеговачки говорни тип, што се такође може сматрати оправданим.

тања и савјесношћу рада покојни Обрен Козић, који је обрадио велики дио јужне Херцеговине и то онај дио источно од Неретве (требињски и љубињски котар)“ (Дедијер 2001: 9).

⁵ С тога су у Хуму обично презимена: *Ђурићи, Перићи, Јовићи*, а овамо *Ђуровићи, Перовићи, Јововићи*.

2. Особине говора Љубиња данас

Говор Љубиња припада најмлађим штокавским говорима, као и други херцеговачки говори. Данас више није хомоген и не представља хомогену (аутентичну) целину како је то било у првој половини 20. века. Средства масовне комуникације снажно утичу на језички израз појединца. Изворни говор који се очувао код мањег броја становника, није детаљно проучен, пре крупних промена у другој половини 20. века. Великог трага је оставио књижевни језик под утицајем школе и говор рођака из града. Говор је био добро очуван и, може се рећи, аутентичан док у села није стигла електрична енергија (60-их и 70-их година двадесетог века). То је, уз утицај школе и образовања, помогло да се изворни говор све мање чује и да су поједини облици постали спорадични.

Основне језичке особине:

1. Вокалски систем је потпуно стабилан, када је артикулација у питању. Ипак, повремено имамо мешање типа: *нђес : нђас, ѱђес : ѱђас, злђес(т) : злђас(т)*;
2. Место предлога *са* имамо и предлог *су*: *сѱ чијѐм, сѱ тијѐм, су кђјѐм...*;
3. Као дублет функционишу облици *грђб : грѐб*, али је у употреби само облик *грђбница* (*грѐбе = грђље*);
4. У збирним именицама обичнији су облици *-еро* него они са *-оро*: *чѐтверо, шѐстеро, четвѐрица, петѐрица, али и четвђрица, шестђрица, деветђрица...*;
5. Према књижевном *рѐме* овде ћемо наћи и *рѐмо* (*бђли ме рѐмо*);
6. Сажимање вокала је редовна појава *ао > о : бађђ, дђђђ, кђђђ, кђђђ, ђрђ, вѐђђ, нђђђ...*; *ае > е : двѐнаес, јѐдѐнѐс, осѐмнѐс, пѐтнѐс; оа > а : рѐзервѐр*;
7. Иницијално **р** замењује се са **л** у примеру *рѐзервѐр = лѐзервѐр, рѐзѐрва = лѐзѐрва, рѐзѐрвист = лѐзѐрвист...*;
8. Ако је један од вокала под акцентом не врши се сажимање: *брѐђ, стѐђ, крѐђ, дѐђ...*;
9. У изведеним речима нема сажимања, чак и када вокали нису под акцентом: *нађблѐчило се, нађпђслен, нађсѐми...*;
10. Сви добро изговарају гласове *х* и *ф*, иако их сви не употребљавају подједнако често. Истина, *х* је код старијих ретко у употреби, али се зато може чути секундарно *х* (*бђо у Хѐмерици*; тако и у мушким именима *Хѐрсен, Хѐћим*). Данас је *х* све више у употреби, под утицајем језичког стандарда. Редовна је појава изостављање гласа *х* у иницијалној позицији: *лѐђ, ѐјде, ѐѐѐда...*
11. Сви добро разликују *ч* и *ћ*, *ѱ* и *ђ*. Не могу се чути облици: *ћѱѐш, ћѐмиѐа...*;
12. Важна особина говора је да се звучни сугласници на крају говорног такта изговарају полувучно или безвучно: *дрѱђ(к), нђђ(ш)* или *дрѱђ, нђш...*;
13. Постојаност седмопадежног система није спорна.
14. Добро се чува четвороакценатски систем и постакценатске дужине.

15. Прелазак акцента на проклитику и микропонимима: *Дòлина кòд шкркè, Дòлина кòд греèбја, Дòлина пòд Летвама, Дòлина у брду, Дòлина у Рупама, Зà дренавима, Зà јамòм дòлина,...*
16. Уместо јата у данашњем дугим слоговима обично се добро чује двосложна замена *ије*: али се чује и *је*, као и *ие*. Дакле имамо *три варијанте* ијекавског изговора јата (**ије, је, ие**): *Бйјелè рудине, Брйјèшици, Бјелìчан, Бјèла, гòлиèт, циèнац*. Прва варијанта је убедљиво најчешћа, али ијекавица ипак није доследна.
17. Рефлекс краткога јата редовно јотује сугласнике *л* и *н*, као и *т, д, с, з*, и африкату **џ** (*љèто, нѣга, њè, њèкада, њèкòји, њèвòјка, њèрати, сèдало, сèдница, зàсек, ѝзелица, њèпало, њèпаница, њèлац*)
18. Мушка лична имена типа *Јòво, Рáде*, овде се мијењају по промени именица на **-а**: *Јòво-Јòвè-Јовí, Рáдè-Рáди*. Присвојни придев гласи *Јòвин* и *Рáдин*. Од овога одступају три села *Ивица, Жрвањ* и *Кртиње* где је промена *Јòво- Јòва- Јòву* и присвојни придев гласи *Јòвов* и *Рáдов*.
19. Честа су мушка имена на самогласник **-о**: *Јòво, Пèро, Вáсо, Вòјо, Мòмо, Тòмо* (не може се срести *Јòва, Пèра, Вáса, Вòја, Тòма*), али има и оних имена на **-а** (*Сàва, Илија*).
20. Лична имена *Вáса, Сáва, Вòја* овде су искључиво женска, некад као пуна имена, а некад као хипокористици (*Вàсìљка = Вáса, Вòјуслава = Вòја*).
21. Женска имена типа *Мй̀лица, Дàница, Љ̀бòвица* редовно у вокативу имају **-е**: *Мй̀лице, Дàнице, М̀аре, Ст̀ане, Д̀ане*. У неким суседним говори-ма вокатив је једнак номинативу.
22. Вокатив именице *мáма* (мајка) гласи *м̀аме* и чест је у употреби. Именица **мама** има посебан акценат, можемо рећи редак за ову именицу.
23. Нема енклитичког облика заменице другог лица *ви*: (*кò ви је рèко, јá ви кáжèм*) – већ само *кò вам је рèко, јá вам кáжèм...* Облици са *ви* чести су у суседним говорима.
24. Од глагола *ѝћи* презент је *ѝдèши*, А. Пецо наводи *ѝђèм, ѝђèши*, ми тај облик **нисмо забележили нити га имамо у језичком осећању**.
25. Честа је употреба неодређеног придевског вида у косим падежима: *код дòбра човјèка, на сýху пýту*.
26. Код старијих особа могли су се чути и изрази *òп̀ћи, уòп̀ћè, òп̀ћина*, али су их данас потпуно потиснули црквенословенски ликови *òштì, òштина уòштè*.
27. Могу се чути и изрази *òн̀јекара, вò̀јекара, ту̀јекара*. Обично је у употреби израз нијесам, мада се и он све више губи, све је ређи код млађих под утицајем школе, радија и телевизије. У РСАНУ налазимо забележене облике *вò̀јека, вò̀јекàн, вò̀јекана, вò̀јекане, вò̀јекара, во̀јекàнце, вò̀јен...* **прилози** у значењу овде, на овоме месту.
28. Жива је употреба словенског генитива (*Нèмàм ни òца ни мáјкè, нис̀ам вй̀дио бò̀вèг живòта*).

29. Посесивно у често је у употреби: *био сам у Вукана*, али и „погрешно“ за кретања: *идем у Вукана...*;
30. Све до недавна препознатљиви турцизми били су веома фреквентни: *акшам, ићиндија, пѣнџер, ма̄м, селамѣт, адет, дѣвар и салтанет*. Данас их је мање, ретко се могу чути и употребљавају се као гномски облици.
31. Инфинитив је по правилу без финалног *-и* (крњи инфинитив): *орат, сијат, рѣзат, сјѣћ, дѣћ...*;
32. Жива је употреба аориста и имперфекта: *дођох ва̄ла, виђех га; бијаше, сјѣћаше...*;
33. Код старијих се може чути и наративни императив: *те ја дођи и упӣтај*.
34. Конструкција *идем ић* (ићи као морални глагол) у значењу *ја одох*.
35. У три периферна села *Ивица, Жрвањ и Кртиње* могу се чути и облици глагола *ићи* : *ићит* и *ићити*. Већ смо рекли да су некад *Жрвањ* и *Кртиње* припадали општини Билећа, док је *Ивица* (Доња и Горња) увек била у саставу општине Љубиње. Ова три села у неким особинама знатније одударају од говора Љубиња.
36. Конструкција *не велѣ ти га (виђет)* добро се чува код старијих особа.
37. У употреби је конструкција *насај ме се* или *насај га се* у значењу: *прођи (ока̀ни) га се*, тј. *настој де ме (га) избјегнеи...*

Уместо закључка

1. Ако је судити по говору Љубиња, говори у српском делу Источне Херцеговине, претрпели су бројне промене у последњих 50 година.
2. У постојећим монографијама, студијама и радовима није довољно указано на специфичности говора Љубиња (само један пункт, границе љубињског говора нису добро одређене, нису прецизне).
3. Један од разлога ових промена је језичка еволуција (развој језика) под утицајем школе, медија и укључењем популације у друштвени живот (у ширем смислу), а други је промена етничке структуре становништва у последњој деценији 20. века. Свакако је овоме допринела електрификација села пре пола века.
4. Разлике између централнохерцеговачких и источнохерцеговачких говора нису велике, али ипак постоје. Данас се пре може говорити о разликама између говора српске Херцеговине и оних говора у којима Срба нема или су ретки. Етничка структура становништва озбиљно је промењена крајем двадесетог века.
5. Било би драгоцено, док још има аутентичних говорника на селу, да се направи озбиљна студија о говору српске Херцеговине, јер за десетак, највише двадесетак година сеоског становништва уопште неће бити

и тиме ће ова прича изгубити сваку актуелност, а дијалектологија ће остати без драгоцених сазнања о једном говорном типу у нестајању.

ЛИТЕРАТУРА

- Брборић 1988:** Велько Брборић, Ономастика села Пустипуха у централној Херцеговини, *Ономастолошки прилози*, IX, 489–515.
- Дедијер 2001:** Јевто Дедијер, *Херцеговина : антропогеографске студије*, Требиње: Видослов.
- Ивић 1994:** Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти – њихова структура и развој*, Сремски Карловци-Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић 2001:** Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика – увод у штокавско наречје*, Сремски Карловци-Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Пецо 1957:** Асим Пецо, *Говор села Буне*, Нови Сад: *Зборник МС за филологију и лингвистику*, I, Нови Сад, 169–180.
- Пецо 1961:** Асим Пецо, *Акцент села Ортијеша*, Сарајево: Научно друштво НР Босне и Херцеговине.
- Пецо 1961/1962:** Асим Пецо, Мјесто централнохерцеговачког дијалекта међу осталим говорима данашње Херцеговине, Београд, *Јужнословенски филолог*, XXV, Београд, 295–328.
- Пецо 1964:** Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗб, XIV, сепарат 1, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Пецо 1980:** Асим Пецо, *Преглед српскохрватских дијалеката*, Београд: Научна књига.
- Херцеговина 1980:** *Херцеговина* (фотомонографија), Загреб: Туристкомерц.

Veljko Brboric

SOME DIALECTAL TRAITS IN CONTEMPORARY VARIANT OF EAST HERCEGOVINA

(Summary)

This article deals with the dialectal traits of Ljubinje variant in East Hercegovina. There are six Serbian municipalities with scanty number of villagers.

Ljubinje district is situated in the central part of East Hercegovina, at an intermediate point between Mostar and Trebinje. The basic characteristics of the subdialects from the villages in Ljubinje are presented and some forms are verified here. There is no possible doubt that these forms will be superseded. The author is convinced that this is an occasion that some still stable and verified forms could be reclaimed from oblivion.

Садржај

Радоје Симић О УНУТРАШЊОЈ ФОРМИ ЈЕЗИКА.....	5
Галина Тяпко СУПЛЕТИВИЗАМ ГРАМАТИЧКИХ ОБЛИКА У ДАНАШЊЕМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ НОРМАТИВНИ И УПОТРЕБНИ АСПЕКТ).....	17
Paul-Louis Thomas О НЕКИМ РАЗВОЈНИМ ПРОЦЕСИМА И ИНОВАЦИЈАМА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	27
Gerd-Dieter Nehring О ДЕСКРИПТИВНОМ ПРИСТУПУ ОПИСИВАЊУ ПОВЕЗАНОСТИ ИЗМЕЂУ ЈЕЗИКА И КУЛТУРЕ	41
Јелица Јокановић-Михајлов АКЦЕНАТСКЕ ОСОБЕНОСТИ ОБЛИКА СА НЕГАЦИЈОМ	55
Јелена Јовановић ПОВОДОМ АРИСТОТЕЛОВОГ СХВАТАЊА О ОДНОСУ ЈЕЗИКА, МИШЉЕЊА И РЕАЛНОСТИ.....	63
Ксенија Кончаревић СРПСКА САКРАЛНА КОМУНИКАТИВНА КУЛТУРА КАО ПРЕДМЕТ ЛИНГВИСТИЧКОГ ИСТРАЖИВАЊА	73
Радмило Маројевић ЈОШ НЕКЕ ИНОВАЦИЈЕ У ТВОРБИ И НОВИНЕ У ДЕРИВАТОЛОШКОМ ОПИСУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА.....	83
Милош Ковачевић ПЛЕОНАСТИЧКА УПОТРЕБА ПРЕФИКСА У СРПСКОМЕ ЈЕЗИКУ	97
Гордана Терић ДЕИКТИЧКО-АНАФОРСКИ ОДНОСИ СРПСКИХ И ИТАЛИЈАНСКИХ ПОКАЗНИХ ЗАМЕНИЦА	113
Веран Станојевић О ЈЕДНОМ ГРАМАТИЧКИМ КАЛКУ И ПОВОДОМ ЊЕГА.....	129

Гордана Јовановић ПРАВНА ТЕРМИНОЛОГИЈА У КАРАЂОРЂЕВОМ ЗАКОНИКУ	143
Љиљана Суботић ДВА ИЗДАЊА ВИТКОВИЋЕВОГ <i>СПОМЕНА МИЛИЦЕ</i>	149
Слободан Павловић МОРФОЛОШКЕ ОДЛИКЕ ПАСКАЛОВИХ СТАРОСРПСКИХ ПОВЕЉА И ПИСАМА	159
Јелица Стојановић УПОТРЕБА ИНФИНИТИВА (И КОНСТРУКЦИЈА ДА+ПРЕЗЕНТ КАО КОНКУРЕНТСКОГ СРЕДСТВА) У СТАРИМ СРПСКИМ ПОВЕЉАМА И ПИСМИМА.....	169
Александар Милановић СТАБИЛИЗАЦИЈА ВУКОВСКОГ ЈЕЗИКА У ДЕЛУ <i>НАУКА О ДРЖАВНОМ ГАЗДИНСТВУ ИЛИ НАУКА О ФИНАЦИЈИ</i> (1869) ЧЕДОМИЉА МИЈАТОВИЋА	191
Gerhard Resel / Svetlana Resel EVROPSKA KULINARSKA TERMINOLOGIЈА U SRPSKOЈ KULTURI 19. VEKA.....	203
Стана Ристић АКТУЕЛНИ ПРОЦЕСИ У ПРОМЕНИ ЗНАЧЕЊА ЛЕКСИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА	215
Sabine Kirfel ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈСКЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ У СРПСКОЈ ЛЕКСИЦИ	227
Ђорђе Оташевић ТЕНДЕНЦИЈЕ У РАЗВОЈУ ЛЕКСИКЕ САВРЕМЕНОГ СТАНДАРДНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА	239
Тијана Ашић СЕМАНТИЧКО-ПРАГМАТИЧКА АНАЛИЗА УПОТРЕБА ПРИДЕВА СУБЈЕКТИВНЕ ОЦЕНЕ У ЖАРГОНУ ГРАДСКЕ ОМЛАДИНЕ	243
Мариана Алексић МЕЂУЈЕЗИЧКА ИМЕНИЧКА ЕНАНТИОСЕМИЈА	257
Оливера Дурбаба ОСОБЕНОСТИ РЕСТРИНГОВАНОГ КОДА ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ ФЕЈСБУК (FACEBOOK) НА ИНТЕРНЕТУ: „EVO ME FACEVOOSNIM“	265

Саша Модерц РЕЧНИЦИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У СВЕТЛУ НОВИЈИХ ЛЕКСИКОГРАФСКИХ ДОСТИГНУЋА У ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ	279
Драгана Вељковић Станковић ПРАГМАТИЧКА ВРЕДНОСТ ТАУТОЛОШКИХ ИСКАЗА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	289
Ксенија Ајкут СПЕЦИФИЧНОСТ ТУРСКЕ АНТРОПОНИМИЈЕ КАО ИЗРАЗ УЗАЈАМНОГ ДЕЛОВАЊА ЈЕЗИКА И КУЛТУРЕ.....	305
Душанка Звекић-Душановић ОБИЧАЈНА ЛЕКСИКА У УЏБЕНИЦИМА ЗА СРПСКИ КАО НЕМАТЕРЊИ ЈЕЗИК.....	319
Вучина Раичевић НАСТАВА СТРАНОГ ЈЕЗИКА У КОНТЕКСТУ ДИЈАЛОГА КУЛТУРА.....	331
Љиљана Петровачки СЕМАНТИЧКА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ЛЕКСИКЕ НАРОДНЕ ТРАДИЦИЈЕ КАО РАЗОТКРИВАЊЕ НАЦИОНАЛНОКУЛТУРНИХ ИНФОРМАЦИЈА	339
Зорица Томић ЈЕЗИК, ПИСМО И КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ.....	353
Миливој Алановић ТИПОЛОШКЕ ОДЛИКЕ И ПРИНЦИПИ КЛАСИФИКАЦИЈЕ ЛЕКСИЧКО-ГРАМАТИЧКИХ КАУЗАТИВА	361
Тања Самарџић СЕМАНТИЧКО-СИНТАКСИЧКА СВОЈСТВА ДЕКОМПОНОВАНИХ ПРЕДИКАТА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	375
Владислава Ружић МЕЂУЉУДСКИ ОДНОСИ НА ФРАЗЕОЛОШКОЈ ЛЕСТВИЦИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА.....	387
Ана Пејановић КОНЦЕПТУАЛНИ СТАТУС ЛЕКСЕМЕ <i>ОБРАЗ</i> У СРПСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ	405
Лариса Раздобудко-Човић КУЛТУРОЛОШКЕ КОМПОНЕНТЕ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА У РОМАНУ ВИКТОРА ПЕЉЕВИНА <i>GENERATION</i> „П“ И ЊИХОВ ПРЕВОД НА СРПСКИ ЈЕЗИК.....	417

Mihai N. Radan АРХАИЧНА ЛЕКСИКА КАРАШЕВСКИХ ГОВОРА – ИЗВОР ЗА БЛИЖЕ ОДРЕЂИВАЊЕ ПОРЕКЛА И СТАРИНЕ КАРАШЕВАЦА У БАНАТУ	431
Жарко Бошњаковић СИГНАЛИ ЗА РАШЧЛАЊАВАЊЕ ДИЈАЛЕКАТСКОГ ТЕКСТА	445
Вељко Брборић НЕКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОСОБИНЕ ГОВОРА ИСТОЧНЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ ДАНАС.....	457